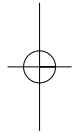

Hillary Rodham Clinton

Istorie trăită

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
CLINTON, HILLARY RODHAM
Istorie trăită/ Hillary Rodham Clinton; trad.: Angelica Lazăr, Elena Plic,
Verginica Barbu.
Bucureşti: RAO International Publishing Company, 2004

ISBN 973-576-561-6

I. Angelica Lazăr
II. Elena Plic
III. Verginica Barbu

821.111(73)-94=135.I

Părinţilor mei,
soţului meu,
fiicei mele
şi tuturor sufletelor bune din lume
ale căror inspiraţie, rugăciuni, sprijin şi dragoste
mi-au binecuvîntat inima şi m-au susţinut
de-a lungul anilor de istorie trăită.

RAO International Publishing Company
Grupul Editorial RAO
Str. Turda 117-119, Bucureşti, ROMÂNIA

HILLARY RODHAM CLINTON
Living History
© 2003 by Hillary Rodham Clinton
Originally published by Simon & Shuster, Inc.
All rights reserved

Traducere din limba engleză
ANGELICA IRINEL LAZĂR
ELENA PLIC
VERGINICA BARBU
MONICA NECHITI („Postfaţă“)

Lector de specialitate
OCTAVIAN ROSKE

© RAO International Publishing Company 2003
pentru versiunea în limba română

Tiparul executat de
R.A. „Monitorul Oficial“
Bucureşti, România

2004

ISBN 973-576-561-6

NOTA AUTOAREI

În 1959 mi-am scris autobiografia pentru o temă din clasa a şasea. În douăzeci şi nouă de pagini, cele mai multe umplute cu mîzgăleli lăbărţate, dar sincere, mi-am descris părinţii, fraţii, animalele de casă, căminul, *hobby*-urile, şcoala, sporturile preferate şi planurile de viitor. Patruzeci şi doi de ani mai tîrziu, am început să scriu alte amintiri, de data aceasta despre cei opt ani petrecuţi la Casa Albă, trăind istoria alături de Bill Clinton. Am realizat rapid că nu îmi puteam explica existenţa ca Primă Doamnă fără să mă întorc la începuturi – cum am devenit femeia care eram în ziua cînd am păşit pentru prima oară la Casa Albă, în 20 ianuarie 1993, pentru a-mi asuma un rol nou şi noi experienţe care aveau să mă pună la încercare şi să mă transforme în feluri nebănuite.

La ora la care păşeam pragul Casei Albe, eram modelată de educaţia primită de la părinţi, de educaţia din şcoală, de credinţa religioasă şi de tot ceea ce învăţasem pînă atunci – ca fiică a unui tată conservator înrăit şi a unei mame mai liberale, ca student activist politic, susţinător al drepturilor copilului, ca avocat, ca soţie a lui Bill şi mamă a lui Chelsea.

Pentru fiecare capitol, au existat mai multe idei despre care mi-ar fi plăcut să discut decît spaţiu disponibil; mai mulţi oameni de inclus decît puteau fi numiţi; mai multe locuri vizitate decît

putea fi descris. Dacă ar fi fost să menţionez pe toată lumea care m-a impresionat, inspirat, învăţat, influenţat şi ajutat de-a lungul drumului, această carte ar fi trebuit să aibă cîteva volume. Deşi a trebuit să fac o selecţie, sper că am reuşit să transmit mecanismul evenimentelor şi relaţiilor care m-au afectat şi continuă să-mi modeleze şi să-mi îmbogăţească viaţa pînă astăzi.

După plecarea de la Casa Albă m-am îmbarcat într-o nouă fază a vieţii ca senator de New York, o responsabilitate pe care mi-am asumat-o cu umilinţă şi îndrăzneală. O relatare completă a mutării mele la New York, a campaniei pentru Senat şi a dobîndirii onoarei de a lucra pentru oamenii care m-au ales va trebui povestită altă dată, dar sper ca biografia de faţă să ilustreze cu fidelitate felul în care succesul candidaturii mele pentru Senat a decurs din experienţa mea de la Casa Albă.

În timpul anilor pe care i-am petrecut ca Primă Doamnă, am pătruns mai bine felul în care guvernul poate servi oamenii, felul cum funcţionează realmente Congresul, felul în care oamenii percep politica prin filtrul presei şi modul prin care valorile americane pot fi traduse în progres economic şi social. Am învăţat importanţa angajării Americii în afacerile restului lumii şi am dezvoltat relaţii importante cu lideri străini, căpătînd o înţelegere a culturilor străine care îmi este foarte utilă astăzi. Am învăţat, de asemenea, cum să-mi păstrez concentrarea în mijlocul atîtor furtuni.

Am fost crescută să îmi iubesc ţara şi pe Dumnezeu, să îi ajut pe alţii, să promovez şi să apăr idealurile democratice care inspiraseră şi ghidaseră oameni liberi de mai bine de două sute de ani. Aceste idealuri au început a-mi fi insuflate de cînd mă ştiu. În 1959, voiam să devin profesoară sau specialist în fizică nucleară. Profesorii erau necesari pentru a-i „instrui pe tinerii cetăţeni“, iar fără ei nu „prea ar exista naţiunea“. America avea nevoie de oameni de ştiinţă pentru că „ruşii au cinci oameni de ştiinţă la unul al nostru“. Chiar şi atunci, eram pe deplin un produs al ţării şi al timpurilor sale, absorbind lecţiile primite de la familia mea şi nevoile Americii, pe măsură ce îmi prospectam posibilităţile pentru viitor. Copilăria mea din anii ’50 şi politica anilor ’60 mi-au trezit simţul datoriei faţă de ţară şi angajamentul de a o servi. Colegiul, şcoala de drept şi mai apoi căsnicia m-au atras toate spre epicentrul politic al Statelor Unite.

O viaţă politică este, o spun adeseori, o instruire continuă în domeniul naturii umane, inclusiv cea a propriei persoane. Implicarea mea în două campanii prezidenţiale şi îndatoririle mele ca Primă Doamnă m-au purtat prin fiecare stat al Uniunii noastre şi prin douăzeci şi opt de alte naţiuni. În fiecare loc pe unde am fost, am întîlnit pe cineva care m-a obligat să-mi deschid mintea şi inima şi să-mi aprofundez înţelegerea problemelor universale împărtăşite de aproape toată umanitatea.

Am ştiut dintotdeauna că America înseamnă ceva pentru restul lumii; călătoriile mele mi-au arătat felul în care restul lumii înseamnă ceva pentru America. Să asculţi ceea ce oamenii din alte ţări au de spus şi să încerci să înţelegi modul în care ei îşi percep locul în lume este esenţial pentru asigurarea unui viitor de pace şi securitate acasă şi oriunde în altă parte. Avînd acestea în minte, am inclus şi unele voci pe care nu le auzim suficient de des – voci ale oamenilor din fiecare colţ al globului, care îşi doresc acelaşi lucru ca noi: eliberarea de foamete, boală şi teamă, libertatea de a avea un cuvînt de spus asupra propriului destin, indiferent de ADN-ul sau de statutul lor în această viaţă. În aceste pagini am dedicat mult spaţiu călătoriilor mele în străinătate, întrucît cred că nu doar locurile sînt importante, ci şi oamenii, iar ceea ce am învăţat de la ei face parte din ceea ce sînt eu astăzi.

Cele două mandate Clinton au acoperit o perioadă de transformare nu numai din viaţa mea, dar şi din cea a Americii. Soţul meu şi-a asumat poziţia de preşedinte hotărît să oprească declinul

economiei naţionale, deficitul bugetar şi inechităţile crescînde care subminau oportunităţile generaţiilor viitoare ale Americii.

I-am susţinut agenda politică şi am muncit mult pentru a-i transpune viziunea în acţiuni care să îmbunătăţească vieţile oamenilor, să ne întărească simţul comunitar şi să ducă mai departe valorile democraţiei, atît acasă, cît şi în lume. De-a lungul mandatelor lui Bill ne-am confruntat cu opoziţia politică, cu dificultăţi legate de legislaţie şi cu tragedii personale şi am făcut, la rîndul nostru, o serie de greşeli. Dar atunci cînd el a părăsit funcţia, la 1 ianuarie 2001, America era o naţiune mai puternică, mai bună şi mai dreaptă, pregătită să se ocupe de provocările unui nou secol.

Desigur, lumea în care trăim acum este foarte diferită de cea descrisă în această carte. Pe cînd scriu acestea, în 2003, mi se pare imposibil de crezut că perioada petrecută la Casa Albă s-a sfîrşit acum doi ani. Îmi pare mai degrabă o altă viaţă, din cauza celor întîmplate la 11 septembrie 2001. Vieţile pierdute. Suferinţa umană. Craterul fumegînd. Metalul răsucit. Supravieţuitorii zdruncinaţi. Familiile victimelor. Tragedia de nedescris a tuturor celor întîmplate. Acea dimineaţă de septembrie m-a schimbat pe mine şi ceea ce aveam de făcut ca senator, ca newyorkez şi ca american. Şi a schimbat America în feluri pe care le mai avem încă de descoperit. Ne aflăm cu toţii pe un teritoriu nou şi cumva trebuie să îl transformăm în teritoriu comun.

Cei opt ani petrecuţi la Casa Albă mi-au testat credinţa şi convingerile politice, căsnicia şi Constituţia ţării. Am devenit un paratrăsnet al bătăliilor politice şi ideologice privind viitorul Americii şi un magnet pentru sentimentele, bune şi rele, încercate faţă de opţiunile şi rolurile femeii. Această carte este povestea felului în care am trăit aceşti opt ani ca Primă Doamnă şi ca soţie a preşedintelui. Unii s-ar putea întreba cum am reuşit să aştern pe hîrtie cu acurateţe evenimente, oameni şi locuri care îmi sînt încă atît de proaspete în minte şi în care sînt încă implicată.

Am făcut tot posibilul să-mi transmit observaţiile, gîndurile şi sentimentele aşa cum le-am trăit. Prezenta carte nu se vrea o descriere istorică amănunţită, ci o relatare personală care oferă o privire din interior asupra unei perioade extraordinare din viaţa mea şi din cea a Americii.

O POVESTE AMERICANĂ

Nu m-am născut Primă Doamnă şi nici senator. Nu m-am născut membru al Partidului Democrat. Nu m-am născut avocat sau susţinător al drepturilor femeii şi ale omului. Nu m-am născut soţie sau mamă. M-am născut în America mijlocului de secol XX, un loc şi un timp al oportunităţilor. Am fost liberă să iau decizii ce le-ar fi fost imposibile generaţiilor anterioare de femei din ţara mea şi de neconceput pentru multe femei din lumea de astăzi. Am ajuns la maturitate într-un moment de apogeu al schimbărilor sociale şi am luat parte la bătăliile politice privind însemnătatea Americii şi rolul său în lume.

Mama şi bunica mea nu ar fi putut să trăiască viaţa pe care am dus-o eu; tatăl şi bunicul meu nu şi-ar fi putut-o nicicînd imagina. Dar ei au îndeplinit faţă de mine promisiunea visului american, care a făcut ca viaţa şi opţiunile mele să devină posibile.

Povestea mea începe în anii ce au urmat celui de Al Doilea Război Mondial, cînd oameni ca tatăl meu, care îşi slujiseră ţara în luptă, se întorceau acasă pentru a se aşeza, a-şi face un rost şi a-şi întemeia o familie. Era începutul erei Baby Boom[1], un timp al optimismului. Statele Unite salvaseră lumea de fascism, iar acum ţara noastră lucra pentru a-i aduce pe foştii adversari laolaltă, în efortul de a contracara consecinţele războiului, întinzînd o mînă

[1] Explozie demografică înregistrată în Statele Unite şi în vestul Europei, în anii ’50 (n.tr.).

foştilor aliaţi, dar şi foştilor inamici, asigurînd pacea şi contribuind la reconstrucţia unei Europe şi a unei Japonii devastate.

Deşi Războiul Rece contra Uniunii Sovietice şi Europei de Est începea, părinţii mei şi cei din generaţia lor se simţeau în siguranţă şi optimişti. Supremaţia americană nu era doar rezultatul unei puteri militare, ci şi al valorilor noastre şi al abundenţei de oportunităţi accesibile celor ca părinţii mei, care munceau din greu şi îşi asumau răspunderea. America clasei de mijloc se înălţa uluitor, cu o prosperitate crescîndă şi cu toate consecinţele acesteia: case noi, şcoli mai bune, parcuri de cartier şi comunităţi sigure.

Cu toate acestea, naţiunea noastră intrase cu probleme nerezolvate în epoca de după război, în special problema rasială. Şi au fost generaţia celui de Al Doilea Război Mondial şi copiii acesteia cei care s-au trezit la realitatea provocărilor induse de injustiţia şi de inegalităţile sociale şi la idealul de a extinde visul american la toţi cetăţenii Americii.

Părinţii mei au fost reprezentanţii unei generaţii care credea în posibilităţile nemărginite ale Americii şi ale cărei valori erau înrădăcinate în experienţa trecerii prin perioada Marii Crize. Ei credeau în munca grea şi nu în cererea drepturilor, în susţinerea prin forţe proprii şi nu în cedarea în faţa plăcerilor.

Aceasta este lumea, iar aceasta este familia în care m-am născut la 26 octombrie 1947. Făceam parte din clasa de mijloc a regiunii Midwest din Statele Unite şi eram în mare măsură un produs al timpurilor şi al locurilor acestora. Mama mea, Dorothy Howell Rodham, era o casnică ale cărei zile se roteau în jurul meu şi al celor doi fraţi mai mici, iar tatăl meu, Hugh E. Rodham, deţinea o mică afacere. Dificultăţile pe care le întîmpinau în vieţile lor m-au făcut să apreciez şi mai mult oportunităţile propriei vieţi.

Sînt încă uimită de felul în care mama a ieşit din tinereţea ei solitară ca o femeie atît de afectuoasă şi de echilibrată. S-a născut la Chicago în 1919. Tatăl său, Edwin John Howell Jr., a fost pompier al oraşului Chicago, iar soţia lui, Della Murray, era unul dintre

cei nouă copii ai unei familii cu strămoşi canadiano-francezi, scoţieni şi nativi americani. Cu siguranţă, bunicii din partea mamei nu fuseseră pregătiţi pentru a deveni părinţi. Della a abandonat-o, practic, pe mama pe cînd avea trei sau patru ani, lăsînd-o singură toată ziua, zile la rînd, cu doar cîteva tichete de masă pentru restaurantul din apropierea apartamentului lor de la etajul cinci al unei clădiri fără lift de pe latura sudică a oraşului. Edwin îi acorda o atenţie sporadică, pricepîndu-se mai degrabă la adus daruri ocazionale, precum o păpuşă mare cîştigată la un iarmaroc, decît la oferirea unei vieţi de familie. Sora mamei, Isabelle, s-a născut în 1924. Fetele erau adeseori purtate de la o rudă la alta şi de la o şcoală la alta, fără să se stabilească niciunde pentru o perioadă suficientă cît să-şi facă prieteni. În 1927, tinerii părinţi ai mamei au obţinut în final un divorţ – rar în zilele acelea – care le-a atras o ruşine cumplită. Nici unul din ei nu era dispus să se îngrijească de copii, aşa că şi-au trimis fetiţele, din Chicago, cu trenul, să locuiască cu bunicii din partea tatălui în Alhambra, un orăşel în apropiere de munţii San Gabriel, la est de Los Angeles. În timpul călătoriei de patru zile, Dorothy, în vîrstă de opt ani, a avut grijă de sora sa de trei ani.

Mama mea a rămas în California timp de zece ani, fără să-şi revadă mama şi arareori văzîndu-şi tatăl. Bunicul său, Edwin Sr., fost marinar britanic, a lăsat fetiţele în grija soţiei sale Emma, o femeie severă care purta rochii negre în stil victorian şi nu o putea suferi pe mama, ignorînd-o în cea mai mare parte a timpului, cu excepţia momentelor în care o învăţa regulile rigide ale casei. Emma descuraja vizitele şi rareori îi permitea mamei să frecventeze petreceri sau alte evenimente mondene. Odată, de Halloween, cînd a prins-o pe mama jucîndu-se de-a v-aţi ascunselea cu colegii de şcoală, Emma a pedepsit-o să rămînă în camera ei pentru tot anul, cu excepţia orelor cînd mergea la şcoală. Îi interzicea, de asemenea, să mănînce la masa din bucătărie sau să se odihnească în curtea din faţă. Această pedeapsă crudă a durat timp de mai multe luni, pînă

cînd sora Emmei, Belle Andreson, a sosit într-o vizită şi a pus capăt întregii poveşti.

Mama găsea alinare asupririlor din casa Emmei în ieşiri. Alerga prin crîngurile de portocali care se întindeau pe mile întregi de-a lungul văii San Gabriel, pierzîndu-se în mirosul fructelor care se coceau la soare. Noaptea, evada în lectură. A fost o elevă de excepţie, ai cărei profesori i-au încurajat înclinaţiile spre citit şi scris.

Cînd a împlinit paisprezece ani, nu a mai putut suporta traiul din casa bunicii. A găsit de lucru ca ajutor al unei tinere mame, avînd grijă de doi copii în schimbul unei camere, al mîncării şi a trei dolari pe săptămînă. Îi rămăsese puţin timp pentru activităţile extraşcolare precum teatrul şi atletismul, pe care le îndrăgea mult, şi nici un ban pentru haine. Îşi spăla zilnic aceeaşi bluză pe care o purta cu singura fustă pe care o avea, iar pe vreme rece adăuga şi singurul pulover. Dar pentru prima dată trăia într-o casă în care tatăl şi mama ofereau copiilor dragostea, atenţia şi educaţia pe care ea nu le primise niciodată. Mama mi-a mărturisit adesea că, fără perioada petrecută într-o familie adevărată, nu ar fi ştiut cum să aibă grijă de propria casă şi familie, mai tîrziu.

La absolvirea liceului, mama şi-a făcut planuri să urmeze facultatea în California. Dar Della a contactat-o – pentru prima dată după zece ani – şi i-a cerut să vină să locuiască cu ea la Chicago. Della se recăsătorise recent şi i-a promis mamei că ea şi soţul ei îi vor plăti studiile acolo. Însă, odată ajunsă în Chicago, mama a descoperit că Della o voia doar ca menajeră şi că nu va dobîndi niciodată banii promişi pentru educaţie. Cu inima frîntă, s-a mutat într-un mic apartament şi a găsit o slujbă de birou plătită cu treisprezece dolari pentru cinci zile şi jumătate de lucru pe săptămînă. Odată am întrebat-o pe mama de ce s-a întors la Chicago.

– Am sperat atît de mult că mama îmi va oferi dragostea ei, încît trebuia să risc şi să aflu, mi-a răspuns. Cînd nu a făcut-o, nu am avut unde să mă mai duc.

Tatăl mamei a murit în 1947, aşa că nu l-am cunoscut niciodată. Dar am cunoscut-o pe bunica Della, o femeie slabă de caracter şi răsfăţată, îngropată în telenovele şi ruptă de realitate. Cînd aveam vreo zece ani, iar Della avea grijă de mine şi de fraţii mei, am fost lovită în ochi de un lanţ de la poarta din curtea şcolii. Am fugit spre casă, care era la trei străzi distanţă, plîngînd şi ţinîndu-mă de cap, în timp ce sîngele îmi şiroia pe faţă. Cînd m-a văzut, Della a leşinat. A trebuit să cer ajutor de la vecini ca să-mi îngrijesc rana. Cînd şi-a revenit, Della s-a plîns că o speriasem şi că s-ar fi putut răni cînd se prăbuşise. Am aşteptat ca mama să se întoarcă acasă, ca să mă ducă la spital să-mi pună copci.

În rarele ocazii în care Della te lăsa în lumea ei îngustă, putea fi de-a dreptul încîntătoare. Îi plăcea la nebunie să cînte şi să joace cărţi. Cînd o vizitam în Chicago ne ducea adesea în orăşelul copiilor din apropiere sau la film. A murit în 1960 – o femeie nefericită şi un mister în continuare. Dar ea a adus-o pe mama la Chicago şi acolo l-a cunoscut pe Hugh Rodham.

Tata s-a născut în Scranton, Pennsylvania, ca fiu mijlociu al lui Hugh Rodham Sr. şi al lui Hannah Jones. Trăsăturile le moştenise de la străbunii cu părul negru din partea mamei, mineri din Ţara Galilor. Ca şi Hannah, era un tip inflexibil, chiar morocănos, dar cînd rîdea părea că o face din tot sufletul. I-am moştenit rîsul, acelaşi val de hohote care face capetele să se întoarcă într-un restaurant sau alungă pisicile din cameră.

Scranton-ul copilăriei tatălui meu era un orăşel industrial cu fabrici din cărămidă, cu mori de textile, cu mine de cărbune, depouri şi case de lemn cu două camere. Rodham şi Jones erau familii de muncitori harnici şi metodişti fervenţi.

Tatăl tatălui meu, Hugh Sr., era al şaselea copil din unsprezece. El şi-a început lucrul la Scranton Lace Company pe vremea cînd era încă băiat şi a terminat ca supraveghetor, cinci decenii mai tîrziu. Era un om blînd, care vorbea şoptit, exact opusul soţiei sale, Hannah Jones Rodham, care insista să i se spună toate cele trei

nume. Hannah aduna chiria de la casele pe care le deţinea şi îşi conducea familia şi pe oricine altcineva care îi era în apropiere. Tatăl meu o venera şi ne povestea adesea, mie şi fraţilor mei, cum ea îi salvase picioarele.

În jurul anului 1920, el şi un prieten al lui călătoreau într-un furgon cu gheaţă tras de cai. În timp ce caii se străduiau să urce un deal, un camion a intrat în spatele furgonului, strivindu-i picioarele tatălui meu. A fost purtat la cel mai apropiat spital, unde doctorii au declarat că picioarele, de la genunchi în jos, nu mai puteau fi salvate şi îl pregăteau pentru operaţie, ca să i le amputeze pe amîndouă. Cînd Hannah, care fugise în grabă la spital, a aflat ce intenţionau doctorii, s-a baricadat cu fiul ei în sala de operaţii, spunînd că nu va permite nimănui să i se atingă de picioare, decît dacă are de gînd să i le salveze. A cerut ca doctorul Thomas Rodham, cumnatul ei, să fie chemat de urgenţă de la un alt spital în care lucra. Doctorul Rodham l-a examinat pe tatăl meu şi a anunţat că „nimeni n-o să-i taie băiatului ăstuia picioarele!“ Tata leşinase de durere; cînd s-a trezit, a găsit-o pe mama lui făcînd de gardă lîngă el, asigurîndu-l că picioarele îi erau în siguranţă şi că va primi o bătaie zdravănă odată ajuns acasă. Asta a fost una dintre poveştile de familie pe care am tot auzit-o, o lecţie despre cum să înfrunţi autoritatea şi să nu te dai bătut.

Hannah m-a impresionat întotdeauna, fiind o femeie hotărîtă, a cărei energie şi inteligenţă aveau prea puţin spaţiu de desfăşurare, motiv pentru care se amesteca în treburile tuturor. Fiul său mai mare, unchiul Willard, a lucrat ca inginer în oraşul Scranton, dar nu a părăsit niciodată casa părintească şi nu s-a căsătorit, murind la scurt timp după bunicul, în 1965. Mezinul, Russell, era fiul ei preferat. A excelat la învăţătură şi sport, a devenit doctor, a luptat pe front, s-a căsătorit, a avut o fiică şi s-a întors să practice medicina în Scranton. La începutul lui 1948 a căzut într-o gravă depresie. Bunicii mei i-au cerut lui tata să vină acasă să-l ajute pe Russell.

La scurt timp după sosirea lui, Russell a încercat să se sinucidă. Tata l-a găsit spînzurat în mansardă şi i-a tăiat funia. L-a adus pe Russell la Chicago, să locuiască împreună cu noi.

Aveam vreo opt sau nouă luni cînd a sosit Russell. Dormea pe canapeaua din sufrageria apartamentului nostru cu un singur dormitor şi mergea să-şi urmeze tratamentul psihiatric la spitalul veteranilor de război. Era un bărbat chipeş, cu un păr şi un chip mai plăcute decît ale tatei. Într-o zi, pe cînd aveam doi ani, am băut dintr-o sticlă de cola umplută cu terebentină, lăsată de un muncitor. Russell m-a făcut repede să vomit şi m-a dus la urgenţă. A renunţat la profesarea medicinei la scurt timp după aceea şi mă numea în glumă ultimul său pacient. A rămas să locuiască lîngă Chicago şi ne vizita adesea. A murit în 1962 într-un incendiu provocat de o ţigară aprinsă. Mi-a părut foarte rău pentru tata, care se străduise timp de ani de zile să-l ţină pe Russell în viaţă. Antidepresivele moderne l-ar fi putut salva şi mi-aş fi dorit să fi existat pe vremea aceea. Tata a vrut să-i dea personal tatălui său vestea morţii lui Russell şi a aşteptat pînă ce acesta a sosit la noi într-o vizită. Cînd a aflat în cele din urmă despre moartea lui Russell, bunicul s-a aşezat la masa din bucătărie şi a început să plîngă. A murit, cu inima frîntă, trei ani mai tîrziu.

În ciuda succeselor sale financiare de mai tîrziu, în adolescenţă tata a fost perceput – atît de el însuşi, cît şi de ai săi – ca nefiind aşa îndatoritor şi de încredere ca fratele său mai mare, Willard, şi nici la fel de inteligent şi cu succes ca fratele său mai mic, Russell. El intra mereu în cîte o belea pentru că îi plăcea să conducă pe ascuns maşina nou-nouţă a vecinului sau se dădea cu rolele pe platforma din faţa bisericii metodiste din Court Street, în timpul rugăciunii de seară. Cînd a absolvit Liceul Central, în 1931, credea că o să rămînă să lucreze alături de tatăl său în fabrica de dantelă. În schimb, cel mai bun prieten al său, care fusese recrutat de Universitatea Penn State pentru echipa de fotbal, i-a spus antrenorului că nu va veni dacă nu va fi însoţit de tovarăşul său preferat de

echipă. Tatăl meu era un atlet solid, aşa că antrenorul a acceptat, iar tata a mers la colegiul de stat şi a jucat în echipa Nittany Lions. De asemenea, a boxat şi a intrat în frăţia Delta Upsilon, unde, din cîte mi s-a spus, a devenit expert în prepararea de gin *bathtub*. A absolvit în 1935 şi, pe cînd ţara se afla în toiul Marii Crize, s-a întors la Scranton cu o diplomă în educaţie fizică.

Fără să-şi fi prevenit părinţii, într-o zi a sărit într-un tren spre Chicago cu gîndul să-şi caute de lucru şi a găsit o slujbă ca agent de vînzări de postavuri în Midwest. Cînd s-a întors să le spună părinţilor şi să-şi facă bagajele, Hannah era foarte supărată şi i-a interzis să plece. Dar bunicul i-a replicat că o slujbă era greu de găsit în vremurile acelea şi că familia ar fi putut să folosească banii pentru facultatea şi instruirea medicală a lui Russell. Aşa că tata s-a mutat la Chicago. În timpul săptămînii călătorea de-a lungul Midwest-ului, de la Des Moines la Duluth, apoi venea în Scranton la sfîrşitul săptămînii pentru a-i înmîna mamei sale cîştigurile. Deşi a susţinut întotdeauna că plecase din Scranton din motive economice, cred că tatăl meu ştia că trebuia să se rupă de Hannah dacă voia să ducă o viaţă proprie.

Dorothy Howell tocmai venise la o fabrică de textile pentru a căuta o slujbă ca dactilografă, cînd privirea i-a fost atrasă de un comis-voiajor, pe numele său Hugh Rodham. S-a simţit atrasă de energia şi de siguranţa lui de sine, dar şi de umorul lui sănătos.

După ce s-au curtat îndelung, părinţii mei s-au căsătorit la începutul lui 1942, la puţin timp după ce japonezii bombardaseră Pearl Harbor. S-au mutat într-un mic apartament din sectorul Lincoln Park al oraşului, în apropierea lacului Michigan. Tata s-a înscris într-un program special al Marinei, numit după campionul de box de categorie grea Gene Tunney, şi a fost repartizat la secţia navală de pe Marile Lacuri, la o oră distanţă de Chicago, spre nord. A devenit în scurt timp ofiţer de rang inferior, responsabil cu instruirea a mii de tineri marinari înainte de a fi trimişi pe mare – cei mai mulţi în teatrul de luptă din Pacific. Mi-a povestit cît era de trist de fiecare dată cînd trebuia să-şi însoţească învăţăceii către Coasta de Vest, unde aceştia erau îmbarcaţi, ştiind că unii dintre ei nu vor supravieţui. După ce a murit, am primit scrisori de la oameni care serviseră sub comanda lui. Adeseori ei adăugau şi cîte o fotografie a unei anumite promoţii de marinari, cu tata stînd mîndru în faţă, în centru. Fotografia mea preferată îl arăta în uniformă, zîmbind larg, la fel de chipeş, cred eu, ca un star de film din anii '40.

Tata a păstrat legături strînse cu familia sa din Scranton şi şi-a dus fiecare copil, cu maşina, acolo pentru a fi botezat în biserica metodistă de pe Court Street, unde se rugase şi el pe cînd era copil. Bunica Rodham a murit cînd aveam cinci ani, iar pe vremea cînd am cunoscut-o începuse să orbească, dar îmi aduc aminte că încerca să mă îmbrace şi să-mi aranjeze părul în fiecare dimineaţă. Mult mai apropiată m-am simţit de bunicul meu, care se pensionase deja, după cincizeci de ani de muncă, atunci cînd m-am născut. Era un om blînd şi curat, care îşi purta cu mîndrie ceasul de aur pe un lanţ şi se îmbrăca în fiecare zi în costum, cu bretele. Cînd venea să ne viziteze în Illinois, îşi scotea haina de la costum şi îşi sufleca mînecile pentru a o ajuta pe mama la treburi în jurul casei.

Tata a fost întotdeauna sever cu copiii săi, dar era mai dur cu băieţii decît cu mine. Bunicul Rodham intervenea adeseori în favoarea lor, ceea ce ni-l făcea şi mai drag. Fiind copii, fraţii mei şi cu mine am petrecut mult timp în apartamentul său cu două camere, de pe Diamond Avenue din Scranton, iar în fiecare vară petreceam cea mai mare parte din luna august în căsuţa pe care o construise în 1921, la vreo douăzeci de mile nord-vest de Scranton, în munţii Pocono, cu vedere spre lacul Winola.

Cabana în stil rustic nu avea încălzire, cu excepţia unei sobe din fier pentru gătit, în bucătărie, şi nici baie interioară sau duş. Ca să ne spălăm, înotam în lac sau stăteam în marchiza din spate, în timp ce cineva turna apă cu găleata peste capetele noastre. Veranda mare din faţă era locul nostru preferat de joacă şi locul unde bunicul juca cărţi cu mine şi cu fraţii mei. Ne-a învăţat pinacle, cel mai tare joc de cărţi din lume, după părerea lui. Ne citea poveşti şi ne-a spus

legenda lacului, care, pretindea el, fusese numit după o prinţesă indiană, Winola, care se sinucisese atunci cînd tatăl său nu o lăsase să se mărite cu un războinic chipeş, dintr-un trib vecin.

Familia mea mai păstrează şi astăzi cabana, precum şi multe dintre tradiţiile noastre de vară. Bill şi cu mine am dus-o pe Chelsea la lacul Winola pentru prima dată pe cînd nu împlinise încă doi ani. Fraţii mei au petrecut o parte din fiecare vară acolo. Din fericire, ei i-au adus cabanei şi o serie de îmbunătăţiri. Acum vreo doi ani au instalat chiar şi un duş.

La începutul anilor '50, puţini oameni locuiau pe marginea autostrăzii cu două benzi care trecea prin faţa cabanei, iar în munţii din spatele casei se mai găseau urşi şi rîşi. Cînd eram copii, exploram ţinuturile din preajmă, căţărîndu-ne pe stînci sau conducînd pe drumurile lăturalnice, pescuind şi plimbîndu-ne cu barca pe rîul Susquehanna. În spatele acestei case tata m-a învăţat să trag cu puşca, iar eu exersam pe cutii de conserve şi pietre. Dar centrul nostru de interes era lacul, dincolo de stradă şi în jos, pe poteca ce trecea pe lîngă magazinul familiei Foster. Îmi făcusem acolo prieteni de vară care mă luau cu ei să fac schi nautic sau să vedem filme care se proiectau pe nişte cearşafuri în plin cîmp, pe malul lacului. De-a lungul timpului, am cunoscut oameni pe care nu i-aş fi întîlnit în Park Ridge, cum ar fi o familie pe ai cărei membri bunicul îi numea „oameni de la munte" şi care trăiau fără electricitate sau maşină. Unul din băieţii familiei, cam de vîrsta mea, a venit odată la noi la cabană cu un cal să mă întrebe dacă nu voiam să călăresc împreună cu el.

Pe cînd aveam vreo zece-unsprezece ani, am jucat pinacle cu bărbaţii din familie: bunicul, tata, unchiul Willard şi alte cîteva persoane, inclusiv unele figuri memorabile ca „bătrînul Pete" şi Hank, cunoscuţi ca pierzători notorii. Pete trăia la capătul unui drum desfundat şi apărea la noi să joace cărţi în fiecare zi, înjurînd şi blestemînd de fiecare dată cînd începea să piardă. Hank venea numai cînd era şi tata acolo. Bătea în poartă cu bastonul lui vechi şi urca scările abrupte urlînd:

– E nemernicul cu păr negru acasă? Că vreau să joc cărţi cu el!

Îl ştia pe tata de cînd se născuse şi îl învăţase să pescuiască. Nici lui nu îi plăcea să piardă, cum nu îi plăcea nici lui Pete, şi uneori răsturna masa după cîte o înfrîngere mai urîtă.

După război, tata a început o afacere, deschizînd o fabrică de postavuri, Rodrik Fabrics, în Merchandise Mart din Chicago. Primul său birou dădea înspre rîul Chicago şi îmi amintesc că mergeam acolo pe cînd aveam trei sau patru ani. Ca să mă ţină departe de geamuri, pe care le lăsa deschise pentru a intra aer curat, mi-a spus că un lup mare şi rău trăia dedesubt şi m-ar fi mîncat dacă aş fi căzut acolo. Mai tîrziu, şi-a deschis propria fabrică de imprimeuri într-o clădire din nordul oraşului. A angajat lucrători cu ziua, mai tîrziu pe mama, iar apoi şi pe mine şi pe fraţii mei, cînd am fost destul de mari să putem ajuta cît de cît la imprimare. Turnam cu grijă vopseaua pe marginea cadrului de mătase şi trăgeam matriţa peste el, ca să imprimăm modelul pe materialul dedesubt. Apoi ridicam cadrul şi lăsam în jos placa de imprimare, din nou şi din nou, creînd modele frumoase, dintre care unele erau concepute chiar de tatăl meu. Preferatul meu era „Scara către stele".

În 1950, pe cînd aveam trei ani, iar fratele meu Hugh era încă un copil, afacerea prosperase suficient cît tata să-şi permită să mute familia în suburbia Park Ridge. Existau suburbii mai elegante şi mai la modă în nordul oraşului, dar părinţii mei se simţeau bine în Park Ridge, printre toţi ceilalţi veterani, care o aleseseră pentru şcolile sale publice excelente, parcurile, străzile străjuite de copaci, trotuarele largi şi locuinţele confortabile. Era un oraş al albilor şi al clasei de mijloc, un loc unde femeile stăteau acasă şi creşteau copiii, în timp ce bărbaţii mergeau la lucru în Loop, la optsprezece mile depărtare. Cei mai mulţi dintre taţi ajungeau acolo cu trenul, dar tata trebuia să facă mai multe opriri pe la potenţialii clienţi, în vederea unor posibile vînzări, aşa că folosea zilnic maşina familiei.

Tata a plătit cu bani gheaţă casa de cărămidă cu două etaje de pe strada Elm, colţ cu Wisner. Aveam două terase, o marchiză şi o

curte interioară, unde copiii din cartier veneau să se joace sau să şterpelească cireşe din pomul nostru. Explozia demografică de după război era la apogeu şi vedeai o puzderie de copii peste tot. Mama a numărat odată patruzeci şi şapte de copii numai în perimetrul colţului nostru de stradă.

Alături erau cei patru copii ai familiei Williams, iar peste drum cei şase O'Callaghan. Pe timpul iernii domnul Williams îşi inunda curtea ca să facă patinoar, aşa că noi ne dădeam cu patinele şi jucam hochey ore în şir după şcoală şi în week-end. Domnul O'Callaghan instalase un coş de baschet în garaj, iar copii de peste tot se adunau să joace tot felul de jocuri cu mingea. Jocurile care îmi plăceau cel mai mult erau cele pe care le inventam noi înşine, cum era o complicată întrecere pe echipe numită „vînează şi fugi", o formă complexă a lui de-a v-aţi ascunselea, precum şi meciurile zilnice de softball şi kickball, jucate la colţul străzii cu capacele de canalizare pe post de baze.

Mama era tipul clasic de casnică. Cînd mă gîndesc la ea aşa cum era în zilele acelea, văd o femeie aflată continuu în mişcare, făcînd paturile, spălînd vasele şi punînd cina pe masă la ora şase fix. Veneam zilnic acasă de la şcoală pentru prînz – supă de roşii sau de pui cu tăiţei şi brînză la grătar, unt de arahide sau sandvişuri bologneze. În timp ce mîncam, mama şi cu mine ascultam programe de radio cum erau *Mama Perkins* sau *Povestea preferată*.

– Spune-mi o poveste, începea.

– Ce fel de poveste?

– Oricare.

Mama găsea din plin şi ceea ce oamenii numesc „timp disponibil" pentru fraţii mei şi pentru mine. Nu a învăţat să conducă pînă pe la începutul anilor '60, aşa că mergeam pe jos oriunde. Pe timpul iernii, ne înghesuia pe o sanie şi ne trăgea pînă la magazin. La întoarcere, noi sprijineam cumpărăturile tot drumul pînă acasă. Cînd punea la uscat rufele pe sîrma din spatele casei, se oprea

uneori să mă ajute să fac podul sau se întindea în iarbă cu mine ca să îmi descrie formele norilor de deasupra capului.

Într-o vară, m-a ajutat să construiesc un întreg univers fantastic într-o cutie mare de carton. Am folosit oglinzi pentru a reprezenta nişte lacuri, rămurele pentru copaci şi am inventat poveşti în care le atribuiam roluri păpuşilor mele. Într-o altă vară, l-a încurajat pe fratele meu mai mic, Tony, să îşi urmeze visul de a săpa un tunel pînă în China. A început prin a-i citi despre China, iar el petrecea zilnic ceva timp săpînd la groapa pe care o începuse lîngă casă. Uneori găsea cîte un beţişor chinezesc sau vreun biscuit pe care mama i le ascunsese acolo.

Fratele meu Hugh era şi mai aventuros. Chiar şi atunci cînd mergea doar de-a buşilea, deschidea uşa spre terasă şi îşi croia drum printr-un metru de zăpadă, pînă ce mama venea să-l salveze. De multe ori pleca împreună cu prietenii să se joace pe şantierele de construcţii care apăruseră de jur împrejur prin cartier şi de fiecare dată trebuia să fie escortat înapoi acasă de poliţie. Ceilalţi băieţi intrau în maşina patrulei, dar Hugh insista să meargă pe lîngă aceasta, spunînd poliţiştilor că a primit instrucţiuni stricte de la părinţi să nu intre în maşinile necunoscuţilor.

Mama voia să învăţăm despre lume citind cărţi. A avut mai mult succes cu mine decît cu fraţii mei, care au preferat să înveţe din loviturile vieţii. Mama mă lua la bibliotecă în fiecare săptămînă şi mi-a plăcut foarte mult să învăţ cum să mă orientez prin secţiunea pentru copii. Ne-am luat televizor pe cînd aveam cinci ani, dar nu ne lăsa să ne uităm prea mult la el. Jucam cărţi – război, popa prostul – şi alte jocuri, cum ar fi monopoly sau piticot. Cred la fel de mult pe cît credea şi ea că astfel de jocuri îmbunătăţesc abilităţile matematice şi de strategie ale copiilor. În timpul anului şcolar, puteam conta pe ajutorul mamei la lecţii, cu excepţia matematicii, unde îl lăsa pe tata. Ea mi-a dactilografiat lucrările şi mi-a salvat încercarea dezastruoasă de a-mi croi o fustă pentru ora de lucru manual din gimnaziu.

Mama îşi iubea casa şi familia, dar se simţea încorsetată de opţiunile limitate pe care i le oferea viaţa. Astăzi, cînd opţiunile femeilor par covîrşitoare, uităm cu uşurinţă cît erau de restrînse posibilităţile pe vremea generaţiei mamei mele. Mama a început să frecventeze cursuri la universitate pe cînd noi eram deja mari. Nu a absolvit niciodată, dar a adunat munţi de credite la discipline care variau de la logică la psihologia copilului.

Mama se simţea revoltată de tratamentul prost acordat oricărei fiinţe umane, în special copiilor. A înţeles din experienţa personală că mulţi copii – deşi nu din vina lor – erau dezavantajaţi şi supuşi discriminării încă de la naştere. Detesta cabotinii şi pretenţiile de superioritate morală şi ne-a impregnat, fraţilor mei şi mie, convingerea că nu eram cu nimic superiori altora. Pe cînd era copil în California, văzuse cum copiii americani de origine japoneză din şcoală erau supuşi la discriminări dure şi la sîcîieli din partea colegilor lor anglo-saxoni. După ce s-a întors la Chicago, s-a întrebat adesea ce se întîmplase cu un anumit băiat pe care îl plăcea. Copiii îl strigau „Tosh“, o prescurtare de la Toshihishi. L-a întîlnit din nou cînd s-a întors în Alhambra să slujească drept mare maestru la ceremonia aniversării celei de a şaisprezecea întîlniri de la absolvirea liceului. După cum bănuise, Tosh şi familia lui fuseseră închişi în timpul celui de Al Doilea Război Mondial, iar ferma le fusese confiscată. Dar a fost înduioşată să afle că, după ani de confruntări, Tosh devenise el însuşi un cunoscut cultivator de legume.

Am crescut, aşadar, printre impulsurile şi învăţămintele dictate de valorile părinţilor mei, iar propriile convingeri politice îi reflectă pe amîndoi. Diferenţa dintre sexe începuse să se facă observată în familii ca a mea. Mama era de fapt o democrată, deşi nu o arăta făţiş, într-un cartier dominat de republicani. Tata era un om cu o structură de piatră, ridicat prin forţe proprii, un republican conservator şi foarte mîndru de aceasta. Nu credea în credite şi şi-a condus afacerea pe principiul „plăteşte pe măsură ce avansezi“.

Ideologia sa se baza pe forţele şi pe iniţiativele proprii, dar, spre deosebire de alţii care se autointitulează astăzi conservatori, el înţelegea importanţa responsabilităţii fiscale şi susţinea investiţiile din bani publici în autostrăzi, şcoli, parcări şi alte bunuri de interes public importante.

Tata nu putea suporta risipa. Ca atîţia alţii care crescuseră pe vremea Marii Crize, frica de sărăcie i-a marcat viaţa. Mama îşi cumpăra rareori haine noi, iar ea şi cu mine am dus negocieri cu tata timp de săptămîni pentru anumite achiziţii importante, cum ar fi o rochie nouă pentru banchetul de absolvire. Dacă eu sau fraţii mei uitam să punem la loc capacul la tubul cu pastă de dinţi, tata îl arunca pe fereastra de la baie. Trebuia se ieşim afară, chiar şi pe zăpadă, să îl căutăm prin tufişurile din faţa casei. Era felul lui de a ne reaminti să nu irosim nimic. Chiar şi azi pun măslinele nemîncate înapoi în borcan, împachetez şi cea mai mică bucată de brînză şi mă simt vinovată cînd trebuie să arunc cîte ceva.

Era un supraveghetor sever, dar ştiam că ţine la noi. Cînd a început să mă îngrijoreze faptul că eram prea lentă în rezolvarea problemelor de matematică la concursurile săptămînale ale domnişoarei Metzger din clasa a patra, mă scula de dimineaţă ca să mă treacă prin tabla înmulţirii şi să mă înveţe să fac împărţiri. Iarna închidea căldura pe timpul nopţii, ca să economisească bani, apoi se scula înainte de a se lumina de ziuă ca să o deschidă din nou. Mă trezeam adesea în sunetul cîntecelelor tatei, care îngîna bucăţile favorite ale lui Mitch Miller.

Fraţilor mei şi mie ni s-a cerut să facem treburi prin jurul casei fără să ne aşteptăm la vreo plată. „Vă hrănesc, nu?“, ar fi spus tata. Mi-am luat prima slujbă de vară pe cînd aveam treisprezece ani, lucrînd pentru administraţia parcurilor din Park Ridge trei dimineţi pe săptămînă, supraveghind un părculeţ aflat la cîteva mile distanţă de casă. Întrucît tata pleca mai devreme de dimineaţă în unica maşină a familiei, trăgeam pînă acolo şi înapoi un cărucior umplut cu mingi, palete, frînghii de căţărat şi alte obiecte. Din acel an, în

fiecare vară am avut cîte o slujbă şi adesea îmi luam de lucru şi în timpul anului.

Tata era un om cu convingeri foarte puternice, ca să o spun delicat. Noi toţi ne raliam opiniilor sale, cele mai multe despre comunişti, oameni de afaceri dubioşi şi politicieni corupţi – cele mai josnice trei forme de viaţă în ochii lui. Din discuţiile animate, uneori chiar încinse, din jurul mesei din bucătărie, de obicei despre politică şi sport, am învăţat că pot locui sub acelaşi acoperiş mai multe opinii. Pînă la împlinirea vîrstei de doisprezece ani, aveam deja opiniile proprii despre multe lucruri. Am învăţat, de asemenea, că o persoană nu este neapărat rea pur şi simplu pentru că nu e de aceeaşi opinie cu tine şi că, dacă tu crezi în ceva, ai face bine să fii pregătit să-ţi aperi convingerile.

De la ambii părinţi am primit o educaţie dură, pentru a fi pregătiţi să supravieţuim oricăror dificultăţi pe care ni le-ar scoate în cale viaţa. Voiau ca noi să fim în stare să ne purtăm de grijă, atît eu, cît şi fraţii mei. La scurt timp după ce ne-am mutat în Park Ridge, mama a observat că ezitam să ies afară să mă joc. Uneori mă întorceam plîngînd, spunînd că fetiţele de peste drum mă tot împingeau de colo-colo. Suzy O'Callaghan avea fraţi mai mari, aşa că era obişnuită să se joace un pic mai dur. Eu aveam doar patru ani, dar mama se temea că, dacă mă las pradă temerilor mele, ele îşi vor pune amprenta asupra mea pentru tot restul vieţii. Într-o zi am venit fugind acasă. M-a oprit.

– Întoarce-te înapoi, mi-a ordonat, şi, dacă Suzy te loveşte, ai voie de la mine să o loveşti şi tu pe ea. Trebuie să ştii să te aperi! În casa asta nu e loc pentru laşi!

Mai tîrziu mi-a spus că privise totul din spatele perdelei din sufragerie şi mă văzuse îndreptîndu-mă de umeri şi traversînd hotărîtă drumul.

M-am întors după cîteva minute, strălucind de bucurie.

– Pot să mă joc cu băieţii de acum înainte! am spus. Iar Suzy va fi prietena mea.

A fost şi încă mai este.

Am participat ca şcolăriţă şi mai tîrziu ca cercetaş, la toate paradele de 4 iulie, la strîngerea de fonduri pentru săraci, la vînzările de prăjiturele şi la toate celelalte activităţi care meritau o insignă sau aprobarea adulţilor. Am început prin a organiza jocuri pentru copiii din cartier, apoi întreceri sportive şi carnavaluri în curte, atît pentru distracţie, cît şi pentru a aduna bănuţi pentru acţiuni caritabile. Există o fotografie veche dintr-un ziar local, *The Park Ridge Advocate,* care ne înfăţişează, pe mine şi pe prietenii mei, predînd o pungă de bani astfel adunaţi fondului de caritate United Way. Îi adunasem la jocurile „olimpice" organizate în cartier, pe cînd aveam doisprezece ani.

Înconjurată de un tată şi de fraţi care erau toţi fanatici ai sporturilor, am devenit eu însămi o împătimită amatoare de sporturi şi, ocazional, chiar competitoare. Susţineam diferitele echipe ale şcolii şi mergeam la cît de multe competiţii puteam. Ţineam cu echipa de base-ball The Cubs, aşa cum ţineau şi familia mea şi cei mai mulţi oameni din cartierul nostru. Jucătorul meu favorit era domnul Cub însuşi, Ernie Banks. În cartier era aproape un sacrilegiu să susţii echipa adversă, White Sox, care juca în Liga Americană, aşa că i-am adoptat pe Yankees ca echipă din ligă, în parte şi pentru că îl adoram pe Mickey Mantle. Explicaţiile cu privire la rivalităţile sportive din Chicago s-au lovit de o indiferenţă totală mai tîrziu, în anii campaniei pentru Senat, cînd newyorkezii sceptici nu credeau că o nativă din Chicago ar fi putut rămîne fidelă unei echipe din Bronx.

În liceu am jucat pe timpul verii într-o echipă de fete din liga de softball, iar ultima echipă în care am activat era sponsorizată de un distribuitor local de bomboane. Purtam şosete albe cu apărătoare pentru genunchi, şorturi negre şi tricouri roz, în onoarea numelui patronului nostru, Good & Plenty[1]. Copiii din Park Ridge mergeau în pîlcuri înspre şi dinspre parcul Hinckley, înotînd pe timpul verii în apele reci ale piscinei şi patinînd iarna pe marele patinoar în aer liber. Ne plimbam şi ne dădeam cu bicicletele peste tot – uneori

[1] „Mult şi bun" (n.tr.).

urmărind camioanele lente ale serviciului municipal de salubritate care lăsau în urmă o lungă dîră de DTT în amurgul lunilor de vară. Nimeni nu credea pe vremea aceea că pesticidele erau toxice. Considerăm numai că era foarte distractiv să pedalezi prin norul de gaz, respirînd mirosurile dulci-acrişoare ale ierbii proaspat tăiate şi ale asfaltului fierbinte, pe cînd furam ultimele minute de joacă înainte de lăsarea serii.

Uneori patinam pe rîul Des Plaines, în timp ce taţii noştri se încălzeau la foc şi discutau despre cum răspîndirea comunismului ameninţa felul nostru de trai, despre cum ruşii deţineau bomba şi despre cum, din cauza satelitului Sputnik, pierdeam cursa pentru cucerirea spaţiului. Dar Războiul Rece era o noţiune abstractă pentru mine, iar lumea din imediata mea apropiere îmi părea sigură şi stabilă. Nu ştiam nici un copil ai cărui părinţi să fi divorţat şi, pînă să intru la liceu, nu ştiam de nimeni care să fi murit altfel decît de bătrîneţe. Recunosc că acest cocon benign era o iluzie, dar una pe care aş dori-o oricărui copil.

Am crescut într-o eră circumspectă şi conformistă a istoriei americane. Dar, în ciuda educaţiei de tipul *tata ştie cel mai bine,* am fost învăţată să rezist presiunii celor apropiaţi. Mama nu voia să audă despre cum erau îmbrăcaţi prietenii mei, ce credeau despre mine sau orice altceva de felul acesta.

– Tu eşti unică! îmi spunea ea. Poţi să gîndeşti pentru tine însăţi. Nu-mi pasă că toată lumea face aşa. Noi nu sîntem toată lumea. Tu nu eşti ca toată lumea.

Mie îmi convenea, pentru că de cele mai multe ori aşa simţeam şi eu. Desigur, am făcut ceva eforturi să mă acomodez acestei mentalităţi. Aveam destulă vanitate adolescentină încît să refuz uneori să port ochelarii cu sticle groase de care aveam nevoie de cînd aveam nouă ani, pentru a-mi corecta vederea extrem de slabă. Prietena mea din clasa a şasea, Betsy Johnson, se plimba cu mine prin oraş pe post de cîine însoţitor pentru orbi. Uneori întîlneam colegi de clasă şi nu reuşeam să-i disting – nu pentru că aş fi fost mai toantă, ci pentru că nu puteam recunoaşte pe nimeni. Aveam treizeci de ani cînd am învăţat să port lentile de contact fine şi destul de puternice pentru a-mi corecta vederea.

Lui Betsy şi mie ni s-a permis să mergem singure la cinematograful Pickwick în după-amiezele de sîmbătă. Într-o zi, am mers de două ori să vedem *Iubire, vino înapoi* cu Doris Day şi Rock Hudson. După aceea, ne-am dus la un restaurant unde ne-am luat cartofi prăjiţi şi cîte o Coca-Cola. Credeam că noi eram cele care inventaseră înmuiatul cartofilor prăjiţi în ketchup, după ce o chelneriţă de la Robin Hood ne-a spus că nu a mai văzut pe nimeni făcînd astfel. Nu am ştiut ce e un fast-food pînă ce familia mea a început să meargă la McDonald's, prin 1960. Primul McDonald's din apropiere a fost deschis în Des Plaines în 1955, dar familia mea nu a descoperit lanţul de restaurante decît atunci cînd s-a deschis unul în apropiere, în Niles. Chiar şi după aceea, mergeam acolo doar la ocazii speciale. Încă îmi aduc aminte cum am văzut numărul de burgeri vînduţi la Arcadele de Aur schimbîndu-se de la mii la milioane.

Îmi plăcea la şcoală şi am avut norocul să am profesori minunaţi la şcoala Eugene Field, la gimnaziul Ralph Waldo Emerson şi la liceele Maine Township. Mulţi ani mai tîrziu, cînd prezidam Comitetul de Standarde de Educaţie din Arkansas, am realizat cît de norocoasă fusesem să pot frecventa nişte şcoli bine dotate, cu profesori bine pregătiţi şi cu o largă ofertă de activităţi academice şi extraşcolare. E nostim ce îmi vine acum în minte din vremurile acelea: domnişoara Taylor citind în fiecare dimineaţă copiilor de clasa întîi din *Ursuleţul Winnie Pooh,* domnişoara Cappuccio, învăţătoarea mea din clasa a doua, cerîndu-ne să scriem cifrele de la unu la o mie, sarcină a cărei îndeplinire lua o veşnicie mînuţelor noastre care ţineau creioane groase. Exerciţiul m-a ajutat să învăţ ce înseamnă să începi şi să sfîrşeşti un proiect de mare anvergură. Domnişoara Cappuccio a invitat mai tîrziu clasa noastră la nunta sa, cînd a devenit doamna O'Laughlin. A fost un gest drăguţ, mai

ales că, pentru nişte fetiţe de şapte ani, să o vadă pe învăţătoarea lor în postura unei mirese frumoase a reprezentat evenimentul anului.

De-a lungul şcolii primare am fost considerată o fetiţă băieţoasă. Clasa din care făceam parte într-a cincea avea reputaţia celor mai incorigibili băieţi, iar cînd doamna Krause părăsea încăperea, mă ruga pe mine sau pe una dintre celelalte fete să „preluăm comanda". Imediat ce se închidea uşa în urma ei, băieţii începeau să-şi facă de cap şi să facă năzbîtii, de cele mai multe ori pentru că le plăcea să agaseze fetele. Mi-am cîştigat reputaţia de persoană capabilă să-i înfrunt şi poate că acesta a fost motivul pentru care în anul următor am fost aleasă secund al patrulei de securitate. Asta era o chestie foarte importantă în şcoala noastră. Noul meu statut mi-a furnizat prima lecţie despre felul ciudat în care oamenii răspund politicilor electorale. Una dintre fetele din clasa mea, Barbara, m-a invitat la ea acasă să iau prînzul. Cînd am ajuns acolo, mama ei dădea cu aspiratorul şi ne-a spus, mie şi fiicei ei, să mergem să ne pregătim sandvişuri cu unt de arahide, ceea ce am şi făcut. Nu m-am gîndit deloc la asta pînă nu am fost gata şi ne-am luat la revedere de la mama ei.

Şi-a întrebat fiica de ce plecam atît de devreme, iar Barbara i-a răspuns:

– Pentru că Hillary este căpitan de patrulă şi trebuie să fie acolo înaintea celorlalţi copii.

– A, dacă aş fi ştiut asta, a zis ea, v-aş fi pregătit un prînz delicios.

Profesoara din clasa a şasea, Elisabeth King, ne-a trecut prin gramatică, dar ne-a încurajat şi să gîndim şi să scriem în mod creativ, mai mult, să ne găsim noi forme de exprimare. Dacă eram lenţi în a-i răspunde la întrebări, spunea: „sînteţi mai înceţi decît melcii alergînd în sus pe deal iarna". Adeseori parafraza versete din Matei: „Nu-ţi aşeza lampa sub un coş de nuiele, ci foloseşte-o să luminezi lumea". Ne-a făcut pe mine, pe Betsy Johnson, pe Gayle Elliot, pe Carol Farley şi pe Joan Troop să scriem o piesă de teatru

despre cinci fetiţe care făceau o călătorie imaginară spre Europa. Această temă dată de doamna King m-a condus spre scrierea primei mele autobiografii. Am regăsit-o abia după ce am părăsit Casa Albă, într-o cutie cu hîrtii vechi, şi recitirea ei m-a transpus înapoi în anii aceia de la începutul adolescenţei. Eram încă un copil pe atunci, preocupată în cea mai mare măsură de familie, şcoală şi sport. Dar şcoala generală era pe sfîrşite şi venise vremea să intru într-o lume mai complicată decît cea pe care o cunoscusem pînă atunci.

UNIVERSITATEA VIEŢII

„Ce nu înveţi de la mama ta, înveţi de la viaţă“ este o zicală pe care am auzit-o odată la tribul Masai, din Kenya. Prin toamna anului 1960, lumea mea se afla în expansiune şi la fel erau şi sensibilităţile mele politice. John F. Kennedy a cîştigat alegerile prezidenţiale, spre consternarea tatei. El îl susţinuse pe vicepreşedintele Richard M. Nixon, iar profesorul meu de studii sociale din clasa a opta, domnul Kenvin, făcuse la fel. Domnul Kenvin a venit la şcoală în ziua următoare şi ne-a arătat nişte vînătăi, pretinzînd că-i fuseseră făcute cînd încercase să pună întrebări despre activităţile observatorilor democraţi ale maşinii de numărat voturile, la secţia de votare din Chicago de care aparţinea. Betsy Johnson şi cu mine am fost scandalizate de poveştile pe care le auzeam şi care întăreau convingerile tatei că maniera creativă de numărare a voturilor a primarului Richard J. Daley contribuise la cîştigarea alegerilor de către preşedintele Kennedy. În timpul pauzei de prînz am mers la telefonul public din faţa cantinei şi am încercat să sunăm la biroul primarului Daley pentru a face o plîngere. Am dat peste o femeie foarte drăguţă care ne-a asigurat că îi va transmite primarului mesajul.

Cîteva zile mai tîrziu, Betsy a aflat despre un grup de republicani care căutau voluntari pentru a verifica listele de vot prin raportare la adresele persoanelor, pentru a descoperi fraude electorale. Anunţul invita voluntarii să se adune la un hotel din centru la nouă dimineaţa, într-o sîmbătă. Betsy şi cu mine am decis să participăm. Ştiam că

părinţii nu ne-ar fi dat niciodată voie, aşa că nu i-am întrebat. Am luat autobuzul spre centru, am mers spre hotel şi am fost îndrumate spre un mic salon. Am păşit spre un birou de informare şi le-am spus celor de acolo că veniserăm să-i ajutăm. Participarea la vot trebuie să fi fost mai mică decît era de aşteptat. Fiecăreia dintre noi i s-a dat un pachet de liste şi am fost repartizate în echipe diferite care, ni s-a spus, ne vor conduce către destinaţiile noastre, ne vor lăsa acolo şi vor reveni să ne ia cîteva ore mai tîrziu.

Betsy şi cum mine ne-am despărţit şi am pornit-o la drum alături de persoane total necunoscute. Eu am nimerit cu un cuplu care m-a condus spre partea de sud a oraşului, m-au lăsat undeva într-un cartier sărac şi mi-au spus să bat pe la uşile oamenilor, să le cer numele şi să le compar cu cele aflate pe listele de înregistrare, pentru a găsi dovezi pentru anularea alegerilor. Şi am purces astfel la drum, fără teamă şi destul de naivă. Am găsit o zonă nelocuită unde figurau adresele a doisprezece presupuşi alegători. Am trezit din somn o grămadă de oameni care au ţipat la mine şi mi-au spus să îi las în pace. Am intrat chiar şi într-un bar unde se aflau nişte bărbaţi care beau, să-i întreb dacă nu locuia cineva acolo. Au fost atît de şocaţi să mă vadă în faţa lor, încît au stat fără să scoată o vorbă cît am pus cele cîteva întrebări, pînă cînd cel de la bar mi-a spus că va trebui să vin mai tîrziu, întrucît proprietarul nu se afla acolo.

Cînd am terminat, m-am postat la colţul străzii aşteptînd să vină cineva să mă ia, fericită că găsisem dovada afirmaţiei făcute de tatăl meu că „Daley a falsificat alegerile pentru Kennedy“.

Firește, cînd m-am întors acasă şi i-am spus tatei unde fusesem, s-a înfuriat la culme. Fusese destul de rău să merg în centru fără un adult, dar faptul că ajunsesem chiar în cartierele de sud l-a adus într-o stare de furie cumplită. În plus, a adăugat el, Kennedy avea să fie preşedinte fie că ne plăcea nouă, fie că nu.

Anul de debut la liceul Maine East a reprezentat un şoc cultural. Generaţia exploziei demografice împinsese cifra de şcolarizare pînă la cinci mii de copii albi, de diferite etnii şi categorii economice.

Îmi amintesc că am ieşit din camera mea în prima zi de şcoală şi mergeam pe coridoare îmbrăţişînd zidurile, ca să nu fiu strivită de mulţimea de elevi, care păreau toţi mai mari şi mai maturi decît mine. Faptul că, doar cu o săptămînă în urmă, încercasem să-mi aranjez părul pentru a-mi da o înfăţişare mai matură la începerea liceului nu părea să ajute prea mult. Aşa a început lupta mea de o viaţă cu părul.

Îmi purtam părul lung şi drept strîns în coadă de cal sau pe spate, legat cu o panglică şi, de cîte ori mama sau eu aveam nevoie de un permanent sau de vreo coafură, mergeam la buna ei prietenă Amalia Toland, care lucrase pe vremuri într-un salon de frumuseţe. Amalia se ocupa de noi în bucătărie, în timp ce stătea la taclale cu mama. Dar eu voiam să apar la liceu cu părul lung pînă la umeri sau cu o buclă asemănătoare cu cele ale altor fete mai mari, pe care le admiram mult, aşa că am implorat-o pe mama să mă ducă la un salon adevărat de coafură. Un vecin ne-a recomandat un bărbat care îşi ţinea salonul într-o cămăruţă fără ferestre, în spatele unei băcănii din apropiere. Cînd am ajuns acolo, i-am arătat o fotografie cu coafura pe care o voiam şi am aşteptat să mi se facă transformarea. Cîntărindu-şi foarfecele, el a început să taie, vorbind tot timpul cu mama, adeseori întorcîndu-se spre ea, ca să fie mai convingător. Am privit cu groază cum a tăiat o bucată imensă din părul de pe partea dreaptă a capului. Am scos un ţipăt. Cînd a privit în direcţia pe care i-o indicam, a spus:

– A, cred că mi-a alunecat foarfecele, aşa că va trebui să echilibrez şi partea cealaltă.

Şocată, am privit cum dispărea şi restul părului meu, făcîndu-mă – cel puţin în ochii mei – să arăt ca o conopidă. Biata mea mamă a încercat să mă asigure că totul era în regulă, dar eu ştiam mai bine: viaţa mea fusese distrusă.

Am refuzat să ies din casă zile în şir, pînă cînd am decis că, dacă aş cumpăra o meşă în coadă de cal de la magazinul Five & Dime al lui Ben Franklin, aş putea să mi-o prind în vîrful capului, să o leg cu o panglică şi să pretind că accidentul cu alunecarea foarfecelor nu se întîmplase niciodată. Aşa am şi făcut, ceea ce m-a scutit de a mă simţi jenată în acea primă zi – pînă ce am ajuns să cobor scările centrale dintre clase. În timp ce coboram, l-am văzut urcînd scările pe Ernest Ricketts, cunoscut drept Ricky, care fusese prietenul meu din ziua în care merseserăm împreună pentru prima oară la grădiniţă. M-a salutat, a aşteptat pînă a trecut de mine şi, după aceea, aşa cum făcuse de zeci de ori înainte, s-a întors să mă tragă de coadă – care, de data asta, i-a rămas în mînă. Motivul pentru care mai sîntem prieteni şi azi este că nu mi-a amplificat umilinţa, ci mi-a înapoiat „părul“, s-a scuzat că m-a scalpat şi şi-a continuat drumul fără să atragă atenţia asupra celui mai penibil moment – pînă la acea dată – din viaţa mea.

Acum sună ca un clişeu, dar liceul de la începutul anilor ’60 a semănat cu atmosfera filmului *Grease* sau cu a show-ului de televiziune *Happy Days*. Am devenit preşedinta fan-clubului local al lui Fabian, un idol al adolescenţilor, club din care făceam parte eu însămi şi alte două fete. Ne uitam la *The Ed Sullivan Show* în fiecare duminică seara cu familiile noastre, cu excepţia serii de 9 februarie 1964, cînd s-a dat pe post concertul Beatles, care trebuia să fie o experienţă trăită în grup. Paul McCartney era Beatles-ul meu preferat, ceea ce ducea la dezbateri îndelungi asupra meritelor fiecăruia, în special cu Betsy, care îl susţinea întotdeauna pe George Harrison. Am făcut rost de bilete la concertul Rolling Stones, ţinut în piaţa McCormick din Chicago, în 1965. *I Can’t Get No Satisfaction* a fost adoptat ca imn al manifestării angoaselor de toate felurile ale adolescenţilor. Ani mai tîrziu, cînd i-am întîlnit pe idolii tinereţilor mele, precum Paul McCartney, George Harrison şi Mick Jagger, nu am ştiut dacă să dau mîna cu ei sau să le sar de gît ţipînd.

În ciuda dezvoltării „culturii de tineret“ definite în special prin televiziune şi muzică, existau în şcoală şi grupuri distincte care determinau poziţia socială a fiecăruia: atleţi şi majorete, tipi din consilii studenţeşti, „soioşi“ şi „glugaţi“. Existau coridoare prin

care nu îndrăzneam să trec fiindcă mi se spusese că „derbedeii“ se iau de oameni. Aşezarea în bufetul cu autoservire era dictată de existenţa unor frontiere invizibile recunoscute de toţi. Pe timpul liceului, tensiunile existente au ieşit la suprafaţă, dînd loc unor lupte între grupuri în parcarea şcolii, după ore, şi în timpul jocurilor de fotbal şi base-ball.

Administraţia a luat măsuri rapide şi a stabilit un grup numit Comitetul Valorilor Culturale, format din reprezentanţi ai elevilor din diferitele grupuri existente. Directorul şcolii, doctor Clyde Watson, mi-a cerut să fac parte din acest comitet, dîndu-mi astfel şansa să fac cunoştinţă cu copii din alte grupuri, pe care nu îi cunoscusem sau poate chiar îi evitasem înainte. Comitetul nostru a venit cu recomandări specifice privind promovarea toleranţei şi scăderea tensiunii. Cîtorva dintre noi ni s-a cerut să apărem într-o emisiune a unei televiziuni locale pentru a discuta activităţile comitetului. Aceasta a fost atît prima mea apariţie televizată, cît şi prima mea experienţă cu un efort organizat de a evidenţia valorile americane ale pluralismului, respectului şi înţelegerii reciproce. Acele valori aveau nevoie să fie protejate chiar şi în liceul nostru din Chicago. Deşi elevii erau majoritatea albi şi creştini, tot găsiserăm modalităţi de a ne izola şi demoniza unii pe alţii. Comitetul mi-a dat ocazia să-mi fac prieteni noi şi diferiţi. Cîţiva ani mai tîrziu, pe cînd dansam într-o discotecă locală şi nişte tipi începuseră să se ia de mine, unul dintre foştii colegi de comitet, un aşa-numit „soios“, a intervenit, spunîndu-le să mă lase în pace fiindcă eram *okay.*

Totuşi, nu totul a fost *okay* în perioada liceului. Eram la ora de geometrie, pe 22 noiembrie 1963, luptîndu-mă cu una dintre problemele domnului Craddock, cînd un alt profesor a intrat în clasă să ne spună că John F. Kennedy fusese împuşcat la Dallas. Domnul Craddock, unul dintre profesorii mei preferaţi şi diriginţele clasei, a ţipat: „Ce?! Nu se poate!“ şi a fugit pe hol. Cînd s-a întors, a confirmat că cineva trăsese în preşedinte şi că acela trebuie

să fi fost vreun „John Bircher“, referindu-se astfel la una din organizaţiile de extremă dreaptă care se opuseseră vehement alegerii lui Kennedy. Ne-a spus apoi să mergem în amfiteatru să aşteptăm mai multe informaţii. Coridoarele şcolii erau cufundate în tăcere, pe cînd mii de elevi mergeau neîncrezători spre amfiteatru. În cele din urmă a venit directorul şi ne-a spus că în acea zi ni se va da drumul acasă mai devreme.

Cînd am ajuns acasă, am găsit-o pe mama în faţa televizorului privind la Walter Cronkite care tocmai anunţa că preşedintele Kennedy murise la ora unu după-amiaza. Mama mi-a mărturisit că votase pentru Kennedy şi că îi părea foarte rău pentru soţia şi copiii acestuia. Aşa simţeam şi eu. Şi mi-a părut rău şi pentru ţara noastră şi aş fi vrut să ajut cumva, deşi nu ştiam exact cum.

Firește că mă aşteptam să trebuiască să muncesc pentru a-mi cîştiga existenţa şi nu m-am simţit deloc limitată în alegerile mele. Am avut norocul de a avea părinţi care nu au încercat să îmi impună o anumită categorie socială sau o anumită carieră. M-au încurajat pur şi simplu să excelez şi să fiu fericită. De fapt, nu îmi amintesc de părinţii vreunei prietene sau de vreun profesor care să îmi spună „fetele nu pot face asta“ sau „fetele nu ar trebui să facă ailaltă“. Totuşi, uneori, mesajul ne era transmis în alte feluri.

Autoarea Jane O'Reilly, care a ajuns la maturitate prin anii '50, a scris un eseu faimos pentru revista *Ms.,* în 1972, povestind momente din viaţa ei în care realizase că era subapreciată pentru că era femeie. Descria momentul revelaţiei ca pe un *clic* – asemănător mecanismului care declanşează flash-ul aparatului de fotografiat. Ar putea fi considerat un fapt la fel de evident ca anunţurile ce solicitau ajutor, care, pînă la mijlocul anilor '60, îşi aveau coloanele împărţite în rubrici pentru femei şi pentru bărbaţi sau la fel de subtil ca impulsul de a lăsa pagina de deschidere din ziar oricărui bărbat din preajmă – *clic!* –, tu însăţi mulţumindu-te cu rubrica pentru femei, pînă ce acesta termină de citit ştirile serioase.

Au existat momente în care am simţit eu însămi acel *clic!* Am fost dintotdeauna fascinată de explorarea şi călătoria prin spaţiul cosmic, în parte pentru că tata era preocupat că America era în urma URSS-ului în această privinţă. Promisiunea preşedintelui Kennedy de a trimite un om pe Lună m-a entuziasmat în aşa măsură, încît am scris la NASA pentru a mă înscrie într-un program de instruire pentru astronauţi. Am primit înapoi o scrisoare care îmi aducea la cunoştinţă că nu se acceptau fete în program. Era pentru prima dată cînd mă loveam de un obstacol pe care nu l-aş fi putut trece prin muncă asiduă şi perseverenţă şi eram scandalizată. Desigur, vederea mea slabă şi abilităţile fizice mediocre m-ar fi descalificat oricum, dincolo de problema sexului. Cu toate acestea, respingerea din program m-a durut şi m-a făcut să devin ulterior mai înţelegătoare faţă de oricine se confrunta cu discriminarea de orice fel.

În liceu, una dintre prietenele mele cele mai inteligente a renunţat la cursurile intensive pentru că prietenul ei nu fusese acceptat. O alta nu a vrut să i se afişeze rezultatele pentru că ştia că vor fi mai mari decît ale prietenului ei. Aceste fete se conformaseră semnalelor culturale subtile şi nu tocmai subtile care le îndemnau să se supună unor prejudecăţi sexiste[1], să-şi diminueze propriile realizări pentru a nu îi întrece pe băieţii din preajma lor. Eram interesată de băieţi în liceu, dar nu am avut nici o relaţie serioasă. Pur şi simplu nu concepeam să renunţ la studiile universitare sau la carieră pentru a mă căsători, aşa cum plănuiau unele dintre prietenele mele.

Am fost interesată de politică de la o vîrstă fragedă şi îmi plăcea să îmi pun la bătaie abilităţile de dezbatere cu cele ale prietenilor mei. Îl împingeam pe bietul Ricky Ricketts în dezbateri zilnice despre pacea în lume, rezultatele de la base-ball sau orice altceva îmi trecea prin minte. Am candidat cu succes pentru

[1] Referitoare la sexism, adică o atitudine de discriminare pe criterii de apartenenţă sexuală (n. red.).

consiliul elevilor şi pentru postul de vicepreşedinte în cursul inferior. Am fost, de asemenea, membră activă a Tineretului Republican şi, mai tîrziu, o aprigă susţinătoare a lui Goldwater, mergînd pînă la purtarea costumului de fermier şi a pălăriei de paie, cu sloganul „AuH_2O“.

Profesorul de istorie din clasa a noua, Paul Carlson, a fost şi mai este încă un pedagog dedicat şi un republican foarte conservator. Domnul Carlson m-a încurajat să citesc cartea publicată de senatorul Barry Goldwater, *The Conscience of a Conservative*[1]. Această carte m-a inspirat la scrierea lucrării pentru unul dintre examenele din facultate despre mişcarea conservatoare din America, pe care am dedicat-o „părinţilor mei, care m-au învăţat întotdeauna să fiu o individualitate“. Mi-a plăcut senatorul Goldwater pentru că era un individualist acerb, care înota împotriva curentului politic. Ani mai tîrziu, i-am admirat sprijinul deschis dat drepturilor individuale, pe care le considera consecvente cu principiile sale conservatoare de modă veche: „Nu aruncaţi anatema asupra homosexualilor, negrilor sau mexicanilor. Oamenii liberi au dreptul să facă aşa cum le place.“ Cînd Goldwater a aflat că îl susţinusem în 1964, mi-a trimis la Casa Albă o cutie cu ustensile pentru frigărui împreună cu nişte sosuri picante şi m-a invitat să-i fac o vizită. Am mers la casa lui din Phoenix, în 1966, şi am petrecut o oră minunată discutînd cu el şi cu dinamica lui soţie, Susan.

Domnul Carlson îl adora, de asemenea, şi pe generalul Douglas MacArthur, aşa că ne-a pus să ascultăm în repetate rînduri înregistrări cu discursul său de adio către Congres. La încheierea unei asemenea ore, domnul Carlson a exclamat cu pasiune „şi amintiţi-vă, mai presus de toate, mai bine mort decît comunist!“ Ricky Riketts, care stătea în faţa mea, a început să rîdă, iar amuzamentul lui mi s-a transmis. Domnul Carlson a întrebat cu răceală:

– Ce vi se pare atît de amuzant?

[1] *„Conştiinţa unui conservator.“*

Iar Ricky a răspuns:

– Domnule Carlson, am doar paisprezece ani şi mai degrabă aş vrea să fiu viu decît orice altceva.

Implicarea mea în activităţile Primei Biserici Metodiste Unite din Park Ridge mi-a deschis ochii şi inima asupra nevoilor altora şi a contribuit la insuflarea unui simţ al responsabilităţii sociale în credinţa mea. Părinţii tatălui meu pretindeau că au devenit metodişti pentru că strămoşii lor fuseseră convertiţi la această religie, undeva în micile sate de mineri de lîngă Newcastle, în nordul Angliei şi în sudul Ţării Galilor, de către John Wesley, care fondase Biserica Metodistă în secolul al optsprezecelea. Wesley predicase că iubirea de Dumnezeu îşi găseşte exprimarea prin faptele bune, pe care el le definea printr-o regulă foarte simplă: „Fă tot binele pe care poţi să-l faci, în toate locurile în care poţi, prin toate mijloacele prin care poţi, atîta timp cît îţi va sta în putinţă". Vor exista întotdeauna dezbateri utile despre care definiţie a „binelui" trebuie urmată, dar, ca tînără fată, îndemnul lui Wesley mi-a ajuns la inimă. Tata se ruga lîngă pat în fiecare seară, iar rugăciunea devenea un fel de alinare şi de ghid pentru mine pe cînd eram copil.

Am petrecut mult timp în biserica noastră, unde mi-am primit confirmaţia pe cînd eram în clasa a şasea, alături de unii dintre prietenii mei de o viaţă, precum Ricky Ricketts şi Sherry Heiden, care au mers împreună cu mine la biserică în timpul liceului. Mama preda la şcoala de duminică, în mare parte pentru a-i ţine sub observaţie pe fraţii mei, după cum spunea. Eu frecventam cursuri de religie, şcoala de duminică şi grupurile de tineret şi eram activă la slujbe şi în serviciul de altar, care curăţa şi pregătea altarul pentru slujbele de sîmbătă şi duminică. Încercarea mea de a reconcilia insistenţa tatei privind încrederea în sine cu preocupările mamei pentru justiţia socială a fost ajutată de sosirea, în 1961, a unui nou pastor metodist pentru tineri, pe nume Donald Jones.

Reverendul Jones tocmai ieşise de pe băncile seminarului de la Drew University, după patru ani petrecuţi în Marină. Era puternic influenţat de scrierile lui Dietrich Bonhoeffer şi ale lui Reinhold Niebuhr. Bonhoeffer sublinia că rolul creştinului în lume era unul moral, de angajare totală în lume şi de promovare a dezvoltării umane. Niebuhr stabilise un echilibru convingător între un realism clarvăzător asupra naturii umane şi o pasiune nestăvilită pentru justiţie şi reformă socială. Reverendul Jones sublinia că o viaţă creştină reprezintă „credinţă în acţiune". Nu am mai întîlnit niciodată pe cineva asemenea lui. Don îşi numise „Universitatea vieţii" sesiunile de duminică şi joi noaptea ale Asociaţiei Tinerilor Metodişti. Era foarte dornic să lucreze cu noi, pentru că spera ca astfel să devină mai conştient de viaţa din afara suburbiei Park Ridge. Cu siguranţă şi-a atins scopul cu mine. Datorită „Universităţii" lui Don am ajuns să citesc pentru prima dată E.E. Cummings şi T.S. Eliot, să iau aminte la tablourile lui Picasso, în special *Guernica,* şi să dezbat înţelesul Marelui Inchizitor din *Fraţii Karamazov* de Dostoievski. Am sosit acasă plină de entuziasm, dornică să împărtăşesc ceea ce învăţasem cu mama, care a ajuns în curînd să găsească în Don un spirit înrudit. Dar „Universitatea vieţii" nu a fost numai despre artă şi literatură. Am vizitat biserici ale negrilor şi ale hispanicilor din interiorul oraşului, organizînd schimburi cu grupurile lor de tineret.

În discuţiile avute, aşezaţi la subsolul bisericii, am învăţat că, în ciuda diferenţelor evidente de mediu social, aceşti copii îmi erau mai asemănători decît mi-aş fi putut imagina vreodată. De asemenea, ei ştiau mai mult despre ce se întîmpla cu mişcarea privind drepturile civile în Sud. Eu auzisem numai vag despre Rosa Parks şi despre Martin Luther King, dar aceste discuţii mi-au trezit interesul.

Aşa că, atunci cînd Don ne-a anunţat într-o săptămînă că ne va duce să ascultăm un discurs al doctorului King ţinut la Orchestra Hall, am fost foarte entuziasmată. Părinţii mei mi-au dat voie, dar cei ai altor copii au refuzat să le acorde permisiunea să meargă să asculte ceea ce ei considerau a fi o „incitare la violenţă".

Discursul doctorului King s-a intitulat „Rămînînd treaz pe timpul unei revoluţii“. Pînă atunci, fusesem numai vag conştientă de revoluţia socială aflată în plină desfăşurare în ţara noastră, dar cuvintele doctorului King iluminau lupta ce se derula şi ne zdruncinau indiferenţa: „Ne aflăm la marginea Pămîntului Făgăduit al integrării. Vechea ordine se destramă şi una nouă îi ia locul. Ar trebui să acceptăm cu toţii această nouă ordine şi să învăţăm să trăim împreună ca fraţii în societatea mondială, sau altfel vom pieri împreună“.

Deşi mi se deschideau ochii, continuam în mare măsură să mimez ca un papagal înţelepciunea tradiţională din Park Ridge şi convingerile politice ale tatălui meu. În timp ce Don Jones m-a aruncat în experienţe „liberalizatoare“, Paul Carlson m-a prezentat unor refugiaţi din Uniunea Sovietică. Ei povesteau istorii cutremurătoare despre silniciile comunismului, ceea ce mi-a întărit şi mai mult convingerile anticomuniste, deja destul de puternice. Don a remarcat odată că el şi cu domnul Carlson duceau o bătălie pentru a-mi cîştiga mintea şi sufletul. De fapt, conflictul dintre ei era mai serios decît atît şi a ajuns la urechile unui cap al bisericii noastre, din care făcea parte şi Paul. Paul nu era de acord cu prioritătile lui Don, inclusiv cu programul „Universităţii vieţii“, şi a făcut presiuni pentru îndepărtarea acestuia din biserică. După numeroase confruntări, Don a decis să părăsească Prima Biserică Metodistă după numai doi ani, pentru un post de profesor la Drew University, de unde s-a pensionat recent ca profesor emerit de etică socială. Am rămas în strînsă legătură de-a lungul anilor, iar Don şi soţia sa, Karen, ne-au fost oaspeţi frecvenţi la Casa Albă. Don a slujit la nunta fratelui meu Tony, pe 28 mai 1994.

Acum văd conflictul dintre Don Jones şi Paul Carlson ca pe un indiciu timpuriu al liniilor culturale, politice şi religioase greşite, dezvoltate în America ultimilor patruzeci de ani. Personal, mi-au plăcut amîndoi şi nu am văzut niciodată, nici atunci şi nici acum, opiniile lor ca fiind diametral opuse.

La sfîrşitul primului an la Maine East, clasa noastră a fost împărţită în două, iar jumătate din noi am devenit prima clasă de avansaţi a liceului Maine Township South, construit pentru a face faţă valului demografic. Am candidat pentru poziţia de preşedinte al consiliului elevilor împotriva unor băieţi şi am pierdut, ceea ce nu m-a surprins, dar m-a afectat totuşi, în special pentru că unul din opozanţii mei mi-a spus că eram „chiar proastă să cred că o fată ar putea fi aleasă preşedinte“. De îndată ce alegerile au luat sfîrşit, cîştigătorul mi-a cerut să prezidez Comitetul de Organizări, de la care, din cîte îmi dădeam eu seama, se aştepta să facă cea mai mare parte a treburilor. Am acceptat.

Pînă la urmă toată povestea s-a dovedit foarte plăcută, deoarece, fiind prima clasă de absolvenţi ai liceului, ne revenea misiunea de a pune bazele tradiţiilor acestuia, cum ar fi paradele şi dansurile, alegerile pentru consiliile elevilor, reuniunile zvăpăiate şi balurile de sfîrşit de an. Am organizat o dezbatere prezidenţială fictivă pentru alegerile din 1964. Jerry Baker, un tînăr profesor de ştiinţe ale guvernării, s-a ocupat de organizare. Ştia că eram o susţinătoare fervent al lui Goldwater. Reuşisem chiar să-l conving pe tata să ne conducă, pe Betsy şi pe mine, să-l ascultăm pe Goldwater vorbind, atunci cînd acesta venise într-o campanie cu trenul în suburbiile din Chicago.

Una dintre prietenele mele, Ellen Press, era singura democrată pe care o ştiam la mine în clasă, iar ea era o susţinătoare gălăgioasă a preşedintelui Johnson. Domnul Baker, într-un act de strălucitoare intuiţie – sau de perversitate – m-a distribuit pe mine să joc rolul preşedintelui Johnson, iar pe Ellen să-l reprezinte pe senatorul Goldwater. Amîndouă ne-am simţit insultate şi am protestat, dar el ne-a spus că va fi o experienţă interesantă, pentru că astfel vom putea obţine mai multe informaţii despre tabăra adversă. Aşa că m-am cufundat – pentru prima oară – în ideile democrate ale preşedintelui Johnson privind drepturile civile, protecţia socială, sărăcia şi politica externă. Am detestat fiecare oră pe care a trebuit să o petrec în bibliotecă studiind platforma politică a democraţilor şi

declaraţiile Casei Albe. Dar, pe măsură ce mă pregăteam pentru dezbatere, m-am trezit susţinîndu-mi punctele de vedere cu o fervoare care nu mai era doar teatrală. Cred că şi Ellen a trăit aceeaşi experienţă. Cînd am absolvit liceul, fiecare din noi îşi schimbase afilierea politică. Ulterior, domnul Baker a părăsit şcoala pentru a merge la Washington, unde a lucrat mulţi ani pe post de consilier juridic la Asociaţia Piloţilor Liniilor Aeriene, poziţie care i-a dat posibilitatea să-şi folosească abilităţile de a înţelege atît perspectiva democraţilor, cît şi pe cea a republicanilor.

A fi elev în an terminal de liceu înseamnă şi a te gîndi la colegiu. Ştiam că aveam să merg acolo, dar nu aveam nici cea mai mică idee la ce profil. Am mers să-l văd pe consilierul nostru pentru admiterea la colegiu, care era supraaglomerat şi total nepregătit, iar acesta mi-a dat cîteva broşuri despre colegiile din Midwest, dar nu mi-a oferit nici ajutor şi nici vreun sfat. Am primit mult dorita mînă de ajutor din partea unor tinere absolvente, care studiau atunci pentru un masterat în pedagogie la Northwestern University şi fuseseră trimise să predea ştiinţe sociale la liceul nostru: Karin Fahlstrom, absolventă la Smith, şi Janet Altman, absolventă la Wellesley. Mi-o amintesc pe domnişoara Fahlstrom spunînd clasei că dorea să citim şi alt cotidian decît *Chicago Tribune* al generalului McCormick. Cînd am întrebat care altul, ne-a sugerat *The New York Times*.

– Dar acesta este o unealtă a instituţiilor din Est! am exclamat.

Domnişoara Fahlstrom, vizibil suprinsă, a spus:

– Bine, atunci citeşte *The Washington Post!*

Pînă atunci nu văzusem nici unul din aceste ziare şi nu ştiam că *Tribune* nu era biblia.

Pe la mijlocul lui octombrie, atît domnişoara Fahlstrom, cît şi domnişoara Altman m-au întrebat dacă ştiam unde voiam să merg la colegiu; nu ştiam, aşa că mi-au recomandat să încerc la Smith şi la Wellesley, două dintre colegiile pentru fete din reţeaua Seven Sisters. Mi-au spus că dacă merg la o şcoală pentru fete voi putea să mă concentrez asupra studiului în timpul săptămînii şi să mă distrez în

week-end. Nici nu concepeam să părăsesc Midwest-ul pentru a merge la colegiu şi pînă atunci vizitasem numai Michigan-ul, pentru că tuturor absolvenţilor de liceu cu rezultate deosebite li se oferise ocazia să viziteze campusul din acest stat. Dar, cînd cele două absolvente mi-au expus ideea, am devenit imediat interesată. M-au invitat să asist la diferite întîlniri, pentru a cunoaşte foşti şi actuali studenţi. Adunarea colegiului Smith s-a ţinut într-o casă mare şi frumoasă într-unul dintre cartierele bogate ale oraşului, aflat de-a lungul lacului Michigan, în timp ce aceea de la Wellesley s-a ţinut într-un apartament de lux de pe Lake Shore Drive din Chicago. M-am simţit nelalocul meu în ambele situaţii. Toate fetele de acolo păreau nu doar mai bogate decît mine, dar şi mai de lume. Una dintre fetele de la Wellesley fuma ţigarete colorate pastelat şi povestea despre vara petrecută în Europa. Asta părea foarte departe de lacul Winola şi de viaţa mea.

Le-am spus celor două tinere profesoare ale mele că nu ştiam ce decizie să iau în legătură cu înscrierea la un colegiu în Est, dar ele au insistat să discut această problemă şi cu părinţii. Mama a fost de părere că trebuia să merg oriunde voiam. Tata mi-a spus că eram liberă să fac asta, dar că el nu va plăti dacă va fi să merg la vest de Mississippi sau la Radcliffe, unde auzise că era plin de tineri nonconformişti. Smith şi Wellesley, de care nu auzise niciodată, îi păreau acceptabile. Nu văzusem înainte nici unul din campusuri, aşa că, atunci cînd am fost acceptată, am ales Wellesley, pe baza unor fotografii care îi înfăţişau campusul şi în special micul lac Waban, care îmi amintea de lacul Winola. Le-am rămas pe veci îndatorată acestor două profesoare.

Nu mai ştiam pe nimeni care mergea la Wellesley. Cei mai mulţi dintre prietenii mei aveau să frecventeze colegii din Midwest, ca să rămînă aproape de casă. Părinţii m-au condus cu maşina pînă la colegiu şi cumva ne-am rătăcit prin Boston, ajungînd în Harvard Square, unde i s-au confirmat tatei părerile cu privire la tinerii nonconformişti. Cu toate acestea, nici unul nu ne-a ieşit în cale la Wellesley,

aşa că el părea să se fi liniştit. Mama mi-a spus că a plîns tot drumul de o mie de mile înapoi din Massachusetts pînă în Illinois. Acum, că am trecut eu însămi prin experienţa de a-mi lăsa fiica la o universitate îndepărtată, înţeleg exact cum trebuie să se fi simţit. Dar la ora aceea priveam doar înainte, spre viitor.

PROMOŢIA ’69

În 1994, *Frontline,* serialul de televiziune al PBS, a produs un documentar despre promoţia 1969 de la Wellesley – „Promoţia lui Hillary“. Era despre mine, desigur, dar era mult mai mult de atît. Producătorul, Rachel Dretzin, a explicat de ce *Frontline* a decis să examineze clasa noastră la douăzeci şi cinci de ani după ce absolviserăm: „Au parcurs o cale ca nici o altă generaţie înaintea lor, într-un timp al schimbărilor profunde şi al bulversării pentru femei“.

Colegele din anul meu au spus că Wellesley era o şcoală de fete atunci cînd am început noi şi un colegiu pentru femei cînd am absolvit. Acest sentiment spunea la fel de mult despre noi, pe cît spunea colegiul însuşi.

Am sosit la Wellesley aducînd cu mine convingerile politice ale tatălui meu şi visele mamei şi l-am părăsit cu propriile vise şi convingeri. Dar în acea primă zi, pe cînd părinţii mei se îndepărtau, m-am simţit singură, copleşită şi scoasă din mediul meu. Am cunoscut fete care merseseră la şcoli private, trăiseră în străinătate, vorbeau fluent alte limbi şi săriseră peste anul preparator datorită punctajelor mari obţinute la testele pentru avansaţi. Ieşisem din ţară numai o dată, pentru a vedea partea canadiană a cascadei Niagara. Singurul meu contact cu limbile străine îl constituiseră orele de latină din liceu.

Nu am reuşit de la început să-mi intru în ritm ca student la Wellesley. Am fost înscrisă la cursuri care s-au dovedit foarte

competitive. Lupta cu matematica şi geologia m-a convins, pentru totdeauna, să renunţ la ideea de a deveni doctor sau om de ştiinţă. Profesorul de franceză mi-a sugerat subtil: „Domnişoară, talentul dumitale stă în altă parte".

La o lună după începerea şcolii mi-am sunat părinţii şi le-am spus că nu cred că sînt suficient de deşteaptă să fiu acolo. Tata mi-a cerut să mă întorc acasă, iar mama mi-a spus că nu vrea să mă vadă abandonînd. După un debut nesigur, dubiile au început să pălească şi am realizat că realmente nu mă puteam întoarce acasă, aşa că aş fi făcut mai bine să încerc să merg mai departe.

Într-o noapte cu multă ninsoare din primul meu an la colegiu, Margaret Clapp, pe atunci preşedintă a şcolii, a sosit pe neaşteptate la căminul meu, Stone Davis, care era aşezat pe coasta de deasupra Lacului Waban. A intrat în sala de mese şi a solicitat un număr de voluntari pentru a o ajuta să scuture zăpada de pe crengile copacilor din jur, ca să nu se rupă sub greutate. Am mers de la copac la copac prin zăpada care ne ajungea la genunchi sub un cer plin de stele, conduşi de o femeie inteligentă, conştientă de surprizele şi vulnerabilităţile naturii. Ea ne-a ghidat şi ne-a îndemnat la lucru cu aceeaşi grijă şi pe studenţi, şi pe profesori. În noaptea aceea am decis că îmi găsisem locul.

Madeleine Albright, care a fost ambasador la Naţiunile Unite şi secretar de Stat în administraţia Clinton, începuse Wellesley cu zece ani înaintea mea. Am discutat adeseori cu ea despre diferenţele dintre perioada în care fusese ea acolo şi perioada mea. Ea şi prietenele ei din anii '50 erau mai preocupate de găsirea unui soţ şi mai puţin de schimbările din lumea din afară. Cu toate acestea, şi ele au beneficiat de exemplul de la Wellesley şi de aşteptările induse aici, cu privire la ceea ce o femeie putea să realizeze în viaţă dacă i se dădea ocazia. Atît pe vremea lui Madeleine, cît şi în a mea, Wellesley punea accentul pe a te face utilă. Motoul latin al colegiului este *Non ministrari sed ministrare* – „Nu a fi slujit de alţii, ci a sluji tu însuţi" –, o frază în

plină concordanţă cu educaţia mea metodistă. La ora la care soseam acolo, în miezul unei ere de activism studenţesc, multe dintre studente priveau acest moto ca un apel pentru femei de a deveni mai implicate în modelarea propriilor vieţi şi în influenţarea lumii din jurul lor.

Ceea ce am apreciat cel mai mult la Wellesley au fost prietenii de o viaţă pe care mi i-am făcut acolo şi oportunitatea oferită de acest colegiu pentru femei de a ne pregăti aripile şi minţile pentru călătoria continuă spre autodefinire şi autocunoaştere. Am învăţat din păţaniile pe care ni le povesteam una alteia, aşezate în cerc în dormitor sau în timpul lungilor prînzuri luate în cantina construită toată din sticlă. Am locuit în acelaşi cămin, Stone Davis, pe toată perioada celor patru ani petrecuţi aici şi am sfîrşit prin a împărţi un coridor cu alte cinci studente, care mi-au devenit prietene de o viaţă. Johanna Branson, o dansatoare înaltă din Lawrence, Kansas, a devenit specialistă în istoria artei şi mi-a împărtăşit dragostea ei pentru tablouri şi film. Johanna a explicat în documentarul făcut de *Frontline* că din prima zi la Wellesley ni s-a spus că eram „crema cremelor". Apoi a adăugat: „Asta ar putea suna foarte elitist şi obraznic astăzi. Dar la acea dată, era un lucru minunat de auzit dacă erai fată… nu trebuia să stai în umbra nimănui". Jinnet Fowles, din Connecticut, şi ea studentă la Arte, ne punea întrebări la care era greu de răspuns despre ce credeam că putea fi cu adevărat realizat prin acţiunea studenţească. Jan Krigbaum, un spirit liber din California, a adus un plus de entuziasm fiecărei iniţiative şi a ajutat la promovarea unui program de schimb latino-american. Connie Hoenk, o blondă cu părul lung din South Bend, Indiana, era un caracter practic, o fată cu picioarele pe pămînt ale cărei opinii reflectau adeseori rădăcinile noastre comune din Midwest. Suzy Salomon, o fată inteligentă şi muncitoare dintr-o altă suburbie din Chicago, care rîdea des şi cu uşurinţă, era întotdeauna gata să ajute pe toată lumea.

Două studente din ani mai mari, Shelley Parry şi Laura Grosch, ne-au devenit mentori. Aflată în anul doi pe cînd eu eram boboc, Shelley avea o graţie şi o purtare deosebite pentru o tînără. Mă privea calm cu ochii ei mari şi inteligenţi, în timp ce eu continuam să-i vorbesc despre nedreptăţile reale sau imaginare din lume, şi apoi căuta sursa pasiunii mele sau faptele pe care îmi întemeiam poziţia adoptată. După absolvire, ea a predat în Ghana şi în alte ţări africane, unde l-a întîlnit pe soţul ei, australian, şi s-a stabilit, în cele din urmă, în Australia. Colega de cameră a lui Shelley era neîmblînzita Laura Grosch, o tînără de mare sensibilitate şi talent artistic. Cînd am văzut *Speriat la nebunie,* una dintre picturile Laurei aflate în camera ei, mi-a plăcut atît de mult încît am cumpărat-o în decursul mai multor ani în rate mici. Mai atîrnă şi astăzi pe un perete din casa noastră din Chappaqua. Toate aceste fete s-au transformat în femei a căror prietenie m-a susţinut şi m-a încurajat de-a lungul anilor.

Colegiul nostru exclusiv de fete a pus accentul pe realizările academice şi pe dezvoltarea spiritului organizatoric prin activităţi extraşcolare, pe care le-am fi ratat altfel într-un colegiu mixt. Nu numai că femeile coordonau toate activităţile studenţeşti – de la consiliile studenţeşti pînă la ziare şi cluburi – dar, de asemenea, se simţeau libere să îşi asume riscuri, să comită erori şi chiar să dea greş una faţă de alta. Trecea drept un fapt normal ca preşedintele clasei, editorul ziarului şi cel mai bun student din fiecare domeniu să fie o femeie. Şi putea fi oricare dintre noi. Spre deosebire de unele fete deştepte din liceu, care se simţeau presate să lase la o parte propriile ambiţii pentru a urma nişte vieţi mai tradiţionale, colegele mele de la Wellesley voiau să le fie recunoscute abilităţile, munca asiduă şi performanţele. Aceasta ar putea fi explicaţia faptului că există un număr disproporţionat de femei absolvente de colegiu în profesii în care femeile tind să fie subreprezentate.

Absenţa băieţilor ne-a eliberat mintea şi a creat un spaţiu sigur în care să putem ignora aparenţele – în orice sens al cuvîntului – de luni şi pînă vineri după-amiaza. Ne-am concentrat asupra studiilor

noastre fără nimic care să ne distragă de la aceasta şi nu trebuia să ne îngrijorăm de cum arătam atunci cînd mergeam la ore. Dar, fără băieţi în campus, vieţile noastre sociale erau canalizate către drumeţii şi ritualuri de întîlnire pe care le numiserăm „mixere“. Cînd am sosit în toamna anului 1965, colegiul îşi mai asuma încă rolul de „înlocuitor“ de părinte pentru studente. Nu puteam primi băieţi în cameră decît între 2.00 şi 5.30 duminica după-amiaza, iar atunci trebuia să ţinem uşile întredeschise şi să urmăm ceea ce se numea „regula celor două picioare“: două, din cele patru, picioare trebuiau să fie în permanenţă pe podea. În week-end, stingerea se dădea la unu noaptea, iar Route 9 care ducea de la Boston la Wellesley era ca o pistă de Grand Prix vinerea şi sîmbăta seara, cînd băieţii cu care ne întîlniserăm conduceau nebuneşte înapoi spre campus, ca să nu intrăm în bucluc. Aveam birouri de recepţie la intrarea în fiecare cămin, unde vizitatorii trebuiau să se prezinte şi erau identificaţi printr-un sistem de clopoţei şi anunţuri care ne notificau dacă persoana care venise să ne vadă era bărbat sau femeie. Un „vizitator“ era o femeie, un „apelant“ era un bărbat. Anunţul privind un apelant neaşteptat îţi dădea timp să te aranjezi sau să suni la poartă să-i spui studentei de serviciu că nu eşti disponibilă.

Prietenele mele şi cu mine studiam mult şi ne vedeam cu băieţi de vîrsta noastră, cei mai mulţi de la Harvard şi de la alte universităţi din Ivy League, pe care îi cunoşteam prin prieteni sau la aşa-numitele ceaiuri dansante. Muzica era de obicei atît de tare în timpul acelor dansuri, încît nu înţelegeai nimic din ce ţi se spunea, în afara cazului în care ieşeai afară, ceea ce făceai doar cu cineva care îţi trezise interesul. Odată am dansat ore întregi în Alumni Hall din campusul nostru cu un tînăr al cărui nume credeam că este Farce[1], ca să aflu ulterior că era Forrest. Am avut doar doi prieteni destul de serioşi încît să-i prezint familiei mele, dar vizitele lor, dată fiind atitudinea tatălui meu faţă de oricare băiat cu care m-aş fi întîlnit,

[1] „Farsă“ (n.tr.).

erau mai degrabă un fel de hărţuială decît nişte întîlniri amicale. Ambii tineri au supravieţuit, dar nu şi relaţiile noastre.

Date fiind vremurile pe care le traversam, am ajuns în curînd să fim iritate de regulile arhaice de la Wellesley şi am cerut să fim tratate ca nişte adulţi. Am făcut presiuni asupra administraţiei colegiului să renunţe la regulile *in loco parentis,* ceea ce a şi făcut într-un final, pe cînd eram preşedinta consiliului colegiului. Această schimbare a coincis cu eliminarea unui program obligatoriu pe care studenţii îl considerau opresiv.

Privind înapoi către acei ani, am puţine regrete, dar nu sînt convinsă că eliminarea cursului obligatoriu şi a supravegherii cvasiparentale au reprezentat un progres de dorit. Două dintre cursurile de la care am avut cel mai mult de învăţat au fost cursuri obligatorii, iar acum ştiu mai bine să apreciez valoarea cursurilor centrale într-un set de discipline. Plimbîndu-mă prin căminul mixt unde se află fata mea, la Stanford, văzînd fete şi băieţi peste tot pe coridoare, mă întreb cum mai ajunge cineva în ziua de azi să studieze cît de cît.

Pe la mijlocul anilor ’60, campusul calm şi protejat de la Wellesley începuse să absoarbă şocul evenimentelor din lumea din afară. Deşi fusesem aleasă preşedinta Tinerilor Republicani din colegiu încă din primul an, dubiile mele cu privire la partid şi la politicile acestuia se aflau în continuă creştere, mai ales cînd era vorba despre războiul din Vietnam şi despre drepturile civile. Biserica mea dăduse elevilor care absolviseră liceul un abonament la revista *Motive,* care era publicată de Biserica Metodistă. În fiecare lună citeam articole ce exprimau opinii în clară contradicţie cu sursele mele obişnuite de informaţie. Începusem, de asemenea, să citesc *The New York Times,* spre consternarea tatei şi încîntarea domnişoarei Fahlstrom. Am citit discursuri şi eseuri scrise de „vulturi“, „porumbei“ şi de toate celelalte tipuri de comentatori. Ideile mele, cele vechi şi cele noi, erau testate zilnic de profesorii mei de ştiinţe politice, care m-au obligat să-mi dezvolt înţelegerea lumii şi să-mi examinez propriile idei preconcepute, atunci cînd evenimentele

în curs ofereau suficient material pentru analiză. Nu după mult timp, am realizat că părerile mele politice nu se mai sincronizau cu Partidul Republican. Era timpul să renunţ la poziţia de preşedinte a Tinerilor Republicani.

Vicepreşedintele organizaţiei şi prietena mea, Betsy Griffith, nu numai că a devenit preşedinte în locul meu, dar a şi rămas în partid împreună cu soţul ei, consultantul politic John Deardourff. Ea s-a zbătut mult să împiedice partidul să adopte o linie politică dură şi a fost un suporter acerb al amendamentului privind egalitatea în drepturi. Şi-a luat doctoratul în istorie şi a scris o biografie mult apreciată a lui Elizabeth Cady Stanton, înainte de a-şi pune experienţa de feministă şi educatoare de femei în slujba Şcolii de fete de la Madeira, Virginia de Nord, ca directoare a acelui colegiu. Toate acestea erau însă departe în viitor cînd am părăsit organizaţia de tineret a republicanilor din colegiul Wellesley şi m-am cufundat adînc în studierea problemelor Vietnamului.

Este greu de explicat tinerilor americani de astăzi, în special cînd deţinem o armată alcătuită exclusiv din voluntari, cît era de obsedată generaţia mea de Războiul din Vietnam. Părinţii noştri trecuseră prin cel de Al Doilea Război Mondial şi ne povestiseră despre spiritul de sacrificiu al Americii din acele timpuri şi despre consensul din rîndul populaţiei, după bombardamentul de la Pearl Harbor, în legătură cu necesitatea ca America să intre în război. În cazul Vietnamului, ţara era divizată, lăsîndu-ne oarecum confuzi cu privire la propriile sentimente. Eu şi prietenii mei discutam şi dezbăteam constant chestiunea războiului. Cunoşteam băieţi care intraseră în programele ROTC[1] şi aşteptau cu nerăbdare să meargă pe front după absolvire, dar şi băieţi care intenţionau să se opună directivei. Aveam conversaţii lungi cu privire la ce am fi făcut dacă am fi fost bărbaţi, realizînd pe deplin că nu trebuia să ne confruntăm cu aceleaşi opţiuni. Era teribil de greu pentru toată lumea. Un prieten de la Princeton a renunţat la şcoală şi s-a înrolat în

[1] Reserve Officers’ Training Corps.

Marină, deoarece, mi-a mărturisit el, se săturase de atîtea controverse şi de incertitudine.

Dezbaterea asupra Vietnamului a dus la formarea unor atitudini puternice nu numai faţă de război, dar şi privind datoria şi dragostea faţă de patrie. Îţi onorai patria dacă luptai într-un război pe care îl considerai nedrept şi cu totul împotriva intereselor americane? Erai lipsit de patriotism dacă te foloseai de sistemul de amînare sau de hazard pentru a evita încorporarea? Mulţi dintre studenţii pe care îi ştiam şi care s-au opus şi au protestat împotriva raţiunilor şi a moralităţii acelui război iubeau America la fel de mult cît bărbaţii şi femeile care au mers la luptă fără să ezite sau cît cei care au ridicat ulterior anumite semne de întrebare. Pentru mulţi tineri mai reflexivi şi totodată mai prevăzători nu existau răspunsuri simple, iar modalităţile de exprimare ale patriotismului erau diverse.

Unii scriitori şi politicieni contemporani au încercat să respingă angoasa acelor ani, privind-o ca pe o întrupare a stării de comoditate din societatea anilor ’60. De fapt, există unii oameni cărora le-ar plăcea să poată rescrie istoria acelor vremuri pentru a şterge moştenirea războiului şi tulburările sociale la care acesta a dat naştere. Ei ar vrea să ne facă să credem că dezbaterile respective au fost frivole, dar eu nu mi le amintesc astfel.

Vietnamul a avut mare importanţă şi a schimbat ţara pentru totdeauna. Această naţiune mai păstrează încă o rezervă de vinovăţie şi de dubii faţă de cei care au luptat sau nu atunci. Deşi, ca femeie, ştiam că nu puteam fi încorporată, am petrecut nenumărate ore luptîndu-mă cu propriile sentimente contradictorii.

Pe scurt, 1968 a fost un an umbrit de problema războiului pentru ţară şi pentru evoluţia mea personală şi politică. Evenimente naţionale şi internaţionale se succedau cu repeziciune: ofensiva Tet[1], retragerea lui Lyndon Johnson din cursa pentru alegerile

[1] Prima zi a Anului Nou vietnamez.

prezidenţiale, asasinarea lui Martin Luther King Jr., asasinarea lui Robert Kennedy şi neîncetata extindere a Războiului din Vietnam.

Pe cînd eram în anul întîi de colegiu, trecusem de la a fi susţinătoarea lui Goldwater la susţinerea campaniei antirăzboi a lui Eugene McCarthy, un senator democrat din Minnesota, care a concurat cu preşedintele Johnson în turul preliminar al alegerilor. Deşi admiram realizările pe plan intern ale preşedintelui Johnson, consideram că a susţine asiduu un război pe care îl moştenise era o greşeală tragică. Împreună cu alţi cîţiva prieteni, plecam cu maşinile spre Manchester, New Hampshire, vinerea şi sîmbăta, pentru a lipi plicuri şi a vizita secţiile de votare. Am avut şansa de a-l întîlni pe senatorul McCarthy cînd s-a oprit odată la sediul său central pentru a le mulţumi studenţilor voluntari care participaseră alături de el la manifestaţiile împotriva războiului. Aproape că l-a învins pe Johnson în alegerile primare din New Hampshire, iar, la 6 martie 1968, senatorul Robert F. Kennedy de New York s-a alăturat cursei.

Asasinarea doctorului King la 4 aprilie 1968, pe la sfîrşitul anului meu de juniorat, m-a umplut de tristeţe şi de mînie. În cîteva oraşe au izbucnit tulburări sociale. Ziua următoare m-am alăturat unui marş de protest şi de doliu care s-a ţinut în Post Office Square din Boston. M-am întors în campus purtînd o banderolă neagră şi foarte îngrijorată de viitorul care îi stătea în faţă Americii.

Înainte de a ajunge la Wellesley, singurii afro-americani pe care îi ştiam erau oamenii angajaţi de tata la firma lui şi acasă. Îl auzisem pe Dr. King vorbind şi participasem în schimburile cu tineri negri şi hispanici de la biserica noastră, pe cînd eram adolescentă. Dar nu avusesem nici un prieten, coleg sau vecin de culoare pînă să ajung la colegiu. Karen Williamson, o studentă cu o minte foarte ageră şi independentă, a devenit una dintre primele mele prietene acolo. Într-o duminică dimineaţa, am mers împreună la o biserică din afara campusului pentru a asista la slujbă. Deşi îmi plăcea Karen şi aş fi dorit să ajung să o cunosc mai bine, eram jenată de motivele mele şi foarte conştientă că încercam să mă desprind de un anumit trecut. Pe măsură ce ajungeam să îmi

cunosc mai bine colegii de culoare, realizam că şi ei se simţeau jenaţi. Aşa după cum eu sosisem la Wellesley dintr-un mediu predominant alb, la fel şi ei veneau din medii predominant negre. Janet McDonald, o fată elegantă şi stăpînă pe sine din New Orleans, ne-a relatat o conversaţie pe care o avusese cu părinţii ei la scurt timp după sosirea la Wellesley. Cînd le-a spus „urăsc locul ăsta, toţi sînt albi aici", tatăl ei a fost de acord să o lase să plece de la colegiu, dar mama ei a insistat: „Vei fi în stare să faci faţă şi vei rămîne acolo".

Semăna foarte mult cu conversaţia pe care o avusesem eu însămi cu ai mei. Taţii noştri erau dornici – ba chiar nerăbdători – să ne întoarcem acasă, în timp ce mamele ne spuneau să rămînem. Ceea ce am şi făcut.

Karen, Fran Rusan, Alvia Wardlaw şi alte studente de culoare au pus bazele lui Ethos, prima organizaţie a afro-americanilor din Wellesley, pentru a servi ca o reţea socială pentru studenţii de culoare şi totodată ca grup de *lobby* pentru relaţia cu administraţia campusului. După asasinarea doctorului King, Ethos a îndemnat colegiul să devină mai sensibil la problemele rasiale, să recruteze mai mulţi profesori şi studenţi de culoare şi a ameninţat că va intra în greva foamei în cazul în care colegiul nu îi va îndeplini cererile. Acesta a fost singurul protest deschis al studenţilor de la Wellesley de la sfîrşitul anilor '60. Colegiul a dat curs cererilor înaintate de Ethos prin convocarea unei întîlniri cu întreaga studenţime din campus în capela Houghton Memorial, dînd ocazia membrilor Ethos să-şi prezinte problemele. Întîlnirea a început însă să se dezintegreze într-un haos teribil de strigăte. Kris Olson care, ca mine, ca Nancy Gist şi Susan Graber, voia să urmeze mai tîrziu Facultatea de Drept de la Yale s-a temut că studenţii ar putea să închidă campusul şi să pornească greva. Tocmai fusesem aleasă preşedinte al consiliului studenţesc, aşa că Kris şi membrii Ethos mi-au cerut să încerc să transform discuţia într-una mai productivă şi să transmit instituţiilor abilitate plîngerile pe care le împărtăşeam

multe dintre noi. Spre meritul lui Wellesley, s-a făcut efortul de a recruta mai mulţi profesori şi studenţi din rîndul minorităţilor, încercare ale cărei rezultate s-au simţit spre începutul anilor '70.

Asasinarea senatorului Robert F. Kennedy două luni mai tîrziu, pe 5 iunie 1968, mi-a adîncit disperarea privind soarta Americii. Mă aflam acasă cînd a sosit vestea de la Los Angeles. Mama m-a trezit din somn să-mi spună că „ceva teribil se întîmplase din nou". Am stat la telefon aproape toată ziua cu Kevin O'Keefe, un amic din Chicago, de origine polonezo-irlandeză, care îi iubea pe cei din familia Kennedy, din familia Daleys şi care era fascinat de emoţiile date de politica la nivel înalt. Ne plăcea mult să discutăm politică, iar în ziua respectivă era supărat la culme de pierderea lui John şi a lui Robert Kennedy, într-un moment în care ţara avea atîta nevoie de stilul lor de conducere – plin de forţă şi de tact. Am discutat mult, şi atunci, şi în anii care au urmat, întrebîndu-ne dacă acţiunea politică merită toată suferinţa şi disputele pe care le atrage. Atunci, ca şi acum, ne-am decis că merita, chiar şi numai pentru a-i ţine „pe ceilalţi departe de obţinerea puterii asupra noastră", ca să folosesc cuvintele lui Kevin.

Mă înscrisesem pentru programul de stagii al lui Wellesley la Washington şi, deşi mă simţeam consternată şi lipsită de vlagă după asasinări, continuam să fiu convinsă că trebuia să merg la Washington. Programul de vară de nouă săptămîni plasa studenţi în diferite agenţii şi birouri ale Congresului, pentru a-şi face o primă idee despre „cum funcţionează administraţia". Am fost surprinsă cînd profesorul Alan Schechter, directorul programului, un mare profesor de ştiinţe politice şi, totodată, coordonatorul meu de teză, m-a distribuit ca stagiară la conferinţa parlamentarilor Partidului Republican. Ştia că intrasem în colegiu ca simpatizantă a republicanilor şi că mă îndepărtam acum de opiniile tatălui meu. A considerat că acest stagiu mă va ajuta să îmi continuu căutarea propriului drum, indiferent ce aş fi decis să fac mai tîrziu. Am protestat fără nici un rezultat şi am sfîrşit prin a face

rapoarte pentru un grup condus de Gerald Ford, pe atunci lider al minorităţii, şi care îi includea pe Melvin Laird, congresman de Wisconsin, şi pe Charles Goodwell, congresman de New York, care mi-au devenit prieteni şi sfetnici.

Stagiarii au pozat pentru fotografiile obligatorii cu membrii Congresului, iar ani mai tîrziu, cînd eram Primă Doamnă, i-am spus fostului preşedinte Ford că fusesem unul dintre miile de stagiari la a căror primire asistase în incinta Capitoliului. Fotografia mea împreună cu el şi cu liderii republicani l-a făcut foarte fericit pe tata; o avea atîrnată în dormitor cînd a murit. Am semnat o copie a acelei fotografii şi i-am prezentat-o preşedintelui Ford, cu mulţumiri şi cu scuze pentru că m-am îndepărtat treptat de grup.

Mă gîndesc la acea primă experienţă în Washington de fiecare dată cînd mă întîlnesc cu propriii stagiari în biroul senatorial. Îmi amintesc, în special, o sesiune ţinută de domnul Laird cu noi pentru a discuta despre Războiul din Vietnam. Deşi îşi exprimase anumite îngrijorări cu privire la felul în care administraţia Johnson cheltuise fondurile pentru război şi despre cum creşterea acestora mersese dincolo de limitele impuse de autoritatea Congresului, prin intermediul rezoluţiei Golful Tonkin, ca membru al Congresului rămînea un susţinător al războiului. În cadrul întîlnirii cu stagiarii, el a justificat implicarea Statelor Unite în conflict şi a susţinut fervent creşterea efectivelor militare. Cînd s-a oprit pentru a răspunde la întrebări, am citat avertismentul preşedintelui Eisenhower cu privire la implicarea americană în conflicte pe uscat în Asia şi l-am întrebat dacă el credea că o asemenea strategie ar putea avea succes. Deşi nu ne-am pus de acord, după cum a demonstrat-o şi discuţia noastră aprinsă, m-am întors cu o impresie foarte bună despre el şi o apreciere a dorinţei pe care o manifestase de a-şi explica şi apăra convingerile în faţa tinerilor. Ne-a luat în serios preocupările şi le-a tratat cu respect. Mai tîrziu, avea să devină secretar al Apărării pentru preşedintele Nixon.

Congresmanul Charles Goodell, care era reprezentantul zonei de vest a New York-ului, a fost ulterior numit de guvernatorul Nelson Rockefeller ca senator în locul lui Robert Kennedy, pînă la ţinerea următoarelor alegeri. Goodell era un republican progresist, care a fost învins în alegerile din 1970 de mult mai conservatorul James Buckley. Acesta din urmă a pierdut în 1976 în faţa lui Daniel Patrick Moynihan, predecesorul meu, care şi-a menţinut poziţia timp de douăzeci şi patru de ani. Cînd am candidat la poziţia de senator în anul 2000, i-am încîntat pe cei din Jamestown, oraşul natal al lui Goodell, spunîndu-le că odată lucrasem pentru el. Spre finalul stagiului, Goodell ne-a cerut, mie şi altor cîtorva colegi, să mergem cu el la Convenţia Partidului Republican ţinută la Miami, pentru a-l sprijini pe guvernatorul Rockefeller în încercarea sa de a obţine din partea partidului nominalizarea în pofida lui Richard Nixon. M-am bucurat de şansa care mi se dădea şi am pornit-o spre Florida.

Convenţia republicană a fost prima mea privire din interior asupra politicii de mare clasă, iar săptămîna petrecută acolo mi s-a părut ireală şi fără odihnă. Hotelul Fontainebleau din Miami Beach era primul hotel adevărat la care stătusem vreodată, întrucît familia mea prefera sau să doarmă în maşină în drum spre lacul Winola, sau să rămînă într-unul din micile moteluri aflate de-a lungul drumului. Mărimea, opulenţa şi serviciile pe care le punea la dispoziţie m-au uimit. Am încă înaintea ochilor piersica imensă învelită în şerveţel care mi-a fost adusă pe o farfurioară atunci cînd am cerut cereale cu piersică, într-o dimineaţă. Aveam un pat pe rotile care fusese strecurat într-o cameră pe care o împărţeam cu alte patru femei, dar cred că nici una dintre noi nu a dormit prea mult. Făceam parte din echipa lui Rockefeller care se ocupa de alegerile prezidenţiale, răspunzînd la telefoane şi transmiţînd mesaje de la şi către emisarii politici şi delegaţii lui Rockefeller. Tîrziu într-o noapte, unul dintre membrii *staff*-ului de campanie al lui Rockefeller ne-a întrebat pe toţi cei din birou dacă voiam să-l întîlnim pe Frank Sinatra şi a primit ca răspuns, aşa după cum era de

aşteptat, o serie de strigăte entuziaste, de plăcere şi nerăbdare. Am mers împreună cu restul grupului într-un apartament de la ultimul etaj al unui hotel, unde am dat mîna cu Sinatra, care a simulat politicos că era interesat să ne cunoască. Am luat ascensorul cu John Wayne, care apăruse din senin şi s-a plîns tot drumul pînă jos de mîncarea proastă pe care o găsise sus.

Deşi m-am bucurat de toate noile mele experienţe, de la serviciul de cameră şi pînă la întîlnirile cu diferite celebrităţi, ştiam că Rockefeller nu va fi nominalizat. Nominalizarea lui Richard Nixon a cimentat ascensiunea unei ideologii conservatoare în dauna celei moderate în cadrul Partidului Republican, o dominaţie care a devenit din ce în ce mai pronunţată în anii ce au urmat, pe măsură ce partidul şi-a continuat mişcarea spre dreapta, iar moderaţii s-au diminuat atît ca număr, cît şi ca influenţă. Uneori cred că nu am fost eu cea care a părăsit partidul, ci mai degrabă partidul a fost cel care m-a părăsit pe mine.

Am revenit acasă în Park Ridge după Convenţia republicană, fără nici un plan pentru săptămînile ce mai rămîneau din vară, exceptînd vizitarea familiei şi a prietenilor şi pregătirea pentru anul terminal de la colegiu. Familia mea se afla în călătoria anuală la lacul Winola, aşa că aveam casa numai pentru mine, ceea ce era foarte bine, dat fiind faptul că eram sigură că altfel m-aş fi certat încontinuu cu tata în privinţa lui Nixon şi a Războiului din Vietnam. Tata îl plăcea realmente pe Nixon şi credea că ar fi un preşedinte excelent. Despre Vietnam, avea o poziţie ambivalentă. Dubiile lui cu privire la înţelepciunea intervenţiei americane în Vietnam erau, de obicei, anulate de dezgustul faţă de tinerii hippy cu părul lung, care protestaseră împotriva acesteia.

Prietena mea apropiată Betsy Johnson tocmai se întorsese după un an de studii în Spania lui Franco. Deşi multe se schimbaseră faţă de anii de liceu – elasticele de prins părul şi costumaşele de flanel pe care le purtam fuseseră înlocuite de părul lung lăsat pe spate şi de blugii neconvenţionali – o constantă rămăsese totuşi: puteam

oricînd să contez pe prietenia lui Betsy şi pe interesul comun pentru politică. Nici una dintre noi nu plănuise să meargă la Chicago în perioada în care se ţinea acolo Convenţia democrată. Dar, cînd au izbucnit proteste masive în centrul oraşului, am ştiut că aveam ocazia să fim martore la evenimente istorice. Betsy m-a sunat şi mi-a spus:

– Trebuie să mergem să vedem cu ochii noştri.

Iar eu am fost de acord.

Exact ca atunci cînd merseserăm în oraş să verificăm listele de votare în primul an de liceu, am ştiut că nu era chip ca părinţii noştri să ne lase să mergem, dacă ar fi bănuit ce plănuiam. Mama era în Pennsylvania, iar mama lui Betsy, Roslyn, plecase în oraş la centrul Marshall Field's pentru a face cumpărături pentru prînz, purtînd rochie şi mănuşi albe. Aşa că Betsy i-a spus mamei ei:

– Eu şi cu Hillary mergem la film.

A trecut să mă ia cu maşina familiei şi duse am fost spre Grant Park, epicentrul demonstraţiilor. Era ultima seară a Convenţiei şi era iadul pe pămînt în Grant Park. Puteai simţi mirosul gazului lacrimogen înainte de a vedea lanţul de poliţişti. În mulţimea din spatele nostru cineva a înjurat şi a aruncat cu o piatră, care a fost cît pe ce să ne atingă. Betsy şi cu mine ne-am zbătut să ieşim de acolo, în timp ce poliţia alunga mulţimea cu bastoanele.

Prima persoană peste care am dat a fost o prietenă din liceu pe care nu o mai văzusem de ceva vreme. Fiindcă studia pentru a deveni asistentă medicală, se afla acolo ca voluntară în cortul de prim-ajutor, pansînd protestatarii răniţi. Ne-a spus că ceea ce a văzut şi a făcut acolo i-a radicalizat opiniile şi se temea în mod sincer că ar putea izbucni o revoluţie.

Eu şi Betsy am fost şocate de brutalitatea de care dădea dovadă poliţia în Grant Park – imagini surprinse de altfel şi de televiziunea naţională. După cum a mărturisit Betsy ulterior în *The Washington Post*, „avusesem o copilărie minunată în Park Ridge, dar în mod evident nu avusesem parte de întreaga poveste".

Kevin O'Keefe şi cu mine am petrecut multe ore în vara aceea discutînd despre înţelesul noţiunii de revoluţie şi dacă ţara noastră se va confrunta cu una. În ciuda evenimentelor ultimului an, amîndoi am fost de acord că aşa ceva nu se va întîmpla şi, chiar dacă s-ar întîmpla, noi nu vom participa la ea. Ştiam că, în ciuda deziluziei mele cu privire la politică, ea reprezenta singura cale democratică spre o schimbare paşnică şi de durată. Nu îmi imaginam pe vremea aceea că voi ajunge să candidez vreodată, dar ştiam că voiam să mă implic atît ca cetăţean, cît şi ca activist. În mintea mea, Martin Luther King şi Mahatma Gandhi făcuseră mai mult pentru schimbare, prin nesupunere civilă şi nonviolenţă, decît ar fi putut face vreodată un milion de demonstranţi care aruncă cu pietre.

Anul terminal de la Wellesley avea să îmi testeze şi să îmi definească şi mai bine credinţele. Pentru teza finală am analizat lucrarea unui nativ din Chicago, implicat în organizarea de activităţi comunitare, numit Saul Alinsky, pe care îl cunoscusem cu o vară în urmă. Alinsky era o personalitate pitorească şi controversată reuşind, de-a lungul carierei sale, performanţa de a jigni pe aproape toată lumea. Reţeta sa pentru schimbarea socială cerea organizarea celor mai mici detalii, pentru a-i învăţa pe oameni să se descurce singuri, luptînd cu guvernul şi cu corporaţiile pentru a obţine resursele şi puterea de a-şi îmbunătăţi nivelul de trai. Eram de acord cu unele dintre ideile lui Alinsky, în special cu aceea de a da putere oamenilor pentru a se ajuta singuri. Dar aveam un dezacord fundamental. El credea că sistemul se poate modifica numai din exterior. Eu, nu. Mai tîrziu, cînd am absolvit, mi-a acordat ocazia de a lucra cu el şi a fost dezamăgit să afle că decisesem să merg la Facultatea de Drept. Alinsky mi-a spus că va fi o pierdere de timp, dar decizia mea era tocmai reflectarea faptului că eu socoteam posibilă schimbarea din interior a sistemului. Am luat testul de admitere la Drept şi m-am înscris la cîteva şcoli.

După ce am fost acceptată la Harvard şi la Yale, nu am putut să mă decid unde să merg, pînă cînd am fost invitată la un cocteil la Facultatea de Drept de la Harvard. Un prieten m-a prezentat unui faimos profesor de drept de la Harvard, direct din *The Paper Chase*, spunînd:

– Ea este Hillary Rodham. Tocmai încearcă să se decidă dacă să vină la noi anul viitor sau să încheie un acord cu cel mai apropiat competitor al nostru.

Marele om m-a concediat cu o privire rece, spunînd:

– Ei bine, în primul rînd noi nu avem un competitor apropiat. În al doilea rînd, nu mai avem nevoie de femei la Harvard.

Înclinam oricum către Yale, dar această întîlnire mi-a alungat şi ultimele dubii pe care le mai aveam.

Tot ce mai rămînea de făcut era să termin Wellesley şi credeam că aceasta se va petrece fără vreun eveniment, pînă cînd colega de clasă şi prietena mea Eleanor „Eldie" Acheson a decis că aveam nevoie de un orator pentru absolvire. O întîlnisem pe Eldie, nepoata secretarului de Stat al preşedintelui Truman, Dean Acheson, la un curs de politologie din primul an de facultate, unde trebuia să ne prezentăm formaţia politică. Eldie a declarat ulterior în *The Boston Globe* că a fost „şocată să afle că nu numai Hillary, dar şi alţi oameni foarte deştepţi erau republicani". Descoperirea a „deprimat-o", dar „explica de ce aceştia cîştigau alegerile din cînd în cînd".

Wellesley nu avusese niciodată un orator student, iar preşedinta şcolii, Ruth Adams, se opunea unei asemenea deschideri în acel moment. Nu se simţea în largul ei în mediul studenţesc din anii '60. În calitatea mea de preşedinte al consiliului studenţesc aveam întîlniri săptămînale cu ea, iar întrebarea ei obişnuită era o variantă a lui Freud: „ce vor fetele?" Sinceră să fiu, cele mai multe dintre noi nu aveam, într-adevăr, nici o idee. Eram prinse între un trecut vetust şi un viitor imprevizibil. Eram adeseori impertinente, cinice şi cu aere de superioritate faţă de adulţi şi de autorităţi. Aşa că, atunci cînd Eldie a anunţat-o pe preşedinta Adams că reprezenta un

grup de studenţi care doreau un student orator la cursul festiv, un refuz iniţial era de aşteptat. Apoi Eldie a plusat declarînd că, dacă cererea era respinsă, ea se angaja să conducă personal o contra-ceremonie de decernare a diplomelor. Şi, a adăugat ea, era încrezătoare că bunicul său va participa la aceasta din urmă. Cînd Eldie ne-a anunţat că ambele părţi rămîneau neclintite pe propriile poziţii, am mers să o văd pe preşedinta Adams în căsuţa ei de pe malul lacului Waban.

Cînd am întrebat-o care era obiecţia reală, ea a răspuns:

– Nu s-a mai făcut niciodată.

– Ei bine, am putea încerca, am spus.

– Nu ştim cui o să-i ceară să vorbească, a zis.

– Ei bine, mi-au cerut mie, am continuat.

– O să mă mai gîndesc.

În final, preşedinta Adams a fost de acord.

Entuziasmul prietenelor privind discursul pe care aveam să-l ţin mă îngrijora, întrucît nu ştiam ce aş fi putut spune să fie pe măsura celor patru ani tumultuoşi petrecuţi la Wellesley şi să reprezinte, totodată, o trimitere pertinentă la viitorul nostru încă necunoscut.

În timpul anilor de juniorat şi seniorat, Johanna Branson şi cu mine am locuit într-un apartament spaţios cu vedere spre lacul Waban, la al treilea etaj al căminului Davis. Petrecusem multe ore stînd în pat şi privind pe geam la apele nemişcate ale lacului, îngrijorîndu-mă cu privire la orice, de la relaţiile mele şi pînă la credinţă şi protestele antirăzboi. Acum, cînd mă gîndeam la toate cîte ni se întîmplaseră mie şi prietenelor mele de cînd, cu patru ani în urmă, părinţii noştri lăsaseră acolo nişte fete cu mult diferite, mă întrebam cum aş fi putut aduce un tribut cît mai echitabil acelor timpuri pe care le petrecuserăm împreună. Din fericire, colegele mele mi-au venit în ajutor, trimiţîndu-mi poeziile şi citatele preferate, întîmplări ciudate culese de-a lungul călătoriilor comune, sugestii de atitudini teatrale. Nancy „Anne“ Scheibner, o serioasă absolventă de religie, a compus un lung poem care a surprins cu exactitate

spiritul acelei perioade. Am petrecut ore întregi discutînd cu fetele despre ce ar fi vrut să vorbesc şi încă şi mai multe, încercînd să pun ordine în sfaturile disparate şi contradictorii pe care le primeam.

În seara dinaintea absolvirii am ieşit să cinez cu un grup de prieteni şi cu familiile lor şi ne-am întîlnit cu Eldie Acheson şi cu familia sa. Cînd m-a prezentat bunicului său, i-a spus lui Dan Acheson:

– Ea este fata care va vorbi mîine.

Iar el a răspuns:

– Abia aştept să aud ce vei avea de spus.

Simţeam că mă ia cu ameţeli. Nu ştiam încă despre ce aveam să vorbesc şi m-am grăbit înapoi spre dormitor, pentru a lucra toată noaptea – ultima la colegiu.

Părinţii mei erau foarte emoţionaţi că fata lor avea să absolve, dar mama avusese probleme de sănătate în ultima vreme. Un doctor îi prescrisese medicamente pentru subţierea sîngelui şi o sfătuise să nu călătorească o vreme. Aşa că, în mod regretabil, ea nu putea veni la festivitatea de la colegiu, iar tata nu avea chef să vină singur.

Totuşi, atunci cînd le-am spus părinţilor mei că aveam să ţin un discurs, tata a decis că trebuia să fie de faţă. Şi, în stilul tipic al familiei Rodham, a zburat la Boston tîrziu, în noaptea dinaintea evenimentului, a rămas în aeroport peste noapte, a luat autobuzul spre campus a doua zi, a asistat la ceremonie, a mers la Wellesley Inn să ia prînzul cu cîţiva prieteni de-ai mei şi cu familiile lor, iar apoi s-a întors direct acasă. Ceea ce a contat pentru mine a fost că fusese de faţă la absolvire, reducînd astfel dezamăgirea pe care am simţit-o pentru absenţa mamei. Din multe puncte de vedere, acest moment îi aparţinea ei la fel de mult cît îmi aparţinea şi mie.

Dimineaţa absolvirii, 31 mai 1969, era o zi tipică pentru New England. Ne-am adunat în careul academic pentru ceremonia de premiere, pe peluza dintre bibliotecă şi capelă. Preşedinta Adams m-a întrebat despre ce aveam de gînd să vorbesc şi i-am răspuns că

mă mai gîndeam încă. M-a prezentat senatorului Edward Brooke, oratorul oficial al ceremoniei şi singurul membru de culoare al Senatului, pentru care făcusem campanie în 1966, pe cînd mai eram o tînără republicană. După ce stătusem trează toată noaptea, încercînd să strîng laolaltă un discurs închegat dintr-o mare de texte scrise în comun, părul îmi stătea foarte rău, iar ţinuta era accentuată de toca de student ca un cuibar pe care trebuia să o port în dimineaţa aceea. Fotografiile cu mine în ziua aceea sînt de-a dreptul înspăimîntătoare.

Discursul senatorului Brooke a subliniat faptul că „pe agenda ţării noastre se află probleme sociale profunde şi presante“ şi că „este nevoie de concentrarea celor mai bune energii ale tuturor cetăţenilor săi, în special ale tinerilor dotaţi, pentru a remedia aceste disfuncţionalităţi“. S-a declarat împotriva a ceea ce el numea „protestul coercitiv“. La acea dată, discursul suna ca o apărare a politicii preşedintelui Nixon, ţinînd cont mai cu seamă de ceea ce nu spunea, decît de ce spunea. Am aşteptat în van să aud o afirmaţie în spirijinul plîngerilor legitime şi al întrebărilor dureroase ale atîtor tineri americani, în legătură cu direcţia spre care se îndrepta ţara noastră. Am aşteptat să aud vreo menţiune despre Războiul din Vietnam sau despre drepturile civile ale doctorului King sau ale senatorului Kennedy – doi dintre eroii căzuţi ai generaţiei noastre. Senatorul părea pe altă lungime de undă faţă de auditoriul său: patru sute de tinere inteligente, conştiente şi care îşi puneau întrebări. Cuvintele lui se adresau unui alt Wellesley, unul care existase înainte de prefacerile sociale ale anilor ’60.

Mă gîndeam cît de bine intuise Eldie faptul că un asemenea discurs previzibil va constitui o dezamăgire, după cei patru ani prin care trecuserăm şi noi, şi America. Aşa că am tras adînc aer în piept şi am început prin a apăra „sarcina indispensabilă de a critica şi a protesta constructiv“. Parafrazînd poemul lui Anne Scheibner, pe care l-am citat în final, am afirmat că „provocarea care ne stă în faţă este practicarea politicii ca o artă de a tranforma în posibil ceea ce pare imposibil“.

Am vorbit apoi despre conştientizarea discrepanţei dintre aşteptările cu care cei din anul meu veniseră la colegiu şi realitatea pe care o trăiserăm pe propria piele. Cei mai mulţi dintre noi veneam din medii protejate, iar evenimentele personale şi publice cu care ne confruntaserăm ne făcuseră să punem sub semnul întrebării autenticitatea, chiar realitatea, vieţilor noastre de dinainte de colegiu. Cei patru ani fuseseră un rit de trecere diferit de cel al generaţiei părinţilor noştri, care trebuise să se confrunte cu probleme externe mai mari, cum ar fi Marea Criză şi Al Doilea Război Mondial. Aşa că începuserăm să punem întrebări, în primul rînd despre politica de la Wellesley, apoi despre înţelesul educaţiei în artele liberale, apoi despre drepturile civile, rolul femeilor şi Vietnam. Am apărat protestul ca fiind „o încercare de a forţa crearea unei identităţi a acestei epoci“, ca o modalitate de „împăcare cu umanitatea din noi“. Făcea parte din „experienţa americană unică“, iar dacă „experimentul vieţii umane nu va funcţiona în această ţară, în această epocă, nu va funcţiona niciunde“.

Cînd, la repetiţia generală a festivităţii, îmi întrebasem colegele ce ar fi vrut să transmit în numele lor, toate au spus:

– Vorbeşte despre încredere, vorbeşte despre lipsa de încredere în noi înşine precum şi în ceilalţi. Vorbeşte despre pierderea încrederii.

Mi-am dat seama cît era de greu să transmit un sentiment încercat de o generaţie întreagă.

În final am vorbit despre străduania de a stabili „un respect reciproc între oameni“. Printre cuvinte, însă, mi se întrezărea teama, împărtăşită de multe dintre noi, cu privire la viitor. Am făcut referire la o conversaţie pe care o avusesem în ziua precedentă cu mama unei colege, care îmi spusese că „nu ar vrea să fie în locul meu pentru nimic în lume. Nu ar vrea să trăiască în ziua de astăzi şi să trebuiască să privească la ceea ce vede într-un viitor care îi produce teamă“.

– Teama este întotdeauna cu noi, doar că nu avem timp pentru ea. Nu acum, am zis.

Discursul a fost, aşa după cum am admis, o încercare de „a ajunge să înţelegem o parte din lucrurile neexplicate, poate inexplicabile, pe care le simţim", întrucît ne aflăm „în explorarea unei lumi pe care nici una dintre noi nu o înţelege şi pe care încercăm să o creăm cu toată această incertitudine". Se poate ca acest discurs să nu fi fost cel mai coerent pe care l-am ţinut vreodată, dar a atins o coardă sensibilă în inima promoţiei mele, care m-a întîmpinat cu ovaţii entuziaste, în parte, cred eu, pentru că eforturile mele de a înţelege timpul şi locul în care ne aflam – puse în scenă în faţa a două mii de spectatori – erau reflectarea nenumăratelor conversaţii, întrebări, dubii şi speranţe pe care fiecare dintre noi le purta în sine în acel moment, nu numai ca absolvente ale colegiului Wellesley, dar şi ca femei şi cetăţeni ai Americii, ale căror vieţi aveau să exemplifice schimbările şi opţiunile care se vor afla la dispoziţia generaţiei noastre la sfîrşitul secolului al XX-lea.

Mai tîrziu în după-amiaza aceea am înotat pentru ultima oară în lacul Waban. În loc să merg însă pe micuţa plajă de lîngă debarcader, am decis să intru în apă din apropierea căminului meu, o porţiune situată în mod normal în afara ariei-limită de înot. Am rămas în costum de baie şi mi-am pus vraf blugii tăiaţi şi tricoul, cu ochelarii de soare ca de aviator în vîrf. Toate grijile din lume îmi pieriseră pe cînd înotam spre mijlocul lacului şi, datorită vederii mele slabe, împrejurimile îmi păreau ca dintr-un tablou impresionist. Îmi plăcuse timpul petrecut la Wellesley şi aflasem o mare consolare în frumuseţea locurilor, indiferent de anotimp. Baia din ziua aceea era felul meu de a-mi lua rămas-bun de la acele locuri. Cînd m-am întors la mal, nu am mai găsit nici hainele, nici ochelarii.

A trebuit să întreb un ofiţer de pază din campus dacă nu îmi văzuse lucrurile. Mi-a spus că doamna preşedinte Adams mă văzuse înotînd din casa ei şi îl trimisese să mi le confişte. În mod evident, îi părea foarte rău că mă lăsase să vorbesc la ceremonia finală. Cu apa curgînd pe mine, l-am urmat, oarecum orbeşte, pentru a-mi recupera bunurile.

Nu aveam nici cea mai mică bănuială că discursul meu ar putea trezi interes dincolo de Wellesley. Sperasem numai ca prietenii mei să îşi vadă împlinite aşteptările, iar reacţia lor pozitivă m-a bucurat din suflet. Cînd am sunat acasă, mama mi-a spus că primise nenumărate telefoane de la reporteri şi televiziuni, cerîndu-mi să le acord interviuri şi apariţii televizate. Am apărut astfel în interviul lui Irv Kupcinet de la un post local din Chicago, iar revista *Life* ne-a prezentat, pe mine şi pe Ira Magaziner – un student activist, care adresase un discurs promoţiei sale la absolvire, la Universitatea Brown. Mama mi-a spus că opiniile despre discursul meu păreau a fi împărţite de la cei extrem de entuziaşti – „a vorbit pentru o întreagă generaţie" –, pînă la cei excesiv de critici – „cine se crede?" Acoladele şi atacurile s-au dovedit a fi un preludiu la ce avea să urmeze: nu am fost niciodată nici atît de bună şi nici atît de rea pe cît au pretins cei mai fervenţi susţinători sau critici ai mei.

Răsuflînd uşurată, am pornit spre vara pe care am petrecut-o lucrînd prin Alaska, spălînd vase în parcul naţional de pe Muntele McKinley (cunoscut astăzi drept Parcul şi Rezervaţia Naturală Denali) şi curăţînd peşte în Valdez, într-o crescătorie temporară de somon, la un debarcader. Munca mea presupunea să port nişte cizme pînă la genunchi şi să stau în apa plină de sînge, pentru a îndepărta maţele de somon cu o lingură. Cînd nu o făceam destul de repede, supraveghetorul ţipa la mine să mă mişc mai iute. Apoi am fost mutată la linia de asamblare, unde ajutam la ambalarea somonului în cutii, pentru a fi trimis undeva în larg, la o fabrică unde avea să fie preparat. Am observat la un moment dat că unii dintre peşti arătau rău. Cînd i-am spus directorului, m-a dat afară şi mi-a spus să revin în după-amiaza următoare să-mi încasez ultimul cîştig. Cînd m-am prezentat a doua zi, însă, întreaga întreprindere

dispăruse. În timpul unei vizite în Alaska pe cînd eram Primă Doamnă, am glumit în faţa unor ascultători că, dintre toate slujbele pe care le-am avut, curăţarea peştilor a fost cea mai bună pregătire pentru viaţa de la Washington.

YALE

Cînd am intrat la Yale în toamna lui 1969, eram una dintre cele douăzeci şi şapte de femei, din două sute treizeci şi cinci de studenţi înmatriculaţi. Acum ar putea părea un număr insignifiant, dar pe atunci era o realizare şi însemna că femeile nu mai reprezentau doar o firimitură din studenţii de la Yale. În timp ce drepturile femeilor păreau să cîştige teren spre sfîrşitul anilor ’60, toate celelalte lucruri păreau incerte şi imprevizibile. În afara cazului în care ai trăit în acele vremuri, este greu de imaginat cît de polarizat devenise peisajul politic american.

Profesorul Charles Reich, care a devenit cunoscut publicului prin cartea *The Greening of America,* campa afară cu cîţiva studenţi, într-un orăşel de cabane din mijlocul curţii Facultăţii de Drept, pentru a protesta contra *establishment*-ului, care, firește, includea şi Facultatea de Drept de la Yale. Orăşelul de cabane a rezistat cîteva săptămîni înainte de a fi dezasamblat în mod paşnic. Alte proteste însă nu au fost la fel de paşnice. Decada anilor ’60, care începuse cu atîtea speranţe, sfîrşea într-o convulsie de proteste şi violenţă. Activişti antirăzboi albi, din clasa de mijloc, erau găsiţi complotînd la fabricarea de bombe artizanale în beciurile caselor lor. Mişcarea nonviolentă ce milita pentru respectarea drepturilor civile, se scindase în facţiuni şi noi voci ieşeau la suprafaţă dintre locuitorii de culoare aparţinînd Partidului Musulmanilor Negri şi Partidului Panterelor Negre. FBI-ul lui

J. Edgar Hoover se infiltrase în grupări disidente şi, uneori, încălca legea pentru a produce perturbări în sînul acestora. Cei care încercau aplicarea legii nu distingeau întotdeauna între tipul de opoziţie protejat de constituţie şi comportamentul criminal. Pe măsură ce spionajul intern şi contrainformaţiile se răspîndeau sub administraţia Nixon, părea, uneori, că guvernul nostru se afla în război cu propria populaţie.

Şcoala de Drept de la Yale atrăsese în mod tradiţional studenţi interesaţi de serviciul public, iar conversaţiile noastre în interiorul şi în afara clasei reflectau îngrijorările profunde cu privire la evenimentele aflate în desfăşurare în ţara noastră. Yale îşi încuraja, de asemenea, studenţii să iasă în lume şi să aplice teoriile pe care le învăţaseră în clasă. Acea lume şi realităţile sale s-au năpustit cu tărie asupra lui Yale în aprilie 1970, cînd opt Pantere Negre, incluzîndu-l pe liderul de partid Bobby Seale, au fost inculpaţi pentru crimă în New Haven. Mii de protestatari mînioşi, convinşi că Panterelor Negre li se întinsese o cursă de către FBI şi procurorii guvernamentali, au dat năvală în centrul oraşului. Au izbucnit demonstraţii în campus şi în oraş. Campusul se adunase într-un uriaş marş pentru susţinerea Panterelor, cînd am aflat, tîrziu în noaptea de 27 aprilie, că biblioteca internaţională de drept, de la subsolul facultăţii, era în flăcări. Îngrozită, m-am grăbit să mă alătur unei brigăzi alcătuite din profesori, funcţionari ai universităţii şi studenţi, pentru a stinge focul şi a salva cărţile distruse de foc şi apă. După ce incendiul a fost stins, decanul Facultăţii de Drept, Louis Pollak, ne-a cerut tuturor să ne adunăm în aula facultăţii. Decanul Pollak, un adevărat gentleman universitar, întotdeauna cu un zîmbet pe buze şi cu uşa deschisă, ne-a cerut să organizăm patrule de securitate, douăzeci şi patru de ore pe zi, pentru perioada care mai rămăsese pînă la sfîrşitul anului şcolar.

Pe 30 aprilie, preşedintele Nixon a anunţat că avea să trimită trupe în Cambodgia, extinzînd Războiul din Vietnam. Protestele de stradă au luat forma unor largi demonstraţii, nu numai pentru

susţinerea unui proces cinstit pentru Pantere, dar şi pentru a exprima opoziţia faţă de acţiunile de război ale lui Nixon. De-a lungul întregii perioade de proteste studenţeşti, preşedintele Yale, Kingman Brewster, şi parohul din campus, William Sloane Coffin, adoptaseră o poziţie conciliantă, ceea ce a ajutat Yale să evite problemele care apăruseră în alte părţi. Reverendul Coffin a devenit lider naţional al mişcării antirăzboi prin critica sa morală bine articulată asupra implicării Americii în conflict. Preşedintele Brewster a răspuns îngrijorărilor studenţilor şi a apreciat neliniştea resimţită de mulţi. A spus chiar că era „sceptic în legătură cu capacitatea revoluţionarilor negri“ de a determina ţinerea unui proces cinstit oriunde în Statele Unite. Confruntat cu posibilitatea unor demonstraţii violente, Brewster a suspendat cursurile şi a făcut un anunţ referitor la cantinele studenţeşti, că vor fi deschise pentru masă tuturor celor care vor dori să vină. Acţiunile şi declaraţiile lui i-au iritat pe mulţi dintre foştii studenţi de la Yale, printre care preşedintele Nixon şi vicepreşedintele Spiro Agnew.

Apoi, pe 4 mai, trupele Gărzii Naţionale au deschis focul asupra studenţilor care protestau la Universitatea de Stat Kent în Ohio. Patru studenţi au fost ucişi. Fotografia unei tinere femei îngenunchind deasupra trupului unui student mort reprezenta tot ceea ce, pe mine şi pe mulţi alţii, ne înfricoşa şi ne trezea ura faţă de ce se întîmpla în ţara noastră. Îmi amintesc cum m-am năpustit plîngînd pe uşa facultăţii şi am dat peste profesorul Fritz Kessler, un refugiat care fugise din Germania lui Hitler. M-a întrebat care-i necazul, iar eu i-am răspuns că nu îmi venea a crede ce se întîmpla; m-a îmbărbătat spunîndu-mi că, pentru el, totul era cît se poate de familiar.

Fidelă educaţiei de acasă, eram o suporteră a angajării, şi nu a discontinuităţii sau a „revoluţiei“. Pe 7 mai, mi-am respectat o promisiune făcută anterior de a ţine un discurs la banchetul organizat cu ocazia celei de a cincizecea aniversări a Ligii Femeilor Votante din Washington, o invitaţie care se datora discursului meu de la ceremonia de absolvire a colegiului. Am purtat o banderolă neagră în memoria

studenţilor ucişi. Încă o dată, emoţiile mele erau vizibile atunci cînd am susţinut că extinderea războiului american din Vietnam în Cambodgia era ilegală şi neconstituţională. Am încercat să explic contextul în care începuseră protestele, precum şi impactul avut de tragicul incident de la Universitatea Kent asupra studenţilor din Yale, care votaseră cu 239 la 12 pentru a aduna mai mult de trei sute de şcoli într-o grevă naţională de protest contra „extinderii lipsite de conştiinţă a unui război care nu ar fi trebuit să înceapă niciodată". Fusesem moderator la adunarea la care se ţinuse votarea şi ştiam cît de în serios luau colegii mei atît legea, cît şi responsabilităţile lor de cetăţeni. Studenţii la Drept, care nu se alăturaseră anterior acţiunilor de protest ale altor sectoare ale universităţii, dezbătuseră chestiunea cu înţelepciune, chiar avocăţeşte. Nu erau nici pe departe „huligani", aşa cum îi catalogase preşedintele Nixon pe toţi studenţii protestatari.

Oratorul-cheie de la convenţia Ligii a fost Marian Wright Edelman, al cărei exemplu m-a ajutat să-mi orientez preferinţele profesionale spre drepturile copilului. Marian terminase Şcoala de Drept de la Yale în 1963 şi devenise prima femeie de culoare admisă în baroul din Mississippi. Şi-a petrecut perioada de mijloc a anilor '60 conducînd biroul NAACP[1] al Fondului de Protecţie şi Educaţie Legală din Jackson, călătorind prin ţară şi punînd bazele unor programe inovatoare, riscîndu-şi pielea pentru a promova libertăţile civile în Sud. Prima dată am aflat de Marian de la soţul ei, Peter Edelman, un absolvent al Şcolii de Drept de la Harvard, care fusese funcţionar la Curtea Supremă în serviciul lui Arthur J. Goldberg şi lucrase pentru Bobby Kennedy. Peter îl însoţise pe senatorul Kennedy în Mississippi în 1967, într-o călătorie de culegere de date, ce trebuia să servească la expunerea unui raport privind gradul de sărăcie şi de foamete din Sudul îndepărtat. Marian era unul din ghizii senatorului în această călătorie. După ce călătoria

[1] National Association for the Advancement of Colored People, un grup de presiune din Statele Unite care urmăreşte atragerea atenţiei populaţiei de culoare din ţară asupra drepturilor ei politice (n.red.).

s-a sfîrşit, Marian a continuat să lucreze cu Peter, iar după asasinarea senatorului Kennedy cei doi s-au căsătorit.

Pe Peter Edelman l-am cunoscut la o conferinţă naţională privind dezvoltarea comunitară, ţinută în octombrie 1969, la Universitatea de Stat Colorado, din Fort Collins, sponsorizată de Ligă. Liga invitase activişti din toată ţara, pentru a discuta modurile în care tinerii ar putea fi implicaţi de o manieră pozitivă în guvernare şi în politică. Am fost invitată să lucrez pentru comitetul de conducere împreună cu Peter, care era pe vremea aceea director asociat al fundaţiei Robert F. Kennedy Memorial, cu David Mixner, de la Comitetul Moratoriului privind Vietnamul, şi cu Martin Slate, un coleg de la Yale, care îmi era prieten de pe vremea cînd el era la Harvard, iar eu la Wellesley. Unul din lucrurile care ne uneau era convingerea că trebuia amendată Constituţia pentru a coborî vîrsta de vot de la douăzeci şi unu la optsprezece ani. Dacă tinerii erau destul de copţi pentru a lupta, aveau şi dreptul să voteze. Amendamentul 26 a trecut în cele din urmă în 1971, dar tinerii între optsprezece şi douăzeci şi patru de ani nu au votat într-un număr atît de mare pe cît speraserăm noi – şi acest grup de populaţie are pînă astăzi cel mai mic procentaj de înregistrare şi de prezenţă la vot dintre toate grupele de vîrstă. Apatia lor face mai puţin probabil ca politicile noastre naţionale să le reflecte problemele şi să le asigure viitorul.

În timpul unei pauze a conferinţei, stăteam pe o bancă şi discutam cu Peter Edelman, cînd conversaţia noastră a fost întreruptă de un bărbat înalt, îmbrăcat elegant:

– Ei bine, Peter, nu ai de gînd să mă prezinţi acestei serioase tinere domnişoare? a întrebat el.

Aceasta a fost prima mea întîlnire cu Vernon Jordan, pe atunci director al Proiectului de Educare a Electoratului din cadrul Consiliului Regional de Sud din Atlanta, un susţinător al reducerii vîrstei de votare. Vernon, avocat deştept şi charismatic, veteran al mişcării pentru drepturile civile, mi-a devenit din ziua aceea prieten, iar mai

tîrziu şi soţului meu. El şi distinsa lui soţie, Ann, pot fi întotdeauna consideraţi o bună companie şi sfetnici înţelepţi.

Peter mi-a povestit despre planurile lui Marian de a pune bazele unei organizaţii de sprijin şi de consiliere împotriva sărăciei şi m-a îndemnat să o întîlnesc cît pot de repede. Cîteva luni mai tîrziu, Marian îşi ţinea discursul la Yale. M-am prezentat după finalul conferinţei şi i-am solicitat o slujbă de vară. Mi-a spus că îmi poate oferi o slujbă, dar că nu mă poate plăti. Asta era din păcate o problemă, întrucît trebuia să cîştig suficienţi bani pentru a suplimenta bursa pe care mi-o acordase Wellesley pentru a studia dreptul şi pentru a restitui banii de studiu obţinuţi din împrumuturi. Consiliul de Cercetare a Drepturilor Civile al studenţilor în drept mi-a acordat o bursă, pe care am utilizat-o pe timpul verii 1970 pentru a lucra la Proiectul de cercetare Washington, demarat de Marian în capitală.

Senatorul Walter „Fritz“ Mondale din Minnesota, mai tîrziu vicepreşedinte în administraţia Carter, a decis să ţină audieri la Senat pentru a investiga condiţiile de muncă şi de viaţă ale lucrătorilor fermieri emigranţi. Audierile din 1970 au coincis cu aniversarea a zece ani de la prezentarea faimosului documentar de televiziune al lui Edward R. Murrow, *Recolta ruşinii*, care îi şocase pe americani în 1960, prin expunerea tratamentului mizerabil îndurat de lucrătorii emigranţi. Marian mi-a dat sarcina de a face cercetarea asupra stării de educaţie şi de sănătate a copiilor emigranţi. Avusesem o serie de experienţe limitate cu copiii emigranţilor, doar în şcoala primară, unde frecventau cîteva luni pe an, şi cu alţii pe care biserica mi-i dăduse să le port de grijă în timpul zilei ca *baby-sitter*, pe cînd aveam vreo paisprezece ani. În fiecare duminică dimineaţa, în timpul recoltei, mergeam cu cîţiva dintre prietenii mei de la şcoala de duminică în campusul emigranţilor, unde aveam grijă de copiii sub zece ani, în timp ce fraţii şi surorile lor mai mari lucrau pe cîmp cu părinţii.

Am cunoscut o fetiţă de şapte ani, Maria, care se pregătea pentru prima comuniune, cînd familia avea să se întoarcă în Mexic la sfîrşitul culesului. Dar ea nu ar fi putut să efectueze această „trecere“, dacă familia nu ar fi economisit destui bani pentru a-i cumpăra o rochie albă, cum se cuvenea. I-am spus mamei despre Maria, iar ea m-a luat să-i cumpărăm o rochiţă frumoasă. Cînd i-am arătat-o mamei Mariei, aceasta a început să plîngă şi a căzut în genunchi să-i sărute mamei mîinile. Jenată, mama tot repeta că ştia cît era de important pentru o fetiţă să se simtă specială în acea zi. Ani mai tîrziu, mi-am dat seama că mama trebuie să se fi identificat cu Maria.

Deşi aceşti copii trăiseră vieţi grele, erau inteligenţi, optimişti şi îşi iubeau părinţii. Copiii lăsau orice ar fi făcut în acel moment pentru a alerga înaintea părinţilor, cînd aceştia se întorceau de la cîmp. Taţii îi ridicau în braţe pe copiii extrem de încîntaţi, iar mamele se aplecau să îşi îmbrăţişeze pruncii care se mai tîrau încă pe brînci. Era exact ca în cartierul meu cînd taţii se întorceau din oraş, după muncă.

Dar, pe măsură ce continuam cercetarea, am aflat despre cît de des lucrătorii fermieri şi copiii lor erau – şi încă mai sînt – lipsiţi de bunuri de bază, cum ar fi cazarea şi echipamentul sanitar. Cesar Chavez pusese bazele Asociaţiei Naţionale a Lucrătorilor Fermieri în 1962, organizînd lucrătorii de pe cîmpurile din California, dar condiţiile din cea mai mare parte a ţării nu se schimbaseră prea mult din 1960 încoace.

Audierile la care am asistat în iulie 1970 făceau parte dintr-o serie de audieri pe care comisia senatorială le ţinuse pentru a aduna mărturii şi dovezi de la lucrătorii fermieri, avocaţi şi angajatori. Unii martori veniseră cu dovezi privind anumite corporaţii deţinute de mari fermieri din Florida, în care lucrătorii erau trataţi la fel de prost ca în urmă cu zece ani. Cîţiva studenţi pe care îi ştiam de la Yale au asistat la lucrări în numele clienţilor corporatişti, reprezentaţi de companiile de avocaţi pentru care lucrau ca

asociaţi pe timpul verii. Studenţii respectivi mi-au povestit apoi cum erau învăţaţi să repare imaginea „şifonată“ a clienţilor. Le-am sugerat că cea mai eficientă metodă ar fi fost îmbunătăţirea tratamentului acordat lucrătorilor.

Cînd m-am întors la Yale pentru al doilea an de studii, în toamna lui 1970, m-am decis să mă concentrez asupra felului în care legea afecta copiii. În mod tradiţional, drepturile şi nevoile copiilor erau acoperite de dreptul familiei şi erau, de obicei, definite prin orice ar fi dorit părinţii, cu cîteva excepţii notabile, cum ar fi dreptul copilului de a primi tratamentul medical necesar chiar şi în ciuda obiecţiilor de natură religioasă ale părinţilor. Începînd cu anii ’60, curţile găsiseră situaţii în care copiii aveau, într-o anumită măsură, drepturi separate de cele ale părinţilor lor.

Doi dintre profesorii mei de la Drept, Jay Katz şi Joe Goldstein, mi-au încurajat interesul în acest nou domeniu şi mi-au sugerat să învăţ mai mult despre dezvoltarea copilului, prin intermediul unui curs ţinut la Centrul Yale de Studii asupra Copilului. M-au trimis să îl întîlnesc pe directorul Centrului, doctor Al Solnit, şi pe şeful clinicii sale, doctor Sally Provence. I-am convins să mă lase să petrec un an la Centru, asistînd la discuţiile asupra diferitelor cazuri şi urmărind sesiunile clinice. Doctorul Solnit şi profesorul Goldstein mi-au cerut să lucrez ca asistent-cercetător pentru elaborarea cărţii *Beyond the Best Interest of the Child*[1], pe care o scriau în colaborare cu Anna Freud, fiica lui Sigmund. Am început, de asemenea, să mă consult cu personalul medical de la spitalul Yale-New Haven cu privire la nou conştientizata problemă a abuzului asupra copilului şi am început să schiţez procedurile legale la care ar fi putut apela spitalele în eventualele cazuri de abuz.

Aceste activităţi mergeau mînă în mînă cu sarcinile mele de la Oficiul de Servicii Legale din New Haven. Un tînăr avocat de

[1] *„Dincolo de cel mai mare interes al copilului“* (n.tr.).

acolo, Penn Rhodeen, m-a învăţat cît era de important pentru copii să aibă propriii avocaţi în situaţii ce presupuneau abuz şi neglijenţă. Penn mi-a cerut să îl asist în reprezentarea unei femei afro-americane de cincizeci de ani, care luase în grijă o fetiţă de doi ani metisă chiar de la naşterea acesteia. Această femeie îşi crescuse deja propriii copii şi voia să adopte fetiţa. Departamentul de servicii sociale din Connecticut şi-a urmat politica ce prevedea că părinţii-îngrijitori nu pot adopta un copil şi luaseră fetiţa din grija femeii, pentru a o plasa unei familii mai „potrivite“. Penn a dat în judecată administraţia respectivă, argumentînd că doica fusese singura mamă de care ştiuse fetiţa vreodată şi că îndepărtarea acesteia i-ar putea cauza traume de durată. În ciuda eforturilor noastre, am pierdut cazul, dar asta m-a îndemnat să caut mai departe modalităţi pentru ca nevoile şi drepturile copiilor să fie recunoscute de sistemul legal. Am înţeles că ceea ce voiam să realizez prin intermediul legii era să fac auzită vocea copiilor care altfel nu erau ascultaţi.

Primul meu articol de specialitate, intitulat *Children Under the Law*, a fost publicat în 1974, în *Harvard Educational Review*. El explorează deciziile dificile cărora domeniul juridic şi societatea trebuie să le facă faţă, atunci cînd copiii sînt supuşi abuzurilor sau sînt neglijaţi de propriile familii sau cînd deciziile părinţilor au consecinţe potenţial ireparabile, cum ar fi negarea dreptului la îngrijire medicală sau al celui de a-şi continua şcoala. Opiniile mi-au fost modelate de ceea ce am observat ca voluntar la Serviciile Legale – unde erau reprezentaţi copiii aflaţi în plasament – şi de experienţele avute la Centrul de Studii asupra Copilului din spitalul Yale-New Haven. Am acordat asistenţă juridică medicilor în timpul vizitelor, cînd încercau să-şi dea seama dacă rănile copiilor erau rezultatul unor abuzuri şi, în cazul în care erau, dacă era mai bine să fie luaţi din grija familiei şi plasaţi sub tutela incertă a sistemului de îngrijire a copilului. Erau decizii teribil de greu de luat. Proveneam dintr-o familie foarte unită şi credeam în dreptul

natural al părinţilor de a-şi creşte copiii după cum consideră ei mai bine. Dar experienţele mele din spitalul Yale-New Haven se aflau foarte departe de educaţia protectivă de suburbie pe care o primisem.

Se poate să fi existat abuzuri asupra copiilor şi violenţă domestică şi în Park Ridge, dar eu nu am văzut-o. Din contră, în New Haven, am văzut copii pe care părinţii îi bătuseră şi îi arseseră, care fuseseră lăsaţi singuri zile la rînd în apartamente sordide, copii ai căror părinţi nu încercaseră, ba chiar refuzaseră să caute tratament medical. Tristul adevăr, după cum am aflat, era că unii părinţii renunţaseră la drepturile de părinte şi cineva – de obicei un alt membru al familiei, dar, în cele din urmă, statul – trebuia să intervină pentru a da copilului şansa unui cămin iubitor şi stabil.

Mă gîndeam adesea la neglijenţa şi la tratamenul neadecvat acordate propriei mele mame în copilărie, din partea părinţilor şi bunicilor ei, şi la modul în care alţi adulţi iubitori au umplut vidul emoţional pentru a o ajuta. Mama a încercat să întoarcă această favoare aducînd acasă fete de la un orfelinat local pentru a o ajuta la treburile din jurul casei. Voia să le acorde aceeaşi şansă care îi fusese dată ei, de a vedea cum funcţionează o familie intactă, care se susţinea reciproc.

Cine ar fi putut şti că în timpul campaniei prezidenţiale din 1992, la aproape douăzeci de ani de cînd scrisesem acel articol, republicani conservatori, precum Marilyn Quayle şi Pat Buchanan, îmi vor răstălmăci cuvintele pentru a mă prezenta ca pe o „antifamilistă“? Unii comentatori au pretins chiar că voiam ca toţi copiii să poată să îşi dea în judecată părinţii, dacă li se spunea să ducă gunoiul. Nu aş fi putut prevedea interpretările ulterioare ale lucrării mele şi nici circumstanţele care i-au motivat pe republicani să mă denunţe astfel. Şi, cu siguranţă, nu am ştiut că eram pe cale să cunosc persoana care avea să-mi facă viaţa să se rotească în direcţii nebănuite.

BILL CLINTON

Bill Clinton era greu de ratat în toamna lui 1970. Sosise la Şcoala de Drept de la Yale, arătînd mai degrabă ca un viking decît ca un bursier Rhodes întorcîndu-se după doi ani petrecuţi în Europa, la Oxford. Era înalt şi arătos, sub barba aceea roşu-arămie şi coama de păr cîrlionţat. Avea şi o vitalitate ce părea să îi ţîşnească prin toţi porii. Cînd l-am văzut prima dată în salonul pentru studenţi al Facultăţii de Drept, vorbea cu încredere în faţa unei audienţe vrăjite: „... Şi nu numai asta, ci mai creştem şi cei mai mari pepeni verzi din lume!“

Mi-am întrebat un prieten:

– Cine e ăsta?

– A, e Bill Clinton, a răspuns. E din Arkansas şi numai despre asta vorbeşte tot timpul.

Tot dădeam unul de altul prin campus, dar nu ne-am cunoscut propriu-zis decît într-o seară din primăvara următoare, în biblioteca de drept a universităţii. Studiam în bibliotecă, iar Bill stătea pe hol, discutînd cu un alt student, Jeff Gleckel, care încerca să îl convingă să scrie pentru *Yale Law Journal*. Am observat că se tot uita spre mine. Şi nu era pentru întîia oară. Aşa că m-am ridicat de la masa la care eram, am păşit spre el şi i-am spus:

– Dacă ai de gînd să te tot uiţi la mine, iar eu să-ţi tot întorc privirile, am face mai bine să ne cunoaştem. Sînt Hillary Rodham.

Asta a fost tot. După cum povestește Bill, nu și-a putut aminti propriul nume.

Nu ne-am vorbit din nou pînă în ultima zi de școală din primăvara lui 1971. S-a întîmplat să ieșim în același timp de la cursul de drepturi politice și civile al profesorului Thomas Emerson. Bill m-a întrebat încotro o luam. Mergeam spre registratură pentru a mă înscrie la cursurile din semestrul următor. Mi-a spus că se îndrepta spre același loc. În timp ce mergeam, mi-a lăudat tricoul, care avea pictat pe el un model cu o floare mare. Cînd i-am spus că mi-l făcuse mama, m-a întrebat despre familia mea și locurile unde crescusem. Am stat la rînd pînă am intrat în secretariat. Secretara s-a uitat în sus și a spus:

– Bill, ce faci aici? Te-ai înregistrat deja.

Am rîs cînd mi-a mărturisit că voise doar să petreacă cîteva minute cu mine și am pornit într-o lungă plimbare, care s-a dovedit a fi prima noastră întîlnire.

Amîndoi voiserăm să vedem o expoziție a lui Mark Rothko la Galeria de Artă de la Yale, dar, din cauza unui conflict de muncă, unele dintre clădirile universității, inclusiv muzeul, fuseseră închise. În timp ce ne plimbam prin împrejurimi, Bill a hotărît că puteam intra în muzeu dacă ne-am fi oferit să curățăm gunoiul care se adunase în curtea galeriei. Privindu-l cum discuta cu paznicul, încercînd să-l convingă să ne lase înăuntru, i-am văzut pentru prima oară la lucru forța de persuasiune. Aveam întregul muzeu pentru noi înșine. Ne-am plimbat prin galerii, vorbind despre Rothko și arta secolului XX. Admit că am fost surprinsă să-i constat interesul și cunoștințele în domenii care păreau, la prima vedere, străine unui viking din Arkansas. Am ajuns, în final, în curtea muzeului, unde m-am așezat în poala statuii lui Henry Moore *Draped Seated Woman*, și am vorbit pînă tîrziu. L-am invitat pe Bill la petrecerea dată de colega mea de cameră Kwan Kwan Tan și de mine în seara aceea pentru a sărbători sfîrșitul de an. Kwan Kwan, de origine chineză, venise din Birmania la Yale pentru a-și urma studiile de drept și era o minunată colocatară și o grațioasă interpretă de dansuri birmaneze. Ea și soțul ei, Bill Wang, și el student la Yale, mi-au rămas prieteni.

Bill a venit la petrecerea noastră, dar abia dacă a scos o vorbă. Întrucît nu îl cunoșteam foarte bine, am crezut că poate era timid, că nu era un adept al mondenităților sau pur și simplu că nu era în apele lui. Nu aveam prea mari speranțe să formăm un cuplu. În plus, aveam un prieten pe vremea aceea, cu care îmi făcusem planuri să ne petrecem week-end-ul afară din oraș. Cînd m-am întors la Yale duminică seara tîrziu, Bill m-a sunat și m-a auzit tușind violent, întrucît răcisem în timpul excursiei.

– Ai o voce groaznică, mi-a spus el.

Treizeci de minute mai tîrziu bătea la ușă aducîndu-mi o supă de pui și o sticlă de suc de portocale. A intrat și a și început să vorbească. Era în stare să comenteze orice, de la politica africană pînă la muzica *country*. L-am întrebat cum de fusese atît de tăcut la petrecere.

– Fiindcă voiam să aflu mai multe despre tine și prietenii tăi, mi-a răspuns.

Începeam să realizez că acest tînăr din Arkansas era mult mai complex decît o vădea prima impresie. Chiar și azi mă mai uimește cu felul în care leagă ideile în cuvinte și face ca totul să sune ca o muzică. Încă îmi mai place felul în care gîndește și felul în care arată. Unul dintre primele lucruri pe care le-am remarcat la Bill au fost mîinile. Încheieturile sînt fine, iar degetele lungi și abile, ca ale chirurgilor. La început, pe cînd eram studenți, îmi plăcea să-l privesc întorcînd paginile cărților. Acum mîinile sale arată semnele trecerii timpului, după mii de strîngeri de mînă, lovituri de golf și kilometri întregi de semnături. Sînt, ca și proprietarul lor, bătute de vreme, dar încă expresive, atrăgătoare și pline de viață.

La scurt timp după ce Bill mi-a sărit în ajutor cu supă de pui și suc de portocale, am devenit inseparabili. Între studiul intensiv pentru examenele finale și terminarea primului meu an de cercetare

asupra copilului, petreceam ore întregi plimbîndu-ne cu Opel-ul lui mare, portocaliu închis, din 1970 – cu adevărat cea mai urîtă maşină produsă vreodată – sau lenevind în casa de pe plaja din Long Island Sound, de lîngă Milford, Connecticut, unde locuia împreună cu colegii lui de cameră, Doug Eakeley, Don Pogue şi Bill Coleman. În timpul unei petreceri pe care am dat-o acolo într-o noapte, Bill şi cu mine am rămas în bucătărie discutînd despre ce am vrea să facem după absolvire. Nu ştiam încă unde aveam să locuiesc şi ce o să fac, întrucît interesul meu pentru dreptul copilului şi drepturile civile nu îmi dicta o cale anume. Bill era însă foarte sigur: avea să se întoarcă acasă în Arkansas şi să candideze pentru un post public. Mulţi dintre colegii mei spuneau că intenţionau să urmeze serviciul public, dar Bill era singurul care era sigur că avea să o facă.

I-am spus lui Bill despre planurile mele de vară de a lucra ca funcţionar pentru Treuhaft, Walker & Burnstein, o mică firmă de avocatură din Oakland, California, iar el m-a anunţat că dorea să meargă cu mine în California. Eram uimită. Ştiam că se angajase să lucreze pentru campania prezidenţială a senatorului George McGovern şi că şeful de campanie al acestuia, Gary Hart, îi ceruse lui Bill să organizeze Sudul pentru McGovern. Perspectiva de a merge cu maşina dintr-un stat sudic în altul pentru a-i convinge pe democraţi atît să-l susţină pe McGovern, cît şi să se opună politicii lui Nixon din Vietnam, îl entuziasma teribil pe Bill. Deşi mai lucrase în Arkansas în campaniile senatorului J. William Fulbright şi ale altora, iar în Connecticut pentru Joe Duffey şi John Lieberman, nu avusese nicicînd ocazia să fie implicat în campania pentru prezidenţiale.

Am încercat să las veştile să se aşeze. Eram foarte încîntată.

– Pentru ce vrei să renunţi la ocazia de a face ceva ce iubeşti ca să mă urmezi în California? am întrebat.

– Pentru cineva pe care-l iubesc, iată pentru ce, mi-a răspuns.

Se decisese, mi-a spus, că eram făcuţi unul pentru celălalt şi nu voia să mă lase să plec după ce abia mă găsise.

Bill şi cu mine împărţeam un mic apartament în apropierea unui parc, nu departe de campusul Universităţii Berkeley, unde se dăduse startul Mişcării pentru Libertatea Cuvîntului, în 1964. Eu îmi petreceam cea mai mare parte a timpului lucrînd pentru Mal Burnstein, făcînd cercetare, scriind moţiuni legale şi rapoarte pentru cazurile de custodie a copilului. Între timp, Bill explora Berkeley, Oakland şi San Francisco. În week-end mă lua prin locurile pe care le cercetase, cum ar fi un restaurant din North Beach sau un magazin cu haine de marcă de pe Telegraph Avenue. Am încercat să-l învăţ tenis şi amîndoi am experimentat gătitul. I-am pregătit o tartă de piersici, ceva ce asociasem eu cu Arkansas-ul, deşi nu vizitasem încă acel stat, şi împreună am preparat o mîncare de pui cu sos curry delicioasă, pentru vreo ocazie în care ar fi trebuit să fim gazde. Bill îşi petrecea cea mai mare parte a timpului citind, împărtăşindu-mi apoi gîndurile în legătură cu cărţi precum *To the Finland Station* de Edmund Wilson. În timpul lungilor noastre plimbări, începea adesea să cînte, îngînînd frecvent unele dintre melodiile lui Elvis Presley care îi plăceau cel mai mult.

Unele persoane au afirmat că ştiam că Bill va fi cîndva preşedinte şi că mă învîrteam prin jur spunînd-o oricui stătea să mă asculte. Nu-mi amintesc să mă fi gîndit la asta decît cu ceva ani mai tîrziu, dar odată am avut o întîlnire ciudată într-un restaurant din Berkeley. Trebuia să-l întîlnesc pe Bill, dar am fost reţinută la lucru şi am ajuns tîrziu. Nu era de găsit nicăieri şi l-am întrebat pe un chelner dacă nu văzuse pe cineva cu semnalmentele lui. Un client care stătea în apropiere a spus:

– A stat multă vreme aici citind şi am intrat în vorbă cu el, discutînd despre cărţi. Nu-i cunosc numele, dar cred că într-o zi va fi preşedinte.

– Mda, sigur, dar ştiţi cumva încotro a luat-o? am întrebat.

La sfîrşitul verii, ne-am întors la New Haven şi am închiriat cu douăzeci şi şapte de dolari lunar parterul imobilului din Edgewood Avenue, numărul 21. Pentru banii aceştia aveam o cameră de zi cu

şemineu, un mic dormitor, o a treia cameră care servea ca birou şi ca sufragerie, o baie minusculă şi o bucătărie primitivă. Podelele erau atît de denivelate încît farfuriile ar fi alunecat de pe masă dacă nu i-am fi proptit picioarele cu bucăţi de lemn, pentru a o echilibra. Vîntul vuia prin crăpăturile din pereţii pe care îi împănaserăm cu ziare. Dar, în ciuda tuturor acestor lucruri, am ţinut mult la prima noastră casă. Am cumpărat mobilă de la Goodwill şi din magazinele Armatei Salvării şi eram foarte mîndri de decorul nostru studenţesc.

Apartamentul nostru era la o stradă distanţă de restaurantul de pe Elm Street, pe care obişnuiam să-l frecventăm întrucît era deschis non-stop. Centrul local al YMCA[1] ţinea un curs de yoga la care m-am înscris, iar Bill a fost de acord să vină cu mine, dacă promiteam să nu spun nimănui despre asta. Mă însoţea, de asemenea, la Cathedral of Sweat, centrul sportiv în stil gotic de la Yale, pentru a alerga absenţi în jurul pistei de la mezanin. O dată ce începea să fugă, nu se mai oprea. Eu, da.

Mîncam adeseori la Basel's, restaurantul grec preferat, şi ne plăcea să mergem la film la Lincoln, un mic cinematograf deschis pe o stradă rezidenţială. Într-o noapte, după o furtună de zăpadă, am decis să mergem la film. Străzile nu fuseseră curăţate încă, aşa că mergeam păşind printre troiene, simţindu-ne foarte vii şi îndrăgostiţi.

Amîndoi trebuia să lucrăm pentru a ne plăti şcoala, căci împrumuturile pentru studenţi nu erau suficiente. Dar mai găseam timp pentru politică. Bill s-a decis să deschidă un sediu de susţinere la preşedinţie a lui McGovern în New Haven, folosindu-şi propriii bani pentru închirierea unui imobil la stradă. Cei mai mulţi voluntari erau studenţi şi profesori la Yale, pentru că şeful local al Partidului Democrat, Arthur Barbieri, nu îl susţinea pe McGovern. Bill a aranjat să ne întîlnim cu domnul Barbieri la un restaurant italian. În timpul prînzului, care a durat mult, Bill a pretins că are

[1] Young Men's Christian Association – „Asociaţia Tinerilor Creştini" (n.tr.).

opt sute de voluntari gata să iasă în stradă pentru a organiza activităţile aparatului de partid din localitate. În cele din urmă, Barbieri a acceptat să-l susţină pe McGovern. Ne-a invitat la o petrecere a partidului organizată într-un club local italian, Melebus Club, unde avea să-şi anunţe susţinerea.

În săptămîna următoare am pornit într-acolo cu maşina, ajungînd la o clădire ternă, unde am intrat pe o uşă care ducea la nişte scări ce coborau spre o serie de încăperi aflate la subsol. Cînd Barbieri s-a ridicat să vorbească în marea sală de recepţii, a solicitat atenţia membrilor comitetului districtual local – în majoritate bărbaţi – care se aflau de faţă. A început prin a vorbi despre Războiul din Vietnam, dînd numele băieţilor din New Haven care se aflau în serviciu militar, precum şi al celor care muriseră. Apoi a spus:

– Acest război nu merită moartea nici unui alt băiat. De aceea va trebui să-l sprijinim pe McGovern, care vrea să-i aducă pe băieţii noştri acasă.

Poziţia lui Barbieri nu a primit imediat acordul tuturor, dar, pe măsură ce noaptea avansa, şi-a susţinut cazul pînă a obţinut un vot unanim de susţinere. Şi s-a ţinut de promisiune, mai întîi la convenţia de stat, apoi în timpul alegerilor, cînd New Haven a fost unul dintre puţinele locuri din America unde McGovern a obţinut mai multe voturi decît Nixon.

După Crăciun, Bill a venit cu maşina de la Hot Springs pînă la Park Ridge, pentru a petrece cîteva zile cu familia mea. Amîndoi părinţii mei îl cunoscuseră vara anterioară, dar eram încă foarte neliniştită de întîlnire, cunoscînd lipsa de inhibiţie a tatei cînd avea ocazia de a-mi critica prietenii. Mă întrebam ce va spune despre un democrat din Sud cu favoriţi „à la Elvis". Mama mi-a spus că în ochii tatei nici un bărbat nu avea să fie destul de bun pentru mine. Ea însă i-a apreciat lui Bill bunele maniere şi disponibilitatea de a ajuta la spălatul vaselor. Dar Bill a cîştigat-o definitiv cînd a găsit-o citind o carte de filosofie de la unul din cursurile pe care le urma la colegiu şi a petrecut ora următoare discutînd cu ea. Cu tata a mers

mai greu la început, dar s-a încălzit cînd a venit vorba de jocurile de cărţi şi de meciurile de fotbal de la televizor. Fraţii mei i-au căzut imediat în vrajă. Prietenele mele îl plăceau, de asemenea. După ce i l-am prezentat lui Betsy Johnson, mama ei, Roslyn, m-a oprit pe cînd plecam din casa lor şi mi-a spus:

– Nu-mi pasă ce faci, dar nu-l lăsa să-ţi scape. E singurul pe care l-am văzut făcîndu-te să rîzi.

După terminarea şcolii în primăvara lui 1972, m-am întors la Washington să lucrez pentru Marian Wright Edelman. Bill şi-a luat o slujbă cu normă întreagă în campania lui McGovern.

Însărcinarea mea principală în vara lui 1972 era să adun informaţii despre eşecul administraţiei Nixon în a impune interdicţia legală asupra acordării de excepţii de la plata taxelor academiilor private segregaţioniste, care se răspîndiseră în Sud, pentru a evita înscrierea în şcolile publice mixte. Academiile respective pretindeau că fuseseră create la cererea părinţilor care se deciseseră să îşi trimită copiii în şcoli private; nu avea nimic de a face cu integrarea mixtă în şcoli publice ordonată prin hotărîre judecătorească. Am mers în Atlanta pentru a întîlni avocaţi şi specialişti în drepturi civile, care adunau probe că, din contră, academiile fuseseră create cu singurul scop de a evita mandatul constituţional al deciziilor Curţii Supreme, începînd cu cazul *Brown vs. Comisia de învăţămînt*.

Ca parte a investigaţiei mele, am mers pînă în Dothan, Alabama, cu gîndul de a poza în tînără mamă care doreşte să se mute în zonă şi este interesată de înscrierea copilului în academia exclusiv pentru albi din localitate. M-am oprit mai întîi în sectorul „negru“ din Dothan, pentru a lua prînzul cu persoanele noastre locale de contact. În timp ce mîncam burgeri şi beam ceai cu gheaţă îndulcit, ei mi-au povestit că multe dintre departamentele şcolare din zonă scoteau cărţile şi echipamentele din şcolile publice pentru a le transfera către aşa-numitele academii, care erau văzute ca alternativă pentru elevii albi. La o şcoală locală privată, am avut o

întîlnire cu unul dintre administratori, pentru a discuta înscrierea copilului meu imaginar. Mi-am jucat rolul, punînd întrebări despre programă şi despre componenţa corpului de elevi. Am primit asigurări că nici un copil de culoare nu va fi înscris la acea şcoală.

În timp ce eu mă luptam cu practicile discriminatorii, Bill era în Miami, lucrînd pentru a-i asigura nominalizarea lui McGovern la Convenţia democrată din 13 iulie 1972. După convenţie, Gary Hart i-a cerut lui Bill să meargă în Texas, împreună cu Taylor Branch, pe atunci un tînăr scriitor, pentru a se alătura unui avocat din Houston, Julius Glickman, într-un triumvirat pentru conducerea campaniei prezidenţiale a lui McGovern în acel stat. Bill m-a întrebat dacă voiam şi eu să merg. Voiam, dar numai dacă aveam ceva clar de făcut. Anne Wexler, o veterană în organizarea de campanii, pe care o ştiam din Connecticut şi care lucra pe atunci pentru McGovern, mi-a oferit o slujbă: conducerea biroului de înscriere a electoratului din Texas. Am profitat de şansă. Deşi Bill era singura persoană pe care o cunoşteam cînd am ajuns în Austin, Texas, în august, mi-am făcut imediat cîţiva dintre cei mai buni prieteni pe care i-am avut vreodată.

În 1972, Austin mai era încă un orăşel adormit în comparaţie cu Dallas sau Houston. Era, firesc, capitală de stat şi cămin al Universităţii de Stat din Texas, dar părea mai caracteristic trecutului decît viitorului din Texas. Ar fi fost greu de prevăzut creşterea explozivă a companiilor de înaltă tehnologie care aveau să transforme micul orăşel din provincia deluroasă a Texasului într-un oraş din înfloritoarea Sunbelt[1].

Campania lui McGovern şi-a instalat sediul într-o clădire goală de pe West Sixth Street. Eu deţineam o mică încăpere pe care o foloseam, de altfel, rareori, întrucît îmi petreceam cea mai mare parte a timpului pe teren, încercînd să înregistrez pentru alegeri

[1] „Centura Soarelui“, denumire generică pentru un şir de oraşe din sud-vestul Statelor Unite, care au înregistrat un salt deosebit prin dezvoltarea în această zonă a industriei de înaltă tehnologie (n.tr.).

tinerii care abia căpătaseră dreptul de vot, cei între optsprezece şi douăzeci şi unu de ani, şi conducînd prin Texasul de Sud, încercînd să înscriu populaţia neagră şi hispanică. Roy Spence, Garry Mauro şi Judy Trabulsi, toţi rămaşi activi în politica din Texas şi jucînd un rol important în campania prezidenţială din 1992, au devenit elementul de bază al efortului nostru de a ajunge la tinerii votanţi. Ei credeau că vor putea convinge să se înscrie fiecare tînăr de optsprezece ani din Texas, ceea ce ar fi întors orientarea electoratului în favoarea lui McGovern. Cel puţin asta era părerea lor. Le plăcea, de asemenea, să se distreze şi m-au dus la Scholz's Beer Garden, unde stăteam afară la sfîrşitul zilei de lucru de optsprezece, douăzeci de ore, întrebîndu-ne ce am mai fi putut face în faţa cifrelor tot mai coborîte ale sondajelor.

Hispanicii din Texasul de Sud erau, firește, prudenţi în prezenţa fetei blonde din Chicago, care nu ştia o boabă spaniolă. Mi-am găsit aliaţi în universitate, printre sindicatele muncitoreşti şi avocaţii din Asociaţia Rurală de Ajutor Legal din Texasul de Sud. Unul dintre ghizii mei de-a lungul frontierei a fost Franklin Garcia, un organizator de sindicat înăsprit de lupte, care m-a dus în locuri unde nu aş fi putut nicicînd să merg singură şi a garantat pentru mine în faţa mexicanilor americani, care erau îngrijoraţi că aş putea fi de la Serviciul de imigraţie sau de la vreo altă agenţie guvernamentală. Într-o noapte, pe cînd Bill se afla în Brownsville pentru o întîlnire cu liderii Partidului Democrat, am trecut împreună cu Franklin şi l-am luat în drumul nostru, peste graniţă, în Matamoros, unde Franklin ne promisese o masă de neuitat. Am ajuns într-o bodegă ce avea o trupă de *mariachi* decentă şi servea cel mai bun – unicul – *barbecue cabrito* sau „cap de capră", pe care l-am mîncat vreodată. Bill a adormit la masă, în timp ce eu am mîncat pe cît de repede mi-au permis digestia şi limitele decenţei.

Betsey Wright, care activase anterior în Partidul Democrat din Texas şi lucrase pentru Cauza Comună, a venit să ne însoţească în campanie. Betsy crescuse în Texasul de Vest şi terminase facultatea

la Austin. Organizator politic de geniu, ea umblase peste tot prin stat şi nu ne-a ascuns ceea ce începusem şi noi să bănuim: campania lui McGovern era sortită eşecului. Chiar şi trecutul senatorului McGovern – pilot de bombardier –, ulterior comemorat în cartea lui Stephen Ambrose *The Wild Blue* şi care ar fi trebuit să confere credibilitate poziţiei sale antirăzboi, a fost îngropat sub avalanşa atacurilor republicanilor şi a greşelilor comise de propria campanie. Cînd senatorul McGovern l-a ales pe Shriver pentru a-i urma senatorului Thomas Eagleton ca nominalizat din partea sa la funcţia de vicepreşedinte, am sperat că atît activitatea desfăşurată de acesta pentru preşedintele Kennedy, cît şi relaţiile sale de familie cu Kennedy, prin Eunice, sora lui Jack şi a lui Bobby, ar putea retrezi interesul electoratului.

Cînd perioada de înregistrare pe listele electorale s-a încheiat, cu treizeci de zile înainte de alegeri, Betsey mi-a cerut să ajut la desfăşurarea campaniei din San Antonio. Am stat la o prietenă din colegiu şi m-am desfătat cu priveliştile, sunetele, mirosurile şi mîncarea din acel oraş frumos. Mîncam mîncare mexicană de trei ori pe zi, de obicei la Mario, pe autostradă, sau în centru, la Mi Tierra.

Cînd duci o campanie prezidenţială într-un oraş sau într-un stat, încerci întotdeauna să convingi sediul naţional să-ţi trimită chiar candidaţii sau cel puţin alţi reprezentanţi de la vîrf. Shirley MacLaine era cea mai cunoscută susţinătoare a lui McGovern pe care o adusesem la San Antonio pînă ce, de la centru, s-a anunţat că senatorul McGovern însuşi va veni pentru un miting la Alamo – un adevărat simbol al eşecului. Timp de mai mult de o săptămînă, eforturile noastre s-au concentrat asupra mobilizării unei mulţimi cît mai numeroase. Acea experienţă m-a făcut să realizez cît era de important ca personalul de la centru să respecte populaţia locală. Ei au trimis personal pentru planificarea logistică a vizitei candidatului. Aceasta a fost prima mea ocazie de a vedea la lucru o echipă de specialişti în campanii. Am înţeles atunci că lucrau sub un stres

imens, voiau ca toate lucrurile esenţiale – telefoane, copiatoare, scenă, scaune, sistem audio – să fi fost instalate din timp şi că, într-o cursă foarte strînsă sau care era pe cale de a fi pierdută, cineva trebuia să fie responsabil pentru plata facturilor. De fiecare dată cînd echipa de specialişti cerea ceva, îmi spuneau că banii pentru plata acelui lucru trebuiau încasaţi imediat. Dar banii nu au apărut niciodată. În noaptea marelui eveniment, McGovern a făcut o treabă foarte bună. Am adunat suficienţi bani pentru a-i plăti pe furnizorii locali, ceea ce s-a dovedit a fi singura afacere profitabilă din întreaga lună petrecută acolo.

Partenerul meu în toate acestea a fost Sara Ehrman, membră a personalului juridic de campanie al senatorului MvGovern, care îşi luase concediu pentru a lucra în campanie, iar mai tîrziu s-a mutat în Texas pentru a organiza operaţiuni în teritoriu. Veteran în ale politicii şi cu o inteligenţă efervescentă, Sara era întruparea căldurii materne şi a activismului nedisimulat. Nu încerca niciodată să-şi îndulcească cuvintele sau să-şi cosmetizeze opiniile, indiferent de audienţă. Avea energia şi spiritul unei femei de două ori mai tinere – pe care le mai păstrează şi astăzi. Conducea de o vreme campania din San Antonio, cînd am intrat în biroul ei într-o zi de octombrie pentru a-i spune că venisem să ajut. Ne-am privit şi am decis că ne va face plăcere să lucrăm împreună, iar acela a fost începutul unei prietenii care mai durează şi astăzi.

Era evident pentru toată lumea că Nixon avea să-l învingă pe McGovern în alegerile din noiembrie. Dar, după cum aveam să aflăm în curînd, aceasta nu îi împiedicase pe Nixon şi pe cei care au operat în numele său să utilizeze ilegal fondurile de campanie (pentru a nu menţiona agenţiile guvernamentale oficiale) pentru a spiona opoziţia şi a finanţa afaceri dubioase care să ajute la victoria republicanilor. O mică pătrundere prin efracţie la birourile Comitetului Democrat din complexul Watergate pe 17 iunie 1972 va duce la căderea lui Richard Nixon. Se va reflecta, de asemenea, asupra viitorului meu.

Înainte de a ne întoarce la cursurile noastre la Yale, la care ne înscriseserăm, dar la care nu participaserăm încă, Bill şi cu mine am plecat în prima noastră vacanţă împreună, la Zihuatanejo, Mexic, pe atunci un orăşel încîntător pe malul Pacificului. Între ieşirile în larg la înot şi surf, petreceam o mare parte din timp rememorîndu-ne alegerile şi eşecul campaniei lui McGovern – analiză ce a continuat luni de zile. Atît de multe lucruri merseseră prost, inclusiv Convenţia democrată naţională, care fusese o greşeală. Printre alte greşeli tactice, McGovern ajunsese pe podium pentru discursul de acceptare a candidaturii la miezul nopţii, cînd nimeni din ţară nu mai era treaz, darămite să mai şi privească o convenţie politică la televizor. Examinînd experienţa noastră cu McGovern, eu şi Bill am fost de acord că mai aveam mult de învăţat despre arta de a face campanie politică şi despre puterea televiziunii. Acea cursă electorală din 1972 a constituit primul nostru rit de trecere în lumea politicii.

După absolvirea Dreptului în primăvara lui 1973, Bill m-a luat în prima mea excursie în Europa, pentru a revizita locurile pe unde bîntuise ca bursier Rhodes. Am sosit în Londra, iar Bill s-a dovedit a fi un ghid remarcabil. Am petrecut ore în şir vizitînd Westminster Abbey, Tate Gallery şi Parlamentul. Ne-am plimbat în jurul monumentului de la Stonehenge şi ne-am minunat de dealurile mai verzi decît verdele ale Ţării Galilor. Ne-am propus să vizităm cît de multe catedrale vom putea, ajutaţi de o carte cu hărţi meticulos desenate, ce acopereau o milă pătrată de teritoriu pe pagină. Am hoinărit de la Salisbury pînă la Lincoln, Durham şi York, făcînd pauze pentru a explora ruinele unei mănăstiri devastate de trupele lui Cromwell sau plimbîndu-ne prin grădini minunate.

Pe înserate, pe cînd ne aflam în frumosul Lake District, ne-am trezit pe malurile lacului Ennerdale, iar acolo Bill mi-a cerut să mă căsătoresc cu el.

Eram îndrăgostită la disperare de el, dar groaznic de confuză în legătură cu viaţa şi cu viitorul meu. Aşa că am spus: „nu, nu acum“. Ceea ce voiam să spun de fapt era „mai lasă-mi ceva timp“.

Mama suferise teribil după divorţul părinţilor săi, iar copilăria ei tristă şi singuratică era întipărită în inima mea. Ştiam că atunci cînd mă voi decide să mă căsătoresc voiam să fie pe viaţă. Privind înapoi la acele vremuri şi la persoana care eram pe atunci, realizez cît eram de speriată de ideea de îndatorire, în general, şi de ardoarea lui Bill, în particular. Mă gîndeam la el ca la o forţă a naturii şi mă întrebam dacă voi face faţă trecerii prin anotimpurile sale.

Bill Clinton este, mai presus de orice, perseverent. Îşi fixează ţeluri, iar eu am fost unul dintre acestea. Mi-a cerut să mă căsătoresc cu el din nou şi din nou, iar eu spuneam întotdeauna „Nu“. În cele din urmă a spus:

– Ei bine, nu am de gînd să te mai rog să te măriţi cu mine, iar dacă te vei decide vreodată să o faci, va trebui să mi-o spui singură.

El avea să mă aştepte.

CĂLĂTOR PRIN ARKANSAS

Curînd după ce ne-am întors din Europa, Bill s-a oferit să mă ia într-o altă excursie – de data aceasta într-un loc pe care el îl numea „acasă“.

Bill m-a aşteptat pe aeroportul din Little Rock într-o dimineaţă însorită de vară pe la sfîrşitul lui iunie. M-a condus cu maşina de-a lungul unor străzi cu case în stil victorian, am trecut de reşedinţa guvernatorului şi de Capitoliul de stat, construit pentru a imita clădirea Capitoliului din Washington. Ne-am continuat drumul prin valea rîului Arkansas, cu copaci de magnolii înlănţuiţi, şi apoi prin munţii Ouachita, oprindu-ne să admirăm priveliştele şi să vedem magazinele de ţară pentru ca Bill să mă prezinte oamenilor şi locurilor pe care le iubea. Cînd a căzut înserarea am ajuns, în sfîrşit, în Hot Springs, Arkansas.

Cînd l-am întîlnit prima oară pe Bill, petreceam ore întregi povestindu-mi despre Hot Springs, clădit în jurul unor izvoare fierbinţi de sulf în care indienii făcuseră baie timp de sute de ani şi pe care Hernando De Soto le „descoperise“ în 1541, considerîndu-le fîntîni ale tinereţii. Cursele de care cu cai de rasă şi jocurile ilegale de noroc atrăseseră indivizi precum Babe Ruth, Al Capone şi Minnesota Fats. În copilăria lui Bill, multe dintre restaurantele din oraş aveau aparate de jocuri, iar cluburile de noapte prezentau artişti de varietăţi renumiţi prin anii ’50, ca Peggy Lee, Tony Bennett, Liberace şi Patti Page. Procurorul general Robert

Kennedy închisese toate operaţiunile ilegale de jocuri de noroc, ceea ce a dus la scăderea afacerilor marilor hoteluri, restaurantelor şi băilor publice de pe Central Avenue. Dar oraşul a reînviat pe măsură ce tot mai mulţi pensionari au descoperit apele calde ale împrejurimilor, lacurile şi frumuseţea naturală a acestora, cît şi spiritul generos al oamenilor din partea locului.

Hot Springs era elementul natural al Virginiei Cassidy Blythe Clinton Dwire Kelley. Mama lui Bill se născuse în Bodcaw, Arkansas, şi crescuse în apropiere, la Hope, opt mile spre sud-vest. În timpul celui de Al Doilea Război Mondial a frecventat cursuri de asistenţă medicală în Louisiana şi acolo l-a cunoscut pe primul ei soţ, William Jefferson Blythe. După război s-au mutat în Chicago şi au locuit în partea de nord a oraşului, nu departe de locul unde locuiseră şi părinţii mei. Cînd Virginia a rămas însărcinată cu Bill, s-a întors acasă la Hope pentru a aştepta copilul. Soţul ei tocmai venea să o vadă, cînd a avut un accident de maşină fatal, în mai 1946. Virginia era o văduvă în vîrstă de douăzeci şi trei de ani cînd s-a născut Bill, la 19 august 1946. A decis să meargă la New Orleans să se pregătească pentru a deveni asistent-anestezist, căci astfel ar fi făcut mai mulţi bani pentru a se întreţine pe ea şi pe fiul ei. L-a lăsat pe Bill în grija mamei şi a tatălui ei, iar după ce şi-a luat diploma s-a întors la Hope să-şi practice meseria.

În 1950 s-a recăsătorit cu Roger Clinton, un agent de vînzări de autoturisme, băutor înrăit, şi s-a mutat cu el în Hot Springs, în 1953. Problemele lui Roger cu băutura s-au înrăutăţit de-a lungul anilor şi devenise chiar violent. La cincisprezece ani, Bill era în sfîrşit destul de mare pentru a-şi împiedica tatăl vitreg să o bată pe mama sa, cel puţin atunci cînd se afla în preajmă. A încercat, de asemenea, să aibă grijă de fratele său Roger, cu zece ani mai mic. Virginia a rămas din nou văduvă în 1967, cînd Roger Clinton a murit după o lungă bătălie cu cancerul.

Ne întîlnirăm pentru prima oară în New Haven, în timpul unei vizite pe care i-o făcuse lui Bill în primăvara lui 1972.

Fiecare din noi a fost tulburată de cealaltă. Înainte ca Virginia să sosească, îmi făcusem singură părul (prost) pentru a economisi bani. Nu foloseam farduri şi cea mai mare parte a timpului purtam blugi şi tricouri. Nu eram Miss Arkansas şi, fără îndoială, nici genul de fată de care Virginia s-ar fi aşteptat ca fiul ei să se îndrăgostească. Indiferent ce altceva s-ar fi petrecut în viaţa ei, Virginia se trezea devreme, îşi lipea genele false, îşi aplica rujul de un roşu viu şi ieşea legănîndu-se pe uşă. Stilul meu o deruta, ca să nu mai spunem că nu-i plăceau nici ideile mele stranii de yankeu.

M-am descurcat mult mai bine în prietenia cu cel de-al treilea soţ al Virginiei, Jeff Dwire, care mi-a devenit aliat. Deţinea un salon de frumuseţe şi o trata pe Virginia ca pe o regină. S-a purtat drăguţ cu mine din prima clipă cînd m-a văzut şi m-a încurajat în permanenţă în încercarea mea de a construi o relaţie amicală cu mama lui Bill. Jeff îmi spunea să îi las timp, iar ea se va deschide mai mult către mine.

– Să nu-ţi faci griji! îmi spunea. Trebuie doar să se obişnuiască cu ideea. E greu pentru două femei puternice să se înţeleagă.

În cele din urmă Virginia şi cu mine am ajuns să ne respectăm reciproc diferenţele şi am nutrit o afecţiune adîncă. Am realizat că aveam în comun ceva mai important decît ceea ce ne diferenţia: iubeam amîndouă acelaşi bărbat.

Bill se întorsese acasă în Arkansas şi îşi luase o slujbă de profesor în Fayetteville, la Facultatea de Drept a Universităţii din Arkansas. Eu mă mutasem în Cambridge, Massachusettes, să lucrez pentru Marian Wright Edelman, la nou-creatul Fond pentru Apărarea Copilului (CDF). Am închiriat etajul superior al unei case vechi, unde locuiam singură pentru prima dată. Îmi iubeam munca, ce presupunea foarte multe călătorii şi contactul cu tot felul de probleme privind copiii şi adolescenţii din ţară. În Carolina de Sud am investigat felul în care minorii erau deţinuţi în închisori pentru adulţi. Unii dintre adolescenţii de paisprezece, cincisprezece ani pe

care i-am intervievat se aflau în închisoare pentru infracţiuni minore. Alţii erau răufăcători îndîrjiţi. În orice caz, nici unul dintre ei nu ar fi trebuit să împartă celula cu criminali adulţi periculoşi, care ar fi putut profita de ei şi i-ar fi putut instrui mai departe în activităţi criminale. CDF a condus un efort de separare a minorilor şi a încercat să le furnizeze mai multă protecţie şi scurtarea pedepselor.

În New Bedford, Massachusettes, am mers din uşă în uşă încercînd să identific sursa unor statistici îngrijorătoare. La CDF făceam recensămînturi printre copiii de vîrstă şcolară şi comparam aceste cifre cu cifrele de şcolarizare. Găseam adeseori discrepanţe semnificative şi doream să descoperim unde se aflau aceşti copii. Bătutul la uşi a fost revelator şi impresionant. Am găsit copii care nu merseseră la şcoală din cauza unor handicapuri fizice, cum erau orbirea sau surzenia. Am găsit şi copii de şcoală care stăteau acasă pentru a îngriji de fraţii lor mai mici, în timp ce părinţii erau la serviciu. Pe veranda din spate a casei familiei ei dintr-un cartier de pescari de origine portugheză, am găsit o fetiţă în scaun cu rotile, care mi-a spus cît de mult îşi dorea să meargă la şcoală. Ştia că nu se poate duce pentru că nu poate să meargă.

Am înaintat Congresului rezultatele cercetărilor noastre. Doi ani mai tîrziu, la presiunea CDF şi a altor susţinători înfocaţi, Congresul a votat legea privind educaţia tuturor copiilor cu handicap, care prevedea că şi copiii cu probleme fizice, emoţionale sau de învăţare vor fi înscrişi în sistemul de şcoli publice.

În ciuda satisfacţiei pe care mi-o dădea munca, mă simţeam singură şi îmi lipsea Bill mai mult decît puteam suporta. Pe timpul verii dădusem examenele de intrare în barou atît în Arkansas, cît şi în Washington, dar inima mă trăgea mai mult spre Arkansas. Cînd am aflat că trecusem examenul pentru Arkansas, dar nu şi pentru Washington, m-am gîndit că poate rezultatele mele încercau să-mi spună ceva. Am cheltuit o mare parte din salariu pe factura de telefon şi am fost teribil de fericită cînd Bill a venit să mă vadă de

Ziua Recunoştinţei. Am petrecut timpul explorînd Bostonul şi vorbind despre viitorul nostru.

Bill mi-a spus că îi făcea plăcere să predea şi că avea o viaţă foarte plăcută în casa închiriată la marginea lui Fayetteville, un orăşel universitar liniştit şi prietenos. Dar simţea chemarea lumii politice şi încerca să găsească un candidat pentru a se opune în cursa electorală singurului congresman republican din Arkansas, John Paul Hammerschmidt. Nu găsise nici un alt democrat în nord-vestul statului doritor să candideze împotriva popularului oficial, care avea patru mandate la activ, iar eu simţeam că începuse să analizeze posibilitatea de a intra el însuşi în cursă. Dacă decidea să o facă, nu eram sigură ce implicaţii ar fi avut pentru relaţia noastră. Ne-am pus de acord că, după Crăciunul din 1973, voi veni în Arkansas pentru a încerca să vedem împreună încotro ne îndreptam. Cînd am ajuns acolo pentru a sărbători Anul Nou, Bill se decisese să candideze pentru Congres. Credea că Partidul Republican va fi puternic afectat de scandalul Watergate şi chiar şi candidaţii cei mai puternici vor fi vulnerabili. Era foarte entuziasmat de provocarea de a candida şi începuse să îşi organizeze campania.

Cunoşteam anunţul făcut la Washington prin care John Doar fusese selecţionat de către Comisia Juridică a Camerei să conducă ancheta de punere sub acuzare a preşedintelui Nixon. Îl întîlnisem pe Doar la Yale, unde fusese „judecător“ în timpul unei simulări de proces, în primăvara lui 1973. Ca directori ai Uniunii Avocaţilor, Bill şi cu mine eram responsabili de supravegherea simulării de cazuri pentru unul din examene. Doar, ales ca judecător al procesului, era un individ de tipul Gary Cooper: un avocat tăcut şi slab din Wisconsin, care lucrase în Departamentul de Justiţie pe vremea lui Kennedy pentru a pune capăt segregării în Sud. Pledase din partea statului în unele dintre cele mai dificile cazuri privind dreptul la vot de la curtea federală şi lucrase mult pe teren în Mississippi şi Alabama în timpul celor mai violente episoade din anii ’60. În Jackson, Mississippi, intervenise între protestatarii înfierbîntaţi şi

poliţie pentru a preveni un potenţial masacru. Îi admiram curajul, perseverenţa şi aplicarea metodică a legii.

Într-o zi pe la începutul lui ianuarie, pe cînd îmi beam cafeaua cu Bill în bucătărie, a sunat telefonul. Era Doar, care îl ruga să se alăture echipei de acuzare pe care o organiza în acel moment. I-a spus lui Bill că îi ceruse lui Burke Marshall, vechiul său prieten şi coleg de la Secţia de drepturi civile din Departamentul de Justiţie, să-i recomande cîţiva tineri avocaţi cu care să lucreze în echipa de acuzare. Numele lui Bill fusese pus în capul listei, alături de alţi trei colegi de la Yale: Michael Conway, Rufus Cormier şi Hillary Rodham. Bill i-a zis lui Doar că se decisese să candideze pentru Congres, dar că spera ca ceilalţi de pe listă să fie disponibili. Doar a spus că mă va suna pe mine. Mi-a oferit o poziţie în echipă, explicîndu-mi că treaba va fi slab plătită şi că va presupune ore lungi de lucru, care în cea mai mare parte vor fi dificile şi monotone. Era, după cum se spune, o ofertă pe care n-o poţi refuza. Nu îmi puteam imagina o misiune mai importantă în acel moment de răscruce al istoriei Americii. Bill era foarte bucuros pentru mine şi amîndoi am fost uşuraţi să lăsăm discuţia despre noi doi la o parte pentru o vreme. Cu binecuvîntarea lui Marian, mi-am făcut bagajul şi m-am mutat de la Cambridge, într-o cameră nelocuită din apartamentul Sarei Ehrman de la Washington. Aveam să trec prin cele mai intense şi semnificative experienţe din viaţa mea.

Cei patruzeci şi patru de procurori implicaţi în ancheta de punere sub acuzare lucrau şapte zile pe săptămînă, baricadaţi în vechiul Congressional Hotel de pe Dealul Capitoliului, peste drum de Casa Albă, în sud-vestul Washington-ului. Aveam douăzeci şi şase de ani şi eram plină de respect faţă de compania în mijlocul căreia mă aflam şi de responsabilitatea istorică pe care ne-o asumaserăm.

Deşi Doar conducea întregul personal implicat în anchetă, existau de fapt două echipe de avocaţi, una selectată de Doar şi numită de directorul democrat al anchetei, congresmanul Peter Rodino de

New Jersey, iar cealaltă, numită de membrul de rang înalt al republicanilor, congresmanul Edward Hutchinson de Michigan, şi selectată de Albert Jenner, legendarul pledant al firmei Jenner & Block din Chicago. Avocaţi specializaţi, aflaţi sub direcţia lui Doar, dirijau fiecare arie a investigaţiei. Unul dintre ei era Bernard Nussbaum, un procuror-adjunct experimentat şi bătăios din New York. Un altul era Joe Woods, avocat din California, cu o inteligenţă tăioasă şi cu standarde meticuloase, care mi-a supravegheat munca în ceea ce priveşte chestiunile de ordin procedural şi constituţional. Bob Sack, un avocat cu un elegant stil scriitoricesc şi care ne destindea adeseori în momentele mai dificile cu tot felul de expresii şi cuvinte glumeţe, a fost ulterior numit de Bill în magistratura federală. Dar cei mai mulţi dintre noi eram tineri absolvenţi de Drept puşi pe treabă, dornici să lucrăm douăzeci şi patru de ore pe zi în birouri ad-hoc, pentru a revizui documente, cercetînd şi transcriind înregistrări audio.

Bill Weld, mai tîrziu devenit guvernator republican al statului Massachusettes, a lucrat împreună cu mine în echipa de probleme constituţionale. Fred Altschuler, un excepţional redactor de texte legislative din California, mi-a cerut să îl ajut în analizarea structurii de raportare a personalului de la Casa Albă, pentru a determina ce decizii ar fi putut lua preşedintele. Împărţeam un birou cu Tom Bell, un avocat din firma de avocatură a familiei Doar din New Richmond, Wisconsin. Tom şi cu mine am petrecut multe nopţi bătîndu-ne capul cu anumite chestiuni de fineţe în interpretarea legală, dar şi amuzîndu-ne copios. Nu se lua prea în serios şi nici pe mine nu mă lăsa să o fac.

Andrew Johnson fusese singurul alt preşedinte împotriva căruia se deschisese o acţiune de acuzare, iar istoricii se puseseră de acord că în acel caz Congresul abuzase de responsabilitatea sa constituţională solemnă, în scopuri politice partizane. Dagmar Hamilton, avocat şi profesor de managementul guvernării de la Universitatea din Texas, făcea investigaţii printre cazurile de acuzare din istoria

Angliei; eu am preluat cazurile americane. Doar era hotărît să țină un proces pe care istoria și publicul să îl considere corect și nepărtinitor, indiferent de rezultat. Joe Woods și cu mine am redactat regulile procedurale ce urmau a fi prezentate Comisiei de Justiție a Camerei. I-am însoțit pe Doar și pe Woods la o întîlnire publică a Comisiei și am stat alături de ei la masa consiliului, în timp ce Doar a prezentat procedurile pe care voia ca membrii să le accepte.

Nu au existat scurgeri de informație în cadrul investigației noastre, așa că presa se lega de cel mai mic amănunt care ar putea interesa pentru a raporta despre eveniment. Întrucît femeile erau rare în acest mediu, simpla lor prezență era considerată subiect de știre. Singura problemă pe care am avut-o a fost atunci cînd un reporter m-a întrebat cum mă simțeam în poziția de „Jill Wine Volner a anchetei de acuzare". Văzusem felul în care ziariștii își concentraseră atenția asupra lui Jill Wine Volner, tînăra avocată care lucrase în biroul procurorului special Leon Jaworsky. Volner condusese memorabilul interogatoriu al lui Rose Mary Woods, secretara personală a lui Nixon, în legătură cu cele optsprezece minute și jumătate lipsă de pe o casetă de importanță majoră. Abilitățile de avocat ale lui Volner și aspectul ei atractiv făceau subiectul multor articole.

John Doar era alergic la publicitate. A impus o politică strictă de confidențialitate totală, chiar de anonimat. Ne-a prevenit să nu ținem jurnale, să aruncăm gunoaiele „sensibile" în anumite pubele, să nu vorbim niciodată despre munca noastră în afara clădirii, să nu atragem atenția asupra noastră și să evităm activitățile sociale de orice tip (ca și cum am fi avut timp). Știa că impunerea unei discreții totale era singurul mod de a ajunge la un proces cinstit și demn. Cînd l-a auzit pe reporter punînd întrebarea ce mă compara cu Volner, am știut că nu voi mai fi lăsată din nou în public.

După ce am lucrat la proceduri, m-am aplecat asupra cercetării privind bazele legale pentru procedura de acuzare a unui președinte și am scris un lung memoriu în care am prezentat pe scurt concluziile a ceea ce constituia – și nu constituia – subiect al unei anchete

de acuzare. Ani mai tîrziu, mi-am recitit memoriul. Încă sînt de acord cu evaluarea tipurilor de „infracțiuni grave și comportament neadecvat" – elementele indicate de Constituție ca făcînd subiectul unei proceduri de acuzare.

Încet, dar sigur, echipa de avocați a lui Doar a strîns dovezi care puteau susține un caz convingător pentru acuzarea lui Richard Nixon. Unul dintre cei mai meticuloși, inspirați și exigenți avocați cu care am lucrat vreodată, Doar a insistat ca nimeni să nu tragă concluzii pripite, pînă ce nu vor fi evaluate toate faptele. În zilele acelea dinaintea apariției computerelor personale, ne-a îndemnat să ținem fișe pentru a înregistra faptele, aceeași metodă pe care o folosise în procesele de drept civil în care pledase. Pe fiecare fișă dactilografiam cîte un subiect – data unei însemnări, subiectul unei reuniuni – și referințe la evenimente înrudite. Apoi căutam tipare comune. Pe la sfîrșitul investigației, adunasem mai mult de cinci sute de mii de astfel de fișe.

Munca noastră s-a accelerat atunci cînd am primit casetele solicitate de la Marele Juriu în afacerea Watergate. Doar ne-a cerut cîtorva dintre noi să ascultăm casetele, pentru a le înțelege mai bine. Era o muncă grea să stai singur într-o cameră fără geamuri încercînd să deslușești cuvintele pe care le auzeai, iar apoi să le legi de un anumit context și de anumite fapte. Apoi mai era ceea ce eu numeam „caseta casetelor". Richard Nixon se înregistrase ascultînd casetele precedente pe care le făcuse și discutînd cu colaboratorii săi ceea ce auzise pe ele. El justifica și analiza ceea ce spusese anterior, pentru a putea nega sau minimaliza implicarea sa în eforturile continue ale Casei Albe de a ocoli legile și Constituția. Îl auzeam pe președinte spunînd lucruri precum: „Ceea ce am vrut atunci să spun a fost…" sau „iată ce încercam de fapt să spun…" Era extraordinar să-l asculți pe președinte făcînd repetiții pentru propria sa pledoarie.

Pe 19 iulie 1974, Doar a prezentat capetele de acuzare care specificau culpele imputate președintelui. Comisia de Justiție a

Camerei a aprobat trei capete de acuzare, citînd: abuz de putere, obstrucţionarea justiţiei şi dispreţ la adresa Congresului. Învinuirile aduse preşedintelui Nixon includeau plata unor martori pentru a nu depune mărturie sau pentru a le influenţa mărturia, utilizarea abuzivă a Serviciului Intern de Venituri pentru a obţine informaţii privind taxele unor cetăţeni privaţi, utilizarea FBI-ului şi a Serviciului Secret pentru a spiona populaţia americană şi menţinerea unei unităţi de investigaţie secrete în cadrul biroului prezidenţial. Voturile aveau să vină din două direcţii, reflectînd încrederea atît a Congresului, cît şi a publicului american. Apoi, pe 5 august, Casa Albă a eliberat şi transcrierea unei casete din 23 iunie 1972, numite adesea „puşca fumegîndă", care arăta că Nixon aprobase muşamalizarea banilor cheltuiţi în scopuri ilegale de comitetul său de realegere.

Nixon a demisionat din funcţia de preşedinte la 9 august 1974, scutind naţiunea de un vot chinuitor şi divizat în Cameră şi de un proces în Senat. Procesul lui Nixon a forţat un preşedinte corupt să părăsească biroul şi a reprezentat, totodată, o victorie a Constituţiei şi a sistemului nostru judiciar. Chiar şi aşa, unii dintre noi, care alcătuiserăm comitetul de acuzare, am ieşit din această experienţă afectaţi de gravitatea procesului. Puterea enormă a comitetelor numite de Congres şi a procurorilor speciali era pe atît de cinstită şi de dreaptă pe cît i-o permiteau oamenii care lucrau pentru ea.

Dintr-o dată rămăsesem fără ocupaţie. Grupul nostru strîns legat de avocaţi s-a întîlnit pentru o cină de adio înainte de a se împrăştia în cele patru vînturi. Fiecare vorbea entuziasmat despre planurile de viitor. Eu eram încă indecisă, iar atunci cînd Bert Jenner m-a întrebat ce aveam să fac, i-am spus că voiam să devin avocat pledant, cum era şi el. Mi-a spus că asta îmi va fi imposibil.

– De ce? am întrebat.

– Pentru că tu nu vei avea o soţie.

– Ce mai înseamnă şi asta?

Bert mi-a explicat că, fără o soţie acasă, care să aibă grijă de toate nevoile mele, nu voi fi niciodată în stare să fac faţă cerinţelor vieţii de zi cu zi, cum ar fi de exemplu să mă asigur că am şosete curate pentru a mă prezenta în faţa curţii. De atunci încoace m-am tot întrebat dacă Jenner îşi bătuse joc de mine sau încerca să-mi arate cît de dură ar putea fi pentru femei viaţa de avocat. În cele din urmă, nu a mai contat; am ales să-mi urmez inima, nu capul. M-am mutat în Arkansas.

– Ai înnebunit? mi-a spus Sara Ehrman cînd i-am dat vestea. Pentru ce Dumnezeu să dai cu piciorul viitorului?

În primăvara aceea, îi cerusem lui Doar permisiunea de a-l vizita pe Bill la Fayetteville. Nu i-a plăcut ideea, dar mormăind mi-a acordat un week-end liber. Cît am stat acolo am mers cu Bill la o cină între prieteni, unde i-am întîlnit pe unii dintre colegii lui de la Drept, incluzîndu-l pe Wylie Davis, devenit apoi decan. Pe cînd plecam, Davis mi-a spus că, dacă voi dori vreodată să predau, să-l anunţ. Acum decisesem că era momentul să dau curs acelei sugestii. L-am sunat să-l întreb dacă oferta mai era valabilă, iar el mi-a răspuns afirmativ. L-am întrebat ce voi preda, iar el mi-a spus că voi vedea cînd voi ajunge acolo, peste zece zile, pentru a începe cursurile.

Decizia de a mă muta în Arkansas nu venise din senin. Eu şi Bill tot analizaserăm situaţia dificilă de la începutul relaţiei noastre. Dacă era să rămînem împreună, unul din noi trebuia să lase de la sine. Dat fiind finalul neaşteptat al lucrului meu la Washington, mi se oferea timpul şi spaţiul pentru a da o şansă relaţiei noastre şi Arkansas-ului. În ciuda neîncrederii sale, Sara s-a oferit să mă conducă pînă acolo. La fiecare cîteva mile mă întreba dacă eram conştientă de ceea ce făceam, iar eu îi dădeam acelaşi răspuns de fiecare dată:

– Nu, dar merg oricum.

Uneori în viaţă a trebuit să ascult cu mare grijă de propriile sentimente pentru a mă decide asupra a ceea ce era mai bine pentru mine, iar asta te obligă uneori la luarea unor decizii de unul singur,

atunci cînd prietenii şi familia – pentru a lăsa la o parte presa şi publicul – îţi pun la îndoială alegerile şi fac speculaţii asupra motivelor pe care le-ai avut. Mă îndrăgostisem de Bill pe cînd eram studentă la Drept şi voiam să fiu cu el. Ştiam că eram întotdeauna mai fericită cu Bill decît fără el şi considerasem întotdeauna că voi putea duce o viaţă împlinită oriunde. Dacă era să mă dezvolt ca individ, ştiam că venise vremea să fac – după cuvintele lui Eleanor Roosevelt – lucrul de care îmi era cel mai teamă. Aşa că mergeam spre un loc unde nu mai trăisem niciodată şi unde nu aveam prieteni sau familie. Dar inima îmi spunea că merg în direcţia cea bună.

Într-o seară fierbinte de august, în ziua în care am sosit, l-am văzut pe Bill ţinînd un discurs electoral în faţa unei mulţimi apreciabile de oameni, în piaţa oraşului Bentonville. Eram impresionată. Poate că, în ciuda circumstanţelor dure, avea o şansă. Ziua următoare am participat la recepţia dată în onoarea noilor profesori de la Facultatea de Drept, oferită de Asociaţia Baroului din districtul Washington la hotelul local Holiday Inn. Eram în Arkansas de mai puţin de patruzeci şi opt de ore, dar mi se distribuiseră deja îndatoririle. Aveam să predau drept penal şi cursuri de pledoarie şi aveam să îndrum Clinica de ajutor legal, precum şi proiectele legate de închisoare, ambele sarcini presupunînd supervizarea studenţilor care furnizau asistenţă legală celor săraci şi celor aflaţi în puşcărie. Trebuia să fac şi tot ce-mi stătea în putinţă pentru a-l ajuta pe Bill în campanie.

Bill Bassett, preşedintele Asociaţiei Baroului, m-a luat într-un tur de recunoaştere, pentru a-i întîlni pe avocaţii şi pe judecătorii din partea locului. M-a prezentat lui Tom Butt, judecătorul curţii de jurisprudenţă, spunînd:

– Domnule judecător, ea este noua doamnă profesoară. Va preda drept penal şi va conduce proiectele de ajutor legal.

– Ei bine, a spus judecătorul Butt, privind în jos spre mine, ne bucurăm să vă avem printre noi, dar trebuie să vă previn că nu îmi foloseşte la nimic ajutorul legal şi sînt foarte exigent.

Am reuşit să schiţez un zîmbet şi să spun:

– Şi eu mă bucur să vă cunosc, domnule judecător.

Dar mă întrebam în ce Dumnezeu mă băgasem.

Cursurile au început a doua zi de dimineaţă. Nu mai predasem niciodată la o facultate de drept; eram puţin mai în vîrstă decît cei mai mulţi dintre studenţii mei şi, cu siguranţă, mult mai tînără decît unii. Singura altă femeie din facultate, Elizabeth „Bess“ Osenbaugh, mi-a devenit prieten apropiat. Discutam despre problemele de drept şi de viaţă, de obicei în timp ce degustam sandvişuri de curcan cu kaiser – cel mai delicios lucru care se putea găsi la Fayetteville. Deşi aflat în deceniul al optulea al vieţii, Robert Leflar preda încă celebrul său curs de conflicte din lege în Fayetteville şi un nu mai puţin faimos curs de judecare de recursuri la Facultatea de Drept a Universităţii New York. El şi soţia lui, Helen, m-au ajutat mult, iar în timpul primei mele veri acolo m-au primit să locuiesc în casa lor în stil autohton, din lemn şi piatră, făcută după planurile unui arhitect premiat din Arkansas, Fay Jones. Am avut o serie de dezbateri prieteneşti cu Al Witte, care pretindea titlul de cel mai dur profesor de drept din ţinut, dar în sine era un om cu adevărat blînd. Am apreciat bunătatea lui Milt Copeland, cu care împărţeam biroul. Şi am admirat activismul şi cultura pedagogică a lui Mort Gitelman, un campion al drepturilor civile.

Chiar cînd începea semestrul, soţul Virginiei, Jeff Dwire, a murit subit de stop cardiac. A fost foarte greu atît pentru Virginia, care devenea astfel văduvă a treia oară, cît şi pentru fratele lui Bill, Roger, care era cu zece ani mai tînăr şi avea o relaţie foarte apropiată cu Jeff. Pierderea lui Jeff a fost, de altfel, dureroasă pentru noi toţi. Virginia îndurase atîtea de-a lungul anilor. Eram uimită de rezistenţa ei şi am observat aceeaşi trăsătură la Bill, care ieşise din copilăria dificilă fără nici o urmă de amărăciune. Din contra, experienţele prin care trecuse îl făcuseră mai sensibil şi optimist. Energia şi buna lui dispoziţie atrăgeau oamenii către el şi s-a ştiut puţin

despre circumstanţele dureroase prin care trecuse în viaţă, înainte ca zvonurile să înceapă să circule în timpul campaniei.

Bill s-a întors la campanie după înmormîntarea lui Jeff, iar eu am explorat viaţa dintr-un mic oraş universitar. După intensitatea trăirii din Washington şi din New Haven, atmosfera prietenoasă şi liniştită, precum şi frumuseţea oraşului Fayetteville erau de o tonicitate bine venită.

Într-o zi, stînd la rînd pentru a retrage bani, casiera m-a întrebat:

– Sînteţi cumva noua doamnă profesoară de drept?

I-am răspuns că da, iar ea mi-a spus că unul dintre nepoţii ei îmi era student şi că spusese că nu mă descurcam „rău". Altă dată am sunat la informaţii, căutînd numărul unui student care nu se prezentase la o conferinţă organizată la curs. Cînd i-am spus operatoarei numele studentului, ea mi-a răspuns:

– Nu e acasă.

– Pardon?

– E plecat cu cortul, m-a informat ea.

Nu mai trăisem niciodată înainte într-un loc atît de mic, de prietenos, de sudist, şi îmi plăcea teribil. Am mers la jocurile de fotbal ale echipei Arkansas Razorbacks şi am învăţat „să chem porcii". Cînd Bill se afla în oraş, ne petreceam serile cu prietenii, mîncînd fripturi la grătar, iar week-end-urile jucînd volei acasă la Richard Richards, un alt coleg al nostru de la Facultatea de Drept. Sau ne adunam pentru o rundă de şarade, organizată de Bess Osenbaugh.

Carl Whillock, pe atunci administrator la universitate, şi încîntătoarea lui soţie, Margaret, locuiau într-o casă mare galbenă peste drum de şcoală. Au fost primii care m-au invitat în vizită la ei şi am devenit repede prieteni. Margaret fusese părăsită de primul soţ pe cînd cei şase copii ai ei aveau sub zece ani. Înţelepciunea populară spunea că nici un bărbat nu ar trebui să-şi asume povara unui mariaj cu o femeie divorţată şi cu şase copii, indiferent de cît de atrăgătoare şi vivace ar fi fost acea femeie. Dar Carl nu a urmat convenţiile, ci „a semnat pentru întreaga încărcătură". Odată

i-am prezentat-o pe Margaret lui Eppie Lederer, cunoscută altfel ca Ann Landers.

– Scumpete, soţul tău merită să fie făcut sfînt! a exclamat Eppie după ce a aflat povestea lui Margaret.

Avea dreptate.

Ann şi Morriss Henry ne-au devenit, de asemenea, prieteni apropiaţi. Ann, avocată, era activă în politică şi în afacerile comunitare, atît în nume personal, cît şi în numele lui Morriss, care lucra în Senatul statului. Avea şi ea trei copii şi era profund implicată în programele şcolare şi sportive ale acestora. Ann, care îşi exprima liber opiniile, de altfel bine fondate, era o companie foarte plăcută.

Diane Blair mi-a devenit cea mai apropiată prietenă. Ca mine, şi ea se mutase din Washington la Fayetteville, cînd se căsătorise cu primul ei soţ. Preda ştiinţe politice la universitate şi era considerată unul dintre cei mai buni profesori din campus. Jucam tenis împreună şi ne împrumutam cărţile preferate. A scris mult despre politica din Arkansas şi din Sud, în general, iar cartea ei despre Hattie Caraway, o democrată din Arkansas, prima femeie aleasă în Senat prin forţe proprii, era străbătută de convingerile sale privind drepturile şi rolul femeilor în societate.

În timpul dezbaterii naţionale privind ratificarea în Constituţie a Amendamentului pentru egalitatea în drepturi, Diane l-a combătut pe activistul ultraconservator Phyllis Schlafly în faţa întregii Adunări Generale din Arkansas. Am ajutat-o să se pregătească pentru confruntarea din ziua Sfîntului Valentin din 1975. Diane a cîştigat dezbaterea cu uşurinţă, dar amîndouă ştiam că în Arkansas opoziţia combinată, politico-religioasă, nu se va înclina în faţa argumentelor convingătoare de natură logică sau faptică.

Diane şi cu mine ne întîlneam regulat pentru a lua prînzul la sindicatul studenţesc. Alegeam întotdeauna o masă lîngă ferestrele mari care dădeau spre colinele Ozark şi ne împărtăşeam diferitele veşti. Petreceam, de asemenea, multe ore şi cu Ann, în piscina din curtea din spate a lui Henry. Le plăcea să asculte poveşti despre

cazurile pe care le instrumentam la Clinica de ajutor legal şi le ceream adeseori părerea în legătură cu anumite atitudini pe care le întîlnisem. Într-o zi, procurorul districtual din Washington, Mahlon Gibson, m-a sunat să-mi spună că un prizonier din partea locului, acuzat că ar fi violat o fetiţă de doisprezece ani, voia să fie reprezentat de o femeie avocat. Gibson i-a recomandat judecătorului de la curtea penală, Maupin Cummings, să mă numească pe mine. I-am spus lui Mahlon că nu mă simţeam în largul meu să accept un asemenea client, dar Mahlon mi-a reamintit discret că nu puteam să-l refuz pur şi simplu pe judecător. Cînd l-am vizitat pe presupusul violator în închisoarea districtuală, am aflat că era un „colector de găini", fără educaţie. Treaba lui era să adune găini de pe la marile crescătorii ale fermierilor din zonă pentru una dintre fabricile care procesa carnea de pui. El a negat toate acuzaţiile care i se aduceau, afirmînd că fata cu pricina, o rudă îndepărtată, inventase întreaga poveste. Am condus o investigaţie detaliată şi am obţinut mărturia unui eminent specialist din New York, care a aruncat îndoiala asupra valorii probei de sînge şi spermă pe care procurorul o prezentase drept dovada vinovăţiei inculpatului în cazul de viol. Datorită acelei mărturii, am putut negocia cu procurorul pentru ca acuzatul să pledeze vinovat doar de abuz sexual. Cînd am apărut cu clientul în faţa judecătorului Cummings pentru a prezenta apărarea, acesta mi-a cerut să părăsesc sala cît timp el avea să efectueze examinările necesare pentru a stabili baza faptică a pledoariei. Am spus:

– Dar, domnule judecător, nu pot pleca. Sînt avocatul său.

– Bine, a spus judecătorul, dar nu pot să vorbesc despre asemenea lucruri în faţa unei doamne.

– Domnule judecător, l-am asigurat eu, nu vă gîndiţi la mine altfel decît ca la un avocat.

Judecătorul a ascultat apărarea inculpatului, apoi i-a citit sentinţa. La scurt timp după aceea am discutat cu Ann Henry despre stabilirea primei linii telefonice de urgenţă privind violurile.

La cîteva luni după ce începusem noua mea viaţă, am primit un telefon de la o femeie-gardian de la închisoarea Benton County, la nord de Fayetteville. Ea mi-a povestit despre o femeie arestată pentru tulburarea liniştii publice fiindcă predicase din Evanghelie pe străzile din Bentonville; fusese programată să apară în faţa unui judecător care decisese să o trimită la spitalul de boli mintale pentru că nimeni nu ştia ce să facă cu ea. Gardiana mi-a cerut să vin cît mai repede, pentru că ea nu credea că femeia e nebună, ci doar „posedată de spiritul Domnului".

Cînd am ajuns la tribunal, am întîlnit-o pe femeia judecată, care părea un suflet blajin, în rochia ei lungă pînă la glezne şi strîngînd la piept Biblia bine învelită. Mi-a explicat că Iisus o trimisese să predice la Bentonville şi că, dacă va fi eliberată, se va întoarce să-şi continue misiunea. Cînd am aflat că era din California, l-am convins pe judecător să îi cumpere un bilet de autobuz înapoi acasă, în loc să dispună să fie închisă într-un ospiciu, şi am convins-o şi pe femeie că în California este mai multă nevoie de ea decît în Arkansas.

Bill cîştigase primul tur al alegerilor pentru Congres din cadrul Partidului Democrat, în iunie, cu ceva ajutor din partea tatălui meu şi a fratelui meu Tony, care au petrecut cîteva săptămîni din mai făcînd multă gălăgie pentru campanie, lipind afişe şi răspunzînd la telefoane. Încă mai sînt uimită de faptul că un republican înrăit ca tatăl meu a muncit pentru alegerea lui Bill, mărturie a cît de mult ajunsese să-l iubească şi să-l respecte.

Pînă la Ziua Muncii, campania lui Bill luase avînt din plin, iar republicanii începuseră să ridice un baraj de atacuri personale şi de trucuri murdare. Era prima mea confruntare de aproape cu eficacitatea minciunilor şi a manipulării într-o campanie.

Cînd preşedintele Nixon a fost în Fayetteville în 1969 pentru meciul de fotbal dintre Texas şi Arkansas, un tînăr s-a suit într-un copac pentru a protesta împotriva războiului din Vietnam şi a prezenţei lui Nixon în campus. Cinci ani mai tîrziu, oponenţii

politici ai lui Bill au pretins că el fusese individul din copac. Nu conta că Bill studia pe vremea aceea la Oxford, Anglia, la patru mii de mile depărtare. Patru ani mai tîrziu, am dat peste oameni care mai credeau încă în acuzaţia respectivă.

Unul dintre mesajele adresate de Bill alegătorilor nu a fost expediat de poştă, iar baloturile cu cărţi poştale au fost ulterior găsite aruncate în spatele unui oficiu poştal. Şi alte incidente de sabotaj au fost raportate, dar nu a putut fi adusă nici o dovadă a existenţei unui joc necinstit. Cînd a sosit noaptea alegerilor, în noiembrie, Bill a pierdut cu 6 000 de voturi dintr-un total de 170 000 – 48% faţă de 52%. Tîrziu după miezul nopţii, pe cînd Bill, Virginia, Roger şi cu mine păraseam căsuţa ce îi servise lui Bill drept sediu de campanie, a sunat telefonul. Am ridicat receptorul, sigură că era vreunul dintre prietenii sau suporterii noştri, care voia să-şi exprime simpatia. Cineva însă a ţipat în telefon: „Sînt atît de bucuros că ticălosul de comunist şi iubitorul de cioroi Bill Clinton a pierdut!“, iar apoi a închis. M-am gîndit ce oare a putut inspira o asemenea răbufnire. Era o întrebare pe care aveam să mi-o pun de multe ori în anii care au urmat.

La sfîrşitul anului şcolar m-am decis să pornesc într-o lungă călătorie înapoi spre Chicago şi pe Coasta de Est, pentru a-mi vizita prietenii şi unele persoane care îmi promiseseră o slujbă. Încă nu eram sigură ce voiam să fac cu viaţa mea. În drum spre aeroport, am trecut cu Bill pe lîngă o casă mare de cărămidă din apropierea universităţii care avea semnul „de vînzare“ pe ea. Am spus în treacăt că mi se părea o casă drăguţă, după care nu m-am mai gîndit la asta. După cîteva săptămîni de călătorie şi de gîndit, m-am decis că voiam să mă întorc la viaţa mea din Arkansas şi la Bill. Cînd Bill a venit să mă ia de la aeroport, m-a întrebat:

– Îţi mai aminteşti de casa care ţi-a plăcut? Ei bine, am cumpărat-o, aşa că ai face bine să te căsătoreşti cu mine, pentru că nu aş putea să locuiesc singur în ea.

Bill m-a condus mîndru pînă acolo şi mi-a deschis uşa. Casa avea o verandă acoperită, o cameră de zi cu un tavan luminat ca al unei catedrale, cu şemineu şi o fereastră mare, un dormitor de o mărime apreciabilă, o baie şi o bucătărie care necesitau destulă muncă pentru a fi puse la punct. Bill cumpărase deja un pat vechi de fier de la un magazin de piese antice şi fusese la Wal-Mart pentru cearşafuri şi prosoape.

De data asta am spus „Da“.

Am fost căsătoriţi în camera de zi, pe 11 octombrie 1975, de către reverendul Vic Nixon, un preot metodist local, a cărui soţie, Freddie, lucrase pentru campania lui Bill. La ceremonie au participat şi părinţii şi fraţii mei, Virginia şi Roger, Johanna Branson, Betsy Johnson Ebeling, acum căsătorită cu colegul nostru de şcoală Tom, F.H. Martin, care fusese trezorier în campania lui Bill din 1974, şi soţia acestuia Myrna, Marie Clinton, verişoara lui Bill, Dick Atkinson, un prieten de la Facultatea de Drept de la Yale, care ni se alăturase la Facultatea de Drept din Fayetteville, Bess Osenbaugh şi Patty Howe, o prietenă apropiată cu care Bill crescuse în Hot Springs. Am purtat o rochie de muselină cu broderie în stil victorian, pe care o găsisem cu o seară înainte cînd am ieşit cu mama la cumpărături. Am intrat în cameră la braţul tatei, iar preotul a spus:

– Cine va da această femeie?

Toţi am privit spre tata, aşteptînd. Dar el nu a spus nimic. În cele din urmă, reverendul Nixon a spus:

– Puteţi să vă retrageţi acum, domnule Rodham.

După ceremonie, Ann şi Morriss Henry au dat o recepţie în curtea lor imensă, unde au venit cîteva sute de prieteni pentru a sărbători cu noi.

După toate cîte s-au întîmplat de atunci încoace, am fost adeseori întrebată cum de eu şi Bill am rămas împreună. Nu este o întrebare pe care s-o ascult cu bucurie, dar, dată fiind natura publică a vieţilor noastre, ştiu că această întrebare îmi va fi repetată din nou şi din nou. Ce pot spune pentru a explica o dragoste care

s-a prelungit peste decenii şi s-a amplificat o dată cu înfruntarea provocărilor vieţii (creşterea unui copil, înmormîntarea părinţilor, sporirea grijii pentru familiile noastre), o viaţă împlinită de prieteni, de o credinţă comună şi de responsabilitate faţă de ţară? Tot ce ştiu este că nimeni nu mă înţelege mai bine şi nu mă poate face să rîd aşa cum o face Bill. Chiar şi după toţi aceşti ani, el rămîne cea mai interesantă, mai tonifiantă şi mai plină de viaţă persoană pe care am cunoscut-o vreodată. Bill Clinton şi cu mine am început o conversaţie în primăvara lui 1971 şi, treizeci de ani mai tîrziu, mai vorbim încă.

LITTLE ROCK

Prima victorie electorală a lui Bill Clinton ca procuror general de Arkansas, în 1976, a constituit o cotitură în cariera lui. Cîştigase primul tur al alegerilor din partid în mai şi nu a avut nici un oponent din partea republicanilor. Marele spectacol în anul acela a fost dat de întrecerea electorală dintre Jimmy Carter şi Gerald Ford.

Bill şi cu mine îl întîlnirăm pe Carter cu un an înainte cînd ţinuse un discurs la Universitatea din Arkansas. Îi trimisese pe doi dintre locotenenţii săi de vîrf, Jody Powell şi Frank Moore, la Fayetteville pentru a ajuta la campania lui Bill din 1974 – un semn sigur că supraveghea peisajul politic din zonă, cu ochiul îndreptat spre alegerile naţionale.

Carter mi s-a prezentat spunînd: „Bună, sînt Jimmy Carter şi am de gînd să devin preşedinte“. Asta mi-a atras atenţia, aşa că l-am privit şi l-am ascultat cu atenţie. El înţelegea starea care domnea în ţară şi pusese pariu că politica post-Watergate va crea deschiderea pentru un nou-venit din afara Washington-ului care ar putea avea trecere la alegătorii din Sud. Carter a intuit corect că avea o şansă aici la fel ca oricare altul şi, după cum sugera şi felul în care se prezentase, avea cu siguranţă încrederea necesară pentru a intra în jocul sfîşietor de ego-uri al unei campanii prezidenţiale.

El a ghicit, de asemenea, că amnistia acordată lui Nixon de către preşedintele Ford a constituit un avantaj pentru democraţi. Deşi considerăm că amnistia dată de Ford a fost o decizie bună pentru ţară, am

fost de acord cu analiza lui Carter că aceasta va reaminti alegătorilor că Gerald Ford fusese alesul lui Nixon pentru a succede la funcţia de vicepreşedinte în locul lui Spiro Agnew, căzut în dizgraţie.

La finalul întîlnirii noastre, Carter m-a întrebat dacă aveam vreun sfat pentru el.

– Ei bine, domnule guvernator, am spus, nu le-aş spune oamenilor într-o manieră atît de directă că voi fi preşedinte. Asta ar părea destul de arogant pentru unii.

– Dar, a replicat el cu acel zîmbet caracteristic, chiar voi fi preşedinte.

Cu alegerea lui Bill asigurată, amîndoi ne-am simţit liberi să ne implicăm în campania lui Carter, atunci cînd acesta a devenit nominalizatul oficial al democraţilor la preşedinţie. Am mers la convenţia din iulie de la New York, ca să discutăm cu cei din echipa lui despre cum puteam ajuta în alegeri. Apoi am plecat într-o glorioasă vacanţă de două săptămîni în Europa, care a inclus un pelerinaj în oraşul basc Guernica. Dorisem să vizitez locul care inspirase capodopera lui Picasso de pe vremea cînd Don Jones arătase grupului meu de tineri metodişti o reproducere a tabloului. Războaiele secolului XX începuseră în Guernica în 1937, cînd Francisco Franco, dictatorul fascist al Spaniei, chemase Luftwaffe – forţa aeriană a lui Hitler – pentru a anihila oraşul. Picasso a surprins oroarea şi panica masacrului într-un tablou care a devenit o emblemă a luptei împotriva războiului. Cînd, în 1976, am păşit împreună cu Bill pe străzile oraşului şi am băut o cafea în piaţa centrală, oraşul reconstruit arăta ca oricare altă aşezare de munte. Dar pictura aceea îmi imprimase pentru totdeauna în memorie crima lui Franco.

La întoarcerea în Fayetteville, oamenii din echipa lui Carter i-au cerut lui Bill să conducă campania în Arkansas, iar mie să fiu coordonator zonal în Indiana. Indiana era un stat puternic republican, dar Carter credea că rădăcinile sale sudiste şi trecutul de fermier ar putea să-l facă atrăgător chiar şi alegătorilor republicani de aici. Eu

consideram asta o chestiune de perspectivă, dar era un joc care merita jucat. Treaba mea era să stabilesc o bază a campaniei în fiecare ţinut, ceea ce presupunea găsirea de personal local pentru a lucra sub direcţia unor coordonatori regionali, cei mai mulţi aduşi din alte zone ale ţării. Biroul de campanie din Indianapolis se găsea într-o clădire care găzduise un magazin de aparatură casnică şi o firmă de încheiat cauţiuni. Eram chiar peste drum de închisoarea oraşului, iar firma cu neon intermitent „Cauţiuni Bondsman“ încă mai atîrna deasupra afişelor cu însemnele „Carter-Mondale“ din faţa ferestrelor.

Am învăţat multe în Indiana. Într-o seară am luat cina cu un grup de oameni mai în vîrstă care aveau sarcina să-i îndemne pe cetăţeni la vot în ziua alegerilor. Eram singura femeie de la masă. Nu mi-au dat nici un fel de detalii, iar eu i-am tot îndemnat să-mi spună cîte apeluri telefonice plănuiau să facă, de cîte maşini aveau nevoie sau de cîţi oameni de sprijin, în noaptea alegerilor. Dintr-o dată, unul dintre ei s-a întins peste masă şi m-a luat de guler:

– Da' eşti amabilă să taci odată din gură? Dacă am spus că o s-o facem, o s-o facem şi nu trebuie să-ţi spunem ţie cum!

M-am speriat. Ştiam că băuse şi mai ştiam că toţi ochii erau aţintiţi asupra mea. Inima îmi bătea cu repeziciune în timp ce îl priveam în ochi şi îi luam mîinile de pe gîtul meu spunîndu-i:

– În primul rînd, să nu mai pui niciodată mîna pe mine. În al doilea rînd, dacă ai fi fost la fel de rapid cu răspunsurile la întrebările mele pe cît ai fost cu mîinile, aş fi avut deja informaţia care îmi trebuie pentru a-mi face datoria. Şi aş fi putut să vă las atunci în pace – ceea ce voi face acum.

Genunchii îmi tremurau, dar m-am ridicat şi am ieşit.

Deşi Carter nu a cîştigat în Indiana, am fost extraordinar de fericită cînd a cîştigat alegerile naţionale şi abia am aşteptat să văd noua administraţie la lucru. Dar eu şi Bill aveam alte probleme mai urgente. Trebuia să ne mutăm în Little Rock, ceea ce presupunea să părăsim casa în care ne căsătoriserăm. Am cumpărat o

casă de 300 de metri pătraţi, pe o stradă singuratică din sectorul Hillcrest, nu departe de Capitoliu. Fayetteville era prea departe pentru a face naveta, aşa că nu am mai putut continua să predau la universitate, fapt care m-a întristat, întrucît îmi plăceau colegii şi studenţii. Trebuia să mă decid ce voiam să fac mai departe şi nu credeam că ar fi indicat să lucrez pentru o instituţie publică sau în orice alt fel de post public, cum ar fi cel de procuror, apărător sau avocat din oficiu, unde munca mea s-ar suprapune sau ar veni în conflict cu cea a procurorului general. Începusem să mă gîndesc serios să lucrez pentru o firmă privată, o alegere pe care o respinsesem anterior. Dar acum mă gîndeam că a reprezenta interesele clienţilor privaţi ar putea constitui o experienţă importantă şi ne-ar ajuta şi financiar, întrucît salariul lui Bill ca procuror general se ridica la 26 500 de dolari.

Firma Rose Law era cea mai venerabilă firmă de avocatură din Arkansas şi deţinea reputaţia de fi cea mai veche astfel de firmă la vest de Mississippi. Apucasem să-l cunosc pe unul dintre partenerii firmei, Vince Foster, pe vremea cînd conduceam Clinica de ajutor legal de la Facultatea de Drept. Cînd am încercat să trimit studenţi în tribunalul judecătorului Butt pentru a reprezenta clienţi care nu îşi puteau permite plata unui avocat, judecătorul le-a cerut studenţilor să îşi supună clienţii unui regulament emis în secolul al XIX-lea, care permitea asistenţa legală gratuită numai în cazul în care bunurile unei persoane valorau nu mai mult de zece dolari, plus hainele de pe el. Erau nişte standarde imposibil de atins pentru oricine ar fi deţinut vreo maşină veche, un televizor sau orice altceva care valora mai mult de zece dolari. Voiam să schimb regula, dar aveam nevoie de Asociaţia Baroului din Arkansas pentru a o face. Doream, de asemenea, ca baroul să furnizeze asistenţă financiară Clinicii de ajutor legal, pentru a ajuta la plata unui administrator, care să lucreze cu normă întreagă, şi a secretariatului, care le furniza viitorilor avocaţi o experienţă reală asupra lumii. Vince era şeful comitetului din barou pentru chestiunile privind ajutorul

legal, aşa că am mers să-l văd. Mi-a făcut o listă cu alţi avocaţi care puteau să mă ajute, inclusiv Henry Woods, cel mai bun avocat pledant din stat, şi William R. Wilson Jr., care se autoproclama „încăpăţînat ca un catîr“ şi era, de asemenea, unul dintre cei mai cunoscuţi avocaţi din împrejurimi. Judecătorul Butt şi cu mine am apărut în faţa comitetului executiv al baroului de stat şi ne-am prezentat argumentele. Comitetul a votat pentru susţinerea Clinicii şi a contrasemnat anularea vechiului statut, mulţumită susţinerii pe care o primisem din partea lui Vince.

După alegerile din 1976, Vince şi un alt partener de la firma Rose, Herbert C. Rule III, au venit la mine cu o ofertă. Pentru a se înscrie în efortul continuu al firmei de a urma proceduri corecte, Herb, un erudit absolvent de Yale, obţinuse un aviz al Asociaţiei Baroului American prin care se aproba angajarea de către o firmă de avocatură a unui avocat căsătorit cu un procuror general şi stabilise paşii ce urmau a fi parcurşi pentru a evita conflictele de interese.

Nu toţi avocaţii de la firma Rose erau la fel de entuziaşti ca Vince şi Herb de primirea unei femei în colectiv. Nu existase niciodată o femeie-asociat, deşi firma angajase o funcţionară în anii ’40, Elsijane Roy, care a rămas în firmă doar cîţiva ani, înainte de a deveni funcţionar permanent în slujba unui judecător federal. Ulterior numită de către preşedintele Carter pentru a-i succeda respectivului judecător, ea a devenit astfel prima femeie numită în magistratura federală în Arkansas. Doi dintre partenerii seniori ai firmei, Willian Nash şi J. Gaston Williamson, fuseseră bursieri Rhodes, iar Gaston făcuse parte din comitetul care îl selectase pe Bill pentru a deveni bursier Rhodes. Herb şi Vince m-au luat într-un tur de recunoaştere, pentru a-i cunoaşte pe toţi – cincisprezece în total. Cînd partenerii au votat pentru angajarea mea, Vince şi Herb mi-au dat un exemplar din *Timpuri grele* de Charles Dickens. Dar cine putea să ştie atunci ce dar potrivit avea să se dovedească?

M-am alăturat secţiei de litigii conduse de Phil Carroll, un om extrem de decent, fost prizonier de război în Germania şi avocat de

primă mînă, care a devenit mai tîrziu preşedintele Asociaţiei Baroului din Arkansas. Cei doi avocaţi cu care am lucrat cel mai mult au fost Vince şi Webster Hubbell.

Vince a fost unul dintre cei mai buni avocaţi cu care am lucrat vreodată şi unul dintre cei mai buni prieteni pe care i-am avut. Dacă vi-l amintiţi pe Gregory Peck în rolul lui Atticus Finch din *Să ucizi o pasăre cîntătoare,* atunci vi-l puteţi imagina pe Vince. De fapt, el îi semăna, iar felul lui de a fi era similar: direct, curtenitor, tăios, dar laconic, genul de persoană pe care ţi-ai dori-o în preajmă în vremuri de restrişte.

Vince şi cu mine aveam birouri pe acelaşi coridor şi apelam la aceeaşi secretară. El se născuse şi crescuse în Hope, Arkansas. Grădina din spatele casei copilăriei sale se întindea pînă la grădina din spatele casei bunicilor lui Bill, unde acesta crescuse pînă la patru ani. Bill şi Vince s-au jucat împreună pe cînd erau băieţei, dar au pierdut mai apoi legătura, atunci cînd Bill s-a mutat la Hot Springs, în 1953. Cînd Bill a candidat la postul de procuror general, Vince i-a devenit un suporter înfocat.

Webb Hubbell era un bărbat corpolent şi plăcut, o fostă vedetă de fotbal de la Universitatea din Arkansas şi un jucător pasionat de golf, ceea ce i-a plăcut lui Bill de la bun început. Era, de asemenea, un mare povestitor într-un stat în care povestirea este un mod de viaţă. Webb avea o mulţime de experienţe acumulate în tot felul de domenii. A devenit în cele din urmă primar în Little Rock şi a funcţionat o vreme ca preşedinte la Curtea Supremă din Arkansas. Era o mare plăcere să lucrezi cu el şi mai era şi un prieten loial şi devotat.

Hubbell arăta ca unul dintre băieţii buni de demult, dar era un polemist creativ şi îmi plăcea teribil să stau să-l ascult vorbind despre tainele legislaţiei din Arkansas. Avea o memorie fenomenală. Mai avea şi un spate cu năbădăi, care îi făcea figuri din cînd în cînd. Odată, am stat cu Webb la birou toată noaptea, lucrînd la o notă care trebuia terminată pînă a doua zi. Webb s-a întins pe

podea pe spatele care îl durea, citînd cazuri care mergeau pînă în secolul al XIX-lea; treaba mea era să alerg prin biblioteca de drept şi să le adun.

În primul proces cu juraţi de care m-am ocupat, am apărat o companie ce producea conserve, împotriva unui reclamant care găsise resturi de la un şobolan în conserva de porc cu fasole, pe care o desfăcuse pentru cină într-o seară. Nu apucase să mănînce din ea, dar susţinea că simpla vedere fusese atît de dezgustătoare, încît nu se mai putuse opri din scuipat, fapt ce îl făcuse să nu-şi mai poată săruta logodnica. El începuse procesul prin a scuipa într-o batistă şi afişînd o mină nefericită. Era clar că ceva nu mersese bine în fabrica unde se pregătise conserva respectivă, dar compania refuza să-i plătească despăgubiri reclamantului, susţinînd că acesta nu fusese în fapt vătămat în nici un fel; în plus, părţile rozătorului, care fuseseră sterilizate, puteau fi considerate comestibile în anumite părţi ale lumii. Deşi eram foarte emoţionată în faţa juriului, mi-a venit sufletul la loc cînd a trebuit să-i conving că clientul meu avea dreptate şi m-am simţit uşurată cînd juriul a acordat reclamantului numai despăgubiri nominale. Şi peste ani, Bill tot mai continua să glumească pe seama cazului „fundul şobolanului“ şi să-l mimeze pe reclamant pretinzînd că nu mai poate să-şi sărute iubita pentru că era prea ocupat să scuipe.

Am continuat, de asemenea, să lucrez pentru drepturile copilului. Beryl Anthony, un avocat din El Dorado, mi-a cerut să-l ajut să reprezinte un cuplu care dorea să adopte copilul pe care îl aveau în îngrijire de doi ani şi jumătate. Departamentul de Servicii pentru Populaţie din Arkansas refuzase, citînd un amendament ce interzicea părinţilor îngrijitori să adopte copii. Întîlnisem aceeaşi situaţie în Connecticut pe cînd lucram ca student în serviciul de ajutor legal. Beryl, căsătorit cu sora mai mare a lui Vince, Sheila, auzise de la Vince de interesul meu în asemenea chestiuni. Nu am ratat şansa de a lucra la acest caz. Clienţii noştri, un agent de bursă local şi soţia acestuia, aveau mijloacele pentru a finanţa o acţiune

eficientă la adresa acestei politici. Departamentul de Servicii pentru Populaţie din Arkansas îşi avea propriii avocaţi, aşa că nu a trebuit să mă îngrijorez că am putea ajunge să luptăm împotriva procurorului general.

Beryl şi cu mine am prezentat mărturii ale unor experţi privind fazele dezvoltării unui copil şi gradul în care bunăstarea emoţională a acestuia depinde de prezenţa consecventă în prima parte a vieţii a unei persoane care să-i ofere afecţiune. L-am convins pe judecător ca acordul semnat de părinţii îngrijitori – prin care acceptaseră să nu adopte – să nu fie aplicat, dacă termenii acestuia contraveneau intereselor copilului. Am cîştigat cazul, dar victoria noastră nu a modificat politica formală a statului privind plasarea copiilor daţi în îngrijire, întrucît statul nu a făcut apel la acea decizie. Din fericire, cazul nostru a servit ca precedent pe care statul l-a adoptat în cele din urmă. Beryl a fost ales pentru Congres în 1978, unde a funcţionat timp de paisprezece ani, iar Sheila Foster Anthony a devenit ea însăşi avocat.

Experienţa mea din acest caz şi din altele m-a convins că Arkansas avea nevoie de o organizaţie la nivel statal, devotată apărării drepturilor şi intereselor copilului. Nu eram singura care gîndea astfel. Doctor Bettye Caldwell, un profesor de recunoaştere internaţională în problema dezvoltării copilului, de la Universitatea din Little Rock, a aflat despre munca mea şi mi-a cerut să formez o asemenea organizaţie împreună cu ea şi cu alte persoane din Arkansas, îngrijorate de statutul copilului în acest stat. Am fondat astfel Asociaţia Susţinătorilor Copilului şi Familiei din Arkansas, care a iniţiat şi a condus reforme în sistemul de protecţie a copilului şi continuă să o facă şi astăzi.

Pe cînd lucram la diverse procese pentru firma Rose şi mai preluam cazuri de drepturile copilului *pro bono,* am învăţat şi despre aşteptările şi dorinţele neexprimate de „mai mult“ ale vieţii în Sud. Soţiile oficialilor aleşi erau în permanenţă luate în vizor. În 1974, Barbara Pryor, soţia guvernatorului ales, David Pryor, îşi atrăsese o

critică dură pentru coafura ei nouă, cu părul scurt făcut permanent. Îmi plăcea Barbara şi consideram că atenţia publică îndreptată asupra părului ei era ridicolă. (Puţin ştiam eu.) Presupuneam că, soţie şi mamă ocupată a trei copii, ea se afla în căutarea unui stil mai comod. Într-un act de solidaritate, am decis să-mi supun părul încăpăţînat unui permanent strîns, care, mă gîndeam eu, îl va imita pe cel al Barbarei. A trebuit să cer să mi se aplice permanentul de două ori pentru a obţine rezultatul dorit. Cînd am apărut cu părul proaspăt frizat, Bill a scuturat din cap şi m-a întrebat pentru ce îmi tăiasem şi îmi „distrusesem“ părul lung.

Unul din motivele pentru care Vince şi Webb îmi deveniseră buni prieteni era acela că amîndoi m-au acceptat aşa cum eram, adeseori glumind pe seama felului meu pătimaş de a fi sau explicîndu-mi cu răbdare că unele dintre ideile mele nu vor putea fi nicicînd puse în aplicare. Ne făcuserăm un obicei din a evada de la birou pentru a lua prînzul împreună, adeseori mergînd la un restaurant italian care se chema Villa. Era un local cu feţe de masă în pătrăţele şi lumînări în sticle de Chianti, din apropierea Universităţii, unde puteam evita obişnuitele mulţimi de oameni de afaceri. Era distractiv să ne povestim întîmplări despre bătăliile duse prin curţile de tribunal cu sistemul de drept din Arkansas sau pur şi simplu despre familiile noastre. Desigur, şi acest fapt a ridicat unele sprîncene. La acea vreme, în Little Rock femeile nu luau masa cu bărbaţi cu care nu erau căsătorite.

Deşi faptul că eram soţia unui politician şi, în acelaşi timp, avocat în tribunal îi făcea pe oameni să discute despre mine atunci cînd ieşeam în public, de obicei nu eram recunoscută. Odată, eu şi un alt avocat am luat un mic avion pentru a zbura la Harrison, Arkansas, pentru a pleda într-un caz de acolo, dar, ajunşi pe aeroportul local, nu am găsit nici un taxi pentru a ne duce la destinaţie.

– Merge cineva spre Harrison? am întrebat. Trebuie să ajungem la tribunalul de acolo.

Fără a se întoarce să ne privească, s-a oferit un om:

– Eu merg. Haideţi!

Omul conducea o camionetă veche plină cu ustensile, aşa că noi stăteam înghesuiţi pe bancheta din faţă, îndreptîndu-ne spre Harrison. Am tot mers noi aşa, cu radioul trîmbiţînd întruna, pînă ce a venit momentul ştirilor, iar crainicul a spus: „Astăzi, procurorul general Bill Clinton a spus că îl va ancheta pe judecătorul X pentru comportament neadecvat în exerciţiul funcţiunii...“ Dintr-o dată, şoferul nostru a ţipat:

– Bill Clinton! Îl cunoaşteţi pe nemernicul de Bill Clinton?

M-am înviorat şi am spus:

– Mda, îl cunosc. De fapt, sînt căsătorită cu el.

Asta a atras atenţia omului asupra mea, s-a întors şi m-a privit pentru prima dată.

– Eşti măritată cu Bill Clinton? Ei bine, este ticălosul meu preferat, iar eu sînt pilotul lui.

În momentul acela am observat că bunul nostru samaritean purta un disc negru peste unul din ochi. Se numea Jay-cu-un-singur-ochi şi, în mod cert, îl purtase pe Bill cu avionul peste tot. Speram că bătrînul Jay conduce la fel de bine cum pilotează şi i-am fost recunoscătoare cînd ne-a adus la tribunal în siguranţă, chiar dacă un pic mai şifonaţi.

Anii 1978-1980 au fost printre cei mai dificili, mai emoţionanţi, mai glorioşi şi mai dureroşi din viaţa mea. După atîţia ani în care discutaserăm despre felul în care Bill ar fi putut să amelioreze condiţiile de trai din Arkansas, el a obţinut în cele din urmă posibilitatea de a o face, atunci cînd a fost ales guvernator al statului, în 1978. Bill şi-a început mandatul de doi ani cu energia unui cal de curse care explodează prin poarta de start. Făcuse zeci de promisiuni electorale şi a început să le îndeplinească din primele zile ale preluării mandatului. La puţin timp după aceea, livrase fiecărui legislator cîte o carte groasă, detaliată, asupra bugetului şi prezentase iniţiative entuziaste privind crearea unui

nou departament de dezvoltare economică, reformarea sistemului de asistenţă medicală din mediul rural, revizuirea sistemului statal inadecvat de educaţie şi repararea şoselelor din stat. Întrucît era nevoie de noi surse de venituri pentru a acoperi aceste cheltuieli, în special cele ce vizau îmbunătăţirea drumurilor, aveau să fie ridicate taxele. Bill şi consilierii lui au considerat că oamenii vor accepta o mărire a taxei de înmatriculare a maşinilor, în schimbul promisiunii unor drumuri mai bune. Dar presupunerea s-a dovedit extrem de eronată.

În 1979, am devenit partener la firma de avocatură Rose şi m-am devotat cu multă energie muncii mele. Găzduiam adesea evenimente sociale în reşedinţa oficială a guvernatorului sau prezidam întîlniri ale Comitetului Consultativ de Sănătate Rurală, pe care Bill îmi ceruse să-l conduc, ca parte a efortului lui de a îmbunătăţi accesul la un serviciu de sănătate de calitate în regiunea rurală din Arkansas. Mi-am continuat colaborarea cu Marian Wright Edelman şi Fondul de Apărare a Copilului, scop în care mergeam la Washington o dată la cîteva luni pentru a participa la şedinţele de consiliu. Pe baza muncii şi a experienţei cîştigate în timpul campaniei sale electorale, preşedintele Carter mă numise în consiliul director al Corporaţiei Serviciilor Legale, poziţie care trebuia confirmată de Senatul Statelor Unite. Corporaţia era un program federal non-profit, creat de Congres şi de preşedintele Nixon, care acorda asistenţă legală celor săraci. Am lucrat împreună cu Mickey Kantor, un fost avocat din oficiu, care reprezentase lucrători imigranţi din Florida. Mai tîrziu a devenit avocat de succes în Los Angeles şi a lucrat ca preşedinte de campanie al lui Bill, în alegerile prezidenţiale din 1992.

Şi, ca şi cum toate acestea nu ar fi fost de ajuns, eu şi Bill încercam să avem şi un copil. Amîndoi iubeam copiii şi toţi cei care au copii ştiu că niciodată nu e timpul „potrivit“ pentru a întemeia o familie. Perioada primului mandat al lui Bill ca guvernator părea la fel de nepotrivită ca oricare alta. Nu am avut noroc, pînă cînd nu

am decis să ne luăm o vacanţă în Bermude, dovedind încă o dată importanţa timpului liber.

L-am convins pe Bill să participe cu mine la orele Lamaze, un fenomen suficient de nou pentru a-i determina pe mulţi să se întrebe de ce era guvernatorul lor atît de hotărît să facă un copil. Pe cînd eram însărcinată în şapte luni, eram în tribunal, urmărind un proces cu Gaston Williamson şi discutînd cu judecătorul, cînd am menţionat că Bill şi cu mine frecventam orele de „naştere“ în fiecare sîmbătă dimineaţa.

– Ce? a explodat judecătorul. L-am susţinut întotdeauna pe soţul tău, dar nu cred că un bărbat are ce căuta acolo unde se naşte un copil!

Şi nu glumea.

Prin aceeaşi perioadă, în ianuarie 1980, spitalul de copii din Arkansas plănuia să construiască o nouă secţie şi avea nevoie de o sporire de capital prin creşterea nivelului obligaţiunilor. Doctoriţa Betty Lowe, directorul medical al spitalului şi, mai tîrziu, medicul pediatru care a îngrijit-o pe Chelsea, m-a rugat să merg cu un grup de giranţi şi doctori ai spitalului pentru a susţine cazul în faţa agenţiilor de rating de la New York. Mă făcusem atît de mare încît le dădeam emoţii oamenilor, dar m-am dus şi timp de ani de zile Betty povestea tuturor cum agenţiile de rating au fost de acord cu planurile spitalului numai ca să scoată afară din biroul lor înainte de a naşte o soţie de guvernator însărcinată în ultima lună.

Întrucît data naşterii, aşteptată prin martie, se apropia, doctorul mi-a recomandat să nu mai călătoresc, ceea ce m-a făcut să pierd cina anuală de la Casa Albă dată în cinstea guvernatorilor. Bill s-a întors în Little Rock miercuri, 27 februarie, exact cînd mi se rupea apa. Asta i-a panicat pe el şi pe poliţiştii din escortă. Bill alerga prin preajmă cu lista Lamaze a obiectelor pe care trebuia să le ia la spital. Aceasta conţinea şi recomandarea de a aduce o punguţă de plastic umplută cu gheaţă pentru perioada travaliului. Pe cînd mă tîram spre maşină, am observat cum unul dintre poliţiştii călare

încărca în portbagajul maşinii un sac negru pentru resturi menajere de o sută cincizeci de kilograme, umplut cu gheaţă.

După ce am ajuns la spital, a devenit clar că trebuia să fac o cezariană, ceea ce nu fusese anticipat. Bill a cerut ca spitalul să accepte să-l lase şi pe el în sala de operaţii, un fapt fără precedent. Le-a spus administratorilor că fusese cu mama lui pentru a vedea operaţii şi ştia că totul avea să fie în regulă. Faptul că era guvernator a ajutat cu certitudine în a convinge Spitalul Baptist să-l lase să intre. Curînd după aceea politica s-a schimbat, permiţînd taţilor să asiste la operaţiile cezariene în sala de naşteri.

Naşterea fiicei noastre a fost cel mai miraculos şi mai înfricoşător eveniment din viaţa mea. Chelsea Victoria Clinton a venit pe lume cu trei săptămîni mai devreme, la 27 februarie 1980, la 23.24, spre marea bucurie a lui Bill şi a familiilor noastre. În timp ce eu îmi reveneam după operaţie, Bill a luat-o pe Chelsea în braţe şi a purtat-o prin jurul spitalului în cîteva tururi de „apropiere“ tată-fiică. Îi cînta, o legăna, o arăta mîndru la toată lumea şi, în general, se comporta de parcă el ar fi inventat ipostaza de tată.

Chelsea ne-a ascultat de multe ori spunînd poveşti despre copilăria ei. Ştia că fusese numită după versiunea lui Judy Collins a cîntecului lui Joni Mitchell *Chelsea Morning*, pe care tatăl ei şi cu mine o ascultaserăm cînd ne plimbam prin Chelsea, la Londra, cu ocazia vacanţei minunate pe care o petrecuserăm acolo în timpul Crăciunului din 1978. Bill a spus:

– Dacă o să avem vreodată o fată, o să-i spunem Chelsea.

Şi a continuat să cînte.

Chelsea ştie cît de vrăjită am fost de sosirea ei şi cît de neconsolată putea fi atunci cînd plîngea, indiferent cît de mult o legănam. Ştie cuvintele pe care i le spuneam în efortul de a o calma şi, totodată, de a mă calma:

– Chelsea, asta e ceva nou pentru amîndouă. Nu am mai fost mamă înainte, iar tu n-ai mai fost niciodată copil. Va trebui să ne

ajutăm reciproc şi să facem tot ce ne stă în putinţă ca să o scoatem la capăt.

Devreme, în dimineaţa de după naşterea lui Chelsea, partenerul meu de la firmă, Joe Giroir, a sunat şi m-a întrebat dacă voiam să fac o plimbare pînă la birou. Glumea, firește, dar pînă la ora aceea nu îmi convinsesem partenerii să adopte formal un plan de concediu de maternitate. De fapt, pe măsură ce sarcina devenea tot mai evidentă, ei îşi fereau privirile şi discutau despre orice altceva decît despre planurile mele pentru cînd avea să sosească copilul. Totuşi, odată născută Chelsea, mi-au spus că pot să-mi iau liber cît vreau.

Am putut să-mi iau liber patru luni pentru a sta acasă cu copilul, dar cu venituri reduse. Ca partener, continuam să primesc un salariu de bază, dar venitul meu depindea de încasările pe care le obţineam şi a scăzut în mod natural în perioada în care nu mai munceam. Nu am uitat niciodată cît de norocoasă eram în comparaţie cu multe alte femei, fiindcă aveam acest timp liber pentru copilul meu. Atît eu, cît şi Bill recunoşteam necesitatea concediului de maternitate, de preferinţă plătit. Am ieşit din această experienţă decişi să ne asigurăm că tuturor părinţilor li se va oferi posibilitatea de a sta acasă cu nou-născuţii lor şi că se vor putea baza pe asistenţă de maternitate cînd se vor întoarce la muncă. De aceea am fost atît de fericită cînd prima lege semnată de Bill atunci cînd a devenit preşedinte a fost Legea privind Concediul Medical şi Parental.

Locuiam în reşedinţa guvernatorului, care avea un sistem de susţinere prevăzut din construcţie pentru Chelsea. Eliza Ashley, bucătăreasa de nepreţuit care lucrase în reşedinţă de multe decenii, era încîntată că avea un copil în casă. Carolyn Huber, pe care o convinsesem să părăsească firma Rose pentru a administra reşedinţa pe durata primului mandat al lui Bill, era ca un membru al familiei. Chelsea a ajuns să o privească ca pe o mătuşă şi ajutorul acesteia a fost de nepreţuit. Dar niciodată nu am luat ca de la sine înţelese binecuvîntările de care ne bucuram. De îndată ce eu şi Bill

ne-am decis să ne întemeiem o familie, începusem să plănuiesc un viitor financiar mai stabil.

Banii nu înseamnă aproape nimic pentru Bill Clinton. Nu se opune activităţii de a face bani sau de a deţine proprietăţi, ci pur şi simplu nu au constituit nicicînd o prioritate pentru el. E fericit atunci cînd are suficient ca să-şi cumpere cărţi, să meargă la film, să iasă la cină şi să călătorească. Ceea ce era numai bine, ţinînd cont că în postura de guvernator al statului Arkansas nu cîştiga mai mult de 35 000 de dolari pe an, fără taxe. Acesta era un venit considerabil în Arkansas, iar noi locuiam în reşedinţa guvernatorului şi deţineam un fond oficial de cheltuieli care acoperea mesele, ceea ce făcea situaţia şi mai bună. Dar eu eram îngrijorată că, întrucît politica reprezintă o profesie inerent instabilă, trebuia să ne construim un cămin adevărat.

Sînt convinsă că am moştenit îngrijorările de la tatăl meu care deşi era de o zgîrcenie notorie, a făcut investiţii deştepte, şi-a ţinut copiii la colegiu şi a avut parte de o pensie confortabilă. Tata m-a învăţat cum să urmăresc piaţa de schimburi încă de pe cînd eram la şcoală şi îmi amintea adesea că „banii nu cresc în copaci". Numai prin muncă grea, prin economii şi prin investiţii prudente puteai deveni independent financiar. Totuşi, nu dădusem prea mare atenţie economiilor şi investiţiilor pînă ce nu am realizat că, dacă voiam ca familia mea în creştere să aibă o rezervă financiară, îmi revenea în mare parte responsabilitatea de a mă îngriji de aceasta. Am început să caut ocazii de care să pot profita. Soţul prietenei mele Diane Blair cunoştea dedesubturile pieţei de mărfuri şi era dispus să îmi împărtăşească experienţa.

Cu vocea sa gravă, statura impunătoare şi părul argintiu, Jim Blair era o figură impozantă şi un avocat de excepţie, a cărui listă de clienţi includea gigantul produselor din carne de pui Tyson Foods. Jim avea şi opinii politice foarte puternice. Era un susţinător fervent al drepturilor civile, se opusese Războiului din Vietnam şi îi susţinuse pe senatorii Fulbright şi McGovern împotriva tendinţei generale.

Fusese binecuvîntat cu o personalitate deosebit de caldă şi cu un simţ al umorului înţepător. Cînd s-a căsătorit cu Diane, a găsit în aceasta un tovarăş de suflet. Bill le-a celebrat ceremonia de căsătorie în 1979, iar eu le-am fost „doamnă de onoare".

Pieţele de mărfuri se aflau în plin avînt pe la sfîrşitul anilor '70, iar Jim dezvoltase un sistem de negoţ care îi aducea o avere. Prin 1978, îi mergea atît de bine încît şi-a încurajat familia şi pe cei mai buni prieteni să intre şi ei pe piaţă. Eram dispusă să risc o mie de dolari şi să-l las pe Jim să-mi călăuzească afacerile prin intermediul unui agent cu un nume colorat, Robert „Red" Bone. Red era un fost jucător de pocher, iar asta se potrivea perfect, dată fiind chemarea sa.

Piaţa de mărfuri nu se aseamănă deloc cu piaţa de schimburi – de fapt, are mai multe în comun cu Las Vegas-ul decît cu Wall Street-ul. Ceea ce investitorii cumpără şi vînd sînt „promisiuni" (cunoscute şi ca *futures*) de a cumpăra sau a vinde anumite bunuri – grîu, cafea, vite – la un preţ fix. Dacă preţul este mai mare atunci cînd acele mărfuri sînt aduse pe piaţă, investitorul cîştigă bani. Uneori chiar foarte mulţi bani, fiindcă fiecare dolar investit poate produce de mai multe ori valoarea sa în viitor. Fluctuaţiile de preţ de cîţiva cenţi sînt amplificate de mii de ori. Pe de altă parte, dacă piaţa de carne de porc sau de porumb devine supraabundentă, atunci preţul scade, iar investitorul pierde o avere.

M-am străduit cît am putut să mă informez în legătură cu opţiunile *futures* de pe piaţa cărnii de vită şi cu marjele de siguranţă pe care le puteam lua pentru a face lucrurile mai puţin riscante. Am cîştigat şi am pierdut bani de-a lungul lunilor ce au urmat şi am continuat să urmăresc piaţa îndeaproape. Pentru un timp, mi-am deschis chiar şi o mică afacere de brokeraj împreună cu o altă firmă de investiţii din Little Rock. Dar curînd după ce am rămas însărcinată cu Chelsea, în 1979, mi-am pierdut curajul pentru afacerile de noroc. Cîştigurile pe care le acumularăm pînă atunci ne-au părut deodată nişte bani reali pe care îi puteam utiliza pentru educaţia de

mai tîrziu a copilului nostru. Am părăsit masa pariurilor cu 100 000 de dolari. Jim Blair şi ai lui au rămas în continuare pe piaţă şi au pierdut o mare parte din banii pe care îi cîştigaseră.

Profitul mare obţinut de pe urma investiţiilor mele a fost examinat îndelung după ce Bill a devenit preşedinte, deşi nu a fost niciodată ţinta unei investigaţii serioase. Concluzia a fost că, la fel ca mulţi alţi investitori la acea dată, fusesem foarte norocoasă. Bill şi cu mine nu fuseserăm însă la fel de norocoşi cu alte investiţii pe care le efectuaserăm în acea perioadă. Nu numai că am pierdut bani pentru o proprietate numită Whitewater Estates, ci investiţia a atras chiar şi o investigaţie, cincisprezece ani mai tîrziu, care avea să se prelungească pe perioada preşedinţiei lui Bill.

Totul a început într-o zi din primăvara lui 1978, cînd un om de afaceri implicat de mult timp în politică, numit Jim McDougal, ne-a abordat pentru a ne propune o afacere sigură: Bill şi cu mine am intrat în parteneriat cu el şi cu tînăra lui soţie, Susan, pentru a cumpăra două sute treizeci de acri de teren viran, situat pe malul sudic al rîului White din nordul statului Arkansas. Planul era să împărţim terenul în mici loturi pentru construirea unor căsuţe de vacanţă, pe care să le vindem pentru profit. Preţul era de 202 611,20 dolari.

Bill îl întîlnise pe McDougal în 1968, pe cînd Jim lucra în campania pentru realegerea senatorului William J. Fulbright, la care Bill, pe atunci în vîrstă de douăzeci şi unu de ani, participa ca voluntar pe timpul verii. Jim McDougal era un adevărat personaj: şarmant, spiritual şi excentric cît era ziua de lungă. În costumele sale albe şi cu Bentley-ul său albastru, McDougal arăta de parcă tocmai ieşise dintr-o piesă a lui Tennessee Williams. În ciuda obiceiurilor sale excentrice, avea o reputaţie foarte solidă. Dădea impresia că făcea afaceri cu toată lumea din stat, inclusiv cu impecabilul Bill Fulbright, pe care îl ajutase să facă o grămadă de bani investind în proprietăţi imobiliare. Aceste recomandări ni s-au părut de încredere amîndurora. Bill mai făcuse o mică investiţie în

afaceri imobiliare cu McDougal cu un an înainte, investiţie ce adusese un profit rezonabil, aşa că, atunci cînd Jim a sugerat Whitewater, ni s-a părut o afacere bună.

Construcţiile de case în regiunea Ozark din nordul Arkansas-ului erau în plină dezvoltare, datorită cererii celor care coborau dinspre Chicago şi Detroit. Atracţia spre acele locuri era evidentă: pămîntul împădurit avea taxe de proprietate mici şi se întindea peste un peisaj de ţară minunat, înconjurat de munţi şi punctat de lacuri şi rîuri care ofereau unele dintre cele mai bune condiţii de pescuit şi de navigaţie de agrement din ţară. Dacă totul ar fi mers în conformitate cu planul prevăzut, în cîţiva ani ne-am fi recuperat investiţia, plus un oarecare profit, şi acesta ar fi fost sfîrşitul poveştii. Am făcut împrumuturi la bancă pentru a cumpăra proprietatea respectivă, ulterior transferînd drepturile de proprietate asupra lui Whitewater Development Company Inc., o entitate separată în care atît noi, cît şi familia McDougal deţineam părţi egale. Bill şi cu mine ne consideram investitori pasivi; Jim şi Susan administrau proiectul, de la care se aştepta să se finanţeze singur, o dată ce loturile ar fi început să se vîndă. Dar cînd dezvoltarea investiţiei se afla sub supraveghere, iar loturile erau gata de vînzare, ratele dobînzilor atinseseră cote uluitoare, ajungînd pînă pe la 20% la sfîrşitul deceniului. Oamenii începuseră să nu-şi mai poată finanţa un al doilea rînd de case. Pentru a nu înregistra o pierdere imensă, am preferat să păstrăm Whitewater, aducînd ceva îmbunătăţiri şi construind o casă-model, în aşteptarea unui reviriment economic. Din cînd în cînd, de-a lungul anilor care au urmat, Jim ne-a cerut să scriem cecuri pentru plata dobînzilor sau pentru alte contribuţii, iar noi nu i-am pus nicicînd la îndoială judecata. Nu realizam din atitudinea lui că Jim McDougal se transforma din „excentric“ în „instabil mintal“ şi că începuse să se implice într-o serie de afaceri dubioase. Au trecut ani de zile pînă cînd am început să aflăm cîte ceva despre viaţa dublă pe care o ducea.

1980 a fost un an mare pentru noi. Eram părinţi, iar Bill candida pentru a fi reales. Contracandidatul său în alegerile primare a fost un fermier pensionar, fost crescător de curcani, în vîrstă de şaptezeci şi opt de ani, Monroe Schwarzlose, care a vorbit pe larg în numele democraţilor din zona rurală, criticînd mărirea taxelor pe maşini şi acumulînd capital pe baza impresiei pe care o aveau unii că Bill era „rupt de realitatea“ din Arkansas. Schwarzlose a adunat în final o treime din voturi. Faptul că preşedinţia lui Jimmy Carter era inundată de probleme nu ajuta defel. Economia ţării se scufunda încet, pe măsură ce ratele la dobînzi continuau să urce. Administraţia era concentrată asupra unor crize internaţionale, culminînd cu luarea de ostatici în Iran. Unele dintre aceste probleme s-au făcut simţite pînă în Arkansas în primăvara şi în vara lui 1980, cînd sute de refugiaţi cubanezi – cei mai mulţi proveniţi din închisorile şi din spitalele de boli mintale ale lui Castro şi ajunşi în Statele Unite pe vasul de tristă amintire *Mariel* – au fost trimişi în „tabăra de plasament“ de la Fort Chaffee, Arkansas. Pe la sfîrşitul lui mai, refugiaţii s-au răsculat şi sute dintre ei au năvălit afară din fort, îndreptîndu-se spre comunitatea din apropiere de Fort Smith. Şerifii de ţară şi oamenii din partea locului şi-au încărcat armele şi au rămas în aşteptarea măcelului. Situaţia a fost înrăutăţită de faptul că armata, aflată sub imperiul unei doctrine cunoscute drept *posse comitatus,* nu avea autoritate în afara bazei sale şi nu avea nici măcar împuternicire pentru a-i reţine cu forţa pe deţinuţi, care, *de iure,* nu erau prizonieri. Bill a trimis trupe călare şi oameni din Garda Naţională pentru a-i înconjura pe cubanezi şi a ţine situaţia sub control. Apoi a zburat acolo pentru a supraveghea operaţiunile.

Acţiunile lui Bill au salvat multe vieţi şi au prevenit răspîndirea violenţelor. Cînd Bill s-a întors la faţa locului cîteva zile mai tîrziu pentru a constata consecinţele, l-am urmat. Mai erau încă semne pe la staţiile de benzină: „Fără rezerve, reveniţi mîine“, iar în faţa caselor: „Vom trage pentru a ucide“. Am participat, de asemenea, la cîteva reuniuni deosebit de tensionate pe care le-a avut Bill cu

James „Bulldog“ Drummond, generalul frustrat care se afla la comanda fortului Chaffee, şi cu reprezentanţi ai Casei Albe. Bill solicitase asistenţă federală pentru a menţine controlul asupra deţinuţilor, dar generalul Drummond spunea că era cu mîinile legate din cauza anumitor ordine primite de sus. Mesajul Casei Albe părea să fie: „Nu vă plîngeţi, ci faceţi ordine în mizeria pe care v-am făcut-o“. Bill asta şi făcuse, dar trebuia să plătească un mare preţ politic pentru că îşi susţinuse preşedintele.

După rebeliunile din iunie, preşedintele Carter îi promisese lui Bill că nici un cubanez nu va mai fi trimis în Arkansas. În august, Casa Albă şi-a încălcat promisiunea, închizînd unele tabere de refugiaţi din Wisconsin şi Pennsylvania şi trimiţînd şi mai mulţi refugiaţi la Fort Chaffee. Această răsturnare de situaţie a subminat şi mai mult susţinerea lui Bill Clinton şi a lui Jimmy Carter în Arkansas.

Cei din Sud au o expresie pentru a descrie ceva sau pe cineva al cărui noroc se schimbă în rău. Devenise clar că preşedinţia lui Jimmy Carter era „muşcată de şarpe“. Mai greu de admis era că şi guvernarea lui Bill Clinton suferea de aceeaşi soartă.

Oponentul republican al lui Bill, Frank White, începuse să facă o campanie negativă la adresa lui Bill. Pe fundalul unor imagini cu nişte cubanezi tuciurii revoltaţi, o voce anunţa că „lui Bill Clinton îi pasă mai mult de Jimmy Carter decît de Arkansas“. Iniţial am ignorat spoturile respective, gîndindu-mă că toată lumea din Arkansas era conştientă de ce treabă bună făcuse Bill prin limitarea violenţelor. Apoi am început să adun întrebări de pe la întrunirile de la şcoală şi de la cluburi civice: „De ce i-a lăsat guvernatorul pe cubanezi să se răscoale?“, „De ce nu i-a păsat guvernatorului mai mult de noi decît de preşedintele Carter?“ Spoturi publicitare ca acesta, ce demonstrau puterea mesajului negativ, au devenit tot mai obişnuite în anii ’80, în mare parte datorită unei strategii utilizate de Comitetul Naţional Conservator de Acţiune Politică (NCPAC), înfiinţat de republicani pentru a concepe şi rula publicitate negativă peste tot în ţară. Prin octombrie, mi-am dat seama că

sondajele de opinie care îl arătau pe Bill în frunte ar putea fi greşite şi că Bill ar putea, de fapt, să piardă. Bill folosise un tînăr dintr-o bucată, Dick Morris, pentru a se ocupa de sondaje în campania de succes din 1978, dar nimeni din personalul de campanie nu putuse suferi să lucreze cu el, aşa că l-au convins pe Bill să angajeze pe altcineva în 1980. L-am chemat pe Morris să-l întreb ce părere avea despre ce se întîmpla. Mi-a spus că Bill se afla în mare încurcătură şi că avea să piardă dacă nu făcea vreun gest tranşant, cum ar fi să renunţe la taxa pe maşini sau să-l repudieze pe Carter. Nu am reuşit să conving pe nimeni să ignore sondajele care îl arătau pe Bill cîştigător. Bill însuşi era nehotărît. Nu voia să o rupă în mod public cu preşedintele şi nici să anunţe o sesiune specială în care să renunţe la taxa pe maşini. Aşa că pur şi simplu a continuat campania aşa cum era şi a tot încercat să găsească explicaţii pentru alegători.

Chiar înainte de alegeri, am avut o conversaţie tulburătoare cu unul dintre ofiţerii din Garda Naţională, care se aflase în fruntea unora dintre trupele chemate să readucă ordinea în timpul răscoalei de la Fort Chaffee. El i-a spus lui Bill că mătuşa lui mai în vîrstă îi mărturisise că avea să voteze cu Frank White, pentru că Bill permisese ca răscoala cubanezilor să aibă loc. Cînd ofiţerul îi explicase că el fusese acolo şi ştia că guvernatorul Clinton oprise în fapt răscoala să se extindă, mătuşa i-a replicat că nu era adevărat, întrucît ea văzuse la televizor ce se întîmplase. Spoturile negative ajunseseră nu numai să ticluiască ştirile, ci chiar să contrabalanseze martorii oculari. Acea campanie din 1980, în care adevărul îşi întorsese capul, m-a convins de puterea extraordinară a reclamei negative de a întoarce alegătorii împotriva cuiva, prin distorsionarea realităţii.

Sondajele de final de campanie îl arătau pe Bill cîştigător la o distanţă confortabilă, dar a pierdut cu 52 la 48 de procente. A fost dărîmat. Camera uriaşă de hotel în care îşi ţinuse campania era plină de prieteni şi de suporteri aflaţi în stare de şoc. A decis că avea să aştepte pînă în ziua următoare pentru a face orice fel de comentariu public şi mi-a cerut să merg şi să le mulţumesc tuturor

pentru ajutorul acordat şi să-i invit la reşedinţa guvernatorului în dimineaţa următoare. Adunarea din curtea din spate a fost ca un priveghi. Bill pierduse două alegeri – o dată pentru Congres şi o dată pentru menţinerea poziţiei de guvernator – şi mulţi s-au întrebat dacă această înfrîngere nu îl va doborî.

Înainte de sfîrşitul acelei săptămîni, ne-am găsit o casă în cartierul Hillcrest din Little Rock, în apropiere de unde locuisem înainte. Casa avea o mansardă pe care am transformat-o în creşă pentru Chelsea. Bill şi cu mine sîntem mari admiratori ai caselor vechi şi ai mobilierului tradiţional, aşa că am ieşit la vînătoare prin magazinele de chilipiruri şi de antichităţi. Cînd ne-a vizitat Virginia, ne-a întrebat de ce ne plac atît de mult lucrurile vechi. După cum ne explica ea, „mi-am petrecut întrega viaţă încercînd să scap de casele şi lucrurile vechi". Cînd şi-a dat seama de preferinţele noastre, ne-a trimis bucuroasă o canapea în stil victorian pe care o ţinea de ani de zile în garaj.

Chelsea a fost singurul punct luminos din existenţa noastră în lunile care au urmat după alegeri. Era prima nepoată care apărea în familiile noastre, aşa că mama lui Bill a fost mai mult decît fericită să facă munca de baby-sitter, ca de altfel şi părinţii mei, atunci cînd au sosit în vizită. În noua casă pe care o cumpăraserăm s-a sărbătorit prima aniversare a lui Chelsea, tot acolo a făcut primii paşi, a învăţat să vorbească şi i-a dat tatălui ei o lecţie despre pericolele unor activităţi simultane. Într-o zi, Bill o ţinea în braţe în timp ce privea un meci de baschet la televizor, vorbind la telefon şi completînd un careu de cuvinte încrucişate. Cînd Chelsea a văzut că nu mai poate să-i atragă atenţia, l-a muşcat de nas.

Bill şi-a luat o slujbă la Wright, Lindsey şi Jennings, o firmă de avocatură din Little Rock. Unul dintre noii lui colegi, Bruce Lindsey, i-a devenit unul dintre cei mai apropiaţi confidenţi. Dar înainte ca Frank White să se mute în reşedinţă, Bill se afla deja neoficial în campanie pentru a-şi relua postul.

Presiunile exercitate asupra mea pentru a mă conforma convenţiilor sociale crescuseră drastic pe vremea cînd Bill fusese guvernator între 1978 şi 1980. Puteam să trec neobservată, considerată doar puţin nonconformistă, pe vremea cînd eram soţia procurorului general, dar, ca Primă Doamnă a Arkansas-ului, am fost pusă în prim-plan şi m-am aflat adesea în lumina reflectoarelor. Şi pentru prima dată mi-am dat seama de felul în care opţiunile mele puteau avea influenţă asupra viitorului politic al soţului meu.

Părinţii m-au învăţat să privesc calităţile interioare ale oamenilor, nu felul în care se îmbracă sau titlurile pe care le poartă. Ca atare mi-a fost oarecum dificil să înţeleg importanţa pe care o au convenţiile pentru alţii. Am constatat cu uimire că unii alegători din Arkansas se simţiseră ofensaţi de faptul că îmi păstrasem numele de domnişoară.

Pentru că ştiam că aveam propriile interese profesionale şi nu voiam să creez nici o confuzie sau conflict de interese cu cariera politică a soţului meu, mi se părea normal să continuu să folosesc numele meu de domnişoară. Pe Bill nu îl deranja acest aspect, dar pe mamele noastre, da. Virginia a început să plîngă cînd Bill i-a spus despre asta, iar mama ne adresa scrisorile cu „Domnul şi Doamna Bill Clinton". Miresele care îşi păstrau numele de domnişoară deveniseră mai numeroase în anumite regiuni prin anii '70, dar erau încă o raritate în cea mai mare parte a ţării. Şi asta includea şi Arkansas-ul. Era o decizie personală, un mic (credeam eu) gest de afirmare a faptului că, deşi luam în serios uniunea noastră, rămîneam eu însămi. Eram, de asemenea, pragmatică. Cînd ne-am căsătorit, eu predam, reprezentam cazuri în instanţă, publicam şi ţineam discursuri sub numele de Hillary Rodham. Mi-am păstrat numele după ce Bill a fost ales în poziţie oficială în parte pentru că m-am gîndit că asta ne-ar putea ajuta să evităm conflictele de interese. Şi există un caz pe care cred că l-aş fi pierdut dacă aş fi luat numele lui Bill.

Îl ajutam pe Phil Carroll să apere o companie care vindea şi transporta pe calea ferată buşteni trataţi cu creozot. Pe cînd era

descărcat la destinaţie un transport, buştenii s-au desfăcut din suporturile lor de pe vagoane şi i-au rănit pe unii muncitori ai companiei care îi cumpărase. Procesul care a urmat s-a ţinut în faţa unui judecător acuzat de conduită necorespunzătoare, în special datorită „familiarizării“ sale excesive cu alcoolul. Conform legislaţiei din Arkansas, investigaţiile au fost conduse de procurorul general, adică de soţul meu. Judecătorul, care mă cunoştea doar ca „domnişoara Rodham“, mă urmărea îndeaproape, făcînd adeseori comentarii de genul „ce bine arăţi astăzi“ sau „vino mai aproape, să te văd mai bine“.

La sfîrşitul prezentării cazului de către reclamant, Phil s-a orientat spre o decizie directă în favoarea clientului nostru, întrucît nu existase nici o probă care să dovedească vinovăţia acestuia în neglijenţa ce cauzase accidentul. Judecătorul a fost de acord şi a admis moţiunea. Eu şi Phil ne-am făcut bagajele şi ne-am întors la Little Rock. Cîteva zile mai tîrziu, unul dintre procurorii pentru un alt caz m-a sunat să-mi spună ce se întîmplase cît juriul ieşise să dea verdictul. Judecătorul începuse să-i chestioneze pe avocaţii din jur cu privire la ancheta lui Bill Clinton, spunîndu-le cît de nedreptăţit se simţea. În final, unul dintre ei l-a întrerupt şi i-a spus:

– Domnule judecător, o ştiţi pe doamna avocat care a fost aici, Hillary Rodham? Este soţia lui Bill Clinton.

– Ei, fir-ar să fie, dacă aş fi ştiut asta, a exclamat judecătorul, nu ar fi obţinut niciodată acel verdict direct!

În iarna de după înfrîngerea lui Bill, cîţiva prieteni şi susţinători au venit să-mi vorbească despre posibilitatea de a folosi numele de Clinton drept nume de familie. Ann Henry mi-a spus că unii oameni fuseseră deranjaţi să primească invitaţii la diferitele evenimente de la reşedinţa guvernatorului în numele „guvernatorului Bill Clinton şi al lui Hillary Rodham“. Anunţul naşterii lui Chelsea, care prezenta de asemenea cele două nume ale noastre, furnizase aparent un alt subiect fierbinte de conversaţie prin stat. Oamenii din Arkansas au reacţionat faţă de mine într-un mod similar celui în

care reacţionase soacra mea cînd m-a văzut prima dată: eram o ciudăţenie din cauza rochiei, manierelor nordiste şi a utilizării numelui de domnişoară.

Jim Blair glumise despre elaborarea unui scenariu complex pe treptele Capitoliului. Bill urma să-şi pună piciorul pe grumazul meu, să mă apuce de păr şi să rostească ceva de genul: „Femeie, de acum înainte o să porţi numele meu de familie şi cu asta basta!“ Steagurile aveau să fluture, s-ar fi incantat imnuri, iar numele ar fi fost schimbat.

Vernon Jordan sosise în oraş pentru un discurs şi m-a întrebat dacă voiam să-i pregătesc micul dejun, inclusiv griş, în casa noastră, în dimineaţa următoare. În bucătărioara noastră, înghesuit pe un scăunel prea mic, a mîncat din grişul instant pe care i-l pregătisem şi m-a îndemnat să încep de îndată lucrul care trebuia făcut: să-i folosesc numele lui Bill. Singura persoană care nu îmi ceruse, nici măcar nu îmi vorbise despre aceasta era soţul meu. El spunea că numele meu mă privea doar pe mine şi nu credea că viitorul lui politic depindea în vreun fel de acesta.

M-am decis că era mai important pentru Bill să devină din nou guvernator, decît pentru mine să-mi păstrez numele de domnişoară. Aşa că atunci cînd, la cea de a doua aniversare a lui Chelsea, Bill şi-a anunţat intenţia de a candida pentru un alt mandat, am început să-mi spun Hillary Rodham Clinton.

Campania din 1982 a fost un efort de familie. Am încărcat-o pe Chelsea, cu trusa de scutece cu tot, într-o maşină mare condusă de un adevărat prieten, Jimmy Red Jones, şi am condus de-a lungul statului. Am început în sud, unde primăvara mijea pe sub pini, şi am sfîrşit în Fayetteville într-o furtună de zăpadă. Mi-a plăcut întotdeauna să merg cu cortul şi să călătoresc prin Arkansas, oprindu-mă pe la magazine de ţară, depozite cu vînzare şi terase cu *barbecue*. Este ca un proces continuu de învăţare a naturii umane, inclusiv a propriei persoane. Fusesem surprinsă atunci cînd, mergînd din uşă în uşă pentru campania lui Bill din 1978, găsisem femei care îmi

spuneau că soţii lor merseseră la vot pentru ele sau întîlnisem americani de origine africană care credeau că mai există taxă pentru vot.

În 1982, cu Chelsea în braţe sau ţinîndu-ne de mînă, am mers în sus şi în jos pe străzi pentru a întîlni alegătorii. Îmi amintesc cum am întîlnit nişte tinere mame în orăşelul Bald Knob. Cînd le-am spus că băgam mîna în foc că se distrau de minune vorbind cu copiii lor, una dintre ele m-a întrebat: „De ce să vorbesc cu ea? Oricum nu îmi poate răspunde". Ştiam de pe vremea studiilor mele la Yale asupra copilului – şi de la mama mea – cît era de important să le vorbeşti şi să le citeşti copiilor pentru a le dezvolta vocabularul. Totuşi, cînd am încercat să le explic asta, femeile s-au arătat politicoase, dar neîncrezătoare.

După alegerea lui Bill din 1982, la reşedinţa oficială s-a întors un guvernator mai umil şi mai matur, deşi nu mai puţin hotărît să realizeze cît mai mult posibil în doi ani. Şi era atît de mult de făcut! Arkansas-ul era un stat sărac, ultimul sau aproape ultimul din multe puncte de vedere, de la procentul de absolvenţi de colegiu şi pînă la venitul pe locuitor. Îl ajutasem pe Bill la reforma din sănătate în perioada primului său mandat, stabilind cu succes o reţea de clinici rurale, reuşind să recrutăm mai mulţi doctori, asistente şi moaşe în zonele rurale – în ciuda opoziţiei societăţii medicale din stat. Cînd guvernatorul White a încercat să-şi ţină promisiunea făcută în campania din 1980 de a dizolva reţeaua, oamenii au năvălit în Capitoliu pentru a protesta, iar White a trebuit să renunţe. Bill şi cu mine eram de părere că Arkansas-ul nu va prospera niciodată fără o reformă din temelii a sistemului său educaţional. Bill a anunţat că va înfiinţa un Comitet de Standarde de Educaţie, cu scopul de a recomanda reforme radicale în învăţămînt, şi a vrut ca eu să conduc acest for.

Prezidasem deja Comitetul de Sănătate Rurală, iar Bill mi-a cerut să mă ocup de educaţie pentru că voia să dea în felul acesta un semnal despre seriozitatea intenţiilor lui. Nimeni, nici măcar eu, nu am crezut că era o idee bună. Dar Bill nu voia să audă de un refuz.

– Priveşte partea frumoasă a lucrurilor, a spus el. Dacă vei avea succes, prietenii noştri se vor plînge că ai fi putut face chiar mai mult. Iar inamicii, că ai mers prea departe. Dacă nu vei realiza nimic, prietenii vor spune: „Nu ar fi trebuit niciodată să se bage în afacerea asta", iar inamicii: „Vezi, nu a fost în stare să realizeze nimic!"

Bill era convins că luase o decizie corectă şi, în cele din urmă, am acceptat.

Din nou fusese o mişcare politică riscantă. Perfecţionarea sistemului educaţional cerea o creştere a taxelor – niciCînd o idee populară. Comitetul, care număra cincisprezece membri, a recomandat de asemenea ca elevii să fie supuşi unor teste standardizate, incluzînd unul ce trebuia trecut după clasa a opta. Dar punctul de răscruce al planului de reforme propus l-a constituit testarea obligatorie a profesorilor. Deşi această măsură a revoltat sindicatul profesorilor, grupurile pentru drepturi civile şi alte grupări de o importanţă vitală pentru Partidul Democrat în Arkansas, am simţit că nu putem totuşi evita acest pas. Cum ne puteam aştepta ca elevii să aibă rezultate bune la nivel statal, cînd uneori profesorii lor lăsau de dorit? Dezbaterea devenise atît de încinsă, încît un bibliotecar de la o şcoală mi-a spus că eram „mai jos decît pîntecele unui şarpe". Am încercat să-mi reamintesc că nu eram criticat pentru ceea ce eram eu, ca individ, ci pentru ceea ce reprezentam.

Aprobarea de către legislativ a pachetului de reforme şi acordarea fondurilor necesare pentru implementarea acestora s-a transformat într-o luptă pe viaţă şi pe moarte între diferitele grupuri de interese. Profesorii erau îngrijoraţi pentru posturile lor. Legislatorii reprezentînd zonele rurale s-au înspăimîntat că planul va consolida micile lor districte şcolare. În mijlocul învălmăşelii generale, m-am prezentat în faţa unei sesiuni comune a Senatului şi Camerei legislative din Arkansas şi am pledat pentru aducerea de îmbunătăţiri tuturor şcolilor, mari şi mici. Din nu ştiu ce motiv – probabil o combinaţie între o înclinaţie nativă şi multă experienţă – vorbitul în public a fost dintotdeauna unul din punctele mele forte. Am rîs

atunci cînd Lloyd George, reprezentantul regiunii rurale Yell County, a anunţat mai tîrziu adunarea:

– Ei bine, prieteni, se pare că nu l-am ales pe acel Clinton care trebuia!

A fost un alt exemplu al fenomenului pe care eu îl numesc „sindromul cîinelui vorbitor". Unii oameni sînt încă uimiţi că o femeie (fie ea şi soţie de guvernator, de director de companie, de vedetă de sport sau de cîntăreţ rock) îşi poate ţine firea în momente de presiune şi poate vorbi într-o manieră articulată şi bine informată. Cîinele poate vorbi! De fapt, adeseori constituie un avantaj ca publicul pe care intenţionezi să îl convingi de un anumit lucru să te subaprecieze la început. Aş fi fost în stare să latru întregul meu discurs pentru a garanta succesul reformei educaţiei!

Am cîştigat cîteva voturi şi am pierdut alte cîteva şi a trebuit să ne judecăm la tribunal cu sindicatul profesorilor. Dar, pe la sfîrşitul mandatului lui Bill, Arkansas-ul avea un plan bine stabilit de ridicare a standardelor educaţionale, zeci de mii de copii aveau şansa de a-şi realiza potenţialul de învăţare, iar profesorii obţinuseră o creştere a salariilor dorită cu disperare. Am fost plăcut impresionată mai ales cînd Terrel Bell, secretar la Educaţie în administraţia Reagan, a lăudat planul de reforme din Arkansas, comentînd că Bill se dovedise „un lider de frunte în educaţie".

Succesul public al reformei legislative a educaţiei a fost urmat de o provocare personală devastatoare. În iulie 1984, am primit un telefon pe la mijlocul săptămînii de la Betsey Wright, care devenise şefa de personal a lui Bill în 1983, după realegerea lui. Mi-a spus că Bill se afla în drum spre mine. Tocmai terminasem masa cu nişte prieteni, aşa că m-am scuzat şi am ieşit în faţa restaurantului pentru a-l aştepta pe Bill. Am stat în maşină în timp ce îmi spunea că poliţia de stat tocmai îl anunţase că fratele său Roger se afla sub supravegherea lor. Poliţia îl filmase pe cînd îi vindea droguri unui informator. Directorul poliţiei îi spusese lui Bill că puteau fie să-l aresteze imediat, fie să adune acuzaţii şi

să-l constrîngă să spună cine era furnizorul, adevărata ţintă a poliţiştilor. Roger vindea, susţinea el, pentru a-şi finanţa obiceiul serios de a consuma cocaină. Directorul îl întrebase după aceea pe Bill ce era de făcut. Bill i-a răspuns că nu avea de ales. Operaţiunea împotriva lui Roger trebuia să-şi urmeze cursul. Ca frate mai mare însă, era torturat de ideea că fratele lui va intra, în cel mai bun caz, la puşcărie, iar în cel mai rău caz va sfîrşi dintr-o supradoză de droguri.

Bill şi cu mine ne-am simţit foarte vinovaţi că nu observaserăm nici un semn al abuzului de droguri la Roger şi că nu făcuserăm nimic să-l împiedicăm. Ne îngrijora mai ales faptul că aceste veşti – pe care Bill le ştiuse dinainte – o vor răni profund pe mama lui. În cele din urmă, aşteptarea a luat sfîrşit. Roger a fost arestat şi acuzat de posesie şi de vînzare de cocaină. Bill le-a explicat şi lui Roger, şi Virginiei că ştiuse despre anchetă, dar se simţise obligat să nu-i spună nimic mamei sale sau să-şi avertizeze fratele. Virginia a fost şocată de acuzaţii şi de faptul că Bill şi cu mine ştiuserăm că Roger avea să fie trimis la puşcărie. Deşi îi înţelegeam durerea şi mînia, credeam cu adevărat că Bill luase decizia cea bună cînd nu-şi informase familia. Roger a acceptat să vadă un psiholog înainte de a fi dus să-şi ispăşească pedeapsa. În decursul acelor şedinţe, Roger a mărturisit cît de mult îşi urîse tatăl, iar Virginia şi Bill au aflat pentru prima oară cît de profund fusese afectat Roger de alcoolismul şi de violenţa tatălui său. Bill şi-a dat seama că Roger, trăind în starea sa de alcoolism, dar negînd-o şi, ca atare, tăinuind-o, trebuia să suporte nişte consecinţe a căror rezolvare avea să dureze mulţi ani. Aceasta a fost una dintre multele probleme de familie cărora a trebuit să le facem faţă. Chiar şi cele mai solide căsnicii pot fi zguduite de necazuri. În anii ce au urmat aveam să ne mai întîlnim cu episoade tulburi, dar am fost hotărîţi să le depăşim pe toate.

Începînd cu 1987, mai mulţi lideri din Partidul Democrat l-au tot îndemnat pe Bill să încerce să candideze la preşedinţie în 1988, cînd al doilea mandat al lui Ronald Reagan avea să se termine. Atît Bill, cît şi eu speram că senatorul Dale Bumpers se va decide să candideze, şi chiar am crezut că o va face. Fusese guvernator şi senator de primă clasă şi ar fi putut fi un candidat naţional excepţional. Pe la sfîrşitul lui martie, însă, el s-a decis să nu candideze. Interesul faţă de Bill a crescut atunci, iar el m-a întrebat ce părere aveam despre această posibilitate. Nu credeam că ar trebui să candideze şi i-am spus-o. Se părea că vicepreşedintele Bush avea să fie nominalizat succesor al lui Reagan, candidînd ca un fel de substitut al lui Reagan în al treilea mandat. Mi se părea că Bush va fi greu de învins. Dar mai existau şi alte motive. Bill fusese ales în 1986 pentru un al patrulea mandat ca guvernator şi acesta ar fi fost primul mandat de patru ani de la Reconstrucţie. Nu fusese încă preşedinte al Consiliului Director Democrat şi tocmai preluase preşedinţia Asociaţiei Naţionale a Guvernatorilor. Avea doar patruzeci de ani. Mama sa avea probleme în meseria de asistentă, iar fratele său se afla în proces de readaptare la viaţa normală, după ce ieşise din închisoare. Dacă toate acestea nu erau de ajuns, tata tocmai suferise un atac de cord, aşa că părinţii mei se mutaseră la Little Rock pentru ca eu şi Bill să-i putem ajuta. Am considerat că nu era momentul potrivit şi i-am spus lui Bill că nu eram convinsă.

O zi spunea că va candida, în ziua următoare era gata să renunţe. În cele din urmă, l-am convins să-şi fixeze o dată pînă la care va lua o decizie. Oricine îl cunoaşte pe Bill înţelege că lui trebuie să i se traseze o limită, altfel va continua să exploreze fiecare aspect pro sau contra. A ales data de 14 iulie şi a rezervat o cameră la un hotel pentru a-şi anunţa decizia – oricare ar fi fost aceasta. Cîţiva prieteni de prin ţară au venit să i se alăture cu o zi înainte. Unii îl împingeau să candideze, în timp ce alţii considerau că era prematur şi că mai trebuia să aştepte. Bill analiza fiecare punct de vedere. Am considerat un indiciu important faptul că el încă mai dezbătea, cu douăzeci şi patru de ore înainte de a-şi comunica public decizia. Asta îmi spunea că înclina împotriva candidaturii, dar că nu era încă pregătit să închidă această portiţă.

S-a scris mult despre decizia lui de a nu candida, dar în cele din urmă totul s-a limitat la un singur cuvînt: Chelsea. Carl Wagner, un vechi activist democrat şi tată al unei fiice unice, i-a spus lui Bill că îşi va transforma pur şi simplu copilul într-un orfan. Mickey Kantor i-a transmis practic acelaşi mesaj pe cînd stătea de vorbă cu Bill în veranda reşedinţei guvernatorului. Chelsea a ieşit afară şi l-a întrebat pe Bill despre planurile noastre de vacanţă. Cînd Bill i-a spus că aceste planuri s-ar putea să nu mai existe dacă se va decide să candideze, Chelsea l-a privit şi a zis:

– Atunci eu şi mama o să mergem fără tine.

Asta a pecetluit decizia lui Bill.

Chelsea începea să înţeleagă ce înseamnă să ai un tată aflat în ochii publicului. Cînd era mică şi Bill era guvernator, nu avea nici cea mai vagă idee despre munca lui. Odată, pe cînd avea vreo patru ani, iar cineva a întrebat-o, a răspuns:

– Tata vorbeşte la telefon, bea cafele şi ţine discursuri.

Campania pentru postul de guvernator din 1986 a fost prima în care ea era suficient de mare pentru a o putea urmări. Putea citi şi urmări ştirile şi era astfel expusă unora dintre răutăţile pe care politica pare să le genereze. Unul dintre contracandidaţii lui Bill era Orval Faubus, fost guvernator de tristă amintire, care sfidase un ordin al tribunalului prin care se cerea alcătuirea unor clase mixte la Liceul Central din Little Rock, în 1957. Preşedintele Eisenhower trimisese trupe pentru a restabili legea. Întrucît eram îngrijorată în legătură cu ce ar fi putut spune sau face Faubus şi susţinătorii lui, Bill şi cu mine am încercat să o pregătim pe Chelsea pentru ce ar fi putut auzi despre tatăl sau mama ei. Stăteam în jurul mesei la cină şi jucam anumite roluri în faţa ei, pretinzînd că ne aflam în mijlocul unor dezbateri, unul din noi fiind un oponent politic care îl critica pe Bill că nu fusese un bun guvernator. Ochii lui Chelsea s-au făcut

mari la auzul ideii că cineva ar putea spune lucruri rele despre tăticul ei.

Îmi plăcea mult îndrăzneala de care dădea dovadă Chelsea, deşi nu era întotdeauna uşor. Prin preajma Crăciunului 1988, am mers să vînez raţe cu doctorul Frank Kumpuris, distins chirurg şi bun prieten al meu, care mă invitase să mă alătur lui, celor doi fii ai săi, Drew şi Dean, medici de asemenea, şi altor prieteni de-ai lor, la cabana lor de vînătoare. Nu mai trăsesem cu puşca de pe vremea zilelor petrecute cu tata la lacul Winola, dar mi-am spus că ar fi distractiv. Şi astfel m-am trezit stînd adînc cufundată în apa îngheţată, aşteptînd zorile în estul Arkansas-ului. Cînd soarele s-a ridicat pe cer, raţele mi-au zburat deasupra capului şi am tras la noroc, lovind o raţă dungată. Cînd am ajuns acasă, Chelsea mă aştepta, scandalizată să afle, cînd se sculase de dimineaţă, că plecasem „să ucid pe mămica sau pe tăticul vreunei biete răţuşte". Eforturile mele de a-i explica cum stăteau lucrurile au fost inutile. Nu a mai vorbit cu mine toată ziua.

Deşi Bill se decisese să nu mai candideze în 1988, nominalizatul din partea Partidului Democrat, guvernatorul de Massachusetts, Michael Dukakis, i-a cerut lui să ţină discursul de nominalizare de la Convenţia Democrată din Atlanta. Întreaga poveste s-a dovedit un fiasco. Dukakis şi echipa sa au revăzut şi au aprobat dinainte fiecare cuvînt din textul lui Bill, dar discursul a fost mai lung decît se aşteptaseră delegaţii şi reţelele de televiziune. Unii dintre cei prezenţi au început să strige la Bill să termine mai repede. A fost o prezentare umilitoare în faţa naţiunii şi mulţi observatori au presupus că viitorul politic al lui Bill era compromis. Cu toate acestea, opt zile mai tîrziu el se afla la emisiunea lui Johnny Carson, *Tonight Show*, glumind pe seama propriei erori şi cîntînd la saxofon. O altă revenire.

După ce Bill a fost reales guvernator în 1990, democraţi de pretutindeni din ţară l-au abordat încă o dată pentru a-i cere să candideze la preşedinţie. Încurajarea primită arăta că George H.W. Bush

pierduse contactul cu realitatea celor mai mulţi americani. Deşi popularitatea lui Bush rămăsese astronomică după Războiul din Golf, consideram că performanţele lui pe plan intern – în special în economie – îl făceau vulnerabil. Realizasem cît de străin era preşedintele Bush de cele mai multe probleme cu care se confrunta America atunci cînd am discutat cu el la *summit*-ul despre educaţie cu toţi guvernatorii, la Charlottesville, Virginia, în septembrie 1989. Ca soţie a copreşedintelui democrat al *summit*-ului, din partea Asociaţiei Naţionale a Guvernatorilor, am fost aşezată alături de preşedintele Bush, în cadrul unei cine festive la Monticello. Aveam o relaţie cordială şi ne vedeam frecvent la Casa Albă sau la întîlnirile anuale ale guvernatorilor. Am discutat despre sistemul de sănătate american. I-am spus că era cel mai bun sistem din lume dacă aveai nevoie de un transplant de inimă, dar nu şi dacă voiai ca un copil să supravieţuiască primei sale aniversări. Rata mortalităţii infantile la acea dată ne plasa în urma a optsprezece alte ţări industrializate, inclusiv Japonia, Canada şi Franţa. Preşedintele Bush s-a arătat neîncrezător şi mi-a spus:

– Nu se poate să ai dreptate în privinţa asta.

– Vă voi prezenta statisticile care o dovedesc, i-am spus.

– O să ţi le arăt pe ale mele, mi-a răspuns.

În ziua următoare, în timpul unei şedinţe cu guvernatorii, i-a strecurat o notă lui Bill.

– Spune-i lui Hillary că a avut dreptate.

De data asta am crezut că Bill trebuia să se gîndească bine dacă voia să candideze sau nu. În iunie 1991, a participat la Conferinţa anuală Bilderberg în Europa, conferinţă ce reunea lideri din toată lumea. După ce i-a ascultat pe oficialii administraţiei Bush justificîndu-şi politica, m-a sunat să-mi spună ce frustrat a fost de reţetele lor pentru creşterea economică şi, în general, pentru orice altceva.

– E o nebunie, mi-a spus. Nu facem nimic ca să pregătim ţara pentru viitor.

Puteam să ghicesc atît din tonul vocii, cît şi din cuvintele sale că se gîndea deja serios la argumentele pe care le-ar aduce dacă s-ar fi decis să candideze. Îşi îmbunătăţise statutul naţional prin munca depusă în cadrul Asociaţiei Naţionale a Guvernatorilor şi prin reputaţia cîştigată în Arkansas prin reforma învăţămîntului, prin bunăstarea şi dezvoltarea economică, considerate un succes. La Conferinţa anuală a guvernatorilor de la Seattle, în august, nu am fost surprinsă cînd unii dintre colegii democraţi i-au spus că îl vor susţine dacă se decide să candideze.

După Conferinţă, Bill, Chelsea şi cu mine am plecat într-o scurtă vacanţă la Victoria şi la Vancouver, în Canada, ca să putem discuta pe îndelete despre ce ar fi trebuit să facem. Chelsea, acum în vîrstă de unsprezece ani, era mult mai matură decît fusese cu patru ani în urmă şi gata să-şi spună opiniile. Amîndouă am fost de acord: Bill putea fi un bun preşedinte. Din fericire, campania pentru primul tur avea să fie scurtă şi mai concentrată decît de obicei, deoarece candida senatorul de Iowa, Tom Harkin, ceea ce însemna că Bill putea să treacă peste întrunirea partidului din Iowa şi să meargă direct la New Hampshire. Petrecuse mult timp acolo şi credea că va putea concura împotriva senatorului de Massachusetts, Paul Tsongas, pentru votul „noilor democraţi". Pe cînd analiza cu noi diferitele aspecte pro şi contra, a asigurat-o pe Chelsea că programul lui va include toate evenimentele importante din viaţa ei, cum ar fi reprezentaţia anuală a Baletului din Arkansas cu *Spărgătorul de nuci*, şi că vom continua să ne petrecem week-end-ul Anului Nou aşa cum o făceam de obicei. Nu aş fi putut prevedea tot ce avea să se întîmple, dar credeam că Bill ştia bine ce trebuia făcut pentru ţară şi era pregătit pentru a duce o campanie electorală cîştigătoare. Ne-am gîndit: „Ce avem de pierdut?" Chiar şi să dea greş candidatura lui Bill, vom fi mulţumiţi să ştim că măcar a încercat nu numai să cîştige, dar să aducă ceva nou pentru America. Ni se părea un risc care merita asumat.

ODISEEA CAMPANIEI ELECTORALE

Am început să-mi fac o idee despre ce înseamnă să supravieţuieşti unei campanii electorale în septembrie 1991, cînd am dat peste Hal Bruno pe coridoarele hotelului Biltmore din Los Angeles. Bruno, un veteran al producţiei de televiziune şi veche cunoştinţă a mea, se afla în oraş pentru a căuta potenţiali candidaţi la preşedinţie, în timpul adunării de toamnă a Comitetului Democrat Naţional.

M-a întrebat ce mai fac.

Cred că i-am părut foarte confuză.

– Nu ştiu. Totul este nou pentru mine. Ai vreo sugestie?

– Numai una, a spus el. Ai grijă în cine te încrezi. Ce faci acum e diferit de tot ce ai văzut înainte. În plus, încearcă să profiţi de această oportunitate!

Era un sfat înţelept, deşi era imposibil să te apuci de o întreprindere de o asemenea complexitate şi atît de stresantă ca o campanie electorală, fără să te încrezi într-o mulţime de oameni. Am început cu o serie de prieteni şi de profesionişti în campanii electorale pe care ştiam că ne puteam baza.

De îndată ce s-a decis, în cursul lunii septembrie, să candideze, Bill a contactat un grup de consilieri pentru a-şi putea lansa candidatura. Craig Smith, care ne-a ajutat de multe ori, a părăsit slujba pe care o avea pentru guvernator şi s-a alăturat operaţiunilor electorale, pînă cînd avea să fie pusă la punct o campanie în toată regula,

după care a devenit director al operaţiunilor statale. Pe 2 octombrie 1991, mulţi dintre consilierii lui Bill se aflau la Little Rock pentru a-l ajuta să-şi conceapă discursul de anunţare a candidaturii, programat să aibă loc în ziua următoare. Scena de haos creativ din reşedinţă din acea noapte avea să fie tipică pentru întreaga campanie care a urmat. Stan Greenberg, specialistul în sondaje, şi Frank Greer, consilierul de presă, împreună cu Al From, preşedintele Consiliului de Conducere Democrat (DLC), şi Bruce Reed, directorul politic al DLC, se tot învîrteau în jurul lui Bill zi şi noapte, încercînd să-l ajute să-şi termine discursul care avea să fie crucial. Bill telefona, îşi citea discursurile anterioare şi se scufunda printre tăvile cu mîncare întinse pe masă. Chelsea – pe atunci de unsprezece ani –, o balerină în devenire, dansa prin camere şi făcea piruete în jurul tatălui său şi al oaspeţilor noştri pînă venea ora de culcare. La patru dimineaţa discursul a fost gata.

A doua zi, la prînz, la Old State House din Little Rock, un Bill Clinton plin de energie stătea cu Chelsea şi cu mine în faţa unei mulţimi de microfoane şi de camere de televiziune declarîndu-şi intenţia de a candida la preşedinţie. Discursul sintetiza critica lui la adresa administraţiei Bush. „Oamenii din clasa de mijloc petrec mai mult timp la lucru, mai puţin timp cu copiii lor şi aduc acasă mai puţini bani, pentru a plăti mai mult pentru sănătate, casă şi educaţie. Ratele sărăciei sînt în creştere, străzile sînt mai proaste şi mai mulţi copii cresc în familii despărţite. Ţara noastră se îndreaptă într-o direcţie greşită, iar asta se întîmplă cu repeziciune. Se poticneşte, îşi pierde direcţia şi tot ceea ce reuşim să obţinem de la Washington este un *statu quo* al paraliziei, neglijenţă şi egoism…, nu călăuzire şi viziune."

Campania pe care voia el să o ducă trebuia să fie „una a ideilor, nu a sloganelor" şi trebuia să ofere „conducerea care va restabili visul american, va lupta pentru uitata clasă de mijloc, va furniza mai multe oportunităţi, va cere mai multă responsabilitate de la fiecare dintre noi şi va crea o comunitate puternică în această mare ţară a noastră". În spatele acestei retorici existau planuri specifice

pe care Bill avea să le prezinte pe durata campaniei pentru alegerile primare, pentru a-i convinge pe alegătorii democraţi că el avea cea mai mare şansă de a-l înfrînge pe preşedintele Bush.

Presa nu i-a dat prea multe şanse lui Bill, nici măcar la alegerile primare, cu atît mai puţin la preşedinţie. Iniţial a fost ignorat, catalogat drept un *outsider* pitoresc, dar obscur, frumuşel şi bine articulat, care, la cei patruzeci şi şase de ani ai săi, era prea tînăr şi lipsit de experienţă pentru o asemenea treabă. Însă, pe măsură ce mesajul său de schimbare ajungea la potenţialii alegători, presa şi susţinătorii preşedintelui Bush au început să-l privească cu mai multă atenţie pe Bill Clinton. Şi pe mine.

Dacă primii patruzeci şi patru de ani din viaţa mea au însemnat educaţie, cele treisprezece luni de campanie prezidenţială au fost o revelaţie. În ciuda tuturor sfaturilor bune pe care le primisem şi a timpului pe care eu şi Bill îl petrecuserăm în arena politică, eram totuşi nepregătiţi pentru jocul dur al politicii şi al indiscreţiilor neîncetate pe care le presupunea candidatura la preşedinţie. Bill a trebuit să-şi susţină peste tot în ţară credinţele politice, iar amîndoi a trebuit să îndurăm inspecţiile amănunţite asupra fiecărui aspect al vieţilor noastre. A trebuit să ne obişnuim cu o presă naţională care nu ştia mai nimic despre noi şi cu atît mai puţin de unde veneam. Şi a trebuit să ne ţinem în frîu emoţiile în lumina reflectoarelor publicului în decursul unei campanii tot mai acerbe şi mai personalizate.

M-am bazat pe ajutorul prietenilor şi al personalului pentru a ne ajuta să ieşim învingători. Bill şi-a strîns o echipă formidabilă, incluzîndu-i pe James Carville şi Paul Begala, care concepuseră campania pentru Senat a lui Harris Wofford din Pennsylvania, în 1991. James, din Louisiana, fost puşcaş marin, s-a împrietenit de îndată cu Bill. Amîndoi îşi iubeau rădăcinile sudiste, îşi adorau mamele şi înţelegeau că politica prezidenţială era o luptă corp la corp. Paul, un texan talentat care, ocazional, servea drept translator pentru dialectul înfocat al lui Carville, reunea pasiunea pentru

populism cu un angajament pentru civism – o combinaţie dificil de susţinut. David Wilhelm, devenit ulterior director executiv de campanie, era din Chicago şi ştia intuitiv cum să cîştige competiţia pentru delegaţi pe teren, om cu om. Un alt nativ din Chicago, Rahm Emanuel, era o persoană cu abilităţi politice bine şlefuite şi, totodată, un geniu al colectării de fonduri; el a devenit directorul financiar al campaniei. George Stephanopoulos, bursier Rhodes şi ajutor al lui Richard Gephardt, membru al Congresului, a înţeles care era maniera cea mai rapidă şi cea mai eficientă pentru a răspunde la atacurile politice şi cum să preia ofensiva cu presa. Bruce Reed, de asemenea bursier Rhodes, care a venit să se alăture campaniei de la Consiliul de Conducere Democrat, avea un talent special pentru exprimarea ideilor politice complexe într-un limbaj simplu şi convingător şi a contribuit semnificativ în articularea mesajului campaniei lui Bill. DLC şi fondatorul acestuia, Al From, au avut o implicare esenţială în dezvoltarea politicilor şi a mesajului lui Bill din cadrul campaniei.

Bill şi cu mine am contat, de asemenea, pe o devotată echipă din Arkansas, ce îi includea pe Rodney Slater, Carol Willis, Diane Blair, Ann Henry, Maurice Smith, Patty Howe Criner, Carl şi Margaret Whillock, Betsey Wright, Sheila Bronfman, Mack şi Donna McLarty şi mulţi alţii care şi-au lăsat la o parte vieţile personale pentru a-l alege pe primul preşedinte din Arkansas.

Începusem să-mi adun propria echipă de îndată ce Bill şi-a anunţat candidatura. Aceasta a constituit o îndepărtare de la protocolul în conformitate cu care echipa candidatului controla programul şi mesajul soţiei acestuia. La mine era altfel – un lucru care avea să se facă tot mai simţit în lunile ce au urmat.

Prima persoană pe care am chemat-o în ajutor a fost Maggie Williams, aflată pe atunci într-un program de doctorat la Universitatea din Pennsylvania. Maggie şi cu mine lucraserăm împreună la Fondul pentru Protecţia Copilului, în anii ’80. Îi admiram abilităţile

de conducere şi de comunicare şi eram încrezătoare în capacitatea ei de a rezolva cu aplomb orice situaţie care s-ar fi ivit. Deşi nu a putut să ni se alăture cu arme şi bagaje pînă către sfîrşitul lui 1992, ea şi-a oferit sfatul şi susţinerea de-a lungul întregii campanii.

Trei tinere care au început să lucreze pentru mine în timpul acestei campanii au devenit de nepreţuit şi au rămas cu mine de-a lungul celor opt ani petrecuţi la Casa Albă. Patti Solis, fiica unor emigranţi mexicani şi o înfocată activistă politică, crescuse în Chicago şi lucrase pentru primarul Richard M. Daley. Nu programase niciodată o campanie electorală, iar eu nu avusesem pe nimeni niciodată care să-mi spună ce trebuia să fac, unde şi cînd, dar Patti a devenit firesc „programatorul“ meu, jonglînd cu provocările politicii şi cu oamenii, pregătindu-se cu inteligenţă, hotărîre şi cu mult umor. Ea mi-a condus viaţa timp de nouă ani, devenind un prieten apropiat şi un sfetnic de încredere pe care mă bazez pînă astăzi.

Capricia Penavic Marshall, o tînără avocată dinamică din Cleveland, era tot fiică de emigranţi – mama ei din Mexic, iar tatăl, refugiat croat din Iugoslavia lui Tito. Cînd l-a văzut pe Bill la televizor cu ocazia unui discurs în 1991, s-a decis că voia să se implice în campania lui şi a lucrat multe luni de zile să adune delegaţi la convenţia din Ohio. În cele din urmă, a fost angajată în echipa mea pentru a face muncă de avangardă, o treabă eminamente tinerească şi o experienţă educaţională de prim rang în politică şi în viaţă. Capricia s-a cufundat în munca ei ca un adevărat profesionist şi, în ciuda unei prime călătorii nereuşite, cînd m-a aşteptat în Shreveport pe un alt aeroport decît cel care trebuia, am dat lovitura. Inspiraţia de bun augur de care dădea dovadă de fiecare dată în situaţii limită i-a fost ei – şi mie – de folos atunci cînd a devenit secretara pe probleme sociale a lui Bill, în perioada celui de-al doilea mandat al lui.

Kelly Craighead, o frumoasă fostă scufundătoare din California, era deja o experimentată planificatoare de întîlniri atunci cînd a devenit directorul meu de călătorii, ceea ce înseamnă că a fost

supraveghetorul vieţii mele pe drumuri. Oriunde am mers în cei opt ani care au urmat – în jurul cartierului sau al lumii – Kelly a fost alături de mine. Sloganul ei, „Eşec în planificare, plan eşuat“, a devenit mantra campaniei noastre. Nimeni nu a lucrat mai multe ore sau mai din greu pentru a stabili pînă şi ultimul detaliu al fiecărei călătorii pe care am întreprins-o. Treaba ei era una foarte solicitantă şi obositoare, cerînd talentul combinat al unui general şi al unui diplomat. Avea, de asemenea, o intuiţie excelentă, devotament şi spirit întreprinzător. Faptul că ştiam că ea se îngrijeşte de programul meu mi-a dat liniştea necesară şi încrederea pentru a trece chiar şi prin cele mai dificile momente în anii petrecuţi la Casa Albă.

Pe lîngă toţi tinerii care s-au grăbit să-şi ofere ajutorul, Brooke Shearer s-a oferit voluntar să călătorească împreună cu mine. Brooke, soţul ei, Strobe Talbott, şi întreaga ei familie fuseseră prieteni cu Bill de pe vremea cînd el şi Strobe erau bursieri Rhodes. De îndată ce eu şi Bill am fost împreună, ei au devenit şi prietenii mei. Iar fiii lor s-au împrietenit cu Chelsea. Brooke, care trăise la Washington şi lucrase în jurnalism, a venit cu o experienţă bogată din presa naţională şi cu un gust amar lăsat de absurdităţile unei campanii electorale.

Am învăţat repede că, în cursa pentru preşedinţie, nimic nu este nepermis. Comentarii sau gesturi inocente erupeau în polemici la doar cîteva secunde după ce erau transmise prin reţelele de ştiri. Zvonurile deveneau povestea zilei. Şi, în timp ce experienţele noastre trecute ne păreau nouă înşine ca aparţinînd istoriei îndepărtate, fiecare detaliu al vieţii noastre era examinat minuţios şi trecut prin sită de parcă eram un sit arheologic. Văzusem asta înainte în campaniile altora: senatorul Ed Muskie apărîndu-şi soţia în 1972 şi senatorul Bob Kerrey spunînd o glumă picantă în 1992, fără să realizeze că stătea chiar alături de un microfon cu girafă lăsat deschis. Dar pînă să devii tu însuţi ţinta luminilor reflectoarelor, pur şi simplu nu îţi poţi imagina căldura acestora.

Într-o seară, pe cînd eu şi Bill ne aflam în turneu electoral în New Hampshire, el m-a prezentat unei mulţimi de susţinători. Repovestind cele două decenii de lucru privind problemele copilului, Bill a spus în glumă că aveam un nou slogan: „Cumpără unul şi primeşti unul gratis“. A spus-o pentru a explica faptul că, dacă ar fi fost ales, aveam să devin partener activ în administraţia sa şi aveam să continuu să lupt pentru cauzele pentru care luptasem şi în trecut. Era o expresie bine găsită, iar personalul meu de campanie a preluat-o imediat. Prezentată pe larg în presă, expresia a căpătat însă viaţă proprie, răspîndită peste tot drept dovadă a faptului că năzuiam în secret să devin „copreşedinte“ alături de soţul meu.

Nu fusesem suficient de expusă anterior presei naţionale pentru a-mi da seama în ce măsură presa de ştiri era un etalon pentru orice s-ar întîmpla într-o campanie. Informaţia, luările de poziţie politice şi citatele erau filtrate prin lentilele jurnaliştilor înainte de a fi atins publicul. Un candidat nu poate să-şi transmită direct ideile fără a fi trecute prin filtrul presei, iar un ziarist nu poate consemna eficient fără a avea acces la candidat. În felul acesta, candidaţii şi reporterii se află în poziţii de adversari, dar, în acelaşi timp, depind unul de altul. E o relaţie dificilă, delicată, dar importantă, iar eu nu am ajuns să o înţeleg pe deplin niciodată.

Comentariul „Cumpără unul şi primeşti unul gratis“ ne-a amintit lui Bill şi mie că afirmaţiile noastre puteau fi scoase din context din cauza faptului că reporterii de ştiri nu aveau nici timpul şi nici spaţiul necesar pentru a furniza întregul text al unei conversaţii. Simplitatea şi caracterul succint erau esenţiale pentru reporteri. Şi la fel stăteau lucrurile şi cu referirile făcute în grabă, şi cu frazele întortocheate. Unul dintre maeştrii insinuărilor politice s-a amestecat curînd în aceasta.

Instinctele politice ale fostului preşedinte Nixon rămăseseră neschimbate, iar el a comentat campania noastră într-un interviu acordat în timpul unei vizite la Washington, pe la începutul lui februarie. „Dacă soţia se dovedeşte prea inteligentă şi prea puternică,

a remarcat el, îl face pe bărbat să pară un bleg.“ A continuat spunînd că alegătorii tind în general să se pună de acord cu aprecierea cardinalului Richelieu, că „inteligenţa nu i se potriveşte unei femei“.

„Acest om nu face niciodată nimic fără un motiv“ îmi amintesc că am gîndit cînd am văzut comentariul lui Nixon prezentat în *The New York Times*. Lăsînd la o parte aportul meu în activitatea echipei care l-a pus sub acuzare în 1974, bănuiam că Nixon înţelesese mai bine decît mulţi alţii ameninţarea pe care o reprezenta Bill pentru republicani la postul de preşedinte. Credea probabil că, denigrîndu-l pe Bill pentru că avusese curajul să iasă la rampă cu o soţie plină de francheţe şi defăimîndu-mă ca „nepotrivită“, va îndepărta alegătorii dornici de schimbare, dar nesiguri încă în privinţa noastră.

De atunci, întreaga viaţă a lui Bill s-a aflat în atenţia presei. Fusese întrebat mai multe lucruri privind viaţa lui personală decît oricare alt candidat la preşedinţie din istoria americană. În timp ce presa de opinie se abţinea de la a publica zvonuri fără un fundament real, tabloidele de supermarket ofereau bani gheaţă tuturor celor care ar fi furnizat poveşti şocante din Arkansas. În cele din urmă, aceşti pescari în ape tulburi au prins peştişorul de aur.

Mă aflam în campanie la Atlanta pe 23 ianuarie, cînd Bill m-a sunat să mă prevină în legătură cu o poveste care tocmai apăruse într-un asemenea tabloid şi în care o femeie, numită Gennifer Flowers, pretindea că avusese timp de doisprezece ani o relaţie cu el. Mi-a spus că nu era adevărat.

Echipa de campanie a intrat într-o agitaţie teribilă şi simţeam că unii dintre ei credeau că întrecerea luase sfîrşit. I-am cerut lui David Wilhelm să pregătească o conferinţă pentru a le vorbi tuturor. Le-am spus atunci că ne aflam cu toţii în campanie pentru că aveam încredere că Bill putea face o schimbare în ţara noastră şi că depindea de alegători să decidă dacă vom avea succes sau nu.

– Aşa că, am terminat eu, să ne întoarcem la lucru.

Ca un virus care erupe, povestea lui Flowers şi-a făcut loc în toată presa, de la *Star,* un tabloid de supermarket, şi pînă la *Nightline,* o emisiune de ştiri cu reputaţie. În ciuda eforturilor noastre de a ne continua munca, concentrarea totală a presei asupra acestei poveşti a făcut imposibilă canalizarea atenţiei spre subiectele de substanţă. Iar alegerile primare din New Hampshire se aflau la doar cîteva săptămîni înaintea noastră. Ceva trebuia făcut. Prietenul nostru Harry Thomason, împreună cu Mickey Kantor, James Carville, Paul Begala şi George Stephanopoulos ne-au consultat, pe Bill şi pe mine, în legătură cu ce era de făcut. Ne-au recomandat să apărem în emisiunea de sîmbătă noaptea *60 Minutes,* imediat după Super Bowl, pentru a prinde cea mai largă audienţă posibilă. Le-a luat mult să mă convingă că o asemenea acţiune merita riscul – pierderea intimităţii şi potenţialul impact pe care l-ar fi putut avea asupra familiilor noastre, în special asupra lui Chelsea. În cele din urmă am fost convinsă că, dacă nu rezolvam în public această situaţie, campania lui Bill avea să se termine înainte să fi fost exprimat un singur vot.

Interviul de la *60 Minutes* a avut loc pe 26 ianuarie într-o cameră de la hotelul Boston, începînd cu ora 11 dimineaţa. Camera fusese transformată în studio, cu rînduri de reflectoare înconjurînd canapeaua pe care urma să stăm eu şi Bill. La un moment dat în timpul interviului, unul dintre suporturile supraîncărcate cu reflectoare a căzut înspre mine. Bill l-a văzut şi m-a tras la o parte, chiar în momentul în care acesta cădea cu zgomot pe locul unde stătusem. Eram zguduită de întîmplare, iar Bill m-a strîns cu putere la piept, şoptindu-mi întruna:

– Te-am prins. Linişteşte-te. Totul e în regulă. Te iubesc.

Reporterul, Steve Kroft, a început cu o serie de întrebări despre relaţia şi căsnicia noastră. Ne-a întrebat dacă Bill comisese vreun adulter, dacă fuseserăm despărţiţi vreodată sau dacă ne gîndiserăm la posibilitatea unui divorţ. Am refuzat să răspundem la asemenea întrebări extrem de personale în legătură cu vieţile noastre. Dar Bill

a admis că au existat clipe de mîhnire în relaţia noastră şi a adăugat că lăsa la latitudinea alegătorilor să decidă dacă asta îl descalifica din cursa pentru preşedinţie.

Kroft: *Cred că cei mai mulţi americani sînt de acord că este un fapt admirabil că aţi rămas împreună, că v-aţi rezolvat problemele, că păreţi a fi ajuns la o anumită înţelegere şi la un anumit aranjament.*

Un aranjament? O înţelegere? Poate Kroft încerca doar să ne facă un compliment, dar felul în care ne descria căsnicia era atît de departe de adevăr, încît Bill s-a arătat neîncrezător. Şi eu la fel.

Bill Clinton: *Staţi un moment. Aveţi în faţă doi oameni care se iubesc. Asta nu e o înţelegere sau un aranjament. E o căsnicie. Un lucru foarte diferit.*

Mai bine l-aş fi lăsat atunci pe el să aibă ultimul cuvînt, dar era rîndul meu să adaug ceva şi am făcut-o.

Hillary Clinton: *Ştiţi, nu stau aici ca o femeie măruntă alături de bărbatul ei, precum Tammy Wynette. Sînt aici pentru că îl iubesc, şi îl respect, şi preţuiesc toate prin cîte a trecut, şi toate prin cîte am trecut împreună. Şi ştiţi ce? Dacă asta nu e destul pentru oameni, pur şi simplu nu votaţi pentru el şi gata!*

Deşi interviul a durat cincizeci şi şase de minute, CBS a transmis doar vreo zece, lăsînd cea mai mare parte a informaţiei importante la o parte – cel puţin în ceea ce mă privea. Nu ştiusem cît de mult puteau să taie la montaj. Cu toate acestea, mă simţeam uşurată că se terminase. Bill şi cu mine am fost mulţumiţi de cum răspunseserăm şi la fel au simţit toţi cei care erau de partea noastră. Evident, cei mai mulţi americani au fost de acord cu ideea noastră de bază, anume că alegerile îi priveau pe ei, nu căsnicia noastră. Douăzeci şi trei de zile mai tîrziu, Bill a devenit cunoscut drept „Puştiul cu o revenire spectaculoasă" datorită locului al doilea pe care a terminat alegerile primare din New Hampshire.

Pentru mine povestea nu s-a sfîrşit la fel de bine. Gafa la adresa lui Tammy Wynette fusese spontană – ca orice gafă – şi brutală.

Desigur, nu mă referisem la Tammy Wynette ca persoană, ci la cîntecul ei „Stand by Your Man". Dar nu fusesem destul de atentă în alegerea cuvintelor, iar comentariul meu a dezlănţuit un torent de reacţii mînioase. Am regretat felul în care fusese interpretată toată povestea şi mi-am cerut scuze faţă de Tammy personal şi mai tîrziu public, într-un alt interviu de televiziune. Dar răul fusese făcut. Şi ce era mai rău avea să urmeze.

Pe la începutul lui martie, în timp ce sezonul alegerilor primare în cadrul Partidului Democrat se afla în mare fierbere, fostul guvernator de California şi candidat la preşedinţie din partea Partidului Democrat, Jerry Brown, a pornit ofensiva împotriva lui Bill, concentrîndu-se asupra practicii mele avocăţeşti şi a firmei Rose, la care eram partener din 1979. După ce Bill a devenit din nou guvernator al Arkansas-ului în 1983, le-am cerut partenerilor mei să-mi calculeze partea din profituri, fără a include onorariile altor avocaţi pentru munca depusă pentru stat sau agenţii ale statului. Firma Rose furniza de zeci de ani asemenea servicii guvernului din Arkansas. Nu exista nici un conflict de interese, dar voiam să evit orice posibilitate de interpretare în acest sens. Firma a fost de acord. Cînd Frank White încercase să facă un subiect de scandal din asta în campania pentru postul de guvernator de Arkansas din 1986, s-a simţit jenat cînd a constatat că alte firme de avocatură primiseră din partea statului semnificativ mai multe afaceri de rezolvat decît firma Rose, în perioada cît Bill Clinton fusese guvernator.

Hrănit cu linguriţa cu informaţii false de către adversarii politici ai lui Bill, Jerry Brown a folosit aceste acuzaţii pentru dezbaterea din Chicago, cu două zile înainte de alegerile primare din 17 martie, din Illinois şi Michigan. Brown l-a acuzat pe Bill că dădea afacerile statului la firma Rose pentru a-mi creşte mie veniturile. Era o acuzaţie de conjunctură şi veninoasă, care nu avea nici o bază reală. Şi aceasta a dus la faimosul incident „prăjiturele şi ceai".

Bill şi cu mine ne aflam la cafeneaua Busy Bee din Chicago, urmăriţi de o mulţime gălăgioasă cu camere de filmat şi microfoane. Cu alegerile primare din Illinois bătînd la uşă, reporterii se aruncau asupra lui Bill cu întrebări despre recentele acuzaţii ale lui Brown. Apoi un reporter m-a întrebat ce credeam despre acuzaţiile lui Brown la adresa noastră. Răspunsul meu a fost lung şi înţepător:

– Am crezut, în primul rînd, că remarca a fost lamentabilă şi disperată şi am crezut, de asemenea, că era interesantă, întrucît e genul de lucruri ce se întîmplă femeilor care… au propria viaţă şi propria carieră. Şi cred că e păcat că se întîmplă astfel, dar mai cred că e ceva cu care va trebui să ne obişnuim. Femeile care au încercat şi şi-au construit o carieră – care au încercat să ducă o viaţă independentă – şi cu siguranţă cele ca mine, care au şi un copil… ştiu că am încercat să-mi conduc viaţa cum am putut mai bine, dar presupun că tocmai acest fapt va face subiectul atacurilor. Dar nu este adevărat şi nu ştiu ce altceva să spun decît că mi se pare trist.

Apoi a urmat replica reporterului – întrebîndu-se dacă nu aş fi putut evita aparenţa unui conflict de interese pe vremea cînd soţul meu era guvernator.

– Aş vrea să fi putut, i-am răspuns. Ştiţi, presupun că aş fi putut să stau acasă, să fac prăjituri şi să beau ceai, dar am decis să îmi fac meseria pe care o alesesem înainte ca soţul meu să intre în viaţa publică. Şi m-am străduit mult să fiu foarte, foarte atentă cu ceea ce fac, şi asta e tot ce pot să vă spun.

Nu a fost cel mai elocvent moment al meu. Aş fi putut să spun „Uitaţi ce e, în afară de a-mi fi abandonat parteneriatul de la firma de avocatură şi de a sta acasă, nu aş fi putut face nimic mai mult pentru a evita aparenţa unui conflict de interese.“ În plus, am făcut destule prăjituri şi am turnat suficient ceai la viaţa mea!

Ajutoarele mele, conştiente că presa prinsese comentariul cu „prăjiturelele şi ceaiul“, mi-au sugerat să vorbesc din nou cu reporterii pentru a explica mai în detaliu – şi de o manieră mai articulată – ce voiseм să spun. De îndată am şi ţinut o miniconferinţă de presă la faţa locului. Dar cu un efect limitat. La treisprezece minute după ce răspunsesem la întrebări, o nouă poveste se transmitea prin cablurile agenţiei Associated Press. CNN a preluat de îndată şi a retransmis vestea, urmată de o altă ştire spre după-amiază, care făcea doar o mică referire la întrebarea iniţială – despre conflictele de interese şi firma Rose – şi a redus tot ce spusesem la „aş fi putut sta acasă să fac prăjiturele şi să beau ceai“. Tema principală a celor mai multe agenţii de ştiri în ziua aceea a fost că eu făcusem o greşeală politică majoră.

Făcusem o încercare stranie de a-mi explica situaţia şi de a sugera că multe femei cu cariere şi vieţi complicate sînt penalizate pentru alegerile făcute. Totul s-a transformat într-o poveste despre presupusa mea duritate la adresa femeilor cu copii care stau acasă. Unii reporteri au amestecat chiar „prăjiturelele şi ceaiul“ cu „stînd alături de bărbatul meu ca Tammy Wynette“ într-o singură frază, ca şi cum aş fi exprimat ambele fraze din aceeaşi răsuflare – şi nu la cincizeci şi una de zile distanţă. Controversa care a urmat a constituit un avantaj pentru strategii republicani. Liderii Partidului Republican m-au catalogat drept „feministă radicală“, „o avocată militantă feministă“ şi chiar „liderul ideologic al unei administraţii Clinton-Clinton care ar avansa o agendă radicală feministă“.

Am primit sute de scrisori despre „prăjiturele şi ceai“. Susţinătorii şi-au oferit încurajările şi m-au lăudat pentru a fi apărat posibilitatea unor largi opţiuni pentru femei. Criticii s-au dovedit veninoşi. Una dintre scrisori s-a referit la mine ca fiind Anticrist, iar o alta spunea că sînt o insultă pentru mamele americane. Mă îngrijoram adeseori de cîtă atenţie acorda Chelsea acestor evenimente şi de cît de mult o afectau. Nu mai avea şase ani.

Unele dintre atacuri, fie că mă demonizau ca femeie, mamă sau soţie, fie că îmi interpretau spusele şi opiniile asupra diferitelor chestiuni erau motivate politic şi intenţionau să mă facă să dau

înapoi. Altele reflectau măsura în care societatea noastră se obişnuise cu rolul în schimbare al femeii. Mi-am adoptat o mantra proprie: „ia critica în serios, dar nu şi personal“. Dacă există o sămînţă de adevăr în ea sau este meritată, încearcă să înveţi din acea critică. Dacă nu, las-o să treacă pe lîngă tine. Mai uşor de spus decît de făcut.

În timp ce Bill vorbea despre schimbarea socială, eu o întruchipam. Aveam propriile opinii, interese şi o profesie. La bine sau la rău, eram întotdeauna francă. Reprezentam o schimbare fundamentală în felul în care funcţionau femeile în societatea noastră. Iar dacă soţul meu ar fi cîştigat, aş fi ocupat o poziţie în care îndatoririle nu ar fi fost clar conturate, dar acţiunile mele ar fi fost judecate de oricine. Am ajuns în curînd să-mi dau seama cît de mulţi oameni aveau o idee fixă despre rolul care trebuia atribuit unei soţii de preşedinte. Am fost numită „testul Rorschach“ pentru publicul american, iar aceasta a fost o modalitate bine găsită pentru a exprima reacţiile variate şi extreme pe care le stîrneam.

Nici admiraţia adulantă, nici furia virulentă nu s-au apropiat de adevăr. Am fost catalogată cum am fost, datorită poziţiei şi greşelilor mele şi pentru că mă transformasem într-un simbol al femeilor din generaţia mea. De aceea, tot ce făceam sau spuneam – şi chiar şi ce îmbrăcam – devenea un subiect fierbinte de dezbatere.

Părul şi vestimentaţia au fost primele mele indicii. Cea mai mare parte a vieţii acordasem o atenţie redusă hainelor pe care le îmbrăcam. Îmi plăceau panglicile de păr. Erau uşoare şi nu îmi puteam imagina că ar putea sugera ceva – bun, rău sau indiferent – despre mine publicului american. Dar, în timpul campaniei, unii dintre prietenii mei au demarat o acţiune pentru a-mi îmbunătăţi imaginea. Mi-au adus rînduri de haine pe care să le încerc şi mi-au spus că bentiţa de păr trebuia să dispară.

Ceea ce ei înţeleseseră şi eu nu era că aspectul unei Prime Doamne contează. Nu mă mai reprezentam doar pe mine. Ceream poporului american să mă lase să-l reprezint, într-un rol care transmitea totul, de la fascinaţie şi pînă la confortul matern.

Buna mea prietenă Linda Bloodworth-Thomason mi-a sugerat ca un prieten al ei din Los Angeles, stilistul Christophe Schatteman, să-mi taie părul. Era convinsă că asta îmi va îmbunătăţi imaginea. Eu consideram toată povestea o exagerare. Dar curînd am devenit ca un copil în magazinul de bomboane, încercînd fiecare stil pe care îl puteam proba. Păr lung, păr scurt, împletit în codiţe, strîns în coc, aranjat cu bigudiuri sau răsucit. Dar experimentele mele vaste în ale coafurilor au atras tot felul de poveşti despre cum nu eram în stare să mă opresc la un anumit stil şi ce anume revela acest fapt despre psihicul meu.

Tot pe la începutul campaniei mi-am făcut o idee despre dificultăţile pe care le presupune serviciul într-o poziţie situată prin definiţie pe un loc secund. Eram înlocuitorul principal al lui Bill pe banda campaniei. Voiam să-i susţin campania şi să-i promovez ideile, dar, după cum învăţasem deja din remarca lui Bill: „Cumperi unul şi primeşti unul gratis“, trebuia să fiu atentă unde puneam piciorul. Îmi luasem concediu de la firma de avocatură şi îmi dădusem demisia din toate organizaţiile de caritate şi din consiliile de administraţie din care făceam parte. Aceasta a presupus şi părăsirea consiliului de administraţie al lui Wal-Mart, în care stătusem timp de şase ani, la invitaţia lui Sam Walton, care m-a învăţat multe despre integritatea corporatistă şi despre succes. Pe cînd funcţionam în acest consiliu, am condus un comitet care se afla în căutarea unor modalităţi prin care Wal-Mart putea să devină mai sensibil la problemele privind mediul şi am lucrat la promovarea programului „Buy America“, destinat susţinerii în găsirea unui loc de muncă pentru cît mai multe persoane şi păstrării locurilor de muncă în ţară. Demisia din consiliul de la Wal-Mart şi din altele, cum ar fi cel de la Fondul pentru Apărarea Copilului, m-au făcut vulnerabilă şi m-au tulburat. Lucrasem cu normă întreagă pe timpul căsniciei mele cu Bill şi preţuisem independenţa şi identitatea pe care mi le furniza munca. Acum eram doar „soţia lui…“, o experienţă stranie pentru mine.

Noul meu statut mi-a afectat căminul într-o chestiune absolut banală: comandasem noi articole de papetărie pentru a răspunde tuturor scrisorilor de campanie pe care le primeam. Alesesem hîrtie crem cu numele meu, *Hillary Rodham Clinton,* frumos imprimat în capul paginii, în albastru marin. Cînd am deschis cutia cu hîrtii, am văzut că fusese schimbată comanda astfel încît numele să fie *Hillary Clinton*. Evident, cineva din echipa lui Bill decisese că era mai indicat din punct de vedere politic să renunţe la „Rodham", ca şi cum acesta nu mai făcea parte din identitatea mea. Am returnat articolele de papetărie şi am comandat un alt lot.

După ce Bill a cîştigat alegerile primare din California, Ohio şi New Jersey, pe 2 iunie, nominalizarea sa era asigurată, dar alegerea nu. După toată publicitatea negativă din timpul campaniei, era doar al treilea în sondaje, după Ross Perot şi preşedintele Bush. S-a decis să se prezinte din nou Americii şi a început să apară pe la emisiunile de televiziune de mare popularitate. Mulţumită unei sugestii făcute de Mandy Grunwald, o consultantă care se alăturase campaniei, a cîntat la saxofon la *The Arsenio Hall Show*. Echipa lui m-a convins, de asemenea, să acord mai multe interviuri şi să fiu subiectul unui articol din revista *People,* completat pe copertă cu o fotografie care o includea şi pe Chelsea. Nu am fost prea entuziasmată, dar în cele din urmă m-am lăsat convinsă de argumentul că majoritatea americanilor nici măcar nu ştiau că avem un copil. Pe de o parte, eram mulţumită că o ascunsesem pe Chelsea de presă şi o protejasem în timpul primei runde de alegeri, care se dovedise extrem de brutală. Pe de altă parte, credeam că a fi mamă era cea mai importantă îndeletnicire pe care o avusesem vreodată. Dacă oamenii nu ştiau asta, cu siguranţă că nu ne puteau înţelege. Articolul a ieşit bine, dar m-a îndemnat să-mi reconsider opinia conform căreia Chelsea îşi merita propria intimitate, care, credeam eu, era esenţială pentru orice copil pentru a-şi explora şi dezvolta propriul drum în viaţă. Aşa că Bill şi cum mine am stabilit cîteva linii directoare: cînd Chelsea era cu noi ca parte a familiei – participînd

la vreun eveniment împreună cu mine sau cu Bill – presa va face, firește, referire şi la ea. Dar nu eram de acord cu mai multe articole sau interviuri care să o privească. Aceasta a fost una dintre cele mai bune decizii pe care le-am luat eu şi Bill şi ne-am ţinut de ea în cei opt ani care au urmat. Sînt, de asemenea, mulţumită că, în afara cîtorva excepţii, presa i-a respectat intimitatea şi dreptul de a fi lăsată în pace. Atîta timp cît Chelsea nu le atrăgea atenţia prin ceva sau nu făcea ceva de interes public, ea avea să fie în afara ţintei lor.

În iulie 1992, Partidul Democrat şi-a ţinut convenţia la New York pentru a-i nominaliza oficial pe Bill şi pe colegul său, senatorul de Tennessee Al Gore, la alegerile prezidenţiale. New York-ul s-a dovedit o alegere foarte bună. Deşi noi nu am avut nimic de spus în alegerea sa ca oraş-gazdă a evenimentului, s-a întîmplat ca New York-ul să fie unul dintre oraşele noastre favorite din lume şi am fost încîntaţi că era locul ales pentru nominalizarea lui Bill la preşedinţie. Bill îl alesese pe Al după un proces amănunţit condus de Warren Christopher, fost secretar de Stat adjunct şi distins avocat din California. Îi întîlnisem pe Al şi pe soţia sa, Tipper, pe la diferite evenimente politice organizate de-a lungul anilor ’80, dar nici Bill şi nici eu nu îi ştiam prea bine. Unii observatori politici au fost surprinşi că Bill şi-a ales un coleg de campanie care îi semăna într-atît. Sudişti din state vecine, erau de vîrste apropiate, de aceeaşi religie şi consideraţi amîndoi a fi cercetători serioşi ai politicii publice. Bill respecta experienţa lui Al în serviciul public şi credea că aceasta îi va întări poziţia.

Mulţi oameni mi-au spus că fotografia care ne înfăţişa pe Al, Tipper, copiii lor, Bill, Chelsea şi pe mine – toţi stînd în veranda reşedinţei guvernatorului în ziua în care Bill şi-a anunţat public alegerea – surprindea perfect energia campaniei şi potenţialul ei de schimbare. Cred că ceea ce am simţit în ziua aceea reflecta emoţiile multor americani. Era rîndul unei noi generaţii să preia conducerea, iar oamenii păreau optimişti cu privire la perspectivele unei noi

direcţii pentru ţară. În ultima noapte a convenţiei eram cu toţii fericiţi şi exuberanţi, îmbrăţişîndu-ne şi dansînd pe scenă.

În dimineaţa următoare, pe 17 iulie, am pornit în călătoria magică cu autobuzul sau, după cum am numit-o eu, „Excepţionalele aventuri ale lui Bill, Al, Hillary şi Tipper".

Excursiile cu autobuzul erau produsul comun al lui David Wilhelm, managerul de campanie, şi al lui Susan Thomases, pe care eu şi Bill o cunoşteam de mai bine de douăzeci de ani. Ne-a fost prietenă apropiată şi avocat de nădejde, care a înţeles că o campanie bine planificată trebuia să vorbească despre candidat, să ilustreze preocupările şi planurile sale, astfel încît alegătorii să înţeleagă care sînt raţiunile care îl animă şi ce poziţii încearcă acesta să avanseze. Susan s-a mutat cu soţul şi cu fiul ei în Little Rock pentru a supraveghea programarea campaniei la alegerile generale. Ea şi David voiau să profite de entuziasmul şi de evenimentele de după convenţie şi au considerat că o caravană, organizată cu autobuzul prin statele în care urma să se poarte bătălia, ar transmite vizual mesajul de parteneriat şi de schimbare de generaţii pe care Bill şi Al o reprezentau, împreună cu sloganul „Punem oamenii pe primul loc".

Călătoria cu autobuzul ne dădea şansa de a ne cunoaşte mai bine. Bill, Al, Tipper şi cu mine am petrecut ore întregi vorbind, mîncînd, făcînd cu mîna afară pe geam şi oprind convoiul de autobuze pentru a întreprinde mici ocolişuri neprevăzute în program. Liber şi relaxat, Al era rapid în a emite remarce scurte şi spirituale sau comentarii pline de miez. S-a prins repede că o mînă de oameni care ar fi apărut pe drum, indiferent de unde ne aflam sau ce oră era, îl va tenta pe Bill să strige: „Opriţi autobuzul". Al privea prin fereastra din faţă, vedea un suflet de om singur pe drum făcînd cu mîna sau pur şi simplu privind, şi striga: „Simt că se apropie o escală". Cînd am fost întîmpinaţi de sute de suporteri răbdători la intrarea în Erie, Pennsylvania, la două dimineaţa, Al a ţinut o versiune înălţătoare a discursului său electoral standard:

– Ceea ce se află sus – costurile pentru sănătate şi ratele dobînzilor – ar trebui să fie jos, iar ceea ce se află jos – ocuparea forţei de muncă şi speranţa – ar trebui să fie sus. Trebuie să schimbăm direcţia.

Apoi ne-a anunţat pe noi trei, care abia ne mai ţineam ochii deschişi:

– Cred că văd doi oameni care-şi beau cafeaua în braseria non-stop de după colţ. Haideţi să mergem să-i vedem.

Chiar şi Bill a refuzat.

Am stat de vorbă ore întregi cu Tipper despre experienţele noastre ca soţii de politicieni, despre copiii noştri şi despre ce speram să facă Bill şi Al pentru a rezolva problemele ţării. Tipper era foarte pornită cînd venea vorba despre versurile violente şi pornografice din muzică în anul 1985. I-am admirat dorinţa de a-şi face auzită poziţia şi am aprobat critica ei la adresa anumitor fenomene cu care se confruntase. Îi admiram, de asemenea, activitatea depusă în sprijinul celor fără adăpost şi al bolnavilor mintal. Fotograf de renume, ea a făcut cronica ilustrată a campaniei cu camera ei omniprezentă.

Într-o seară, ne aflam într-o zonă rurală de pe valea rîului Ohio şi ne opriserăm la ferma lui Gene Branstool pentru a face un grătar şi a ne întîlni cu fermierii din partea locului. Pe cînd ne pregăteam de plecare, Branstool ne-a spus că se adunase un grup de oameni la o răspîntie la cîteva mile depărtare şi că ar fi fost bine să ne oprim. Era o noapte minunată de vară, iar oamenii şedeau pe tractoarele lor fluturînd steaguri, în timp ce copiii stăteau aşezaţi pe marginea drumului, ţinînd pancarte în mîini şi urîndu-ne bun venit. Fraza de întîmpinare care mi-a plăcut cel mai mult suna aşa: „Daţi-ne opt minute şi vă vom da opt ani!" În lumina palidă, am fost uimiţi să vedem mii de oameni umplînd cîmpul.

De la Vandalia, Illinois, pînă la St. Louis, Missouri, şi de la Corsicana, Texas, pînă la Valdosta, Georgia, am fost întîmpinaţi de

mulţimi imense asemănătoare, radiind de o bucurie intensă, pe care nu am mai întîlnit-o niciunde în altă parte, în politică.

La întoarcerea în Little Rock, imensul etaj al treilea al vechii Arkansas Gazette Building servea ca sediu de campanie pentru Bill Clinton. James Carville a insistat ca oamenii aflaţi în diferitele segmente ale echipei de campanie – incluzînd presa, departamentul politic şi cel de cercetare – să lucreze împreună în acelaşi spaţiu. Era o manieră magnifică şi eficientă de a diminua ierarhia şi de a încuraja libera circulaţie a informaţiei şi a ideilor. În fiecare zi la şapte dimineaţa şi la şapte seara, Carville şi Stephanopoulos ţineau întîlniri în sala care fusese denumită „camera de război" pentru a prezenta noutăţile zilei şi a formula răspunsuri la ştirile din presă şi la atacurile din partea echipei de campanie a lui Bush. Ideea era ca nici un atac la adresa lui Bill să nu rămînă fără răspuns. Poziţionarea acestei camere le permitea lui Carville, lui Stephanopoulos şi echipei de „reacţie rapidă" să reacţioneze imediat pentru a corecta distorsiunile create de opoziţie şi să lucreze într-o manieră agresivă, pentru a face ca mesajul nostru să apară imediat.

Într-o seară, telefonul lui Patti Solis a sunat în capătul sediului din Little Rock. Un alt ajutor de campanie, Steve Rabinowitz, s-a grăbit să ridice receptorul şi, fără un motiv anume, i-a scăpat: „Hillaryland!"[1] S-a simţit foarte jenat cînd mi-a recunoscut vocea în receptor, dar mie mi s-a părut că găsise o poreclă foarte simpatică. Şi lui Patti i-a plăcut foarte mult, aşa că şi-a agăţat un mic afiş pe peretele din spatele biroului, pe care a scris „Hillaryland". Numele a fost păstrat.

În timp, încrederea mea că Bill avea să cîştige alegerile a crescut. Americanii îşi doreau un nou tip de conducere. Doisprezece ani de republicani la Casa Albă sporiseră de patru ori datoria naţională, produseseră deficite bugetare imense şi aflate în creştere şi conduseseră la stagnarea economiei în care prea mulţi oameni nu reuşeau să-şi găsească sau să-şi păstreze o slujbă decentă sau să-şi

[1] „Domeniul lui Hillary".

permită o asigurare de sănătate pentru ei şi pentru copiii lor. Preşedintele Bush se opusese de două ori prin veto adoptării Legii privind Concediul Medical şi Parental şi redusese drepturile femeii. Deşi fusese un susţinător al planificării familiale pe vremea cînd era ambasador la Naţiunile Unite şi congresman de Texas, Bush devenise, ca vicepreşedinte şi apoi ca preşedinte, un opozant al liberei alegeri. Rata criminalităţii, şomajul, sistemul de asigurări sociale şi creşterea numărului celor fără locuinţă dovedeau clar că administraţia Bush părea să fi pierdut contactul cu nevoile ţării.

Lui Bill şi mie nici o altă chestiune nu ni se părea mai gravă decît criza sistemului de sănătate. Oriunde mergeam, auzeam poveste după poveste despre inechităţile sistemului de sănătate. Un număr tot mai mare de cetăţeni erau lipsiţi de îngrijirea necesară, datorită faptului că erau neasiguraţi şi nu aveau mijloacele materiale pentru a plăti facturile medicale.

În New Hampshire, eu şi Bill i-am cunoscut pe Ronnie şi Rhonda Machos, al căror fiu, Ronnie Jr., se născuse cu o problemă serioasă la inimă. Cînd Ronnie şi-a pierdut slujba şi, în consecinţă, asigurarea de sănătate, s-a văzut nevoit să acopere sume uriaşe la facturile de medicamente pentru îngrijirea de care avea nevoie copilul său. Familia Gore ne-a povestit despre o altă familie, Philpott, din Georgia, al cărei băiat în vîrstă de şapte ani, Brett, împărţise o cameră de spital cu tînărul Albert Gore, după un foarte grav accident de maşină. Al şi Tipper menţionau adesea greutăţile financiare cu care se confrunta familia Philpott din cauza bolii lui Brett.

Deşi fiecare din aceste poveşti era înduioşătoare, ştiam că, pentru fiecare caz tragic despre care auzeam, existau alte mii neştiute.

Nu cred că Bill se aştepta ca reforma din sistemul de sănătate să devină punctul central al campaniei sale. La urma urmelor, faimosul slogan din camera de război a lui James Carville era „Ţineţi cont de economie, fraierilor". Dar pe măsură ce Bill studia problema, devenea tot mai clar că reformarea sistemului de asigurări de sănătate şi stoparea costurilor crescînde constituiau părţi integrante

ale revirimentului economiei şi ale asigurării nevoilor medicale urgente ale populaţiei. „Nu uitaţi de sănătate“, repeta Bill mereu echipei sale. Ei au început să adune date, incluzînd un studiu făcut de Ira Magaziner, un pivot al mişcărilor sociale despre care auzisem pentru prima dată în 1969, cînd apăruserăm în revista *Life* după ce ţinuserăm discursurile de absolvire la colegiu. Bill îl întîlnise pe Ira în acelaşi an, atunci cînd Ira sosise în Anglia, la Oxford, ca bursier Rhodes.

Bill, Ira şi o echipă de consilieri experţi, aflată în continuă creştere, au început să analizeze modul în care s-ar fi putut aborda problema sănătăţii, după alegeri. Bill a prezentat planurile respective într-o carte editată pentru campanie care s-a numit *Putting People First,* iar într-un discurs ţinut în septembrie şi-a delimitat obiectivele în abordarea crizei din sistemul de sănătate. Reformele pe care le-a trasat atunci includeau controlul asupra costurilor crescînde ale asistenţei medicale, reducerea volumului de acte necesare şi a birocraţiei din industria de asigurări, ieftinirea medicamentelor cu reţetă medicală şi, cel mai important, garantarea asigurării medicale pentru toţi americanii. Ştiam că încercarea de redresare a sistemului de sănătate va fi o provocare politică majoră. Dar eram încrezători că, dacă alegătorii vor vota cu Bill Clinton pe 3 noiembrie, aceasta însemna că îşi doreau schimbarea.

ÎNVESTIREA ÎN FUNCŢIE

Eu şi Bill am petrecut ultimele douăzeci şi patru de ore ale campaniei din 1992 străbătînd ţara în lung şi în lat, făcînd ultimele opriri în Philadelphia – Pennsylvania, Cleveland – Ohio, Detroit – Michigan, St. Louis – Missouri, Paducah – Kentucky, McAllen şi Fort Worth – Texas şi Albuquerque – New Mexico. Am văzut soarele răsărind în Denver (Colorado) şi pe la zece jumătate am aterizat înapoi la Little Rock, unde Chelsea ne aştepta pe aeroport. După o scurtă oprire pentru a ne schimba hainele, toţi trei am mers către centrul de votare de care aparţineam, unde mi-am depus cu mîndrie votul pentru Bill, ca să-mi fie preşedinte. Am petrecut ziua aceea la reşedinţa guvernatorului, cu familia şi cu prietenii, dînd telefoane suporterilor din toată ţara. La 10.47 seara, reţelele de televiziune anunţau că Bill cîştigase alegerile.

Deşi mă aşteptasem la victorie, m-am simţit copleşită. După ce preşedintele Bush l-a chemat pe Bill pentru a-i confirma alegerea, am mers cu Bill în dormitor, am închis uşa şi ne-am rugat împreună pentru ajutorul lui Dumnezeu în această misiune de o teribilă onoare şi responsabilitate. Apoi am adunat pe toată lumea pentru a merge împreună către Old State House, acolo unde începuse campania în urmă cu treisprezece luni. Ne-am alăturat familiei Gore în faţa unei mulţimi imense de oameni din Arkansas, aflaţi într-o stare de bucurie extatică, şi a suporterilor ardenţi veniţi din toate colţurile Americii.

La doar cîteva ore, masa din bucătăria reşedinţei guvernatoriale devenise „centrul nervos“ în această perioadă de tranziţie. În următoarele săptămîni, potenţialii nominalizaţi la un portofoliu ministerial intrau şi ieşeau de acolo, telefoanele sunau încontinuu şi erau consumate tone de mîncare. Bill i-a cerut lui Warren Christopher să preia conducerea şi să lucreze împreună cu Mickey Kantor şi Vernon Jordan la găsirea candidaţilor pentru poziţiile de importanţă majoră. S-au concentrat mai întîi pe echipa din economie, întrucît aceasta constituia prioritatea majoră a lui Bill. Senatorul de Texas, Lloyd Bentsen, a fost de acord să devină secretar al Trezoreriei; Robert Rubin, copreşedinte al băncii de investiţii Goldman Sachs, a acceptat oferta lui Bill de a deveni primul director al unui Consiliu Economic Naţional ce avea să fie creat în curînd; Laura D'Andrea Tyson, profesoară de economie de la Universitatea Berkeley, a devenit preşedinte al Consiliului Consilierilor Economici; Gene Sperling, fost asistent al guvernatorului Mario Cuomo din New York, a devenit adjunctul lui Rubin, iar mai tîrziu i-a succedat în funcţie; iar congresmanul Leon Panetta, preşedintele democrat al Comisiei de Buget din Camera Reprezentanţilor, a devenit director al Biroului de Management şi Buget. Ei au lucrat împreună cu Bill pentru a trasa liniile directoare în politica economică ce a pus naţiunea noastră pe drumul responsabilităţii fiscale în guvernare şi a adus o creştere fără precedent a sectorului privat.

Ne confruntam şi cu problemele obişnuite ale unei familii care îşi schimbă locul de muncă şi rezidenţa. În mijlocul activităţii de construire a unei noi administraţii, a trebuit să împachetăm lucrurile de la reşedinţa guvernatorială, singurul cămin pe care îl cunoscuse Chelsea, pentru a ne muta. Şi întrucît nu aveam o casă proprie, totul trebuia să meargă cu noi la Washington. Prietenii ni s-au alăturat pentru a ne ajuta să organizăm, să sortăm şi să aşezăm cutiile cu lucruri în fiecare cameră. Loretta Avent, o prietenă din Arizona, care mi se alăturase în campanie după convenţie, s-a ocupat de miile de cadouri care soseau de pretutindeni din lume, umplînd cu ele un întreg spaţiu de la subsol. Periodic, Loretta se strecura în sus pe scări: „Stai să vezi ce a mai venit“. Şi coboram pentru a o găsi ţinînd în mînă un portret al lui Bill făcut din scoici montate pe un fond de catifea roşie sau o colecţie de căţeluşi din pluş îmbrăcaţi în haine de copii trimisă pisicii noastre tărcate pe nume Socks, acum devenită faimoasă.

A trebuit să găsim o nouă şcoală la Washington pentru Chelsea, care era aproape adolescentă acum şi deloc mulţumită de perspectiva de a-şi abandona viaţa pe care şi-o construise pînă în acest moment. Bill şi cu mine ne întrebam cum am putea să-i oferim o copilărie normală la Casa Albă, unde noua ei realitate va include, timp de douăzeci şi patru de ore pe zi, protecţia Serviciului Secret. Hotărîsem deja să îl luăm pe Socks la Washington, deşi fuseserăm preveniţi că nu i se va mai permite să hoinărească de unul singur pentru a aduna păsări moarte şi şoareci ca trofee. Întrucît grilajul de la Casa Albă era suficient de larg încît să se poată strecura în trafic, ne-am decis, deşi cu greutate, că-i va trebui lesă de cîte ori va ieşi afară.

Îmi luasem concediu pe toată durata campaniei, dar acum mi-am dat demisia din avocatură şi am început să adun personal pentru biroul de Primă Doamnă, în timp ce îl ajutam pe Bill cît îmi stătea în putinţă. Amîndoi ne împiedicam de problema rolului pe care aveam să-l joc. Urma să am o „poziţie“, dar nu şi un „serviciu“. Cum puteam folosi această platformă pentru a-mi ajuta soţul şi servi ţara fără să-mi pierd propria voce?

Nu există manual pentru Prime Doamne. Primeşti slujba pentru că bărbatul cu care te-ai căsătorit ajunge preşedinte. Fiecare dintre predecesoarele mele adusese la Casa Albă propria atitudine şi propriile aşteptări, plăcerile şi aversiunile ei, visele şi îndoielile. Fiecare îşi modelase rolul astfel încît să reflecte propriile interese şi stil şi să echilibreze nevoile soţului, ale familiei şi ale ţării. Aşa aveam să fac şi eu. Ca toate Primele Doamne de dinaintea mea, trebuia să decid ce voiam să fac cu oportunităţile şi cu responsabilităţile pe care le moştenisem.

De-a lungul anilor, rolul de Primă Doamnă fusese perceput ca fiind în mare parte simbolic. Se aşteaptă ca ea să reprezinte conceptul ideal – şi în mare parte mitic – al femeii americane. Multe foste Prime Doamne erau femei împlinite în viaţă, dar adevăratele fapte privind ceea ce făcuseră în viaţă erau lăsate la o parte, uitate sau suprimate. La ora la care mă pregăteam să îmi preiau rolul, istoria, în sfîrşit, ajungea din urmă realitatea. În martie 1992, Muzeul Smithsonian de Istorie Americană şi-a revizuit populara colecţie de exponate ale Primelor Doamne, pentru a afirma rolurile politice variate şi imaginile publice diverse ale acestor femei. Dincolo de rochii şi porţelanuri, muzeul expunea şi jacheta de camuflaj pe care o purtase Barbara Bush cînd vizitase cu soţul ei trupele implicate în operaţiunea Furtună în deşert şi prezenta un citat din Martha Washington: „Sînt mai degrabă un prizonier de stat decît orice altceva". Muzeograful-şef al expoziţiei, Edith Mayo, şi Muzeul Smithsonian au fost criticaţi că rescriu istoria şi diminuează „valorile familiale" ale Primelor Doamne.

Studiind căsătoriile foştilor preşedinţi, am recunoscut că Bill şi cu mine nu eram primul cuplu care se baza pe sprijinul reciproc, ca parteneri, în viaţă şi în politică. Datorită cercetărilor efectuate de Muzeul Smithsonian şi de istorici precum Carl Sferazza Anthony şi David McCullough, ştim acum despre sfaturile politice al lui Abigail Adams către soţul ei, care i-au adus porecla de „doamna preşedintă"; despre rolul din spatele scenei jucat de Helen Taft în a-l determina pe Theodore Roosevelt să-l aleagă pe soţul ei ca succesor; despre „preşedinţia neoficială" a lui Edith Wilson după atacul suferit de soţul ei; despre furtunile politice declanşate de Eleanor Roosevelt; şi despre revizuirile dure făcute de Bess discursurilor şi scrisorilor soţului ei, Harry Truman.

Aşa cum fusese cazul şi cu precedenţii locuitori ai Casei Albe, relaţia pe care eu şi Bill Clinton o construiserăm îşi avea rădăcinile în dragoste şi în respect reciproc, în împărtăşirea aceloraşi aspiraţii şi realizări, victorii şi înfrîngeri. Aceasta nu avea să se schimbe în

urma unor alegeri. După şaptesprezece ani de căsătorie, ne eram unul celuilalt cel mai puternic susţinător, cel mai dur critic şi cel mai bun prieten.

Cu toate acestea, nu ne era clar nici unuia dintre noi în ce fel se va potrivi acest parteneriat în noua administraţie Clinton. Bill nu mă putea numi într-o funcţie oficială, chiar dacă ar fi vrut. Legile contra nepotismului fuseseră adoptate încă de pe vremea cînd preşedintele John F. Kennedy îl numise procuror general pe fratele său Bobby. Dar nu existau legi care să mă oprească de la a continua să fiu consilierul neplătit şi, în unele cazuri, reprezentantul lui Bill Clinton. Lucraserăm împreună atîta timp, iar Bill ştia că putea avea încredere în mine. Fusese dintotdeauna ca de la sine înţeles că voi avea şi eu un rol în guvernarea soţului meu. Dar nu am ştiut cu precizie care va fi acesta pînă înspre ultima fază a tranziţiei, cînd Bill mi-a cerut să supervizez iniţiativa sa privind sănătatea.

Bill se afla în curs de centralizare a politicii economice la Casa Albă şi dorea să construiască o structură similară pentru sistemul de sănătate. Cu atîtea agenţii guvernamentale care reclamau partea lor din reformă, era îngrijorat că războaie administrative ar putea înăbuşi creativitatea şi abordările de tip nou. Bill a decis că Ira Magaziner trebuia să coordoneze procesul din interiorul Casei Albe privind dezvoltarea legislaţiei respective şi a dorit ca eu să conduc iniţiativa de a-l transforma în lege. Bill intenţiona să anunţe numirea noastră imediat după învestirea în funcţie. Datorită experienţei noastre din Arkansas, unde Bill mă numise să îndrum comitetele pentru sănătate în mediul rural şi în învăţămîntul public, nici unul din noi nu s-a îngrijorat prea mult de reacţiile pe care le-ar fi putut stîrni implicarea mea. Cînd venea vorba de soţiile politicienilor, cu certitudine nu ne aşteptam să fie capitala ţării mai conservatoare decît Arkansas-ul.

Era seara tîrziu cînd am părăsit Little Rock, pe 16 ianuarie 1993. Mii de prieteni şi suporteri stăteau înghesuiţi într-un hangar uriaş din aeroportul din Little Rock pentru o emoţionantă ceremonie de rămas-bun. Eram foarte nerăbdătoare să văd ce ne aştepta, dar

entuziasmul meu avea un oarecare iz de melancolie. Lui Bill i s-au umezit ochii atunci cînd a recitat versurile unui cîntec către mulţimea celor veniţi să-şi ia rămas-bun: „Arkansas se află adînc în inima mea şi aşa va rămîne mereu“. Trecînd prin ceea ce ni s-a părut mai tîrziu ca o mie de îmbrăţişări şi de fluturări de mînă, am urcat la bordul avionului charter. Odată aflaţi în aer, luminile din Little Rock au dispărut în spatele norilor şi nu mai rămăsese altceva de făcut decît să privim înainte.

Am zburat către Charlottesville, Virginia, pentru a continua călătoria către Washington cu autobuzul, urmînd ruta de 121 de mile pe care Thomas Jefferson o urmase la învestirea sa, în 1801. Credeam că era o modalitate potrivită pentru a iniţia preşedinţia lui William Jefferson Clinton.

Dimineaţa următoare ne-am întîlnit cu Al şi Tipper şi am vizitat Monticello, casa pe care o proiectase Jefferson. Apoi ne-am suit împreună într-un alt autobuz, exact cum făcuserăm în timpul campaniei, şi ne-am îndreptat spre nord către Washington. Drumul naţional 29 era presărat cu mii de oameni care veniseră să ne salute, ţinînd baloane şi pancarte. Unii aveau pancarte făcute acasă cu mesaje care să ne încurajeze, să ne felicite sau să ne admonesteze: „Bubbas pentru Bill“, „Contăm pe tine“, „Ţine-ţi promisiunile – SIDA nu aşteaptă“, „Sînteţi socialişti, fraierilor“. Preferata mea a fost o pancartă pătrată, scrisă cu litere de mînă, ce conţinea două cuvinte: „Binecuvîntare, Compasiune“.

Cerul era încă senin, dar temperatura scădea cu repeziciune pe cînd intram în Washington. Printr-un act al Providenţei, nou-alesul preşedinte nepunctual ajungea la timp şi noi ne-am făcut intrarea în Lincoln Memorial cu cinci minute mai devreme de primul eveniment oficial – concertul de pe treptele clădirii în faţa unei mulţimi imense, care se întindea pînă la Mall. Harry Thomason, Rahm Emanuel şi Mel French, un alt prieten din Arkansas, erau impresarii festivităţilor de învestire. Harry şi Rahm au fost atît de uşuraţi să ne vadă sosind, încît s-au luat în braţe de bucurie.

Nu mai stătusem niciodată într-o incintă din sticlă anti-glonţ – o senzaţie stranie şi care te înstrăina oarecum de ceilalţi. Am fost, cu toate acestea, recunoscătoare pentru micile reşouri de la picioare, întrucît temperatura scăzuse cu repeziciune. Diva pop Diana Ross a interpretat o versiune spectaculoasă a melodiei *God Bless America.* Bob Dylan a cîntat mulţimii adunate la Mall, exact aşa cum o făcuse în ziua aceea din august 1963, cînd Martin Luther King Jr. ţinuse de pe aceleaşi trepte faimosul său discurs „Am un vis“. M-am simţit extrem de norocoasă că-l văzusem pe reverendul King vorbind pe cînd eram adolescentă în Chicago, iar acum şi aici îl ascultam, în onoarea soţului meu, pe omul care a ajutat naţiunea să treacă peste istoria ei dureroasă:

– Haideţi să construim un cămin american pentru secolul al XXI-lea, în care fiecare să aibă un loc la masă şi nici un singur copil să nu fie abandonat, a spus Bill. În această lume şi în cea de mîine, trebuie ori să înaintăm împreună, ori deloc.

Soarele apunea pe cînd Bill, Chelsea şi cu mine treceam în fruntea coloanei de oameni care sărbătoreau, cîntînd şi dansînd peste Memorial Bridge.

Ne-am oprit de partea cealaltă a rîului Potomac, pentru a trage clopotul ce se dorea o replică a lui Liberty Bell, dînd astfel startul unei sărbători pe timpul căreia mii de „clopote ale speranţei“ erau trase simultan de-a lungul ţării şi chiar şi la bordul navetei *Endeavor,* aflată pe orbită în jurul Pămîntului. Ne-am oprit o vreme pentru a contempla focurile de artificii care aprindeau cerul nopţii deasupra capitalei. Apoi am pornit într-o nouă festivitate, şi apoi alta, şi alta. Toate evenimentele începuseră să se amestece într-un caleidoscop de feţe, scene şi voci.

În timpul săptămînii inaugurale, familiile noastre şi personalul au rămas cu noi în Blair House, reşedinţa de oaspeţi tradiţională pentru şefii de stat şi de guverne şi pentru preşedinţii aleşi. Casa Blair şi personalul care lucra acolo, condus de Benedicte Valentiner, cunoscută ca doamna V., şi de adjunctul acesteia, Randy Baumgardner,

ne-au făcut să ne simţim bineveniţi la reşedinţa liniştită şi elegantă, care a devenit o oază de linişte într-o săptămînă teribil de agitată. Casa Blair este faimoasă pentru capacitatea ei de a se adapta oricăror nevoi. Echipa noastră era anostă în comparaţie cu cea a unor anumiţi şefi de stat care se aflaseră acolo în vizită şi care ceruseră gărzilor să rămînă în pielea goală pentru a se asigura că nu poartă armă sau care veniseră de acasă cu propriii bucătari pentru a le prepara totul, de la capră la şarpe.

Bill a ţinut o mulţime de discursuri în săptămîna aceea, dar încă nu-l terminase de compus pe cel mai important din viaţa lui: discursul inaugural. Bill scrie minunat şi este un orator înzestrat care vorbeşte pe înţelesul tuturor, dar revizuirile constante la care îşi supune textele şi schimbările de ultim minut îţi dau dureri de cap. Nu a întîlnit încă o propoziţie cu care să nu se poată juca. Eram obişnuită cu rescrierile lui permanente, dar chiar şi eu simţeam cum îmi creşte neliniştea pe măsură ce se apropia ziua respectivă. Bill lucra la text de cîte ori se ivea cîte un moment liber între diferitele evenimente.

Soţului meu îi place să-i atragă pe toţi cei din jur în tumultul său creator. David Kusnet – principalul lui autor de discursuri, Bruce Reed – consilierul adjunct pe probleme de politică internă, George Stephanopoulos – directorul de comunicare, Al Gore şi eu însămi am contribuit fiecare cu micile noastre idei. Bill şi-a cooptat şi doi prieteni vechi: Tommy Caplan, un minunat dăltuitor de cuvinte şi romancier care îi fusese coleg de cameră la Georgetown University, şi Taylor Branch, cîştigătorul Premiului Pulitzer, care lucrase cu noi în Texas la campania lui McGovern. În mijlocul procesului, Bill a primit o scrisoare de la pastorul Tim Healy, fost preşedinte la Georgetown şi director al Bibliotecii Centrale de la New York. El şi cu Bill împărtăşeau aceeaşi legătură cu Georgetown, iar pastorul Healy tocmai îi scria acea scrisoare lui Bill, cînd a murit subit de un atac de cord, pe cînd se întorcea acasă dintr-o călătorie. Scrisoarea fusese găsită în maşina de scris şi trimisă lui Bill, care a descoperit în acest mesaj postum o frază minunată. Pastorul îi scrisese lui Bill că alegerea lui „va forţa venirea primăverii“ şi va conduce la înflorirea unor noi idei, speranţe şi energii care vor revigora ţara. Mi-au plăcut mult aceste cuvinte, precum şi metafora adecvată privind ambiţiile lui Bill în legătură cu preşedinţia lui.

Era fascinant să-l privesc pe soţul meu în săptămîna aceea, devenind preşedinte în faţa ochilor mei. De-a lungul festivităţilor de învestire în funcţie, Bill a primit instrucţiuni de securitate ca să fie pregătit pentru responsabilităţile istorice pe care urma să şi le asume. Cu o agilitate remarcabilă, putea să-şi abată atenţia de la un discurs de o importanţă majoră la ştirile despre avioanele americane care bombardau Irak-ul, ca răspuns la dispreţul lui Saddam Hussein pentru cererile ONU, şi pînă la rapoarte privind intensificarea conflictului în Bosnia.

Mai scria la discurs cu o zi înainte de ceremonia de învestire. Pentru a-i lăsa timp de lucru, am fost de acord să-i ţin locul la evenimentele din după-amiaza aceea, deşi trebuia să ţin pasul cu propriul program. În aceeaşi după-amiază a trebuit să apar şi în cadrul unor evenimente sponsorizate de cele două instituţii superioare de învăţămînt care mă formaseră – Wellesley şi Yale. Pe drumul de întoarcere de la hotelul Mayflower, maşina a rămas blocată într-o mulţime de oameni adunaţi la evenimentele inaugurale şi de vehicule parcate pe Pennsylvania Avenue, la o aruncătură de băţ de Casa Blair. Întîrziasem atît de mult şi eram atît de frustrată de întîmplare, încît m-am dat jos din maşină şi am început să alerg prin mijlocul traficului. Capricia Marshall, care privea de la o fereastră din Casa Blair, încă mai rîde cînd îşi aminteşte cum arătam fugind printre maşini, cu tocuri şi în rochia de flanel gri, cu Serviciul Secret aflat în alarmă, alergînd în urma mea.

Bill a terminat în cele din urmă de compus şi repetat marele discurs, cu o oră sau două înainte de dimineaţa dinaintea preluării postului.

Am dormit foarte puţin şi am început acea zi extraordinară participînd la o slujbă emoţionantă, la biserica metropolitană A.M.E.[1] Apoi am mers la Casa Albă, unde familia Bush ne-a întîmpinat la poarta de nord, împreună cu cîinii lor spaniel, Millie şi Ranger, care li se tot învîrteau printre picioare. Au fost foarte primitori şi ne-au făcut să ne simţim bine. Deşi campania fusese dureroasă pentru ambele familii, Barbara Bush se arătase foarte amabilă cu mine cînd ne întîlnirăm anterior, şi, după alegeri, mă condusese într-un tur de recunoaştere prin apartamentele de la Casa Albă. George Bush fusese întotdeauna amabil atunci cînd îl întîlnisem la conferinţele anuale ale Asociaţiei Naţionale a Guvernatorilor şi stătusem alături de el la *summit*-ul privind educaţia de la Charlottesville, ţinut la Monticello în 1989. Cînd conferinţa de vară a guvernatorilor se ţinuse la Maine, în 1983, familia Bush îşi deschisese proprietăţile de la Kennebunkport pentru a oferi un picnic fastuos cu fructe de mare. Chelsea, care avea doar trei ani pe atunci, a venit cu noi, iar cînd a trebuit să meargă la baie, vicepreşedintele Bush a luat-o de mînuţă şi i-a arătat drumul.

Familia Gore ne-a însoţit la Casa Albă, împreună cu Alma şi Ron Brown, care era director al DNC şi urma să fie numit secretar la Comerţ, şi cu Linda şi Harry Thomason, care coprezidaseră învestirea în funcţie.

Preşedintele şi doamna Bush ne-au însoţit spre Camera Albastră, unde am băut cafeaua şi am discutat una-alta timp de douăzeci de minute, pînă a venit momentul să ne îndreptăm spre Capitoliu. Bill a mers în limuzina prezidenţială împreună cu George Bush, în timp ce eu şi Barbara îi urmam într-o altă maşină. Mulţimile aliniate de-a lungul bulevardului au manifestat cu bucurie la trecerea noastră. Am admirat elanul doamnei Bush pe cînd se pregătea să vadă un preşedinte – soţul ei – făcînd loc altuia.

La Capitoliu am mers pe latura vestică, cu panorama ei care îţi lua respiraţia dinspre Mall spre Washington Monument şi Lincoln Memorial. Mulţimea imensă se întindea pînă dincolo de Monument.

Urmînd tradiţia, fanfara marinei militare a Statelor Unite a intonat un ultim *Hail to the Chief* pentru George Bush chiar înainte de amiază, şi apoi din nou pentru noul preşedinte, cîteva minute mai tîrziu. Fusesem întotdeauna mişcată de acele acorduri, iar acum mă simţeam emoţionată, dincolo de cuvinte, să le aud intonate pentru soţul meu. Chelsea şi cu mine am ţinut Biblia cu respect, cînd Bill şi-a depus jurămîntul de preşedinte. Apoi ne-a strîns pe amîndouă în braţe, ne-a sărutat şi a şoptit: „Vă iubesc atît de mult pe amîndouă!“

Discursul lui Bill a pus accentul pe temele sacrificiului şi ale serviciului în slujba Americii şi a reiterat schimbările pe care le promisese în timpul campaniei. „Tot ce e rău în America poate fi vindecat prin tot ce este bun în America“, a spus el, chemîndu-i pe americani la o „stagiune de serviciu“ pentru ajutorarea celor aflaţi în nevoi la noi acasă şi a celor din alte părţi ale lumii pe care trebuia să-i sprijinim pentru a-şi cuceri democraţia şi libertatea.

După ceremonia de depunere a jurămîntului, în timp ce unii dintre noii membri ai personalului se grăbeau către Casa Albă pentru a începe să despacheteze şi să ne aranjeze lucrurile, Bill şi cu mine am prînzit în Capitoliu cu membrii Congresului. Aşa cum mantia puterii trece de la un preşedinte la altul în amiaza zilei de învestire, tot aşa trec şi posesiunile de la Casa Albă. Lucrurile unui preşedinte şi ale familiei sale nu pot fi mutate în Casa Albă înainte ca acesta să fie instalat oficial în funcţie. La 12.01, cărucioarele cu bagajele lui George şi ale Barbarei Bush părăseau clădirea, pe cînd ale noastre soseau. Bagajele, mobila şi sutele de cutii erau descărcate într-o grabă nebună în cele cîteva ore dintre ceremonia de la Capitoliu şi sfîrşitul paradei inaugurale. Asistenţii noştri se îmbulzeau pentru a localiza printre bagaje lucrurile de care era imediată nevoie şi înghesuiau restul lucrurilor prin dulapurile şi prin camerele libere, pentru a le aranja mai tîrziu.

[1] African Methodist Episcopal.

Procedurile de securitate de la Casa Albă cereau ca angajaţii mai importanţi să fie verificaţi de gărzile în uniformă ale Serviciului Secret, un procedeu cunoscut sub acronimul WAVES[1], care vine de la „Workers and Visitors Entry System“[2]. O listă a oaspeţilor sau a lucrătorilor prescanaţi este apoi trecută prin sistemul WAVES de intrare în Casa Albă. Din nefericire, asistenta mea personală, Capricia Marshall, nu a înţeles prea bine funcţionarea sistemului. Credea că „a fi salutat“ presupunea o strîngere de mînă de bun venit. Capricia, care nu ar fi lăsat pentru nimic în lume ca rochia mea pentru ceremonia de învestire să-i scape din priviri în ziua aceea, o adusese personal de la Casa Blair, salutînd cu mîna gărzile pe cînd umbla de la poartă la poartă, pentru a fi lăsată înăuntru. A rămas ca mărturie a puterii sale de persuasiune – şi a ulterioarei sale includeri în sistemul WAVES – faptul că rochia mea de bal albastră, acoperită cu dantelă violet, a reuşit să treacă de sistemul de securitate de la Casa Albă în acea zi.

După prînz, Bill, Chelsea şi cu mine am mers în maşină de la Capitoliu în jos, pe drumul pregătit pentru parada militară, pînă la Trezorerie; acolo, cu acordul ezitant al Serviciului Secret, am ieşit din maşină şi ne-am plimbat de-a lungul bulevardului Pennsylvania, pînă la tribuna aranjată în faţa Casei Albe, unde m-am aşezat pentru a privi parada trecînd. Întrucît democraţii nu mai cîştigaseră alegerile de şaisprezece ani, toată lumea voia să participe. Noi nu i-am putut refuza şi nici nu doream să o facem. Erau şase fanfare numai din Arkansas, într-o paradă care a durat trei ore.

Am păşit pentru prima dată în Casa Albă ca noii ei locuitori pe la începutul serii, după ce am urmărit trecînd şi ultimul val al paradei. Îmi amintesc că mă uitam împrejur cu uimire la această casă pe care o vizitasem ca oaspete. Acum avea să fie căminul meu. În timp ce mergeam pe aleea spre Casa Albă şi urcam scările

[1] „Salutări“ (n.tr.).

[2] „Sistemul de Intrare al Lucrătorilor şi Vizitatorilor“.

porţii de nord intrînd în Marele Foaier, am fost dintr-o dată lovită de realitate: eram, de fapt, Prima Doamnă, căsătorită cu preşedintele Statelor Unite. Era primul dintr-o serie de momente în care aveam să-mi amintesc că mă contopeam cu istoria.

Membrii personalului permanent de la Casa Albă, cam o sută de oameni, aşteptau în Marele Foaier să ne ureze bun venit. Aceştia sînt bărbaţii şi femeile care au grijă de casă şi îndeplinesc dorinţele speciale ale rezidenţilor acesteia. Casa Albă îşi are propriii ingineri, dulgheri, instalatori, grădinari, decoratori, îngrijitori, bucătari, valeţi şi menajere, care îşi continuă munca de la o administraţie la alta. Întreaga operaţiune este supravegheată de „aprozi“, un termen pitoresc din secolul al XIX-lea, utilizat încă pentru a descrie personalul administrativ. În anul 2000, mi-am publicat cea de a treia carte, *An Invitation to the White House,* care a fost atît un tribut la adresa personalului permanent al Casei Albe, cît şi o privire din spatele cortinei asupra muncii extraordinare pe care o depun ei în fiecare zi.

Am fost escortaţi pînă la etajul al doilea, unde se aflau apartamentele private, care păreau pustii, de vreme ce lucrurile noastre nu fuseseră despachetate. Dar nu aveam timp să ne îngrijorăm pentru toate acestea. Trebuia să ne pregătim să ieşim.

Una dintre cele mai convenabile caracteristici ale reşedinţei este salonul de frumuseţe, instalat de Pat Nixon la etajul al doilea. Chelsea, prietenele ei, mama, soacra şi cumnata mea, Maria, s-au îmbulzit înăuntru şi s-au pus pe „înfrumuseţat“ ca nişte Cenuşărese, pentru baluri.

Bill dorea să participăm la fiecare din cele unsprezece baluri inaugurale din acea seară, şi nu doar pentru obişnuitele cinci minute de intrat şi făcut cu mîna. Aveam de gînd să sărbătorim. Chelsea şi patru dintre prietenele ei din Arkansas ne-au însoţit la unele evenimente, inclusiv la balul MTV, înainte de a se întoarce la Casa Albă pentru un somn binemeritat. Balul din Arkansas, ţinut în Washington Convention Center, a fost cel mai mare şi cel mai distractiv

pentru noi, deoarece acolo se adunaseră familiile şi prietenii noştri, precum şi douăsprezece mii de suporteri. Ben E. King i-a înmînat lui Bill un saxofon, iar mulţimea a izbucnit în strigăte de bucurie.

Nimeni nu s-a distrat mai bine decît mama lui Bill, Virginia. A fost frumoasa a cel puţin trei dintre baluri. Probabil cunoştea deja jumătate dintre petrecăreţi şi a ajuns curînd să cunoască şi cealaltă jumătate. Şi-a făcut şi o prietenă extraordinară în noaptea aceea – Barbra Streisand. Ea şi Barbra au început o prietenie la balul din Arkansas care a continuat cu telefoane săptămînale pentru întregul an care a urmat.

Bill şi cu mine am continuat cu celelalte baluri, iar spre sfîrşitul serii dansaserăm pe atît de multe versiuni ale melodiei *Don't Stop Thinking About Tomorrow,* tema muzicală neoficială a campaniei, încît a trebuit să mă descalţ pentru a da un dram de odihnă bietelor mele picioare. Nici unul din noi nu dorea ca acea noapte să se termine, dar în cele din urmă am reuşit să-l tîrăsc pe Bill afară de la balul Midwestern, din hotelul Sheraton, pe cînd muzicanţii începuseră să-şi strîngă instrumentele. Se făcuse mai bine de două dimineaţa cînd ne-am îndreptat înapoi spre Casa Albă.

Cînd am ieşit din ascensor în reşedinţa de la etajul doi, ne-am privit unul pe celălalt cu neîncredere: aceasta era acum casa noastră. Prea obosiţi pentru a ne apuca să explorăm acest nou mediu, ne-am prăbuşit amîndoi în pat.

Dormeam de doar cîteva ore cînd am auzit un ciocănit grăbit în uşa dormitorului.

Cioc, cioc, cioc.

– Mmmmm…ce?

CIOC, CIOC, CIOC.

Bill s-a ridicat din pat, iar eu am bîjbîit prin întuneric după ochelari, gîndindu-mă că aveam deja o urgenţă din prima zi. Dintr-o dată uşa s-a deschis cu zgomot şi a intrat în cameră un bărbat în frac purtînd o tavă de argint cu micul dejun. Astfel îşi începeau cei din familia Bush ziua, cu micul dejun la pat la 5.30 dimineaţa şi

astfel fuseseră obişnuiţi cei din personal. Dar primele cuvinte pe care acest biet om le-a auzit din partea celui de al patruzeci şi unulea preşedinte al Statelor Unite au fost:

– Hei! Ce faci aici?

Niciodată nu văzusem pe cineva ieşind cu atîta repeziciune dintr-o cameră.

Bill şi cu mine am rîs puţin şi ne-am potrivit la loc cuverturile pentru a încerca să furăm încă o oră de somn. M-a frapat faptul că atît Casa Albă, cît şi noi, noii săi ocupanţi, ne aflam în curs de a întreprinde unele schimbări majore, în viaţa publică şi în cea privată.

Preşedinţia Clinton reprezenta o schimbare politică şi de generaţie ce avea să afecteze fiecare instituţie din Washington. Douăzeci din ultimii douăzeci şi patru de ani, Casa Albă fusese domeniu republican. Ocupanţii săi fuseseră membri ai generaţiei părinţilor noştri. Familia Reagan servise adeseori cina în faţa televizorului, iar cei din familia Bush, conform cu nenumărate mărturii, se trezeau dis-de-dimineaţă pentru a-şi plimba cîinii, apoi citeau ziarele şi priveau ştirile de dimineaţă la cele cinci televizoare aflate în dormitoarele lor. După doisprezece ani, devotatul personal permanent intrase într-o rutină previzibilă şi cu orar regulat. Copii nu mai locuiseră acolo în permanenţă de pe vremea cînd Jimmy Carter părăsise Casa Albă, în 1981. Bănuiam că stilul de viaţă neconvenţional al familiei noastre şi obiceiurile de muncă de douăzeci şi patru de ore pe zi le erau la fel de nefamiliare pe cît ne erau nouă formalităţile de la Casa Albă.

Campania lui Bill pusese accentul pe „a pune oamenii pe primul loc", aşa că în prima zi petrecută la Casa Albă am vrut să ne ţinem de acea promisiune şi am invitat mii de oameni la o recepţie, mulţi dintre ei selectaţi printr-un sistem de loterie. Toţi aveau bilete de intrare şi stătuseră la coadă în întuneric de dinainte de răsăritul soarelui pentru a ne întîlni, pe noi şi pe cei din familia Gore. Dar nu prevăzuserăm cît de mult ne va lua să salutăm pe fiecare în parte şi nu alocaserăm suficient timp. Cozile se întindeau de-a lungul

curţii, de la poarta de est şi pînă la cea de sud, şi m-am simţit îngrozitor cînd am realizat că mulţi dintre oamenii care aşteptau afară în frig nu vor ajunge pînă în Camera de Recepţii Diplomatice, înainte să trebuiască să părăsim locul. Toţi patru am ieşit afară pentru a le spune celor rămaşi cît de rău ne părea că nu mai puteam rămîne să îi salutăm, dar că erau în continuare bineveniţi să ne viziteze casa.

După ce am terminat şi cu celelalte obligaţii din după-amiaza aceea, eu şi Bill am fost în sfîrşit liberi să ne schimbăm în haine mai lejere şi să aruncăm o privire noului nostru cămin. Voiam să împărţim cu părinţii şi cu prietenii cei mai apropiaţi bucuria acelor prime zile de la Casa Albă. La etajul al doilea se găseau două camere de oaspeţi, cărora li se spunea Camera Reginei şi Dormitorul Lincoln, şi alte şapte camere de oaspeţi la etajul al treilea. Pe lîngă Chelsea şi prietenele ei din Little Rock, stăteau cu noi părinţii noştri, Hugh şi Dorothy Rodham şi Virginia şi Dick Kelley, şi fraţii noştri, Hugh Rodham (şi soţia lui, Maria), Tony Rodham şi Roger Clinton. Îi invitasem şi pe patru dintre cei mai buni prieteni ai noştri, Diane şi Jim Blair şi Harry şi Linda Thomason, pentru a petrece noaptea împreună.

Harry şi Linda concepuseră şi produseseră cîteva emisiuni de televiziune, incluzînd emisiunile de mare succes *Designing Women* şi *Evening Shade,* dar inimile lor nu părăsiseră niciodată ţinuturile din Ozark. Harry crescuse în Hampton, Arkansas, şi începuse ca antrenor de fotbal în Little Rock. Linda provenea dintr-o familie de avocaţi şi activişti din Poplar Bluff, Missouri, chiar dincolo de linia ce demarca frontiera statului Arkansas. Cealaltă persoană faimoasă care se născuse în acel petic de pămînt din Missouri, ne-a spus Linda rîzînd, era Rush Limbaugh, vedetă de radio de dreapta, unul dintre cei mai mari susţinători ai preşedintelui Bush. Familia Lindei şi cea a lui Rush se ştiau de mult timp şi avuseseră dintotdeauna o relaţie de rivalitate amiabilă.

După o săptămînă de festivităţi inaugurale, care a trecut ca vîntul, m-am bucurat să mă relaxez alături de oamenii pe care îi ştiam de ani de zile şi în care aveam încredere deplină. Spre seară, ne-am decis să facem un tur prin bucătăria familiei, care se afla la capătul Salonului de Vest. Harry şi Bill au verificat cămările, în timp ce eu şi Linda am deschis frigiderul. Era gol, cu excepţia unui singur lucru: o sticlă de vodcă plină pe jumătate. Am folosit conţinutul pentru a închina în cinstea noului preşedinte şi a ţării şi pentru viitor.

Părinţii noştri merseseră deja la culcare, iar Chelsea şi oaspeţii ei se liniştiseră, în sfîrşit. Cu o noapte înainte fetele se întorseseră devreme de la balul inaugural şi se distraseră nevoie mare ieşind la vînătoare cu mături, activitate în care fuseseră încurajate de îngrijitori şi de aprozi. Mă gîndisem că era o modalitate bună de a se distra şi a se obişnui cu noul ei mediu. Îngrijitorii veniseră cu tot felul de indicii, cum ar fi găseşte „tabloul cu o pasăre galbenă" (*Still Life with Fruit, Goblet and Canary*[1], de Severin Roesen, în Camera Roşie) şi găseşte „camera în care se spune că a fost văzută o fantomă" (Dormitorul Lincoln, unde oaspeţii mărturisiseră că au simţit o briză rece şi au văzut figuri spectrale).

Nu cred în fantome, dar am simţit uneori cum Casa Albă era bîntuită de spectre ceva mai lumeşti. Spiritele administraţiilor trecute puteau fi găsite peste tot. Uneori lăsau chiar şi bileţele. Lui Harry şi Lindei li s-a dat Dormitorul Lincoln în acea noapte. Cînd s-au urcat în patul lung, din lemn de trandafir, au găsit o hîrtie împăturită sub o pernă: „Dragă Linda, am fost aici primul şi mă voi întoarce."

Era semnat „Rush Limbaugh".

---

[1] *„Natură moartă cu fruct, pocal şi canar"* (n.tr.).

ARIPA DE EST, ARIPA DE VEST

Casa Albă este biroul președintelui și casa acestuia, dar este și muzeu național. Modul său de organizare, am învățat repede, este asemănător celui al unei unități militare. Ani de zile lucrurile fuseseră făcute într-o anumită manieră, adeseori de personalul care lucrase acolo timp de decenii, perfectînd felul în care casa era condusă și conservată. Grădinarul-șef, Irv Williams, a început serviciul sub președintele Truman. Personalul permanent știa că ei erau cei care confereau continuitatea de la o familie prezidențială la alta. Sub multe aspecte, ei erau păstrătorii președinției ca instituție, de la o administrație la următoarea. Noi eram doar locuitori temporari. Cînd fostul președinte Bush a venit pentru a-și dezveli portretul oficial în timpul primului mandat al lui Bill, l-a văzut pe George Washington Hannie Jr., un majordom care lucrase aici mai bine de douăzeci și cinci de ani.

– George, mai ești încă aici?

Bătrînul valet i-a replicat:

– Sigur, domnule. Președinții vin și pleacă. Dar George este *întotdeauna* aici.

Ca în multe instituții venerabile, schimbarea își făcea loc cu încetul la Casa Albă. Sistemul de telefoane era o întoarcere într-o altă epocă. Pentru a suna în afara reședinței trebuia să ridici receptorul și să aștepți ca un operator al Casei Albe să formeze numărul pentru tine. În cele din urmă m-am obișnuit și am ajuns să apreciez

operatorii răbdători care lucrau la tabloul de comandă. Cînd întregul sistem a fost dotat cu tehnologie nouă, am continuat să-mi fac apelurile prin intermediul lor.

Știam că nu o să mă obișnuiesc niciodată cu agentul de la Serviciul Secret postat la ușa dormitorului nostru. Era o procedură standard pentru foștii președinți, iar Serviciul era inflexibil în privința menținerii acesteia.

– Și dacă președintele face un atac de cord în miezul nopții? m-a întrebat odată un agent atunci cînd i-am sugerat să se așeze la baza scărilor, la parter, în loc să stea cu noi la etajul al doilea.

– Are patruzeci și șase de ani și e într-o stare de sănătate remarcabilă, am spus. Nu o să facă nici un atac de cord!

Serviciul Secret s-a adaptat nevoilor noastre și noi la ale lor. La urma urmelor, ei erau experții atunci cînd venea vorba de securitatea noastră. Trebuia doar să găsim o modalitate prin care să îi lăsăm să își facă datoria, iar noi să ne vedem de viețile noastre. Timp de doisprezece ani fuseseră învățați cu o rutină în care spontaneitatea era excepția, nu regula. Campania noastră, cu ritmul ei frenetic și opririle frecvente, îi pusese la grea încercare pe agenții noștri. Am avut multe conversații lungi cu agenții însărcinați să ne asigure protecția. Unul dintre agenții-șef, Don Flynn, mi-a spus:

– Acum înțeleg. E ca și cum unul dintre noi ar fi președinte. Și nouă ne-ar plăcea să putem merge în anumite locuri, să facem anumite lucruri și să stăm seara pînă tîrziu.

Acel comentariu a ajutat la stabilirea unui ton de cooperare și a unei flexibilități care a ajuns să caracterizeze relația noastră cu agenții de pază. Bill, Chelsea și cu mine nu avem decît cuvinte de laudă pentru curajul lor, pentru integritatea și profesionalismul de care au dat dovadă și ne simțim norocoși că am rămas prieteni cu mulți dintre agenții care ne-au protejat.

Maggie Williams fusese de acord să mă ajute spre sfîrșitul campaniei prezidențiale din 1992, dar numai dacă acceptam ca ea să se întoarcă la Philadelphia după alegeri pentru a-și termina doctoratul

la Penn. Odată alegerile terminate, mi-am dat seama că aveam mai multă nevoie de ea ca oricînd. Am rugat-o, am argumentat, am implorat şi am ameninţat pentru a o convinge să rămînă în perioada tranziţiei şi apoi ca şef de personal.

Prima noastră sarcină era să recrutăm membrii personalului, să alegem spaţiile pentru birouri şi să învăţăm dedesubturile îndatoririlor tradiţionale ale Primelor Doamne. De la administraţia Truman încoace, Primele Doamne şi personalul lor operaseră în întregime în Aripa de Est, care găzduieşte două etaje cu spaţii pentru birouri, o largă sală de primire pentru vizitatori, cinematograful Casei Albe şi o lungă colonadă din sticlă care se întinde de-a lungul grădinii de est, pe care Lady Bird Johnson i-a dedicat-o lui Jackie Kennedy. De-a lungul anilor, pe măsură ce îndatoririle Primelor Doamne se extindeau, personalul lor devenea tot mai numeros şi mai specializat. Jackie Kennedy a fost prima care a avut propria secretară de presă. Lady Bird Johnson şi-a organizat structura personalului astfel încît să o reflecte pe aceea a Aripii de Vest. Directorul de personal al lui Rosalynn Carter a funcţionat ca şef de personal şi a participat la întrunirile zilnice cu personalul preşedintelui Carter. Nancy Reagan a sporit numărul şi importanţa personalului său la Casa Albă.

În Aripa de Vest se află Biroul Oval şi Camera Roosevelt, Cabinetul şi Camera de Criză (unde se ţin întîlnirile de mare confidenţialitate şi de unde se trimit şi se primesc diferite informări secrete), Sufrageria Casei Albe (unde se servesc mesele) şi birourile ce adăpostesc personalul superior al preşedintelui. Restul personalului de la Casa Albă lucrează peste alee, în Old Executive Office Building sau OEOB. Nici o Primă Doamnă sau personalul ei nu au avut vreodată birourile în Aripa de Vest sau în OEOB (care a fost redenumită Eisenhower Executive Office Building).

Deşi biroul vizitatorilor, cel al corespondenţelor personale şi al secretarului social rămîneau în Aripa de Est, unii membri ai personalului meu aveau să facă parte din echipa din Aripa de Vest. M-am gîndit că trebuiau să se integreze şi fizic în această structură. Maggie

şi-a susţinut cauza în faţa personalului de tranziţie al lui Bill în privinţa spaţiului pe care voiam să-l obţinem în Aripa de Vest, aşa că în final biroul Primei Doamne a fost mutat într-o serie de camere din capătul coridorului lung, aflat la primul etaj al OEOB. Mi s-a distribuit un birou la etajul al doilea al Aripii de Vest, pe acelaşi hol cu departamentul de politică internă. Acesta constituia un alt eveniment fără precedent în istoria Casei Albe şi a devenit în curînd hrană pentru comedianţii de la miezul nopţii şi pentru firoscoşii din politică. O caricatură apărută în acea perioadă înfăţişa Casa Albă cu un Birou Oval care creştea din acoperişul celui de-al doilea etaj.

Maggie a preluat titlul de asistent al preşedintelui – predecesorii ei se numiseră asistenţi *adjuncţi* ai preşedintelui – şi în fiecare dimineaţă la 7.30 asista la şedinţele personalului superior, împreună cu consilierii de vîrf ai preşedintelui. Am avut şi eu un consilier permanent de politică internă, precum şi un autor de discursuri prezidenţiale pentru a lucra pe discursurile mele, în special pe cele legate de reforma din sistemul de sănătate. Personalul meu, alcătuit din douăzeci de oameni, includea un adjunct al şefului de personal, un secretar de presă, un responsabil cu alcătuirea programului, un director de călătorii şi un responsabil cu alcătuirea dosarului de rapoarte zilnice. Doi dintre membrii iniţiali ai personalului meu se mai află şi astăzi alături de mine: Pam Cicetti, un experimentat asistent managerial care a devenit persoană bună la toate, şi Alice Pushkar, director pentru corespondenţa Primei Doamne, care şi-a asumat cu calm şi imaginaţie una dintre cele mai ingrate slujbe.

Aceste schimbări de amplasament şi de personal erau de o mare importanţă, dacă voiam să mă implic în agenda lui Bill, în particular în chestiuni ce priveau problemele femeilor, ale copiilor şi ale familiei. Oamenii pe care îi angajasem erau devotaţi acestor probleme şi ideii că guvernul putea – şi trebuia – să fie partener în crearea oportunităţilor pentru oameni dornici să muncească bine şi să-şi asume responsabilităţi. Cei mai mulţi dintre aceştia veneau din sectorul public sau din cadrul unor organizaţii aflate în slujba

ameliorării condiţiilor economice, politice şi sociale ale persoanelor subreprezentate şi neprivilegiate.

Curînd, personalul meu a fost recunoscut în cadrul administraţiei şi de către presă ca fiind activ şi influent, fapt datorat în mare măsură conducerii lui Maggie şi a lui Melanne Verveer, şeful-adjunct al personalului meu. Melanne şi soţul ei, Phil, fuseseră prieteni cu Bill de pe cînd erau colegi la Georgetown University, iar ea fusese timp îndelungat activist al Partidului Democrat şi un experimentat agent la Washington. Un adevărat maestru al politicii, care iubea complexitatea şi nuanţarea, Melanne lucrase ani de zile la Capitoliu şi în lumea *lobby*-ului. Obişnuiam să glumesc că nu exista persoană la Washington pe care ea să nu o cunoască. Nu numai Melanne era o legendă în capitala ţării, ci şi Rolodex-ul ei. Ultima oară număra şase mii de nume. Nu se pot cataloga toate proiectele pe care le-a conceput şi le-a condus Melanne, mai întîi ca adjunct, în primul madat, apoi ca şef al personalului meu. A devenit, de asemenea, un jucător-cheie în echipa preşedintelui, susţinînd cauza politicilor privind femeile, drepturile omului, serviciile legale şi artele.

În curînd echipa mea a ajuns cunoscută la Casa Albă drept „Hillaryland". Eram pe deplin cufundaţi în operaţiunile zilnice ale Aripii de Vest, dar aveam şi mica noastră enclavă în cadrul Casei Albe. Personalul meu îşi făcea un merit din discreţia, loialitatea şi camaraderia sa şi aveam propriul etos. În timp ce Aripa de Vest mai lăsa informaţia să se scurgă, Hillaryland nu a făcut-o niciodată. În timp ce consilierii la vîrf ai preşedintelui se luptau pentru a obţine birouri cît mai mari în apropierea Biroului Oval, personalul meu superior îşi împărţea birourile cu asistenţii mai tineri. Aveam jucării şi creioane pentru copii în sala principală de conferinţe şi fiecare copil care ne-a vizitat vreodată ştia exact unde pitisem prăjiturelele. Odată, de Crăciun, Melanne a comandat cocarde pe care scria cu litere mici HILLARYLAND şi împreună am început să împărţim titluri de membru onorific, de obicei soţiilor şi copiilor

greu încercaţi ai personalului meu suprasolicitat. Calitatea de membru le permitea să ne viziteze oricînd doreau şi să participe la toate petrecerile noastre.

Operaţiunea Aripa de Vest se afla în plină desfăşurare, dar obligaţiile mele din Aripa de Est îmi dădeau încă de furcă. La doar zece zile după învestirea în funcţie, Bill şi cu mine eram gazdele primului mare eveniment – cina anuală a Asociaţiei Naţionale a Guvernatorilor (ANG). Bill fusese preşedinte al ANG şi mulţi dintre cei care participau acum erau colegi şi prieteni pe care îi ştiam de ani de zile. Voiam ca această cină să iasă bine şi eram nerăbdătoare să dezmint zvonul, apărut prin presă, conform căruia aş fi fost prea puţin interesată de îndeplinirea funcţiilor tradiţionale ale unei Prime Doamne, care includeau supravegherea evenimentelor sociale de la Casa Albă. Îmi făcuse plăcere să îndeplinesc asemenea obligaţii înainte, în Arkansas, şi aşteptam cu nerăbdare să o fac şi acum. Dar eu şi personalul meu aveam nevoie de o călăuză. Participasem la cinele de la Casa Albă din 1977 încoace, cînd preşedintele şi doamna Carter îl invitaseră pe procurorul general al Arkansas-ului, Bill Clinton, şi pe soţia acestuia la o cină în onoarea prim-ministrului Canadei, Pierre Trudeau, şi a soţiei sale, Margaret. Ne întorseserăm în fiecare an de atunci încoace, pe cînd Bill era guvernator, pentru cina pe care trebuia acum să o plănuiesc. Participarea la cină în calitate de oaspeţi fusese mult mai puţin solicitantă decît găzduirea ei acum.

Am beneficiat de ajutorul noii secretare sociale, Ann Stock, o femeie energică, de un gust şi un stil impecabile, care lucrase la Casa Albă pentru preşedintele Carter, iar apoi ca director executiv la Bloomingdale's. Ann şi cu mine am încercat diferite combinaţii de feţe de masă şi de veselă pînă ce ne-am oprit la porţelanurile chinezeşti aurii cu marginile roşii achiziţionate de doamna Reagan. Am lucrat apoi la aranjarea locurilor, pentru a ne asigura că invitaţii se vor simţi confortabil cu vecinii lor de masă. Cunoşteam

aproape pe toată lumea şi am decis să-i aranjăm în funcţie de interese şi de personalitate. M-am consultat cu specialistul florar al Casei Albe, Nancy Clarke, întrucît ea a aranjat pe fiecare masă lalelele pe care le alesesem. Din acea zi, personalitatea veselă a lui Nancy nu a încetat să mă uimească.

Fiecare oră trăită la Casa Albă revela cîte un obstacol nou şi neprevăzut. Cu toate acestea, existau cîţiva oameni cu care se putea discuta şi care înţelegeau în mod sincer prin ce treceam. Prietenii apropiaţi mă susţineau şi erau întotdeauna disponibili pentru o discuţie prin telefon, dar nici unul dintre ei nu locuia la Casa Albă. Din fericire, una dintre persoanele cunoscute a locuit acolo şi a înţeles toate prin cîte am trecut. Ea a devenit o sursă valoroasă de înţelepciune, sfat şi sprijin.

Pe 26 ianuarie, o dimineaţă tăioasă de iarnă la doar cîteva zile după învestirea în funcţie, am zburat la New York cu naveta ce făcea cursele obişnuite. A fost singurul meu zbor cu o linie comercială în cei opt ani petrecuţi la Casa Albă. Datorită cerinţelor de securitate şi a inconvenientelor cauzate celorlalţi pasageri, am fost de acord în cele din urmă să renunţ la acel obicei al existenţei mele trecute. Oficial, mergeam la New York ca să primesc Premiul Lewis Hine pentru activitatea mea în domeniul drepturilor copilului şi pentru a vizita P.S.[1] 115, o şcoală publică locală, pentru a promova cursurile voluntare. Dar aveam, de asemenea, să fac şi o pauză neoficială pentru a lua prînzul cu Jacqueline Kennedy Onassis, în frumosul ei apartament de pe Fifth Avenue.

O mai întîlnisem pe Jackie de cîteva ori înainte şi o vizitasem o dată în timpul campaniei din 1992. Fusese de la început o susţinătoare a lui Bill, contribuind financiar şi participînd la convenţie. Era o figură publică de excepţie, o persoană pe care am admirat-o şi am respectat-o dintotdeauna. Jackie Kennedy nu fusese numai o superbă Primă Doamnă, aducînd graţie, stil şi inteligenţă la Casa Albă, dar făcuse şi o treabă minunată cu educaţia copiilor săi.

[1] Public School.

Cu luni în urmă, îi cerusem sfatul în legătură cu implicaţiile aducerii copiilor în atenţia publicului, iar în timpul acestei vizite speram să aflu mai mult despre cum se descurcase cu obiceiurile împămîntenite ale Casei Albe. Trecuseră treizeci de ani de cînd trăise acolo, dar simţeam că nu se schimbase mult de atunci.

Serviciul Secret m-a depus la uşa apartamentului ei cu puţin înainte de amiază, iar Jackie m-a întîmpinat la uşa ascensorului de la etajul al cincisprezecelea. Era îmbrăcată impecabil, cu pantaloni de mătase într-una din culorile ei tipice, o combinaţie de bej cu gri, şi o bluză asortată cu dungi fine de culoarea piersicii. La şaizeci şi trei de ani, rămăsese la fel de frumoasă şi plină de demnitate pe cît fusese cînd intrase pentru prima oară în conştiinţa naţiunii, în postura superbei soţii de treizeci şi unu de ani a celui de-al doilea cel mai tînăr preşedinte din istoria Americii.

După moartea preşedintelui Kennedy, în 1963, se retrăsese din viaţa publică pentru mulţi ani, se căsătorise cu magnatul armatorilor, Aristotel Onassis, iar mai tîrziu s-a lansat într-o carieră de succes ca editor pentru una dintre cele mai bune case de editură din New York. Primul lucru pe care l-am remarcat la apartamentul ei a fost faptul că era plin ochi cu cărţi. Se aflau peste tot – pe şi sub mese, în spatele canapelelor şi al scaunelor. Teancul de cărţi era atît de înalt în biroul ei, încît îşi putea aşeza farfuria pe ele atunci cînd mînca la birou. Este singura persoană din cîte cunosc care literalmente şi-a decorat apartamentul cu cărţi, pe care apoi le-a împrăştiat peste tot. Am încercat să imit efectul din apartamentul lui Jackie cu toate cărţile pe care le aveam eu şi Bill. Firește, apartamentul nostru nu a arătat nicicum la fel de elegant.

Ne-am aşezat la o masă în colţul camerei de zi, cu vedere spre Central Park şi Metropolitan Museum, şi am continuat conversaţia începută în timpul prînzului pe care îl luasem cu o vară în urmă. Jackie mi-a dat sfaturi nepreţuite despre cum să mă descurc cu lipsa unei vieţi private şi mi-a povestit ce făcuse ea pentru a-şi proteja copiii, Caroline şi John. Mi-a spus că asigurarea unei vieţi normale

pentru Chelsea avea să fie cea mai mare provocare căreia eu şi Bill trebuia să-i facem faţă. Trebuia să-i permitem lui Chelsea să crească şi chiar să facă greşeli, în acelaşi timp protejînd-o de indiscreţiile la care avea să fie supusă ca fiică a preşedintelui. Copiii ei, mi-a spus, au avut norocul de a avea foarte mulţi verişori, tovarăşi de joacă şi prieteni, mulţi dintre ei cu părinţi aflaţi în atenţia publică. Simţea că lucrurile aveau să fie mult mai dificile cu un copil singur la părinţi.

– Va trebui să o protejezi pe Chelsea cu orice preţ, mi-a spus ea. Înconjoar-o de prieteni şi rude, dar nu o răsfăţa. Nu o lăsa să creadă că este specială sau că i se cuvin anumite lucruri. Ţine presa la distanţă de ea, dacă poţi, şi nu lăsa pe nimeni să se folosească de ea.

Eu şi Bill luaserăm deja cîteva măsuri, conştienţi fiind de interesul public pentru Chelsea şi de fascinaţia naţională privind creşterea unui copil în Casa Albă. Decizia cu privire la şcoala unde aveam să o trimitem pe Chelsea inspirase dezbateri aprinse, în mare măsură datorită semnificaţiei simbolice a acestei hotărîri. Am înţeles, aşadar, dezamăgirea susţinătorilor învăţămîntului public atunci cînd am decis să o înscriem la Sidwell Friends, o şcoală privată quaker, mai ales pentru că Chelsea frecventase şcoli publice în Arkansas. Dar decizia noastră se bazase pe un anumit fapt: şcolile private erau proprietăţi private şi impuneau astfel bariere accesului media. Şcolile publice nu o făceau. Ultimul lucru pe care îl doream pentru copilul nostru erau camerele de televiziune şi reporterii de ştiri urmărindu-ne fata de-a lungul zilei de şcoală, aşa cum făcuseră cu fiica preşedintelui Carter, Amy, care urmase o şcoală publică.

Pînă acum, instinctele noastre şi sfaturile lui Jackie i-au fost de folos lui Chelsea. S-a adaptat noii ei şcoli la fel de uşor pe cît era de aşteptat, deşi îi lipseau prietenii din Arkansas. Se instalase în cele două camere care îi fuseseră distribuite la etajul al doilea. Ele fuseseră ale lui Caroline şi John, iar mai tîrziu ale Lyndei şi ale lui Luci Johnson, aşa că Jackie ştia exact unde se aflau. Una din ele era acum dormitorul lui Chelsea, cu două paturi gemene, iar

cealaltă era un salon unde putea să-şi facă temele, să se uite la televizor, să asculte muzică sau să-şi primească prietenii.

I-am spus lui Jackie cît de recunoscătoare îi eram că aranjase la etaj o sufragerie şi că transformasem oficiul majordomului într-o mică bucătărie unde puteam lua masa în familie într-o atmosferă mai relaxată şi mai neconvenţională. Într-o noapte, am declanşat o criză culinară. Chelsea nu se simţea bine şi eu am vrut să-i pregătesc ouă moi şi sos de mere, mîncărurile de alinare pe care i le pregătisem de fiecare dată în anii de dinaintea şederii la Casa Albă. M-am uitat prin mica bucătărie după ustensilele necesare, iar apoi am chemat bucătarul pentru a-i cere cele necesare. El şi întregul personal de la bucătărie au fost năuciţi numai de ideea unei Prime Doamne mînuind nesupravegheată o tigaie de bucătărie! Au contactat chiar personalul meu pentru a-i întreba dacă găteam eu însămi fiindcă eram nemulţumită de stilul lor de a găti. Acest incident mi-a amintit de experienţa similară a lui Eleanor Roosevelt cînd se adapta vieţii de la Casa Albă. „Inconştient, am făcut mai multe lucruri care i-au şocat pe aprozi“, a scris în autobiografia ei. „Primul a fost că am insistat să îmi pornesc singură liftul, fără să aştept vreun uşier să-l pornească pentru mine. Aşa ceva pur şi simplu nu se făcea de către o soţie de preşedinte.“

Am discutat cu Jackie şi despre Serviciul Secret şi despre problemele neobişnuite de securitate pe care le prezentau copiii unui preşedinte. Mi-a confirmat ceea ce bănuiam şi eu, că, deşi securitatea era necesară, era important să o fac pe Chelsea să înţeleagă, aşa cum făcuse şi Jackie cu copiii ei, că le datora respect oamenilor care juraseră să o protejeze. Văzusem copii de guvernatori dînd ordine în stînga şi-n dreapta şi chiar sfidînd poliţişti în puterea vîrstei, însărcinaţi să-i păzească. Jackie mi-a povestit un episod în care un copil îi luase bicicleta lui John, iar acesta chemase garda de corp să i-o recupereze. Cînd a aflat, Jackie i-a spus lui John că pe viitor va trebui să-şi rezolve singur problemele. Echipele succesive

de agenţi însărcinaţi cu paza lui Chelsea au înţeles că, pe cît era posibil, ea trebuia să ducă viaţa unei adolescente normale.

Serviciul utilizează nume de cod pentru protejaţii lor şi fiecare membru al familiei are un nume care începe cu aceeaşi literă. Bill a devenit *eagle* („vulturul"), eu eram *evergreen* („veşnic verde"), iar Chelsea, potrivit, *energy* („energia"). Numele de cod sună pretenţios, dar reflectă o realitate dură: ameninţările permanente cer vigilenţă şi amestecul prompt al securităţii protectoare.

Jackie a vorbit cu francheţe despre atracţiile bizare şi periculoase pe care le trezeau politicienii charismatici. M-a avertizat că Bill, la fel ca preşedintele Kennedy, avea un magnetism personal care inspira sentimente puternice oamenilor. Nu mi-a spus-o niciodată deschis, dar cred că voia să-mi transmită că şi el ar fi putut deveni o ţintă.

– Trebuie să fie foarte precaut, mi-a spus ea. Foarte atent.

Încă nu pricepeam cum am fi putut salva aparenţele normalităţii în vieţile noastre, dacă trebuia să privim peste umăr oriunde mergeam. Jackie ştia că, spre deosebire de cuplurile prezidenţiale de dinainte, noi nu aveam propria casă sau reşedinţă de vacanţă unde să ne retragem uneori. M-a îndemnat să folosesc Camp David şi să stau pe la prieteni care aveau case mai departe de lume, unde puteam evita căutătorii de curiozităţi şi *paparazzi*.

Nu întreaga conversaţie a fost la fel de serioasă. Am bîrfit prietenii comuni şi chiar moda. Jackie era un etalon în moda secolului al XX-lea. Prietenii mei şi unii ziarişti se luaseră de felul în care mă îmbrăcam, de părul şi de machiajul meu încă din ziua în care Bill îşi anunţase candidatura. Cînd am întrebat-o dacă ar fi trebuit să mă prezint în faţa unei echipe de experţi, aşa cum îmi recomandaseră unii în presă, s-a arătat oripilată.

– Trebuie să fii tu însăţi, mi-a spus. Vei sfîrşi purtînd ideile altcuiva despre cine eşti şi cum trebuie să arăţi. Mai bine concentrează-te asupra a ceea ce este important pentru tine.

Vorbele ei au fost o adevărată uşurare. Cu permisiunea tacită a lui Jackie, m-am hotărît să continuu să mă distrez, fără să iau lucrurile prea în serios.

După ce am petrecut vreo două ore vorbind astfel, se făcuse în sfîrşit timpul să plec. Jackie m-a îndemnat să o sun sau să iau legătura cu ea, ori de cîte ori aveam întrebări sau aveam nevoie să stau de vorbă cu cineva. Pînă în ziua morţii sale timpurii de cancer, şaisprezece luni mai tîrziu, a rămas o sursă de inspiraţie şi de sfaturi bune pentru mine.

M-am simţit mai sigură după vizita la Jackie, dar această clipă de răgaz nu a ţinut mult timp. Acceptasem să acord primul meu interviu în presă, în calitate de Primă Doamnă, lui Marian Burros de la *The New York Times,* ce relata de obicei despre prima cină oficială a fiecărei noi administraţii. Articolele ei se concentrau în general asupra alegerii florilor, mîncării şi a orchestrei care asigura atmosfera în seara respectivă. Am considerat că interviul îmi dădea şansa de a-mi împărtăşi ideile despre felul în care intenţionam să fac din Casa Albă o vitrină a culturii şi artei culinare americane.

M-am întîlnit cu Burros în Camera Roşie, una dintre cele trei camere de întîlnire de la etajul rezervat întîlnirilor oficiale, State Floor, din reşedinţa executivă. Ne-am aşezat lîngă şemineu pe o canapea American Empire din secolul al XIX-lea. Faimosul portret din 1804 al lui Dolley Madison, soţia preşedintelui Madison şi una dintre cele mai măreţe predecesoare ale mele, făcut de Gilbert Stuart, atîrna pe un perete. Pe cînd Burros şi cu mine stăteam de vorbă, am prins în colţul ochiului o imagine a lui Dolley. Fusese o femeie extraordinară, mult avansată faţă de timpurile în care trăise, faimoasă pentru sociabilitate, pentru stilul personal care a dat naştere la adevărate curente în moda timpului (prefera turbanul), pentru abilităţile politice şi curajul său deosebit. În timpul războiului din 1812, cînd trupele britanice invadatoare avansau înspre Washington, şi-a petrecut ziua pregătind ceea ce avea să fie ultima serată la Casa Albă pentru preşedintele Madison şi consilierii lui

militari, care erau aşteptaţi să se întoarcă de pe front. Deşi a înţeles în cele din urmă că trebuia să evacueze reşedinţa, a refuzat să plece pînă cînd britanicii au ajuns practic la uşă. A fugit cărînd în spate haine, documente de stat importante şi cîteva obiecte de tezaur din reşedinţă. Ultimul ei act a fost să ceară ca portretul în mărime naturală al lui George Washington făcut de Gilbert Stuart să fie tăiat din ramă, rulat şi pus la adăpost. La scurt timp după fuga ei, amiralul Cockburn şi oamenii lui au prădat Casa Albă, au mîncat bucatele pe care ea le pregătise pentru cină şi au dat foc reşedinţei.

Voiam ca prima mea petrecere de seară de la Casa Albă să fie memorabilă, dar nu *atît* de memorabilă.

I-am spus lui Burros că voiam să ne punem amprenta asupra Casei Albe aşa cum făcuseră şi celelalte cupluri dinaintea noastră. Am început prin a introduce bucătărie americană în meniuri. De la administraţia Kennedy încoace, bucătăria de la Casa Albă fusese domeniul francezilor. Am înţeles-o pe Jackie de ce voise să îmbunătăţească mult lucrurile de la Casa Albă, de la decor şi pînă la bucătărie, dar asta fusese atunci. În cele trei decenii care trecuseră de cînd ocupase ea Casa Albă bucătarii americani revoluţionaseră arta gătitului, începînd cu incomparabilul duo Julia Child şi Alice Waters. Child ne scrisese, mie şi lui Bill, pe la sfîrşitul lui 1992, îndemnîndu-ne să promovăm arta culinară americană, iar Waters ne-a scris pentru a ne încuraja să angajăm un bucătar american. Am fost de acord cu ele. La urma urmelor, Casa Albă era unul dintre cele mai vizibile simboluri ale culturii americane. L-am angajat pe Walter Scheib, un bucătar experimentat care se specializase în bucătărie americană, pregătită cu ingrediente mai proaspete şi mai uşoare, şi a introdus mai multă mîncare şi vinuri furnizate de producători americani.

Cina s-a dovedit un mare succes, cu cîteva erori vizibile, din fericire, numai pentru noi. Banchetul esenţialmente american a inclus creveţi afumaţi şi marinaţi, muşchi de vită la grătar, legume fragede în coş de dovlecei şi cartofi aurii de Yukon cu ceapă de

Vidalia. Am mîncat brînză de capră din Massachusettes şi am băut vinuri americane. Oaspeţii noştri au părut realmente încîntaţi, mai ales după prezentarea după cină a unei piese în stil Broadway, aranjată în ultimul minut de premiatul nostru prieten James Naughton şi care îi avea în distribuţie pe Lauren Bacall şi Carol Channing. Am răsuflat uşurată.

Povestea lui Burros a apărut pe prima pagină din *The New York Times* pe 2 februarie şi a adus cîteva ştiri minore. Anunţam printre altele că interziceam fumatul în reşedinţa executivă, precum şi în Aripile de Est şi de Vest, că broccoli se vor întoarce pe masa de la Casa Albă (fuseseră exilaţi de familia Bush) şi că speram să facem Casa Albă mai accesibilă publicului. Alături de text se afla o fotografie a mea, purtînd o rochie neagră, de seară, cu umerii goi, creaţie a Donnei Karan.

Atît articolul, cît şi fotografia mi s-au părut inofensive, în schimb au inspirat o mulţime de comentarii. Corpul de presă de la Casa Albă nu a fost prea fericit să afle că acordasem exclusivitate unui reporter a cărui ocupaţie de bază nu o constituia politica de la Casa Albă. După părerea lor, alegerea mea marca hotărîrea de a evita întrebările incomode cu privire la rolul meu în arena politică. Unii critici au sugerat că povestea fusese concepută pentru a-mi „îndulci“ imaginea şi a mă portretiza ca o femeie tradiţională într-o postură tradiţională. Unii dintre apărătorii mei cei mai înfocaţi au tratat, de asemenea, fotografia şi articolul ca o excepţie, întrucît nici unul nu reflecta imaginea lor despre mine ca Primă Doamnă. Dacă aveam intenţii serioase în chestiuni substanţiale de politică, au raţionat ei, de ce am vorbit unui reporter despre mîncare şi distracţie? Invers, dacă eram cu adevărat îngrijorată de aranjamentele florale şi de culoarea feţelor de masă, cum puteam fi creditată ca suficient de serioasă pentru a conduce un demers politic major? Ce fel de mesaj voiam să transmit, la urma urmelor?

Mi s-a părut că oamenii nu mă puteau percepe decît într-un fel sau în altul – *fie* ca o profesionistă care munceşte din greu, *fie* ca o

gazdă conştiincioasă şi primitoare. Începeam să prind ceea ce Kathleen Hall Jamieson, distinsă profesoară de comunicare şi decan la Annenberg School of Communication de la Universitatea din Pennsylvania, avea să numească mai tîrziu „dubla legătură". Stereotipiile de gen, spune Jamieson, le atrag în capcană pe femei, categorizîndu-le în diferite feluri care nu reflectă adevărata complexitate a vieţii lor. Devenea clar că oamenii care voiau să mă potrivească într-un anumit tipar, tradiţionalist sau feminist, nu vor fi niciodată satisfăcuţi cu mine aşa cum sînt – adică cu rolurile mele multiple şi uneori paradoxale.

Prietenele mele trăiau în aceeaşi manieră. În orice zi, Diane Blair se putea afla în faţa unei clase, predînd ştiinţe politice înainte de a se apuca de pregătit cina pentru o mulţime imensă aflată la casa familiei Blair de pe malul lacului. Melanne Verveer conducea o întrunire de la Casa Albă acum, pentru ca peste două minute să vorbească la telefon cu nepoata ei. Lissa Muscatine, o bursieră Rhodes de la Harvard, care a născut trei copii pe cînd lucra pentru mine la Casa Albă, putea fi în avion corectînd discursuri sau acasă schimbînd scutece. Care era „adevărata" femeie? De fapt, cele mai multe dintre noi jucam aceste roluri şi multe altele în fiecare zi a vieţii noastre.

Ştiu cît de greu poate fi să împaci mai multe cereri, opţiuni şi activităţi disparate pe care femeile trebuie să le îndeplinească în fiecare zi. Cele mai multe dintre noi trăim cu micile voci agasante din interior, care ne chestionează întruna în legătură cu alegerile făcute, şi cu un mare sentiment de vinovăţie, indiferent de alegerea făcută. În propria viaţă fusesem soţie, mamă, fiică, soră, rudă, student, avocat, activist pentru drepturile copilului, profesor de drept, creştin metodist, consilier politic, cetăţean şi multe altele. Acum eram un simbol – iar asta era o experienţă nouă.

Bill şi cu mine ne îngrijoraserăm în legătură cu problemele pe care aveam să le întîmpinăm la Casa Albă atunci cînd ne mutaserăm aici, dar nu mă aşteptasem niciodată ca felul în care aveam

să îmi definesc rolul de Primă Doamnă să genereze atîta controversă şi confuzie. În mintea mea eram tradiţionalistă în anumite sensuri, iar în altele, nu. Îmi păsa de mîncarea cu care îi serveam pe oaspeţii noştri şi voiam totodată să îmbunătăţesc sistemul de sănătate al americanilor. Pentru mine, nu era nimic contradictoriu în interesele şi în activităţile mele.

Navigam prin ape necunoscute – şi prin lipsa mea de experienţă am contribuit uneori la perceperea mea eronată. Mi-a luat o vreme să înţeleg că ceea ce mie nu mi se părea interesant ar putea părea astfel multor oameni din America. Trăiam într-o epocă în care unii oameni încă mai erau echivoci în legătură cu femeile aflate în poziţii de responsabilitate şi de putere publică. În era schimbării rolurilor sexelor, eu eram dovada „numărul unu" a Americii.

Toţi ochii americanilor erau aţintiţi asupra mea şi senzaţia era copleşitoare. De cînd devenisem protejată a Serviciului Secret la Convenţia Democrată de la New York din iulie 1992, încercasem să mă adaptez pierderii anonimatului. Ocazional, mă strecuram afară din Casa Albă purtînd pulover, ochelari de soare şi şapcă de base-ball. Îmi plăcea să mă plimb pînă la Mall, să privesc monumentele sau să mă plimb cu bicicleta de-a lungul canalului C & O din Georgetown. M-am tîrguit cu Serviciul Secret să mă lase însoţită doar de un agent, îmbrăcat în haine de stradă, mergînd pe jos sau cu bicicleta alături de mine. Am aflat însă în curînd că ţineau tot timpul prin preajmă una din maşinile acelea complet echipate, în caz că s-ar fi ivit vreo situaţie de urgenţă. Dacă mă mişcam repede, chiar şi cei care credeau că mă recunosc deveneau nesiguri. Într-o dimineaţă, o familie care vizita piaţa mi-a cerut să le fac o fotografie în faţa monumentului lui Washington. Am acceptat imediat şi, pe cînd ei stăteau grămadă zîmbitori, l-am auzit pe unul din copii spunînd:

– Mamă, doamna aceasta îmi pare cunoscută.

Am ieşit din raza lor vizuală înainte să aflu dacă îşi dăduseră seama cine fusese fotograful.

Aceste momente de anonimat liniştit erau trecătoare şi la fel era şi timpul petrecut cu prietenii apropiaţi. Unii dintre ei, din Arkansas, veniseră să lucreze în administraţia lui Bill, dar, ironia sorţii, ei se aflau printre cei care îmi lipseau cel mai mult în acele prime săptămîni. Pur şi simplu nu aveam timp să ne vedem.

Pe la începutul lui februarie, Bill şi cu mine i-am invitat pe Vince Foster, devenit consilier-adjunct la Casa Albă, pe Bruce Lindsey, de asemenea în biroul Consiliului şi unul dintre cei mai apropiaţi consilieri şi tovarăşi de călătorie ai lui Bill, şi pe Webb Hubbell, procuror general asociat, la o cină restrînsă în sufrageria de la etajul al doilea al reşedinţei, pentru a sărbători cea de a patruzecea aniversare a prietenei noastre Mary Steenburgen. Mary, o prietenă din Arkansas, făcuse carieră la Hollywood şi cîştigase chiar un premiu al Academiei pentru actorie, dar nu pierduse niciodată contactul cu rădăcinile sale. Ea, Bruce, Vince şi Webb se numărau printre cei mai apropiaţi prieteni ai noştri şi îmi amintesc de cina aceea ca fiind unul dintre ultimele momente lipsite de griji pe care le-am petrecut împreună. Timp de cîteva ore, am lăsat la o parte preocupările zilei şi am vorbit despre adaptarea la Washington şi despre lucruri aflate în afara timpului – copii, şcoală, filme, politică. Mai pot încă să închid ochii şi să îl văd pe Vince stînd la masă, părînd obosit, dar fericit, ascultînd conversaţia noastră lăsat pe spate, cu un zîmbet pe faţă. În acel moment ar fi fost imposibil să ghicesc tensiunea sub care trăia ca nou venit în lumea politică de la Washington.

SISTEMUL DE SĂNĂTATE

Pe 25 ianuarie, Bill ne-a invitat, pe mine şi pe alţi doi oaspeţi, să luăm prînzul în micul birou prezidenţial de lîngă Biroul Oval: Carol Rasco, nou-numitul consilier de politică internă al Casei Albe, care lucrase în administraţia lui Bill în Arkansas, şi vechiul nostru prieten, Ira Magaziner, un consultant de afaceri de succes, care scrisese un studiu cutremurător despre costurile de asistenţă medicală.

Înalt, cu un temperament tăios şi puternic, Ira era înclinat spre îngrijorare chiar şi în timpurile cele mai bune, iar în această zi părea mai nervos ca oricînd. În cîteva ore Bill plănuia să dezvăluie echipa care se va ocupa de sănătate şi să anunţe că intenţionează să efectueze o reformă legislativă în decursul primelor o sută de zile ale mandatului. Puţini dintre membrii personalului de la Casa Albă ştiau că Bill îmi ceruse mie să prezidez această echipă sau că Ira va conduce operaţiunile de zi cu zi, din funcţia de consilier al preşedintelui pentru politică şi planificare. Ira aflase despre această nouă slujbă cu numai zece zile înainte de învestitura lui Bill.

Bill voia să abordeze reforma sistemului de sănătate dintr-o nouă perspectivă, iar Ira, cu mintea sa strălucitoare şi creativă, avea talentul necesar pentru a găsi modalităţi inovatoare de a privi lucrurile dintr-un alt unghi. Avea şi experienţă în lucrul cu sistemul privat, ca proprietar al unei firme de consultanţă de afaceri în

Rhode Island, ce acorda consultanţă unor companii multinaţionale pentru a deveni mai productive şi mai profitabile.

După ce ospătarii din marină ne-au adus mîncarea din cantina Casei Albe, Ira ne-a dat nişte ştiri îngrijorătoare: unii veterani ai Capitoliului îl avertizaseră că programarea prevăzută de noi pentru implementarea reformei în sănătate în o sută de zile era nerealistă. Fuseserăm încurajaţi de succesul electoral al lui Harris Wofford, noul senator democrat de Pennsylvania, care folosise drept platformă de campanie reforma din sănătate şi spusese adeseori în faţa mulţimilor: „Dacă criminalii au dreptul la un avocat, americanii care lucrează au dreptul la un medic“. Dar Ira recepţiona un alt mesaj.

– Ei cred că o să fim distruşi, a spus Ira, care nu îşi atinsese sandvişul. Vom avea nevoie de cel puţin patru, cinci ani pentru a pune laolaltă un pachet legislativ care să treacă de Congres.

– La fel spun şi unii dintre prietenii mei, am zis.

Mă gîndeam la acest lucru de mult timp, cu mult înainte ca Bill şi cu mine să intrăm în politică, şi credeam că dreptul la o asistenţă medicală care să nu coste o avere trebuia garantat fiecărui american. Ştiam că şi Ira era de aceeaşi părere. Aşa se poate explica de ce nu am ieşit urlînd din birou atunci cînd Bill a adus vorba pentru prima dată să prezidez echipa specială pentru reforma în sănătate şi să lucrez cu Ira la această iniţiativă purtînd semnătura guvernului. De data aceasta, optimismul fără limite al lui Bill şi ambiţia lui m-au ţinut în scaun să nu fug.

– Aud mereu acelaşi lucru, a spus Bill. Dar trebuie să încercăm. Pur şi simplu trebuie să facem tot posibilul să meargă.

Existau motive serioase pentru care trebuia să împingem lucrurile mai departe. Cînd Bill devenea preşedinte, treizeci şi şapte de milioane de americani, dintre care cei mai mulţi muncitori şi copii ai acestora, erau neasiguraţi şi nu aveau acces la asistenţă medicală decît atunci cînd ajungeau într-o stare critică. Chiar şi pentru probleme medicale minore ajungeau să bată saloanele de

urgenţă ale spitalelor, unde îngrijirea era mult mai scumpă, sau ajungeau la faliment încercînd să plătească pentru urgenţele medicale din buzunarul propriu. La începutul anilor ’90, o sută de mii de americani îşi pierdeau lunar acoperirea asigurării de sănătate şi două milioane erau temporar fără acoperire, întrucît se aflau între două slujbe. Întreprinderile mici nu puteau oferi acoperire de sănătate pentru angajaţii lor din cauza costului exploziv al primelor de asigurare. Iar calitatea serviciului medical avusese şi ea de suferit: într-un efort de a controla costurile, companiile de asigurări refuzau sau întîrziau adesea tratamentul prescris de doctori pentru a-şi proteja profitul.

Costurile crescînde ale îngrijirii medicale subminau economia naţională, scăzînd competitivitatea americană, erodînd veniturile salariaţilor, crescînd procentajul falimentelor personale şi umflînd deficitul bugetar. Ca naţiune, cheltuiam mai mult pentru sănătate – 14% din PIB – decît orice altă ţară industrializată. În 1992, patruzeci şi cinci de miliarde de dolari din costurile de sănătate au fost daţi pe cheltuieli administrative, nu pe doctori, asistente, spitale, case de îngrijire sau alţi furnizori direcţi.

Acest cerc vicios al costurilor crescînde şi al declinului în acoperire a fost generat în mare parte numărului crescînd de americani neasiguraţi. Pacienţii fără asigurare îşi puteau rareori permite să-şi acopere cheltuielile din buzunar, aşa încît costurile erau absorbite de doctorii şi spitalele care îi tratau. Doctorii şi spitalele, la rîndul lor, îşi crescuseră ratele pentru a acoperi cheltuielile pentru pacienţii care nu erau asiguraţi şi nu puteau plăti, motiv pentru care, uneori, apăreau în facturile spitalelor tablete de aspirină de doi dolari şi cîrje de două mii patru sute de dolari. Asiguratorii, confruntaţi cu necesitatea de a acoperi rate tot mai crescute pentru doctori şi spitale, au început să reducă acoperirile asigurărilor şi să ridice preţul primelor, al cheltuielilor deductibile şi al coplăţilor pentru persoanele asigurate. Întrucît preţurile primelor au urcat, mai puţini patroni au dorit sau şi-au putut permite să plătească pentru asigurarea de

sănătate a angajaţilor, aşa că şi mai mulţi oameni şi-au pierdut asigurarea. Şi cercul vicios a continuat.

Rezolvarea acestor probleme era critică pentru bunăstarea a zeci de milioane de americani şi pentru naţiune în totalitate. Dar chiar şi aşa, ştiam că avea să fie o bătălie dură. În cea mai mare parte a secolului al XX-lea, preşedinţii încercaseră să reformeze sistemul de sănătate al ţării, cu un succes îndoielnic. Preşedintele Theodore Roosevelt şi alţi lideri progresişti au fost printre primii care au propus un sistem universal de acoperire de sănătate cu aproape un secol în urmă. În 1935, preşedintele Franklin D. Roosevelt a conceput un sistem de asigurare naţional ca o completare la sistemul de asigurări sociale, piatra de temelie a *New Deal*-ului. Nu s-a ajuns niciunde cu această idee, din cauza, în mare parte, opoziţiei Asociaţiei Medicale Americane (AMA), un grup de *lobby* reprezentînd doctorii din ţară, care s-au temut de controlul guvernamental asupra practicii medicale.

Preşedintele Truman a preluat cauza asigurării universale ca parte a *Fair Deal*-ului şi a inclus-o în platforma campaniei sale din 1948. Şi iniţiativa lui a fost contracarată de opoziţia bine organizată şi bine finanţată a AMA, a Camerei de Comerţ a SUA şi a altora care se opuneau existenţei unei asigurări de sănătate naţionale din motive ideologice, sugerînd că aceasta ar fi fost legată de socialism şi de comunism. Oponenţii acestei idei mai credeau atunci, cum mai cred şi astăzi, că sistemul existent funcţionează suficient de bine aşa cum e el, în ciuda paradoxului că, deşi Statele Unite cheltuiesc mai mulţi bani pentru sănătate decît orice altă ţară industrializată, nu furnizează totuşi asigurare medicală pentru toată lumea. După ce a pierdut disputa cu opoziţia, Truman a propus o idee mai modestă – şi mai practică – de a furniza asigurare medicală pentru beneficiarii de asigurare socială.

De-a lungul anilor ’40 şi ’50, sindicatele s-au tîrguit pentru primirea de beneficii pentru îngrijirea medicală în contractele pe care le negociau pentru lucrători. Alţi antreprenori au început să

ofere asemenea beneficii lucrătorilor care nu făceau parte din sindicat. Aceasta a condus la existenţa unui sistem de îngrijire medicală diferit de la angajat la angajat, în care suma asigurată depindea tot mai mult de faptul că persoana respectivă era angajată sau nu.

În 1965, iniţiativa *Great Society* a preşedintelui Johnson a dus la crearea lui Medicaid şi a lui Medicare, ce furnizează îngrijire de sănătate din fonduri federale pentru două grupuri de persoane defavorizate – săracii şi bătrînii. Programele deservesc astăzi şaptezeci şi şase de milioane de oameni. Efortul lui Johnson, posibil datorită victoriei cutremurătoare în alegerile din 1964 şi majorităţii covîrşitoare a democraţilor în Congres, reprezintă încă cel mai mare succes al politicii de sănătate a secolului al XX-lea şi realizarea visului preşedintelui Truman.

Finanţată prin contribuţii din veniturile celor care lucrează, Medicare i-a scutit de griji pe oamenii de peste şaizeci şi cinci de ani, dîndu-le posibilitatea să facă apel la servicii medicale şi spitalizări. Deşi Medicare nu acoperă şi medicamentele prescrise – deşi ar trebui – rămîne un serviciu popular şi crucial pentru americanii mai în vîrstă, iar costurile sale administrative sînt mult mai scăzute decît cele ale companiilor care furnizează asigurări private de sănătate. Medicaid, program care plăteşte pentru îngrijirea celor mai săraci americani şi a persoanelor cu handicap, este finanţat în comun de state şi de guvernul federal şi este administrat de state în conformitate cu legile federale. Mai vulnerabilă politic decît Medicare, întrucît săracii au mai puţină putere politică decît pensionarii, Medicaid a fost, cu toate acestea, o mană cerească pentru mulţi americani, în special pentru copii şi femei gravide.

Preşedintele Nixon a recunoscut efectele economice dezastruoase ale costurilor din sănătate şi a propus un sistem de asistenţă medicală universal, bazat pe ceea ce este cunoscut drept „mandatul antreprenorului“: toţi antreprenorii vor fi obligaţi să plătească beneficii limitate angajaţilor lor. Deşi în timpul administraţiei Nixon au fost introduse în Congres nu mai puţin de douăzeci de propuneri

privind îngrijirea de sănătate, nici una care viza o asigurare universală nu a obţinut votul majoritar de la comitetul desemnat de Congres, pînă cu aproximativ douăzeci de ani mai tîrziu, în 1994.

Preşedinţii Ford şi Carter – republican şi democrat – au continuat reforma în anii '70, dar s-au lovit de aceleaşi obstacole politice care blocaseră schimbarea în cea mai mare parte a secolului al XX-lea. De-a lungul cîtorva zeci de ani, industria asigurărilor medicale devenise tot mai puternică. Multe companii de asigurări se opuneau existenţei asigurării universale întrucît se temeau că aceasta ar putea reduce sumele pe care le puteau ei încasa şi ar limita capacitatea lor de a-i refuza pe pacienţii cu risc ridicat. Unii au crezut că acoperirea universală ar putea însemna gongul ce anunţa moartea asigurărilor private.

Şansele istorice erau împotriva lui Bill, pentru că poziţiile faţă de reforma din sănătate erau diverse, chiar şi printre democraţi. Aşa cum s-a exprimat un expert, opiniile sînt „susţinute teologic" – şi, ca atare, impermeabile la raţiune, la evidenţă sau argumente. Dar Bill simţea că trebuia să arate publicului şi Congresului că avea dorinţa politică de a merge mai departe şi de a duce la îndeplinire promisiunea din timpul campaniei de a lua imediat măsuri în privinţa îngrijirii medicale. Reforma nu însemna doar o politică publică bună, care avea să ajute milioane de americani, ci era şi legată de reducerea deficitului bugetar.

Împărtăşeam îngrijorarea profundă a lui Bill privind economia şi iresponsabilitatea fiscală a celor doisprezece ani anteriori, din timpul administraţiilor Bush şi Reagan. Rapoartele recente privind deficitul bugetar al administraţiei Bush camuflaseră deficitul real prin subestimarea efectelor unei economii în stagnare, a impactului costurilor din sănătate şi a cheltuielilor federale pe economii şi împrumuturi. Aceste costuri duseseră la umflarea deficitului anticipat cu 387 de miliarde de dolari pe o perioadă de patru ani – cu mult mai mult decît cifra estimată de administraţia Bush cînd venise la Casa Albă. Dar, dincolo de problemele bugetare, credeam

că reforma din sănătate îi putea elibera de angoasă pe oamenii care lucrau în ţara noastră bogată. Ca soţie de guvernator şi acum de preşedinte, nu aveam de ce să îmi fac griji în privinţa accesului familiei mele la asistenţa medicală. Şi credeam că nici alţii nu ar trebui să-şi facă.

Experienţa de pe vremea cînd lucrasem în consiliul de administraţie al spitalului de copii din Arkansas şi prezidasem echipa numită de guvernul statal pentru a organiza sistemul medical din zona rurală mă familiarizase cu problemele inerente ale sistemului nostru de sănătate, inclusiv cu jocurile politice din culisele reformei şi cu impasurile financiare prin care treceau familiile care erau prea „bogate" pentru a se înscrie în Medicaid, dar prea „sărace" pentru a-şi suporta propriile cheltuieli de sănătate. Călătorind de-a lungul Arkansas-ului în anii '80, iar apoi de-a lungul Statelor Unite în timpul campaniei electorale, am întîlnit americani care mi-au întărit credinţa că trebuia să reparăm ceea ce nu mergea în sistem. Angajamentul lui Bill pentru reformă reprezenta cea mai mare speranţă a noastră de a garanta milioanelor de oameni care munceau asistenţa medicală pe care o meritau.

Bill, Ira, Carol şi cu mine am ieşit din Biroul Oval, am trecut pe lîngă bustul lui Abraham Lincoln, creaţie a lui Augustus Saint-Gaudens, şi prin coridorul îngust care duce în Camera Roosevelt, unde o mulţime de secretari de cabinet, personal superior al Casei Albe şi jurnalişti aşteptau rezultatele a ceea ce programul oficial prevăzuse drept „întîlnire a echipei de lucru".

A păşi în Camera Roosevelt înseamnă să păşeşti înapoi în istoria americană. Eşti înconjurat de flamuri din fiecare campanie militară a Statelor Unite şi de steaguri aparţinînd fiecărei divizii a armatei SUA, de portretele lui Theodore şi Franklin Roosevelt şi de medalia Premiului Nobel pentru Pace pe care Theodore Roosevelt a cîştigat-o în 1906 pentru medierea unei înţelegeri în războiul ruso-japonez. În perioada în care am locuit la Casa Albă am adăugat un mic bust de bronz al lui Eleanor Roosevelt, astfel încît

contribuţiile ei ca „Roosevelt“ să fie, de asemenea, recunoscute în camera numită după unchiul şi soţul ei.

În această sală istorică, Bill a declarat că administraţia lui va prezenta Congresului în termen de o sută de zile un plan de reformă a sistemului de sănătate, un plan care „va acţiona de o manieră forte pentru a controla costurile de sănătate în America şi va începe să acorde asistenţă medicală pentru toţi americanii“.

Apoi a anunţat că eu voi prezida nou-formata echipă guvernamentală însărcinată cu reforma naţională a asistenţei medicale, care îi va include pe secretarii de la Sănătate şi Servicii Umane, de la Trezorerie, Apărare, Comerţ şi Muncă, precum şi pe directorii Afacerilor Veteranilor şi ai Oficiului pentru Management şi Buget, precum şi personal superior al Casei Albe. Bill a explicat că voi lucra împreună cu Ira, cu membrii cabinetului şi cu alţii pentru a clădi pe baza ideilor schiţate în timpul campaniei şi al discursului de învestire.

– Va trebui să luăm unele decizii dificile pentru a ajunge să controlăm costurile de îngrijire medicală… şi pentru a furniza asistenţă pentru toţi, a spus el. Îi sînt recunoscător lui Hillary pentru că a acceptat să prezideze echipa specială şi nu mai puţin pentru că a fost de acord să împartă cu mine în felul acesta o parte din tensiunile pe care mă aştept să le genereze acest proiect.

Tensiunile au apărut, într-adevăr, din toate părţile. Anunţul a constituit o surpriză pentru Casa Albă şi agenţiile federale. Unii membri din *staff*-ul lui Bill se aşteptaseră să fiu numită consilier pe probleme interne (lucru pe care eu şi Bill nu îl discutaserăm niciodată). Alţii au crezut că mă voi ocupa de problemele de educaţie sau de sănătate ale copiilor, în mare parte datorită experienţei trecute în aceste domenii. Poate că ar fi trebui să-i anunţăm pe mai mulţi membri ai personalului despre asta, dar informaţiile din interiorul Casei Albe se scurgeau deja în afară, iar Bill voia să anunţe vestea el însuşi şi să răspundă la primele întrebări care se vor ridica.

Mulţi asistenţi de la Casa Albă au crezut că era o idee grozavă. Cîţiva dintre locotenenţii-cheie ai lui Bill au susţinut din toată inima ideea, inclusiv Robert Rubin, preşedintele Consiliului Economic Naţional şi mai tîrziu secretar al Trezoreriei. Unul dintre preferaţii mei din administraţie, Bob, este fabulos de inteligent şi un om de un succes remarcabil şi, cu toate acestea, foarte sever cu el însuşi. Mai tîrziu avea să glumească în legătură cu inspiraţia sa politică: nu credea că numirea mea va genera asemenea urmări. Şi eu am fost surprinsă de reacţie.

Unii prieteni ne-au avertizat în legătură cu ce ne aştepta.

– Ce i-ai făcut soţului tău de s-a supărat atît de rău pe tine? m-a întrebat Mario Cuomo, guvernatorul de New York, în timpul unei vizite la Casa Albă.

– Ce vrei să spui?

– Păi, a răspuns Mario, trebuie să fie tare supărat pe tine să te numească responsabilă pentru o sarcină care nu va atrage felicitări.

Am auzit avertismentele, dar nu am realizat pe deplin importanţa întreprinderii în care ne implicam. Activitatea mea din Arkansas ca şef al echipei pentru sănătatea rurală şi al Comitetului de Standarde de Educaţie nu se putea compara nici pe departe ca mărime sau implicaţii cu sarcina reformării sistemului de sănătate. Dar ambele eforturi au fost considerate realizabile, iar eu mă simţeam optimistă şi nerăbdătoare să încep să lucrez la această nouă provocare. Cea mai mare problemă părea a fi aceea a datei limită anunţate de Bill. Cîştigase alegerile într-o cursă în trei, cu mai puţin de jumătate din voturile populare – 43% – şi nu îşi putea permite să piardă impulsul politic pe care îl dobîndise la începutul mandatului. James Carville, prietenul şi sfetnicul nostru şi una dintre cele mai strălucitoare minţi tactice ale politicii americane, îi dăduse lui Bill următorul avertisment:

– Cu cît acordăm mai mult timp apărătorilor *statu quo*-ului pentru a se organiza, cu atît vor fi mai capabili să reunească

opoziţia împotriva planului tău şi cu atît mai mari vor fi şansele lor de a-l sufoca.

Democraţii din Congres ne îndemnau, de asemenea, să ne grăbim. Cîteva zile după anunţul lui Bill, liderul majorităţii din Camera Reprezentanţilor, Dick Gephardt, mi-a cerut să mă întîlnească. Era cunoscut pe Capitoliu pentru rădăcinile şi simpatiile sale din Midwest, ca şi pentru competenţa în domeniul bugetar. Compasiunea lui pentru oamenii în nevoie îi reflecta rădăcinile, iar angajamentul pentru reforma în sănătate era stimulat şi de îmbolnăvirea de cancer a fiului său, cu ani în urmă. Prin poziţia pe care o deţinea şi prin experienţa sa, Gephardt avea să fie o voce de frunte în deliberările din Cameră. Pe 3 februarie Gephardt şi asistentul său principal pe probleme de sănătate au sosit în biroul meu din Aripa de Vest pentru a discuta asupra strategiei. În ora care a urmat l-am ascultat pe Gephardt în timp ce-şi exprima dubiile privind reforma. A fost o întîlnire extrem de intensă.

Una dintre grijile majore ale lui Gephardt era că vom fi incapabili să îi unim pe democraţi, care erau arareori uniţi, în cele mai fericite circumstanţe. Reforma sistemului de asistenţă medicală adîncise diviziunile existente. Mi-am amintit de o glumă a bătrînului Will Rogers:

– Eşti membru al vreunui partid politic organizat?

– Nu, sînt democrat.

Eram conştientă de potenţiala diviziune, dar speram că un Congres democrat se va ralia în jurul unui preşedinte democrat pentru a arăta ce poate partidul să realizeze pentru America.

Membrii democraţi începuseră să vină cu propriile modele de reformă pentru a influenţa planurile preşedintelui. Unii au propus o abordare de tipul „un singur platnic", după modelele din Canada şi Europa, care să înlocuiască sistemul actual de plată bazat pe antreprenor. Guvernul federal, prin plata taxelor, avea să devină unicul finanţator – sau platnic – al celei mai mari părţi a asistenţei medicale. Unii favorizau extinderea graduală a lui Medicare, pentru a

ajunge să-i acopere în final pe toţi posesorii de asigurări sociale din America, începînd cu cei cu vîrste cuprinse între cincizeci şi cinci şi şaizeci şi cinci de ani.

Bill şi alţi democraţi respingeau modelele platnicului unic şi ale lui Medicare, preferînd un sistem cvasiprivat numit „competiţie controlată", care se baza pe forţele pieţei private pentru a coborî costurile prin concurenţă. Guvernul avea să deţină un rol mai mic, incluzînd stabilirea de standarde pentru pachetele de beneficii şi sprijinul în organizarea cooperativelor de achiziţionare. Cooperativele erau grupuri de indivizi şi de firme care îşi puneau laolaltă resursele în scopul achiziţionării de asigurări. Împreună, aveau capacitatea de a negocia cu companiile de asigurări pentru obţinerea unor preţuri şi beneficii mai mari şi puteau utiliza pîrghiile de care dispuneau pentru a asigura o asistenţă de sănătate de o calitate superioară. Cel mai bun model era planul beneficiilor de sănătate al lucrătorilor federali, care acoperea nouă milioane de lucrători federali şi oferea membrilor săi o serie de opţiuni de asigurare. Preţurile şi calitatea erau monitorizate de administratorii planului.

În cadrul competiţiei controlate, spitalele şi doctorii nu mai trebuiau să suporte cheltuielile tratării pacienţilor care nu erau acoperiţi de asigurare, întrucît toată lumea avea să fie asigurată prin Medicare, Medicaid, planurile de asigurare medicală ale veteranilor şi militarilor sau de unul dintre grupurile de achiziţie.

Poate mai important era faptul că sistemul avea să permită pacienţilor să-şi aleagă propriii medici, o chestiune care în opinia lui Bill nu trebuia negociată.

Dată fiind multitudinea de abordări ale reformei sistemului de sănătate, membrii Congresului se implicaseră serios în rezolvarea problemei, ne-a spus Gephardt. Cu doar o săptămînă în urmă ţinuse o întrunire privind politica medicală în biroul său din Camera Reprezentanţilor, în cadrul căreia doi membri ai Congresului dezaprobaseră atît de vehement propunerea, încît se ajunsese aproape la

lovituri. Gephardt avea sentimentul că cea mai bună şansă pentru ca reforma să treacă era să fie asociată unei legi bugetare cunoscute drept Legea Reconcilierii Bugetului, pe care Congresul o vota în mod normal pe la sfîrşitul primăverii. „Reconcilierea“ combină o varietate de decizii ale Congresului privind bugetul şi taxele într-un singur proiect de lege care poate fi aprobat sau dezaprobat printr-un simplu vot majoritar în Senat, fără ameninţarea unei obstrucţiuni, o tactică de amînare utilizată adesea pentru a sufoca o iniţiativă legislativă controversată şi care cerea şaizeci de voturi pentru a fi respinsă. Multe articole din buget, în particular cele care se referă la politica fiscală, sînt atît de complicate încît dezbaterea lor poate imobiliza continuarea procedurilor din Cameră şi din Senat. Reconcilierea este un instrument procedural conceput pentru a „împinge“ prin Congres textele legislative mai controversate din domeniul taxelor sau al cheltuielilor. Gephardt îmi sugera să îl utilizăm într-o manieră fără precedent: pentru a legifera o transformare majoră în politica socială americană.

Gephardt era sigur că republicanii din Senat vor obstrucţiona orice pachet legislativ privind sănătatea pe care l-am fi propus. Mai ştia şi că democraţii din Senat vor reuşi cu greu să adune şaizeci de voturi pentru a-i opri, dat fiind faptul că democraţii deţineau un avantaj de numai cincizeci şi şase la patruzeci şi patru. Strategia lui Gephardt era, de aceea, să prevenim obstrucţionarea prin plasarea reformei din sănătate în pachetul de reconciliere bugetară. Ar fi fost atunci necesară o majoritate simplă pentru ca actul să treacă, iar vicepreşedintele Gore ar fi putut, la nevoie, să dea cel de al cincizeci şi unulea vot.

Ira şi eu ştiam că echipa economică a lui Bill din cadrul Casei Albe avea cel mai probabil să respingă strategia reconcilierii bugetare care ar fi inclus chestiunea sănătăţii, întrucît aceasta ar fi complicat eforturile administraţiei ce vizau reducerea deficitului şi planul economic. Am sfîrşit aici convorbirea noastră şi l-am dus pe Gephardt în Biroul Oval pentru a-şi susţine cauza direct în faţa lui

Bill, care a fost convins de argumentul lui Gephardt şi ne-a cerut să discutăm ideea acestuia cu conducerea Senatului.

Înarmaţi cu sugestiile lui Gephardt şi cu încurajările lui Bill, Ira şi cu mine am mărşăluit spre Capitoliu în ziua următoare pentru a ne întîlni cu liderul majorităţii din Senat, George Mitchell, în biroul acestuia. Aceasta a fost prima din sutele de vizite pe care le-am făcut la o serie de membri ai Congresului pentru a discuta despre reforma din sănătate. Atitudinea blîndă a lui Mitchell dezminţea încăpăţînarea cu care îi conducea pe democraţii din Senat. I-am respectat părerea, iar el a fost de acord cu Gephardt. Legea privind asistenţa de sănătate era imposibil de trecut dacă nu făcea parte dintr-o procedură de reconciliere. Mitchell era şi el neliniştit în legătură cu Comisia de Finanţe din Senat, care avea jurisdicţie asupra multor aspecte din legea privind asistenţa medicală. Era mai ales îngrijorat că preşedintele acelei comisii, Daniel Patrick Moynihan din New York, un veteran democrat şi un sceptic al reformei sistemului medical, avea să reacţioneze negativ la acest plan. Moynihan era un gigant intelectual, un universitar prin pregătire – predase sociologie la Harvard înainte de a candida pentru Senat – şi un expert în chestiuni privind familia şi sărăcia. El dorea ca preşedintele şi Congresul să se ocupe mai întîi de reforma sistemului social. Nu se arătase mulţumit atunci cînd Bill îşi anunţase ţinta de o sută de zile pentru legislaţia privind asistenţa medicală – şi a lăsat pe toată lumea să vadă aceasta.

La început poziţia lui m-a deranjat, dar mai tîrziu am înţeles. Bill şi cu mine împărtăşeam devoţiunea senatorului Moynihan pentru reforma socială, dar Bill şi echipa lui economică estimau că guvernul nu va ajunge niciodată să controleze deficitul bugetar federal dacă nu vor fi reduse costurile de sănătate. Ei ajunseseră la concluzia că reforma din sistemul de sănătate era esenţială pentru politica economică şi că bunăstarea socială mai putea să aştepte. Senatorul Moynihan anticipase cît de greu ne va fi să trecem asistenţa medicală prin comisia pe care o conducea. Ştia că avea să fie

considerat responsabil pentru că a păstorit pachetul privind stimularea economică propus de Bill prin Comisia de Finanţe şi pe masa Senatului. Această manevră avea să solicite o îndemînare şi o susţinere politică extraordinare. Unii republicani îşi făcuseră deja cunoscută intenţia de a vota împotrivă, indiferent de ce ar fi conţinut. Iar unii democraţi trebuiau convinşi, în special dacă pachetul avea să presupună o creştere a taxelor.

Am părăsit biroul lui Mitchell cu o idee clară a ceea ce trebuia făcut, în special în privinţa reconcilierii. Acum trebuia să convingem echipa economică – mai ales pe Leon Panetta, directorul Oficiului de Management şi Buget – că includerea reformei sistemului de sănătate în cadrul procedurii de reconciliere avea să servească întregii strategii economice urmărite de preşedinte şi că nu va abate atenţia de la planul de reducere a deficitului bugetar. Bill dispunea de capital politic şi trebuia să-l folosească pentru a reduce deficitul, aceasta fiind una dintre promisiunile centrale ale campaniei sale. În unele colţuri ale Aripii de Vest se vehicula părerea că atenţia lui Bill concentrată asupra sănătăţii avea să-i îndepărteze pe americani de la mesajul economic al reformei şi avea să tulbure apele politice.

Trebuia, de asemenea, să-l convingem pe Robert C. Byrd, senator de Virginia de Vest, că reforma din sănătate îşi avea locul în reconciliere. Preşedinte democrat al Comisiei de Bugete, Byrd slujise deja în Senat treizeci şi patru de ani. Cu o ţinută nobilă şi cu părul argintiu, era istoricul neoficial al Senatului şi un geniu parlamentar, faimos pentru episoadele în care se ridica în picioare în mijlocul şedinţelor pentru a-şi uimi colegii cu citate din clasici. Era foarte strict în privinţa regulilor procedurale şi a bunei desfăşurări a şedinţelor şi inventase un obstacol procedural denumit „regula Byrd“, ca să se asigure că articolele incluse în Legea Reconcilierii Bugetare priveau realmente legea bugetului şi a taxelor. Democraţia avea de suferit, după părerea lui, dacă reconcilierea ar fi fost împresurată de legi care aveau prea puţin de a face cu bugetul

ţării. Legea privind asistenţa de sănătate putea fi considerată, la limită, un act bugetar, întrucît afecta cheltuielile şi taxele. Dar dacă senatorul Byrd ar fi gîndit diferit, am fi avut nevoie de un amendament de la regula lui pentru a permite trecerea măsurii în cadrul procedurii de reconciliere.

Încetul cu încetul, începeam să înţeleg ce munte abrupt aveam de urcat. Exceptînd situaţiile de criză de proporţii, trecerea prin legislativ a unui act economic sau privind sănătatea era mereu dificilă; să le treci pe amîndouă era aproape de neimaginat. Reforma sistemului sanitar putea fi esenţială pentru creşterea pe termen lung a economiei, dar nu ştiam cîtă schimbare putea digera corpul politic dintr-o înghiţitură.

Scopurile noastre erau suficient de simple: voiam un plan care să se ocupe de toate aspectele sistemului de îngrijire medicală în locul unuia care ar fi ajustat diferitele aspecte marginale. Voiam să declanşăm un proces care să ia în calcul o varietate de idei şi să permită discuţii şi dezbateri sănătoase. Şi mai voiam să aderăm, pe cît ne era cu putinţă, la dorinţele Congresului.

Aproape instantaneu, am intrat în vîrtejul acţiunii.

Bill îl însărcinase pe Ira să demareze procesul de reformă a asistenţei medicale, care s-a dovedit a fi o povară nemeritată pentru un neiniţiat în mersul lucrurilor la Washington. Pe lîngă echipa specială a preşedintelui, care mă includea pe mine, pe secretarii de cabinet şi alţi oficiali de la Casa Albă, Ira a organizat un grup de lucru gigant alcătuit din experţi împărţiţi în echipe care aveau să analizeze fiecare aspect al asistenţei medicale. Acest grup, cuprinzînd nu mai puţin de şase sute de oameni din diferite agenţii guvernamentale, din Congres şi din diferite grupuri implicate în asistenţa medicală şi care includea doctori, asistente, administratori de spitale, economişti şi alţii, se întîlnea regulat cu Ira pentru a dezbate şi a revizui în detaliu aspectele specifice ale planului. Grupul era atît de mare, încît unii membri au hotărît că nu se aflau în centrul activităţii, acolo unde se desfăşura munca reală. Unii s-au

simţit marginalizaţi şi pur şi simplu au încetat să mai participe la întruniri. Alţii au devenit interesaţi numai de anumite aspecte, foarte limitate, de pe agendă, care îi priveau direct, şi nu s-au mai implicat în rezultatul planului general. Pe scurt, încercarea de a include cît mai mulţi oameni pentru a reflecta punctele de vedere cele mai diverse – o idee bună în principiu – a sfîrşit prin a ne slăbi şi nu prin a ne întări poziţia.

Pe 24 februarie am primit o lovitură pe care nici unul dintre noi nu o anticipase. Trei grupuri afiliate la industria conexă asistenţei medicale au dat în judecată echipa specială pretinzînd că, întrucît din punct de vedere tehnic eu nu eram un angajat al guvernului (Primele Doamne nu primesc un salariu), nu aveam dreptul legal de a prezida, nici măcar de a participa la întîlnirile unei echipe de lucru guvernamentale. Aceste grupuri găsiseră o lege federală obscură al cărei scop era să prevină ca interese private să influenţeze în secret deciziile guvernamentale şi să uzurpe publicului dreptul de a fi informat. Cu certitudine, nu era nimic secret cu sutele de oameni care participau în acest proces, dar presa, care nu fusese invitată la întîlniri, s-a aruncat asupra subiectului. Dacă mi se permisese să particip la întruniri, pretindea acuzarea, legile guvernului privind transparenţa cereau ca şedinţele cu uşile închise să se deschidă celor din afară, inclusiv presei. Era o mişcare politică abilă, menită să demonteze activitatea pe care o condusesem pînă acum în domeniul îngrijirii de sănătate şi să încurajeze, în rîndul publicului şi al presei, impresia că ne ţineam întrunirile „în secret".

Curînd după aceea, am primit şi mai multe veşti proaste, de data aceasta din partea senatorului Byrd. Fiecare emisar democrat la care ne puteam gîndi, inclusiv preşedintele, îi ceruse să includă în reconciliere reforma din sistemul sănătăţii. Dar la 11 martie, într-o conversaţie telefonică cu preşedintele, senatorul a anunţat că se opune, din motive procedurale, ca „regula Byrd" să fie exceptată. Senatului i se permitea să dezbată proiecte de lege prin procedura

de reconciliere doar douăzeci de ore, timp ce i se părea insuficient lui Byrd pentru discutarea unui pachet legislativ privind reforma în sănătate, care era de o asemenea amploare. „Pur şi simplu era o chestiune mult prea complicată pentru a fi dezbătută prin reconciliere", i-a spus el lui Bill. Acum, privind retrospectiv şi bazîndu-mă pe experienţa mea din Senat, sînt de acord cu analiza lui. La acel moment însă, faptul constituia un pas politic înapoi, care ne forţa să ne refocalizăm strategia şi să găsim noi modalităţi de a trece reforma sanitară printr-un proces legislativ normal. În grabă, am ţinut întîlniri cu membrii Senatului şi ai Camerei, pentru a-i determina să se decidă în privinţa elementelor planului pe care urma să îl prezentăm Congresului. Nu vedeam în opoziţia lui Byrd un impediment pentru a continua. Încercam doar să ne mişcăm prea repede cu un act legislativ care avea să modifice fundamental politica socială şi economică a Statelor Unite pentru anii următori. Şi eram aproape de a pierde cursa.

În acest climat, căruia i se adăuga faptul că Bill trebuia să se ocupe de aplanarea unor controverse privind prezenţa homosexualilor în armată şi de nominalizările pentru funcţia de procuror general, apreciam din plin orice succes pe care l-am fi înregistrat. Pe la mijlocul lui martie, Camera a votat pachetul propus de Bill privind stimularea economică, iar eu şi echipa mea ne-am decis să organizăm mica noastră festivitate. Pe 19 martie, în jur de douăzeci dintre noi ne-am reunit pentru a lua prînzul în cantina-restaurant de la Casa Albă. Sala, cu pereţii îmbrăcaţi în lemn de stejar, cu suveniruri din istoria marinei şi cu scaune tapiţate cu piele, era un loc perfect pentru a întreţine conversaţii private şi a rîde cît de mult puteam. Adunarea mi-a oferit ocazia rară de a lăsa la o parte formalismele şi a vorbi deschis asistenţilor mei de încredere despre orice subiect. Din momentul în care am pus piciorul în sală, am simţit cum starea de spirit mi se schimbă, iar mintea mi s-a relaxat pentru prima oară după mult timp.

Prînzul sosise şi noi am început să ne povestim întîmplările din primele săptămîni ale şederii la Casa Albă. Apoi am văzut-o pe Carolyn Huber intrînd în sală. Vechea mea asistentă din Arkansas care mă însoţise la Washington, Carolyn, a păşit pînă aproape de scaunul meu şi mi-a şoptit la ureche:

– Tatăl tău a suferit un atac cerebral. E în spital.

SFÎRŞITUL UNEI VIEŢI

Am părăsit sala de mese de la Casa Albă şi am urcat în apartament să-l sun pe Drew Kumpuris, medicul tatălui meu din Little Rock. El mi-a confirmat că acesta suferise un atac cerebral major şi că fusese dus cu ambulanţa la Spitalul St. Vincent, unde zăcea inconştient la terapie intensivă. „Trebuie să vii imediat“, mi-a spus Drew. Am fugit să îl anunţ pe Bill şi să împachetez cîteva lucruri. În cîteva ore, Chelsea, fratele meu Tony şi cu mine ne aflam într-un avion spre Arkansas, într-o călătorie lungă şi tristă înapoi spre casă.

Nu îmi amintesc cînd am aterizat în Little Rock în seara aceea şi nici cum am condus spre spital. Mama mă aştepta lîngă unitatea de terapie intensivă, părînd stoarsă de vlagă şi îngrijorată, dar mulţumită să ne vadă.

Doctorul Kumpuris mi-a explicat că tata căzuse într-o comă adîncă, ireversibilă. Puteam să-l vizităm, dar se îndoia că va fi conştient că ne aflam acolo. La început m-am întrebat dacă era bine să o las pe Chelsea să-l vadă pe bunicul ei, dar ea a insistat, iar eu m-am lăsat înduplecată, ştiind cît de apropiată se simţea de el. Cînd am intrat, am fost uşurată să văd că arăta aproape împăcat. Întrucît doctorii consideraseră inutil să opereze pe creierul lui irecuperabil afectat, nu l-am găsit conectat la tentaculele de tuburi, perfuzii şi monitoare de care avusese nevoie după operaţia de by-pass coronarian, din urmă cu zece ani. Deşi respira cu ajutorul unui respirator mecanic, lîngă patul lui se puteau vedea doar cîteva monitoare

şi perfuzii discrete. Chelsea şi cu mine l-am ţinut de mînă. I-am mîngîiat părul şi am vorbit cu el, agăţîndu-mă încă de o mică speranţă că ar putea să deschidă din nou ochii sau să-mi strîngă mîna.

Chelsea s-a aşezat pe pat alături de el şi i-a vorbit ore întregi. Starea lui nu părea să o deranjeze. Am fost uimită de calmul cu care trecea prin acea situaţie.

Hugh a ajuns mai tîrziu în noaptea aceea din Miami şi ni s-a alăturat în salonul tatei. A început să ne povestească istorii de familie şi să cînte, în special acele cîntece care îi făceau atîta plăcere tatei. Una din tiradele sale frecvente făcea referire la gustul – sau lipsa acestuia – fraţilor mei în materie de emisiuni de televiziune. Dispreţuia în special cîntecul de generic de la *The Flinstones*. Aşa că Hugh şi Tony au stat de o parte şi de alta a patului tatei şi i-au cîntat acel cîntecel stupid, sperînd să-i provoace în felul acesta vreo reacţie – „Terminaţi cu zgomotul ăla!“ – aşa cum făcea atunci cînd eram copii. Dar aş vrea să cred că, într-un fel, a ştiut că eram acolo pentru el, aşa cum fusese şi el pentru noi atunci cînd eram copii.

Cea mai mare parte a timpului am petrecut-o veghind cu rîndul lîngă patul tatei, privind misterioasele semnale verzi urcînd şi coborînd pe ecranele monitoarelor, urmînd suflului şi ţăcănitului aparatului de respirat. Centrul universului meu agitat de obligaţii şi întîlniri se contractase în acel mic salon de spital din Little Rock, pînă a devenit o lume închisă în sine însăşi, departe de toate grijile, mai puţin de cele care contează cel mai mult.

Bill a sosit duminică, 21 martie. Am fost atît de fericită să îl văd şi, pentru prima oară în ultimele două zile, m-am simţit relaxată, cînd a preluat sarcina de a vorbi cu doctorii, ajutîndu-mă în decizia pe care trebuia să o iau în curînd în legătură cu tratamentul tatălui meu.

Carolyn Huber şi Lisa Caputo veniseră de la Washington cu mine şi cu Chelsea. Carolyn fusese foarte apropiată de părinţii mei. O întîlnisem cînd intrasem la firma de avocatură Rose, unde lucra de ani de zile ca secretară. Ea administrase reşedinţa guvernatorului din

Arkansas pe perioada primului mandat al lui Bill, iar noi îi ceruserăm să ni se alăture la Casa Albă pentru a se ocupa de corespondenţa personală.

Lisa Caputo îmi fusese secretară de presă de la convenţie încoace. Ea şi tatăl meu se simpatizaseră de la prima întîlnire, cînd aflaseră că erau amîndoi din acelaşi ţinut, Scranton-Wilkes-Barre, din Pennsylvania. „Hillary, te-ai descurcat foarte bine“, mi-a spus tata. „Ai angajat pe cineva din ţara Domnului!“

Harry Thomason a venit şi el de pe Coasta de Vest şi a aranjat călătoriile pentru Virginia şi pentru Dick Kelley, care fuseseră plecaţi din oraş şi au ajuns la spital duminică seara. Bill şi cu mine credeam că fuseseră la Las Vegas, destinaţia lor favorită. Dar Harry ne-a tras, pe mine şi pe Bill, deoparte pentru a ne da nişte veşti mai tragice. Ne-a spus, pe ocolite, că Virginia şi Dick nu se duseseră în Nevada pentru vacanţă. Fuseseră la Denver, unde Virginia încerca diverse tratamente experimentale pentru cancerul care revenise şi se extinsese după mastectomia efectuată cu doi ani în urmă. Nu voia să ştim cît de bolnavă era, iar Harry spunea că avea să nege dacă am fi încercat să o întrebăm. Harry descoperise în cele din urmă ce se întîmpla şi considera că trebuia să ştim şi noi. Bill şi cu mine i-am mulţumit pentru grijă şi bunătate şi ne-am întors lîngă Virginia şi Dick, care vorbeau cu mama şi cu fraţii mei. Ne-am decis să respectăm pentru moment decizia Virginiei; era mai bine să ne ocupăm pe rînd de crizele familiale.

La o zi după ce a sosit, Bill a trebuit să se întoarcă la Washington. Din fericire, Chelsea nu trebuia să lipsească de la şcoală, întrucît era în vacanţa de primăvară. A rămas cu mine în Little Rock şi i-am fost profund recunoscătoare că am avut-o – o companie calmă şi iubitoare. Orele de aşteptare se transformau în zile, iar starea tatei rămînea critică. Prieteni şi membri ai familiei începuseră să sosească de pretutindeni pentru a-şi oferi sprijinul moral. Pentru a face timpul să treacă mai repede, jucam cărţi sau dezlegam cuvinte încrucişate. Tony m-a învăţat să joc Tetris pe micul lui computer

portabil şi am stat ore întregi aranjînd fără să gîndesc piesele geometrice care aluneau în jos pe ecran.

Pur şi simplu nu mă puteam concentra la datoriile mele de Primă Doamnă. Mi-am anulat programul şi i-am cerut Lisei Caputo să le spună lui Ira Magaziner şi tuturor celorlalţi să continue fără mine. Tipper s-a strecurat cu graţie în cîteva forumuri pe problema sănătăţii, care fuseseră deja programate, iar Al a discutat în locul meu cu şefii Asociaţiei Medicilor din America, la Washington, şi a prezidat prima întîlnire publică a echipei speciale în chestiunea reformei naţionale a sistemului de îngrijire de sănătate. Nu puteam să-mi părăsesc părinţii. În mod normal sînt capabilă să mă ocup de o mulţime de lucruri în acelaşi timp, dar nu puteam pretinde că aceasta era o situaţie normală. Ştiam că familia mea avea să se confrunte în curînd cu decizia de a-i opri tatei aparatele care îl menţineau în viaţă.

Poate pentru a-mi distrage atenţia în timpul lungilor ore petrecute în spital, am discutat cu doctorii de acolo, cu asistentele, cu farmaciştii, cu administratorii de spital şi cu membrii familiilor pacienţilor despre sistemul de îngrijire medicală existent. Unul dintre doctori mi-a spus cît era de frustrant pentru el să prescrie reţete pentru unii dintre pacienţii săi Medicare, ştiind că nu îşi vor permite să le cumpere. Alţi pacienţi plăteau pentru medicamentele lor, dar luau doze mai mici decît cele prescrise, pentru a le face să ţină mai mult. Adesea, aceşti pacienţi reveneau rapid în spital. Problemele politicii de îngrijire medicală de care ne ocupam la Washington deveniseră acum parte a realităţii mele de zi cu zi. Aceste confruntări personale cu realitatea mi-au întărit convingerea atît în legătură cu dificultatea sarcinii pe care mi-o atribuise Bill, cît şi cu importanţa îmbunătăţirii sistemului.

Bill s-a reîntors la Little Rock duminică, 28 martie, iar noi am reunit familia şi ne-am întîlnit cu doctorii care ne-au enumerat opţiunile de care dispuneam: Hugh Rodham era practic în moarte cerebrală, menţinut în viaţă de maşini. Nici unul dintre noi nu şi-ar

fi putut imagina că acel om teribil de independent ar fi vrut să-l ţinem în viaţă în asemenea condiţii. Îmi amintesc cît de mînios şi de deprimat fusese după operaţia cvadruplă de by-pass coronarian din 1983. Se bucurase de o sănătate de fier în cea mai mare parte a vieţii şi pusese mare preţ pe independenţă. Îmi spusese atunci că ar prefera să moară, decît să fie bolnav şi neajutorat. Ce i se întîmpla acum era mult mai rău, deşi cel puţin părea a nu fi conştient de condiţia sa. Fiecare membru al familiei a fost de acord să-i fie îndepărtată maşina de respirat în acea seară, după ce fiecare avea să-şi ia rămas-bun, şi fie ca Domnul să-l ia la sine. Doctorul Kumpuris ne-a spus că probabil va muri în douăzeci şi patru de ore.

Cu toate acestea, sufletul fostului jucător al echipei de fotbal Nittany Lions şi al fostului boxer nu era încă pregătit să ne părăsească. După ce suportul de menţinere a vieţii i-a fost îndepărtat, tata a început să respire singur, iar inima continua să bată. Bill a rămas cu noi pînă marţi, cînd trebuia să se întoarcă la programul lui. Chelsea şi cu mine ne-am decis să rămînem pînă la capăt.

Deşi îmi anulasem toate apariţiile publice, inclusiv şansa de a lovi prima minge în meciul de deschidere al echipei Cubs de pe Wrigley Field din Chicago, exista totuşi o obligaţie pe care trebuia să o respect. Liz Carpenter fusese secretara de presă a lui Lady Bird Johnson, iar acum, printre multe alte activităţi, găzduia o serie de prelegeri la Universitatea Texas din Austin. Cu multe luni în urmă îi acceptasem invitaţia de a vorbi pe 6 aprilie. Dat fiind că tatăl meu se afla între viaţă şi moarte, am sunat-o pentru a anula sau a reprograma apariţia. Liz este o femeie plină de nerv şi descurcăreaţă şi, într-un stil inimitabil, a refuzat orice răspuns negativ. Avea să-mi răpească doar cîteva ore, mi-a spus, şi mă va distrage pentru o vreme de la starea în care se afla tatăl meu. A făcut-o chiar şi pe Lady Bird să mă sune pentru a mă convinge. Liz ştia cît de mult o admiram pe Lady Bird Johnson, o femeie graţioasă şi una dintre cele mai competente şi influente Prime Doamne. În cele din urmă,

mi s-a părut mai uşor să accept să ţin discursul decît să tot continuu să spun „Nu“.

Duminică, 4 aprilie, tata se agăţa încă de viaţă. Supravieţuise o săptămînă fără susţinere artificială şi fără mîncare. Spitalul a trebuit să îl mute din secţia de terapie intensivă pentru a face loc altui pacient. Acum stătea într-o cameră normală de spital, culcat în pat, arătînd de parcă tocmai aţipise şi avea în curînd să se trezească. Părea odihnit şi mai tînăr decît cei optzeci şi doi de ani ai săi. Administraţia spitalului ne spusese, mamei şi mie, că în curînd aveau să ceară să îi fie introdus chirurgical un tub pentru hrănire ca să poată fi mutat într-o casă de îngrijire. Amîndouă ne rugam să putem evita acel coşmar. Mă gîndeam la cît de oribil i s-ar părea tatei acel tub, mai ales că – şi mai groaznic în felul lui de a vedea lucrurile – economiile lui de o viaţă se vor duce pe îngrijire medicală. Dar dacă starea sa vegetativă persista, nu exista alternativă.

Chelsea trebuia să se întoarcă la şcoală, aşa că ne-am dus înapoi la Casa Albă, tîrziu, pe 4 aprilie. După două zile am zburat spre Austin. Întrucît nu intenţionasem să ţin acel discurs, a trebuit să scriu unul pe loc, iar cînd am urcat în avion nu aveam încă nici cea mai mică idee despre ce aveam de gînd să spun.

Cred că atunci cînd inimile ne sînt pline de durere devenim mai vulnerabili la lovituri, dar şi mai deschişi la noi percepţii. Nu ştiu cît de mult eram schimbată de moartea iminentă a tatălui meu, dar multe dintre lucrurile cu care mă luptasem ani de zile mi-au inundat dintr-o dată mintea. Discursul pe care l-am schiţat atunci nu a fost nici dezlînat, nici teribil de articulat, dar reprezenta o reflectare fără ocolişuri a ceea ce gîndeam la ora respectivă.

Cu ani în urmă, tot purtam cu mine o cărţulie pe care o umplusem de adnotări, citate inspirate, proverbe şi pasaje favorite din Scriptură. În avionul spre Austin am răsfoit-o şi m-am oprit la un extras dintr-un articol de ziar scris de Lee Atwater înainte de a muri de cancer la creier la vîrsta de patruzeci de ani. Atwater fusese un fel de copil-minune al campaniilor electorale ale preşedinţilor

Reagan şi George W. Bush şi un principal arhitect al ascendenţei republicane din anii ’80. Era un luptător de stradă al politicii şi a devenit faimos pentru tacticile sale lipsite de scrupule. Să cîştigi, a proclamat Atwater, este tot ce contează – pînă s-a îmbolnăvit. Cu puţin înainte să moară a scris despre „vacuumul spiritual din inima societăţii americane“. Mesajul lui m-a mişcat profund cînd l-am citit prima dată, iar el părea şi mai important acum, aşa că m-am decis să-l citez în alocuţiunea mea în faţa celor paisprezece mii de oameni adunaţi pentru conferinţa lui Liz Carpenter.

„Cu mult înainte de a fi lovit de cancer, am simţit că ceva se întîmpla în societatea americană“, scria Atwater. „Exista sentimentul printre oamenii din ţară – deopotrivă republicani şi democraţi – că lipsea ceva din viaţa lor – ceva crucial… Nu eram prea sigur ce anume. Boala m-a ajutat să văd că în societate lipsea acelaşi lucru care lipsea şi în mine: o inimă mică, un mare simţ al frăţiei.

Anii ’80 s-au concentrat în jurul acumulării – de avuţii, de putere, de prestigiu. Ştiu asta. Am acumulat eu însumi mai multă avuţie, putere şi prestigiu decît mulţi. Dar poţi ajunge să ai tot ce vrei şi tot să te simţi gol. Ce putere n-aş da acum în schimbul a ceva mai mult timp petrecut cu familia mea! Ce preţ nu aş plăti pentru o seară cu prietenii! A trebuit ca o boală letală să mă pună faţă în faţă cu acest adevăr, dar este un adevăr pe care ţara, prinsă în ambiţiile sale nebune şi în decăderea sa morală, îl poate învăţa de la mine…“

Am utilizat mai multe surse pentru a pune cap la cap un text despre nevoia de a „remodela societatea, redefinind ce înseamnă a fi o fiinţă umană în secolul al XX-lea, mergînd spre un nou mileniu…“

„Avem nevoie de o nouă politică a înţelesului. Avem nevoie de un nou etos al responsabilităţii individuale şi al iubirii. Avem nevoie de o nouă definiţie a societăţii civile care să răspundă la întrebările fără răspuns puse şi de forţele pieţei, şi de cele guvernamentale, de exemplu despre cum putem avea o societate care ne

reîncărcă şi ne face să simţim că sîntem parte a ceva mai mare decît noi înşine."

Am sugerat un răspuns la întrebarea acută a lui Lee Atwater: „Cine ne va conduce afară din acest vacuum spiritual?" Răspunsul, am spus eu, este: „Cu toţii".

Cînd am terminat discursul, le-am îmbrăţişat pe Liz Carpenter, pe guvernatorul Ann Richards şi pe Lady Bird Johnson. Apoi m-am îndreptat către aeroport pentru a mă întoarce la Casa Albă, mi-am văzut fiica şi soţul înainte de a pleca din nou pentru a o ajuta pe mama să facă faţă realităţii mutării tatei într-o instituţie de îngrijire.

A fost o uşurare să ştiu că ţinusem discursul şi credeam că aici se va sfîrşi întreaga poveste. Dar peste cîteva săptămîni, cuvintele mele erau luate în derîdere într-un articol de primă pagină din *The New York Times Mazagine,* intitulat cu răutate „Sfînta Hillary". Articolul desfiinţa dezbaterea mea despre spiritualitate ca fiind „facilă, predică moralistă", îmbrăcată în „jargonul fluid şi sentimental al *New Age*-ului". Am fost recunoscătoare atunci cînd mulţi oameni m-au sunat pentru a-mi mulţumi că ridicasem întrebări în legătură cu sensul vieţilor noastre şi al societăţii.

La o zi după discursul de la Austin, tata a murit.

Nu m-am putut abţine să nu mă gîndesc la felul în care se dezvoltase relaţia mea cu tata de-a lungul timpului. L-am adorat pe cînd eram doar o fetiţă. Îl priveam cu nesaţ de la fereastră şi alergam în stradă să-l întîmpin cînd se întorcea de la muncă. Sub îndrumarea şi încurajările sale am jucat base-ball, fotbal şi baschet. Am încercat să obţin note bune pentru a-i cîştiga bunăvoinţa. Dar pe măsură ce creşteam, relaţia mea cu el s-a schimbat inevitabil, atît datorită experienţelor mele, care se derulau în timpuri şi în locuri atît de diferite de cele ale lui, dar şi pentru că el se schimbase. Pierduse treptat energia care îl scotea afară să ne dea pase de fotbal mie şi lui Hugh, pe cînd alergam în jurul ulmilor din faţa casei. Aşa cum acei magnifici ulmi au murit de boli şi au trebuit

tăiaţi de prin toate cartierele din ţară asemenea cu al nostru, tot astfel energia şi spiritul lui păreau să se topească în timp.

Tot mai mult, lumea lui imediată părea să se micşoreze pe măsură ce şi-a pierdut tatăl şi apoi fraţii într-un interval scurt de timp, pe la mijlocul anilor '60. Apoi, pe la începutul anilor '70, s-a decis că făcuse şi economisise destui bani, aşa că şi-a părăsit munca şi a desfiinţat micuţa afacere. În timpul anilor mei de liceu şi apoi de colegiu, relaţia noastră a fost tot mai mult caracterizată ori de tăcere, atunci cînd încercam să găsesc ceva să-i spun, ori de certuri, pe care le provocam adesea, pentru că ştiam că avea să se ia de mine pe subiecte de politică şi cultură – Vietnam, *hippy,* feministele care renunţau la sutien, Nixon. Am înţeles, de asemenea, că şi cînd se răstea la mine, îmi admira independenţa şi realizările şi mă iubea din toată inima.

Am recitit de curînd scrisorile pe care mi le-a trimis cînd eram la Wellesley şi la Yale, de obicei ca răspuns la telefoanele pline de descurajare pe care le dădeam acasă, în care îmi exprimam dubiile în legătură cu abilităţile mele sau confuzia în legătură cu direcţia în care se îndrepta viaţa mea. Mă îndoiesc de faptul că oricine care l-a întîlnit pe tata sau a fost subiectul criticilor sale caustice şi-ar putea imagina vreodată dragostea tandră şi plină de sfaturi pe care mi-o arăta în aceste scrisori pentru a mă susţine, a mă întări şi a mă determina să continuu.

Am respectat, de asemenea, dorinţa tatei de a-şi schimba opiniile, deşi rareori admitea că o face. Intrase în viaţă cu toată moştenirea prejudecăţilor imaginabile în familia lui de protestanţi din clasa muncitoare – împotriva democraţilor, a catolicilor, a evreilor şi a negrilor – şi în general a oricui altcuiva considerat din afara tribului. Exasperată de aceste atitudini, în timpul vizitelor noastre de vară de pe lacul Winola, îi anunţam pe toţi cei din familia Rodham că, atunci cînd voi fi mare, intenţionam să mă mărit cu un democrat catolic – o soartă pe care ei o considerau cea mai gravă de care puteam avea parte. De-a lungul timpului, tata s-a schimbat

şi s-a mai înmuiat, în mare parte datorită experienţelor pe care le-a trăit cu tot felul de oameni. Era coproprietarul unui imobil din centrul oraşului Chicago, împreună cu un negru pe care a ajuns să îl respecte şi să îl admire, ceea ce l-a făcut să-şi schimbe opinia despre rase. Cînd am crescut şi m-am îndrăgostit de un baptist democrat din sud, tata a fost buimăcit, dar s-a adaptat şi a devenit unul dintre cei mai fervenţi susţinători ai lui Bill.

Cînd părinţii mei s-au mutat la Little Rock în 1987, şi-au luat un apartament vecin cu cel deţinut de Larry Curbo, asistent medical, şi de doctorul Dillard Denson, neurolog. Ei au fost unii dintre cei mai apropiaţi prieteni ai mamei şi au început să vină să îi viziteze pe ai mei, să vorbească despre piaţa de schimburi sau despre politică şi s-o ajute pe mama la treburile casei. Cînd eu şi Bill veneam în vizită, cei din armată şi din Serviciul Secret le foloseau casa pe post de centru de comandă. Într-o noapte, părinţii mei se uitau la televizor la o emisiune despre homosexuali. Cînd tata şi-a exprimat dezaprobarea faţă de aceştia, mama i-a spus:

– Dar despre Dillard şi Larry ce crezi?

– Ce vrei să spui? a întrebat el.

Aşa că mama i-a explicat tatei că prietenii şi vecinii lui dragi erau un cuplu de homosexuali, angajaţi într-o relaţie de durată. Unul dintre ultimele stereotipuri ale tatei a căzut. Larry şi Dillard l-au vizitat pe tata la spital pe cînd se afla în comă. Într-o noapte Larry i-a ţinut mamei locul cîteva ore ca să se poată duce acasă să se odihnească. Şi Larry a fost cel care l-a ţinut pe tata de mînă şi şi-a luat rămas-bun atunci cînd a murit. Poate ca o coincidenţă providenţială, tata şi-a petrecut ultimele zile din viaţă în Spitalul St. Vincent, un minunat spital catolic, semn că o altă prejudecată a lui dispăruse.

Devreme în dimineaţa următoare, Bill, Chelsea şi cu mine, alături de un grup intim de rude şi prieteni, ne-am întors la Little Rock pentru serviciul funebru de la biserica metodistă. Cu noi se aflau fratele meu Tony, viitoarea sa soţie, Nicole Boxer, prietena mea bună Diane Blair, care rămăsese cu noi, Bruce Lindsey, Vince Foster şi Webb Hubbell. Am fost impresionată că Al şi Tipper au venit şi ei împreună cu Mack McLarty, unul dintre cei mai buni prieteni din copilărie ai lui Bill, acum şef de personal la Casa Albă, şi cu soţia sa, Donna. Biserica din acea Vinere Mare era împodobită pentru slujba „O celebrare a Morţii şi Învierii“, condusă de preotul paroh al bisericii, reverendul Ed Matthews, şi de preotul care ne cununase pe Bill şi pe mine, reverendul Vic Nixon. După slujbă, familia noastră, însoţită de Dillard şi Larry, de Carolyn şi doctorul John Holden, unul dintre cei mai buni prieteni din Park Ridge ai fraţilor mei, l-a dus pe tata acasă, în Scranton. După cum îi stătea în caracter, tata îşi comandase şi îşi achitase locul de veci cu ani în urmă.

Am avut o a doua slujbă de înmormîntare la biserica metodistă de pe Court Street, la o stradă distanţă de casa unde crescuse tata. Bill a ţinut un discurs funebru despre firea aprigă şi devoţiunea lui Hugh Rodham:

„În 1974, cînd am participat în prima campanie electorală, candidam într-un district al Congresului unde se aflau o mulţime de republicani din Middle West. Tata socru a sosit într-un Cadillac cu număr de Illinois; nu a spus nimănui că eram îndrăgostit de fata lui; s-a dus numai la oameni şi le-a spus:

– Ştiu că sînteţi republicani şi la fel sînt şi eu. Cred că democraţii sînt doar la un pas de a fi comunişti, dar puştiul ăsta e băiat bun.“

L-am îngropat în cimitirul de pe Washburn Street. Era o zi friguroasă şi ploioasă de aprilie, iar gîndurile mele erau sumbre asemenea cerului cenuşiu de deasupra. Stăteam şi ascultam acordurile gornistului Gărzii de Onoare Militare. După înmormîntare, am mers cu cîţiva prieteni ai tatei la un restaurant din apropiere, unde i-am evocat amintirea.

Trebuia să sărbătorim viaţa tatei, dar eram copleşită de tristeţe pentru ceea ce avea să-mi lipsească de acum înainte. Mă gîndeam la cît de mult se bucurase să îl vadă pe ginerele său în postul de preşedinte şi cît de mult îşi dorise să o vadă pe Chelsea crescînd.

Pe cînd Bill îşi pregătea discursul funerar în avionul dinspre Little Rock, noi depănam poveşti. Chelsea ne-a reamintit că bunicul său îi spunea întotdeauna că, atunci cînd va absolvi colegiul, va închiria o limuzină mare şi va veni să o ia, îmbrăcat în costum alb. Avusese multe vise care nu se vor mai împlini. Dar îi eram recunoscătoare pentru viaţa, şansele şi visele pe care mi le transmisese.

VINCE FOSTER

Bill, Chelsea şi cu mine am vrut să ne petrecem Paştele la Camp David şi am invitat rudele mai apropiate şi prietenii care veniseră cu noi la Scranton. Aveam cu toţii nevoie de timp pentru a ne reveni după înmormîntare şi după lungile săptămîni de îngrijorare, iar Camp David era singurul paradis care să ne ofere pacea şi intimitatea după care tînjeam. Jackie Kennedy Onassis mă încurajase să îmi adăpostesc viaţa intimă de familie în acest loc retras, înconjurat de o rezervaţie forestieră dintre munţii Catoctin din Maryland. Sfatul său simplu şi pragmatic s-a dovedit, ca întotdeauna, de folos. Mă bucura şi faptul că tata vizitase locul după inaugurarea preşedinţiei lui Bill. Îi mai simţeam încă prezenţa prin cabanele rustice şi îmi mai aminteam de plăcerea pe care o avusese să vadă locul pe care preşedintele Eisenhower îl redenumise după nepotul său, David. Acum ne aflam aici cu nepoata tatălui meu, Chelsea, pentru a-i plînge trecerea în nefiinţă.

Acel Paşte a fost ploios şi răcoros şi se potrivea perfect cu starea în care eram. Am plecat cu mama într-o plimbare lungă prin ploaia fină şi am întrebat-o dacă voia să vină să locuiască împreună cu noi, la Casa Albă. În felul ei caracteristic, independent, mi-a spus că ar fi rămas o vreme, dar că voia să se întoarcă acasă pentru a participa la toate cele care se cuveneau după moartea tatei. Mi-a mulţumit pentru a-i fi invitat pe Dillard Denson şi pe Larry Curbo

la Camp David. Ştia că vor continua să-i fie prieteni de nădejde în viaţa ei solitară de aici înainte.

Am participat la slujba de Înviere în capela recent construită, Evergreen Chapel, concepută într-un cadru de lemn în formă de A, cu vitralii care se potrivesc minunat cu decorul păduros din preajmă. M-am aşezat în strana mea şi am început să-mi amintesc cum ne făcea tata să ne simţim jenaţi, pe fraţii mei şi pe mine, cu felul lui de a intona imnuri, cu o voce puternică şi afonă. I-am moştenit vocea, dar în dimineaţa aceea am cîntat, sperînd că notele discordante vor ajunge în rai.

Fiind epuizată fizic şi emoţional, ar fi trebuit poate să îmi acord mai mult timp pentru a mă odihni şi a ţine doliu. Dar nu puteam ignora chemarea înapoi la muncă. Ira îmi tot trimisese semnale S.O.S., avertizîndu-mă că iniţiativa privind îngrijirea medicală era pusă la colţ de bătăliile bugetare. Şi mai era şi Chelsea, care trebuia să se întoarcă la şcoală şi la viaţa ei. După ce am petrecut împreună cu oaspeţii noştri la cina de Paşte, Bill, Chelsea şi cu mine ne-am reîntors la Casa Albă.

Cînd am intrat în dormitorul nostru, duminică seara, am simţit că ceva nu era în regulă. Am început să desfac valizele şi am băgat de seamă că unele piese de mobilier nu se aflau la locul lor. Lucrurile de pe marginea patului fuseseră mutate, iar în suportul de lemn pentru televizor, care stătea între ferestre pe peretele de sud, fusese făcută o gaură. M-am întors în salonul de zi din Aripa de Vest şi în holul apartamentului şi am remarcat că şi alte mobile fuseseră deplasate. L-am chemat pe Gary Walters, aprodul-şef, pentru a-l întreba ce se petrecuse cît fuseserăm noi plecaţi. Mi-a spus că o echipă de securitate căutase prin lucrurile noastre pentru a vedea dacă nu se aflau implantate dispozitive de ascultare sau alte asemenea instalaţii care ne-ar fi afectat securitatea.

Nimeni din personalul meu sau din cel al preşedintelui nu fusese informat în legătură cu această operaţiune. Helen Dickey, o prietenă din Little Rock care locuia la etajul al treilea, auzise

zgomote sîmbătă noaptea şi coborîse să vadă ce se petrece. Nişte oameni înarmaţi, îmbrăcaţi în negru, o împiedicaseră să treacă, ordonîndu-i să părăsească zona.

Mi-am amintit deodată de bileţelul lui Rush Limbaugh pus în Dormitorul Lincoln pentru Harry şi Linda. Am început, de asemenea, să-mi pun întrebări în legătură cu sursa unor poveşti bizare care apăruseră în presă, una citînd un angajat anonim al Serviciului Secret care pretindea că aruncasem cu o lampă în soţul meu. În alte circumstanţe aş fi rîs la ideea că un periodic de reputaţie alesese să publice o asemenea istorie ridicolă, bazată doar pe zvonuri răutăcioase.

La fel ca multe alte lucruri bune şi rele care s-au spus despre mine de-a lungul anilor, mărturiile privind temperamentul meu „legendar“ sînt exagerate. Dar, în acest caz, admit că eram pe cale să explodez. L-am chemat pe Mack McLarty, şeful de personal al lui Bill, şi pe David Watkins, directorul de management şi administraţie de la Casa Albă, pentru a-i informa cu exactitate asupra a ceea ce descoperisem şi ce credeam despre asta. Voiam să mă asigur că un asemenea lucru nu se va mai întîmpla niciodată fără ştirea noastră.

Mack şi David m-au lăsat să mă desfăşor. Apoi s-au interesat despre cele întîmplate şi m-au informat că aranjamentele în vederea percheziţiei fuseseră făcute prin cabinetul aprodului-şef. Mack a dat ordine ca un asemenea lucru să nu se mai repete decît dacă era el informat şi se obţinea aprobarea preşedintelui.

Eram îndurerată de moartea tatei şi fusesem răvăşită de invazia asupra intimităţii mele. Da, locuiam într-o casă care aparţinea poporului. Dar există o înţelegere tacită ca indivizilor care o ocupă să li se permită un spaţiu al lor. Spaţiul nostru fusese violat, iar asta mă făcea să simt că nu exista un loc în care eu şi familia mea să ne putem retrage pentru a ne alina tristeţea, singuri şi în pace.

Nu am dormit prea mult în noaptea aceea, care a fost oricum una deosebit de scurtă. Începînd cu ora cinci dimineaţa, părinţi şi copii se aflau în faţa porţilor pentru tradiţionala sărbătoare pascală

a Rostogolirii ouălor, care are loc în fiecare an pe peluza sudică de la Casa Albă, în lunea Paştilor. Cînd am privit afară pe geam pe la opt dimineaţa, am văzut mii de copii adunaţi, cu lingurile în mîini, aşteptînd să împingă peste peluză ouăle viu colorate. Erau foarte încîntaţi să se afle acolo şi nu se putea să las ca starea mea de spirit să le distrugă petrecerea. Aşa că m-am îmbrăcat şi am ieşit afară în soare. La început, am făcut totul fără tragere de inimă. Apoi, bucuria şi rîsetele copiilor în timp ce se rostogoleau peste pajiştea largă şi verde m-au emoţionat şi m-au bine dispus.

Ultimele luni fuseseră un început dificil al unui sezon nemilos la Washington. Privind retrospectiv, realizez că cel mai mult de-a lungul acelor zile m-a sprijinit în întreaga perioadă petrecută la Casa Albă: familia, prietenii şi credinţa. Credinţa mea religioasă a fost dintotdeauna un aspect crucial al existenţei mele. Pînă să sufere lovitura fatală, tata îngenunchea lîngă pat în fiecare seară pentru a-şi spune rugăciunile. Iar eu îi împărtăşeam credinţa în puterea şi importanţa rugăciunii. Spuneam adeseori celor care mă ascultau vorbind că, dacă nu aş fi crezut în rugăciune înainte de 1992, anii petrecuţi la Casa Albă m-ar fi convins oricum.

Înainte de atacul cerebral al tatei, am primit o invitaţie de la buna mea preietenă Linda Lader, care, împreună cu soţul ei Phil, lansaseră week-end-urile Renaşterii, la care Bill, Chelsea şi cu mine participam din 1983 în timpul Anului Nou. Aceste adunări au fost dintotdeauna stimulatoare şi ne-au adus mulţi prieteni.

Linda ne-a invitat pe Tipper şi pe mine la un prînz sponsorizat de grupul de rugăciune al unei femei, care includea republicani şi democraţi, printre ei pe Susan Baker, soţia secretarului de Stat al primului preşedinte Bush, James Baker, Joanne Kemp, soţia fostului congresman republican (şi viitor candidat la vicepreşedinţie) Jack Kemp şi pe Grace Nelson, căsătorită acum cu colegul meu de Senat, Bill Nelson, democrat din Florida. Holly Leachman era liantul spiritual care mă ajuta să trec mai uşor peste toate şi mi-a devenit curînd bună prietenă. De-a lungul

timpului petrecut la Casa Albă, Holly îmi trimitea zilnic prin fax cîte un pasaj din Scriptură sau cîte un mesaj de credinţă şi venea adeseori să mă viziteze pentru a-mi ridica moralul sau a se ruga cu mine.

Prînzul din 24 februarie 1993 s-a ţinut la Cedars, o proprietate aflată pe rîul Potomac, ce servea drept cartier general Dejunului Naţional de Rugăciune şi grupurilor de rugăciune pe care le crease peste tot în lume. Doug Coe, de mult timp organizatorul Dejunului de Rugăciune, este o prezenţă unică în Washington: un mentor spiritual adevărat şi un îndrumător pentru oricine, indiferent de coloratură politică sau credinţă, care doreşte să-şi aprofundeze relaţia cu Dumnezeu şi îşi oferă în schimb serviciul în slujba celor aflaţi în nevoie. Doug a devenit sursă de forţă şi prietenie şi, la fel ca Holly, îmi trimitea adesea note de încurajare. Toate aceste relaţii au început la acel prînz extraordinar.

Fiecare dintre „colegii de rugăciune“ mi-a promis că se va ruga pentru mine în fiecare săptămînă. În plus, mi-au prezentat o carte făcută de mînă plină de mesaje şi citate din Biblie care sperau că mă vor susţine în perioada petrecută la Casa Albă. Dintre miile de daruri primite în cei opt ani la Casa Albă, puţine au fost mai binevenite şi de puţine aveam mai multă nevoie ca de aceste douăsprezece dovezi intangibile de înţelepciune, pace, compasiune, credinţă, camaraderie, viziune, iertare, binecuvîntare, înţelegere, iubire, bucurie şi curaj. De-a lungul lunilor şi anilor care au urmat, aceste femei au continuat să se roage cu credinţă cu şi pentru mine. Am apreciat grija lor şi voinţa de a face abstracţie de diviziunile politice de la Washington pentru a-şi oferi ajutorul cuiva aflat în nevoie. Am apelat adeseori la cărţulia lor. Susan Baker m-a vizitat şi mi-a scris, oferindu-şi încurajările şi sprijinul în diferite evenimente din viaţa mea, de la pierderea tatei şi pînă la furtunile politice care împresurau preşedinţia lui Bill.

Pe cînd administraţia se apropia de a o suta zi a mandatului, pe la sfîrşitul lui aprilie, devenise evident că nu aveam cum să

respectăm limita autoimpusă pentru pachetul de legi privind asigurările de sănătate, şi asta nu se datora faptului că petrecusem două săptămîni în Little Rock. Informaţii despre fiecare propunere luată în consideraţie, privind plata acoperirii asigurării universale de sănătate, ajunseseră în presă, impulsionîndu-i pe membrii Congresului în pregătirea diferitelor strategii, înainte ca orice decizie să fi fost luată. Ne aflam deja în defensivă, înainte să avem măcar un plan. Am fost surprinsă de cît de repede lăsau oamenii informaţia să se scurgă spre jurnalişti. Unii credeau că influenţează evenimentele, alţii păreau să tînjească după sentimentul propriei importanţe, chiar dacă erau citaţi doar ca surse anonime.

Naţiunea nu îşi revenise încă în urma rezultatului dezastruos al evenimentelor din Waco, Texas, cînd membrii unui grup numit Branch Davidians trăseseră, ucigînd patru agenţi ai Serviciului pentru Arme, Alcool şi Tutun şi rănind alţi douăzeci, pe cînd aceştia încercau să strîngă probe împotriva lor. În confruntarea care a urmat pe 19 aprilie, membrii grupului au dat foc taberei şi cel puţin optzeci de persoane au murit, inclusiv copii. A fost o pierdere groaznică de vieţi omeneşti şi, deşi o investigaţie independentă a decis că liderii sectanţilor erau responsabili pentru incendiu şi pentru schimbul de focuri care dusese la atîtea pierderi de vieţi omeneşti, acest fapt nu a putut în nici un fel să atenueze regretul tuturor pentru violenţele şi morţile provocate de o perversiune a religiei.

În fosta Iugoslavie, sîrbii bosniaci asediau oraşul musulman Srebrenica, prinşi în frenezia „epurării etnice". Era un alt exemplu de antagonizare a diferenţelor religioase pentru a servi unor scopuri politice. Presa de ştiri transmitea imagini groaznice ale civililor masacraţi şi ale prizonierilor descărnaţi, reminiscenţe ale atrocităţilor naziste în Europa. Situaţia devenea tot mai dramatică şi umbra morţii creştea tot mai mult şi am fost profund dezgustată de eşecul Naţiunilor Unite în încercarea de a interveni sau măcar de a proteja populaţia musulmană.

În umbra acestor evenimente, Bill şi cu mine am fost gazdele la Casa Albă a doisprezece preşedinţi şi prim-miniştri, care sosiseră aici pentru inaugurarea Muzeului Holocaustului, la 22 aprilie. Unii lideri care se aflau în vizită făceau presiuni asupra Statelor Unite să se implice mai mult în efortul Naţiunilor Unite de a opri măcelul din Bosnia. Cel mai elocvent mesager al acestei poziţii a fost Elie Wiesel, care a ţinut un discurs impresionant despre Bosnia în cadrul ceremoniei de deschidere a muzeului. Wiesel, un supravieţuitor al lagărelor de exterminare naziste şi laureat al Premiului Nobel pentru pace, s-a întors către Bill şi a spus:

– Domnule Preşedinte… am mers în fosta Iugoslavie… Nu mai pot dormi noaptea de cînd am văzut ce se întîmplă acolo. Spun asta ca evreu. Trebuie să facem ceva pentru a opri vărsarea de sînge din această ţară.

Citisem *Noaptea,* relatarea impresionantă făcută de Wiesel despre perioada petrecută la Auschwitz şi Buchenwald – lagărele de exterminare din Polonia şi Germania. Îi admiram scrierile şi devotamentul pentru drepturile omului, iar din ziua aceea, el şi soţia lui, Marion, mi-au devenit prieteni.

Stînd în ploaia cenuşie, am fost de acord cu spusele lui Elie, fiind convinsă că singurul mod în care se putea opri genocidul în Bosnia erau loviturile aeriene împotriva unor ţinte sîrbeşti. Ştiam că Bill era frustrat de inabilitatea europenilor de a acţiona, după ce insistaseră că Bosnia se afla în ograda lor şi aveau să se ocupe singuri de rezolvarea problemelor legate de aceasta. Bill s-a întîlnit cu toţi consilierii săi pentru a se sfătui în privinţa implicării Americii în efortul de impunere a păcii şi a altor opţiuni privind finalizarea conflictului. Situaţia devenea tot mai dramatică, iar cifra morţilor se afla în creştere.

Ne adaptam în permanenţă valului de veşti bune şi rele de acasă şi din lume. Pe Capitoliu, republicanii demaraseră în Senat procedura de obstrucţionare şi respinseseră pachetul de legi privind stimularea economică propus de preşedinte, după ce acesta trecuse de

Cameră. Cu atît de multe evenimente derulîndu-se în paralel, au fost puse în umbră unele dintre cele mai bune momente ale administrației. Pentru a comemora Ziua Pămîntului, pe 22 aprilie, Bill se hotărîse să semneze un important tratat internațional privind biodiversitatea, pe care președintele Bush îl respinsese. În săptămîna următoare, el a anunțat deschiderea unui program de servicii naționale, AmeriCorps, care avea să reînvie idealismul lui Peace Corps și VISTA[1] și să canalizeze energia tinerilor voluntari spre rezolvarea problemelor țării noastre.

Oricare ar fi fost obligațiile publice, Bill și cu mine am încercat să nu pierdem niciodată din vedere obligațiile de părinți față de Chelsea. Participam la fiecare eveniment școlar și rămîneam cu ea pînă își termina temele. Bill mai reușea să o ajute cu algebra de clasa a opta, iar atunci cînd se afla în călătorie în afara orașului ea îi trimitea prin fax problemele și apoi discutau împreună soluțiile. Am continuat, de asemenea, să insistăm asupra intimității noastre, spre consternarea unora din presă și a personalului lui Bill. Biroul de presă al Casei Albe îl convinsese pe Bill să permită celor de la NBC să îl urmeze peste tot pentru a filma *O zi din viața președintelui,* care avea să fie dat pe post pe la începutul lui mai. Am acceptat să particip, dar am cerut ca Chelsea să fie scoasă din program. Personalul lui Bill a încercat să-l convingă că ar fi dat bine să fie văzut cu Chelsea la micul dejun sau discutînd despre teme. Cînd acest lucru nu a mers, producătorul emisiunii a încercat să vină la mine să mă convingă. În cele din urmă, am fost sunată de Tom Brokaw, coordonatorul echipei de filmare. Spre meritul lui, cînd am spus „absolut nu", mi-a zis că îmi respectă decizia.

Ne aflam, de asemenea, în toiul activității de transformare a sectoarelor private ale reședinței într-un adevărat cămin. Asta presupunea vopsit și pus tapet și instalarea rafturilor pentru cărți, acolo unde puteam. În mijlocul prafului general, al vopselelor și al altor chimicale utilizate pentru redecorare, Chelsea a făcut o reacție respiratorie înspăimîntătoare, la scurt timp după Paște, iar eu am

[1] Voluntars in Service to America.

devenit mai dornică decît oricînd să-i fiu aproape tot timpul. Am încercat să păstrăm între noi problema ei de sănătate și puțini au știut atunci cît am fost de îngrijorată.

Chelsea și-a revenit pe măsură ce am reușit să ținem alergiile sub control. Pentru a ne înveseli, am luat-o la New York să vedem Teatrul American de Balet interpretînd *Frumoasa din Pădurea Adormită*. Asta se întîmpla într-o etapă în care părul meu îmi dădea și mai mult de furcă. Susan Thomases mi-a spus că trebuia neapărat să încerc un anumit stilist, Frederic Fekkai. M-am lăsat prinsă în joc și am întrebat dacă nu putea să treacă în seara respectivă pe la Waldorf-Astoria, unde stăteam, înainte să ieșim în oraș. Mi-a plăcut de el imediat, așa că am fost de acord să încerc ceva nou, o coafură „fără griji", similară cu cea a jurnalistei Diane Sawyer. Părul a fost cu certitudine mult mai scurt, iar schimbarea, dramatică. Titlurile internaționale nu au întîrziat să apară.

Lisa Caputo, secretara mea de presă, a aflat despre tunsoarea mea de la Capricia Marshall, care fusese cu mine la New York.

– Să nu te enervezi pe mine, a spus ea. Și-a tăiat părul.

– CE?!

– Susan i-a adus un tip în camera de hotel, iar cînd a ieșit, părul nu mai era.

– O, Doamne.

Problema pentru Lisa nu era o gafă momentană de relații publice – se obișnuise să se descurce cu asemenea povești –, ci o chestiune mediatică mai serioasă. Întrucît personalul meu crezuse odată că va exista un pachet legislativ privind asigurările de sănătate care va fi publicat prin mai, acceptasem să o las pe Katie Couric și pe cei de la emisiunea ei, *Today,* să mă urmeze cu aparatul de filmat prin Casa Albă în anticiparea unui interviu major. NBC-ul petrecuse ore întregi în săptămîna anterioară înregistrîndu-mă în postura unei Prime Doamne cu părul lung pînă la umeri. Prima Doamnă pe cale să fie intervievată în direct de Katie Couric avea o altă înfățișare.

Şi nu exista nici o modalitate de a refilma înregistrările anterioare, astfel încît să arăt la fel de-a lungul întregului program.

Katie nici nu a clipit cînd a sosit la Casa Albă şi m-a găsit cu o nouă frezã. Nici nu s-a plîns de faptul că *deux-piéce*-ul meu roz nu se potrivea cu rochia ei de culoarea somonului. Îmi plăcuse întotdeauna să o urmăresc la TV şi am fost încîntată să aflu că era la fel de pragmatică în viaţa de toate zilele pe cît părea la televizor – şi la fel de bună la sport.

Încă mai învăţam cum să îmi aleg rochiile şi ce însemna să fii Prima Doamnă a Americii. Diferenţa dintre a fi soţia unui guvernator şi cea a unui preşedinte este incomensurabilă. Dintr-o dată, oamenii din jurul tău petrec o grămadă de timp încercînd să anticipeze ce te-ar putea face fericită. Uneori, acei oameni nu te cunosc suficient sau te înţeleg greşit. Orice spui este exagerat. Şi trebuie să fii foarte atentă ce lucru îţi doreşti, altfel îl vei primi în cantităţi industriale.

Mă aflam într-una din primele mele călătoriile singură de cînd devenisem Primă Doamnă, cînd un tînăr asistent m-a întrebat:

– Ce aţi dori să beţi în timpul călătoriei?

– Ştii, chiar aş simţi nevoia să beau un doctor Pepper dietetic, am spus.

Mulţi ani după aceea, de fiecare dată cînd deschideam frigiderul camerei de hotel unde mă aflam, era plin cu doctor Pepper dietetic. Oamenii veneau la mine cu pahare de doctor Pepper cu gheaţă. M-am simţit ca ucenicul vrăjitorului, personajul Mickey Mouse din desenul animat clasic, *Fantasia:* nu reuşeam să mai opresc maşina doctor Pepper.

Aceasta este o poveste nevinovată, dar implicaţiile sale au fost copleşitoare. A trebuit să recunosc cît de mulţi oameni făceau tot ce le stătea în putinţă pentru a-mi fi pe plac şi cît de departe puteau ajunge cu interpretarea greşită a spuselor mele. Pur şi simplu nu am putut spune: „Nu ştiu, ocupă-te tu“, atunci cînd mi se prezenta o chestiune. Poate ar fi trebuit să-mi dau seama de asta mai devreme. Dar nu am făcut-o pînă nu am fost confruntată cu consecinţele unui

comentariu făcut într-o doară, după ce aflasem despre pierderile financiare cauzate de proasta administrare a fondurilor în cadrul Biroului de Călătorii de la Casa Albă. I-am spus şefului de personal Mack McLarty că, dacă existau asemenea probleme, speram ca el să se „ocupe“ de ele.

„Travelgate“, aşa după cum a ajuns să fie cunoscut în presă, mi-ar fi luat în jur de două, trei săptămîni din viaţă; dar, într-un climat politic partizan, a devenit întîia manifestare a unei obsesii privind investigaţiile, care s-a perpetuat pînă în mileniul următor.

Înainte de a ne muta la Casa Albă, nici Bill şi nici eu sau personalul din imediata noastră companie nu ştiuserăm de existenţa unui Birou de Călătorii la Casa Albă. Acest Birou închiriază avioane, rezervă camere la hotel, comandă mese şi se ocupă în general de presă, atunci cînd aceasta călătoreşte cu preşedintele. Costurile sînt facturate în conturile organizaţiilor de media. Deşi nu ştiam prea mult despre ce făcea Biroul, cu certitudine nu voiam să ignorăm sau să părem că trecem uşor peste acuzaţiile de abuz de fonduri, oriunde ar fi apărut acestea în Casa Albă. Un audit efectuat de Peat Marwick de la KPMG[1] revelase faptul că directorul Biroului ţinea un registru în afara contabilităţii, care dovedea că cecuri în valoare de cel puţin optsprezece mii de dolari nu fuseseră decontate şi că registrele Biroului se aflau în „întîrziere“. Pe baza acestor probe, Mack şi Biroul Administrativ al Casei Albe au decis să îi disponibilizeze pe angajaţi şi să reorganizeze departamentul.

Aceste acţiuni, care le-au părut fără prea mare importanţă celor care luaseră decizia, au declanşat o adevărată furtună. Cînd Dee Dee Myers, secretara de presă a preşedintelui şi prima femeie care deţinea o astfel de poziţie, a anunţat concedierile în raportul de dimineaţă din 19 mai 1993, am fost surprinşi de reacţiile din camera presei. Administraţia încerca să protejeze interesele financiare ale presei, ca şi pe cele ale ţării, în timp ce unii membri ai presei erau concentraţi asupra faptului că unii confraţi din Biroul de

[1]Una dintre cele mai mari corporaţii financiare din lume (n.red.).

Călătorii, care lucrează acolo pentru președinte, fuseseră concediați. Administrația a fost acuzată de amatorism și de nepotism întrucît un angajat al Casei Albe, care era rudă îndepărtată cu Bill și avea experiență în efectuarea de aranjamente de călătorie, fusese numit temporar director al Biroului remaniat. Bill Kennedy, fostul meu partener de la firma de avocatură, care lucra pe atunci în Biroul Administrativ, chemase FBI-ul pentru a investiga cazul, acest fapt inflamînd și mai mult presa. Am cel mai mare respect pentru onestitatea și abilitățile de avocat ale lui Bill Kennedy. Asemenea celor mai mulți dintre noi, era și el un nou-venit la Washington și un începător în metodele de aici. Nu știuse că legătura lui directă cu FBI-ul, pentru a-i solicita investigarea presupusului abuz de fonduri, avea să fie considerată o încălcare flagrantă a protocolului de la Washington.

După desfășurarea unei anchete interne, apărută integral în presă, Mack McLarty i-a sancționat public pe unii oficiali din administrație, printre care pe Watkins și pe Kennedy, pentru slaba prestație în gestionarea problemei respective. Dar cel puțin alte șapte investigații separate – inclusiv cele conduse de Casa Albă, de Biroul de Contabilitate Generală, de FBI și de Biroul lui Kenneth Starr al Procurorului Independent – nu au reușit să dovedească nici un fel de ilegalitate, de contravenție sau de conflict de interese comise de cineva din administrație și au confirmat că suspiciunile inițiale cu privire la Biroul de Călătorii fuseseră justificate. Procurorul independent, de exemplu, a ajuns la concluzia că decizia de a-i concedia pe angajații politici ai Biroului fusese legală și că existau dovezi privind utilizarea improprie a fondurilor și alte nereguli. Departamentul de Justiție a găsit suficiente probe pentru a-l pune sub acuzare pe fostul director al Biroului, pentru deturnare de fonduri. În conformitate cu rapoartele de presă, el a ales să pledeze vinovat în cadrul unui proces penal și să ispășească o scurtă perioadă de închisoare, dar procurorul a insistat pentru încadrarea faptelor lui în categoria infracțiunilor grave. După ce

cîțiva faimoși jurnaliști au depus mărturie la proces, a fost în cele din urmă achitat.

În ciuda concluziilor unanime că nu existase nici o ilegalitate în modul în care Casa Albă gestionase problema, aceasta a constituit o primă întîlnire extrem de nepromițătoare cu presa de la Casa Albă. Nu cred că am mai fost vreodată pusă în situația de a învăța, într-un timp atît de scurt, despre consecințele lui a spune sau a face ceva înainte de a ști exact ce se întîmplă. Și, multă vreme după aceea, m-am tot trezit în miez de noapte îngrozită la gîndul că tocmai acțiunile și reacțiile din jurul cazului Biroului de Călătorii l-au îndemnat pe Vince Foster să-și ia viața. Vince Foster a fost afectat de afacerea Biroului de Călătorii. Un om meticulos, decent și onorabil, Vince a simțit că îi dezamăgise pe președinte, pe Bill Kennedy, pe Mack McLarty și pe mine fiindcă nu reușise să înțeleagă și să limiteze implicațiile dramei. Aparent, lovitura de grație a venit printr-o serie de editoriale veninoase publicate în *The Wall Street Journal*, care atacau integritatea și competența avocaților din Arkansas din administrația Clinton. La 17 iunie 1993, un editorial intitulat *Cine este Vince Foster?* proclama că unul dintre cele mai „neliniștitoare“ lucruri în legătură cu administrația era „neglijența în respectarea legii“. În luna care a urmat, *Journal* a continuat campania editorială în care descria Casa Albă a președintelui Clinton și pe colegii mei de la firma de avocatură Rose ca pe un fel de club corupt de complotiști.

Poate că eu și Bill eram cam neexperimentați în rolurile noastre de la Casa Albă, dar eram suficient de rodați în lumea dură a politicii. Știam că trebuia să nu ne pese de atacuri și să ne concentrăm asupra lumii reale. Vince Foster nu deținea asemenea mecanisme de autoapărare. El era nou în branșă și punea la inimă tot ce i se spunea. Deși nu vom ști niciodată ce anume îi trecea prin minte în acele ultime săptămîni de viață, cred că, pe măsură ce absorbea fiecare acuzație, se afunda tot mai tare în durere și în tristețe. Voi ajunge în mormînt dorindu-mi să fi petrecut mai mult

timp împreună cu el şi să fi observat cumva semnele disperării sale. Dar era o persoană foarte reţinută şi nimeni – nici soţia sa Lisa, nici cei mai apropiaţi colegi sau sora sa Sheila, de care fusese dintotdeauna foarte apropiat – nu a avut idee despre gravitatea depresiei în care se afla.

Ultima oară cînd am vorbit cu Vince a fost, pare-mi-se, pe la mijlocul lui iunie, în seara din sîmbăta de dinaintea Zilei Tatălui. Bill era plecat din oraş pentru a ţine un discurs de sfîrşit de an universitar, aşa că mi-am făcut planuri să ies la cină cu Webb Hubbell şi cu soţia acestuia, Suzy, cu familia Foster şi cu cîteva alte cupluri din Arkansas. Am aranjat să ne întîlnim între şapte şi opt seara în casa familiei Hubbell.

Chiar cînd mă pregăteam să ies din Casa Albă, Lisa Caputo m-a sunat să-mi spună că articolul de fond de la rubrica „Style" din ziarul *Washington Post* de a doua zi avea să fie dedicat tatălui lui Bill, William Blythe. Povestea avea să reveleze că acesta fusese căsătorit de cel puţin două ori înainte de a o întîlni pe mama lui Bill – ceva ce nimeni din familie nu ştiuse – şi avea să publice numele unui bărbat care pretindea a fi fratele vitreg al lui Bill. O Zi a Tatălui fericită.

Oficiul de presă al lui Bill mi-a cerut să-l sun să-i spun despre articol, aşa încît să nu fie surprins de întrebările reporterilor în legătură cu tatăl său. Apoi Bill şi cu mine trebuia să o găsim pe Virginia, care, de asemenea, nu avea nici o idee despre trecutul soţului său. Eram foarte îngrijorată, întrucît cancerul ei se înrăutăţise şi nu mai avea nevoie de şi mai mult stres.

Cînd am sunat acasă la Webb pentru a-mi anula planurile de cină, a răspuns Vince la telefon. I-am spus că nu mai puteam să ajung în acea seară.

– Trebuie să-l caut pe Bill şi apoi să o găsim pe mama lui, i-am spus. E mai bine să afle de la el despre povestea asta.

– Oh, îmi pare rău! a spus Vince.

– Şi mie la fel. Ştii, m-am săturat atît de tare de toată povestea asta.

Asta a fost ultima oară cînd îmi amintesc că am vorbit cu Vince.

Pînă la sfîrşitul lunii şi de-a lungul lui iulie, Vince a fost ocupat cu Bernie Nussbaum, consilierul de la Casa Albă, cu alegerea unor înlocuitori pentru judecătorul Byron „Whizzer" White de la Curtea Supremă pentru William Sessions, căruia i se ceruse să demisioneze din funcţia de director al FBI-ului. Eu mai încercam să păstrez reforma din sistemul de sănătate pe masa Congresului. Eram, de asemenea, ocupată cu organizarea primei mele călătorii în străinătate în postura de Primă Doamnă. Bill trebuia să participe la *summit*-ul G-7, o întîlnire anuală a liderilor din cele şapte ţări cele mai industrializate din lume, care se ţinea la Tokyo la începutul lui iulie, iar eu îl însoţeam.

Abia aşteptam să vizitez din nou Japonia. Fusesem acolo pe cînd Bill era guvernator şi îmi amintesc cum am stat în faţa porţilor palatului imperial, privind uimiţi la frumuseţea curţilor interioare. De data aceasta aveam să participăm la o cină oficială în interiorul palatului, găzduită de împărat şi de împărăteasă. Amabili, inteligenţi şi cu un dezvoltat simţ artistic, acest cuplu fascinant întruchipează graţia artei lor naţionale, precum şi liniştea grădinilor pe care am avut în sfîrşit ocazia să le vizitez cînd am fost la palat. În timpul acestei vizite m-am întîlnit cu un grup de femei japoneze de vază – prima dintre zecile de astfel de întîlniri pe care aveam să le ţin în lume –, pentru a afla mai mult despre problemele cu care se confruntau femeile pretutindeni.

Am fost cu deosebire încîntată că mama a putut să ne însoţească în călătorie. M-am gîndit că i-ar fi de folos o schimbare radicală de peisaj pentru a-şi reveni după moartea tatei. S-a distrat de minune cu noi în Japonia şi în Coreea, iar apoi amîndouă ne-am întîlnit cu Chelsea în Hawaii, unde am participat la o conferinţă despre sistemul de îngrijire de sănătate din acel stat. Pe 20 iulie, Chelsea şi cu mine am luat avionul spre Arkansas pentru a o lăsa pe mama şi a vizita cîţiva prieteni. În acea seară, între opt şi nouă,

Mack McLarty m-a sunat la mama acasă pentru a-mi da vestea îngrozitoare: Vince Foster era mort; părea o sinucidere.

Am fost atît de şocată, încît nu îmi pot încă da seama de şirul evenimentelor care s-au succedat în acea noapte. Îmi amintesc că am început să plîng şi să-i pun întrebări lui Mack. Pur şi simplu nu puteam să cred. Sigur nu era o greşeală? Mack mi-a dat cîteva detalii evazive despre faptul că trupul îi fusese descoperit într-un parc, despre armă şi despre cauza morţii: o gaură de glonţ în cap. Îmi cerea sfatul despre cînd să-i spună preşedintelui. În acel moment Bill apărea la CNN în emisiunea lui Larry King, *Larry King Live,* în direct de la Casa Albă, şi tocmai acceptase să prelungească emisiunea cu o jumătate de oră. Mack m-a întrebat dacă eram de părere că Bill trebuia să termine mai întîi emisiunea. M-am gîndit că Mack trebuia să scurteze interviul pentru a-i spune lui Bill cît mai repede cu putinţă. Nu puteam suporta ideea că lui Bill i se va spune în direct la TV despre moartea tragică a unuia dintre cei mai apropiaţi prieteni ai lui.

De îndată ce am încheiat convorbirea cu Mack, i-am spus mamei şi lui Chelsea ce se întîmplase. Apoi am început să-i sun pe toţi cei despre care îmi aminteam că îl cunoşteau pe Vince, sperînd că cineva mă va putea lumina cum şi de ce fusese cu putinţă aşa ceva.

Aveam nevoie de informaţie ca de oxigen. Eram înnebunită pentru că mă simţeam atît de departe şi nu puteam să-mi dau seama ce se întîmpla. De îndată ce Bill a terminat emisiunea, l-am sunat. Părea foarte şocat şi îmi tot repeta „Cum a fost cu putinţă?“ şi „Trebuia să-l opresc cumva“. Imediat ce am terminat convorbirea, Bill a mers la casa pe care Vince şi Lisa o închiriaseră în Georgetown. Într-una din numeroasele noastre convorbiri care au urmat mi-a spus că Webb se dovedise un stîlp de forţă şi de eficienţă, luîndu-şi sarcina de a se ocupa de funeraliile care aveau să aibă loc la Little Rock şi de a face aranjamentele de transport, pregătind tot ceea ce trebuia făcut pentru familie. Îi voi fi întotdeauna recunoscătoare lui Webb pentru asta, iar cînd am vorbit cu el, m-am oferit să îl ajut

cum puteam. Am vorbit şi cu Lisa şi cu sora lui Vince, Sheila. Nici una din noi nu putea crede ceea ce ni se spunea. Ne agăţam cu disperare de speranţa iraţională că acest coşmar se ivise dintr-o neînţelegere, o identificare eronată.

Am sunat-o pe Maggie Williams, care îi era foarte devotată lui Vince şi îl vedea zilnic. Dar ea nu reuşea decît să plîngă în hohote, aşa că amîndouă am încercat să vorbim printre lacrimi. Am sunat-o pe Susan Thomases, care îl ştia pe Vince din 1980. Am sunat-o pe Tipper Gore şi am întrebat-o dacă credea cumva că ar fi trebuit să aducem consilieri la Casa Albă pentru a educa personalul în legătură cu depresia. Tipper a fost atît reconfortantă, cît şi utilă, explicîndu-mi că multe sinucideri vin prin surprindere pentru că nu ştim să citim semnalele de avertisment.

Am rămas trează toată noaptea, plîngînd şi discutînd cu prietenii. Mă întrebam neîncetat dacă această tragedie ar fi putut fi prevenită, dacă eu sau altcineva am fi observat ceva ciudat în comportamentul lui Vince. Cînd pagina editorială a lui *The Wall Street Journal* începuse să-i facă rechizitoriul, îi spusesem să îi ignore – sfat care fusese uşor de dat, dar pentru Vince imposibil, se pare, de urmat. A spus prietenilor comuni că el, prietenii şi clienţii lui citiseră dintotdeauna *The Journal* în Arkansas şi că nu se putea imagina dînd ochii cu acei oameni după ce aceştia vor fi citit articolele despre el.

Serviciul funerar în onoarea lui Vince s-a ţinut în catedrala St. Andrew din Little Rock. Vince nu era catolic, dar Lisa şi copiii erau, şi ţinerea slujbei în acel loc însemna mult pentru ei. Bill a vorbit frumos despre omul special pe care îl ştiuse dintotdeauna şi a sfîrşit citînd dintr-un cîntec al lui Leon Russell: „Te iubesc într-un loc unde nu există spaţiu, nici timp./ Te iubesc pe viaţă./ Eşti prietenul meu.“

După slujbă, am mers cu maşinile într-un convoi lung, lugubru, pînă la Hope, acolo unde se născuse şi crescuse Vince. Era o zi de vară incendiară, iar căldura creştea în valuri de peste dealurile

prăfuite. Vince a fost înmormîntat chiar la marginea oraşului. Nu putusem scoate nici un cuvînt. Eram împietrită. Tot ce simţeam era o intuiţie vagă a faptului că Vince se afla în sfîrşit la loc sigur, înapoi acasă, acolo unde îi era locul.

Zilele care au urmat păreau că trec cu încetinitorul, pe cînd încercam să ne întoarcem la activitatea zilnică. Dar cei care fuseseră apropiaţi de Vince erau încă obsedaţi de întrebarea „de ce?“ Maggie, în special, era distrusă. Bernie Nussbaum nu-şi putea ierta faptul că fusese cu el în acea zi şi nu observase nimic în neregulă. Fusese cea mai bună săptămînă a Biroului Administrativ de la începerea mandatului. Ruth Bader Ginsburg era pe cale să obţină un loc la Curtea Supremă şi chiar în dimineaţa aceea preşedintele îl numise pe judecătorul Louis Freeh director al FBI-ului. Lui Bernie i s-a părut că Vince era relaxat, chiar cu inima uşoară.

Pe măsură ce aflam mai mult despre depresia clinică, am început să înţeleg faptul că Vince se poate să fi arătat mai fericit pentru că ideea morţii îi dădea un sentiment de pace. Ca de obicei, Vince avea un plan. Revolverul Colt al tatălui său se afla deja în maşină. Este greu de imaginat durerea care poate face moartea să pară o uşurare binevenită, dar Vince o simţea. Am aflat mai tîrziu că apelase la ajutor psihiatric cu cîteva zile înainte de sinucidere, dar fusese prea tîrziu pentru a-l salva. A condus maşina într-un parc izolat de lîngă Potomac, şi-a pus ţeava pistolului în gură şi a apăsat pe trăgaci.

La două zile după moartea lui Vince, Bernie Nussbaum a mers în biroul lui şi, împreună cu reprezentanţii Departamentului de Justiţie şi ai FBI-ului, au revăzut fiecare document pentru a căuta indicii care să aducă lumină asupra sinuciderii sale.

Bernie mai condusese o cercetare sumară în căutarea vreunui bilet de adio în noaptea în care Vince murise, dar nu găsise nimic. Conform unor volume întregi de mărturii adunate ulterior, în cursul acestei prime cercetări Bernie descoperise că Vince arhivase în biroul său unele dosare personale conţinînd lucrări pe care le făcuse pentru Bill şi pentru mine în perioada cînd fusese avocat în Little Rock, inclusiv dosare despre afacerea cu pămînt de la Whitewater. Bernie i-a dat aceste dosare lui Maggie Williams, care le-a trimis la reşedinţă, iar, curînd după aceea, au fost transferate la biroul lui Bob Barnett, avocatul nostru personal din Washington. Întrucît biroul lui Vince nu fusese niciodată considerat loc al crimei, aceste acţiuni erau de înţeles, legale şi justificate. Dar curînd aveau să atragă industria teoriilor conspiraţiei şi procurori care au încercat să dovedească faptul că Vince fusese ucis pentru a acoperi „ceea ce ştia despre Whitewater“.

Aceste zvonuri trebuiau să se termine o dată cu raportul oficial care îi declara moartea drept sinucidere şi cu foaia de hîrtie pe care Bernie a găsit-o ruptă în douăzeci şi şapte de bucăţi pe fundul servietei lui Vince. Nu era atît un bilet de sinucigaş, cît un bocet din străfundul inimii, o enumerare a lucrurilor care îi tulburau sufletul.

„Nu am fost făcut pentru o slujbă în centrul atenţiei publice, la Washington. Aici, a aduce pe cineva la ruină e un sport“, a scris el.

„… Publicul nu va crede în nevinovăţia familiei Clinton şi a personalului lor credincios…“

„Editorii de la *WSJ* mint fără să se gîndească la consecinţe.“

Acele cuvinte m-au umplut de durere. Vince Foster era un om bun care voise să îşi aducă contribuţia la bunăstarea ţării sale. Ar fi putut continua să practice avocatura în Little Rock, să ajungă într-o zi preşedinte al Asociaţiei Baroului din Arkansas şi să nu audă nici un cuvînt urît şoptit la adresa lui. În loc de toate acestea, a venit la Washington ca să lucreze pentru prietenul lui din Hope. Scurta perioadă petrecută în serviciul public i-a distrus imaginea despre sine şi, în mintea lui, i-a afectat pentru totdeauna reputaţia. La scurt timp după moartea sa, un comentator de la revista *Time* exprima trista transformare a vieţii lui Vince, folosind chiar cuvintele lui: „Înainte de a veni aici“, spunea el, „mă gîndeam la noi ca la nişte oameni buni“. Nu vorbea numai despre el, ci despre toţi aceia dintre noi care făcuserăm călătoria din Arkansas încoace.

Cele şase luni care trecuseră de la exuberanta zi a învestirii în funcţie fuseseră brutale. Tatăl meu şi unul dintre prietenii apropiaţi muriseră. Soţia lui Vince, copiii şi restul familiei erau devastaţi de durere. Soacra mea era pe moarte. Paşii ezitanţi ai noii administraţii erau transformaţi literalmente în cazuri federale. Nu ştiam încotro s-o apuc, aşa că am făcut ceea ce făceam de obicei cînd eram confruntată cu situaţii potrivnice: m-am aruncat într-un program atît de încărcat, încît nu îmi lăsa timp pentru plîns. Acum văd că eram pe pilot automat, împingîndu-mă spre întîlnirile privind asistenţa de sănătate ţinute pe Capitoliu şi spre reuniunile unde trebuia să vorbesc, adeseori pe punctul de a izbucni în plîns. Dacă întîlneam pe cineva care îmi amintea de tatăl meu sau dădeam peste un comentariu răutăcios la adresa lui Vince, simţeam de îndată cum îmi urcă lacrimile în ochi. Sînt sigură că uneori păream vulnerabilă, tristă sau poate chiar nervoasă – pentru că aşa şi eram. Ştiam că trebuia să continuu şi să duc crucea durerii pe care o simţeam în sinea mea. Aceasta a fost una dintre perioadele în care doar propria voinţă mă mai ţinea în picioare.

Marea bătălie asupra bugetului s-a sfîrşit în august, cînd planul economic propus de Bill a fost votat. Înainte de vot, am discutat cu unii democraţi care încă ezitau, îngrijoraţi nu numai de votul dificil asupra bugetului, ci şi de felul cum aveau să explice voturile la fel de dificile care puteau să urmeze în privinţa sănătăţii, armelor şi comerţului. O republicană din Congres m-a sunat să-mi explice că era de acord cu obiectivul preşedintelui de a reduce deficitul, dar că i se ordonase de către conducerea partidului să voteze „Nu“, indiferent de convingerile proprii. În final, nici un republican nu a votat pentru pachetul ponderat privind bugetul. S-a strecurat prin Cameră la un vot diferenţă, iar vicepreşedintele Gore, în rolul său oficial de preşedinte al Senatului, a trebuit să voteze pentru a înclina balanţa de 50-50. Cîţiva democraţi mai curajoşi, cum ar fi deputata Marjorie Margolis Mezvinsky, care au făcut ceea ce au considerat a fi

în interesul pe termen lung al Americii, au pierdut în alegerile următoare.

Planul nu reflecta întocmai intenţiile administraţiei, dar semnala întoarcerea responsabilităţii fiscale în administraţie şi începutul unui reviriment al economiei naţionale, fără precedent în istoria americană. Planul a redus deficitul la jumătate, a prelungit viaţa lui Medicare Trust Fund, a extins o reducere de taxe numită credit pe taxa pe venit dobîndit, de care beneficiau cincisprezece milioane de muncitori americani cu venituri mici, a reformat programul de împrumuturi acordate studenţilor, care a economisit milioane de dolari din buzunarul contribuabililor şi a creat zone de împuternicire şi cooperative antreprenoriale care acordau beneficii fiscale investiţiilor în comunităţi slab dezvoltate. Pentru a susţine financiar aceste reforme, planul scotea bani din taxele pe benzină şi pe veniturile americanilor celor mai înstăriţi, care în schimb primeau rate mai mici la dobînzi şi o piaţă a schimburilor în creştere pe măsură ce economia lua avînt. Bill a semnat actul legislativ la 10 august 1993.

Pe la mijlocul lui august eram atît de cufundaţi în muncă, încît Bill şi cu mine a trebuit aproape să fim „legaţi“, duşi pe sus şi aruncaţi într-un avion pentru a pleca în vacanţă la Martha's Vineyard. S-a dovedit a fi o perioadă minunată şi tămăduitoare pentru mine.

Ann şi Vernon Jordan ne-au convins să venim la Vineyard, unde ei mergeau în vacanţă de ani de zile. Ne-au găsit un loc perfect, într-o casă mică, izolată, care îi aparţinea lui Robert McNamara, secretarul Apărării din timpul lui Kennedy şi al lui Johnson. Cabana cu două dormitoare de la Cape Cod se afla pe malul iazului Oyster, unul dintre cele mai mari iazuri cu apă salină de pe malul vestic al insulei. Am dormit şi înotat şi am simţit cum lunile de tensiune începeau să se topească.

La petrecerea dată de familia Jordan pe 19 august pentru a celebra a patruzeci şi şaptea aniversare a lui Bill au venit prieteni vechi şi feţe noi, care m-au făcut să rîd şi să mă relaxez. A fost unul dintre cele mai bune momente ale mele din ultima vreme. Jackie

Kennedy Onassis se afla acolo împreună cu vechiul ei partener, Maurice Templesman. Întotdeaună grațioasă, Katharine Graham, editoare la *The Washington Post*, a sosit împreună cu Bill și Rose Styron, care ne-au și devenit prieteni de încredere.

Styron, un sudist crispat și foarte inteligent, cu o față frumos cioplită de vreme și cu ochi pătrunzători, publicase recent *Darkness Visible: A Memoir of Madness*[1] în care își relata lupta cu depresia clinică. I-am vorbit în timpul cinei despre Vince și ne-am continuat conversația a doua zi în timpul unei lungi plimbări pe una dintre frumoasele plaje de la Vineyard. Mi-a descris senzația covîrșitoare de pierdere și de disperare care poate măcina o persoană pînă cînd dorința de eliberare din durerea și dezorientarea zilnică face ca moartea să pară o alegere preferabilă, ba chiar rațională.

Am petrecut mult timp și cu Jackie. Casa ei, înconjurată de cîteva sute din cei mai frunoși acri de teren din Martha's Vineyard, avea cărți și flori peste tot, iar ferestrele dădeau spre dunele ce se unduiau molatic pînă înspre oceanul din zare. Casa avea aceeași eleganță nepretențioasă caracteristică pentru tot ceea ce făcea Jackie.

Îmi plăcea să-i văd pe ea și pe Maurice împreună. Fermecător, inteligent și cu purtări fine, el radia iubire, respect și grijă, dar și plăcerea de a se afla în compania ei. Se făceau să rîdă unul din criteriile mele pentru „judecarea" unei relații.

Jackie și Maurice ne-au invitat să navigăm pe iahtul lui Maurice împreună cu Caroline Kennedy Schlossberg și soțul ei, Ed Schlossberg, cu Ted și Vicky Kennedy și cu Ann și Vernon Jordan. Caroline este unul dintre puținii oameni din lume care poate înțelege experiența unică a lui Chelsea și, de la acea vizită încoace, a devenit un prieten receptiv și un model pentru fiica mea. Ted Kennedy, unchiul lui Caroline și *pater familias* al clanului Kennedy, este unul dintre cei mai capabili senatori care au servit vreodată patria noastră și, de asemenea, un marinar experimentat. Ne-a ținut mereu atenția concentrată cu poveștile lui despre pirați și

[1] *„Întuneric vizibil: o biografie a nebuniei"* (n.t.).

bătălii navale, în timp ce inteligenta și efervescenta lui soție, Vicky, adăuga culoare întregii povestiri.

Am părăsit Menemsha Harbor într-o zi minunată cu soare și am ancorat pe o insulă din apropiere pentru a înota înainte de prînz. Am mers sub punte să-mi pun costumul de baie, iar cînd m-am întors pe punte, Jackie, Ted și Bill erau deja în apă. Caroline și Chelsea se suiseră pe platformă la vreo unsprezece metri deasupra apei. Cînd m-am uitat în sus spre ele, au sărit împreună, lovind apa oceanului cu zgomot.

S-au ridicat la suprafață rîzînd și au înotat înapoi spre iaht pentru un alt salt.

Chelsea mi-a spus:

– Haide, mamă, încearcă și tu!

Bineînțeles, Ted și Bill au început să strige:

– Haide, fă o încercare – fă o încercare!

Din motive care îmi scapă pînă în ziua de astăzi, am spus „bine, de acord". Nu mai am constituția atletică de odinioară, dar le-am urmat pe Chelsea și pe Caroline sus pe trambulina îngustă. Începeam deja să mă gîndesc: „Cum de m-am băgat în treaba asta?"

De îndată ce Caroline și Chelsea au ajuns pe platformă – buf! – s-au și aruncat din nou. Acum, cocoțată acolo sus de una singură, privind în jos spre fețele mici care mergeau prin apă sub mine, am stat să ascult strigătele:

– Haide! Haide! Sari!

Apoi am auzit vocea lui Jackie ridicîndu-se peste a celorlalți:

– Nu o face, Hillary! Nu te lăsa influențată de ei! Nu o face!

M-am gîndit: „Iată vocea înțelepciunii și a experienței". Sînt sigură că Jackie spusese de nenumărate ori „Nu, pur și simplu nu voi face asta". Știa exact ce se petrecea în mintea mea și îmi venise în ajutor.

– Știi ceva, ai dreptate! i-am strigat.

Am coborît încetișor, cu toată demnitatea de care am fost în stare. Apoi am intrat în apă și am plecat înot cu prietena mea Jackie.

SALA DE NAŞTERI

Cînd ne-am întors la Washington, cu o săptămînă înainte de Ziua Muncii, cu o importantă victorie bugetară în contul administraţiei, venise timpul pentru Casa Albă să se concentreze în întregime asupra iniţiativei privind asistenţa sanitară. Sau cel puţin aşa speram. Termenul de o sută de zile stabilit de Bill fusese de mult depăşit, echipa specială fusese dizolvată la sfîrşitul lui mai, iar proiectul privind asistenţa sanitară fusese împins spre marginea agendei politice timp de luni de zile, pentru ca preşedintele şi echipa lui legislativă şi economică să se poată concentra asupra pachetului privind reducerea deficitului bugetar. Pe timpul verii sunasem diferiţi membri ai Congresului, luptînd din greu pentru a-l ajuta pe Bill să realizeze programul economic – cheia de boltă a întregului plan pe care îl intenţiona pentru ţară.

Dar chiar avînd la activ victoria crucială pentru aprobarea bugetului, sănătatea trebuia încă să concureze cu alte priorităţi legislative. De la debutul administraţiei, secretarul Trezoreriei, Lloyd Bentsen, ne avertizase în legătură cu programarea prea strînsă a chestiunii privind sănătatea, sceptic fiind că aceasta ar putea trece de Congres în mai puţin de doi ani. Pe la sfîrşitul lui august, Bentsen, secretarul de Stat Warren Christopher şi consilierul economic Bob Rubin se arătau inflexibili în legătură cu amînarea chestiunii sănătăţii pentru a merge mai departe cu Acordul Nord American pentru Liberul Comerţ, cunoscut drept NAFTA. Ei considerau că

libertatea comerţului era nevralgică pentru revigorarea economică a ţării şi că NAFTA cerea acţiune imediată. Crearea unei zone libere de comerţ în America de Nord – cea mai mare zonă liberă de comerţ din lume – ar extinde exporturile Statelor Unite, ar crea noi locuri de muncă şi s-ar asigura că economia noastră culege foloasele, şi nu povara globalizării. Deşi privită ca nepopulară de către sindicatele muncitoreşti, extinderea oportunităţilor de comerţ era un obiectiv major al administraţiei. Chestiunea era dacă preşedintele îşi putea concentra energia asupra a două campanii legislative în acelaşi timp. Eu susţineam că putea şi, mai mult, că amînarea reformei din sănătate avea să-i slăbească mult şansele de a fi votată. Dar decizia îi aparţinea lui Bill, iar pentru că NAFTA se confrunta cu un termen-limită al orarului legislativ, el a decis că era mai bine să ne ocupăm mai întîi de ea.

Bill era, de asemenea, extrem de angajat în întărirea relaţiilor cu vecinii noştri cei mai apropiaţi de la sud. Mexicul nu era numai căminul strămoşesc a milioane de mexico-americani, dar se afla în acelaşi timp într-un profund proces de schimbare politică şi economică, ce avea potenţialul de a se răspîndi de-a lungul Americii Latine. Bill dorea să-l susţină pe preşedintele Ernesto Zedillo, economist prin formaţie, în încercarea lui de a schimba guvernul dintr-un sistem politic unipartid într-o democraţie multipartită, care să se ocupe de problemele de durată privind sărăcia şi corupţia, precum şi de chestiuni ca emigraţia clandestină, drogurile şi comerţul ilicit.

Încă o dată, sănătatea trebuia să aştepte. În orice caz, Ira şi cu mine, împreună cu o suită de experţi pe probleme de sănătate, am continuat să schiţăm conţinutul unui act legislativ, care avea să ofere asistenţă medicală ieftină şi de calitate tuturor americanilor. Victoriile legislative din timpul verii ne-au făcut optimişti în legătură cu şansele pe care le aveam. Ne tot aminteam că reforma nu privea doar politici publice complexe, ci şi vieţile oamenilor, iar

în căutarea mea de soluţii, multe dintre acele existenţe se intersectaseră cu a mea.

Pe cînd Bill şi consilierii lui construiau o politică pentru relansarea economiei, eu călătoream de-a lungul ţării ascultîndu-i pe americani vorbind despre dificultăţile pe care le întîmpinau cu costurile tot mai ridicate ale medicamentelor, cu tratamentul inechitabil şi cu hăţişurile birocratice cu care trebuiau să se confrunte în fiecare zi. Din Louisiana pînă în Montana şi din Florida pînă în Vermont, călătoriile mele mi-au întărit încrederea că sistemul medical existent ar fi putut fi mai eficient şi mai puţin costisitor dacă se asigura că fiecare american care avea nevoie de asistenţă medicală ar fi primit-o.

Am vorbit cu oameni care îşi pierduseră temporar asigurarea pentru că îşi schimbaseră locul de muncă – ceea ce se întîmpla lunar cu aproximativ două sute de mii de oameni. Am întîlnit bărbaţi şi femei care descoperiseră că nu puteau fi asiguraţi dacă aveau o „circumstanţă preexistentă", cum ar fi cancerul sau diabetul, ce fusese deja diagnosticată şi făcea parte din arhiva medicală. Unii americani mai în vîrstă care trăiau dintr-un venit fix mi-au spus că fuseseră forţaţi să aleagă între a-şi plăti chiria sau a-şi cumpăra medicamentele prescrise. Spitalizarea tatălui meu îmi arătase că, şi avînd cea mai bună îngrijire la dispoziţie, a pierde pe cineva drag este îngrozitor de dureros. Nici nu voiam să-mi imaginez cît ar fi de greu dacă pierderea ar fi fost evitabilă.

Am întîlnit, de asemenea, americani care mi-au umplut inima de speranţă. Într-o zi, cînd am mers să discut cu reformatorii sistemului de sănătate din Capitoliu, am remarcat un băieţel care stătea în primul rînd într-un cărucior cu rotile. Avea cel mai frumos zîmbet posibil pe feţişoara lui drăgălaşă şi nu îmi puteam lua ochii de la el. Chiar înainte de a începe să vorbesc, m-am dus pînă la el. Cînd m-am aplecat să îl salut, şi-a aruncat braţele în jurul gîtului meu. L-am ridicat în braţe şi am descoperit că purta o centură de susţinere pe tot corpul, care cîntărea vreo douăzeci de kilograme. M-am

adresat audienţei ţinîndu-l în braţe. Aşa l-am cunoscut pe Ryan Moore, un băieţel de şapte ani din South Sioux City, Nebraska, care se născuse cu o formă rară de nanism. Familia lui se afla într-o luptă continuă cu compania de asigurări pentru plata multiplelor intervenţii chirurgicale şi a tratamentelor de care avea nevoie. Situaţia lui Ryan îi limitase capacitatea de a creşte, dar nu îi afectase atitudinea pozitivă. Ne-a fost atît de simpatic mie şi echipei mele, încît Melanne a atîrnat o fotografie imensă cu el pe holul din Hillaryland. Poveşti precum cea a lui Ryan ne-au ţinut concentraţi asupra scopului luptei noastre de a aduce asigurarea medicală în buzunarele tuturor americanilor, iar curajul lui de a spera îmi e sursă de inspiraţie pînă astăzi.

Pe la începutul lui septembrie, Bill era concentrat asupra pregătirilor privind vizita prim-ministrului israelian Yitzhak Rabin şi a liderului palestinian Yasser Arafat şi semnarea noului acord de pace în Orientul Mijlociu. Întîlnirea istorică a avut loc pe peluza sudică de la Casa Albă, la 13 septembrie 1993, şi a fost rezultatul a luni de negociere la Oslo, Norvegia. Era importantă susţinerea acordului de la Oslo de către ţara noastră, pentru că Statele Unite sînt singurele care pot determina ambele părţi să implementeze efectiv termenii acordului şi în care Israelul se poate încrede. Popoarele din Orientul Mijlociu şi lumea întreagă aveau să-i vadă pe prim-ministrul Rabin şi pe conducătorul Arafat angajîndu-se personal să respecte ceea ce reprezentanţii lor negociaseră.

Îi întîlnisem pentru prima oară pe Yitzhak şi pe Leah Rabin în primăvara aceea, cînd se aflaseră într-o vizită de curtoazie la Casa Albă. Prim-ministrul, un om de statură medie, nu făcea nimic pentru a capta atenţia, dar demnitatea lui tăcută şi intensitatea caracterului său m-au atras – ca pe mulţi alţii – spre el. Iradia o aură de putere; era un om care mă făcea să mă simt în siguranţă. Leah, o femeie care te frapa, cu păr negru şi ochi albaştri pătrunzători, răspîndea energie şi inteligenţă. Era bine instruită, atentă şi

cunoscătoare în ale artelor. Acum, în cea de a doua vizită la Casa Albă, a remarcat imediat unde mutasem anumite tablouri din colecţia de artă a Casei Albe. Leah era o femeie extrovertită, împărtăşindu-şi opiniile despre personalităţi şi evenimente prin remarce directe, care mi-au făcut-o de îndată simpatică. Ambii membri ai familiei Rabin erau realişti în legătură cu problemele cu care se confrunta Israelul. Credeau că nu aveau altă şansă decît să încerce să garanteze un viitor sigur pentru naţiune, prin negocieri cu duşmanii lor declaraţi. Atitudinea lor îmi amintea de vechea zicală „speră pentru mai bine, planifică pentru mai rău". Aceasta era şi părerea mea, şi a lui Bill.

În acea zi de bun augur, Bill l-a convins pe Yitzhak să-i strîngă mîna lui Arafat ca un semn clar al angajării lor în planul de pace. Rabin a fost de acord, atîta timp cît i se garanta că nu va exista şi un sărut, un obicei arab larg răspîndit. Înainte de ceremonie, Bill şi Yitzhak au repetat atent o hilară strîngere de mînă, Bill pretinzînd că era Arafat, în timp ce puneau la punct o manevră complicată care să-l împiedice pe liderul palestinian să se apropie prea mult.

Strîngerea de mînă şi acordul, care părea să ofere o speranţă nemaiîntîlnită, au fost privite de unii israelieni şi arabi ca un pas înapoi din perspectiva intereselor şi a credinţelor lor religioase, care au condus ulterior la izbucnirea de violenţe şi la tragica moarte a lui Rabin. Dar în acea după-amiază perfectă – sub un soare strălucitor şi călduros care părea să transmită binecuvîntarea lui Dumnezeu – am sperat numai la bine şi m-am hotărît să fac tot ce îmi va sta în putinţă să susţin decizia curajoasă a israelienilor de a-şi asuma acel risc pentru o pace sigură şi durabilă.

Chiar în timp ce lucra la aceste chestiuni variate şi presante, Bill şi-a programat un discurs televizat în care să se adreseze Congresului, la 22 septembrie, pentru a prezenta planul privind asistenţa medicală. După aceea, am fost chemată să depun mărturie în faţa a cinci comisii ale Congresului ce luau în discuţie chestiunea

reformei din sistemul medical, reformă care, speram noi, avea să demareze pe la începutul lui octombrie.

Orarul lunii septembrie era ambiţios şi nu ne puteam permite mai multe obstacole. Deşi proiectul de lege nu fusese finalizat, Bill, Ira şi cu mine doream să îi familiarizăm pe membrii democraţi cu conţinutul acestuia înainte de marele discurs al lui Bill, astfel încît ei să înţeleagă raţionamentul din spatele deciziei noastre. Dar cifrele brute din raport trebuiau calculate şi confirmate de experţii bugetari, iar aceasta avea să ia cu cîteva săptămîni mai mult decît fusese anticipat. În loc să răspîndim un document nefinalizat, am creat o „cameră de lectură", unde membrii democraţi puteau să citească propunerea, cu menţiunea că cifrele puteau să se schimbe. Au existat scurgeri de informaţie privind conţinutul acestui document către agenţiile de presă, iar relatările care au luat naştere i-au făcut pe mulţi din Congres să creadă că acest proiect era documentul final. Deja circumspect în privinţa reformei din sănătate, senatorul Moynihan a deplîns întreaga întreprindere, spunînd că se baza pe numere „fanteziste".

Susţinătorii şi oponenţii reformei începuseră să-şi organizeze propriile campanii pentru influenţarea rezultatului. Grupuri reprezentînd consumatori, familii, muncitori, vîrstnici, spitale de copii şi medici pediatri erau, în cea mai mare parte, în favoarea reformei. Dar grupurile de afaceri, în special ale micilor afacerişti, companiile farmaceutice şi giganţii asigurărilor vedeau de mult timp reforma ca pe o ameninţare. Doctorii, de asemenea, obiectau la anumite elemente specifice ale planului.

Nu mi-a luat mult timp pentru a observa cît de bine organizată şi finanţată era opoziţia. Pe la începutul lui septembrie, Asociaţia pentru Asigurări Medicale din America, un puternic grup de interese ce reprezenta companiile de asigurări din ţară, a lansat reclame la televizor, concepute pentru a discredita reforma. Spoturile arătau un cuplu aflat la masa din bucătărie, revăzîndu-şi facturile medicale, plîngîndu-se în gura mare că guvernul avea să-i forţeze să semneze pentru un nou plan de sănătate pe care nu îl voiau.

„Lucrurile se schimbă şi nu întotdeauna în mai bine. Guvernul ne-ar putea obliga să alegem dintr-o serie de planuri de sănătate concepute de birocraţi“, intona anunţul. Era un spot neadevărat şi care inducea oamenii în eroare, dar în acelaşi timp o tactică abilă pentru a ne speria, care a avut efectul scontat.

Pe 20 septembrie, cu două zile înainte ca Bill să dezvăluie planul Congresului şi naţiunii, mi-a cerut să mă uit peste discursul pe care tocmai îl primise de la secţiunea de redactare a discursurilor. De-a lungul anilor, Bill şi cu mine ne-am bazat întotdeauna pe sprijinul solid al celuilalt. Ne socoteam reciproc editori ori de cît ori lucram la cîte un discurs sau la o scrisoare mai importante. Era duminică după-amiaza, iar eu şedeam într-un fotoliu imens într-una din camerele preferate la ultimul etaj al Casei Albe – Solarium – unde ne retrăgeam adesea să ne relaxăm, să jucăm cărţi, să privim la televizor şi, în general, să ne simţim ca o familie normală. Răsfoind rapid printre paginile discursului, mi-am dat seama că nu fusese finalizat – iar Bill trebuia să-l prezinte în mai puţin de patruzeci şi opt de ore. M-a cuprins panica. Am luat telefonul şi am cerut operatorului de la Casa Albă să o sune pe Maggie. Întotdeauna calmă în mijlocul furtunii, ea a aruncat o privire pe discurs şi a reunit de îndată o întîlnire cu toţi consilierii de vîrf în probleme de sănătate şi cu autorii de discursuri pentru seara respectivă. Peste boluri cu *nachos* şi *guacamole,* eu şi Bill, împreună cu vreo douăzeci de membri ai personalului, eram aşezaţi în Solarium şi întorceam pe toate părţile diferitele teme ale discursului. Am sugerat ca reforma din sănătate să fie considerată parte a destinului american, o metaforă justă, dat fiind că în viziunea lui Bill aceasta era şansa generaţiei noastre de a răspunde obligaţiilor faţă de generaţiile viitoare. Ne-am oprit la tema destinului şi, cu un sentiment combinat de grabă şi de uşurare, le-am înmînat autorilor de discursuri o nouă schiţă de text. Cu implicarea constantă al lui Bill în editare şi rescriere, ei au aranjat textul într-o formă satisfăcătoare pentru apariţia de marţi noapte.

Preşedinţii îşi adresează discursurile speciale către Congres de pe un podium aflat în camera de gală a Camerei Reprezentanţilor. Este o seară a ritualurilor. Cînd preşedintele intră în sală, un sergent de armată aflat acolo anunţă pe un ton solemn: „Preşedintele Statelor Unite“. Audienţa se ridică în picioare, iar preşedintele îi salută pe membrii ambelor partide care, prin tradiţie, sînt aşezaţi pe laturile opuse ale coridorului central. Apoi urcă la pupitru şi îşi priveşte audienţa. Vicepreşedintele şi preşedintele Camerei stau exact în spatele lui.

Prima Doamnă, împreună cu oaspeţii Casei Albe şi cu alţi demnitari, stă într-o arie specială a balconului, iar odinioară era un joc de salon foarte agreat la Washington să ghiceşti cine va sta alături de ea. La dreapta mea în acea seară se afla unul dintre medicii pediatri de frunte ai ţării şi unul dintre oamenii mei preferaţi, doctorul T. Berry Brazelton, cu care lucrasem zece ani în probleme privind copiii. Mai suprinzător era oaspetele din stînga mea, doctorul C. Everett Koop, chirurg pediatru prin formaţie, care fusese medicul şef al preşedintelui Reagan, însărcinat cu supravegherea Serviciului Naţional de Sănătate Publică. Cu barbă şi cu ochelari, era republican şi un inflexibil duşman al avortului, care trecuse printr-o bătălie dură pentru confirmare. Bill şi cu mine ajunseserăm să-l admirăm mult pe doctorul Koop pentru poziţiile lui curajoase adoptate pe cînd era medic şef, avertizîndu-i pe americani în legătură cu pericolele consumului de tutun şi a răspîndirii SIDA şi ducînd cruciade pentru imunizare, utilizarea prezervativelor, sănătatea mediului înconjurător şi ameliorarea nutriţiei. După ce văzuse slăbiciunile sistemului, atît din poziţia de medic, cît şi de autor de politici medicale, Koop devenise un avocat ardent al reformei în sănătate şi ne era sfetnic şi aliat de nădejde.

După ce a invitat audienţa să se aşeze, Bill şi-a început discursul. Spre meritul său, nici măcar eu n-am realizat că era ceva în neregulă. Am aflat mai tîrziu că unul dintre asistenţi plasase un alt discurs pe monitor – anume discursul privind ecomonia pe care

Bill îl ţinuse cu luni în urmă. Bill este legendar pentru capacitatea lui de improvizaţie şi de a vorbi liber, dar acest discurs era mult prea lung şi important pentru a-l improviza în întregime. Timp de şapte minute extrem de tensionate, pe cînd membrii echipei sale se grăbeau să corecteze greşeala, el şi-a ţinut discursul din memorie.

A fost un discurs grandios, un amestec perfect de pasiune, înţelepciune şi substanţă. Am fost foarte mîndră de el în seara aceea. Era o cale curajoasă pentru un nou preşedinte. Franklin D. Roosevelt găsise un mod îndrăzneţ de a acorda americanilor în vîrstă securitatea economică prin programul de securitate socială; Bill dorea, prin reforma sistemului medical, să îmbunătăţească pe scară largă calitatea vieţii pentru zeci de milioane de americani. El a arătat o „carte de asigurat" în culorile roşu, alb, albastru, care, spera el, va fi emisă fiecărui american, anunţînd lansarea unui plan ce avea să-i garanteze fiecărui cetăţean asigurare de sănătate şi acces la îngrijire medicală ieftină şi de calitate.

„Ne-am adunat în seara aceasta pentru a scrie un nou capitol din povestea americană…", a spus Bill naţiunii. „… După mult timp, după zeci de ani de demarări false, trebuie să facem din acest plan cea mai urgentă prioritate a noastră: să dăm fiecărui american securitatea medicală şi îngrijirea care nu i se va mai lua nicicînd înapoi, îngrijirea care să se găsească întotdeauna acolo pentru el."

Cînd şi-a terminat discursul de cincizeci şi două de minute, audienţa l-a ovaţionat în picioare. Deşi unii dintre legislatorii republicani au ridicat de îndată anumite probleme privind unele detalii ale planului, cei mai mulţi reprezentanţi ai ambelor tabere au spus că au admirat dorinţa lui Bill de a se ocupa de un subiect care îi frustrase pe atît de mulţi dintre predecesorii lui. Aşa, după cum s-a exprimat un jurnalist, efortul reformei era asemenea „urcuşului pe Everestul politicii sociale". Începuserăm deja să urcăm pe cărare. Mă simţeam plină de entuziasm, dar circumspectă, conştientă că un discurs mobilizator era un lucru, în timp ce conceperea şi votarea unei legi era altul. Dar îi eram recunoscătoare lui Bill pentru abnegaţia şi

elocvenţa lui şi credeam că vom putea ajunge la un compromis, întrucît bunăstarea economică şi socială a ţării pe termen lung depindea de aceasta.

După discurs ne-am suit în coloana de automobile şi ne-am îndreptat înapoi spre Casa Albă. Planificaserăm o petrecere după discurs, dar ne-am decis să mergem mai întîi în Old Executive Office Building, unde personalul din sănătate lucra în birouri pătrate, înghesuite, amenajate în sala 160. Bill şi cu mine le-am mulţumit pentru că şi-au petrecut zile şi nopţi lucrînd la reformă. M-am suit pe un scaun şi am declarat în rîsetele şi aplauzele celor din sală că, dată fiind naşterea iminentă a unui act privind sănătatea, acea cameră avea să fie redenumită „Sala de naşteri".

Aveam toate motivele să fim optimişti în legătură cu planul reformei, dat fiind că analizele apărute cu referire la discursul lui Bill şi la punctele majore ale planului fuseseră în general pozitive. Publicul susţinea reforma cu o majoritate covîrşitoare. Rapoartele de presă lăudau planul şi eforturile noastre de a atinge un consens. Ziarele titrau: „REFORMA DIN SĂNĂTATE; CE A MERS BINE?"

Deşi proiectul de lege nu avea să apară decît peste o lună, eram nerăbdătoare să încep audierile în faţa comisiilor însărcinate cu supravegherea mersului reformei. La şase zile după discursul lui Bill, pe 28 septembrie, am avut ocazia. Apariţia mea în faţa comisiei din Cameră a marcat întîia ocazie în care o Primă Doamnă era martorul-cheie într-o iniţiativă legislativă majoră. Alte Prime Doamne apăruseră în faţa Congresului, inclusiv Eleanor Roosevelt şi Rosalyn Carter, care în 1979 a susţinut creşterea fondurilor pentru programele destinate pacienţilor cu boli mintale şi echipamentelor pentru tratamentul de recuperare.

Cînd am ajuns, camera de audieri era ticsită de oameni, iar eu eram neobişnuit de nervoasă. Fiecare scaun era ocupat şi nu exista nici un milimetru de spaţiu liber de-a lungul pereţilor laterali sau din spatele sălii. Cîteva zeci de fotografi erau aşezaţi sau stăteau pe

podea, în faţa mesei martorilor, apăsînd cu furie pe butoanele aparatelor atunci cînd m-am aşezat. Toate reţelele de televiziune îşi trimiseseră echipe de filmare pentru a înregistra evenimentul.

Muncisem mult pentru a-mi pregăti mărturia. Într-una din sesiunile pregătitoare, Mandy Grunwald, atotştiitoarea consultantă de media, care lucrase cu James Carville în campania din 1992 şi continuase să lucreze pentru Comitetul Naţional Democrat, mă întrebase ce voiam cu adevărat să transmit.

Ştiam că nu îmi puteam permite să fac greşeli faptice, dar nici nu voiam ca povestirile despre suferinţele şi angoasele umane să se piardă prin hăţişul politicii publice. Voiam ca vorbele mele să transmită dimensiunea reală, de viaţă, a problemei asistenţei medicale. M-am decis să pornesc de la experienţa personală: de ce mă preocupa atît de mult ameliorarea politicii de sănătate. La ora 10 dimineaţa preşedintele comisiei, Dan Rostenkowski, acel politician de şcoală veche, greoi şi de nezdruncinat din Chicago, a dat semnalul de începere a lucrărilor şi m-a prezentat publicului.

– În timpul ultimelor luni, lucrînd pentru a mă informa în legătură cu problemele cu care se confruntă naţiunea noastră şi cetăţenii americani în privinţa îngrijirii medicale, am avut multe de învăţat, am spus eu. Motivul oficial pentru care mă aflu aici astăzi este că mi s-a acordat această responsabilitate. Dar – lucru mai important pentru mine – mă aflu aici ca mamă, soţie, fiică, soră, femeie. Mă aflu aici în calitate de cetăţean american interesat de sănătatea familiei sale şi de cea a naţiunii.

În cele două ore care au urmat am răspuns la întrebări puse de membrii comisiei. Mai tîrziu, în aceeaşi zi, am depus mărturie în faţa Comisiei pentru Comerţ şi Energie, prezidată de unul dintre membrii aflaţi de cel mai mult timp în serviciul Camerei şi un vechi campion al reformei în sănătate, congresmanul democrat de Michigan, John Dingell. În cele două zile care au urmat, am apărut în faţa unei alte comisii din Cameră şi a două comisii din Senat. Experienţa era fascinantă, solicitantă şi epuizantă. Am fost fericită

că am avut şansa de a vorbi în public despre planul nostru şi am fost încîntată că analizele ulterioare au fost în general pozitive. Membrii Congresului mi-au aplaudat intervenţia şi, conform relatărilor din ştiri, au fost impresionaţi de faptul că ştiam detaliile sistemului sanitar. Aceasta mi-a dat speranţă. Poate că mărturia mea îi ajutase pe oameni să înţeleagă de ce reforma era atît de vitală pentru cetăţenii americani şi familiile acestora, precum şi pentru starea economiei. Am fost, de asemenea, teribil de uşurată să ştiu că trecusem peste asta şi că nu făcusem nici o prostie de care să ne fie jenă, mie sau soţului meu, care se afla în vizorul tuturor şi pentru că mă alesese să îl reprezint într-o iniţiativă atît de importantă.

În timp ce mulţi membri au apreciat cu sinceritate punctele delicate ale dezbaterii privind sistemul medical, am realizat că unele reacţii laudative la mărturia mea erau doar cele mai recente exemple ale „sindromului cîinelui vorbitor“, despre care învăţasem pe cînd eram Primă Doamnă în Arkansas. Există o opinie similară atribuită doctorului Samuel Johnson de către Boswell: „Domnule, o femeie predicînd e ca un cîine care merge pe picioarele de dinapoi. Nu e bine făcut, dar măcar te surprinde că există.“

Multe aprecieri erau centrate pe faptul că nu folosisem notiţe şi nu îmi consultasem asistenţii şi că, în general, ştiam despre ce vorbeam. Pe scurt, chiar şi membrii comisiilor care mi-au făcut complimente nu le-au făcut pe baza substanţei planului.

Am aflat, de asemenea, că popularitatea mea dincolo de Beltway, receptarea pozitivă a mesajului meu în Capitoliu şi dorinţa aparentă a Congresului de a da drumul reformei din sănătate trăseseră semnalul de alarmă printre republicani. Dacă Bill Clinton reuşea să treacă un act legislativ care avea să furnizeze fiecărui american asigurare de sănătate, aceasta avea să constituie un uriaş impuls spre un al doilea mandat ca preşedinte – consecinţă pe care republicanii erau hotărîţi să o preîntîmpine. Experţii noştri politici au simţit apariţia unei strategii a terenului pîrjolit în faţa adversarului

pe care o pregăteau republicanii. Steve Ricchetti, şeful biroului de relaţii cu Senatul al Casei Albe, era îngrijorat:

– Vor începe să te urmărească, mi-a spus într-o după-amiază la birou. Eşti prea puternică în acest proces. Vor trebui să te căsăpească într-un fel sau altul.

L-am asigurat pe Steve că mai avusesem de a face cu asemenea cazuri şi că, măcar acum, aveam să o fac pentru o idee în care credeam.

După apariţia mea în faţa Congresului, era timpul pentru ceea ce la Casa Albă se numea „tăvălug", o serie de discursuri şi întîlniri în care preşedintele provoca atenţia şi susţinerea politicii sale. Bill programase să facă tăvălugul în prima jumătate a lunii octombrie, începînd cu o călătorie în California pe 3 octombrie, unde urma să aibă întîlniri la primării pentru a discuta reforma şi a cîştiga cît mai mulţi aderenţi. Dar orice agendă prezidenţială este subiect al intervenţiei evenimentelor din afară. Bill se afla în drum spre California pe 3 octombrie, cînd a primit un telefon urgent de la camera de criză a Casei Albe. Două elicoptere Black Hawk fuseseră doborîte în Somalia. Detaliile erau vagi, dar era clar că fuseseră ucişi soldaţi americani şi că violenţele continuau. Trupele fuseseră iniţial trimise în ţara devastată de foamete de către preşedintele Bush în misiune umanitară, dar lucrurile se precipitaseră într-un efort mult mai agresiv de impunere a păcii.

Fiecare preşedinte trebuie să adopte rapid o strategie atunci cînd se desfăşoară evenimente tulburi: el poate opri orice altă operaţiune şi se poate concentra numai asupra crizei sau se poate ocupa de situaţie în timp ce îşi continuă programul oficial. Bill a rămas în California, dar a fost în contact permanent cu echipa sa de securitate naţională. Apoi veştile s-au înrăutăţit: trupul unui soldat american fusese tîrît pe străzile din Mogadiscio, un act consternant de barbarie, orchestrat de conducătorul rebelilor somalieni, generalul Mohamed Aideed.

Lui Bill i se aduceau veşti la fel de teribile şi din Rusia. Avusese loc o încercare de lovitură de stat militară împotriva preşedintelui Boris Elţîn. Pe 5 octombrie, la Culver City, California, Bill a trebuit să întrerupă o reuniune din sediul primăriei privind reforma sanitară pentru a se întoarce la Washington. În cele cîteva săptămîni care au urmat, Bill, presa şi întreaga ţară au fost concentraţi asupra evenimentelor din Somalia şi a agitaţiilor din Rusia, în timp ce reforma din sănătate ajunsese pe un loc secund.

Plănuiserăm iniţial să prezentăm Congresului un rezumat al principiilor care aveau să modeleze legislaţia legată de reforma din sănătate. Dar ulterior am aflat că congresmanul Dan Rostenkowski dorea să-i furnizăm un proiect de lege detaliat, complet, în limbaj legislativ. Ambiţia de a da de la început Congresului un proiect de lege exhaustiv s-a dovedit a fi o sarcină extrem de dificilă şi o eroare tactică din partea noastră. Ne gîndiserăm că vor fi 250 de pagini cel mult, dar, pe măsură ce avansam cu redactarea lui, devenea tot mai clar că proiectul de lege avea să fie mult mai lung, în parte datorită faptului că planul era foarte complex şi în parte pentru că acceptasem includerea anumitor cereri specifice ale unor grupuri de interese. Academia Americană de Pediatrie, de exemplu, insista ca legea să garanteze în pachetul de beneficii nouă vaccinări pentru copil, precum şi şase vizite medicale. Aceste cereri erau poate justificate, dar ar fi trebuit negociate după introducerea legii, şi nu în procesul de scriere. Legea Securităţii Medicale predată de Casa Albă Congresului la 27 octombrie era lungă de 1342 de pagini. Cîteva săptămîni mai tîrziu, în ultima zi a sesiunii Congresului şi fără prea mult zgomot, liderul majorităţii din Senat, George Mitchell, introducea propunerea pe ordinea de zi. Deşi multe alte legi care se ocupă de chestiuni complexe ca energia sau bugetul au mai mult de o mie de pagini, oponenţii acestui proiect ne-au obiectat dimensiunea proiectului de lege. Noi propuneam modernizarea şi simplificarea unei politici sociale majore, dar se părea că nu puteam să ne modernizăm sau să ne simplificăm propriul proiect de

lege. A fost o tactică inteligentă, care trecea cu vederea faptul că propunerea noastră ar fi eliminat miile de pagini de legislaţie din domeniul sănătăţii, deja existente.

Cu atît de multe pe cap aş fi putut să uit de ziua mea de naştere de pe 26 octombrie. Dar echipa mea nu pierdea nici o ocazie de a petrece. Banda de la Hillaryland a invitat la Casa Albă peste o sută de membri ai familiei şi prieteni pentru o petrecere-surpriză la cea de a patruzeci şi şasea aniversare a mea. Am ştiut că era pe cale să se întîmple ceva cînd m-am întors în reşedinţă după întrunirile din ziua respectivă cu senatorul Moynihan şi cu senatorul de Maryland, Barbara Mikulski, veteran al Dealului Capitoliului, cunoscută ca „decanul“ femeilor senator.

Toate luminile din casă erau stinse. O pană de curent, mi s-a spus. Acesta a fost primul indiciu: curentul nu se întrerupe niciodată la Casa Albă. Am fost însoţită pînă sus şi mi s-a cerut să port o perucă neagră şi o fustă largă – după moda colonială, cu siguranţă, şi o încercare de a imita moda introdusă de Dolley Madison. Apoi am fost condusă jos în State Floor, unde am fost întîmpinată de o duzină de membri ai personalului cu peruci blonde reprezentînd „o duzină de Hillary diferite“ – Hillary cu panglică de păr, Hillary care găteşte, Hillary din politica de sănătate. Bill se deghizase în preşedintele James Madison (cu perucă albă şi pantaloni strînşi pe picior). L-am adorat pentru asta, dar m-am bucurat că trăiam la sfîrşitul secolului XX. Arată mai bine în costum.

WHITEWATER

În 1993, de Halloween, am răsfoit un exemplar de duminică al ziarului *Washington Post* şi am aflat că vechea noastră companie din Arkansas, care ne adusese pierderi, revenea în actualitate. Conform unor „surse guvernamentale“, Resolution Trust Corporation (RTC), o agenţie federală care examinează economiile şi împrumuturile falimentare, pornise o anchetă la Madison Guaranty Savings and Loan, al cărui proprietar era Jim McDougal. McDougal şi soţia lui, Susan, fuseseră partenerii noştri în Whitewater Development Company, o corporaţie complet separată, pentru a se îngriji de terenul achiziţionat cu patru ani înainte ca McDougal să cumpere Madison Guaranty. Din cauza relaţiei noastre din trecut cu McDougal, am fost implicaţi şi în următoarele lui eşecuri. În timpul cursei prezidenţiale, declaraţiile apărute în presă, imediat infirmate, susţineau că McDougal a beneficiat de favoruri din partea statului cînd Bill a fost guvernator, datorită legăturilor noastre de afaceri. Povestea a intrat în umbră cînd Bill şi cu mine am dovedit că pierduserăm bani în investiţia Whitewater şi că, în timp ce el era guvernator, Departamentul de Valori Mobiliare din Arkansas îi îndemnase pe funcţionarii federali să-l îndepărteze pe McDougal şi să lichideze Madison Guaranty.

Acum *Washington Post* declara că investigatorii RTC cercetează declaraţiile pe care McDougal le-a folosit în S & L pentru a sustrage ilegal bani pentru campaniile politice din Arkansas,

incluzînd campania din 1986 de realegere a guvernatorului. Am fost convinsă că nu vor găsi nimic în această privinţă. Bill şi cu mine n-am depozitat şi nici n-am împrumutat vreodată bani de la Madison Guaranty. În ce priveşte contribuţiile pentru campanii, Bill a susţinut legea din Arkansas care impunea o limită strictă de o mie cinci sute de dolari drept contribuţie pentru alegeri. McDougal fusese deja pus sub acuzaţie, judecat şi achitat de guvernul federal pentru greşeli care rezultau din funcţionarea lui la Madison Guaranty înainte ca Bill să candideze la preşedinţie.

Nici Bill, nici eu nu ne-am dat seama de semnificaţia politică a bruştei reapariţii a afacerii Whitewater şi probabil din acest motiv am făcut unele greşeli legate de modul în care noi am abordat această controversă din ce în ce mai fierbinte. Dar nu mi-aş fi imaginat vreodată cît de departe vor merge adversarii noştri.

Numele Whitewater a ajuns să reprezinte o investigaţie fără sfîrşit a vieţii noastre, care i-a costat pe contribuabili peste şaptezeci de milioane de dolari doar pentru investigaţia condusă de Procurorul Independent şi niciodată nu a dovedit că noi am fi greşit cu ceva. Şi Bill şi eu am cooperat voluntar cu investigatorii. De fiecare dată cînd veneau cu o schimbare, judecam problema cu detaşare, să ne asigurăm că nu am pierdut din vedere sau că nu am trecut peste nimic esenţial. Dar, deoarece afirmaţiile se succedau cu repeziciune, am realizat că alergăm după himere într-o casă cu oglinzi: alergam într-o direcţie doar ca să ne dăm seama că s-a ivit ceva în spatele nostru. Whitewater nu părea niciodată reală, pentru că nu era.

Scopul investigaţiilor era să-l discrediteze pe preşedinte şi administraţia şi să le reducă avîntul. Nu conta că nu am făcut nimic rău. Conta doar să i se dea publicului impresia că am greşit cu ceva. Nu avea importanţă că investigaţiile îi costau pe contribuabili zeci de milioane de dolari; era important doar că viaţa noastră şi munca preşedintelui au fost, în mod repetat, subminate. Whitewater a fost începutul unei noi tactici în lupta politică: investigaţia – ca armă pentru distrugerea politică. „Whitewater“ a devenit arma cea

mai convenabilă pe care adversarii noştri o puteau folosi pentru orice fel de atac împotriva noastră. Whitewater a fost de la început un război politic şi a fost folosit din plin în tot timpul preşedinţiei lui Bill Clinton.

La vremea respectivă însă, Whitewater mi se părea doar ca o nouă schimbare într-o poveste veche cu nişte personaje cunoscute – mai mult ceva care te deranjează, decît o ameninţare.

Totuşi, după felul în care erau prezentate lucrurile în articolul din *The Washington Post* de Halloween şi în unul asemănător care a urmat curînd în *The New York Times,* ne-am gîndit că ar trebui să fim precauţi şi să ne angajăm un avocat privat. Avocatul nostru personal, Bob Barnett, se retrăsese din afacerea Whitewater fiindcă soţia lui, Rita Braver, era corespondentă CBS pentru Casa Albă. Bob e democrat de mult timp şi partenerul de dezbateri preferat al candidaţilor nominalizaţi de preşedinţia şi vicepreşedinţia Partidului Democrat. În dezbaterile simulate care îi pregătesc pe candidaţii pentru stilurile retorice şi argumentele politice ale adversarilor, el îi reprezintă pe republicani – luînd rolul vicepreşedintelui şi al preşedintelui George Bush împotriva lui Geraldine Ferraro, membră a Congresului în 1984, a guvernatorului Michael Dukakis, în 1988, şi a guvernatorului Bill Clinton în 1992. A jucat rolul secretarului Apărării Dick Cheney, împotriva senatorului Joe Liebermanm, în dezbaterea pentru viceprezidenţialele din 2000. Şi chiar a luat rolul congresmanului Rick Razio în pregătirea dezbaterilor mele în timpul cursei pentru Senat din 2000. Bob a devenit avocatul, consultantul şi consilierul meu în 1992 şi n-aş fi putut găsi un prieten mai bun în următorii ani.

Bob mi l-a recomandat pe David Kendall, colegul lui de la Williams şi Connoly, pentru a ne reprezenta în problema Whitewater. Îl cunoşteam pe David de ani de zile. Cu toate că era cu cîţiva ani mai în vîrstă decît mine şi Bill, fuseserăm colegi la Facultatea de Drept de la Yale. Ca şi Bill, David era bursier Rhodes. Originar din Midwest – David a fost născut şi crescut în ţinuturile rurale din

Indiana, la o fermă – el şi cu mine aveam, astfel, o legătură naturală. Curînd, a devenit un om foarte important în viaţa noastră.

David era perfect pentru această slujbă. Lucrase la Curtea Supremă pentru judecătorul Byron White şi avea experienţă în legislaţia corporatistă şi în cazurile în care era implicată mass-media. Şi-a reprezentat clienţii în cîteva din investigaţiile S & L din anii '80, aşa că era familiarizat cu problemele. În acelaşi timp, avea o conştiinţă socială de nezdruncinat. Pe peretele biroului său atîrna o copie a mandatului de arestare în Mississippi, unde fusese închis pentru o perioadă scurtă fiindcă era activist pentru drepturi civile în timpul cursei pentru dreptul la vot în Vara Libertăţii din 1964. Într-una din primele lui slujbe ca avocat, a apărat cazurile de pedeapsă cu moartea pentru Fondul de Apărare Legală al NAACP.

Ca toţi avocaţii buni, David avea talentul de a transforma fapte care păreau răzleţe şi neînchegate într-un discurs convingător. Dar reconstituirea afacerii Whitewater i-a pus la încercare competenţele. Mai întîi, David a luat dosarele de la biroul lui Vince Foster, care i-au fost date lui Bob Barnett după moartea lui Vince. Apoi, a descoperit alte documente din Washington pînă în Flippin, Arkansas, lîngă proprietatea Whitewater.

Ne-am întîlnit cu David la Casa Albă aproape în fiecare săptămînă din următoarele trei luni. Cum ascultam fascinată, ne-a spus ce aflase în timp ce adunase neregulile din cazul Whitewater şi identificase investiţiile din ce în ce mai bizare ale lui Jim McDougal. Să încerci să reconstitui mormanul de documente al lui McDougal însemna să intri într-un nor de ceaţă.

Nici eu, nici Bill nu am vizitat vreodată proprietatea Whitewater; am văzut doar fotografii. David a hotărît că trebuia să vadă locul „în trei dimensiuni şi în timp real" pentru a înţelege cazul. A luat avionul spre sudul statului Missouri (care era mai aproape de proprietatea noastră decît Little Rock), apoi a închiriat o maşină. După ore întregi de condus pe străzi întortocheate, în cele din urmă a luat-o pe drumul marcat de buldozer prin pădure şi a ajuns

noaptea tîrziu la proprietatea Whitewater. Din loc în loc, erau anunţuri pe care scria „De vînzare", dar nu era nimeni acasă. Dacă s-ar fi întors cîteva luni mai tîrziu, după ce ziariştii se îngrămădiseră să fotografieze şi să pună întrebări oricărei persoane care ştia ceva despre Whitewater, David ar fi văzut un afiş mare pe una dintre puţinele clădiri locuite de acolo: „Mergeţi acasă, idioţilor!"

În cele din urmă, David a lăsat un agent imobiliar local din Flippin, pe nume Chris Wade, să se ocupe de problema proprietăţilor de la Whitewater. Noi nu ştiam că, în mai 1985, McDougal vînduse cele douăzeci şi patru din loturile rămase companiei lui Wade. În ciuda faptului că în acea perioadă eram încă parteneri, McDougal nu ne-a informat despre asta. În schimb, ne-a cerut să semnăm că renunţăm la aceste pămînturi sau să ne oferim să împărţim beneficiile de 35 000 de dolari. Nu ştiam nici că McDougal a achiziţionat în această tranzacţie un mic avion Piper Seminole, care a devenit „avionul companiei".

Pînă la mijlocul anilor '80, McDougal a fost preşedintele unei mici corporaţii – cel puţin oficial. În 1982, cumpărase o mică afacere prosperă – Madison Guaranty – şi, curînd, au apărut şi profiturile financiare. McDougal aspira să fie bancher populist şi avea idei grandioase. Din ce deducea David Kendall, multe dintre afacerile lui McDougal erau de pus sub semnul întrebării. În terminologia lui David, McDougal făcea „investiţii excesiv de optimiste". Din nefericire, cînd nu a putut acoperi cheltuielile, McDougal a început să învîrtă banii, împrumutînd de la unul ca să dea altuia. Noi nu ştiam asta, aşa că o dată chiar a folosit compania Whitewater pentru a cumpăra un teren lîngă un parc mărginaş la sud de Little Rock, pe care l-a numit Castle Grande Estates. Grupului său de parteneri de afaceri şi planuri eşuate i-a luat ani de zile să se lămurească despre ce era vorba.

Madison Guaranty a început ca mii de alte S & L-uri care au făcut mici împrumuturi ipotecare pentru case. Apoi, în 1982, administraţia Reagan a modificat industria economiilor şi a împrumuturilor.

Brusc, proprietari ca McDougal au putut să facă împrumuturi mari, necugetate, în afara afacerii lor şi, în cele din urmă, acestea au dus întreaga industrie, inclusiv Madison Guaranty, la serioase probleme financiare. O modalitate prin care administratorii financiari de la S & L şi avocaţii lor au încercat să-şi salveze afacerile falimentare a fost să crească capitalul prin oferte de acţiuni preferenţiale, permise prin legea federală, dacă aveau aprobări în regulă de la stat.

În 1985, Rick Massey, un tînăr avocat de la firma Rose, împreună cu un prieten care a lucrat pentru McDougal, a propus un astfel de remediu pentru Madison Guaranty. Deoarece McDougal neglijase plata pentru serviciile legale anterioare de la Rose, firma a insistat ca el să plătească două mii de dolari reţinere lunară, înainte ca Massey să preia controlul. Partenerii mei mi-au cerut să pretind această reţinere lunară de la McDougal şi să devin „partener de poliţă“ al lui Massey deoarece, ca asociat junior, el nu putea să înregistreze un client. După ce am rezolvat reţinerea, implicarea mea în această problemă a fost minimă. Oferta de capital n-a fost niciodată aprobată de cei din Arkansas, iar funcţionarii de la S & L au preluat Madison Guaranty, l-au înlăturat pe McDougal şi au iniţiat o examinare a tranzacţiilor de la S & L datorită acuzaţiilor că McDougal acţiona pe cont propriu.

Investigaţia federală urmată de acuzaţia de infracţiune l-au făcut pe McDougal să se consume ani de zile. În 1986, ne-a căutat şi ne-a întrebat dacă vrem să renunţăm la 50 de procente din compania Whitewater. Am crezut că e o idee grozavă. Ne făcurăm investiţiile cu opt ani mai devreme şi ne-au costat mulţi bani. Dar înainte de a ne înţelege asupra părţii noastre, l-am rugat pe McDougal să ne retragă numele de pe ipotecă şi, în schimbul obţinerii unui procent de 100% din ceea ce a rămas, să-şi asume datoriile care rămîneau şi să ne scutească de orice responsabilitate de acum sau de mai tîrziu. Cînd a refuzat să facă asta, a fost ca un semnal de alarmă. Pentru prima oară de cînd am devenit parteneri, în 1978, am cerut să văd registrele contabile. Am fost întrebată de ce nu făcusem asta înainte şi cum de fusesem atît de ignorantă în ce

priveşte acţiunile lui McDougal. Mi-am pus şi eu această întrebare. Am crezut că făcusem o investiţie proastă şi că trebuia să plătesc preţul pentru cumpărarea acestor case suplimentare doar sub formă de rate cu dobîndă. Însă ne-am dat seama că eram în pierdere şi că trebuia să aşteptăm pînă cînd aveau să se schimbe preţurile pe piaţă sau pînă cînd le puteam vinde. N-am avut nici un motiv să-l iau la întrebări pe McDougal, ale cărui investiţii fuseseră încununate de un succes impresionant în anii ’70 şi care, îmi imaginam eu, ştia să facă sită de mătase din coadă de cîine. Am continuat să plătesc tot ceea ce McDougal spunea că datorăm şi mi-am văzut în continuare de lucrurile importante din viaţa mea, printre care dorinţa de a avea copii, participarea la alegerile soţului meu la fiecare doi ani şi încercarea de a lucra în justiţie. De îndată ce contabilul meu a analizat documentele Whitewater, strînse cu ajutorul lui Susan McDougal vreme de cîteva luni, mi-am dat seama că intrările contabile erau greşite şi că Whitewater era un fiasco. M-am hotărît ca, împreună cu soţul meu, să pun totul în ordine şi apoi să ieşim din harababura cu McDougal. Din cauza problemelor lui McDougal, acest lucru a durat ani de zile.

Mai întîi, am vrut să ştiu obligaţiile pe care corporaţia le avea faţă de IRS[1], faţă de Departamentul Fiscal din Arkansas şi faţă de taxele locale pentru teren. Whitewater nu a avut niciodată profituri, dar era încă obligată să plătească taxe pe care, am aflat eu în 1989, McDougal nu le achitase în ultimii ani. Nu plătise taxele pe proprietate, în ciuda faptului că pe noi ne-a asigurat că o făcuse. Pentru a pune acum la dosar taxele neplătite, aveam nevoie de semnătura unui funcţionar de la compania Whitewater şi doar cei din familia McDougal deţineau titlurile. Am încercat timp de un an să iau procură de la McDougal ca să pot să înregistrez chitanţele fiscale, să le achit şi să vînd proprietatea pentru a acoperi datoriile.

Între timp, viaţa lui McDougal s-a schimbat în rău. Soţia lui, Susan, l-a părăsit în 1985 şi, mai tîrziu, s-a mutat în California.

[1] Internal Revenue Service, Fiscul din Statele Unite (n.red.).

În anul următor, a avut un atac cerebral care l-a slăbit, i-a accentuat depresia maniacală cu care, se pare, se lupta de cîtva timp. N-am fost dornică să-l contactez pe McDougal, aşa că în 1990 am sunat-o pe Susan în California, i-am explicat ce voiam să fac şi am întrebat-o dacă ea, în calitate de secretar al companiei, voia să-şi dea semnătura. A fost de acord, iar eu i-am trimis imediat formularele, pe care ea le-a semnat şi mi le-a returnat. Cînd a aflat McDougal, a ţipat la Susan în telefon şi m-a sunat la birou să mă ameninţe. Mi-l făcusem duşman.

McDougal a devenit şi mai înverşunat după ce a fost acuzat şi judecat cu opt capete de acuzare federale pentru conspiraţie, fraudă, declaraţii false şi evaziune fiscală. A fost consultat într-un spital psihiatric înainte de procesul din 1990. I-a cerut lui Bill să fie martor pentru el, dar i-am spus lui Bill să nu facă asta. Bill e întotdeauna dornic să ajute pe oricine, mai ales pe vechii prieteni, dar eu pur şi simplu nu am simţit că se putea conta pe McDougal. Amîndoi ne-am dat seama că îl cunoşteam foarte puţin şi nu ştiam exact ce făcuse în aceşti ani. După ce judecătorii au pronunţat sentinţa, McDougal m-a ameninţat din nou, de data aceasta spunîndu-mi că o să mi-o plătească pentru că am înregistrat chitanţele fiscale.

Şi s-a ţinut de cuvînt, avînd un sprijin considerabil din partea adversarilor politici ai lui Bill. Sheffield Nelson, fost autoproclamat CEO[1] la Arkansas Louisiana Gas Company (Arkla), devenise membru al Partidului Republican pentru a candida împotriva lui Bill la funcţia de guvernator în 1990. Obişnuit să obţină ce voia, după înfrîngere Nelson a devenit foarte răzbunător. De îndată ce Bill şi-a anunţat candidatura pentru preşedinţie în 1991, Nelson l-a anunţat la Casa Albă pe Bush că e gata să-i ofere tot sprijinul pentru a-l învinge pe Bill. În acest scop l-a convins pe McDougal să-şi exprime orice plîngere posibilă în legătură cu Bill şi cu mine, indiferent dacă era fondată sau nu.

[1] Chief Execution Officer.

Rezultatul a fost prima „poveste Whitewater", un articol care a apărut pe prima pagină a ediţiei de duminică din *New York Times* în martie 1992, în toiul alegerilor primare ale democraţilor.

Afirmaţiile lui Jim McDougal erau citate trunchiat, infiltrînd deliberat informaţii false despre parteneriatul nostru. Autorul articolului a făcut mult caz de „legătura noastră complicată" cu McDougal şi insinua, în mod eronat, că el ne adusese venituri din afacerea Whitewater, primind, în schimb, favoruri. În timp ce titlurile trîmbiţau că „Clinton s-a alăturat operaţiunii S & L", noi făcuserăm investiţii cu McDougal cu patru ani înainte ca Jim să cumpere S & L. Echipa lui Clinton l-a angajat imediat pe Jim Lyons, un avocat respectat, cunoscător al dreptului corporatist, care a plătit o firmă de contabili care să se adune şi să explice operaţiunile contabile legate de investiţia Whitewater.

Raportul Lyons, care a costat 25 000 de dolari şi a fost completat în circa trei săptămîni, a dovedit că Bill şi cu mine eram responsabili în aceeaşi măsură ca şi McDougal de împrumutul iniţial pe care l-am luat pentru a achiziţiona proprietatea Whitewater şi că am pierdut zeci de mii de dolari în investiţie – ultima cifră fiind 46 000 de dolari. Zece ani şi zeci de milioane de dolari mai tîrziu, raportul final Whitewater din 2002, realizat de procurorul independent care a făcut o investigaţie separată împuternicită de Resolution Trust Corporation, întărea declaraţiile lui Lyons. După ce compania a făcut public raportul Lyons în martie 1992, presa a abandonat această problemă. Unii republicani şi aliaţii lor nu au renunţat însă aşa de uşor. În august 1992, un investigator de la RTC cu o funcţie neînsemnată, L. Jean Lewis, a găsit un amănunt incriminator privind Madison, pe care încerca să-l lege de Bill şi de mine. Chunk Banks, procurorul republican al Statelor Unite în Little Rock, numit de preşedintele Bush în funcţia de judecător federal, a fost presat de Departamentul de Justiţie să investigheze aceste incriminări şi să prezinte aceste citaţii marelui juriu, ceea ce însemna, în mod inevitabil, că toate acestea vor fi făcute publice şi că eram

implicaţi, într-o anumită măsură, într-o investigaţie penală. Banks a refuzat, exprimîndu-şi surpriza că RTC nu i-a trimis aceste informaţii cu trei ani înainte, cînd cercetase cazul Jim McDougal. Bank a spus că acuzaţiile respective nu-i dădeau nici un motiv să ne suspecteze de un comportament împotriva legii sau să ne investigheze şi că se temea că o cercetare de ultimă oră va influenţa negativ şi va prejudicia alegerile prezidenţiale. Oarecum surprinzător, ultimul raport Whitewater arăta, de fapt, implicarea administraţiei Bush în încercarea de a veni cu un element surpriză cu doar cîteva săptămîni înainte de alegeri. Era implicat nu numai procurorul general William Barr, dar şi avocatul Casei Albe, C. Boyden Gray, care a încercat să descopere un posibil amănunt incriminator la adresa RTC, care să aibă legătură cu noi. Cînd zvonurile Whitewater au ieşit din nou la suprafaţă în toamna anului 1993, nici unul dintre oamenii de la Casa Albă nu şi-ar fi imaginat complexul de forţe care convergea în ceea ce avea să devină – pentru adversarii noştri – o perfectă furtună politică.

La mijlocul lui noiembrie, în timp ce David Kendall era profund implicat în misiunea lui de găsire a adevărului, *The Washington Post* punea Casei Albe o mulţime de întrebări legate de Whitewater şi de McDougal. În următoarele cîteva săptămîni, au început mici dezbateri interne în serviciul administrativ privitor la răspunsurile care trebuiau date mass-mediei. Să răspundem la întrebări? Să le arătăm documente? Dacă da, pe care dintre ele? Consultanţii noştri politici, inclusiv George Stephanopoulos şi Maggie Williams, au fost pentru prezentarea documentelor. De aceeaşi părere a fost şi David Gergen, care a funcţionat la Casa Albă pe timpul lui Nixon, Ford şi Reagan şi acum făcea parte din echipa lui Bill. Gergen era convins că presa nu se va potoli pînă ce nu va obţine informaţiile, dar că, de îndată ce le va primi, va căuta altceva. Nu era nimic de ascuns, de ce să nu le prezentăm documentele? Toată povestea va fi bălmăjită o vreme, apoi va dispărea.

Dar David Kendall, Bernie Nussbaum şi Bruce Lindsey, toţi avocaţi, au considerat că punerea la dispoziţie a documentelor pentru presă ne ducea pe o „pantă alunecoasă". Deoarece raportul era încă parţial şi se putea ca niciodată să nu fie complet, nu ştiau răspunsul la o mulţime de întrebări legate de McDougal şi de afacerile lui. Presa nu ar fi fost mulţumită, crezînd că ascundem ceva, cînd, de fapt, nu mai aveam ce le spune. Ca avocat, înclinam să fiu de acord cu această părere. Bill n-a acordat multă atenţie problemei, deoarece ştia că nu făcuse nimic, cît fusese guvernator, ca să-l favorizeze pe McDougal şi, mai mult, pierduse bani. Implicat în problemele preşedinţiei, mi-a spus să decidem, eu şi David, cum să rezolvăm această problemă.

Din cauza experienţei noastre cu acuzarea lui Nixon din 1974, Bernie şi eu am crezut că trebuie să cooperăm total cu investigaţia guvernamentală, astfel încît nimeni să nu spună că nu dăm o mînă de ajutor sau că pretindem privilegii. Aşa că l-am instruit pe David să le transmită investigatorilor guvernamentali că o să le furnizăm voluntar toate documentele şi că vom coopera cu investigaţiile marelui juriu. Nu am crezut – şi s-a dovedit că nu am dreptate – că mass-media va cotinua să ne învinuiască pentru că nu le-am arătat aceleaşi documente pe care oricum le prezentaserăm Departamentului de Justiţie.

Chiar înainte ca Departamentul de Justiţie să emită o citaţie, am fost de acord să cooperăm total şi fără întîrziere, oferindu-ne să prezentăm toate documentele pe care le puteam găsi în legătură cu Whitewater şi să renunţăm la toate privilegiile legate de aceste documente pe care le puneam la dispoziţie – inclusiv munca pe care Vince Foster a prestat-o pentru noi ca avocat personal.

Încă încrezători că această problemă nu va duce la scandal, cum se întîmplase în timpul campaniei, ne-am îndreptat spre Camp David de Ziua Recunoştinţei. A fost o perioadă dulce-amară pentru noi. Tatăl meu nu era ca să stea la masă, întrecîndu-se cu Hugh şi cu Tony la mîncatul de copane sau cerînd mai multe merişoare şi

pepene murat – două dintre mîncărurile lui preferate din copilărie. Şi ştiam că Virginia stătea tot mai prost cu sănătatea. Era posibil ca aceea să fie ultima noastră petrecere de Ziua Recunoştinţei împreună cu ea şi eram hotărîţi s-o facem să se simtă bine, avînd grijă de ea, fără să facem caz de asta, pentru că nu se potrivea cu stilul ei. Virginia avea nevoie de o transfuzie de sînge la fiecare cîteva zile, aşa că am aranjat ca transfuzia să se facă la Camp David, unde există echipament medical complet pentru preşedinte, familia lui, oaspeţi şi puşcaşii marini încartiruiţi acolo.

Soţului Virginiei, Dick, care luptase în Marină în Pacific în timpul celui de Al Doilea Război Mondial, îi plăcea să vină la Camp David. A petrecut mult timp vizitînd locurile cu tinerii puşcaşi marini aflaţi în permisie, relaxîndu-se în micul bar şi restaurant din Hickory Lodge, din bază. Virginiei îi plăcea să stea cu el, bînd tacticos, ascultînd un caporal de douăzeci de ani care-i povestea despre familia lui şi despre o fată cu care plănuia să se căsătorească. O văd şi acum pe Virginia, cu ochii minţii, purtînd cizme roşii, pantaloni albi, pulover alb şi o jachetă roşie de piele, glumind şi rîzînd cu Dick şi cu tinerii. Oricine a avut plăcerea să petreacă ceva timp cu Virginia a cunoscut o adevărată americancă – mărinimoasă, veselă, iubitoare de distracţie, lipsită de prejudecăţi şi de prefecătorie.

La începutul lui noiembrie, presa scria că îi recidivase cancerul, dar cei mai mulţi nu ştiau cît de gravă era starea ei, datorită atitudinii ei pozitive şi a faptului că arăta încă foarte bine. Machiajul şi genele false făceau parte din ţinuta ei, indiferent cît de rău se simţea. Christophe Schatteman, prietenul nostru coafor din Los Angeles, a venit cu avionul la Arkansas pentru a-i aranja Virginiei o perucă după chimioterapie, astfel încît să arate exact ca părul ei – un gest nobil care spune mult despre el.

Fratele meu Tony se logodise de curînd cu Nicole Boxer, fiica senatoarei de California, Barbara Boxer, şi a soţului ei, Stewart. Plănuiam o nuntă în primăvară la Casa Albă, aşa că i-am invitat pe

Nicole, pe părinţii şi pe fratele ei, Dough, să vină cu noi la Camp David la cina de Ziua Recunoştinţei.

La Camp David se lucra continuu, deoarece noul preşedinte şi Prima Doamnă îşi puneau amprenta asupra locului. Reşedinţa fusese construită în timpul recesiunii din anii '30. Preşedintele Roosevelt a decis, primul, să o folosească drept loc de odihnă al preşedintelui, numindu-l „Shangri" şi sporindu-i facilităţile. Cînd am sosit noi acolo, era atît o tabără militară, cît şi un loc de refugiu şi de odihnă. Erau zece căsuţe rustice pentru oaspeţi, toate cu nume de copaci. Cea mai mare casă de oaspeţi, „Plopul" rezervată preşedintelui, e aşezată în vîrful unui deal care coboară uşor pînă la zona de verdeaţă plantată la ordinul preşedintelui Eisenhower şi la piscina adăugată de preşedintele Nixon. Ferestrele camerei de zi dădeau în pădurice care înconjoară tabăra. Gardurile de securitate ale perimetrului, camerele de luat vederi şi patrulele Marinei Militare nu se văd, permiţînd vizitatorului să uite că în acest loc liniştit e o bază militară, devenită mai sigură datorită protecţiei speciale de care are nevoie preşedintele.

Nucleul activităţii de la Camp este casa cea mai mare, „Dafinul", unde ne adunam să ne uităm la meciurile de fotbal, să jucăm tot felul de jocuri şi să stăm în faţa unui cămin din cărămidă, construit pe două niveluri, şi unde luam masa împreună. După ce am petrecut cîtva timp acolo, m-am gîndit că încăperea centrală ar putea fi mai funcţională şi ar putea oferi o privelişte mai plăcută. Erau puţine ferestre pe peretele lung din spate, care dădea spre pădure, şi o coloană uriaşă bloca fluenţa deplasării în cameră. Am lucrat cu oamenii din Marină şi cu prietena mea Kaki Hockersmith, decorator de interioare din Arkansas, pentru a îmbunătăţi planurile pentru o renovare care să elimine coloana şi să adauge ferestre care să aducă mai multă lumină, deschizînd camera anotimpurilor schimbătoare de afară.

Bucătarii şi ospătarii Marinei ne-au preparat şi servit clasica cină de Ziua Recunoştinţei, pe care o aşteptau ambele părţi ale familiei

noastre. Pentru a îmbina tradiţiile familiei mele cu cele ale familiei lui Bill am mîncat deopotrivă pîine de grîu şi turte de mălai, dar şi plăcinte cu dovleac şi cu carne tocată. Mesele îmbelşugate gemeau sub greutatea mîncării, în timp ce toată lumea respecta o tradiţie fără graniţă: îmbuibarea.

În week-end, doi vechi prieteni, Strobe Talbott, mai tîrziu ambasador al nostru în Comunitatea Statelor Independente din fosta Uniune Sovietică şi ulterior secretar-adjunct de Stat, şi Brooke Shearer, director de programe la Casa Albă şi tovarăşul meu din campanii, au venit în vizită cu fiii lor.

N-am vorbit prea mult despre Whitewater, pe care l-am înregistrat ca pe un moment trecător. În schimb, am discutat despre evenimentele din ultimii ani. Speram, mai mult decît oricînd, în viitorul ţării. Trecuserăm printr-un an dificil, dar, în termenii din agenda lui Bill, a fost un an productiv. Sau, pentru a folosi o expresie de la curse-le de cai care ar fi amuzat-o pe Virginia, poate ne-am mişcat încet cînd am ieşit din padoc, dar începeam să prindem viteză. Ţara dădea semne de reviriment economic şi creştea încrederea consumatorilor. Rata şomajului coborîse la 6,4% şi era cea mai scăzută de la începutul anului 1991. Se achiziţionau case noi, în timp ce nivelul dobînzii şi al inflaţiei era în scădere. Pe lîngă planul economic, esenţial pentru o asemenea expansiune, Bill semnase Legea Serviciului Naţional, creînd AmeriCorps; de asemenea, semnase Legea privind Concediul Medical şi Parental pe care preşedintele Bush îl respinsese de două ori, legislaţia votanţilor care se deplasează cu maşina, prin care se facilita înregistrarea alegătorilor care lucrau pe maşini, ajutorul financiar direct pentru studenţi, ce reducea costurile pentru colegiu şi, una din priorităţile lui Strobe, ajutorul economic pentru Rusia, prin care intenţiona să sprijine tînăra democraţie.

Ne-am întors din vacanţă cu cîteva kilograme în plus, dar cu forţe proaspete. Am fost în mod deosebit mulţumită că Bill a semnat proiectul de lege Brady în 30 noiembrie 1993. Ca şi Legea privind Concediul Medical şi Parental, acest proiect de lege fusese respins

de preşedintele Bush. Mult amînată, era normal ca legea să ceară o perioadă de aşteptare de cinci zile pentru a controla condiţiile oricărui cumpărător al unui pistol. Proiectul de lege n-ar fi fost posibil fără eforturile neobosite ale lui James şi Sarah Brady. Jim, fost secretar de presă la Casa Albă, avusese probleme cerebrale după ce fusese împuşcat în cap, în 1981, de un bărbat cu probleme psihice, care încerca să-l asasineze pe preşedintele Ronald Reagan. El şi soţia lui Sarah şi-au dedicat viaţa pentru a ţine armele de foc departe de mîna infractorilor şi a celor bolnavi psihic. Perseverenţa lor şi-a arătat rezultatele cînd Bill, flancat de soţii Brady, a semnat cea mai importantă lege privind controlul armelor din ultimii douăzeci şi cinci de ani. În anii următori, nici un proprietar legitim de arme nu şi-a pierdut armele, dar şase sute de mii de evadaţi, hoţi şi infractori au fost împiedicaţi să le cumpere.

NAFTA a fost ratificată în 8 decembrie 1993, ceea ce însemna că administraţia putea să-şi întoarcă deplin atenţia spre susţinerea reformei sănătăţii. Pentru a păstra avîntul, doctorul Koop şi cu mine am pornit din nou la drum. Pe 2 decembrie, am luat legătura cu opt sute de medici şi profesionişti în medicină care au venit la Forumul pentru Sănătate din Hanover, New Hampshire.

Doctorul Koop devenise un purtător de cuvînt din ce în ce mai entuziast în prezentarea planului nostru de sănătate. Cînd vorbea, era ca şi cum ascultai un profet al Vechiului Testament. Spunea adevărul crud fără să devină antipatic din această cauză. Putea spune: „Avem prea mulţi specialişti în medicină, dar nu sînt suficienţi medici generalişti“, iar publicul, plin de medici specialişti, dădea aprobator din cap.

Forumul de la New Hampshire a fost televizat, fiind un eveniment deosebit de important pentru a face cunoscute intenţiile noastre şi un bun prilej de a explica virtuţile planului Clinton. M-am implicat în discuţie. La un moment dat, m-am uitat spre public şi am văzut-o pe asistenta mea, Kelly Craighead, coborînd spre tribună. Gesticula cu înverşunare, atingîndu-şi capul şi arătînd apoi

spre mine. Am continuat să vorbesc şi să ascult, fără să-mi dau seama ce făcea ea. Era din nou problema cu părul. Capricia Marshall, care era la Washington şi se uita la televizor, a observat o şuviţă de păr care stătea ridicată în vîrful capului. Ea bănuia că publicul se uita, mai degrabă, la părul meu, în loc să asculte ce spuneam, aşa că a sunat-o pe Kelly pe celular:

– Fă-o să-şi aranjeze părul!

– Nu pot, se află în faţa a sute de oameni.

– Nu-mi pasă, trimite-i un semnal!

Cînd Kelly mi-a spus toată povestea după terminarea evenimentului, am rîs împreună. Mi-a trebuit mai mult de un an de zile să înţeleg semnificaţia nesemnificativului. De atunci încolo, am pus la punct un sistem de gesturi făcute cu mîna, precum cele pe care le fac antrenorul şi jucătorul de pe teren, aşa încît ştiam cînd trebuia să-mi aranjez părul sau să-mi şterg rujul de pe dinţi.

Cînd m-am întors la Washington, sărbătorile tradiţionale de Crăciun de la Casa Albă erau în plină desfăşurare. Puteam acum să-mi dau seama cît de nerealistă fusese planificarea programului meu de Crăciun pe care fusesem obligată să o fac într-o zi călduroasă de mai, cînd administratorul Gary Walters mi-a spus:

– Ştiţi, doamnă Clinton, începe să fie tîrziu pentru planificarea pregătirilor de Crăciun.

Mi-a spus că trebuia să hotărăsc modelul pentru o felicitare de Crăciun reprezentativă pentru Casa Albă, să aleg tema decoraţiunilor şi să plănuiesc petrecerile pe care urma să le dăm în decembrie. Iubesc foarte mult Crăciunul, dar Ziua Recunoştinţei a fost întotdeauna momentul potrivit pentru a începe să te gîndeşti la sărbătorile de iarnă, aşa că intervenţia lui Gary a implicat o mare schimbare în modul meu de a-mi planifica lucrurile. Am fost însă supusă şi am făcut ce mi s-a sugerat; am început imediat să aleg din fotografiile cu nămeţi de pe pajiştea din jurul Casei Albe, într-o perioadă cînd parfumul magnoliilor pătrundea prin ferestre.

Toate acele luni de pregătire au meritat efortul. M-am hotărît să aleg tema „meşteşuguri americane“ şi i-am invitat pe artizanii din toată ţara să trimită ornamente făcute de mînă, pe care le-am atîrnat pe cei mai mult de treizeci de copaci din jurul reşedinţei. Am găzduit, în medie, o recepţie sau o petrecere în fiecare zi, timp de trei săptămîni consecutiv. Îmi plăcea să planific listele de bucate şi activităţile şi să privesc zecile de voluntari care se îngrămădeau la Casa Albă să ajute la agăţarea ornamentelor. Unul dintre tristele rezultate ale atacurilor din 11 septembrie 2001 e că reşedinţa prezidenţială de la Casa Albă nu mai e atît de deschisă cum era cît am fost noi acolo. În primul Crăciun la Casa Albă, aproximativ 150 000 de vizitatori au intrat în încăperile destinate publicului pentru a vedea decoraţiunile şi pentru a gusta o prăjitură sau două. Deoarece, cu prilejul sărbătorilor, am vrut să aducem oameni de toate credinţele, am aprins „menorah“ pe care o comandasem pentru Casa Albă în decembrie pentru a sărbători Chanukah. Trei ani mai tîrziu, am sărbătorit primul Eid-al-Fitr la Casa Albă, pentru a marca sfîrşitul Ramadanului, luna de post musulmană.

Crăciunul e întotdeauna un eveniment important în familia Clinton. Bill şi Chelsea fac cumpărături, împachetează cadouri şi decorează pomul cu mult entuziasm. Îmi place foarte mult să-i văd cum împodobesc bradul împreună, oprindu-se să-şi amintească proveniența fiecărui ornament. Nici atunci nu s-a schimbat nimic, cu toate că ne-a luat ceva timp pînă să găsim ornamentele de Crăciun ale familiei. Multe dintre lucrurile noastre rămăseseră în cutii pe care nu am pus nici o etichetă, îngrămădite în camerele de la etajul al treilea din Casa Albă sau în magazia prezidenţială din Maryland. Totuşi, în cele din urmă, şosetele pentru darurile de Crăciun au atîrnat de marginea căminului în Camera Ovală Galbenă, într-o casă în care începeam să ne simţim în largul nostru.

Acesta avea să fie ultimul Crăciun pentru Virginia, care era din ce în ce mai slăbită şi avea nevoie de transfuzii regulate. Îndîrjita doamnă Kelley era hotărîtă să trăiască fiecare din aceste ultime

clipe de viaţă la cea mai mare intensitate, iar Bill şi eu voiam ca ea să-şi petreacă cît mai mult timp posibil cu noi, aşa că am convins-o să rămînă o săptămînă. A fost de acord, dar a insistat că nu putea să stea şi de Anul Nou pentru că ea şi Dick mergeau la concertul Barbrei Streisand la Las Vegas. Virginia legase o prietenie strînsă cu Barbra, care îi invitase să-i fie oaspeţi la mult aşteptata ei întoarcere pe scenă. Cred că Virginia îşi dorea să trăiască atît cît să poată face această scurtă deplasare, pentru că nimic nu-i plăcea mai mult decît să se plimbe prin cazinouri şi să aibă ocazia să vadă un spectacol al Barbrei Streisand.

Obsesia presei în legătură cu Whitewater a continuat pe tot parcursul vacanţei, deoarece *The New York Times, The Washington Post* şi *Newsweek* au venit cu amănunte de senzaţie. Republicanii din Cameră şi Senat – în mod special Bob Dole – au cerut o „trecere în revistă independentă" a problemei Whitewater. Editorii l-au presat pe procurorul general Janet Reno să numească un procuror special. Legea Procurorului Independent, votată după scandalul Watergate, expirase recent, iar investigaţiile trebuiau acum autorizate de procurorul general. Presiunea creştea pe zi ce trecea, cu toate că nu existau motive întemeiate pentru a numi un procuror special: o dovadă credibilă de încălcare a legii.

Vince Foster n-a fost lăsat în pace nici dincolo de mormînt. Cu o săptămînă înaintea Crăciunului, presa a raportat că unele dosare, inclusiv documentele Whitewater, au fost subtilizate din biroul lui de Bernie Nussbaum. Departamentul de Justiţie era, desigur, pe deplin conştient că dosarele personale fuseseră retrase din biroul lui în prezenţa avocaţilor de la Departamentul de Justiţie şi a agenţilor FBI, înmînate avocaţilor noştri şi trimise apoi la Departamentul de Justiţie pentru examinare. Dar această „scurgere de ştiri" a pus paie pe foc.

Apoi ne-am confruntat cu un aprig atac partizan. Sîmbătă, 18 decembrie, găzduiam o recepţie de vacanţă, cînd David Kendall m-a chemat la telefon.

– Hillary, mi-a spus el, trebuie să-ţi spun ceva foarte, foarte urît…

M-am aşezat şi am ascultat cum David îmi prezenta pe scurt un articol lung, detaliat, care urma să apară în *American Spectator*, un lunar de extremă dreaptă care ataca, în mod regulat, administraţia. Articolul, scris de David Brock, era plin de cele mai josnice invenţii pe care le-am auzit vreodată, mai înfiorătoare decît mizeriile din tabloidele de supermarket. Principalele surse ale lui Brock erau patru soldaţi din fosta gardă personală a lui Bill. Ei pretindeau, printre altele, că îi aduceau femei lui Bill în perioada cînd fusese guvernator. Cîţiva ani mai tîrziu, Brock avea să-şi retragă cuvintele, scriind o mărturie uimitoare despre motivele sale politice şi directivele din acea perioadă.

– Ascultă, sînt o grămadă de nimicuri, dar vor fi date la tipar, a spus David. Trebuie să fii pregătită.

M-am gîndit mai întîi la Chelsea, la mama şi la Virginia, care deja trecuse prin prea multe.

– Ce putem face? l-am întrebat pe David. Putem să facem ceva?

Sfatul lui a fost să-mi păstrez calmul şi să nu spun nimic. Comentariile noastre nu vor împiedica publicarea articolului. Soldaţii n-au făcut decît să se discrediteze pe ei înşişi, lăudîndu-se fără ruşine că se aşteptau să fie răsplătiţi cu bani pentru ceea ce au povestit. Doi dintre cei patru au fost de acord să li se dezvăluie identitatea şi voiau chiar să scoată o carte. Mai mult, ei erau reprezentaţi de Cliff Jackson, unul din cei mai vehemenţi duşmani politici ai lui Bill din Arkansas. Majoritatea invenţiilor lui Brock erau prea vagi pentru a fi probate, iar anumite amănunte au fost dezminţite cu uşurinţă. Articolul pretindea, de exemplu, că eu ordonasem ca grinzile de la poarta vilei guvernatorului să fie distruse pentru a acoperi presupusele legături ale lui Bill; în realitate, n-au existat astfel de grinzi la vilă. Din nefericire, faptul că sursele lui Brock erau soldaţi care lucraseră pentru Bill dădea zvonurilor o oarecare credibilitate.

Cred că articolul nu şi-a făcut pe deplin efectul pînă în seara următoare, la petrecerea de Crăciun dată pentru prieteni şi familie la Casa Albă. Lisa Caputo mi-a spus că doi dintre soldaţi îşi prezentau zgomotos poveştile pe CNN în seara aceea şi că *Los Angeles Times* urma să-şi publice versiunea legată de declaraţiile soldaţilor. Era prea mult. Mă întrebam dacă ceea ce Bill voise să facă pentru ţară merita suferinţa şi umilinţa pe care urmau să le îndure familiile şi prietenii noştri. Probabil că se citea pe faţa mea că eram distrusă, deoarece Bob Barnett a venit să ne întrebe dacă putea să ne fie de folos. I-am spus că, pînă în ziua următoare, trebuia să ne hotărîm cum să răspundem. Am sugerat să mergem sus cu Bill cîteva minute pentru a sta de vorbă. Bill a intrat în holul central. Cu ochelarii lui foarte mari şi cu trăsături blînde, Bob are figura unchiului preferat. Acum vorbea cu o voce liniştitoare, încercînd, în mod evident, să vadă dacă, după tot ce se întîmplase în acel an, mai aveam puterea să înfruntăm această provocare.

M-am uitat la el şi i-am spus:

– Sînt atît de sătulă de toate astea.

A dat din cap.

– Preşedintele a fost ales şi tu trebuie să faci faţă situaţiei pentru ţară, pentru familia ta.

Nu-mi spunea nimic nou şi nu era prima dată cînd mi se spunea că acţiunile şi cuvintele mele puteau fie să consolideze, fie să submineze preşedinţia lui Bill. Am vrut să-i spun: „Bill a fost ales preşedinte, nu eu!“ Raţional vorbind, înţelegeam că Bob avea dreptate şi că va trebui să-mi folosesc toată energia rămasă. Eram dornică să încerc. Dar mă simţeam atît de obosită! Şi în acel moment foarte singură.

Mi-am dat seama că atacurile la adresa reputaţiei noastre puteau să pericliteze strădania lui Bill de a pune ţara pe un alt făgaş. Chiar din timpul campaniei, am văzut cum republicanii voiau să atace Casa Albă. Adversarii politici ai lui Bill au înţeles cît de mare era miza şi asta m-a făcut să vreau să ripostez. Am coborît din nou la petrecere.

Programasem cîteva întrevederi cu presa, pe care n-am putut să le anulez. Pe 21 decembrie am avut o întîlnire de sfîrşit de an cu Helen Thomas, decanul corpului de presă al Casei Albe şi jurnalistă renumită, şi cu alţi reporteri. Evident, m-au întrebat despre articolul din *Spectator* şi m-am hotărît să le dau un răspuns. Nu credeam că era o coincidenţă că aceste atacuri apăreau tocmai cînd poziţia lui Bill în sondaje era cel mai bine consolidată şi le-am spus asta. Credeam, de asemenea, că poveştile au fost născocite din motive de partizanat politic şi ideologic.

– Cred că soţul meu a dovedit că e un om care se preocupă profund şi adevărat de această ţară şi că respectă preşedinţia… Şi după aceste lucruri ar trebui să-l judece pe soţul meu americanii cu o gîndire normală. Şi toate aceste minciuni vor ajunge să fie considerate nişte mizerii, aşa cum e şi normal.

Nu era tocmai răspunsul calm, liniştit pe care David îl recomandase.

Cu toate că răul fusese făcut, presa a început în cele din urmă să examineze motivele soldaţilor. S-a dovedit că doi erau furioşi pentru că îl socoteau pe Bill nerecunoscător faţă de ei. Fuseseră, de asemenea, supuşi unei investigaţii pentru o fraudă legată de o pretinsă asigurare a unui vehicul al statului pe care îl conduceau şi care fusese distrus în 1990. Un alt soldat, care pretinsese în raport că Bill îi oferise o slujbă federală în schimbul tăcerii, a semnat mai tîrziu o depoziţie sub jurămînt, în care spunea că nu se întîmplase niciodată ceea ce a declarat. Dar au trecut aproape zece ani pînă să aflăm întreaga poveste înfiorătoare care a devenit cunoscută sub numele de „Troopergate“.

Pe David Brock, autorul articolului din *Spectator,* l-a mustrat conştiinţa în 1998 şi şi-a cerut public scuze lui Bill şi mie pentru minciunile pe care le-a răspîndit despre noi. Dorise cu atîta ardoare să fie bine văzut de activiştii de dreapta, încît s-a lăsat folosit politic chiar cînd avea dubii despre sursele sale. Memoriile sale, publicate în 2002, fac o trecere în revistă a anilor în care el însuşi

se descrie ca „un om lovit de dreapta“. El afirmă că pe lîngă salariul primit de la publicaţia *Spectator,* i se dădeau în plus bani în secret ca să descopere şi să publice orice mizerie pe care cineva ar fi spus-o despre noi. Printre patronii săi secreţi era şi magnatul din Chicago, Peter Smith, un suporter de bază al lui Newt Gingrich. Smith l-a plătit pe Brock să călătorească în Arkansas şi să discute cu soldaţii, aranjament facilitat de Cliff Jackson. După afirmaţiile lui Brock, succesul articolului cu declaraţiile soldaţilor l-a inspirat pe Richard Mellon Scaife, un miliardar ultraconservator din Pittsburgh, să inventeze calomnii similare printr-un proiect clandestin numit „Proiectul Arkansas“. Prin intermediul unei fundaţii educaţionale, Scaife a pompat sute de mii de dolari în *Spectator* pentru a-şi susţine răzbunarea împotriva lui Clinton.

Intriga descrisă de Brock şi de alţii e distorsionată, iar personajele sînt absurde. Dar e important ca americanii să ştie ce s-a întîmplat în spatele scenei şi să înţeleagă sensul operaţiunii „Troopergate“, scandalurile din ziare care au precedat-o şi cele care au urmat. Acesta a fost un război politic înverşunat.

„În încercarea de a-mi construi o carieră înfloritoare de dreapta ca provocator de scandaluri“, scrie Brock, „m-am lăsat implicat de oameni cu bani, de dreapta, într-o tentativă ciudată şi, uneori, ridicolă de a-l împroşca cu noroi pe Clinton, folosind declaraţii personale deplasate. Acţionînd în timpul campaniei electorale împreună cu organizaţia oficială GOP[1], dar nefiind membru al ei, sau cu aparatul de partid şi mult sub standardele publicului american şi ale corpului de presă, efortul meu a depăşit cu mult cercetările tipice ale opoziţiei conduse de campaniile politice – nu doar prin caracterul lui secret, ci şi prin lipsa de respect faţă de probe, probitate sau principii profesionale. Aceste activităţi… au fost nişte indicii foarte timpurii care să arate cît de departe va merge dreapta în următoarele decade în încercarea de a distruge familia Clinton.“

[1] Grand Old Party.

Împreună cu alţi membri ai Proiectului secret Arkansas al lui Scaife, Brock şi-a luat sarcina de a planta şi hrăni semînţele îndoielii legate de persoana lui Clinton şi de capacitatea lui de guvernare. Conform memoriilor lui Brock, „ţara trebuia să vadă un scenariu fictiv făcut în întregime de dreapta republicană… de fapt, din momentul cînd ei păşiseră din Arkansas pe scena naţională, ţara nu mai văzuse niciodată familia Clinton“.

Într-o dimineaţă geroasă dintre Crăciun şi Anul Nou, Maggie Williams şi cu mine ne beam cafeaua în locul nostru preferat din reşedinţă, camera de zi din Aripa de Vest, în faţa unei ferestre mari în formă de evantai. Vorbeam şi frunzăream ziarele. Majoritatea discutau pe prima pagină, de la un capăt la altul, despre Whitewater.

– Hei, uită-te aici! a zis Maggie, dîndu-mi un exemplar din *USA Today.* Spune că tu şi preşedintele sînteţi cei mai admiraţi oameni din lume.

Nu ştiam dacă trebuia să rîd sau să plîng. Tot ce puteam face era să sper că poporul american îşi va menţine simţul dreptăţii şi bunele intenţii, aşa cum eu încercam să le menţin pe ale mele.

PROCURORUL INDEPENDENT

Zgomotul unui telefon care sună în mijlocul nopţii e unul dintre cele mai neplăcute. Cînd telefonul din dormitorul nostru a început să sune mult după miezul nopţii, pe 6 ianuarie 1994, de cealaltă parte a firului era Dick Kelley, care îl anunţa pe Bill că mama lui tocmai murise în somn în casa ei din Hot Springs.

N-am mai dormit în noaptea aceea, fiind ocupaţi să dăm şi să primim telefoane. Bill a vorbit de două ori cu fratele său Roger. Am luat legătura cu una dintre cele mai apropiate prietene, Patry Howe Criner, care copilărise cu Bill, şi am rugat-o să facă, împreună cu Dick, aranjamentele funerare. Al Gore a sunat pe la trei dimineaţa. Am trezit-o pe Chelsea şi am adus-o în dormitor ca să-i putem spune ce s-a întîmplat. Fusese foarte apropiată de bunica ei, pe care o numea Ginger. Acum îşi pierduse doi dintre bunici, în mai puţin de un an.

Înainte de a se crăpa de ziuă, Oficiul de Presă al Casei Albe a făcut publică vestea morţii Virginiei, iar cînd am pornit televizorul din dormitorul nostru, am văzut prima secvenţă de ştiri: „Mama preşedintelui a murit în această dimineaţă devreme, după o lungă luptă cu cancerul". Modul acesta de prezentare insista parcă pe ireversibilitatea morţii ei. Nu ne uitam aproape niciodată la ştirile de dimineaţă, dar zgomotul de fundal ne mai abătea parcă gîndurile. Apoi Bob Dole şi Newt Gingrich au apărut în emisiunea *Today*, dinainte programată. Au început să vorbească despre Whitewater:

„Mie mi se pare că se cere numirea unui procuror independent", a spus Dole.

M-am uitat la faţa lui Bill. Era vizibil distrus. Bill fusese educat de mama lui să nu-i lovească pe oameni atunci cînd au o suferinţă şi să-ţi tratezi chiar şi adversarii cu decenţă, în viaţă sau în politică. Cîţiva ani mai tîrziu, cineva i-a spus lui Bob Dole cît de mult l-au rănit pe Bill cuvintele lui în acea zi şi, pentru a-şi spăla obrazul, i-a trimis lui Bill o scrisoare în care îşi cerea scuze.

Bill l-a rugat pe vicepreşedinte să rostească el un discurs programat pentru Milwankee în după-amiaza aceea, încît să poată pleca imediat în Arkansas. Eu am fost ocupată să contactez familia şi prietenii şi să-i ajut cu aranjamentele de călătorie. Chelsea şi cu mine am luat avionul spre Hot Springs în ziua următoare şi am mers direct la casa de lîngă lac a Virginiei şi a lui Dick, unde i-am găsit pe prietenii şi pe membrii familiei stînd în camerele modeste. Barbra Streisand a venit cu avionul din California, iar prezenţa ei a adus o notă de emoţie şi de farmec care i-ar fi plăcut Virginiei. Am stat acolo să bem cafea şi să mîncăm grămezile de bucate care apar la orice funeralii din Arkansas. Am povestit pe rînd amintiri din viaţa uimitoare a Virginiei, autobiografia ei avînd să fie publicată cu un titlu cum nu se poate mai potrivit: *Conducînd cu inima*. N-o s-o vadă niciodată publicată, dar cartea povesteşte o viaţă cu totul remarcabilă şi onestă. Sînt convinsă că, dacă ar fi trăit să-i facă publicitate, nu numai că ar fi fost un best-seller, dar i-ar fi ajutat pe oameni să-l înţeleagă mai bine pe Bill. Cîteva ore mai tîrziu, casa era încă plină ca o biserică într-o duminică de Paşte, dar, fără prezenţa Virginiei, părea că lipseşte cu desăvîrşire corul.

Nu există în Hot Springs o biserică suficient de încăpătoare pentru a-i adăposti pe prietenii de-o viaţă ai Virginiei. Serviciul memorial a trebuit ţinut la Convention Center din Hot Springs. Bill mi-a spus:

– Dacă vremea ar fi fost mai frumoasă, am fi putut folosi pista de curse Oaklawn. Mamei i-ar fi plăcut nespus!

Am zîmbit gîndindu-mă la pista plină de mii de fani care aleargă aclamînd pe unul de-al lor.

Pe măsură ce procesiunea funerară înainta spre Hot Springs în dimineaţa următoare, străzile se împînzeau de oameni care veneau să-şi arate respectul. Serviciul funerar sărbătorea viaţa Virginiei cu imnuri şi cu poveşti, dar nimic nu putea prinde esenţa acestei femei unice, care împărtăşise dragostea ei de viaţă cu cei cu care îşi încrucişa drumurile.

După funeralii, ne-am îndreptat cu maşina spre cimitirul din Hope, unde trupul Virginiei urma să se odihnească alături de cele ale părinţilor ei şi al primului său soţ, Bill Blythe. Virginia se întorsese acasă la Hope.

Air Force One ne-a luat de la aeroportul din Hope pentru un zbor trist înapoi spre Washington. Avionul era plin de membri ai familiei şi de prieteni care au încercat să-i ridice moralul lui Bill. Dar chiar şi în ziua în care şi-a înmormîntat mama, Bill nu a putut să evite problema Whitewater.

Personalul Casei Albe şi avocaţii au tăbărît pe preşedinte. Toată lumea era îngrijorată că zarva creată de numirea unui procuror special diminua importanţa mesajului lui Bill, dar nimeni nu putea prezice dacă alegerea unui nou procuror va potoli spiritele. Cînd am aterizat la Baza Andrews şi am luat elicopterul spre Casa Albă, Bill era evident obosit de dezbatere. Trebuia să se întoarcă la Andrews pentru a zbura spre Europa în noaptea aceea pentru întîlniri programate de multă vreme la Bruxelles şi la Praga în legătură cu extinderea NATO, urmate de o vizită de stat în Rusia pentru a discuta îngrijorările preşedintelui Boris Elţîn privind planurile NATO de extindere către est. Înainte ca Bill să plece, mi-a spus clar că voia ca problema Whitewater să fie rezolvată într-un fel sau altul, şi asta curînd.

Plănuisem să merg cu Bill la Moscova pentru vizita de stat din 13 ianuarie. La funeraliile Virginiei, ne-am hotărît s-o luăm şi pe Chelsea, pentru că nu voiam s-o lăsăm la Casa Albă într-o perioadă

atît de tristă. Ştiam că trebuia luată o decizie în legătură cu procurorul special înainte de plecare. În duminica aceea, au apărut la talk-show-uri politice cîţiva lideri democraţi pentru a-şi exprima acordul în legătură cu alegerea unui procuror special. Nici unul din ei nu putea să explice cu exactitate de ce acest pas era potrivit sau necesar. Păreau prinşi de vîrtej şi atenţi la presiunea exercitată de presă. Situaţia era prielnică, dar eu îmi pierdeam incisivitatea.

Instinctul meu curajos, ca avocat şi veteran al echipei care cercetase acuzaţiile Watergate, îmi spunea să cooperez total cu orice investigaţie legitimă, dar să am puterea să mă opun unor cercetări haotice. O investigaţie „specială" trebuia să fie fondată numai pe dovezi credibile de infracţiune şi nu existau astfel de dovezi. Fără acestea, numirea unui procuror special stabilea un precedent teribil: de atunci încolo, pentru orice acuzaţie nefondată împotriva preşedintelui, indiferent de perioada vizată, se putea cere competenţa unui procuror special.

Consilierii politici ai preşedintelui preziceau că ne va fi impus în cele din urmă un procuror special şi au fost de părere că era mai bine să alegem unul şi să scăpăm de această problemă. George Stephanopoulos a studiat numirile anterioare de procurori independenţi şi a citat cazul preşedintelui Carter şi al fratelui său, Billy, investigaţi pentru un împrumut dubios, făcut unui depozit de arahide la mijlocul anilor '70. Procurorul special solicitat de Carter şi-a terminat investigaţia în şapte luni şi i-a disculpat pe fraţii Carter. Acest lucru era încurajator. Pe de altă parte, investigaţia cunoscută sub numele de „afacerea Iran-Contra", începută în timpul administraţiei Reagan-Bush, a continuat timp de şapte ani. În acest caz, existau activităţi ilegale făcute de funcţionarii de la Casa Albă şi de la alte organizaţii guvernamentale legate de politica externă a ţării. Cîteva persoane oficiale din administraţie au fost puse sub acuzare, inclusiv secretarul Apărării, Caspar Weinberger, şi locotenent-colonelul Oliver North, care a lucrat pentru Consiliul de Securitate Naţională.

Doar David Kendall, Bernie Nussbaum şi David Gergen au fost de acord cu mine că ar trebui să ne opunem numirii unui procuror special. Gergen considera funcţia de procuror special o „propunere periculoasă". Oamenii din echipa lui Bill au venit unul cîte unul să mă influenţeze, fiecare transmiţîndu-mi acelaşi mesaj: voi distruge preşedinţia soţului meu dacă nu le voi susţine strategia. Whitewater trebuie să dispară de pe primele pagini ale ziarelor, astfel încît să putem continua afacerile administraţiei, inclusiv reforma pentru sănătate.

Am considerat că trebuie să facem distincţia între a ne apăra terenul cînd aveam dreptate şi a accepta oportunităţile politice şi presiunea din partea presei. „E greşit să cerem un procuror", am spus. Dar nu i-am putut face să se răzgîndească.

Pe 3 ianuarie, Harold Ickes, un vechi prieten şi consilier din campania din 1992, a intrat în administraţie ca şef-adjunct al Personalului. Bill l-a rugat pe Harold, un avocat extrem de dinamic, cu păr auriu, să coordoneze campania pentru sănătate. Timp de cîteva zile a fost preocupat să organizeze „Echipa de răspuns la Whitewater", alcătuită din cîţiva consilieri experimentaţi şi membri ai echipei de relaţii cu media şi ai biroului consultativ. Harold era cel mai bun avocat cînd trebuia să lupţi în ring şi, asemenea lui Kendall, era un veteran al mişcării pentru drepturi civile în Sud – de fapt, Harold fusese atît de grav bătut în timp ce-i organiza pe alegătorii de culoare din Mississippi, încît îşi pierduse un rinichi. Cu toate că îşi petrecuse o mare parte din tinereţe ascuzîndu-şi originea – la un moment dat s-a îndeletnicit cu îngrijirea cailor –, era fiul lui Harold Ickes Senior, unul din pilonii cabinetului Franklin D. Roosevelt. Politica pulsa în venele lui Harold, iar Casa Albă părea să fie habitatul lui.

Harold a făcut tot posibilul să ţină sub control dezbaterea Whitewater, dar frămîntările au continuat în Aripa de Vest. Fiecare noutate ne împingea spre o decizie crucială. În ziua cînd m-am întors din Hot Springs la Casa Albă, Harold mi-a spus fără chef că ajunsese la concluzia că trebuia să cerem un procuror special.

Marţi seara, pe 11 ianuarie, am aranjat o teleconferinţă cu Bill, care se afla la Praga. M-am întîlnit cu David Kendall în Biroul Oval, încărcaţi cu propunerile lui Bill pentru o dezbatere finală a problemei. Scena mi-a amintit de un desen animat pe care îl văzusem: un om stînd în faţa a două uşi, evident încercînd să se hotărască pe care să intre. O inscripţie de deasupra uşii spunea: „Să te ia naiba dacă intri", iar cealaltă spunea: „Să te ia naiba dacă nu intri".

Era noapte deplină în Europa. Bill era stors de puteri şi exasperat după cîteva zile în care nu auzise altceva decît întrebări legate de Whitewater, puse de presă. Era, de asemenea, distrus că îşi pierduse mama, o prezenţă constantă în viaţa lui şi principalul lui susţinător, care i-a oferit dragoste şi sprijin necondiţionat. Îmi părea rău pentru el şi aş fi vrut să nu fie obligat să ia o astfel de hotărîre crucială în aceste împrejurări. Era foarte răguşit, iar noi trebuia să ne aplecăm spre telefonul de conferinţe pentru a-i auzi vocea.

– Nu ştiu cît mai pot îndura asta, a spus el, frustrat că presa n-a vrut să vorbească despre expansiunea istorică a NATO, care avea să deschidă curînd uşa ţărilor din fostul Pact de la Varşovia. Tot ce voiau să ştie era de ce ocoleam o investigaţie independentă.

Şedinţa a fost deschisă de George Stephanopoulos, care a prezentat cu calm argumentele politice pentru numirea unui procuror special. A spus că un procuror special îl va scăpa pe Bill de atacurile presei, că acest lucru era inevitabil şi că orice altă întîrziere ne-ar distruge agenda legislativă.

Apoi Bernie Nussbaum a făcut o pledoarie convingătoare pentru poziţia lui. Ca şi mine, Bernie ştia că se vor face presiuni mari ca procurorii să vină cu acuzaţii pentru a-şi justifica strădaniile. Aşa cum accentua Bernie, noi înapoiaserăm documentele Departamentului de Justiţie şi, deoarece nu era nici o dovadă credibilă că există vreo neregulă, nu putea fi impus un procuror special în condiţiile legii. Puteam doar să solicităm unul, ceea ce părea cu adevărat absurd. Un scandal politic era de preferat unui posibil nesfîrşit proces legal.

După cîteva replici aprinse, Bill, extenuat, era sătul de cîte auzise. Am încheiat şedinţa, rugîndu-l doar pe David Kendall să mai rămînă pentru cîteva cuvinte cu preşedintele.

Încăperea a fost liniştită cîteva momente, apoi Bill a început să vorbească.

– Părerea mea este că trebuie să numim într-adevăr un procuror special, a spus el. Nu avem nimic de ascuns, dar, dacă lucrurile continuă aşa, problema aceasta ne va ocupa tot timpul.

Era timpul să pun cărţile pe masă.

– Ştiu că trebuie să trecem peste asta, am spus, dar depinde de tine.

David Kendall era cu totul de partea lui Bernie. Amîndoi erau avocaţi experimentaţi care au înţeles că şi cel nevinovat poate fi persecutat. Dar erau depăşiţi ca număr de consilierii politici care voiau doar ca presa să schimbe subiectul. David a părăsit camera, iar eu am ridicat receptorul să vorbesc singură cu Bill.

– De ce nu te mai gîndeşti la această decizie? i-am spus. Dacă încă eşti dornic s-o faci, vom trimite o cerere procurorului general, mîine dimineaţă.

– Nu, a spus el, să isprăvim cu asta!

Cu toate că se temea la fel de mult ca mine şi considera că subestimăm consecinţele acestei decizii, mi-a spus să continuăm cu solicitarea. M-am simţit îngrozitor. A fost constrîns să ia o decizie cu care nu era de acord. Dar din cauza presiunii pe care o suportam, nu găseam altă ieşire.

Am intrat în biroul lui Bernie Nussbaum pentru a-i spune veştile proaste şi mi-am îmbrăţişat vechiul prieten. Cu toate că era tîrziu, Bernie a început să-i scrie o scrisoare lui Janet Reno, comunicîndu-i solicitarea formală a preşedintelui ca procurorul general să numească un procuror special pentru a conduce o investigaţie independentă legată de Whitewater.

Nu vom şti niciodată dacă Congresul ne-ar fi impus în cele din urmă să numim un procuror independent. Şi nu vom şti niciodată

dacă, chiar dîndu-le ziariştilor de la *The Washington Post* un set de documente personale inevitabil incomplete, am fi evitat numirea unui procuror special. Cu înţelepciunea dată de experienţă, mi-aş dori să mă fi străduit mai mult şi să nu mă fi lăsat convinsă să adopt calea minimei rezistenţe. Bernie şi David aveau dreptate. Am fost prinşi într-o cursă pe care analistul legal Jeffrey Toobin a descris-o mai tîrziu ca politizarea sistemului justiţiei infracţionale şi infracţionalizarea sistemului politic. Acest impas socotit efemer a solicitat energia administraţiei pentru următorii şapte ani, a invadat nedrept viaţa unor oameni nevinovaţi şi a distras atenţia Americii de la problemele interne şi externe.

Optimismul înnăscut al lui Bill şi flexibilitatea lui l-au ajutat să-şi continue drumul, m-au inspirat pe mine şi a făcut posibilă punerea în aplicare a majorităţii planurilor sale pentru America pînă la sfîrşitul celor două mandate. Toate acestea însă aveau să se întîmple în viitor. Chelsea şi cu mine am urcat la bordul avionului pentru a fi alături de Bill în Rusia.

Zborul spre Moscova a fost plin de turbulenţe şi m-am simţit foarte rău cînd am coborît din avion. Chelsea a urcat în maşină cu Capricia Marshall, iar eu am intrat în limuzina oficială cu Alice Stover Pickering, soţia ambasadorului nostru în Rusia, Thomas Pickering. Amîndoi ocupaseră numeroase posturi în Externe în întreaga lume. Tom Pickering a funcţionat ulterior cu distincţie în funcţia de subsecretar de Stat pentru Afaceri Politice în timpul lui Madeleine Albright. În timp ce ne îndreptam cu maşina pentru a mă întîlni cu Naina Elţîn, mi s-a făcut rău de la stomac. Convoiul de maşini care mergeau în viteză, precedate şi urmate de maşini de poliţie ruseşti, nu se putea opri. Scaunul din spate al limuzinei era gol-goluţ, fără o cană, un prosop sau un şerveţel la vedere. Mi-am aplecat capul într-o parte şi am vomat pe podea. Alice Pickering s-a prefăcut că nu observă nimic şi – pentru a diminua stînjeneala – a continuat să-mi arate diferite locuri sau clădiri pe lîngă care treceam. N-a spus niciodată nici un cuvînt nimănui, ceea ce am

apreciat profund. Pînă să ajungem la reşedinţa oficială a ambasadorului, mă simţeam puţin mai bine. După un duş rapid, după ce mi-am schimbat hainele şi după cruciala întîlnire cu o periuţă de dinţi, am fost gata să-mi încep programul.

Aşteptam cu nerăbdare s-o întîlnesc pe doamna Elţîn, pe care avusesem plăcerea s-o cunosc la Tokyo în vara anterioară. Naina lucrase ca inginer cosntructor la Ecaterinburg, unde soţul ei fusese şef regional al Partidului Comunist. Avea un sănătos simţ al umorului, iar noi am rîs tot drumul, într-o zi cu apariţii publice şi mese private cu demnitari locali.

Această primă vizită în Rusia avea scopul de a consolida relaţiile dintre Bill şi preşedintele Elţîn ca să poată să abordeze în mod constructiv probleme precum cea a distrugerii arsenalului nuclear al Uniunii Sovietice şi expansiunea NATO spre est. În timp ce soţii noştri discutau la nivel înalt, eu şi Naina am vizitat un spital proaspăt văruit în cinstea vizitei noastre şi am vorbit despre sistemul de sănătate din ţările noastre. Cel din Rusia se deteriora din cauza lipsei de susţinere din partea guvernului care exista altădată. Doctorii pe care i-am întîlnit au fost curioşi să afle despre planurile noastre de reformă în domeniul sănătăţii. Ei au recunoscut înalta calitate a medicinei americane, dar au criticat eşecul nostru în a asigura sănătatea tuturor. Şi ei împărtăşeau ţelul nostru de a avea asigurare medicală pentru toţi, dar aveau greutăţi în a-l realiza.

În cele din urmă, seara m-am întîlnit cu Bill. Familia Elţîn a oferit un dineu oficial care a început într-o notă primitoare în Sala Sfîntul Vladimir, de curînd renovată, şi a continuat cu o cină în Sala Faţetelor, o cameră cu multe oglinzi şi una dintre cele mai frumoase pe care am văzut-o în călătoriile mele în lume. Am stat la masă lîngă preşedintele Elţîn, alături de care nu mai fusesem într-o vizită de amploare. A vorbit cu vervă despre mîncare şi vin, spunîndu-mi cu toată seriozitatea că vinul roşu i-a protejat pe marinarii ruşi de pe submarinele nucleare de efectele malefice ale stronţiului 90. Întotdeauna mi-a plăcut vinul roşu.

Chelsea a venit cu noi după cină pentru petrecerea din Sala Sfîntul Gheorghe, iar apoi Boris şi Naina ne-au condus într-un tur mai amănunţit în camerele private ale Kremlinului, unde ne-am petrecut noaptea. Ne-a plăcut extrem de mult familia Elţîn şi speram să-i mai vedem.

În dimineaţa următoare, cînd coloana de maşini părăsea Kremlinul, Chelsea şi Capricia au rămas oarecum în urmă, stînd pe trepte cu agentul lui Chelsea din Serviciile Secrete şi cu unul din însoţitorii lui Bill. Şi-au dat seama de situaţie cînd au văzut ultima maşină plecînd şi doi oameni strîngînd covorul roşu. Agentul şi Capricia au văzut o dubiţă albă şi au fugit spre ea, hotărîţi să se urce. Şoferul, care împărţea nişte hîrtii, vorbea engleza. De îndată ce a înţeles ce se întîmplase, i-a luat pe cei patru pe locurile din spate ale dubiţei şi a gonit spre aeroport, ocolind blocajul poliţiei. Însă li s-a refuzat intrarea în aeroport. Serviciile de securitate ruseşti au recunoscut-o pe Chelsea, dar nu-şi puteau imagina de ce nu era cu noi înăuntru. În timp ce încercau să lămurească confuzia, Chelsea şi tovarăşii ei şi-au luat bagajele şi au început să alerge spre terminal. Nu mi-am dat seama că Chelsea lipsea pînă nu am ajuns la bordul avionului, iar ei veneau gîfîind spre terminal. Pare amuzant acum, dar atunci am fost foarte îngrijorată. M-am hotărît să nu le mai pierd din ochi pe Chelsea şi pe Capricia pentru tot restul călătoriei.

Următorul nostru popas, oraşul Minsk, din Belarus, a fost unul dintre locurile cu cea mai deprimantă înfăţişare din cîte am vizitat, arhitectura lui evocînd stilul întunecat şi aura ameninţătoare a comunismului autoritar; vremea era ploioasă şi cenuşie. În ciuda eforturilor bieloruse de a construi o ţară independentă şi democratică, au întîmpinat foarte multe piedici în a-şi atinge scopul. Intelectualii şi profesorii universitari pe care i-am întîlnit, care au încercat să conducă guvernul după prăbuşirea Uniunii Sovietice, nu păreau să fie pe placul nostalgicilor ideologiei comuniste. Itinerarul nostru a fost presărat cu amănunte care aminteau de dezastrele trecutului. Am depus

flori în memoria a aproximativ trei sute de mii de oameni care fuseseră uciși de poliția secretă stalinistă. Vizita la un spital care trata copii cu forme de cancer provocate de evenimentele de la Cernobîl mi-a dezvăluit dureros încercarea Uniunii Sovietice de a camufla accidentul de la centrala nucleară și potențialele pericole ale puterii nucleare, inclusiv ale proliferării armelor nucleare.

Singurul eveniment luminos a fost magnificul spectacol cu *Carmina Burana,* o adaptare pentru balet prezentată la Marea Operă de Stat. Chelsea și eu am stat pe marginea scaunelor privind cu nespusă încîntare. În anii care au urmat vizitei noastre, Republica Belarus nu a avut o viață prea bună, fiind din nou guvernată de un regim autoritar al foștilor comuniști sovietici care ignoră libertatea presei și drepturile omului.

Pe 20 ianuarie 1994, la aniversarea unui an a administrației, Janet Reno a anunțat numirea lui Robert Fiske în funcția de procuror special. Fiske era republican și foarte apreciat ca judecător competent și corect, cu experiență în domeniul procuraturii. Președintele Ford îl numise procuror al Statelor Unite pentru districtul de sud din New York și își menținuse această funcție și în timpul președinției Carter. Acum lucra pentru o firmă de avocatură din New York. Fiske a promis să realizeze o investigație rapidă și imparțială și și-a părăsit locul de muncă pentru a-și putea dedica tot timpul și energia terminării cercetărilor. Dacă ar fi fost lăsat să-și facă treaba, grijile mele, ale lui Bernie, David și Bill s-ar fi dovedit nefondate.

Cîteva zile mai tîrziu, președintele a prezentat discursul către națiune, plin de elan și speranță. La o obiecție a lui David Gergen, Bill a adăugat cîteva remarce legate de reforma sănătății, într-un mod oarecum teatral: a arătat cu un stilou spre podium, promițînd să respingă prin veto orice lege legată de sănătate care nu ar propune o asiguare pentru toți cetățenii. Gergen, care lucrase și sub administrațiile Nixon, Ford și Reagan, era îngrijorat că gestul fusese prea agresiv. M-am alăturat celor care alcătuiau discursurile și consilierilor politici care credeau că va fi un semnal vizual eficient

dacă Bill își va menține cu tărie hotărîrea. Preocuparea lui George s-a dovedit merituoasă, deoarece ne zbăteam pentru orice lucru care ne putea ajuta să ne atingem obiectivele.

După săptămîni întregi de tensiune, am profitat de ocazie ca să conduc delegația americană la Lillehammer, Norvegia, pentru Jocurile Olimpice de iarnă din 1994. Bill m-a rugat să merg și am hotărît să o iau și pe Chelsea. În ciuda încurcăturii de la sfîrșit, îi plăcuse foarte mult vizita noastră în Rusia și m-am bucurat s-o văd relaxată și zîmbind mai mult. După venirea la Washington, suferise foarte multe pierderi: doi bunici, o prietenă de școală de la Little Rock, care a murit într-un accident de schi, și Vince Foster, a cărui soție, Lisa, o învățase să înoate în piscina din spatele curții familiei Foster și ai căror copii îi erau prieteni. Faptul că se mutase la Washington și făcea parte din Prima Familie n-a fost mai ușor pentru ea decît pentru noi.

Lillehammer era un orășel încîntător și oferea un cadru perfect pentru întîlnirea olimpică. Responsabilul nostru ne-a rezervat camere într-un hotel mic din afara orașului, care avea propria pistă de schi. Pentru ceremonia de deschidere, unde trebuia să ne reprezentăm țara, Chelsea și cu mine arătam de parcă eram la Polul Nord, înfofolite în costumul călduros de schi. Spre deosebire de noi, delegația europeană, formată în majoritate din membri ai familiilor regale, cum era prințesa Anne a Angliei, purta haine elegante de cașmir și capul descoperit. Am văzut norvegieni robuști care își puseseră corturile în pădurile înzăpezite ca să poată vedea mai bine probele de schi alpin. Un moment-cheie al deplasării în Norvegia a fost întîlnirea cu Gro Brundtland, doctor în medicină, pe atunci prim-minstru al Norvegiei.

Prim-ministrul Brundtland m-a invitat să luăm micul dejun la Maihaugen Folk Museum, un adăpost rustic cu un cămin mare în care se auzea focul arzînd. Primul lucru pe care mi l-a spus cînd ne-am așezat a fost:

– Am citit despre planurile pentru reforma sănătăţii şi am cîteva întrebări.

Din acel moment mi-a rămas prietenă pe viaţă. Am fost atît de fericită să găsesc pe cineva care citise planul şi, mai mult, să şi vrea să vorbească despre el. Desigur, conta şi faptul că era medic, dar am fost impresionată şi încîntată. După o masă cu peşte, pîine, brînză şi o cafea tare, am comparat meritele relative ale modelelor de protecţie a sănătăţii din Europa şi apoi am discutat alte subiecte asemănătoare. Mai tîrziu, Brundtland a părăsit cîmpul politic norvegian pentru a conduce Organizaţia Mondială a Sănătăţii, unde şi-a pus din plin în practică iniţiativele pe care şi eu le-am susţinut, legate de tuberculoză, HIV/SIDA şi împotriva fumatului.

Aceasta a fost prima mea ieşire oficială în care nu am fost însoţită de preşedinte. M-am bucurat să-l reprezint pe el şi ţara mea şi am profitat de programul lejer. Am şi schiat puţin, i-am susţinut pe schiorii noştri, printre care medaliatul la slalom şi la coborîre, Tommy Moe, şi am stat în zăpadă, privindu-i pe sportivi cum trec în viteză pe lîngă mine. Am avut şi ocazia de a discuta în linişte cu Chelsea. E foarte isteaţă şi curioasă şi ştiam că urmăreşte episoadele Whitewater din presă. Aş putea spune că nu se hotăra dacă să-mi pună întrebări în legătură cu asta sau să mă lase să uit totul. Mă chinuia întrebarea dacă e bine să-mi mărturisesc frustrările în faţa ei în legătură cu ce se întîmpla sau să o cruţ cît mai mult de asta, nu numai de atacurile politice, ci şi de propria furie şi deziluzie. Era o luptă constantă şi amîndouă trebuia să tragem din greu pentru a ne menţine echilibrul.

După cum era de aşteptat, numirea unui procuror special a mai potolit spiritele în problema Whitewater preţ de cîteva zile. Dar, exact cum am prezis, un val de noi acuzaţii şi zvonuri a început să alimenteze scandalul. Newt Gingrich şi senatorul republican de New York, Al D'Amato, au cerut audieri, atît în Cameră, cît şi în Senat, să verifice declaraţiile Whitewater.

Robert Fiske a reuşit să împiedice audierile, avertizîndu-i pe republicanii combativi că riscau să se suprapună cu investigaţiile lui. S-a mişcat rapid, după cum a promis, transmiţînd citaţii martorilor şi plasîndu-i înaintea juriilor din Washington şi Little Rock.

Fiske a chestionat cîţiva consilieri de la Casa Albă în legătură cu acuzaţiile incriminatoare împotriva lui Madisom Guaranty, făcute de Resolution Trust Corporation, care era o agenţie a Trezoreriei. El era interesat de orice contact al Aripei de Vest cu secretarul adjunct al Trezoreriei, Roger Altman, legat de trimiterile în instanţă şi de hotărîrea lui Altman de a renunţa la funcţia de şef al RTC. Din cîte am înţeles eu din şirul evenimentelor, Casa Albă şi Departamentul de Trezorerie au discutat această problemă doar cînd au început cercetările presei, în toamna anului 1993, şi le-au cerut un răspuns. Aceste cercetări erau consecinţele unor scurgeri de informaţii nerelevante din investigaţia presupus confidenţială a RTC. Cu toate că Fiske şi cei care urmăreau investigaţia au considerat aceste contacte legale, ca şi în cazul multor alte aspecte ale încurcăturii Whitewater republicanii au continuat valul de acuzaţii împotriva lui Altman şi a celorlalţi. Cînd raportul final Whitewater a fost publicat în 2002, confirmînd contactele pe care Casa Albă le-a avut cu oficialii RTC în toamna lui 1992, n-am auzit nici un protest similar. În cele din urmă, Roger Altman, un om onest şi extrem de capabil, care a servit preşedinţia şi ţara în mod remarcabil, şi-a dat demisia pentru a se putea întoarce la viaţa privată, aşa cum a făcut-o şi vechiul meu prieten Bernie Nussbaum, altă persoană publică devotată.

Au fost dimineţi în primăvara anului 1994 cînd mă trezeam suferind pentru toţi prietenii, asociaţii şi rudele care au dispărut din viaţa noastră sau au fost atacaţi pe nedrept: tata, Virginia, Vince, Bernie, Roger. Şi uneori presa era atît de dezlănţuită încît părea să afecteze şi bursa de valori. Pe 11 martie 1994, *The Washington Post* a publicat un articol cu titlul: „ZVONURILE DESPRE WHITEWATER COBOARĂ INDICELE DON JONES CU 23 DE PUNCTE".

În aceeaşi zi, Roger Ailes, atunci preşedinte al CNBC şi acum director la Fox, a acuzat preşedinţia de „muşamalizare în afacerea Whitewater care include… fraudă cu terenurile, contribuţii ilegale, abuz de putere… ascunderea unei sinucideri – posibilă crimă".

Apoi, la mijlocul lui martie, Webb Hubbell a demisionat pe neaşteptate din Departamentul de Justiţie. Articolele ziarelor scriau că firma Rose plănuia să depună o plîngere împotriva lui cu Asociaţia Baroului din Arkansas pentru completarea unor polițe dubioase, inclusiv plata exagerată impusă clienţilor şi supradimensionarea nivelului cheltuielilor sale. Declaraţiile erau destul de serioase pentru a-i compromite poziţia. Eu însă mă obişnuisem să dau peste acuzaţii nefondate, aşa că am socotit că şi Webb a fost acuzat pe nedrept. L-am întîlnit la etajul al treilea al Casei Albe, în Solarium, pentru a-l întreba ce se întîmplă. Webb mi-a spus că a intrat într-o dispută cu cîţiva dintre foştii noştri parteneri privind costurile unei nerespectări de contract pe care le preluase, pe bază de contingenţă, pentru socrul său, Seth Ward. Webb pierduse procesul, iar Seth a refuzat să plătească costurile. Cunoscîndu-l pe Seth, trebuie să admit că părea plauzibil. Webb mi-a spus că lucra la rezolvarea problemei cu partenerii lui de la Rose şi m-a asigurat că disputa se va rezolva. L-am crezut şi l-am întrebat ce pot să fac să-l ajut. Mi-a spus că a pus oameni care să cerceteze şi că era încrezător că va fi bine „pînă cînd se va spulbera această neînţelegere".

Investigaţiile în legătură cu Whitewater şi căutările presei erau acum conduse de Echipa de răspuns la Whitewater pe care Mack, Maggie şi alţi membri ai personalului superior o doriseră organizată pentru a începe să centralizeze toată discuţia problemei.

Au existat patru motive pentru care am creat această echipă numită în glumă „Maeştri dezastrului", condusă de Harold Ickes. Mai întîi, am vrut ca ei să se centreze asupra muncii importante a administraţiei. În al doilea rînd, dacă o problemă priveşte pe toată lumea, nimeni nu mai e responsabil de ea. În al treilea rînd, echipa

lui Fiske trimitea atît de multe citaţii, încît trebuia să avem un sistem organizat pentru a studia dosarele şi a furniza răspunsurile. Şi, în cele din urmă, dacă membrii personalului vorbeau despre Whitewater cu Bill, sau cu mine, sau între ei, deveneau mai vulnerabili la depoziţiile lungi, la taxele legale şi la temerile generale.

Am fost îngrijorată mai ales pentru membrii echipei mele – Maggie Williams, Lisa Caputo, Capricia Marshall şi alţii care au muncit din greu şi au fost răsplătiţi cu citaţii şi plăţi legale usturătoare. O dată ce Maggie a fost prinsă în investigaţie, n-am putut să-i cer sfatul sau să-i aduc vreo alinare. E doar meritul forţei sale personale şi a tăriei sufleteşti a tuturor celor care lucrează pentru mine că nimeni nu s-a plîns sau nu a evitat greutăţile cu care a trebuit să se confrunte.

David Kendall a devenit principala mea legătură cu lumea de afară şi l-am considerat ca pe un dar de la Dumnezeu. Încă de la început, m-a sfătuit să nu citesc articolele din ziar şi să nu mă uit la reportajele de la televizor privind investigaţiile sau orice alt „scandal" legat de asta. Oamenii din echipă îmi făceau o revistă a presei cu lucrurile pe care trebuia să le cunosc dacă aş fi fost interogată de mass-media. David m-a sfătuit să nu încerc să aflu mai mult.

– E slujba mea, a spus el. Unul dintre motivele pentru care îţi angajezi avocaţi este că ei trebuie să-şi facă griji pentru tine.

Bineînţeles că David citea totul şi se îngrijora obsesiv gîndindu-se la ce va urma. Eu însămi sînt o personalitate obsesivă, iar aceste instrucţiuni erau greu de urmat. Dar am învăţat să-l las pe David să facă selecţia.

La fiecare cîteva zile, Maggie îşi vîra capul în biroul meu şi spunea: „David Kendall vrea să vorbească cu tine". Cînd intra, ea părăsea camera. La fiecare întîlnire, David continua să depene povestea lui Jim McDougal şi a afacerilor lui personale şi financiare şi am avut de aflat ceva de fiecare dată.

Am încercat să-mi explic singură noile informaţii. Vorbeam cu Bill doar cînd apărea o situaţie critică. Am încercat să-l cruţ ca să

se poată concentra asupra îndatoririlor de la birou. Se spune adesea că a fi președinte e una dintre cele mai singuratice slujbe din lume. Harry Truman se referea cîndva la Casa Albă ca la „bijuteria coroanei din sistemul penal american". Bill își iubea munca, dar era evident că războiul politic se ascuțea și am încercat să-l protejez de acest lucru cît de mult puteam.

David era capabil să rezolve toate necunoscutele din raportul care susținea afirmația noastră că pierduserăm bani în afacerea Whitewater și n-am fost niciodată implicați în afacerile și în mașinațiunile lui McDougal cu S & L. David ne-a adus, de asemenea, unele știri neplăcute despre niște greșeli pe care le-a găsit în vechile noastre documente financiare. Studiase în amănunțime fiecare foaie de hîrtie pe care i-o dădusem, ca un miner care caută aur, și apăruse cu cîteva mostre de pepită. Una a fost o greșeală în raportul Lyons care calcula pierderile noastre din afacerea Whitewater ca fiind mai mari de 68 000 de dolari. A trebuit să reducem această cifră la 22 000 de dolari după ce David a găsit un cec semnat de Bill pentru a-și ajuta mama să cumpere casa din Hot Springs care fusese, în mod incorect, identificat ca plată de împrumut în operațiunea Whitewater. David a descoperit, de asemenea, că într-o chitanță din 1980 contabilul nostru public din Little Rock făcuse o greșeală. O declarație incompletă de la o firmă de brokeri l-a adus în situația de a pretinde o pierdere de 1 000 de dolari pentru noi cînd, de fapt, noi obținuserăm aproape 6 500 de dolari din tranzacții. Termenul de prescripție expirase, dar am hotărît de bunăvoie să îndreptăm lucrurile din Arkansas și din IRS scriind un cec de 14 615 dolari pentru taxe și dobîndă.

Deoarece majoritatea înregistrărilor noastre financiare au fost prezentate presei sau au fost făcute publice, ele au generat alte interpretări. La mijlocul lui martie, *The New York Times* a publicat pe prima pagină un articol cu titlul „UN AVOCAT ÎNSEMNAT DIN ARKANSAS A AJUTAT-O PE HILLARY CLINTON SĂ OBȚINĂ UN MARE PROFIT". Articolul relata cu acuratețe profiturile pe

care le-am obținut din piața de mărfuri în 1979. Dar deducea, în mod fals, că prietenul nostru apropiat, Jim Blair, trăsese oarecum sforile pentru a obține favorurile lui Bill Clinton pentru unul dintre clienții săi, Tyson Foods. Articolul era plin de lucruri inexacte despre relația lui Blair și Don Tyson cu Bill, cînd el era guvernator. Totuși, mă întrebam de ce astfel de articole se tipăreau înainte de a fi verificate. Dacă Tyson îl avea pe Bill la degetul mic, cum pretindea *Times,* de ce Tyson l-a sprijinit pe adversarul lui Bill, Frank White, în 1980 și 1982 în cursa guvernamentală?

Jim era destul de generos pentru a-și împărtăși experiența din domeniul comerțului cu familia și cu prietenii. Cu ajutorul lui, eu am intrat în această piață schimbătoare și am transformat 1 000 de dolari în 10 000 într-un timp scurt. Am fost destul de norocoasă că mi-am pierdut sîngele rece și am ieșit din afacere înainte ca piața să cadă. Aș fi putut face asta fără Jim? Nu. Trebuia să-mi plătesc brokerul cu mai mult de 18 000 de dolari pentru taxe de brokeraj în afacerea mea? Da. Influența comerțul meu deciziile lui Bill ca guvernator? Absolut deloc.

De îndată ce afacerea mea cu mărfuri a ieșit la iveală, Casa Albă a numit experți care să-mi verifice înregistrările. Leo Melamed, fostul șef de la Chicago Mercantile Exchange, republican, m-a avertizat că, dacă-i ceream părerea, mi-o va da, indiferent de impact. După o serioasă verificare a tranzacțiilor mele, a ajuns la concluzia că nu greșisem cu nimic. Controversa, în opinia lui, era o „furtună într-o ceașcă de ceai". Nu m-au surprins concluziile lui. Declarațiile noastre de impunere din 1979, care raportau o creștere semnificativă a veniturilor din comerțul cu mărfuri, au fost revizuite din punct de vedere contabil de IRS, iar registrele contabile erau toate în regulă. De fapt, IRS revizuise contabil fiecare plată pe care am pus-o la dosar, din fiecare an de cînd Bill era la Casa Albă.

Acum îmi dau seama că acuzațiile constante proveniseră din relațiile mele cu presa. Am ținut prea mult timp la distanță corpul de presă al Casei Albe. Pentru că voiam ca mass-media să vorbească

despre reforma sănătății, am oferit interviuri corespondenților din toată țara. Corpul de presă al Casei Albe ajungea cu greu la mine. Mi-a luat timp să înțeleg că resentimentele lor erau justificate.

Pînă la sfîrșitul lui aprilie 1994, am fost destul de încrezătoare în cercetările lui David Kendall și în capacitatea mea de a înțelege afacerea Whitewater și problemele care rezultau din ea și eram gata să-i ofer presei ceea ce voia: pe mine.

Am chemat-o pe șefa personalului și i-am spus:

– Maggie, vreau să fac asta. Să anunțăm o conferință de presă!

– Știi că va trebui să răspunzi la *toate* întrebările, indiferent ce vei fi întrebată.

– Știu. Sînt gata!

Am discutat despre planul meu doar cu președintele, cu David Kendall și cu Maggie. Pentru pregătiri, m-am sfătuit confidențial cu Lisa, cu consilierul Casei Albe, Lloyd Cutler, cu Harold Ickes și cu Mandy Grunwald. Nu-mi doream o paradă de consilieri din Aripa de Vest care să-mi bată mereu la ușă, dîndu-mi sfaturi despre cum să abordez o întrebare sau alta. Voiam să vorbesc cît mai deschis posibil.

În dimineața zilei de 22 aprilie, Casa Albă a anunțat că Prima Doamnă va răspunde la întrebări în după-amiaza aceea. Speram că o schimbare a scenariului va încuraja presa la o abordare diferită a problemelor.

Nu m-am gîndit cu ce ar trebui să mă îmbrac pentru acel eveniment – alegerea hainelor e aproape întotdeauna o hotărîre de ultim moment. Mi-a venit să-mi pun o fustă neagră și un pulover roz. Cîțiva reporteri au interpretat imediat acest lucru ca o încercare de a-mi îndulci imaginea, iar întrevederea mea de șaizeci și opt de minute cu cea de-a patra putere în stat va rămîne în istorie sub numele de „Conferința de presă roz".

Am stat în fața mulțimii de reporteri și a cameramanilor care umpleau încăperea.

– Țin să vă mulțumesc tuturor că ați venit, am început eu. Am dorit ca această conferință de presă să aibă loc, deoarece mi-am dat seama că, în ciuda deplasărilor mele în țară și a faptului că am răspuns la întrebări, mulți dintre dumneavoastră nu ați fost mulțumiți nici de întrebări și nici de răspunsuri. Iar săptămîna trecută Helen a spus: „Nu pot să călătoresc cu ea, deci cum pot să-i pun întrebări?" Din acest motiv sîntem aici, iar tu, Helen, pui prima întrebare.

Helen Thomas a mers direct la țintă.

– Aveți cunoștință de niște bani care ar fi putut fi transferați de la Madison proiectului Whitewater sau oricăreia dintre campaniile politice ale soțului dumneavoastră?

– Categoric, nu. Nu cunosc nici un astfel de transfer.

– De fapt, pe aceeași temă a profiturilor din comerț – e dificil pentru un nespecialist și, probabil, pentru mulți experți să se uite la totalul investițiilor și la mărimea profitului. Puteți să explicați în vreun fel…?

Și am început să explic. Și să explic. Și să explic din nou. Unul după altul, reporterii mă întrebau tot ce le trecea prin cap despre Whitewater, iar eu le răspundeam pînă începeau să-mi pună aceeași întrebare în moduri diferite. Le-am fost recunoscătoare pentru întrebări, pentru că mi-au dat o șansă să înfățișez tot ce știam în acel moment. Am putut, de asemenea, să răspund la o problemă care mă sîcîise încă de la început. Am fost întrebată dacă am simțit că reținerea mea în a furniza informații presei „a ajutat în crearea unei oarecare impresii că încercam să ascund ceva".

– Da, am simțit, am spus. Și cred că e unul dintre lucrurile pe care le regret cel mai mult și unul dintre motivele pentru care am solicitat această conferință… Cred că dacă a existat un lucru pe care mama și tata mi l-au spus de mai mult de un milion de ori, acesta a fost: „Nu asculta ce spun alții. Nu te ghida după părerile oamenilor. Știi, trebuie să trăiești pentru tine". Și cred că a fost un sfat bun. Și mai cred că acel sfat și credința mea în el, combinate cu simțul intimității… m-au dus, poate, la mai puțină înțelegere decît

aveam nevoie pentru a fi de interes, atît pentru presă, cît şi pentru public, precum şi pentru dreptul lor de a şti lucruri care mă priveau doar pe mine şi pe soţul meu. Deci, aveţi dreptate. Întotdeauna am crezut într-o zonă a intimităţii. Şi i-am spus zilele trecute unui prieten că simt că, după ce am rezistat mult timp, am făcut ce trebuia.

Aceste ultime cuvinte i-au făcut pe toţi să rîdă.

După conferinţa de presă, David şi cu mine am băut ceva împreună în Salonul de zi din Aripa de Vest cînd soarele apunea după ferestre. Deşi toată lumea era de părere că m-am descurcat bine, mă simţeam întristată şi, cînd am analizat evenimentele, i-am spus lui David:

– Ştii, ei nu se vor opri aici. Vor continua să vină la noi, indiferent ce facem. Chiar nu prea avem de ales în această privinţă.

Chiar în noaptea aceea, Richard Nixon, care suferise un atac patru zile mai devreme, a decedat la vîrsta de optzeci şi unu de ani. La începutul primăverii anului 1993, Nixon i-a trimis lui Bill o scrisoare plină de observaţii inteligente despre Rusia, iar Bill mi le-a citit, spunînd că Nixon a fost o figură strălucitoare şi tragică. Bill l-a invitat pe fostul preşedinte la Casa Albă pentru a discuta despre Rusia, iar Chelsea şi eu l-am salutat cînd a ieşit din liftul de la etajul al doilea. El i-a spus lui Chelsea că fiicele lui au studiat la aceeaşi şcoală cu ea, Sidwell Friends. Apoi s-a întors spre mine:

– Ştii, am încercat să pun la punct sistemul de sănătate cu mai bine de douăzeci de ani în urmă. Trebuie rezolvată cîndva această problemă.

– Ştiu, i-am răspuns, iar noi am fi mai bogaţi astăzi dacă propunerea dumneavoastră ar fi reuşit.

Una dintre femeile din articolul apărut în *American Spectator* a ridicat problema portretului făcut ei de soldaţii din Arkansas. Cu toate că în articol a fost numită „Paula“, ea a pretins în faţa prietenilor ei, iar familia a recunoscut-o ca fiind femeia cu care Bill trebuia să se întîlnească la hotelul din Little Rock în timpul unei

convenţii, iar mai tîrziu îi spusese unui soldat că voia să fie „prietena“ guvernatorului.

La o convenţie a Comitetului Conservator de Acţiune Politică ţinută în luna februarie, Paula Corbin Jones a ţinut o conferinţă de presă şi părea să se identifice cu Paula din articol. Cliff Jackson, care încerca să cîştige bani pentru fondul „Troopergate Whistleblower“, a prezentat-o presei. Ea a spus că vrea să i se reabiliteze numele. Dar, în loc să nege cele spuse în *Spectator,* l-a acuzat pe Bill Clinton de hărţuire sexuală, spunînd că i-a făcut avansuri nedorite. La început, presa de opinie nu a ţinut cont de spusele lui Jones, deoarece credibilitatea ei era pusă la îndoială de asocierea cu Jackson şi cu soldaţii nemulţumiţi. Ne aşteptam ca această poveste să se stingă, ca şi celelalte scandaluri mincinoase.

Dar la 6 mai 1994, cu două zile înainte ca termenul de prescripţie să expire, Paula Jones a depus o plîngere civilă împotriva preşedintelui Statelor Unite, cerîndu-i suma de 700 000 de dolari pentru pagube morale. Cineva ridica miza în acest joc. Ea s-a mutat din paginile ziarelor în tribunal.

ZIUA Z

Washington este un oraş al ritualurilor şi unul dintre cele mai respectate este Dineul Gridiron, o întîlnire la cravată albă în care jurnaliştii cei mai de seamă ai Washingtonului se costumează, iau roluri de clovni şi cîntă cîntece în care se face haz pe seama administraţiei curente, incluzîndu-i pe preşedinte şi pe Prima Doamnă. Printre oaspeţii de la dineu se află cei şaizeci de membri ai clubului, precum şi colegii lor şi demnitari din lumea politică, a afacerilor şi din domeniul jurnalistic. Clubul Gridiron nu prea e în ton cu vremurile. Femeile nu au fost admise pînă în 1975. (Eleanor Roosevelt dădea petreceri pe care le numea „Gridironul văduvelor" pentru soţiile excluse de la petrecere şi pentru jurnaliste.) În 1992, reporterul de la Casa Albă, Helen Thomas a fost aleasă prima femeie preşedinte. Membrii clubului rămîn foarte selecţi, iar invitaţiile la acest eveniment al primăverii sînt printre cele mai rîvnite din oraş. Primul Cuplu e prezent aproape întotdeauna şi stă în locuri special amenajate, fără să se supere, indiferent ce se spune despre ei. Uneori, vin ei înşişi cu glume.

În martie 1994, cînd s-a desfăşurat a 109-a ediţie a Dineului Gridiron, Bill şi cu mine ştiam că nu rezolvasem planul administraţiei pentru sănătate cu suficientă claritate şi simplitate pentru a primi susţinerea publică sau a motiva Congresul să acţioneze în faţa adversarilor plini de bani şi bine organizaţi. Asociaţia de Asigurare a Sănătăţii din America se temea că planurile administraţiei

vor reduce prerogativele şi profiturile companiilor de asigurări. Pentru a crea dubii legate de reformă, grupul a lansat o a doua rundă de avertismente, imaginînd un cuplu numit Harry şi Louise. Stînd la masă, Harry şi Louise născoceau întrebări ingenioase, legate de planul pentru sănătate, şi se întrebau cu voce tare ce i-ar putea costa. Prin asta se inteţiona să se exploateze temerile a 85% dintre americanii care aveau deja asigurare medicală şi erau îngrijoraţi că ar putea rămîne fără ea.

Pentru Dineul Gridiron, Bill şi cu mine am hotărît să punem în scenă o parodie a spotului de televiziune care prezenta probleme legate de asigurare, cu Bill în rolul lui „Harry" şi cu mine în rolul lui „Louise". Aveam o şansă de a expune tacticile folosite de adversarii noştri pentru a panica populaţia şi, totodată, ne distram. Mandy Grunwald şi comediantul Al Franken au scris un scenariu, Bill şi eu l-am memorat şi, după cîteva repetiţii, am înregistrat pe o casetă video versiunea lui „Harry şi Louise".

Era cam aşa: Bill şi cu mine stăteam pe canapea – el într-o cămaşă ecosez, bînd o cafea, iar eu cu un pulover albastru marin şi o fustă – uitîndu-ne la un masiv vraf de hîrtii ce reprezentau Legea Asigurărilor de Sănătate.

– Bună, Louise, cum a fost ziua de astăzi?

– Mm, bună, Harry – pînă acum.

– Oh, Louise, arăţi de parcă ai fi văzut o fantomă.

– Ei, e mai rău decît atît. Tocmai am citit planul Clinton de asigurare a sănătăţii.

– Reforma sănătăţii mi se pare o idee grozavă.

– Ei bine, ştiu, dar unele detalii mă sperie de moarte.

– Ce anume?

– De exemplu, la pagina 3 764 se spune că ne-am putea îmbolnăvi o dată cu planul de asigurare a sănătăţii.

– Dar e îngrozitor.

– Ei bine, ştiu. Şi uită-te la asta, e şi mai şi. La pagina 12 743 – nu, am înţeles greşit – la pagina 27 665 se spune că, în cele din urmă, toţi o să murim.

– Cu planul pentru sănătate Clinton? Vrei să spui că, după ce Bill şi Hillary vor pune toţi birocraţii şi taxele pe noi, tot o să murim?

– Chiar şi Leon Panetta.

– O, ce înfricoşător! N-am fost atît de speriat în viaţa mea.

– Nici eu, Harry.

– Trebuie să existe o soluţie mai bună.

Crainicul:

– Plătită de Coaliţia Care Vă Sperie de Vă Cad Pantalonii.

Era un spectacol atipic pentru Primul Cuplu, iar publicul l-a gustat din plin. Dineul Gridiron se presupune a fi neoficial, iar jurnaliştii care participă nu trebuie să scrie despre el. Dar, de obicei, în ziua următoare apar articole în legătură cu cîntecele şi cu parodiile prezentate. Spectacolul nostru înregistrat pe banda video a fost văzut de foarte multă lume, chiar reluat în cîteva spectacole de duminică dimineaţă. Cu toate că unii „cărturari" au speculat că satira ar atrage, pur şi simplu, atenţia asupra adevăraţilor Harry şi Louise, am fost bucuroasă că am putut să pun întrebări privind tonul *lobby*-ului campaniei de asigurări şi despre absurditatea pretenţiilor ei. Mai mult decît atît, injectarea unei doze de frivolitate într-o situaţie care, altfel, era lipsită de umor, te făcea să te simţi bine.

În timp ce mica noastră parodie i-a amuzat din plin pe oamenii politici şi pe jurnalişti, ştiam că pierdem războiul relaţiilor publice în privinţa reformei sănătăţii. Chiar şi un preşedinte popular, cu o poziţie solidă, nu putea avea un impact la fel de mare ca aceia care au cheltuit sute de milioane de dolari pentru a deforma o problemă prin reclame derutante şi negative sau prin alte mijloace. Trebuia, de asemenea, să înfruntăm puterea companiilor farmaceutice, care se temeau că, dacă se controlează preţul medicamentelor prescrise, profiturile lor se vor diminua, precum şi industria asigurărilor, care cheltuise enorm în campania împotriva acoperirii generalizate cu

asigurări de sănătate. Iar unii dintre susţinătorii noştri îşi pierdeau entuziasmul pentru că nu le erau satisfăcute toate dorinţele. În sfîrşit, propunerea noastră de reformă a fost complexă de la început – ceea ce a făcut ca relaţiile cu publicul să fie un coşmar. Virtual, oricare din grupurile de interese putea obiecta ceva planului.

Ne-am dat seama că opoziţia faţă de reforma sănătăţii, prin acţiuni precum Whitewater, a fost parte din războiul politic care era mai puternic decît Bill sau decît problemele pe care le înfruntaserăm pînă atunci. Eram în prima linie a unui conflict ideologic care se amplifica între democraţii de centru şi un Partid Republican care se orienta din ce în ce mai mult spre dreapta. Erau în joc noţiunile americanilor despre guvern şi democraţie şi direcţia pe care o va lua ţara noastră în anii următori. Ne-am dat seama că nu există limite în acest război şi că adversarii noştri erau mai bine dotaţi cu armele războiului politic: bani, presă şi organizare.

Patru luni mai devreme, în decembrie 1993, William Kristol, strateg al republicanilor şi scriitor, şef de personal pentru fostul vicepreşedinte Dan Quayle şi preşedinte al Proiectului pentru Viitorul Republican, trimisese un memoriu liderilor republicani din Congres, îndemnîndu-i să distrugă reforma sănătăţii. „Planul, a scris el, e o serioasă ameninţare politică pentru Partidul Republican, iar distrugerea lui va fi o mare problemă pentru preşedinte." Nu aducea obiecţii planului în privinţa meritelor sale; el aplica logica politică de partid. I-a instruit pe republicani să nu negocieze sau să facă compromisuri. Singura strategie bună, după părerea lui Kristol, era să distrugă planul cu totul. Memoriul nu-i menţiona însă pe milioanele de americani fără asigurare.

În acord cu memoriul lui Kristol, Jack Kemp şi fostul membru al cabinetului Reagan, William Bennett, au susţinut GOP[1] într-o campanie prin radio şi televiziune care a urmărit distrugerea reformei sănătăţii. În oraşele mai mari sau mai mici pe care le-am

[1] Grand Old Party, epitet folosit pentru Partidul Republican încă din 1880 (n.red.).

vizitat pentru a promova planul, tendința era, în general, de critică a reformei din cauza abundenței publicității negative.

Memoriul lui Kristol adresat liderilor republicani membri ai Congresului a avut efectul scontat. Începînd cu alegerile intermediare care se anunțau în noiembrie, republicanii moderați ai Congresului, care erau dedicați reformei, au început să se distanțeze de planul administrației. Senatorul Dole era cu adevărat interesat de reforma sănătății, dar voia să candideze la președinție în 1996. Nu putea să-i ia lui Bill nici o victorie legislativă, mai ales după succesele lui legate de buget, legea Brady și NAFTA[1]. Ne-am oferit să lucrăm cu senatorul Dole la un proiect de lege și, prin extensie, să-i acordăm credit. Senatorul sugerase să ne prezentăm proiectul de lege, mai întîi, și apoi să încercăm un compromis. Dar acest lucru nu s-a întîmplat niciodată. Strategia lui Kristol cîștiga teren.

La fiecare pas înainte părea că facem doi pași înapoi. Două importante grupuri de afaceri – Camera de Comerț și Asociația Națională a Producătorilor – îi spuseseră lui Ira la mijlocul anului 1993 că doar una din componentele de bază ale legii le era de ajuns, anume mandatul antreprenorului, care urma să ceară întreprinderilor cu mai mult de cincizeci de angajați să ofere asigurare de sănătate forței lor de muncă. Aceste grupuri de afaceri știau că majoritatea managerilor care aveau mulți oameni în subordine deja ofereau asigurări de sănătate și concluzia era că mandatul îi va elimina pe cei care lucrau pe cont propriu. Totuși, pînă la sfîrșitul lui martie 1994, cînd o subcomisie a Camerei a votat 6 la 5 pentru mandatul de antreprenor, aceste două grupuri, presate de republicani și de oponenții reformei, își făcuseră cunoscute pozițiile. Mandatul era, în mod clar, supus controverselor, iar Bill a început să facă niște concesii și compromisuri cu Congresul. Cu toate că el amenințase să se opună prin veto oricărei legislații care nu includea o acoperire universală, a arătat că putea fi de acord cu un proiect mai redus. Aceasta era doar o parte a tîrguielilor naturale care erau de așteptat în timpul dezbaterilor parlamentare și deschidea calea

[1] North American Free Trade Association.

Senatului pentru luarea în considerație a propunerii susținute de membrii Comisiei de Finanțe, conduse de senatorul Moynihan, de a asigura 95% din americani în loc de 100%. Nici măcar această concesie nu ne-a adus mai mulți susținători. Dimpotrivă, am pierdut sprijinul multora care erau de partea noastră și care au simțit că, dacă sîntem de acord cu mai puțin de 100%, ne părăseam, într-un fel, cauza.

În primăvară, Dan Rostenkowski a fost pus sub șaptesprezece capete de acuzare pentru încercare de a frauda guvernul. Am pierdut, astfel, un aliat de bază din Cameră, deoarece, în cele din urmă, și-a dat demisia și a fost condamnat. După aceasta au urmat veștile descurajatoare cum că George Mitchell, liderul majorității din Senat, a decis să nu candideze pentru realegere, ceea ce însemna că democratul cel mai puternic și principalul susținător al legii noastre era, de fapt, pe linie moartă.

Ne-am dat seama că reforma sănătății era mult prea sinuoasă pentru mulți membri ai Congresului. Dat fiind volumul mare de legi pe care trebuiau să le voteze, majoritatea membrilor se concentrau pe legile remise comisiilor din care făceau parte și nu aveau timp să afle complicațiile fiecărei probleme apărute în Cameră sau în Senat. Dar am fost surprinsă să întîlnesc mai mult de un congresman care nu știa diferența dintre Medicare și Medicaid, ambele asigurări de sănătate federale. Alții nu aveau idee ce fel de acoperire de sănătate primeau din partea guvernului. Newt Gingrich, care în 1995 avea să devină președintele republican al Camerei, susținea în timpul unei apariții în *Meet the Press* din 1994 că nu avea asigurare de sănătate guvernamentală, ci că a cumpărat-o de la Blue Cross – Blue Shield. De fapt, polița lui era una dintre multele oferite angajaților federali prin Planul de asigurări de sănătate pentru funcționarii federali. Iar guvernul acoperea 75% din factura lunară de patru sute de dolari pentru Gingrich și alți membri ai Congresului.

Această lacună în cunoștințe a devenit evidentă pentru mine la o întîlnire pe care am avut-o în Capitoliu într-o zi cu un grup de

senatori. Invitată să răspund la întrebările legate de planul administrației, distribuisem o broşură care să facă un rezumat a ceea ce propuseserăm. Senatorul Ted Kennedy, unul dintre adevăraţii experţi din Senat în domeniul sănătăţii şi în multe alte probleme, se lăsa cu scaunul pe spate cînd asculta întrebările puse rînd pe rînd de colegii lui. În cele din urmă, picioarele din faţă ale scaunului său au lovit podeaua, iar el a izbucnit:

– Dacă aruncaţi o privire la pagina treizeci şi patru a materialului prezentat în rezumat, veţi găsi răspunsul la întrebare.

El cunoştea din memorie fiecare detaliu – inclusiv numărul paginii.

Chiar unul dintre susţinătorii noştri a creat probleme. Una dintre cele mai importante organizaţii în campania pentru reformă a fost Asociaţia Americană a Pensionarilor (AARP). Influentul *lobby* al cetăţenilor de vîrstă înaintată a început să lanseze reclame în martie 1994, cerînd Congresului să voteze o lege a sănătăţii care avea să ceară asigurare pentru acoperirea reţetelor. AARP era fermă în privinţa prescrierii de medicamente exact în aceeaşi măsură în care eram şi eu. Cu toate că AARP intenţiona să ne ajute, felul lor de a face publicitate avea un efect distructiv, deoarece îi făcea pe oameni să creadă că planul nostru nu conţinea un amendament pentru reţete – ceea ce nu era adevărat.

Am muncit din greu pentru a menţine împreună forţele favorabile reformei. Dar puteam obţine doar cincisprezece milioane de dolari pentru o campanie de informare publică şi pentru a recruta oameni care să vorbească despre planul nostru în toată ţara. Eram cu desăvîrşire copleşiţi de numărul mare al celor care ni se opuneau şi care, după calcule estimative, au investit cel puţin trei sute de milioane de dolari în campania lor împotriva reformei.

Distorsiunile produse de industria asigurărilor au fost atît de eficiente, încît mulţi americani nu au înţeles că elementele-cheie ale reformei, pe care, de altfel, o susţineau, erau, de fapt, în planul Clinton. Un articol din *The Wall Street Journal* din 10 martie 1994

rezuma dilema noastră în titlul „MULŢI NU-ŞI DAU SEAMA CĂ LE PLACE PLANUL CLINTON“. Autorul articolului explica faptul că, în vreme ce americanii susţineau cu tărie anumite elemente ale planului Clinton, „preşedintele Clinton pierde bătălia în definirea propriei legi privind sănătatea. Prin bîlbîielile publicităţii negative la televiziune şi prin critici tăioase, rivalii reformei ridică dubii legate de planul Clinton mai rapid decît preşedintele şi Hillary Rodham Clinton pot să explice. Dacă perechea Clinton nu înlătură confuzia, elementele majore ale legii lor rămîn sub semnul întrebării.“

În timp ce Casa Albă era ocupată cu reforma sănătăţii şi cu operaţiunea Whitewater, celelalte ţări aveau alte probleme. La începutul lunii mai, ONU a întărit sancţiunile asupra juntei militare din Haiti, iar noul val al refugiaţilor haitieni s-a îndreptat spre ţărmurile Americii. Apărea astfel o criză şi Bill a simţit că trebuie să-l roage pe Al Gore să-l reprezinte într-o călătorie spre Africa de Sud pentru inaugurarea preşedinţiei lui Nelson Mandela. Tipper şi eu ne-am alăturat lui Al Gore ca membri ai delegaţiei Statelor Unite. Eram foarte emoţionată la gîndul că participam la un eveniment atît de important. În anii ’80, susţinusem boicotarea Africii de Sud, sperînd că regimul apartheid va ceda în faţa presiunii internaţionale. În ziua în care Mandela a fost eliberat din închisoare, în februarie 1990, Bill a trezit-o pe Chelsea înainte de a se lumina ca să poată urmări împreună acele evenimente dramatice.

Am zburat cu avionul timp de şaisprezece ore spre Johannesburg. Tovarăşii mei de drum n-au dormit toată noaptea, jucînd cărţi, ascultînd muzică şi vorbind cu extaz despre schimbările istorice la care urmau să fie martori. După ce a stat douăzeci şi şapte de ani în închisoare pentru că a complotat împotriva regimului de apartheid al guvernului Africii de Sud, Nelson Mandela cîştigase primele alegeri interrasiale şi devenise primul preşedinte de culoare. Lupta pentru eliberare din Africa de Sud era profund legată de mişcarea pentru drepturi civile din America şi era

susţinută de lideri americani de origine africană, dintre care mulţi veneau acum cu noi pentru a-l felicita pe Nelson Mandela.

Am aterizat undeva la periferia Johannesburg-ului, un oraş mare, modern, din ţinuturile centrale aride ale Africii de Sud. În seara aceea am văzut un spectacol la celebrul Market Theatre, unde ani de zile Athol Fugard şi alţi scriitori de scenarii sfidaseră cenzura guvernului şi descriseseră agonia apartheid-ului. După aceea, am fost duşi la o cină cu specialităţi africane asortate, alături de carne şi salate. Nu m-am avîntat prea mult în mîncăruri, cum au făcut-o Maggie şi ceilalţi care mă însoţeau şi care au îndrăznit să guste lăcuste prăjite şi rîme.

Delegaţia noastră a mers cu maşinile spre nord, spre capitala Pretoria. Deoarece schimbarea oficială a puterii nu se făcea decît după numirea noului preşedinte, reşedinţa de stat a preşedintelui era ocupată de F.W. de Klerk. În dimineaţa următoare, în timp ce Al Gore s-a întîlnit cu de Klerk şi cu miniştrii lui, Tipper şi cu mine am luat micul dejun cu doamna Marike de Klerk şi cu soţiile oficialilor din Partidul Naţional. Am stat într-o cameră cu mobilier de lemn, bogat decorată cu ţesături şi cu bibelouri din porţelan. O Suzană leneşă din mijlocul unei mese mari rotunde era încărcată cu gemuri, pîine, biscuiţi şi ouă – clasicul dejun olandez de fermă. Cu toate că am vorbit despre hrană, copii şi vreme, pretextul nerostit plutea în aer: în cîteva ore, lumea în care locuiau aceste femei avea să dispară pentru totdeauna.

Cincizeci de mii de oameni au participat la ceremonia de învestire, un spectacol de sărbătoare, de uşurare şi reabilitare. Toată lumea se minuna de transferul de putere într-o ţară atît de devastată de teama şi de ura rasială. Colin Powell, membru al delegaţiei noastre, a fost mişcat pînă la lacrimi de spectacolul aerian al aviaţiei sud africane. Avioanele traversau cerul brăzduindu-l cu roşu, negru, verde, albastru, alb şi auriu, culorile steagului naţional. Cîţiva ani mai devreme, aceleaşi avioane erau un simbol pregnant

al puterii militare a apartheid-ului; acum ele îşi desfăşurau aripile pentru a-l sărbători pe noul lor conducător de culoare.

Discursul lui Mandela a denunţat discriminarea rasială şi sexuală, două prejudecăţi adînc implantate în societatea africană şi în multe alte părţi ale lumii. Cînd am părăsit ceremonia, l-am văzut pe reverendul Jesse Jackson plîngînd de bucurie. S-a aplecat spre mine şi mi-a spus:

– Ai crezut vreodată că vreunul din noi va trăi să vadă ziua aceasta?

Ne-am întors cu tot convoiul de maşini la reşedinţa prezidenţială şi am găsit-o transformată în întregime. Lungul nostru drum cu maşina peste pajiştile şerpuitoare, care cu doar cîteva ore înainte fusese înţesat de soldaţi înarmaţi, era acum plin de toboşari în costume strălucitoare şi de dansatori de pe tot cuprinsul Africii de Sud. Starea de spirit era degajată şi veselă, ca şi cum aerul se schimbase după-amiaza. Am fost poftiţi în casă pentru a bea cocteiluri şi pentru a ne întîlni cu zecile de şefi de stat şi cu delegaţiile lor. Una dintre preocupările mele a fost Fidel Castro. Funcţionarii din Departamentul de Stat mă avertizaseră dinainte că Fidel Castro voia să mă cunoască. Ei mi-au spus să-l evit cu orice preţ, deoarece nu aveam nici o relaţie diplomatică cu Cuba, fără să mai luăm în calcul embargoul.

– Nu poţi să-i strîngi mîna, mi-au spus ei. Nu poţi să vorbeşti cu el.

Chiar dacă m-aş fi întîlnit din întîmplare cu el, grupările anti-Castro din Florida ar fi înnebunit.

Adesea îmi aruncam privirile de jur împrejur în timpul recepţiei, căutîndu-i în mulţime barba stufoasă şi căruntă. În mijlocul unei conversaţii fascinante cu un om ca regele Mswati III al Swazilandului, l-am zărit dintr-o dată pe Castro venind spre mine, iar eu m-am îndreptat repede spre un colţ îndepărtat al camerei. Era ridicol, dar ştiam că o singură fotografie, o afirmaţie întîmplătoare sau o întîlnire accidentală ar fi putut deveni subiect de ştiri.

Prînzul a fost servit sub un cort enorm de pînză albă. Mandela s-a ridicat pentru a se adresa oaspeţilor. Îmi place foarte mult să-l aud vorbind în stilul acela lent, demn, care e în acelaşi timp oficial şi viu, plin de umor de bună calitate. A spus formulele convenţionale de bun venit. Apoi a spus ceva ce m-a umplut de teamă şi de respect: deşi era foarte bucuros să găzduiască atît de mulţi demnitari, era şi mai bucuros să fie alături de trei dintre cei care l-au ţinut în închisoarea din Insula Robben şi care l-au tratat cu respect în timpul detenţiei. El i-a rugat să se ridice ca să-i poată prezenta mulţimii.

Spiritul său generos era stimulator şi în acelaşi timp modest. Luni de zile fusesem preocupată de ostilităţile de la Washington, de atacurile rău intenţionate legate de Whitewater, Vince Foster şi oficiul de călătorii. Dar iată-l pe Mandela care făcea onorurile pentru cei trei bărbaţi care-l ţinuseră prizonier.

Cînd am ajuns să-l cunosc mai bine pe Mandela, mi-a explicat că în tinereţe avea un spirit vulcanic. În închisoare a învăţat să-şi controleze emoţiile pentru a supravieţui. În anii de detenţie a avut timpul şi motivaţia necesare pentru a face o introspecţie adîncă şi a-şi înfrînge frica interioară. Mi-a reamintit că recunoştinţa şi iertarea, care adesea rezultă din durere şi suferinţă, cer o disciplină extraordinară. În ziua în care detenţia lui a luat sfîrşit, îmi povestea el, „cînd am ieşit pe uşă spre poarta care mă ducea spre libertate, ştiam că, dacă nu-mi voi lăsa în urmă amărăciunea şi ura, aş fi ca şi rămas în închisoare“.

Meditînd încă la exemplul lui Mandela în noaptea în care m-am întors din Africa de Sud, m-am alăturat altor cinci foste Prime Doamne la Gala de la National Garden. Am fost preşedinta de onoare a evenimentului la Grădina Botanică a Statelor Unite pentru a ajuta la colectarea de fonduri pentru construirea unei noi grădini, o amintire vie pe Mall, dedicată Primelor Doamne din epoca modernă şi onorîndu-le contribuţia la binele naţiunii.

Am fost încîntată că Lady Bird Johnson a putut să vină. Am corespondat, în timpul şederii mele la Casa Albă, iar ea a fost un corespondent care m-a liniştit şi m-a susţinut. Am admirat tăria ei

discretă şi graţia cu care îşi onorase poziţia de Primă Doamnă. Ea a început un program de înfrumuseţare care consta în plantarea de flori sălbatice pe mii de mile de-a lungul şoselelor Statelor Unite şi ne-a făcut să apreciem peisajul natural. Datorită acţiunilor iniţiate de Lady Bird, o întreagă generaţie de americani a învăţat un nou respect pentru mediul înconjurător şi a fost inspirată să-l menţină. Ea a susţinut şi Head Start, un program de studiu pentru copii handicapaţi. Iar cînd venea în campanii, colinda Sudul pentru a-şi ajuta soţul în cursa din 1964 împotriva lui Barry Goldwater. Cînd Casa Albă trecea prin greutăţi, a înţeles că politica prezidenţială cerea implicare şi sacrificiu. Cu inteligenţă şi compasiune, ştia să se menţină pe poziţie într-o lume dominată de personalitatea copleşitoare a lui Lyndon Johnson.

Fotografiile din seara galei erau ale unor păstrătoare de tradiţie: Lady Bird, Barbara Bush, Nancy Reagan, Rosalynn Carter, Betty Ford şi eu. Era o imagine deosebită: toate Primele Doamne aflate în viaţă stînd pe scenă împreună – în afară de una.

Cîteva luni mai devreme, lui Jackie Kennedy Onassis i se diagnosticase o formă de cancer care, deşi mortal, evolua lent uneori. Prin urmare, nu putea fi cu noi. Ni se spusese că fusese operată, dar nu şi cît de repede îi slăbiseră puterile. Avînd un caracter puternic, a încercat să fie discretă cu starea sănătăţii sale, cum făcuse întotdeauna în viaţă.

La 19 mai 1994, Jackie a murit în apartamentul ei din New York, cu Caroline, John şi Maurice lîngă ea. În dimineaţa următoare, devreme, am mers în Grădina Jacqueline Kennedy, dincolo de colonadele de est ale Casei Albe, pentru a ne împărtăşi gîndurile cu cîţiva oameni de presă, personal şi prieteni.

Bill i-a recunoscut contribuţia la binele ţării, iar eu am vorbit despre devotamentul ei faţă de copii şi nepoţi:

– Ea a explicat cîndva importanţa faptului de a-ţi petrece timpul cu familia şi a spus: „Dacă ştii cum să-ţi creşti copiii, nu cred că altceva contează mai mult“. Am fost întru totul de acord.

Am participat la funeraliile ei din New York la biserica romano-catolică St. Ignatius de Loyola şi apoi am luat avionul spre Washington cu familia şi cu prietenii apropiaţi. Bill ne-a luat de la aeroport şi a venit cu noi la mormînt, unde Jackie a fost îngropată alături de preşedintele John F. Kennedy, băieţelul ei Patrick, şi o fiică fără nume, născută moartă. După slujba de la cimitir am mers cu clanul extins al familiei Kennedy la casa din apropiere a lui Ethel Kennedy, Hickory Hill.

Două săptămîni mai tîrziu, John F. Kennedy Jr. ne-a trimis, mie şi lui Bill, o scrisoare de mînă pe care am apreciat-o în mod deosebit: „Vreau ca amîndoi să înţelegeţi cît de mult a însemnat pentru mama prietenia cu voi", scria el. „De cînd a părăsit Washingtonul ea a rezistat doar menţinînd această legătură emoţională cu voi – sau cu solicitările instituţionale datorate faptului că era o fostă Primă Doamnă. Asta, datorită amintirilor retrăite şi dorinţei de a rezista într-un rol de-o viaţă care nu i se potrivea întocmai. Totuşi, părea pe deplin fericită că îşi putea permite să îşi retrăiască viaţa prin dumneavoastră. A ajutat-o foarte mult, fie că discuta despre riscurile de a creşte copii în acele împrejurări (riscant, într-adevăr), fie poate fiindcă erau multe asemănări între preşedinţia dumneavoastră şi cea a tatălui meu."

La începutul lui iunie 1994, Bill şi eu am călătorit în Anglia pentru a comemora a cincizecea aniversare a debarcării în Normandia, care a condus spre finalul celui de Al Doilea Război Mondial în Europa. Maiestatea sa, regina Elisabeta a II-a, ne-a invitat să petrecem noaptea pe iahtul regal HMS *Britannia* şi am fost emoţionată la gîndul de a cunoaşte familia regală. Îl întîlnisem pe prinţul Charles cu un an în urmă, la o mică serată găzduită de familia Gore. Era încîntător, cu un spirit iute şi cu autoironie. Cînd Bill şi eu am urcat pe *Britannia*, am fost conduşi la regină, la prinţul Philip şi la regina-mamă care ne-au întîmpinat oferindu-ne ceva de băut. Cînd am prezentat-o pe organizatoarea vizitei mele, Kelly Craighead, regina-mamă ne-a surprins întrebînd-o pe Kelly dacă i-ar plăcea să rămînă pe iaht să cineze cu ea şi cu cîţiva aghiotanţi tineri ai reginei. Kelly a spus că ar fi încîntată, dar că trebuia să vadă dacă îşi poate părăsi atribuţiile. Kelly m-a urmat în cabină şi m-a întrebat ce să facă. I-am spus că trebuie să rămînă fără discuţie. Putea altcineva s-o înlocuiască la dineul oficial din acea seară cu regina şi cu prinţul Philip. S-a grăbit să-i spună unuia dintre aghiotanţi, dar s-a întors speriată pentru că i se spusese că trebuia să aibă ţinută oficială pentru dineu. Costumul ei negru nu se potrivea. Mi-am scos toate hainele elegante şi am ajutat-o pe Kelly să aleagă o îmbrăcăminte potrivită pentru cina cu regina-mamă.

La dineul cel mare, am stat între prinţul Philip şi prim-ministrul John Major, în capul mesei, care era destul de lungă pentru a încăpea toţi regii, reginele, prim-miniştrii şi preşedinţii prezenţi. De pe platforma ridicată, m-am uitat la camera mare, aglomerată. Peste cinci sute de oaspeţi s-au adunat pentru a comemora alianţa anglo-americană victorioasă în Ziua Z. Între ei se aflau fosta prim-ministru Margaret Thatcher, a cărei carieră am urmărit-o cu mult interes, Mary Soames, fiica în viaţă a lui Churchill, şi nepotul său Winston, fiul Pamelei Harriman. Era uşor să intri în vorbă cu Major. Mi-a făcut plăcere să stau de vorbă cu el despre personalităţile din mulţime şi să-l ascult cînd vorbea despre teribilul accident de maşină avut în tinereţe, cînd a muncit în Nigeria. Fusese imobilizat timp de cîteva luni şi îşi revenise după o perioadă de recuperare lungă şi dureroasă.

Prinţul Philip, un om cu o conversaţie foarte rafinată, şi-a împărţit cu grijă timpul între mine şi doamna din cealaltă parte, Maiestatea sa regina Paola a Belgiei. Făcînd pauze la momentul potrivit, el îşi întorcea capul de la ea la mine şi din nou la ea cînd vorbea despre marină şi istoria navei *Britannia*. Regina, care stătea lîngă Bill, purta o coroană cu diamante strălucitoare care scînteiau cînd dădea din cap şi rîdea la ceea ce îi spunea Bill. Înfăţişarea, politeţea şi rezerva ei mi-au amintit de mama. Am o mare admiraţie

şi simpatie pentru modul în care s-a achitat de obligaţiile pe care şi le-a luat ca tînără femeie după moartea tatălui său. Era greu pentru mine, care aveam o experienţă mult mai limitată, să-mi imaginez cum a reuşit să-şi menţină atitudinea impunătoare şi să-şi asume un rol atît de înalt decenii întregi în vremuri atît de dificile şi de schimbătoare. Cînd Chelsea avea nouă ani, Bill şi cu mine am luat-o cu noi într-o scurtă vacanţă la Londra. Tot ce a vrut să facă a fost să se întîlnească cu regina şi cu prinţesa Diana, dar n-am putut să aranjăm atunci acest lucru. Am luat-o totuşi la o expoziţie despre istoria tuturor regilor şi reginelor Angliei. A studiat cu atenţie tot ce a văzut, petrecînd aproape o oră să citească descrierea fiecărui monarh şi apoi a luat-o de la capăt. Cînd a terminat, mi-a zis:

– Mami, cred că e o treabă foarte grea să fii rege sau regină.

În dimineaţa de după grandiosul nostru dineu, am întîlnit-o pe prinţesa Diana pentru prima dată la Drumhead Service, o ceremonie religioasă tradiţională pentru „forţele armate angajate", moment la care trupele nu pot fi retrase din bătălie. Ceremonia a fost ţinută pe domeniile Bazei Regale de Marină, un loc înconjurat de grădini care se întindeau de-a lungul unei esplanade la ocean. Printre veterani şi spectatori se afla Diana, cu un aer înstrăinat, deşi nu divorţase încă de Charles. A venit singură la ceremonie. Am privit-o cînd a salutat mulţimea de suporteri care, în mod clar, o iubeau foarte mult. Era o prezenţă captivantă. Deosebit de frumoasă, atrăgea oamenii cu privirea ei, aplecîndu-şi capul pentru a-i saluta în timp ce-şi ridica privirea. Radia viaţă şi o oarecare vulnerabilitate pe care am găsit-o sfîşietoare. Cu toate că nu prea aveam timp de stat de vorbă în timpul acestei vizite, am ajuns s-o cunosc şi să-mi placă. Diana era o femeie chinuită de obligaţii şi interese, dar voia cu adevărat să aibă o contribuţie, să facă astfel încît viaţa ei să aibă o însemnătate. A devenit un susţinător al luptei împotriva SIDA şi a eradicării minelor antipersonal. Era şi o mamă devotată şi, de fiecare dată cînd ne întîlneam, discutam problema educării copiilor pentru viaţa publică.

Mai tîrziu, în după-amiaza aceea, am urcat pe *Britannia* şi am navigat spre Canalul Mînecii, unde ne-am alăturat unui lung şir de nave, inclusiv *Jeremiah O'Brien*, unul dintre vasele folosite de guvernul Statelor Unite pentru a furniza provizii Angliei în timpul războiului. Am fost transferaţi pe *George Washington*, un portavion ancorat departe de ţărmul Franţei. Aceasta a fost prima mea vizită într-un oraş plutitor, cu o populaţie de şase mii de marinari şi puşcaşi marini. În timp ce Bill îşi concepea discursul pe care urma să-l rostească a doua zi, am făcut o plimbare pe puntea de zbor, una dintre cele mai periculoase staţii de lucru din Forţele Armate. Imaginaţi-vă curajul şi antrenamentul de care ai nevoie pentru a decola şi a ateriza cu un avion cu reacţie pe acel tărîm plutitor american din mijlocul oceanului. Din cabina căpitanului, aflată deasupra punţii, am privit portavionul enorm şi am înţeles puterea pe care o reprezenta. Am luat cina în bucătăria vaporului, care avea mărimea unui bufet cu autoservire, împreună cu cîţiva membri ai echipajului, dintre care majoritatea păreau să aibă optsprezece-nouăsprezece ani. Cu cincizeci de ani înainte, tineri de vîrsta lor invadaseră ţărmurile Normandiei în Ziua Z. Cu toate că citisem cartea lui Stephen Ambrose, *Ziua Z*, nu eram pregătită pentru înălţimea stîncilor care au trebuit escaladate de forţele aliate ce s-au luptat să ajungă pe ţărmuri în 6 iunie 1944. Pointe-du-Hoc părea impenetrabil şi i-am ascultat cu respect pe veteranii care-l escaladaseră.

Relaţia lui Bill cu miliţia nu fusese prea bună, aşa că a vorbit mult despre Ziua Z. Ca şi mine, s-a opus Războiului din Vietnam, considerînd că nu are nici o bază şi că e greu de cîştigat. Datorită muncii lui în timpul colegiului pentru senatorul Fulbright cu Comisia pentru Relaţii Externe a Senatului, la sfîrşitul anilor '60, el ştia atunci ceea ce acum ştim toţi: guvernul Statelor Unite a indus în eroare publicul în legătură cu amploarea implicării noastre, puterea aliaţilor vietnamezi, incidentul din Golful Tonkin, succesul strategiei noastre militare, cifra morţilor şi alte date care au prelungit conflictul şi au sacrificat multe vieţi. Bill a încercat să explice

presimţirile lui în legătură cu războiul într-o scrisoare către decanul Universităţii din Arkansas, în 1969. În hotărîrea de a se retrage din program şi de a lăsa totul în voia sorţii, el a descris lupta interioară pe care mulţi tineri au dus-o între dragostea de ţară şi recrutarea într-un război pe care nu-l puteau susţine. Cînd l-am întîlnit pe Bill prima oară, am vorbit neîncetat despre războiul din Vietnam, despre obligaţiile contradictorii pe care le-am simţit ca tineri americani care ne iubeam ţara, dar ne opuneam acelui război. Amîndoi ştiam angoasa acelor vremuri şi fiecare din noi a avut prieteni care au fost înscrişi pe liste, recrutaţi, au rezistat sau au obiectat ferm. Patru dintre colegii de clasă ai lui Bill din liceul din Hot Springs au fost ucişi în Vietnam. Ştiam că Bill respecta serviciul militar, că s-ar fi înrolat el însuşi dacă ar fi fost solicitat şi că ar fi participat bucuros şi la Al Doilea Război Mondial, un război ale cărui scopuri erau foarte clare. Dar Vietnamul a testat mintea şi conştiinţa multora din generaţia mea, deoarece părea contrar intereselor şi valorilor naţionale americane. Ca primul preşedinte modern care s-a maturizat în timpul Războiului din Vietnam, Bill a dus cu sine la Casa Albă sentimentele ambigue ale ţării faţă de război. Şi credea că a venit timpul pentru reconcilierea între americani şi pentru deschiderea unui nou capitol de cooperare cu fostul duşman.

Cu sprijinul multor veterani ai Războiului din Vietnam care lucrau la Congres, în 1994 Bill a ridicat embargoul american impus Vietnamului şi, un an mai tîrziu, a normalizat relaţiile între cele două ţări. Guvernul vietnamez a continuat să facă eforturi sincere pentru a-i depista pe soldaţii americani daţi dispăruţi sau făcuţi prizonieri şi, în 2000, Bill avea să fie primul preşedinte american care să pună piciorul pe pămînt vietnamez după ce trupele SUA au părăsit ţara în 1975. Acţiunile lui diplomatice curajoase au adus tribut pentru mai mult de 58 000 de americani care şi-au sacrificat viaţa în junglele din sud-estul Asiei şi au ajutat ţara noastră să vindece o rană veche şi să găsească o cale de comunicare între noi şi poporul vietnamez.

Una dintre primele provocări prezidenţiale a devenit promisiunea făcută în timpul campaniei de a-i lăsa pe homosexuali şi pe lesbiene să satisfacă serviciul militar, atîta timp cît orientarea lor sexuală nu compromitea în nici un fel performanţele şi coeziunea unităţilor. Am fost de acord cu poziţia de bun simţ că disciplina şi codul militar ar trebui să fie foarte strict şi categoric împotriva comportamentului, nu a orientării sexuale. Problema a apărut în 1993 şi a devenit cîmpul de luptă între convingeri ferm opuse. Cei care susţineau că homosexualii serviseră cu distincţie în fiecare război din istoria noastră şi că trebuia să li se permită să facă acest lucru se aflau în netă minoritate printre membrii forţelor armate şi ai Congresului. Opinia publică era mai clar împărţită, dar, cum se întîmplă adesea, cei care se opuneau schimbării erau mai fermi şi se făceau mai clar auziţi decît cei care erau pentru. M-a deranjat ipocrizia. Cu doar trei ani în urmă, în timpul Războiului din Golf, soldaţii cunoscuţi ca homosexuali – atît bărbaţi, cît şi femei – au fost trimişi la luptă pentru că se ştia că ţara avea nevoie de ei pentru a-şi îndeplini misiunea. După ce războiul s-a sfîrşit, cînd prestaţia lor nu a mai fost de folos, au fost înlăturaţi din cauza orientării lor sexuale, ceea ce mi se părea inadmisibil.

Bill ştia că o atare atitudine nu aducea capital politic, dar îl deranja că nu putea să-l convingă pe şeful de Stat Major să accepte realitatea – că homosexualii şi lesbienele au servit, servesc şi vor servi în armată – şi să determine o schimbare de viziune care ar mări standardele de bună comportare pentru toţi. După ce atît Camera, cît şi Senatul şi-au exprimat opoziţia prin veto, Bill a convenit un compromis: „Nu întreba, nu spune“. Conform acestei politici, unui superior i se interzice să-l întrebe pe un soldat dacă este sau nu homosexual. Dacă întrebarea e pusă, nu există obligaţia de a răspunde. Dar această politică n-a funcţionat. Cei suspectaţi a fi homosexuali sînt încă bătuţi sau hărţuiţi, iar numărul celor respinşi de la înrolare pentru această problemă a crescut, de fapt. În anul 2000, cel mai apropiat aliat al nostru, Marea Britanie, şi-a

schimbat politica pentru a permite homosexualilor să participe la serviciul militar, şi acest lucru nu a generat nici o problemă; Canada a ridicat interdicţia privind homosexualii în 1992. Noi, ca societate, mai avem mult pînă să ajungem acolo. Aş vrea doar ca opoziţia să-l asculte pe Barry Goldwater, o oglindă a drepturilor americane şi un declarat susţinător al drepturilor homosexualilor, pe care le consideră congruente cu principiile lui conservatoare. Legat de această problemă a homosexualilor în armată, a spus: „Nu trebuie să fii impecabil pentru a lupta şi a muri pentru ţară. Trebuie doar să ţinteşti impecabil".

Bill s-a adresat veteranilor americani din generaţia părinţilor noştri, în discursul rostit la Colleville-sur-Mer, la cimitirul american din Normandia pentru soldaţii celui de Al Doilea Război Mondial.

– Sîntem copiii sacrificiului vostru, a spus el.

Aceşti bravi americani s-au alăturat armatei şi luptătorilor din Rezistenţă ai Marii Britanii, Norvegiei, Franţei, Belgiei, Olandei, Danemarcei şi ai celorlalţi care s-au opus nazismului şi au întărit o alianţă istorică ce continua să lege Statele Unite şi Europa o jumătate de secol mai tîrziu. „Generaţia de aur" a înţeles că americanii şi europenii erau uniţi într-o acţiune comună, una care a condus la victoria în Războiul Rece şi a ajutat la răspîndirea libertăţii şi a democraţiei pe cîteva continente. Dată fiind situaţia incertă a lumii de astăzi, legăturile istorice ale Americii cu Europa, atît de evidente pe aceste ţinuturi normande, rămîn o cheie pentru securitate globală, prosperitate şi speranţă de pace.

Discursul lui Bill de comemorare a Zilei Z a fost în mod deosebit emoţionant pentru el, deoarece primise de curînd o copie a dosarelor militare ale tatălui său şi a istoriei unităţii lui, care participase la invazia Italiei. Urmărind istoria serviciului militar al tatălui său în cîteva ziare, Bill a primit o scrisoare de la un bărbat din New Jersey care emigrase din Nettuno, Italia. În tinereţe, se împrietenise cu un soldat american care lupta în unităţile de motorizate invadatoare. Soldatul, care îl învăţase pe tînăr să repare

maşini şi camioane, era tatăl lui Bill, William Blythe. Bill a fost emoţionat să audă toate acestea despre tatăl lui şi s-a simţit legat de acel soldat – şi de tatăl pe care nu apucase să îl cunoască – de vreme ce încerca să exprime recunoştinţa generaţiei noastre pentru tot ceea ce el şi alte milioane de oameni au făcut pentru naţiunea noastră şi pentru lume.

Călătoria aceea a fost emoţionantă şi pentru mine. Voiam ca preşedinţia lui Bill să fie încununată de succes nu doar pentru că el era soţul meu şi îl iubeam, ci şi pentru că îmi iubeam ţara şi credeam că el este omul potrivit s-o conducă la sfîrşitul secolului XX.

PAUZA DE LA MIJLOCUL MANDATULUI

Aretha Franklin a ţinut un concert în Rose Garden într-o noapte de neuitat, în iunie, ca parte a seriei de spectacole date de Casa Albă, ulterior televizate. Ea s-a plimbat ca o regină printre mesele invitaţilor, care o priveau extaziaţi cînd cînta din repertoriul *gospel* şi *soul* împreună cu cîntăreţul Lou Rowls. Apoi a trecut la melodii de spectacol şi s-a aplecat spre Bill, care se legăna în scaun şi cînta: „Zîmbeşte, ce rost are să plîngi...“

Zece zile mai tîrziu, Robert Fiske a prezentat rezultatele preliminarii ale investigaţiei rapide făcute în cazul Whitewater: mai întîi, nimeni din Casa Albă sub administraţia Clinton sau din Departamentul de Trezorerie nu a încercat să influenţeze ancheta RTC. În al doilea rînd, Fiske a ajuns la aceeaşi părere cu FBI-ul şi cu poliţia, că moartea lui Vince Foster a fost o sinucidere. A ajuns apoi la concluzia că nu exista nici o dovadă că sinuciderea lui avea vreo legătură cu Whitewater.

Spre disperarea multor republicani de dreapta, care alimentaseră pe faţă speculaţiile despre moartea lui Vince, Fiske nu a făcut nici o acuzaţie. Cîţiva comentatori conservatori şi membri ai Congresului, cum era senatorul republican de Carolina de Nord, Lauch Faircloth, au vrut să-l îndepărteze pe Fiske. Ironia sorţii, în ziua în care rezultatele lui Fiske au fost făcute publice, soţul meu i-a

netezit calea spre înlocuire semnînd reînnoirea legii Procurorului Independent pe care i-o trimisese Congresul. Era ceva ce promisese să facă şi s-a ţinut de cuvînt.

Din cauza criticii republicane din ce în ce mai intense la adresa lui Fiske, eu obiectasem la semnarea hotărîrii, dacă numirea lui Fiske nu avea o acoperire legală. Mă temeam că republicanii şi aliaţii lor din serviciul judiciar, conduşi de William Rehnquist, vor găsi o modalitate de a-l îndepărta pe Fiske, deoarece era imparţial şi expeditiv. Lloyd Cutler avea aceleaşi temeri. El îl înlocuise pe Bernie Nussbaum în funcţia de consilier al Casei Albe. Lloyd e unul dintre cei mai mari oameni ai Washingtonului, fost consilier al preşedintelui Carter şi îndrumător al multor lideri politici. Avocat de primă clasă, a ajutat la construirea uneia dintre cele mai prestigioase firme de avocatură din America. Cînd i-am vorbit despre temerile mele, mi-a spus să nu mă îngrijorez. Lloyd, un adevărat gentleman, a considerat ca avea de-a face cu oameni care aveau aceleaşi maniere şi chiar mi-a spus că „şi-ar mînca pălăria“ dacă Fiske ar fi înlocuit.

Conform noii legi care acum intra în vigoare, procurorul independent trebuia ales de o „Divizie specială“, formată din trei judecători federali, aleşi de preşedintele Curţii Supreme. Rehnquist îl alesese cu grijă pe David Sentelle, un republican ultraconservator din Carolina de Nord, pentru a conduce Divizia specială.

După cum relatau ştirile, judecătorul Sentelle a fost văzut la mijlocul lunii iulie luînd prînzul cu Faircloth şi cu senatorul Jesse Helms, unul dintre criticii îndîrjiţi ai soţului meu. Poate a fost o coincidenţă; Sentelle a pretins mai tîrziu că erau doar vechi prieteni şi discutau despre probleme de prostată. Dar în 5 august, cîteva săptămîni după acel prînz, Divizia specială a anunţat numirea unui nou procuror independent. Robert Fiske era dat afară, locul lui fiind luat de Kenneth Starr.

Starr era un republican de patruzeci şi opt de ani, fost judecător la curţi de apeluri, devenit şef al contenciosului în timpul primei

administraţii Bush – o cale tradiţională către Curtea Supremă. A fost partener la Kirkland şi Ellis, o firmă de avocatură profitabilă, care apăra companiile de tutun. Starr era un conservator convins; spre deosebire de Fiske, n-a fost niciodată procuror. Îşi exprimase categoric părerea despre procesul Paulei Jones, apărînd la televiziune în primăvara aceea, pentru a susţine îndreptăţirea lui Jones de a-l da în judecată pe preşedinte şi îndemnînd la rezolvarea urgentă a acestui caz. De asemenea, se oferise să scrie o intervenţie în favoarea ei. Pornind de la datele acestor conflicte de interese, cinci foşti preşedinţi ai Asociaţiei Baroului American au sugerat îndepărtarea lui Starr din funcţia de procuror independent. Ei au conceput, de asemenea, o declaraţie, prin care puneau sub semnul întrebării competenţa celor trei judecători care îl selectaseră.

Alegerea lui Starr a încetinit considerabil progresul investigaţiilor. Majoritatea oamenilor din echipa lui Fiske au demisionat, în loc să lucreze pentru el. Starr nu a vrut să-şi abandoneze practica judecătorească, aşa cum a făcut-o Fiske, şi astfel lucra cu jumătate de normă; Starr nu avea deloc experienţă în drept penal, aşa că învăţa încă. În ciuda împuternicirii din statut, conform căreia conducea o investigaţie „într-un mod prompt, responsabil şi eficient", Starr nu a stabilit niciodată un orar şi nici nu a arătat vreo grabă, spre deosebire de Fiske, care intenţionase să termine investigaţia pînă la sfîrşitul anului 1994. Scopul lui Starr părea să fie de la început acela de a păstra problema în actualitate cel puţin pînă la alegerile din 1996.

Din cauza acestor conflicte de interese care cauzau probleme şi a semnalelor de alarmă timpurii, era clar că Starr îl înlocuia pe Fiske nu pentru a continua o investigaţie independentă, ci pentru scopuri partizane. Am ştiut de la început care aveau să fie problemele, dar şi că nu puteam să fac nimic în această privinţă. Trebuia totuşi să am încredere în sistemul nostru de justiţie şi să sper la ce e mai bine. I-am amintit totuşi lui Lloyd Cutler de oferta lui de a-şi mînca pălăria şi i-am sugerat să-şi aleagă una din fibre naturale.

Politica partizană nu era ceva nou la Washington; se datora zonei. Dar descurajator şi rău pentru ţară era politica de distrugere personală – campanii viscerale, rău intenţionate, care vizau ruinarea vieţii oamenilor politici.

Pe tot parcursul primăverii şi al verii, invitaţi de dreapta ai posturilor de radio cu acoperire naţională îşi provocau ascultătorii cu invenţii înfricoşătoare legate de Washington. Rush Limbaugh le-a spus, printre altele, celor douăzeci de milioane de ascultători radio ai săi că „Whitewater are legătură cu reforma pentru sănătate". Iar eu am înţeles în cele din urmă că, într-adevăr, avea. Investigaţia Whitewater aflată în plină desfăşurare, în ciuda descoperirilor lui Fiske, urmărea subminarea cu orice preţ a planurilor de progres. Limbaugh şi alţii nu au prea criticat conţinutul Legii Sănătăţii sau orice altă politică pe care au introdus-o democraţii. Dacă ai crede tot ce s-a auzit la radio în 1994, ai ajunge la concluzia că preşedintele era comunist, iar Prima Doamnă o ucigaşă şi că împreună complotau pentru a deposeda populaţia de arme, pentru a o face să renunţe la medicul de familie (dacă aveau) în favoarea unui sistem de sănătate socialist.

Într-o după-amiază de la sfîrşitul lui iulie, la Seattle, am intrat în oraş însoţind convoiul de propagandă a reformei în sistemul sănătăţii. Inspiraţi de *Freedom Riders* care călătoreau cu autobuzul prin Sud la începutul anilor '60, pentru a răspîndi mesajul eliminării discriminării rasiale, susţinătorii reformei pentru sănătate au organizat tururi ale ţării cu autobuze, în vara anului 1994. Ideea a fost de a se face propagandă planului pentru sănătate la nivelurile cele mai de jos şi de a aduna mulţimile de pe Coasta de Vest pînă la Washington, arătînd Congresului că existau susţinători ai legii.

Am început în Portland, Oregon, unde am trimis primele trupe de propagandişti. A fost un eveniment animat, în ciuda canicului şi a celor strînşi în locul unde ne desfăşuram campania, care organizaseră o manifestaţie de protest. Cînd autobuzele au plecat, dintr-un mic avion s-a desfăşurat un banner pe care scria: „Fiţi atenţi la caravana mincinoasă!" Era o acţiune costisitoare.

Invitaţii posturilor locale şi naţionale îi incitaseră toată săptămîna pe cei care erau împotriva noastră. Unul dintre ei i-a sfătuit pe ascultători să vină şi „să-i arate“ lui Hillary ce credeau despre mine. Chemarea la arme a atras sute de susţinători fervenţi ai dreptei: susţinători rezervişti, cei care protestau împotriva taxelor, angajaţi din clinici. Cel puţin jumătate din cei 4 500 de oameni care au venit să-mi asculte discursul erau protestatari.

Serviciul Secret m-a avertizat că ar putea apărea probleme. Pentru prima oara am fost de acord să port vestă antiglonţ. Pînă atunci mă obişnuisem cu constanta prezenţă a securităţii, cu ideea că discuţiile mele intime erau ascultate de angajaţii Serviciului Secret, care uneori păreau că ştiu mai multe despre mine şi familia mea decît ştiau cei mai apropiaţi prieteni. Şi mă mai îndemnaseră să evit anumite locuri sau să port veste de protecţie; acum, pentru prima oară, le-am luat în seamă avertismentele. A fost una dintre puţinele dăţi cînd m-am simţit într-un pericol fizic adevărat. În timpul mitingului, de abia îmi auzeam vocea din cauza huiduielilor şi a protestelor. După ce mi-am terminat discursul, protestatarii s-au adunat în jurul limuzinei. Din maşină vedeam o mulţime de bărbaţi de douăzeci-treizeci de ani. N-o să uit niciodată privirea din ochii lor şi gurile deformate de ţipetele îndreptate împotriva mea, în timp ce agenţii de ordine încercau să-i îndepărteze. Serviciul Secret a făcut cîteva arestări în ziua aceea şi a confiscat două arme şi un cuţit ascunse de cei din mulţime.

Nici întîmplător şi nici spontan, acest protest era parte a unei campanii foarte bine organizate de a întrerupe cursa convoiului de autobuze şi de a-i neutraliza mesajul, după cum au observat jurnaliştii David Broder şi Haynes Johnson. În orice loc se opreau autobuzele, erau întîmpinate de demonstranţi. Protestele erau evident sponsorizate de un grup de interese politice cu un nume care suna bine – Cetăţeni pentru o Economie Sănătoasă (CES). Reporterii au descoperit în cele din urmă şi au destăinuit faptul că CES a lucrat mînă în mînă cu biroul de la Washington al lui Newt Gingrich.

Şi, după cum au scris Broder şi Johnson în cartea lor *The System*, generosul sponsor din spatele grupului nu era altul decît singuraticul, dar tot mai activul Richard Mellon Scaife, miliardarul cu orientări de dreapta care finanţa şi Proiectul Arkansas.

Cînd ne-am întors la Washington după călătoria cu autobuzul, am continuat să încercăm să ajungem la un compromis cu republicanii din Congres, privitor la anumite aspecte ale reformei. L-am admirat pe senatorul John Chafee de Rhode Island pentru verticalitatea principiilor sale şi pentru stilul lui decent; fusese susţinător al reformei încă de la apariţie şi un pledant pentru acoperire universală. Senatorul Chafee lucrase cu colegii lui republicani la dezvoltarea propriei propuneri şi spera că, îmbinînd planul lui cu al nostru, va aduna suficienţi partizani din ambele tabere pentru a putea aproba legea. Chafee a făcut eforturi eroice de a construi o punte peste prăpastia dintre republicani şi democraţi, menţinîndu-şi efortul chiar cînd a devenit singurul republican care lupta încă pentru reformă. În cele din urmă, şi el şi-a abandonat cauza. Fără singurul suporter republican, reforma pentru sănătate era ca un pacient pe moarte căruia i se dădea ultima împărtăşanie.

Chiar şi aşa, am făcut un ultim efort de a-i aduce pe republicani la un compromis. Senatorul Kennedy l-a presat pe Chafee încă o dată, însă fără nici un rezultat. La o întîlnire fierbinte de la Casa Albă, cîţiva dintre consilierii lui Bill susţineau că trebuia să se adreseze public naţiunii şi să-i explice cum conducerea republicană încercase să discrediteze reforma. Putea vorbi despre încercările lui de a realiza un consens şi putea întreba de ce Dole, Gingrich şi alţii nu erau dornici să vină la masa tratativelor. Mesajul lui ar fi fost o provocare prezidenţială la adresa Congresului, care să rezolve problema. Alt grup argumenta vehement că era mai prudent să lase legea la o parte, fără a se mai face caz. Înainte de alegeri, credeau că nu aveam nevoie de altă controversă şi îşi făceau griji că intervenţia preşedintelui ar atrage şi mai mult atenţia asupra eşecului politic.

Eu credeam că ţara trebuia să-l vadă pe preşedinte luptîndu-se, chiar dacă era să piardă, şi că ar trebui să încercăm să obţinem susţinerea Senatului. Compromisul Comisiei de Finanţe se votase în afara comisiei şi senatorul Mitchell, ca lider al majorităţii, putea să aducă problema în discuţie în mod direct. Chiar dacă strategia respectivă a fost obstrucţionată de republicani, după cum preziseseră cîţiva din tabăra noastră, am crezut că situaţia ar putea fi în favoarea noastră. Membrii Congresului ar fi mai răspunzători faţă de alegători în vederea alegerilor din noiembrie. Iar democraţii nu vor fi lăsaţi în situaţia cea mai dezavantajoasă, adică fără ca republicanii să trebuiască să voteze împotriva reformei şi cu majoritatea democrată eşuînd în abrogarea noii legislaţii. Strategia mai precaută cîştiga teren, în timp ce reforma pentru sănătate dispărea fără să se facă auzită. Cred şi acum că nu am ales varianta bună. Renunţarea fără luptă publică i-a demoralizat pe democraţi şi a lăsat opoziţia să rescrie istoria.

După douăsprezece luni, ne-am recunoscut înfrînţi. Ştiam că am îndepărtat de noi un număr important de oameni, experţi în domeniul sănătăţii şi profesionişti, precum şi pe unii dintre aliaţii noştri din domeniul legislativ. Pe lîngă aceasta, n-am putut niciodată să convingem majoritatea americanilor cu asigurare de sănătate că nu vor trebui să renunţe la beneficiile şi la preferinţele lor medicale, pentru a ajuta minoritatea americanilor fără asigurare. Nici nu am putut să-i convingem că reforma îi va proteja de pierderea asigurărilor şi că va face mai ieftin ajutorul medical de care beneficiau.

Bill şi eu am fost descurajaţi şi dezamăgiţi. Ştiam că şi eu contribuisem la eşecul nostru, atît din cauza paşilor mei greşiţi, cît şi pentru că subestimasem rezistenţa pe care urma s-o întîmpin ca Primă Doamnă cu o misiune politică. Mi-a părut rău şi pentru Ira, care fusese mult criticat pe nedrept şi fără nici o dovadă. Bill a apreciat munca lui şi l-a rugat să conducă Grupul de Lucru al Administraţiei pentru Comerţ Electronic. Ira a lucrat admirabil pentru a ajuta guvernul să încurajeze comerţul electronic.

A fost curînd lăudat în comunităţile de afaceri pentru intuiţia lui şi a devenit cunoscut drept Ţarul Internetului. Dar cea mai mare greşeală a noastră a fost că am încercat să facem prea mult, prea repede.

Acestea fiind spuse, eu totuşi cred că am avut dreptate să încercăm. Munca noastră din 1993 şi 1994 a pregătit drumul pentru ceea ce cîţiva economişti au numit „Factorul Hillary", restricţia privind creşterea de preţuri impusă de furnizorii medicali şi de companiile farmaceutice, în anii 1990. A ajutat, de asemenea, la dezvoltarea ideilor şi a voinţei politice care a condus la importante reforme mai mici în anii următori. Datorită unor lideri ca senatorul Kennedy sau Nancy Kassebaum, republicană din Kansas, naţiunea avea acum o lege care garanta că muncitorii nu-şi vor pierde asigurările cînd îşi vor schimba slujba. Am lucrat în spatele cortinei cu senatorul Kennedy pentru a ajuta la crearea Programului de Asigurări pentru Sănătatea Copiilor (PASC), care a oferit pînă în anul 2003 asigurări pentru mai mult de cinci milioane de copii cu părinţi în cîmpul muncii, care erau prea înstăriţi pentru a li se oferi ajutor Medicaid, dar nu-şi puteau permite o asigurare privată. PASC reprezenta cea mai mare extindere a acoperirii prin asigurări publice de sănătate de la adoptarea Medicaid în 1965 şi, pentru prima dată în doisprezece ani, a ajutat la reducerea numărului de americani fără asigurare de sănătate.

Bill a semnat o serie de legi la care lucrasem eu, inclusiv legi care garantau femeilor dreptul de a sta în spital mai mult de douăzeci şi patru de ore după naştere, legi referitoare la promovarea mamografiilor şi a controlului prostatei, la intensificarea cercetărilor privind diabetul şi la îmbunătăţirea ratei de vaccinare a copiilor, astfel încît 90% dintre copiii în vîrstă de doi ani erau pentru prima dată pînă atunci imunizaţi împotriva celor mai serioase boli ale copilăriei. Bill a abordat problema tutunului, încercînd să exercite o influenţă asupra membrilor Congresului, şi a început să vorbească despre HIV şi SIDA atît acasă, cît şi în toată lumea. Şi-a folosit prerogativele prezidenţiale pentru a extinde drepturile

pacienţilor la mai mult de optzeci şi cinci de milioane de americani. Cei cu probleme s-au înscris în planurile federale de sănătate şi în cele legate de Medicare, Medicaid şi Sistemul de sănătate pentru veterani. Nici una dintre aceste acţiuni nu a reprezentat o schimbare radicală în sistemul de sănătate. Dar, luate împreună, aceste reforme de politică socială au îmbunătăţit viaţa a zeci de milioane de americani.

Cîntărind lucrurile, cred că am luat decizia corectă de a reforma întregul sistem. Datorită unor noi probleme economice şi de buget din 1990 pînă în anul 2002, costurile pentru asigurări au crescut din nou mult mai repede decît inflaţia, numărul de persoane fără asigurări a sporit, iar Medicare nu putea acoperi numărul de medicamente cu reţetă. Cei care au finanţat reclamele cu Harry şi Louise poate o duc acum mai bine, dar poporul american nu. Într-o zi vom regla sistemul. Cînd o vom face, va fi rezultatul a mai mult de cincizeci de ani de eforturi făcute de Harry Truman, Richard Nixon, Jimmy Carter, Bill şi eu. Da, mă bucur şi acum că am încercat.

Numele lui Bill nu a apărut pe buletinele de vot la alegerile intermediare pentru Congres din 1994, dar amîndoi ştiam că preşedinţia lui va face parte din calculele electorale – şi că demersurile din domeniul sănătăţii vor afecta, probabil, rezultatul alegerilor. Au existat şi alţi factori, inclusiv una dintre puţinele direcţii previzibile din politica Statelor Unite: înţelepciunea din bătrîni spune că partidul care controlează Casa Albă de obicei pierde locuri în Congres la alegerile de la mijlocul mandatului. Acest lucru poate reflecta o dorinţă adîncă printre alegători de a menţine o balanţă a puterii la Washington – astfel încît să nu-l lase niciodată pe preşedinte să aibă o autoritate atît de mare încît să creadă că se poate comporta ca un rege. O modalitate de a-l menţine pe această direcţie este a-i reduce susţinerea în Congres. Cînd economia e la pămînt sau cînd alţi factori diminuează popularitatea preşedintelui, pierderile de la mijlocul mandatului pot fi şi mai mari.

Newt Gingrich şi cohorta lui de republicani „revoluţionari“, după cum se autocaracterizaseră, păreau dornici să urmeze această direcţie. În septembrie, Gingrich stătea pe treptele Capitoliului, înconjurat de alţii cu idei similare, pentru a-şi dezvălui planul prin care să obţină victoria de la mijlocul mandatului: un „Contract cu America“. Contractul, care oferea bazele pentru propunerile republicane de abolire a Departamentului Educaţiei, făcea multe reduceri de buget la Medicare, Medicaid, educaţie şi mediu şi reducea drastic creditele alocate muncitorilor săraci pentru plata taxelor, a ajuns să fie cunoscut la Casa Albă sub numele de „Contractul *pe* America“ din cauza pagubelor pe care le-ar fi cauzat ţării. Cifrele din agenda lui contradictorie nu creşteau. Nu poţi să creşti cheltuielile militare, să scazi taxele şi să echilibrezi balanţa bugetului federal dacă nu reduci mult din ceea ce oferă guvernul. Gingrich conta pe faptul că alegătorii stăteau prost cu aritmetica. Contractul era o strategie de a da o dimensiune naţională alegerilor locale şi de a transforma cursa pentru Congres într-un referendum în termeni republicani: negativi faţă de administraţia Clinton şi pozitivi faţă de Contractul lor.

În politica americană, candidaţii şi oficialităţile publice se bazează pe sondajele de opinie pentru a estima părerile, dar puţini vor să admită acest lucru, pentru că se tem că mass-media şi publicul îi vor acuza de faptul că i-au influenţat pe alegători. Dar sondajele nu le spun politicienilor ce să creadă sau ce strategie politică să adopte; ele sînt unelte de diagnosticare ce îi ajută pe politicieni să aleagă calea cea mai eficientă pentru un anumit şir de acţiuni, bazîndu-se pe o înţelegere a reacţiei alegătorilor. Medicii ascultă inima cu stetoscopul; politicienii îi ascultă pe alegători prin sondajele de opinie. În campaniile electorale, sondarea opiniei alegătorilor îi ajută pe candidaţi să-şi dea seama de punctele lor tari sau slabe. O dată ce oficialii aleşi s-au instalat în birourile lor, sondajele de opinie judicioase pot să-i ajute să acţioneze efectiv pentru a-şi atinge scopurile. Cea mai bună sondare politică a opiniei publice

presupune puţină ştiinţă statistică, puţină psihologie şi puţină alchimie. Cheia este următoarea: pentru a obţine răspunsuri care să-ţi fie de folos, trebuie să pui întrebările potrivite unui număr reprezentativ de posibili alegători.

Pe măsură ce ne apropiam de alegerile de la mijlocul mandatului, în noiembrie, sfătuitorii politici ai lui Bill ne-au asigurat că democraţii erau într-o formă relativ bună. Dar eu eram îngrijorată. După săptămîni întregi în care am zburat în toată ţara pentru campania în favoarea candidaţilor democraţi, nu puteam să înlătur sentimentul că sondajele de opinie făcute de alte grupări, precum şi cele făcute de democraţi nu aveau o bază solidă. Bănuiam că sondajele nu măsurau, în adîncul politicii americane, curentele de opoziţie vehementă ale dreptei şi indiferenţa demoralizatoare a susţinătorilor noştri. Unul dintre secretele înţelegerii sondajelor de opinie este identificarea intensităţii sentimentelor alegătorilor. Majoritatea alegătorilor pot spune că îi interesează măsurile de siguranţă legate de arme, dar nu sînt atît de fermi ca minoritatea alegătorilor care se opun oricărui fel de control asupra armelor. Aceştia din urmă par să voteze pentru sau împotriva unui candidat doar în funcţie de acest lucru, considerat problemă-cheie. Majoritatea votează avînd în vedere alte probleme sau nu votează deloc. Ştiam că multe din realizările administraţiei puteau fi considerate probleme-cheie. Majoritatea alegătorilor republicani s-au opus vehement taxelor pe venituri mari pentru reducerea deficitelor sau legii Brady şi interzicerii armelor de atac, care a fost votată în 1994 şi a făcut ilegală producerea, vinderea sau posedarea a nouăsprezece dintre cele mai periculoase arme semiautomate. Asociaţia Naţională a Armelor, dreapta religioasă şi grupul împotriva taxelor pe profit erau mai motivate ca oricînd.

Ştiam, de asemenea, că nucleul susţinătorilor Partidului Democrat s-a simţit deziluzionat de eşecul nostru în reforma sănătăţii sau trădaţi de raportul administraţiei cu NAFTA şi mă temeam că dezamăgirea lor ar putea umbri toate realizările pozitive ale

administraţiei şi ale liderilor democraţi. Democraţii nu păreau să fie prea grăbiţi să meargă la vot. Mulţi alegători independenţi sau nehotărîţi nu vedeau încă semne de îmbunătăţire a economiei sau efectele salutare ale deficitului redus pe rata dobînzii şi ale creşterii numărului locurilor de muncă.

În octombrie l-am sunat la telefon pe Dick Morris cerîndu-i o părere obiectivă în legătură cu proiectele noastre. Bill şi cu mine l-am considerat pe Morris un realizator de sondaje creativ şi un strateg genial, dar avea şi defecte serioase. Întîi de toate, nu simţea nici o mustrare de conştiinţă că lupta pe două fronturi, de partea tuturor. Cu toate că îl ajutase pe Bill să cîştige cinci curse guvernamentale, a lucrat şi pentru senatorii republicani conservatori de Mississippi, Trent Lott, şi de Carolina de Nord, Jesse Helms. Specialitatea lui Morris era să identifice alegătorii care oscilau între cele două partide. Sfaturile lui erau uneori neclare. Trebuia să faci o selecţie şi să extragi observaţiile şi ideile folositoare. Iar abilităţile lui erau dintre cele mai neaşteptate. Cu toate acestea, credeam că analiza lui Morris ar putea fi instructivă, dacă puteam să-l implicăm cu grijă şi în mod discret. Cu părerile lui sceptice despre oameni şi politică, Morris era opusul mereu optimistului Bill Clinton. Făcea din ţînţar armăsar: unde Bill vedea o linie argintie în fiecare nor, Morris vedea furtuni cu tunete.

Începînd din 1978, Morris a lucrat pentru Bill în campaniile lui guvernamentale, cu excepţia celei pierdute în 1980. Dar pînă în 1991, Morris recrutase mai mulţi candidaţi republicani, şi nici unul dintre democraţii din structura puterii nu-l plăcea şi nu avea încredere în el. Consilierii lui Bill l-au convins să nu-l folosească pe Morris pentru campania prezidenţială. I-am telefonat în octombrie 1994.

– Dick, i-am spus, aceste alegeri nu-mi par în regulă.

I-am spus că nu credeam în sondajele cu rezultat pozitiv şi că voiam să ştiu ce crede.

– Dacă îl conving pe Bill să te solicite, ne ajuţi?

Morris lucra pentru patru candidaţi republicani, dar nu acesta era motivul reţinerii sale.

– Nu-mi place felul în care am fost tratat, Hillary, a spus Morris cu accentul lui iute newyorkez. Oamenii au fost atît de răi cu mine!

– Ştiu, ştiu, Dick. Dar oamenii te socotesc un tip dificil.

L-am asigurat că va sta de vorbă doar cu Bill şi cu mine şi că vom încerca să înţelegem starea de spirit a alegătorilor şi ceea ce voiau să facă democraţii. Morris n-a putut rezista provocării. A conceput un set de întrebări pentru a verifica starea de spirit a naţiunii şi ne-a împărtăşit rezultatele sondajelor sale, care erau descurajante. În ciuda uriaşelor eforturi economice pe care le făcuse Bill – deficitul începea, în sfîrşit, să fie ţinut sub control, fuseseră create sute de mii de slujbe şi economia începea să înregistreze creşteri – majoritatea oamenilor nu ţineau cu adevărat cont de această redresare şi nu credeau încă în ea. Mulţi dintre cei care credeau nu le dădeau democraţilor nici o şansă. Morris ne-a spus că partidul avea mari probleme şi cea mai mare speranţă pentru schimbarea situaţiei era ca democraţii candidaţi să insiste asupra victoriilor concrete pe care oamenii le puteau recunoaşte sau aplauda, cum erau legea Brady, cea privind concediul parental şi AmeriCorps. El a susţinut că acest lucru ar putea ajuta la reabilitarea democraţilor. În loc să polemizeze împotriva Contractului, ceea ce făceau majoritatea candidaţilor democraţi, trebuia să fim mai expliciţi cu privire la realizările noastre. Bill a fost de acord şi a încercat să-i convingă pe liderii Congresului să pretindă recunoaştere pentru ceea ce făcuseră şi să se apere împotriva atacurilor violente.

Cu două săptămîni înainte de alegeri, Bill şi cu mine am făcut o scurtă pauză în preocupările noastre legate de alegerile de la mijlocul mandatului şi am călătorit spre Orientul Mijlociu, unde Bill a fost martor la semnarea acordului de pace israeliano-iordanian. Iar eu mi-am sărbătorit cea de-a patruzeci şi şaptea aniversare în trei ţări diferite – Egipt, Iordania şi Israel. Pe 26 octombrie am văzut piramidele de la Giseh în lumina dimineţii, iar, în timp ce

Bill se întîlnea cu preşedintele Mubarak şi cu Yasser Arafat pentru a discuta despre procesul de pace din Orientul Mijlociu, soţia preşedintelui Mubarak, Suzanne, a găzduit un mic dejun, cu tort, în cinstea zilei mele de naştere, în sufrageria care dădea spre Sfinx.

Hosni şi Suzanne Mubarak sînt un cuplu impresionant. Suzanne are masteratul în sociologie şi este o militantă energică pentru diversificarea opţiunilor femeilor şi ale copiilor şi pentru îmbunătăţirea educaţiei lor în Egipt, în ciuda opoziţiei unor fundamentalişti islamici. Preşedintele Mubarak are stilul şi figura unui vechi faraon – se face uneori această comparaţie astăzi. Deţine puterea din 1981, cînd a fost asasinat Anwar Sadat. În acele zile, a încercat să guverneze Egiptul controlîndu-i pe extremiştii musulmani, care au făcut cîteva încercări de a-l asasina. Ca şi alţi lideri arabi pe care i-am întîlnit, Mubarak a recunoscut dilema cu care se confrunta în guvernarea ţării, datorată tensiunilor dintre o minoritate educată, cu vederi occidentale, care urmărea modernizarea, şi o majoritate mai conservatoare, a cărei teamă pentru pierderea valorilor şi a modului tradiţional de viaţă poate fi manipulată politic. Să-ţi menţii echilibrul – şi să rămîi în viaţă – e o provocare intimidantă, dar tacticile lui Mubarak au dus uneori la critici că ar fi prea autocrat.

Am luat avionul de la Cairo spre Marele Rift din Iordania, pentru semnarea tratatului de pace dintre Iordania şi Israel, care punea capăt unei stări oficiale de război între cele două ţări. Ţinutul arid de la punctul de graniţă Avana mi-a amintit de scenariul din *Cele zece porunci*. Dar măreţia spectacolului şi a evenimentului depăşea cu mult orice poveste dramatică de la Hollywood. Doi lideri vizionari îşi asumau riscuri personale şi politice pentru pace. Soldaţi călîţi pe cîmpul de luptă, prim-ministrul Rabin şi regele Hussein bin Talal nu au renunţat niciodată la speranţa într-un viitor mai bun pentru poporul lor.

Nu trebuia să ştii că Hussein descindea din profetul Mahomed pentru a-ţi da imediat seama de prezenţa lui impunătoare şi de noblеţea lui înnăscută. Cu toate că era mic de statură, avea un aer

de lider. Transmitea o combinaţie unică de blîndeţe şi putere. Discursul lui era nuanţat, marcat de folosirea lui *sir* şi *ma'am.* Totuşi, zîmbetul prezent întotdeauna pe buze şi purtarea moderată îi accentuau demnitatea şi puterea. Era un supravieţuitor care intenţiona să găsească un loc pentru naţiunea lui într-o conjunctură geopolitică primejdioasă.

Partenera lui de viaţa, regina Noor, fostă Lisa Najeeb Halaby, e de origine americană şi a absolvit la Princetown. Tatăl ei, fostul preşedinte al Liniilor Aeriene Pan American, avea descendenţă siriano-libaneză, iar mama ei era suedeză. Noor era licenţiată în arhitectură şi planificare urbanistică şi lucra ca director de planificări pentru Liniile Aeriene Regale Iordaniene cînd l-a întîlnit pe rege, s-a îndrăgostit de el şi s-au căsătorit. Strălucea de mîndrie şi de afecţiune cînd era în prezenţa lui şi a copiilor, rîzînd cu uşurinţă şi adesea împreună cu ei. A devenit adînc implicată în dezvoltarea educaţională şi economică a ţării ei de adopţie şi i-a reprezentat poziţia şi aspiraţiile în America şi în întreaga lume. Cu inteligenţa şi farmecul ei şi cu sprijinul soţului, ea îşi îndrepta ţara spre modernizarea abordării problemelor femeilor şi ale copiilor. Bill şi cu mine aşteptam cu nerăbdare să ne petrecem timpul în particular, împreună cu regele şi regina.

În acea strălucitoare şi fierbinte amiază din Marele Rift, Noor, îmbrăcată în turcoaz, frumoasă ca un top model, era vizibil încîntată de implicarea ei în procesul de pace. Din coincidenţă, purtam şi eu ceva turcoaz, ceea ce a provocat o remarcă din partea unei femei din mulţime: „Acum ştim că turcoazul este culoarea păcii". După ceremonie, Bill şi cu mine am mers cu maşina împreună cu regele şi regina la casa lor de vacanţă din Aqaba, pe ţărmul Mării Roşii. Noor m-a surprins celebrîndu-mi ziua de naştere cu un al doilea tort, avînd în vîrf lumînări pe care nu am putut să le sting. Regele s-a oferit, în glumă, să-mi sară în ajutor. N-a avut mai mult succes decît mine. Cu o strălucire în ochi, regele a spus: „Uneori nici chiar ordinele regelui nu sînt luate în seamă".

Mă gîndesc adesea la acea după-amiază perfectă cînd speranţa pentru pace era atît de mare.

Mai tîrziu în acea zi, Bill a devenit primul preşedinte american care se adresa unei sesiuni reunite a parlamentului iordanian, în capitala Amman. Zborul cu avionul începea să-şi spună cuvîntul, iar petrecerea de adio a fost extenuantă. Am stat în sală privindu-l pe Bill cum vorbeşte, în timp ce toţi cei din jurul meu, lideri ai personalului de la Casa Albă şi oficiali ai cabinetului începeau să se lase pe spate deoarece, rînd pe rînd, pierdeau bătălia cu somnul. Am continuat să-mi înfig unghiile în palmă şi să-mi ciupesc braţele – un truc pe care l-am învăţat de la agenţii mei din Serviciul Secret. Pentru a doua oară am luat masa cu regele şi regina, o cină privată la reşedinţa lor oficială. Nu era un palat în adevăratul sens al cuvîntului, ci, mai degrabă, o casă mare şi confortabilă, mobilată modest, dar cu mult bun-gust. Eram patru şi am mîncat la o masă rotundă din colţul unei camere calde şi primitoare. Ne-am petrecut noaptea în palatul al-Hashimiya, o casă regală modernă pentru oaspeţi, situată pe un deal din nordul oraşului cu o privelişte splendidă spre dealurile inundate de soare şi spre minaretele din deşerticul regat haşemit.

Din Iordania am mers în Israel, unde Leah Rabin avea pregătit un al treilea tort pentru ziua mea de naştere, iar Bill a rostit un alt discurs istoric – de data aceasta în faţa Knessetului la Ierusalim. În drum spre casă, am avut sentimentul că Israelul era cu un pas mai aproape de securitate şi pace.

Această vizită a fixat mai clar obiectivele lui Bill în politica externă. Pe lîngă rolul său esenţial în reducerea tensiunilor din Orientul Mijlociu, el se concentra acum pe lungile decenii de conflicte din Irlanda de Nord. Şi, după un an foarte greu de diplomaţie şi debarcarea trupelor americane în Haiti, în cele din urmă junta militară a fost de acord să cedeze şi să recunoască puterea preşedintelui ales, Jean-Bertrand Aristide. Departe de privirile publicului şi ale presei, criza nucleară din Coreea de Nord fusese

dezamorsată pentru moment, ca rezultat al acordului din 1994 în care Coreea de Nord a acceptat să înghețe programul de fabricare a armelor nucleare și, în cele din urmă, să le distrugă în schimbul ajutorului de la Statele Unite, Japonia și Coreea de Sud. Cu toate că am aflat mai tîrziu că nord-coreeni au încălcat înțelegerea cel puțin în spirit, dacă nu chiar în literă, în acel moment semnarea acordului a preîntîmpinat un potențial conflict militar. Dacă nu se ajungea la o înțelegere, Coreea de Nord ar fi produs suficient plutoniu pînă în anul 2002 pentru a face zeci de arme nucleare sau pentru a deveni o fabrică de plutoniu, vînzînd substanța cea mai letală din lume celor mai importanți ofertanți.

Acțiunile lui Bill pe scena mondială l-au făcut să urce în sondajele de opinie din ultima săptămînă a lunii octombrie și a fost îndemnat să meargă în campanii pentru a-i susține pe candidații democrați. Ca întotdeauna, a cerut părerile multor prieteni și confidenți, consilieri mai mult sau mai puțin oficiali.

Simțeam că ar fi fost mai bine pentru Bill să nu meargă prea mult în campanii dacă poporul american prefera să-l vadă în postura de om de stat, nu de politician. În cele din urmă, Bill n-a putut rezista atracției campaniilor și a devenit șeful de campanie pentru partidul său.

Fusese o perioadă neliniștită, atît în țară, cît și la Casa Albă, unde au avut loc două incidente alarmante. În septembrie, un om s-a prăbușit cu un avion mic în rezidința principală, la vest de porticul dinspre sud. Din întîmplare, în noaptea aceea noi dormeam în Casa Blair, pentru că lucrările de înlocuire a sistemului de încălzire și de aer condiționat din rezidință ne-au forțat să ieșim din apartamentele noastre private. Pilotul a murit în accident și nimeni nu știe exact de ce a avut loc acea cascadorie. În aparență era deprimat și voia să atragă atenția, dar poate nu a vrut să se sinucidă. Totuși, faptul că a trecut de sistemele de securitate cu atîta ușurință ar fi trebuit să atragă tuturor atenția asupra pericolelor pe care le putea ridica fie și un mic avion.

Apoi, pe 29 octombrie, eram la o întrunire electorală cu senatorul Dianne Feinstein la San Francisco, cînd Serviciul Secret m-a condus într-o mică sală alăturată. George Rogers mi-a spus că președintele era la telefon și că voia să vorbească cu mine.

– Nu vreau să-ți faci griji, mi-a spus Bill, dar voiam să-ți spun că cineva a tras spre Casa Albă.

Un om cu o haină de ploaie se plimba pe lîngă gardul din Pennsylvania Avenue, cînd deodată a scos o armă semiautomată de sub haină și a deschis focul. Cîțiva trecători l-au imobilizat înainte de a-și reîncărca pușca și, în mod miraculos, nimeni nu a fost rănit. Era o zi de sîmbătă și Chelsea era în casa unei prietene, în timp ce Bill era sus și se uita la un meci de fotbal. Nu au fost niciodată în pericol fizic, dar era deconcertant să afli că, înainte de a începe să tragă, omul cu arma văzuse pe terenurile de lîngă Casa Albă un om înalt, grizonat, care de la distanță semăna cu președintele. Agresorul era un mînuitor nu foarte priceput al armei, care îl amenințase pe un senator pentru că era furios din cauza legii Brady și a interzicerii armelor. Cu o lună mai devreme, noua lege îl împiedicase să-și cumpere un pistol. Cînd m-am întors la Casa Albă am cercetat-o atent și totul părea normal, cu excepția cîtorva găuri lăsate de gloanțe în fațada din Aripa de Vest.

Mai tîrziu în acea zi, Bill și cu mine am stat de vorbă cu Dick Morris la telefon în biroul meu de lîngă dormitorul din Casa Albă. El analizase datele sondajelor pe care le adunase și ne-a spus că vom pierde decisiv atît în Cameră, cît și în Senat.

Am primit veștile proaste care îmi confirmau intuițiile. Și Bill credea în evaluarea lui Morris. El a făcut singurul lucru pe care-l credea folositor în condițiile date și anume să conducă și mai susținut campania. În săptămîna aceea a colindat țara, ajungînd în Detroit, Duluth și în alte locuri din vest și din est. Nu a contat prea mult.

Mi-am început programul în ziua alegerilor ca într-o zi oarecare. Am salutat-o pe Eva Ahtisaari, Prima Doamnă a Finlandei, și pe Tipper Gore. M-am întîlnit cu Marike de Clerk, fosta Primă Doamnă a

Africii de Sud, care vizita Washington-ul. Spre sfîrşitul după-amiezii starea de spirit de la Casa Albă era ca după o înmormîntare.

Bill şi cu mine am cinat împreună cu Chelsea în mica bucătărie de la etajul al doilea. Voiam să fim singuri cînd auzeam rezultatele alegerilor, care prevesteau un dezastru total. Cu toate că senatorul Feinstein aproape cîştigase realegerea, democraţii au pierdut opt locuri în Senat şi un zdrobitor număr de cincizeci şi patru de locuri în Cameră – făcînd loc majorităţii republicane pentru prima oară de la preşedinţia lui Eisenhower. Democraţii care au candidat fuseseră înfrînţi pretutindeni. Giganţii partidelor, cum ar fi Tom Foley din Washington şi guvernatorul Mario Cuomo din New York, au pierdut alegerile. Prietena mea Ann Richards a pierdut guvernarea Texasului în favoarea unui bărbat cu nume celebru: George W. Bush.

În cele din urmă, Chelsea s-a retras în camera ei să se pregătească pentru şcoală. Bill şi cu mine am rămas singuri la masa din bucătărie, urmărind pe ecranul televizorului şi încercînd să dăm un sens rezultatelor. Poporul american ne trimisese un mesaj puternic. Rezultatele alegerilor erau zdrobitor de nefavorabile, cu mai puţin de jumătate dintre alegătorii înregistraţi prezenţi la vot şi cu un număr semnificativ mai mare de absenţi democraţi decît republicani. Singura licărire de lumină în acest peisaj înfricoşător era că „mandatul uriaş“ al republicanilor reflecta votul a mai puţin de un sfert din electorat.

Totuşi, acest lucru nu a temperat bucuria lui Newt Gingrich în faţa camerelor de filmat în noaptea aceea, pentru a pretinde merite pentru victoria republicanilor. Ştia deja că va deveni următorul preşedinte al Camerei, primul republican care să deţină acea poziţie din 1954. S-a oferit cu generozitate să lucreze cu democraţii pentru a trece Contractul cu America prin Congres într-un timp record. Era descurajant să-ţi imaginezi următorii doi ani cu Camera şi Senatul controlate de republicani. Bătăliile politice aveau să fie şi mai înverşunate, iar administraţia în defensivă pentru a-şi menţine ceea ce cîştigase pentru ţară. Cu o conducere

republicană era foarte probabil că Congresul va demonstra adevărul aforismului lui Lyndon Johnson: „Democraţii fac legile; republicanii investighează“.

Dezamagită, m-am întrebat cît de mare era vina mea în acest dezastru: dacă am pierdut alegerile din cauza programului pentru sănătate; dacă mă jucasem cu acceptarea de către cetăţeni a rolului meu activ şi am pierdut. Şi m-am străduit să înţeleg cum devenisem un fel de paratrăsnet pentru furia oamenilor.

Bill era distrus şi era dureros să văd atîta suferinţă la cineva pe care-l iubeam atît de mult. Încercase să facă ce crezuse că e bine pentru America şi ştia că atît succesele lui, cît şi înfrîngerile ajutaseră la înfrîngerea prietenilor şi aliaţilor săi. Îmi aduc aminte cum s-a simţit cînd a pierdut în 1974 şi în 1980; acum era mai rău; miza era mai mare şi a simţit că şi-a dezamăgit partidul.

Era nevoie de timp, dar Bill era hotărît să înţeleagă ce nu mersese bine în aceste alegeri şi să-şi dea seama cum să-şi articuleze şi să-şi reevalueze agenda. Ca întotdeauna, am început o conversaţie care avea să continue luni de zile. Am avut întîlniri cu prieteni şi consilieri în legătură cu ce urma să facă Bill. Mai mult decît orice, voiam ca preşedinţia lui Bill să fie încununată de succes. Aveam încredere în el şi în speranţele lui pentru viitorul naţiunii. Ştiam, de asemenea, că voiam să-i fiu un partener de folos şi un sprijin eficient pentru problemele care mă preocupaseră tot timpul vieţii. Numai că nu ştiam cum aveam să ajung acolo pornind de unde eram acum.

CONVERSAŢII CU ELEANOR

Există un vechi blestem chinezesc: „Fie să trăieşti în vremuri interesante“, care a devenit o glumă obişnuită în familia noastră. Bill şi cu mine ne întrebam unul pe celălalt: „Ei, ce zici, ţi se par interesante vremurile?“ Acest adjectiv nu descria experienţa. Săptămînile care au urmat dezastrului alegerilor de la mijlocul mandatului au fost dintre cele mai dificile din toată perioada cît am stat la Casa Albă. În zilele mele mai bune, am încercat să văd înfrîngerea ca parte a declinului normal şi a cursului ciclului electoral, datorate schimbării pieţei politice. În zilele proaste, m-am învinovăţit că nu am lucrat cum trebuie la sistemul de sănătate, că am abordat problema prea năvalnic şi mi-am întărîtat adversarii. Erau mulţi oameni – în interiorul şi în afara Casei Albe – gata să arate cu degetul. Erau greu de ignorat bîrfa şi bombăneala, dar Bill şi cu mine ne-am axat pe ceea ce puteam face pentru a ne aduna forţele. Trebuia să dezvoltăm o nouă strategie pentru un nou mediu politic.

Într-o dimineaţă tristă de noiembrie m-am oprit la birou după o întîlnire cu Bill în Biroul Oval şi m-am uitat la fotografiile înrămate ale lui Eleanor Roosevelt puse pe masă. Sînt o mare admiratoare a doamnei Roosevelt şi de mult timp colecţionez portrete şi fotografii care-mi amintesc de cariera ei. Văzîndu-i faţa calmă, hotărîtă, mi-au venit în minte cîteva din vorbele ei înţelepte: „O femeie e ca un pliculeţ cu ceai“, spunea doamna Roosevelt.

„Nu ştii niciodată cît e de tare pînă cînd n-o pui în apă fierbinte.“ Era timpul să discut din nou cu Eleanor.

Adesea glumeam în discursurile mele că aveam conversaţii imaginare cu doamna Roosevelt pentru a-i cere sfatul în diferite probleme. E, de fapt, un exerciţiu mintal folositor în analizarea problemelor, dacă alegi persoana potrivită pe care s-o vizualizezi. Eleanor Roosevelt era ideală. Urmărindu-i cariera, am descoperit că e una dintre cele mai controversate Prime Doamne. Oriunde mergeam, doamna Roosevelt părea să fi fost acolo înaintea mea. Am vizitat oraşe prăfuite, împrejurimile sărace ale New York-ului şi avanposturi îndepărtate, cum era Uzbekistanul, unde Eleanor îşi croise deja drum. Ea a luptat cu succes pentru multe cauze importante pentru mine: drepturile civile, legile legate de maternitate, refugiaţi şi drepturile omului. A fost aspru criticată de presă şi de anumite persoane din guvern pentru că a încercat să definească rolul Primei Doamne în termeni proprii. Eleanor a fost caracterizată în fel şi chip, de la agitator comunist pînă la babă, care-şi bagă nasul unde nu-i fierbe oala. A fost un ghimpe în coastă pentru anumiţi membri din administraţia soţului ei – secretarul de la Interne, Harold Ickes Sr. (tatăl şefului de personal al lui Bill) s-a plîns că ea n-ar trebui să se amestece, ci să „se limiteze la croşetat“ – şi pentru directorul FBI, J. Edgar Hoover, pe care îl scotea din minţi. Dar spiritul şi devotamentul ei erau de neclintit şi nu şi-a lăsat niciodată criticii să-i pună bete în roate.

Aşadar, ce ar avea de spus doamna Roosevelt despre problemele mele actuale? Nu prea multe, cred. După părerea ei, nu avea sens să dramatizezi problemele de zi cu zi. Pur şi simplu trebuia să-ţi continui treaba şi să faci tot ce îţi stă în putere în împrejurările date.

Controversa poate duce la o izolare îngrozitoare, dar Eleanor Roosevelt avea prieteni buni pe care se baza şi-o sprijineau cînd se simţea nesigură sau avea probleme în lumea politicii. Consilierul de bază al lui Franklin D. Roosevelt, Louis Howe, îi fusese

confident, alături de reporterul de la Associated Press, Lorena Hickok, şi de secretara ei personală, Malvina „Tommy“ Thompson.

Eu am fost norocoasă să fiu înconjurată de un personal minunat, loial, şi de un mare cerc de prieteni. Cu toate că nu mi-o puteam închipui pe doamna Roosevelt vorbind cu confidenţii ei, am încercat. Prietenele mele din Arkansas, Diane Blair şi Ann Henry, care au vizitat Casa Albă în timpul săptămînilor de după alegeri şi care mă cunoşteau bine, mi-au oferit sprijin precum şi analize de perspectivă utile în privinţa politicii şi a istoriei.

Prieteni din ţară şi de peste hotare au sunat să vadă dacă îmi era bine. Regina Noor urmărea politica americană din Amman. Ea mi-a telefonat curînd după alegerile de la mijlocul mandatului pentru a mă încuraja. Cînd familia ei trecea prin perioade dificile, mi-a zis, îşi spuneau unul altuia că trebuie „să soldăţească“ mai departe. Mi-a plăcut expresia şi am început să o folosesc pentru a-mi încuraja oamenii. Totuşi, uneori eu eram cea care avea nevoie de susţinere.

Într-o dimineaţă de pe la sfîrşitul lui noiembrie, Maggie Williams a convocat o adunare de zece femei ale căror păreri le apreciam în mod deosebit: Patti, organizatoarea programului meu, Ann, secretara socială de la Casa Albă, Lisa, secretara mea de presă, Lissa, cea care-mi scrie discursurile, Melanne, şef-adjunct al personalului, Mandy Grunwald, Susan Thomases, Ann Lewis, o democrată activistă de mult timp şi iscusit analist politic, care a apărut adesea la televiziune apărînd proiectele mele şi pe cele ale administraţiei; şi Evelyn Lieberman, o prezenţă formidabilă în Hillaryland, unde se ocupa de logistică şi de conexiuni de programe. Ea a devenit ulterior prima femeie cu funcţia de şef-adjunct al personalului de la Casa Albă şi mai apoi a fost numită subsecretar de Stat pentru Diplomaţie şi Afaceri Publice sub Madeleine Albright. Aceste femei se întîlneau o dată pe săptămînă pentru a discuta idei şi strategii politice. Evelyn, în stilul ei obraznic, a inventat un nume pentru toate întrunirile femeilor: „întîlnirile Chix“. Deoarece acestea erau animate, deschise şi complet libere, participam ori de cîte ori puteam.

Membrele Chix se adunaseră pentru această întîlnire în istorica Map Room[1] de la etajul întîi al reşedinţei. Aici, preşedintele Franklin D. Roosevelt împreună cu Winston Churchill şi alţi lideri aliaţi au pus la cale mişcările trupelor în timpul celui de Al Doilea Război Mondial, pe hărţile militare atîrnate de pereţi. Treizeci de ani mai tîrziu, în timpul Războiului din Vietnam, Henry Kissinger, atunci secretar de Stat, şi ambasadorul sovietic în Statele Unite s-au întîlnit în Map Room, după ce preşedintele Nixon a ordonat minarea portului Haiphong. La începuturile administraţiei Ford, camera a fost transformată într-un depozit.

Cînd i-am descoperit istoria, m-am decis să renovez încăperea şi să-i redau grandoarea. Am găsit acolo una dintre hărţile strategice originale ale lui Roosevelt, care arăta poziţia aliaţilor în Europa în anul 1945. Harta fusese făcută sul şi păstrată de tînărul aghiotant al preşedintelui, George Elsey, care a donat-o Casei Albe cînd a aflat că voiam să renovez camera. Am atîrnat-o deasupra căminului.

Harta a provocat emoţia vizitatorilor care trăiseră în timpul celui de Al Doilea Război Mondial. Cînd profesorul Uwe Reinhardt – un economist de origine germană care m-a sfătuit în legătură cu sistemul sănătăţii – a văzut-o, ochii i s-au umplut de lacrimi. Mi-a spus că, băiat fiind, el şi mama lui au rămas în Germania, în timp ce tatăl lui fusese trimis pe frontul rusesc. Uwe mi-a arătat pe hartă unde s-au ascuns el şi mama lui pentru a evita lupta şi bombardamentele şi cum l-au salvat soldaţii americani. Altă dată, Bill şi cu mine am luat cina în faţa şemineului din Map Room, împreună cu Hilary Jones, un vechi prieten din Arkansas care luptase pe frontul european. Hilary mi-a arătat pe hartă drumul făcut de unitatea lui către nord, în timpul luptelor din Italia.

---

[1] „Camera hărţilor“.

Datorită istoriei camerei, mi se părea potrivit ca întîlnirea în care să-mi clarific strategia să aibă loc acolo. Maggie a convocat aceste adunări pentru că a înţeles că în presiunea de la Casa Albă era important ca eu să am un loc unde puteam să spun tot ce gîndeam, fără să mă tem de interpretări greşite sau de scornelile presei. Credea că aceste întîlniri ne vor fi de folos tuturor – mai ales mie – pentru a ne concentra din nou asupra problemelor importante şi pentru a ne reafirma încrederea în programele şi planurile administraţiei.

Femeile stăteau deja în jurul unei mese pătrate cînd am intrat eu. Pînă în acel moment putusem să-mi ascund supărarea şi descurajarea faţă de toţi membrii personalului meu, cu excepţia lui Maggie, care părea să ştie exact cum mă simţeam, fie că o arătam, fie că nu. Acum totul a ieşit la suprafaţă. Abţinîndu-mă să nu plîng, cu o voce pierită, mi-am cerut scuze. Îmi părea rău că, probabil, am dezamăgit pe toată lumea şi am contribuit la înfrîngerea noastră. Nu se va mai repeta. Le-am spus că mă gîndeam la retragerea din viaţa politică activă şi din obligaţiile de partid, în principal pentru că nu voiam să împiedic munca soţului meu. Şi mi-am anulat participarea la un forum despre Primele Doamne în seara aceea, un eveniment organizat de Universitatea George Washington şi moderat de un prieten de-al meu, istoricul Carl Sferrazza Anthony. Nu găseam nici un motiv să merg. Toată lumea asculta cu calm, în perfectă linişte. Apoi, rînd pe rînd, fiecare mi-a spus de ce nu trebuie să renunţ sau să mă retrag. Prea mulţi alţi oameni, în special femei, contau pe mine.

Lissa Muscatine a descris o discuţie pe care o avusese recent la un curs de la Universitatea Americană, unde a explicat munca ei ca scriitoare de discursuri la Casa Albă. Le-a spus studenţilor că preşedintele şi cu mine am făcut mai mult decît să ne ocupăm de drepturile femeilor la locul de muncă. Casa Albă o angajase pe Lissa chiar dacă era însărcinată cu gemeni cînd a concurat pentru slujbă. Ea le-a spus studenţilor că, atunci cînd s-a întors să lucreze pentru mine cu normă întreagă, după concediul de maternitate, am

încurajat-o să-şi organizeze orarul şi să lucreze acasă dacă era nevoie, ca să-şi poată petrece timpul cu copiii. După curs, zeci de tinere s-au adunat în jurul ei pentru a-i pune întrebări şi pentru a-i spune cît de încurajator era să audă că există mame care lucrau la Casa Albă.

– Tinerii văd în tine un exemplu pentru viaţa lor. Tu eşti un model, a spus Lissa. Ce fel de mesaj vei transmite dacă te-ai retrage din viaţa activă?

Încurajată de sprijinul prietenelor mele, m-am dus din simţul datoriei la Hotelul Mayflower în acea seară, pentru forumul Primelor Doamne. Publicul era entuziast şi clar de partea mea, ceea ce era încurajator. M-am simţit plină de energie şi de speranţă pentru prima dată de la alegeri şi gata să intru în luptă, mai ales acum că Bill avea de-a face cu un Congres controlat de republicani şi de liderii lor combatanţi. Eleanor Roosevelt a spus odată: „Dacă mă simt deprimată, merg să lucrez“.

Era un sfat bun şi pentru mine.

Newt Gingrich îmi dăduse prilejul perfect. De curînd preşedinte republican al Camerei, era dornic să-şi arate abilităţile politice. Aproape imediat, impulsivitatea şi emfaza lui de dreapta au ridicat steaguri roşii pentru el şi partidul lui, cînd s-a iscat o controversă minoră privind remarcele făcute de el în legătură cu reforma asistenţei sociale şi cu orfelinatele. Cîţiva republicani sugeraseră că statul putea reduce alocaţiile prin plasarea în orfelinate a copiilor unor mame care beneficiau de asistenţă socială. Ideea era de a interzice statelor să mai plătească alocaţii pentru două grupuri de copii: cei a căror paternitate nu era stabilită şi cei născuţi în afara căsătoriei de tinere cu vîrsta sub optsprezece ani. Economiile, în conformitate cu această propunere, urmau a fi folosite pentru a înfiinţa orfelinate şi pentru a construi locuinţe sociale pentru mamele singure.

Credeam că era o idee oribilă. Toată munca pe care o făcusem cu copiii m-a convins că le este aproape totdeauna cel mai bine alături de famiile lor, că sărăcia nu e o descalificare pentru nişte

părinţi buni, că sprijinul financiar şi social pentru familiile cu probleme, inclusiv sărăcia, trebuia să fie un prim pas, înainte ca noi să le abandonăm şi să le luăm copiii. Doar cînd copiii sînt în pericol din cauza abuzurilor ori neglijaţi, guvernul ar trebui să intervină, să-i apere şi să-i mute în locuinţe alternative, departe de casă.

Într-un discurs în faţa femeilor din New York, pe 30 noiembrie 1994, i-am criticat pe Gingrich şi echipa lui republicană pentru promovarea legislaţiei care-i pedepsea pe copii pentru acte pe care nu le puteau controla. Am spus că remarcele lui despre orfani erau absurde şi incredibile. Ironia sorţii, am gîndit: în campania din 1992, republicanii mă etichetaseră ca „antifamilie" deoarece am sprijinit luarea copiilor neglijaţi şi rău trataţi de lîngă părinţii care nu puteau sau nu voiau să aibă grijă de ei. Acum republicanii propuneau îndepărtarea copiilor de părinţii lor pur şi simplu pentru că erau născuţi în afara căsniciei sau din mame sărace.

Cîteva zile mai tîrziu, Gingrich a apărut în NBC la emisiunea *Meet the Press* şi mi-a replicat:

– I-aş cere să meargă la Blockbuster şi să închirieze filmul lui Mickey Rooney despre Boys Town [un orfelinat]... Nu-i înţeleg pe liberalii care trăiesc în enclave ale siguranţei şi care spun: „O, ar fi un lucru teribil. Uitaţi-vă la familia lui Norman Rockwell care s-a destrămat..."

I-am răspuns lui Gingrich printr-un lung articol din *Newsweek*. Concluzia mea era: „Acesta e un mare amestec al guvernului în viaţa cetăţenilor, în cel mai rău mod".

Articolul din *Newsweek* a mai potolit dezbaterea despre orfelinate, dar atmosfera a devenit mai ciudată după ce mama lui Gingrich, crezînd că nu e în direct, i-a spus lui Connie Chung într-un interviu televizat că fiul ei mă numea „căţea" cînd vorbea despre mine.

M-am hotărît să ignor ultima rundă de atacuri şi să încerc să-l abordez în alt mod pe Gingrich: i-am trimis o notă scrisă de mînă, invitîndu-l pe el şi familia lui să facă un tur al Casei Albe. Cîteva săptămîni mai tîrziu, Gingrich, soţia lui de atunci, Marianne, sora lui, Susan, şi mama lui au venit cu mine să facem acest tur. În afara faptului că vizita a avut loc, ea n-a fost memorabilă, cu excepţia unui scurt schimb de opinii în timp ce ne beam ceaiul într-un salon. Uitîndu-se la mobilă, Gingrich a început să laude istoria Americii. Soţia lui l-a întrerupt imediat.

– Ştii, el va continua în felul acesta, fie că ştie despre ce vorbeşte, fie că nu, a spus Marianne.

Mama lui Gingrich a sărit imediat să-i ia apărarea.

– Newty e istoric, a spus ea, Newty *întotdeauna* ştie despre ce vorbeşte.

Într-un fel, hărţuielile de după alegeri mi-au fost de folos, pentru că m-au făcut să mă străduiesc să găsesc un mod pozitiv de a răspunde diatribelor de dreapta. Mi-am dat seama că trebuia să-mi spun propriul punct de vedere şi să-mi definesc propriile valori într-un fel care ar putea fi evaluat direct de oameni, fără a mai fi distorsionat sau prost interpretat. Scrierea articolului din *Newsweek* parcă mi-a mărit potenţialul propriei voci. Am început să mă gîndesc la conceperea unor proiecte mai ambiţioase, în care să-mi spun părerea depre necesitatea încrederii în sine şi a sistemelor de suport social în îmbunătăţirea vieţii oamenilor. Voiam să scriu o carte despre creşterea copiilor în lumea de astăzi şi să atrag oamenii în jurul ideii că „e nevoie de un sat întreg pentru a creşte un copil", după cum spune un proverb african. Nu scrisesem niciodată o carte, dar am cunoscut curînd oameni care scriseseră şi care mi-au oferit ajutor.

Bill şi cu mine o cunoscuserăm pe Marianne Williamson, o autoare de best-seller-uri, la una din întrunirile Renaissance Weekends, şi ea sugerase să ne întîlnim cu un grup de oameni din afara lumii politice, pentru a discuta obiectivele lui Bill pentru cei doi ani de mandat rămaşi. Această propunere mi-a atins o coardă sensibilă şi am invitat-o să convoace o adunare la Camp David, pe 30 şi 31 decembrie.

Lista de oaspeţi a lui Williamson îi includea pe Tony Robbins, a cărui carte *Awaken the Giant Within*[1] era un best-seller naţional, şi

[1] *„Deşteptîndu-l pe uriaşul dinăuntru".*

pe Stephen R. Covey, care a scris foarte populara carte *7 Habits of Highly Effective People*[1]. Dacă milioane de americani le ascultau sfaturile, mă gîndeam că ar putea fi de folos să ascult şi eu ce au de spus. Williamson le-a invitat, de asemenea, pe Mary Catherine Bateson şi pe Jean Houston. Profesor, autor, antropolog şi fiica antropologilor Gregory Bateson şi Margaret Mead, Bateson se specializase în antropologie culturală şi în problema genurilor. Eram deja o mare admiratoare a cărţii ei din 1989, *Composing a Life*[2], care descria felul cum femeile îşi construiesc viaţa, combinînd ingredientele vieţii de zi cu zi în modul cel mai potrivit pentru ele. Opţiunile nu mai sînt guvernate de convenţiile care, în mod tradiţional, au determinat rolurile femeilor. Noi nu numai că putem, dar şi trebuie să fim imaginative şi să improvizăm cînd trecem prin viaţă, trebuie să profităm de talentele unice şi de prilejurile favorabile şi să reacţionăm la schimbările neprevăzute şi la cotiturile pe care le întîlnim în cale.

M-am trezit absorbită într-o conversaţie de ore întregi cu Mary Catherine şi cu Jean Houston, scriitoare şi lector despre istoria femeilor, culturile indigene şi mitologie. În timp ce Mary Catherine vorbeşte academic, moale şi preferă pantofii fini şi vestele, Jean îşi pune cape colorate şi caftane şi domină camera cu prezenţa ei masivă şi cu spiritul ei deschis. E o enciclopedie pe două picioare, recitînd poezii, pasaje din marile opere ale literaturii, evenimente istorice şi date ştiinţifice în acelaşi timp. Are un bagaj nesecat de glume bune şi de jocuri de cuvinte şi e gata să le dezvăluie oricui e dispus să rîdă pe săturate.

Jean şi Mary Catherine erau experte în două subiecte de importanţă imediată pentru mine. Ambele scriseseră numeroase cărţi, iar eu aveam nevoie de ajutor şi de sfaturi de la autori experimentaţi. Fusesem, de asemenea, rugată de către Departamentul de Stat să reprezint Statele Unite într-o vizită în cinci ţări din sudul Asiei.

[1] *„Şapte obiceiuri ale oamenilor foarte eficienţi“.*

[2] *„Alcătuind o viaţă“.*

Această vizită era crucială pentru mine şi am fost nerăbdătoare să încep pregătirile. Jean şi Mary Catherine călătoriseră mult în zonă, aşa că le-am invitat să-şi împărtăşească impresiile cu mine şi cu însoţitorii mei înainte de a pleca spre sudul Asiei, în martie, şi din nou, după întoarcere.

Am rezistat ideii de a exploata titlul de Primă Doamnă, preferînd să mă concentrez pe acţiuni şi politici specifice. Nu cred în simboluri, deoarece pot fi manipulate şi folosite greşit, şi întotdeauna am socotit că oamenii ar trebui judecaţi pe baza acţiunilor lor şi a consecinţelor acestora, nu în funcţie de ceea ce pretind sau par a fi. O Primă Doamnă ocupă o poziţie importantă; puterea ei derivă din cea a preşedintelui, nu e independentă. Acest lucru explică, în parte, stîngăcia mea în anumite momente ale rolului de Primă Doamnă. Încă de cînd eram mică, m-am străduit să am o voinţă proprie şi să-mi menţin independenţa. Oricît de mult îmi iubeam soţul şi ţara, a fost dificil să mă acomodez cu statutul de veşnic înlocuitor. Mary Catherine şi Jean m-au ajutat să înţeleg mai bine că rolul de Primă Doamnă e profund simbolic şi că mai bine m-aş gîndi cum să-l exploatez mai eficient acasă şi pe scena lumii.

Mary Catherine susţinea că acţiunile simbolice erau legitime şi că „simbolul poate fi eficient“. Credea, de exemplu, că simpla călătorie spre Asia de Sud ca Primă Doamnă, împreună cu Chelsea, va transmite un mesaj despre importanţa fiicelor. Dacă am vizita femei sărace de la ţară ar însemna să le sporim importanţa. Am înţeles ce voia să spună şi curînd m-am lăsat convinsă de ideea că puteam promova programul Clinton printr-o acţiune simbolică.

Prietenia mea cu Jean a fost dezvăluită un an mai tîrziu, într-o carte scrisă de Bob Woodward, *The Choice*[1], despre campania politică din 1996. Woodward o numea pe Jane, în mod melodramatic, „consilierul meu spiritual“ şi tot el a descris unele exerciţii verbale pe care ea mi le-a prezentat mie şi echipei mele pentru a ne

[1] *„Alegerea“.*

ajuta să găsim noi modalităţi de a privi munca pe care o făceam. Ţinea morţiş să vorbească despre perioada în care Jean mi-a cerut să-mi imaginez o conversaţie cu Eleanor Roosevelt. Deoarece adesea o invocam pe Eleanor în discursurile mele şi chiar făceam referire la conversaţiile imaginare cu ea pentru a-mi lămuri problemele, nu mi-a fost greu să răspund la sugestia lui Jean şi n-am aşteptat niciodată ca asta să stîrnească vreun interes. Dar un pasaj din cartea lui Woodward despre exerciţiul respectiv era transcris pe prima pagină din *Washington Post*, ca un expozeu.

În noaptea aceea Jim şi Diane Blair luau cina cu noi la Casa Albă, iar Jim a zis:

– Ei bine, Hill, după afacerea asta cu Eleanor cred că nu trebuie să-ţi mai faci probleme pentru Whitewater.

– Ce vrei să spui?

– Ei bine, dacă te mai investighează, acum poţi să pledezi pentru nebunie.

În ziua de după articolul din *Post*, am apărut la o întrunire anuală de familie, găzduită de Al şi Tipper Gore în Tennessee.

– Cu puţin înainte de sosire am avut una dintre conversaţiile mele cu Eleanor Roosevelt, am spus eu, declanşînd rafale de rîsete şi aplauze. Şi ea crede că e o idee minunată.

Autoironia era pentru mine o unealtă esenţială de supravieţuire şi preferabilă alternativei retragerii în buncăr, cu toată tentaţia din aceste ultime luni, după ce democraţii pierduseră controlul asupra Camerei şi a Senatului.

Bill şi cu mine ştiam că un Congres republican va continua cel puţin doi ani de atunci încolo investigaţiile Whitewater, iar Kenneth Starr părea să fie revigorat de rezultatele alegerilor. La sfîrşitul lui noiembrie, Webb Hubbell a căzut în plasa lui Starr.

Webb demisionase din slujba lui de la Departamentul de Justiţie în martie, cu un an în urmă, pentru a evita orice controversă, zicea el, în timp ce contracara acuzaţiile că îşi încărcase la plată clienţii de la firma de avocatură Rose. Webb n-a recunoscut niciodată că

existau anumite dovezi care justificau acuzaţiile împotriva lui. Chiar cînd venise la Camp David în vara anterioară pentru a juca golf cu Bill, ne-a asigurat că e nevinovat.

Dar în 1994, de Ziua Recunoştinţei, eram la Camp David cînd am auzit un reportaj la radio că Webb Hubbell şi Jim Guy Tucker, guvernatorul de Arkansas care i-a urmat lui Bill, vor fi puşi sub acuzare. Pînă acum auzisem multe reportaje de presă neconforme cu realitatea. Cu toate că m-au întristat aceste ştiri, am presupus că erau false. Ştiam, de asemenea, că, fie că are vreo bază reală, fie că nu, această ştire se va răspîndi extrem de rapid şi Webb (sau avocatul lui) trebuia să răspundă imediat. Bill şi eu l-am sunat pe Webb acasă, unde rumenea curcanul. După ce i-a urat o Zi a Recunoştinţei fericită, Bill mi-a dat telefonul.

I-am spus lui Webb ce auzisem despre acuzaţiile împotriva lui.

– Trebuie să dai dezminţire imediat, i-am spus. Nu poţi să laşi să circule asemenea informaţii false. E groaznic.

Webb mi-a zis că nu primise nici o scrisoare de la procurori care să-l informeze că era ţinta potenţială a unei acuzaţii penale. Apoi a schimbat brusc subiectul, spunîndu-mi pe cine avea invitaţi la masă şi ce găteau el şi soţia lui, Suzy. M-a enervat nonşalanţa lui. Fie că nu a luat în serios reportajul, m-am gîndit, fie că nu voia să se lase tulburat de el. Telefonul acela din Ziua Recunoştinţei a fost ultimul pe care eu şi Bill i l-am dat lui Webb. În memoriile sale, *Friends in High Places*[1], Webb explica faptul că avocatul lui primise o scrisoare cu o zi înaintea conversaţiei noastre telefonice, dar se hotărîse să aştepte pînă după Ziua Recunoştinţei pentru a-i spune lui Webb. El recunoaşte, de asemenea, că acuzaţiile împotriva lui erau adevărate şi că furase de la firma de avocatură într-o încercare zadarnică de a-şi achita nişte datorii pe care le ascunsese de familie şi de prieteni.

Pe 6 decembrie 1994, biroul lui Starr a anunţat că Hubbell a fost găsit vinovat de fraudă şi de evaziune fiscală. El a mărturisit că între

[1] *„Prieteni sus-puşi“*.

1989 şi 1992 a falsificat mai mult de patru sute de chitanţe pentru a-şi acoperi cheltuielile personale, înşelîndu-şi clienţii şi partenerii de la firma de avocatură Rose cu cel puţin 394 000 de dolari.

Eram şocată. Webb fusese un coleg de încredere şi era foarte admirat ca lider civic în Arkansas. Fusese un prieten drag. Îmi petrecusem foarte multe ore în tovărăşia lui. Ideea că i-a înşelat şi i-a minţit pe cei mai apropiaţi dintre ai lui era extrem de tristă. Aceasta mică problemă însemna o nouă înteţire a luptei pe cîmpul de bătălie Whitewater şi devenea greu de înfruntat.

De Crăciun am primit două daruri identice. Anne Bartley, o prietenă din Arkansas care făcea acte de caritate şi se oferise să lucreze voluntar la Casa Albă, şi Eileen Bakke, pe care o cunoşteam de la Renaissance Weekends şi din grupul meu de rugăciune, mi-au dat fiecare o copie a *Întoarcerii fiului risipitor* de Henry Nouwen, un preot olandez. Nouwen explorează parabola lui Iisus despre cel mai tînăr din cei doi fraţi care-şi părăsise tatăl şi fratele pentru a trăi o viaţa uşuratică. Atunci cînd, în cele din urmă, s-a întors acasă, a fost întîmpinat de tată şi respins de fratele mai mare, care fusese mai supus. În timpul perioadelor stresante din 1993 şi 1994, citisem Biblia şi alte cărţi despre religie şi spiritualitate. Familia noastră frecventa, de obicei, biserica metodistă din Washington, iar eu m-am simţit foarte încurajată de predici şi de sprijinul personal oferit de comunitate şi de preot, reverendul doctor Phil Wogaman. Grupul meu de rugăciune a continuat să se roage pentru mine, ca şi pentru mulţi alţi oameni din întreaga lume. Acest lucru ne-a ajutat foarte mult. Dar o formulare din cartea lui Nouwen m-a frapat ca o epifanie: „disciplina recunoştinţei". Aveam atîtea lucruri pentru care să fiu recunoscătoare, chiar în toiul pierderii alegerilor, al eşecului legat de eforturile zadarnice pentru aplicarea reformei în sistemul sănătăţii, al atacurilor partizane şi acuzatoare şi al morţii celor pe care îi iubisem. Trebuia doar să mă disciplinez şi să-mi aduc aminte cu cît de mult m-a binecuvîntat Dumnezeu.

AICI NU SE VORBEŞTE LIMBAJUL TĂCERII

Într-o după-amiază rece de la sfîrşitul lunii martie 1995, mi-am început prima vizită de durată peste hotare, nefiind însoţită de preşedinte. Patruzeci şi unu de pasageri au umplut avionul guvernamental şi au zburat de la Baza Andrews a Forţelor Aeriene, pentru o vizită oficială de douăsprezece zile în cinci ţări din sudul Asiei. Tovarăşii mei de drum erau membri ai personalului Casei Albe sau ai Departamentului de Stat, membri ai presei, agenţi ai Serviciului Secret, Jan Piercy, prietena mea de la Wellesley şi director executiv al Băncii Mondiale a Statelor Unite, şi, mai presus de toate, Chelsea. Vizita noastră a coincis în mod fericit cu vacanţa şcolară de primăvară. Tocmai împlinise cincisprezece ani şi începea să devină o tînără echilibrată şi matură. Voiam să împărtăşesc cu ea cîteva dintre ultimele aventuri ale copilăriei şi eram curioasă să văd cum reacţionează în faţa lumii extraordinare în care urma să intrăm, s-o văd prin ochii ei, precum şi printr-ai mei.

După un zbor de şaptesprezece ore, am aterizat în Islamabad, Pakistan, seara tîrziu, pe o furtună cumplită. Departamentul de Stat îmi ceruse să vizitez subcontinentul pentru a evidenţia implicarea administraţiei în regiune, deoarece nici preşedintele şi nici vicepreşedintele nu puteau face curînd o vizită în zonă. Vizita mea voia să demonstreze că această regiune strategică şi în continuă

schimbare era importantă pentru Statele Unite şi dorea să-i asigure pe liderii din tot sudul Asiei că Bill le sprijinea eforturile de consolidare a democraţiei, de extindere a pieţelor libere şi de promovare a toleranţei şi a drepturilor omului, inclusiv ale femeilor. Prezenţa mea în regiune era considerată un semn de preocupare şi de implicare.

Cu toate că nu puteam petrece mult timp în fiecare ţară, voiam să mă întîlnesc cu cît mai multe femei pentru a accentua corelaţia dintre progresul femeilor şi statutul social şi economic al ţării. Problemele de dezvoltare m-au interesat încă din timpul cînd lucram cu Bill pentru comunităţile sărace din ţinuturile rurale ale Arkansas-ului, dar aceasta era prima mea implicare serioasă în dezvoltarea lumii. Am făcut cîteva pregătiri la începutul lui martie, cînd am călătorit spre Copenhaga, Danemarca, pentru a reprezenta Statele Unite la *summit*-ul pentru Dezvoltare Socială al Naţiunilor Unite. Conferinţa mi-a întărit convingerea că oamenii şi comunităţile lumii sînt mai legate şi mai interdependente ca oricînd în istoria umanităţii şi că americanii vor fi afectaţi de sărăcia, boala şi dezvoltarea popoarelor aflate la capătul lumii.

Chinezii au o vorbă veche care spune că femeile susţin jumătate din cer, dar în cea mai mare parte a lumii, în realitate, susţin mai mult de jumătate. Femeile au o mare responsabilitate în bunăstarea familiei. Totuşi, munca lor e adesea subestimată şi nu e răsplătită corespunzător de familie sau de economia oficială. Aceste inechităţi sînt foarte vizibile în Asia de Sud, unde mai mult de un miliard de oameni trăiesc într-o sărăcie înfiorătoare – majoritatea femei şi copii. Bietele femei şi fete sînt oprimate şi suferă din cauza regimurilor discriminatorii, li se interzic educaţia şi asistenţa medicală şi sînt victimizate cu o violenţă care îşi are rădăcinile în tradiţie. Oamenii legii adesea închid ochii în faţa infracţiunilor care includ lovirea soţiilor, arderea mireselor şi uciderea pruncilor de sex feminin; în anumite comunităţi, femeile violate pot fi duse la închisoare pentru adulter. În ciuda acestor prejudecăţi înrădăcinate,

au fost semne de schimbare pretutindeni în subcontinentul indian, în şcolile de fete şi în programele care dau femeilor posibilitatea să se afirme, oferindu-le şansa de a-şi cîştiga propriile venituri.

Guvernul Statelor Unite a susţinut multe proiecte încununate de succes, dar noua majoritate republicană din Senat şi Cameră urmărea să taie masiv din ajutoarele pentru străinătate, care se ridicau la mai puţin de 1% din bugetul federal. Am susţinut mult timp Agenţia Statelor Unite pentru Dezvoltare Internaţională – USAID – şi am sperat să mă folosesc de reflectoarele mass-media care mă însoţeau ca Primă Doamnă pentru a demonstra impactul tangibil al programelor iniţiate de Statele Unite pentru dezvoltarea lumii. Diminuarea acestui ajutor va dăuna femeilor cu probleme deosebite şi va contrazice strategiile care s-au dovedit a fi în beneficiul ţărilor sărace şi al Statelor Unite. Cînd femeile suferă, suferă şi copiii lor, iar economia stagnează, afectînd, în cele din urmă, potenţialele pieţe pentru produsele Statelor Unite. Iar cînd femeile sînt victime, stabilitatea familiilor, a comunităţilor şi a naţiunilor se erodează, punînd în pericol proiectele pentru democraţie şi prosperitate pe plan global.

Violenţa şi instabilitatea au afectat toate ţările pe care urma să le vizitez. Cu doar trei săptămîni înainte de sosirea noastră în Pakistan, extremiştii musulmani atacaseră o dubiţă în care se aflau angajaţi ai consulatului Statelor Unite la Karachi. Doi dintre ei fuseseră ucişi. Iar Ramzi Yousef, unul dintre participanţii la complotul din 1993, care viza atentatul cu bombă de la World Trade Center, fusese recent arestat în Pakistan şi extrădat în Statele Unite pentru a fi judecat.

Serviciul Secret era agitat din cauza acestei vizite şi ar fi preferat să-mi limitez călătoria la incinte guvernamentale şi la locuri de întîlnire izolate. Se aflau într-un dezacord amuzant cu Departamentul de Stat, care voia să mă trimită în punctele fierbinţi de pe glob – locuri unde conflictele în desfăşurare făceau dificilă asigurarea securităţii pentru preşedinte sau vicepreşedinte. Scopul misiunii mele era să întîlnesc femei de la ţară, dar şi din oraşe şi, evitînd itinerariile

previzibile, să intru în sate, unde locuiau majoritatea oamenilor. Echipaje de avangardă şi experţi în securitate au plănuit cu grijă fiecare oprire, iar eu eram foarte conştientă de cît de greu şi de neobişnuit era pentru ţările gazdă şi pentru ambasade să găzduiască o vizită atît de specială. Eforturile suplimentare pe care le făcuseră pentru mine m-au determinat să-mi fructific prezenţa cît mai bine posibil.

Cînd soarele a răsărit peste dealurile Margalla, am văzut Islamabadul pentru prima oară. Un oraş bine proiectat, cu bulevarde largi înconjurate de munţi verzi nu prea înalţi, o vitrină a arhitecturii moderne de la mijlocul secolului şi a proiectelor de reîmpădurire, tipic pentru multe capitale care s-au ridicat după ce şi-au cîştigat independenţa naţională, construite cu intenţii bune şi cu ajutor extern. La început, nu am simţit deloc că eram în sudul Asiei. Dar senzaţia a dispărut de îndată ce i-am dat un telefon de curtoazie lui Begum Nasreen Leghari, soţia preşedintelui Pakistanului, Faruq Ahmad Khan Leghari.

Elegant îmbrăcată, doamna Leghari vorbea o engleză excelentă cu accent britanic, ritmat. Trăia în condiţii de strictă izolare, într-un salon al femeilor *(purdah),* fără a fi văzută de bărbăţii care nu făceau parte din familie. Trebuia să fie complet acoperită cu voaluri în rarele ocazii cînd părăsea casa. Nu a participat la inaugurarea preşedinţiei soţului ei, dar s-a uitat la ceremonie la televizor. Cînd m-a invitat la ea acasă, la etajul al doilea al reşedinţei prezidenţiale, puteam fi însoţită doar de femei şi de agenţi ai Serviciului Secret.

Doamna Leghari m-a întrebat o grămadă de lucruri despre America. Eram în egală măsură interesată de viaţa ei şi am întrebat-o dacă voia o schimbare pentru următoarea generaţie de femei din familia sa. Am aflat că fiica ei, de curînd căsătorită, era pe lista de invitaţi la un dineu de proporţii la Lahore, la care mergeam şi eu în seara următoare, şi i-am cerut lămuriri doamnei Leghari în legătură cu această contradicţie.

– E alegerea soţului ei, a spus ea. Ea nu mai stă în casa noastră. Face ce vrea.

Acceptase statutul şi libertatea de mişcare a fiicei, pentru că ginerele făcuse aceste alegeri în numele ei. Soţia fiului doamnei Leghari locuia totuşi în salonul femeilor, pentru că fiul ei alesese calea tradiţională pe care o urma şi tatăl său.

Contradicţiile din Pakistan au devenit mai clare la următorul eveniment la care am participat – o masă dată în onoarea mea de prim-ministrul Benazir Bhutto la care au luat parte cîteva femei de seamă din Pakistan. Era ca şi cum aş fi făcut un brusc salt înainte de cîteva secole. Printre aceste femei erau unele instruite şi active, precum şi o femeie pilot, o cîntăreaţă, o femeie bancher şi una superintendent adjunct de poliţie. Ele îşi aveau propriile ambiţii şi cariere şi, desigur, toate eram invitatele liderei alese a Pakistanului.

Benazir Bhutto, o femeie inteligentă şi cu personalitate, atunci în jurul vîrstei de patruzeci de ani, era născută într-o familie de seamă şi educată la Harvard şi la Oxford. Tatăl ei, Zulfikar Ali Bhutto, prim-ministrul populist al Pakistanului în anii ’70, a fost înlăturat printr-un puci şi mai tîrziu spînzurat. După moartea lui, Benazir şi-a petrecut ani întregi în arest la domiciliu. La sfîrşitul anilor ’80, ea a devenit lider al vechiului partid politic al tatălui său. Bhutto era singura celebritate pe care o văzusem din spatele unui cordon de protecţie. Chelsea şi cu mine ne plimbam prin Londra în timpul unei vacanţe de vară, în 1989. Am observat o mare mulţime adunîndu-se în faţa hotelului Ritz şi i-am întrebat pe oameni ce aşteptau. Au spus că Benazir Bhutto stătea la hotel şi era aşteptată să sosească. Chelsea şi cu mine am aşteptat pînă cînd coloana oficială a oprit la hotel. Am privit-o pe Bhutto, înfăşurată într-un voal galben, ieşind din limuzina ei şi strecurîndu-se în hol. Părea graţioasă, liniştită şi concentrată.

În 1990, guvernul ei a fost dizolvat din cauza acuzaţiilor de corupţie, dar partidul a cîştigat din nou în alegerile din 1993. Pakistanul era din ce în ce mai tulburat de violenţa crescîndă şi de lipsa generală a ordinii, mai ales la Karachi. Legea şi ordinea fuseseră periclitate de creşterea numărului ucigaşilor etnici şi

sectanţi. Existau, de asemenea, zvonuri exagerate despre corupţie, care-i implicau pe Asif Zardari, soţul lui Bhutto, şi pe susţinătorii lor.

La masa dată pentru mine, Benazir a condus o discuţie despre schimbarea rolului femeilor în ţara ei şi a spus o glumă despre statutul soţului ei, ca partener politic.

– După cum susţin ziarele din Pakistan, a spus ea, domnul Asif Zadari este prim-ministrul *de facto* al ţării. Soţul meu îmi spune: „Doar Prima Doamnă poate să-şi dea seama că nu e adevărat".

Bhutto recunoştea dificultăţile pe care le înfruntau femeile care nu respectau tradiţia şi aveau roluri de frunte în viaţa publică. Ea a făcut referire cu iscusinţă atît la problemele pe care le avusesem eu de înfruntat în timpul şederii mele la Casa Albă, cît şi la propria situaţie.

– Femeile care se confruntă cu probleme dure şi explorează teritorii noi ajung adesea pe tărîmul primitor al ignorării, a încheiat ea.

Într-o întîlnire privată cu prim-ministrul, am discutat despre apropiata ei vizită la Washington în aprilie şi mi-am petrecut timpul cu soţul ei şi cu copiii lor. Deoarece auzisem că mariajul lor fusese aranjat, am găsit relaţia lor deosebit de interesantă. Se tachinau uşor cînd erau împreună şi păreau cu adevărat îndrăgostiţi. Dar la mai multe luni după vizita mea, acuzaţiile de corupţie împotriva lor au devenit mai dure şi, în august 1996, Bhutto şi-a avansat soţul într-un post din cabinet. Pînă la 5 noiembrie 1996, a fost îndepărtată, fiind învinuită că Zardari şi-a folosit poziţia pentru îmbogăţirea personală. El a fost acuzat de corupţie şi închis; ea şi-a părăsit ţara împreună cu copiii, fiind ameninţată cu arestul şi neavînd dreptul să se întoarcă.

Nu am cum să ştiu dacă acuzaţiile împotriva lui Bhutto şi a soţului ei erau fondate sau nu. Ştiu însă că, în scurtul timp cît am fost acolo, m-am mişcat într-o lume de contraste de neînchipuit. Nasreen Leghari şi Benazir Bhutto proveneau din aceeaşi cultură. Preşedintele Leghari şi-a pus soţia în *purdah*, în timp ce Ali Bhutto şi-a trimis fiica la Harvard. O căsătorie aranjată părea să producă o

adevărată încîntare. Pakistanul, India, Bangladeshul şi Sri Lanka au fost toate guvernate de femei preşedinte sau prim-minstru alese într-o regiune în care femeile sînt atît de desconsiderate încît fetiţele abia născute pot fi ucise sau abandonate.

Voiam să ştiu ce va fi cu viitoarea generaţie a femeilor educate din Pakistan, dintre care pe unele le-am întîlnit în următoarea zi la Colegiul de fete din Islamabad, liceul lui Benazir Bhutto. Multe dintre preocupările lor îmi erau familiare, deoarece eram mama unei tinere curioase şi întreprinzătoare. Fetele îşi exprimau preocuparea privind modul în care ar putea schimba societatea şi unde şi-ar găsi cel mai bine locul ca femei cu o înaltă educaţie.

– N-o să găseşti niciodată un bărbat ideal, a spus o fată. Trebuie să fii mult mai realistă.

Vocea ei mi-a rămas în ureche. Ea făcea parte dintr-o cultură în care alegerea soţului aparţinea rareori femeii. Totuşi, cunoştea destul de multe realităţi ale vieţii moderne contemporane, pentru a-şi da seama de echivocul opţiunilor femeilor în orice punct de pe pămînt.

Am continuat acea conversaţie despre opţiunile femeilor cînd am vizitat Universitatea de Management din Lahore, unde femeile studiau afaceri. Programul era susţinut, în parte, de americanii pakistanezi care înţelegeau că economia Pakistanului şi standardul de viaţă nu vor avansa niciodată dacă femeile nu erau educate şi implicate activ. Nimeni nu se îndoia de succesul emigranţilor sud-asiatici în America, unde au prosperat în afaceri şi în profesiile lor.

Succesul lor în ţara noastră a ilustrat importanţa bunei funcţionări a unui guvern necorupt, a pieţei libere, a societăţii care pune preţ pe indivizi, inclusiv pe fete şi pe femei – o cultură care tolerează toate tradiţiile religioase şi care se desfăşoară într-un mediu fără violenţă şi război.

Nici o ţară din sudul Asiei nu îndeplinise încă toate aceste condiţii. Bărbaţii şi femeile care ar fi putut să contribuie la progresul propriei ţări contribuie, în schimb, la al ţării noastre. Sri Lanka, de exemplu, unde mi-am încheiat vizita, avea o rată mare

de alfabetizare atît în rîndul bărbaţilor, cît şi al femeilor, dar ţara trăise în teroare ani de zile din cauza insurgenţei gherilei hinduse Tigrii din Tamil împotriva majorităţii budiste a populaţiei şi împotriva guvernului. Neîmblînzita campanie de teroare a subminat potenţialul ţării de creştere economică şi pentru investiţiile externe.

Înainte de a pleca din Islamabad, Chelsea şi cu mine am făcut o vizită omagială la Moscheea Faisal, denumită astfel în cinstea fostului rege saudit. E una dintre cele mai mari moschei din lume. Cu minarete de aproape o sută de metri înălţime şi o boltă magnifică, această moschee modernă era una dintre cele o mie cinci sute pe care guvernul saudit şi cetăţenii privaţi le construiau pe şase continente. Ne-am scos pantofii şi am mers în vastele camere de rugăciune şi în curţile proiectate să găzduiască pînă la o sută de mii de credincioşi. Chelsea, care studiase la şcoală istoria şi cultura Islamului, i-a pus ghidului nostru întrebări din care se vedea că e bine informată. Ca şi Biblia iudeo-creştină, Coranul e deschis la diferite interpretări, dintre care majoritatea promovează coexistenţa paşnică a oamenilor de alte religii. Wahhabism-ul însă nu acceptă acest lucru. Wahhabism-ul e o ramură ultraconservatoare a islamului saudit, care cîştigă adepţi în lume. Deşi respect profund ideile de bază ale religiei islamice, wahhabism-ul mă îngrijorează pentru că e o formă rapid răspîndită a fundamentalismului islamic, ce exclude femeile de la participarea deplină în societate, promovează intoleranţa religioasă şi, în varianta lui cea mai extremă, cum am aflat graţie lui Osama bin Laden, e de acord cu folosirea terorii şi a violenţei.

În ziua următoare, am vizitat ambasada pentru a sta de vorbă cu membrii personalului american şi pakistanez, care erau extrem de şocaţi de crimele recente împotriva colegilor din Karachi. Am vrut să le recunosc public curajul în servirea ţării şi să îi asigur că, în ciuda unor voci izolate din Congres, serviciile lor erau inestimabile şi apreciate de preşedinte şi de milioane de cetăţeni americani. Aceasta a fost o aluzie clară la cîţiva republicani din Cameră, care

se lăudau că nu au paşapoarte, că n-au călătorit niciodată în afara graniţelor ţării şi că plănuiau să modifice bugetul Departamentului de Stat. Voiam, de asemenea, să mulţumesc angajaţilor ambasadei pentru toată munca lor suplimentară făcută pentru vizita mea. Pentru ei, cea mai bună parte a vizitei unui VIP e momentul cînd avionul diplomatic decolează – şi pot să dea o petrecere pentru a-şi reveni. Am glumit că poate m-aş preface doar că plec şi apoi m-aş strecura înapoi să petrec împreună cu ei.

În condiţii de securitate extraordinare am zburat spre Lahore, capitala Punjab-ului. Pakistanezii se temeau atît de mult de un incident, încît şi-au poziţionat sute de soldaţi de-a lungul drumului de la aeroport. Spre deosebire de Islamabadul modern, Lahore este un vechi aşezămînt cu o glorioasă arhitectură mogulă. Drumurile nu erau împînzite de trafic, ca de obicei, iar oraşul, care în mod curent fremăta, părea depopulat. De o parte şi de alta a drumului fuseseră atîrnate fîşii de pînză colorată, pentru a ascunde mahalalele aflate de-a lungul şoselei. Dar acolo unde pînza căzuse la pămînt, vedeam copii şi cîini vlăguiţi scormonind prin mormane de gunoi.

Am mers cu maşina într-un sat care, în ciuda lipsei de electricitate, era considerat avantajat pentru că avea un dispensar şi o şcoală pentru fete. Dispensarul era o clădire din blocuri de beton puse unul peste altul şi condusă de o mînă de doctori şi tehnicieni care aveau în grijă 150 000 de oameni. Personalul era eroic în eforturile lui, dar îi lipseau multe resurse esenţiale. Am adus donaţii constînd în provizii de medicamente şi inventar de strictă necesitate şi am încercat să facem acest lucru în toate locurile pe care le-am vizitat. Pacienţii, în majoritate mame cu copii, stăteau tăcuţi pe băncile de lîngă perete. Păreau uimiţi să vadă atît de mulţi americani în satul lor mic, dar ne-au permis cu graţie, lui Chelsea şi mie, să le ţinem în braţe bebeluşii şi să le punem întrebări printr-un translator.

O altă clădire de beton, aflată la o sută de metri, era şcoala primară pentru fete. La asta părea să se limiteze educaţia lor, deoarece cea mai apropiată şcoală medie era doar pentru băieţi. Am stat de

vorbă cu o femeie care avea zece copii, cinci băieţi şi cinci fete. Îşi trimisese băieţii la şcoala medie, dar fetele nu aveau unde să meargă deoarece nu puteau călători pînă la cea mai apropiată şcoală medie sau nu o puteau frecventa. Voia o şcoală medie în apropiere pentru fete. Vorbea foarte deschis despre controlul naşterii şi spunea că, dacă ar fi ştiut atunci ce ştie acum, n-ar fi avut atît de mulţi copii. Am fost în vizită la o familie cu multe generaţii, numeroasă, chiar în spatele şcolii, cu copii şi animale alergînd prin curte. Cei mai vîrstnici stăteau în hamac şi priveau agitaţia creată de vizita noastră, în timp ce capul familiei m-a salutat cu căldură şi mi-a arătat cîteva dintre locuinţele cu o singură cameră, care aveau locuri anume pentru dormit şi pentru masă, pentru fiecare familie în parte. Activităţile comune aveau loc afară, unde femeile se adunau pentru a pregăti mîncarea şi a o găti. Două fete i-au arătat lui Chelsea cum se foloseşte *kohl*-ul negru cu care îşi vopseau ochii. Moda e o preocupare feminină universală.

M-am gîndit mult cum să ne îmbrăcăm pentru această vizită. Am vrut să ne simţim lejer, iar sub arşiţă mi-au prins bine pălăriile şi hainele de bumbac pe care mi le împachetasem. Nu voiam să-i jignesc pe oamenii din comunităţile pe care le vizitam, dar eram precaută în a îmbrăţişa obiceiurile care reflectau o cultură ce restricţiona viaţa şi drepturile femeilor. În istoricul tur al Indiei şi Pakistanului făcut de Jackie Kennedy în 1962, ea a fost fotografiată purtînd haine fără mîneci şi fuste pînă la genunchi – ca să nu mai amintim de *sari*-ul care-i lăsa abdomenul dezvelit, ceea ce a provocat senzaţie la nivel internaţional. Opinia publică părea că devenise şi mai conservatoare în sudul Asiei. Am consultat experţii Departamentului de Stat, care ne-au oferit sugestii despre cum să ne purtăm în ţări străine fără să facem pe nimeni să se simtă stînjenit sau să ne jignim gazdele. Instrucţiunile pentru Asia de Sud ne avertizau împotriva încrucişării picioarelor, a arătatului cu degetul, a luării mesei cu „necurata“ mînă stîngă sau a contactului fizic cu persoane de sex opus, inclusiv strîngerea mîinii.

M-am îngrijit să iau cu mine cîteva eşarfe lungi pe care mi le puteam pune pe umeri sau pe cap dacă intram într-o moschee. Am observat felul în care Benazir Bhutto îşi acoperea părul cu o eşarfă uşoară. Purta o formă locală de rochie, numită *şalvar kamiz,* o tunică lungă, curgătoare, peste pantalonii largi, care erau şi practici, şi atractivi. Chelsea şi cu mine am hotărît să încercăm acest stil. Pentru dineul fantezist de la Lahore Fort din seara aceea, am purtat un *şalvar kamiz* de mătase roşie, iar Chelsea unul verde-turcoaz care se potrivea cu ochii ei. Guvernatorul din Punjab a invitat cinci sute de oaspeţi la fortăreaţa de piatră roşie, cîndva sediu al imperiului medieval mogul, care se afla pe un deal de unde se vedea oraşul. Am sosit într-o seară senină, înstelată şi am coborît din maşini într-un decor scos parcă din *O mie şi una de nopţi*. Sub focul artificiilor, trupe de muzicieni şi de dansatori ne-au salutat de pe fiecare parte a unui lung covor roşu. Cămilele şi caii erau împodobiţi cu harnaşamente strălucitoare şi scumpe şi se legănau pe muzică de flaut. Chelsea şi cu mine am fost poftite şi conduse înăuntru. Stăteam ţinîndu-ne de mînă, uimite. Două turnuri uriaşe, modelate de vînt, străjuiau intrarea în fortăreaţă, unde mii de lămpi cu ulei licăreau şi luminau curtea şi cărările, iar aerul era înmiresmat de petale de trandafir. M-am uitat la încîntătoarea mea fiică, devenită adolescentă parcă dintr-o dată, înfăşurată în mătase strălucitoare şi aş fi vrut ca Bill să fie acolo să o vadă.

Seara s-a încheiat cu drumul spre aeroport şi zborul spre New Delhi. Voisem să vizitez India încă din primul an de colegiu cînd Margaret Clapp, preşedintă la Wellesley, părăsise America pentru a conduce un colegiu de femei în Madurai, India. Înainte de a pleca, a venit în dormitoarele noastre descriindu-ne ce va face acolo. O invidiam. Înainte de a mă decide pentru drept, mă gîndisem să merg în India pentru a studia sau a preda. Un sfert de secol mai tîrziu, mergeam pentru prima dată acolo, pentru a-mi reprezenta ţara. Bill mă rugase să merg pentru că voia să supravegheze dezvoltarea bunelor relaţii cu India după patruzeci de ani de politică

indiană de nealiniere şi după strînsele ei legături cu Uniunea Sovietică în timpul Războiului Rece. Voiam să văd eu însămi cea mai mare democraţie a lumii şi să aflu mai multe despre eforturile făcute pentru a stimula dezvoltarea şi drepturile femeilor. Am fost emoţionată gîndindu-mă ce voi vedea, cu toate că ştiam că timpul va fi limitat.

În prima zi am avut un program aglomerat care includea o vizită la unul dintre orfelinatele Maicii Tereza, unde fetele depăşeau ca număr băieţii, pentru că familiile lor nu apreciau la fel fiicele ca fii. Maica Tereza era într-o călătorie în străinătate, dar sora Priscilla ne-a prezentat locul. Copilaşii, bine îngrijiţi, întindeau mînuţele, iar Chelsea şi cu mine îi ridicam în braţe în timp ce sora Priscilla ne povestea despre fiecare dintre ei. Unele fetiţe fuseseră abandonate în stradă; cel mai adesea, erau lăsate la orfelinate de mame care nu puteau să aibă grijă de ele sau spuneau că familia nu le dorea. Unii copii aveau picioare diforme sau buze de iepure sau alte anomalii fizice şi fuseseră abandonaţi de familiile prea sărace să le plătească tratamentul medical. Mulţi copii erau adoptaţi de occidentali, cu toate că adopţia în India începea să devină un lucru obişnuit. Sora Priscilla mi-a spus că, datorită vizitei mele, administraţia locală a pavat străzile prăfuite, lucru pe care, rîzînd, îl considera un mic miracol.

Am luat prînzul cu un grup de indience la Casa Roosevelt, reşedinţa ambasadorului, iar cina cu preşedintele Shanker Dayal Sharma. În ziua următoare, trebuia să mă întîlnesc cu prim-ministrul P.V. Narasimha Rao. Era important să fac aceleaşi lucruri pe care le făcusem în Pakistan, ca să nu jignesc pe nimeni, deoarece ştiam că ambele ţări erau atente la aceste amănunte.

Am fost de acord să ţin un discurs despre drepturile femeilor la Fundaţia Rajiv Gandhi, dar aveam greutăţi în a-l scrie. Căutam o imagine clară, care să exprime ce voiam să spun. La masa femeilor, Meenakshi Gopinath, directoare la Lady Sri Ram College, un gimnaziu, mi-a prezentat o poezie scrisă de mînă de una dintre elevele

ei, Anasuya Sengupta. Aceasta m-a inspirat. Se numea „Linişte“ şi începea în felul următor:

„Prea multe femei
Din prea multe ţări
Vorbesc aceeaşi limbă.
A tăcerii...“

Nu-mi puteam scoate din minte această poezie. Deoarece am lucrat la discursul meu pînă noaptea tîrziu, mi-am dat seama că puteam folosi poezia pentru a-mi transmite convingerea că problemele care afectează femeile şi fetele nu ar trebui ignorate ca fiind „minore“ sau marginale, ci ar trebui complet integrate în decizii de politică internă şi externă. Negarea sau neglijarea educaţiei şi a grijii elementare pentru sănătatea femeilor e o problemă a drepturilor omului. Pentru prea mult timp, vocile a jumătate dintre cetăţenii lumii nu au fost auzite de guvernele lor. Vocea femeilor a devenit tema mea şi m-am hotărît să-mi închei discursul citînd această poezie.

Fundaţia Rajiv Gandhi, numită după prim-ministrul asasinat, a fost înfiinţată de Sonia, văduva lui, care mă invitase să vorbesc. Cu voce moale, născută dintr-o mamă italiancă, Sonia Gandhi se îndrăgostise de Rajiv, frumosul fiu al prim-ministrului Indira Gandhi, cînd erau studenţi la Cambridge, în Anglia. S-au căsătorit şi s-au mutat în India. Din cîte se spune, Sonia îşi creştea fericită copiii, cînd s-a întîmplat nenorocirea. Mai întîi, cumnatul ei, Sanjay – despre care mulţi credeau că îşi va urma mama şi bunicul, Jawaharlal Nehru, în politică – a murit într-un accident de avion. Apoi, în 1984, Indira Gandhi a fost asasinată de propriile gărzi de corp. Rajiv, presupusul moştenitor la conducerea Partidului Congresului, a devenit prim-minstru. Dar, în timpul campaniei pentru alegerile din 1991, a fost ucis într-un atentat sinucigaş cu bombă de către membrii gherilei Tigrii din Tamil, care purtau război cu guvernul din Sri Lanka şi cu cel indian care îl susţinea. Sonia Gandhi a intrat

în viaţa politică ca simbol al continuităţii în Partidul Congresului. A devenit o voce publică în siajul devastatoarei ei tragedii personale.

Cînd să-mi rostesc discursul, oboseala şi nesomnul au început să-şi spună cuvîntul. De abia puteam să văd paginile, dar am încheiat cu aceste versuri din poezia lui Anasuya:

„Căutăm doar să oferim cuvinte
celor care nu pot vorbi
(prea multe femei
din prea multe ţări)
Tînjesc doar să uit
Durerea ascunsă în tăcerea
Bunicii mele."

Poezia a atins o coardă sensibilă a auditoriului, mulţi fiind miş-caţi că m-am folosit de gîndurile unei fete de şcoală pentru a evoca condiţia femeii de pretutindeni. Anasuya, adorabilă, smerită şi timidă în faţa publicităţii pe care a stîrnit-o, a fost uimită că femei de pe tot globul cereau copii ale poeziei.

Cuvintele ei i-au impresionat şi pe tovarăşii mei de călătorie din corpul de presă de la Washington, care au fost de acord cu ceea ce spuneam despre viaţa şi drepturile femeilor. După discurs, repor-terii m-au întrebat de ce nu am ridicat cu mai mult timp în urmă această problemă. Am înţeles întrebarea, cu toate că luptam de douăzeci şi cinci de ani la îmbunătăţirea statutului şi a demnităţii femeilor şi copiilor din America. În această regiune, unde *purdah* şi feţitele abandonate coexistau cu femeile prim-minstru, puteam să văd problema mai de la distanţă – şi la fel se întîmpla şi cu presa. Reforma sănătăţii, concediul parental, impozitul pe venit şi regula generală a tăcerii, cînd era vorba de avorturi, făceau toate parte din aceeaşi temă: a da oamenilor posibilitatea să facă alegerile despre care hotărau că sînt bune pentru ei şi pentru familiile lor. Călătorind în jurul lumii, mi-am clarificat acest lucru. O parte dintre motive

erau limpezi: reporterii aleşi pentru a-mi comenta vizita erau un public atent. Dar era adevărat şi faptul că mesajul meu peste hotare a transmis cîteva sugestii politice şi pentru activităţile de acasă.

Transformarea din relaţia mea cu presa a fost una dintre sur-prizele plăcute ale vizitei. Ca veteranii diferitelor armate ale unui vechi război, ne-am început călătoria fiind prudenţi unii cu ceilalţi. Dar, pe măsură ce zilele se scurgeau, începeam să ne vedem într-o lumină diferită. Regulile de bază au ajutat foarte mult, cred eu: tot ceea ce se întîmpla în avion sau în hotel era considerat confidenţial, aşa cum era tot ce spunea sau făcea Chelsea. Deoarece eram încrezătoare că reporterii aveau să respecte acest „cod rutier", mă simţeam mai în largul meu să-mi deschid inima în faţa lor. M-a aju-tat, de asemenea, faptul că eu şi presa împărtăşeam aceleaşi expe-rienţe, începînd de la intrarea noastră în alte culturi, pînă la momentele de relaxare în grup de la cinele neoficiale.

Corpul de presă, care niciodată nu se mai întîlnise cu Chelsea, îi remarca acum echilibrul şi tăria de caracter. Într-o zi îi ajuta pe copiii subnutriţi şi atît de fragili încît tresăreau la cea mai uşoară atingere, iar cîteva ore mai tîrziu, lua masa cu un prim-ministru. A pus întrebări pertinente şi a făcut remarce inteligente şi, natural, mulţi jurnalişti au început să mă sîcîie să le îngădui să o citeze. În cele din urmă am fost de acord după ce am vizitat Taj Mahal şi ea a zis: „Cînd eram mică, acest loc era pentru mine o întruchipare a palatelor din basme. Vedeam fotografii şi visam că sînt prinţesă sau ceva de genul acesta. Acum, că sînt aici, mi se pare spectaculos".

Era un comentariu minunat şi care nu facea rău nimănui, dar imediat mi-am dorit să nu le fi oferit acest prilej. Aveau să fie greu de refuzat mai tîrziu. De îndată ce reporterii au obţinut citatul, Lisa Caputo, secretara mea de presă, a fost asaltată de jurnaliştii de tele-viziune, disperaţi s-o pună pe Chelsea să repete citatul pe bandă. A trebuit să le reamintesc tuturor regulile de bază şi mi-am propus să ţin minte ca, atunci cînd ne întoarcem la Washington, să mă gîndesc la posibilitatea de a o ţine pe Chelsea în *purdah!*

Cele mai vii amintiri ale mele despre India nu erau legate de Taj Mahal, oricît era de impresionant, ci de cele două vizite făcute în oraşul Ahmadabad, în statul Gujarat. Prima a fost la *ashram*-ul simplu al lui Mahatma Gandhi, unde el căuta o retragere meditativă din strădania zilnică de a crea o Indie independentă. Privaţiunile pe care le văzusem în simplitatea vieţii lui mi-au amintit de excesele mele. Credinţa lui Gandhi în rezistenţa non-violentă la opresiune şi în nevoia de a organiza grupuri mari de opoziţie împotriva politicii guvernamentale a influenţat mişcarea americană pentru drepturi civile şi a fost decisivă în campania lui Martin Luther King pentru încetarea segregaţiei rasiale. În propria ţară, viaţa lui Gandhi şi principiile încrederii în sine şi ale respingerii sistemului de castă au inspirat o femeie remarcabilă, Ela Bhatt. Urmînd exemplul lui Gandhi, ea a fondat în 1971 Self-Employed Women's Association (SEWA). Liz Moynihan, extraordinara soţie a senatorului Moynihan, mă prezentase lui Bhatt şi m-a încurajat să fac un drum pînă la SEWA să văd cu ochii mei ce poate face o femeie hotărîtă.

Atît sindicat, cît şi mişcare a femeilor, SEWA afirma că are peste o sută cincizeci de mii de membre, inclusiv dintre cele mai sărace, mai puţin educate şi mai marginalizate femei din India. Aceste femei se căsătoriseră printr-un aranjament şi trăiau în gospodăria soţilor, sub ochii atenţi ai soacrelor. Unele trăiseră în *purdah* pînă la moartea soţilor, aveau un handicap sau erau părăsite şi trebuiau să-şi sprijine familiile; toate se zbăteau să supravieţuiască de la o zi la alta. SEWA oferea împrumuturi mici pentru a le putea ajuta să-şi cîştige propriul venit şi oferea, în acelaşi timp, alfabetizare minimă şi pregătire pentru afaceri. Ela Bhatt mi-a arătat registrele mari ţinute în biroul cu o singură cameră de la SEWA, în care erau înscrise împrumuturile şi plăţile. Prin acest sistem de „microfinanţare", SEWA oferea un loc de muncă pentru mii de femei şi le schimba radical atitudinea faţă de rolul femeii.

Vestea vizitei mele s-a răspîndit în satele din Gujarat şi aproape o mie de femei s-au adunat la miting, unele din ele mergînd pe jos

nouă sau zece ore pe cărările fierbinţi şi prăfuite ale zonelor rurale. Mi s-au umplut ochii de lacrimi cînd le-am văzut aşteptîndu-mă sub un cort mare. Păreau un curcubeu mişcător de fiinţe umane cînd îşi făceau vînt în *sari*-urile lor de culoarea safirului, a smaraldului şi a rubinului. Erau de religie musulmană şi hindusă, unele din ele din cea mai de jos castă hindusă. Confecţionau zmee sau vindeau legume, iar Chelsea s-a aşezat lîngă ele.

Una cîte una, femeile s-au ridicat în picioare să-mi spună cum SEWA le schimbase viaţa, nu doar datorită micilor împrumuturi pe care le primeau şi ajutorului oferit în afacerile lor, ci şi graţie solidarităţii pe care o simţeau cu celelalte femei. O femeie a atins o coardă sensibilă comună cînd a explicat că nu se mai teme de soacra ei. În cultura lor, soacra exercită în mod tradiţional un control rigid asupra soţiei fiului de îndată ce cuplul se căsătoreşte şi locuieşte cu familia lui. Avînd taraba ei în piaţă, venitul îi dădea acestei femei o independenţă binevenită. A adăugat că nu se mai temea nici de poliţie, pentru că un grup de vînzători sprijiniţi material de SEWA o proteja acum de hărţuiala ofiţerilor prea zeloşi din piaţă. Alura demnă, feţele armonioase şi ochii fardaţi cu *kohl* ale vorbitoarelor nu te făceau să le bănuieşti viaţa grea.

La sfîrşit, am fost rugată să fac remarcele de încheiere. Cînd am terminat, Ela Bhatt a luat microfonul şi a anunţat că femeile voiau să-şi exprime recunoştinţa pentru prima mea vizită în India. Dintr-o dată, ele au tîşnit în picioare ca un fulger colorat şi mişcător şi au început să cînte *We Shall Overcome.* Am fost copleşită şi bucuroasă să mă aflu în mijlocul unor femei care se străduiau să-şi depăşească propriile greutăţi, precum şi oprimarea care dura de secole. Pentru mine, erau o dovadă vie a importanţei drepturilor omului.

Încă mă gîndeam la feţele şi la cuvintele lor în următoarea zi cînd am zburat de la nivelul mării spre capitala Nepalului, Kathmandu, aflată în mijlocul munţilor Himalaya, într-o vale joasă, la o altitudine de aproximativ 1 300 de metri, la fel ca Salt Lake City.

Într-o zi senină, se poate vedea panorama piscurilor acoperite cu zăpadă care înconjoară oraşul.

Peisajele Nepalului sînt dintre cele mai frumoase din lume, dar zonele locuite ale ţării sînt supraaglomerate. Fecalele umane sînt folosite pentru a fertiliza solul, iar apa curată e o raritate. Americanii pe care i-am întîlnit îmi povesteau cu toţii că s-au îmbolnăvit după ce au trăit o vreme în Nepal, iar acest lucru suna ca un inevitabil rit de trecere. Membrii Forţelor de Pace au venit să mă vadă, purtînd tricouri pe care erau înscrise toate bolile cărora le supravieţuiseră.

Ne-am luat măsuri de precauţie extraordinare, deoarece eram doar la jumătatea vizitei şi o singură zi de boală ne-ar fi dat peste cap tot programul. Gazdele noastre s-au străduit să ne înţeleagă îngrijorarea.

– Mamă, n-o să crezi ce mi-au spus agenţii Serviciului Secret, mi-a zis Chelsea îngrijorată, în prima zi. Au spus că piscina hotelului a fost golită înainte de sosirea noastră şi apoi umplută cu apă îmbuteliată.

N-am ştiut niciodată dacă era adevărat, dar nu m-ar fi surprins.

În timpul unei vizite de curtoazie la palatul regal, am fost primiţi de regele Birendra Bir Bikram Shah Dev şi de regina Aishwarya într-o încăpere care avea pe podea o blană uriaşă de tigru. Regina m-a întîmpinat la sosirea pe aeroport şi mi-a spus că abia aştepta să stea de vorbă cu mine. Am sperat că voi avea ocazia să discut cu ea probleme de sănătate şi de educaţia fetelor, dar a vorbit exclusiv regele. Pînă nu de mult, el domnise peste un ţinut total izolat de lumea de afară. Acum ţara trecea printr-o tranziţie la un guvern reprezentativ şi el voia să discutăm despre potenţialul ajutor american şi despre investiţii. Nepalul se confrunta, de asemenea, cu violenţe şi cu nelinişti cauzate de gherilele maoiste din ţară. Aceasta s-a dovedit a fi, totuşi, o ameninţare mai mică pentru familia regală decît nebunia din interiorul palatului. E încă greu de acceptat soarta regelui şi a reginei şi a opt membri ai familiei împuşcaţi mortal chiar în acel palat cîţiva ani mai tîrziu. Asasinul lor, după rapoartele oficiale, a fost prinţul moştenitor, furios că nu i se permisese să se căsătorească din dragoste.

Devreme în dimineaţa următoare, am ieşit cu Chelsea la o plimbare lungă pe dealurile care străjuiau oraşul. Oamenii stăteau pe marginea drumului să se uite la noi cînd treceam, iar o fetiţă cu ochi strălucitori, de vreo zece sau unsprezece ani, a venit cu noi. Nu vorbea bine engleza, rostea mai mult nume de locuri, de exemplu „New York City“ sau „California“, pe care le asocia cu adjective de genul „mare“ sau „fericit“. Apoi dădea aprobator din cap sau rîdea de parcă eram prietene care aveau o conversaţie lungă. M-a cucerit complet. Cu cît ajungeam mai sus, cu atît vedeam mai bine că fiecare bucăţică de pămînt avea o utilizare precisă – case, ferme terasate, drumuri sau mănăstiri budiste, care se vedeau ca nişte puncte pe versanţii dealurilor. Am auzit dangătul clopotelor de la mănăstirea din apropiere şi am văzut steagurile albe de rugăciune fluturînd de pe ziduri. Cînd ne-am întors la maşinile noastre, tatăl fetei ne aştepta. Aflasem că nu mergea la şcoală, dar încerca să prindă din zbor engleza alăturîndu-se turiştilor. I-am făcut complimente tatălui pentru inteligenţa fiicei, dar mă tem că nu am putut să comunicăm eficient. Cu toate că ştiam că banii nu erau un mijloc potrivit pentru recunoştinţă şi preocupare, am vrut ca tatăl ei să ştie că îi apreciam fiica. Speram ca atitudinea faţă de muncă şi potenţialul ei să o facă apreciată în familie şi i-am încurajat să se gîndească la diferite drumuri în viaţă pentru ea. M-am întrebat adesea ce s-a întîmplat cu ea.

Mai tîrziu în dimineaţa aceea, am vizitat un dispensar pentru femei, fondat de femeile americane care locuiau în Nepal. Ţara avea una dintre cele mai ridicate mortalităţi la mame şi la copii – aproximativ 830 de decese materne pentru fiecare 100 000 de naşteri, în comparaţie cu media din lume de 400 şi cu cea americană de mai puţin de şapte. Clinicile, un parteneriat între USAID[1], Salvaţi Copiii şi guvernul nepalez, au încercat o abordare de

[1] U.S. Agency International Development, agenţia guvernamentală americană care acordă asistenţă economică şi umanitară în toată lumea, de peste 40 de ani (n.red.).

bun-simţ, cu o tehnologie neperformantă pentru îngrijirea preventivă, şi au stabilit un program care să le ofere femeilor însărcinate şi moaşelor „echipamente de siguranţă pentru acasă". Echipamentele constau în folii de plastic, o bucată de săpun, o bucată de sfoară, ceară şi o lamă. În Nepal, o folie de plastic pentru o femeie aflată în durerile naşterii, săpun pentru ca o moaşă să se spele pe mîini şi ustensile – sfoară pentru a lega cordonul ombilical şi o lamă curată pentru a-l tăia – pot să facă diferenţa dintre viaţă şi moarte pentru o mamă şi nou-născutul ei.

La un popas la Parcul Naţional Regal Chitwan din sudul Nepalului, am mers cu Chelsea pe un elefant. Ca să fiu sinceră, dacă n-aş fi ştiut că voi fi fotografiată pentru posteritate, mi-aş fi pus o pereche de blue jeans. În schimb, eram îmbrăcată ca în filmul *Out of Africa,* cu fustă, cămaşă kaki şi pălărie de paie. Imaginea cu Chelsea şi cu mine, care a făcut înconjurul lumii, arăta un fericit cuplu mamă-fiică cocoţat pe pachidermul nostru şi privind un rinocer asiatic rar. Mai tîrziu, cînd ne-am întors la Washington, James Carville a remarcat:

– Nu-ţi place la nebunie chestia asta? Îţi petreci doi ani încercînd să îmbunătăţeşti starea de sănătate a oamenilor, iar ei încearcă să te ucidă. Tu şi Chelsea călăriţi un elefant, iar ei te-au îndrăgit!

Bangladeshul, cea mai populată ţară de pe pămînt, prezenta cel mai vizibil contrast între bogaţie şi sărăcie din cîte am văzut în sudul Asiei. Uitîndu-mă pe fereastra hotelului din Dhaka, vedeam un gard de lemn care despărţea buruienile şi grămezile de gunoi de piscina şi chioşcurile unde vizitatori ca mine se puteau bucura de o băutură sau de o baie. Era ca şi cum m-aş fi uitat la un caleidoscop al economiei globale. Aici autorităţile nu făceau nici un efort să ascundă sărăcia îndărătul unor pînzeturi colorate şi strălucitoare. Oraşul era de la un capăt la celălalt împînzit de oameni, mai mulţi oameni pe metru pătrat decît am văzut în oricare altă parte a lumii, toţi mişcîndu-se în maşini mici care înţeseau drumurile sau în mulţimi uriaşe care furnicau pe acele drumuri. Nu o dată, am

tresărit pentru că maşinile treceau razant pe lîngă grupurile de oameni. Ieşind afară în căldură şi umezeală, era ca şi cum aş fi intrat într-o saună. Dar aceasta era altă ţară pe care voiam de mult să o vizitez, pentru că de aici porniseră două proiecte recunoscute internaţional – Centrul Internaţional pentru Studiul Bolilor Diareice din Dhaka, Bangladesh, şi Banca Grameen, un pionier al microcreditelor pozitive. Centrul este un foarte bun exemplu pentru rezultatele pozitive obţinute din ajutorul extern. Dizenteria poate duce la moarte, mai ales în cazul copiilor, în părţile lumii unde există surse limitate de apă potabilă curată. Centrul a dezvoltat „terapia de rehidratare orală", o soluţie compusă în principal din sare, zahăr şi apă, uşor de administrat, datorită căreia a fost salvată viaţa a milioane de copii. Această soluţie simplă şi ieftină a adus cu sine unul dintre cele mai importante progrese ale medicinei secolului, iar spitalul care a descoperit-o se bucură de sprijin american. Succesul ei este, de asemenea, un model pentru un tratament cu tehnologie neavansată şi costuri minime dezvoltat în străinătate şi care poate fi preluat şi de Statele Unite.

Aflasem pentru prima oară despre Banca Grameen cu mai mult de zece ani în urmă, cînd Bill şi cu mine l-am invitat pe fondatorul băncii, doctorul Muhammad Yunus, la Little Rock, pentru a discuta cum ar putea ajuta programele de împrumut prin microcredite cîteva dintre cele mai sărace comunităţi din Arkansas. Banca Grameen acordă împrumuturi femeilor foarte sărace, care nu au alt acces la credit. Cu împrumuturi care se ridică, în medie, la cincizeci de dolari, femeile au început mici afaceri – cum ar fi confecţionarea de rochii, ţesutul şi munca la fermă – care le-au ajutat pe ele şi familiile lor să scape de sărăcie. Aceste femei au dovedit nu doar că îşi pot asuma riscul creditului – Banca Grameen are un procent de returnare a creditelor de 98% –, ci şi că sînt foarte econome şi că tind să reinvestească profiturile în afacerea şi în familia lor. Am ajutat la punerea pe picioare a băncii de dezvoltare şi a grupurilor de microîmprumut din Arkansas şi am vrut să promovez

microîmprumuturile pretutindeni în Statele Unite, după modelul de succes al lui Yunus cu Banca Grameen. Ei au furnizat sau au facilitat asistenţă pentru programele similare din toată lumea, distribuind 3,7 miliarde de dolari în împrumuturi la 2,4 milioane de membri, cu debitori în mai mult de patruzeci şi unu de mii de sate din Bangladesh şi din alte locuri.

Dar acest triumf în a ajuta femeile fără posibilităţi să-şi cîştige independenţa a făcut din Banca Grameen (şi din alte programe similare) o ţintă pentru fundamentaliştii islamici. Cu două zile înainte de sosirea noastră în Dhaka, vreo două mii de extremişti au mărşăluit pe străzile capitalei pentru a acuza organizaţiile laice de ajutorare învinuindu-le de încercarea de a le face pe femei să desconsidere o interpretare strictă a Coranului. În lunile care au precedat vizita noastră, băncile din sat şi şcolile de fete au fost arse, iar una dintre scriitoarele de seamă ale Bangladeshului a primit ameninţări cu moartea.

Unul dintre cele mai neliniştitoare aspecte ale securităţii e că nu ştii niciodată cum să identifici un moment cu adevărat periculos. Serviciul Secret a primit informaţii că un grup extremist ar putea încerca să-mi tulbure vizita. În timp ce călătoream în afara capitalei pentru a vizita două sate din sud-vestul Bangladeshului, zburînd cu un avion de transport C-130 al Forţelor Aeriene ale Statelor Unite, am fost din nou în alertă maximă. În satul Jessore, am vizitat o şcoala primară unde guvernul testa un program care răsplătea cu bani şi hrană familiile care le permiteau fiicelor lor să meargă la şcoală. Părea o nouă tentativă de a convinge familiile să-şi trimită fetele la şcoală în primul rînd, şi apoi să le lase să stea acolo. Noi am apărut la şcoală, care era în mijlocul cîmpului, şi am intrat în sălile de clasă pentru a sta de vorbă cu elevele şi profesorii lor. În timp ce discutam cu copiii, am observat o mişcare afară şi i-am văzut pe agenţii Serviciului Secret alergînd de colo-colo. Mii de săteni au apărut din neant, revărsîndu-se în valuri mici, de douăzeci, treizeci de oameni, după cîte mi-am dat seama. Nu aveam

idee de unde vin şi ce mesaj voiau să transmită. N-am aflat niciodată, pentru că agenţii mei ne-au scos afară de acolo, temîndu-se de mulţimea pe care era posibil să nu o poată controla.

Vizita noastră la Banca Grameen în satul Mashihata a meritat înfruntarea mulţimilor şi drumul lung cu hurducături. Am fost invitată să vizitez două sate – unul hindus şi unul musulman –, dar nu puteam să le văd pe amîndouă din cauza programului încărcat. În mod remarcabil, femeile musulmane au hotărît să vină în satul hindus să ne întîlnească.

„*Swagatam,* Hillary, *swagatam,* Chelsea“ strigau copiii în bengali, „Bun venit, Hillary, bun venit, Chelsea“. Vechiul meu prieten Muhammad Yunus era acolo pentru a mă saluta, avînd mostre de haine pe care unele femei care împrumutau de la Grameen le făcuseră pentru vînzare. Atît Chelsea, cît şi eu purtam îmbrăcăminte similară, pe care el ne-o trimisese la hotel. Era încîntat. Ne-a spus cîteva vorbe, reluînd ca un ecou tema pe care o dezvoltasem în discursurile mele.

– Femeile au potenţial, a spus el. Şi accesul la credit nu e doar un mod eficient de a lupta împotriva sărăciei, e şi un drept fundamental al omului.

M-am aşezat sub un pavilion de paie, înconjurată de femei hinduse şi musulmane, care mi-au povestit cum veniseră împreună, sfidîndu-i pe fundamentalişti. Le-am spus că eram acolo să le ascult şi să învăţ.

O femeie musulmană s-a ridicat şi a zis:

– Ne-am săturat de preoţii musulmani care întotdeauna încearcă să marginalizeze femeile.

Am întrebat-o cu ce fel de probleme se confruntau şi mi-a spus:

– Ne-au ameninţat că ne vor pedepsi dacă mai luăm împrumuturi de la bancă. Ne-au spus că oamenii de la bancă ne vor fura copiii. Le-am zis să ne lase în pace. Încercăm să-i ajutăm pe copiii noştri să aibă o viaţă mai bună.

Femeile mi-au pus întrebări pentru a încerca să coreleze experienţele mele cu ale lor.

– Aveţi vite acasă? m-a întrebat una.

– Nu, i-am răspuns, zîmbind spre corpul de presă cu care, între timp, ajunsesem ca membrii unei mari familii, dacă nu-i numeri pe cei din corpul de presă.

Americanii au început să rîdă în hohote, în timp ce femeile din Bangladesh se gîndeau la înţelesul glumei mele.

– Îţi cîştigi propriul venit? a întrebat o femeie cu un punct roşu decorativ sau *teep,* pe frunte, între ochi, semnificînd, conform tradiţiei, că era căsătorită.

– Nu-mi cîştig propriul venit acum cînd soţul meu este preşedinte, i-am spus, întrebîndu-mă cum să explic cu ce mă ocupam. Le-am spus că, la un moment dat, cîştigam mai mult decît soţul meu şi că m-am hotărît să-mi cîştig din nou propriul venit.

Copiii din sat au jucat o piesă de teatru pentru noi şi cîteva femei s-au apropiat de Chelsea şi de mine pentru a ne arăta cum să purtăm propriul nostru *teep* şi cum să înfăşurăm un *sari*. Am fost uimită de spiritul pozitiv al oamenilor pe care i-am întîlnit în acest sat sărac, izolat, care trăia fără electricitate şi apă curentă, dar cu speranţă, mulţumită, în parte, funcţionării Băncii Grameen.

Nu am fost singura impresionată de femeile din sat. Unul dintre ziariştii americani care a stat lîngă mine, ascultînd discuţia noastră, s-a aplecat şi mi-a şoptit:

– Aici nu se vorbeşte limbajul tăcerii.

OKLAHOMA CITY

– Primei Doamne îi pare rău că nu poate fi cu voi în seara aceasta, a spus Bill Clinton mulţimii de ziarişti şi politicieni din Washington, în martie 1995. Dacă credeţi asta, a continuat el, am nişte pămînt în Arkansas pe care aş dori să vi-l vînd.

Era altă Cină Gridiron, dar de data aceasta nu puteam fi acolo pentru că eram în drum spre sudul Asiei, aşa că am înregistrat dinainte o parodie de cinci minute a filmului de succes *Forrest Gump,* pentru a fi văzută la sfîrşitul spectacolului.

Se făcea că a căzut din cer o pană albă şi a aterizat în faţa Casei Albe lîngă o bancă din parc, unde eu, Hillary Gump, stăteam cu o cutie de bomboane în poală.

– Mama mi-a spus întotdeauna despre Casa Albă că e ca o cutie cu bomboane de ciocolată, spuneam eu, imitîndu-l cît puteam pe Tom Hanks. E draguţă pe dinafară, dar înăuntru sînt o grămadă de ţicniţi.

Fragmentul, scris şi regizat de autorul şi comicul Al Franken, celebru prin *Saturday Night Live,* era o aluzie atît la film, cît şi la viaţa mea, prezentînd scene din copilărie, zile de la colegiu şi din cariera politică. Mandy Grunwald, Paul Begala şi Jay Leno, moderatorul de la *Tonight Show,* contribuiseră cu idei. De fiecare dată cînd camera se întorcea spre mine pe bancă, purtam o perucă diferită, o aluzie amuzantă la coafura mea mereu în schimbare. La sfîrşitul spectacolului, Bill a apărut în rol secundar. S-a aşezat lîngă mine pe bancă, mi-a luat cutia cu bomboane de ciocolată, oferindu-mi

una în schimb şi apoi întrebîndu-mă dacă nu i-aş putea da nişte cartofi pai.

Cînd Chelsea şi cu mine l-am sunat pe Bill să ne spună efectul înregistrării, mi-a zis că spectacolul a fost foarte apreciat. Puţine alte lucruri pe care am încercat să le facem la Washington merseserăm atît de bine.

Cînd m-am întors din Asia, preşedintele şi administraţia se pregăteau să ia în discuţie cu Congresul republican Contractul cu America. Newt Gingrich a trecut mare parte din Contractul său prin Camera dominată de republicani în primele o sută de zile ale celui de-al 104-lea Congres, dar numai două dintre propuneri fuseseră aprobate ca legi. Acţiunea legislativă s-a mutat în Senat, unde existau încă destui democraţi care să se opună sau să susţină un veto prezidenţial. Bill trebuia să hotărască să încerce fie să reformuleze legile propuse de republicani prin ameninţarea cu un veto, fie să ofere propriile alternative. În cele din urmă, a făcut şi una, şi alta. De asemenea, şi-a luat revanşa în confruntarea cu un opozant care declarase deschis preşedinţia lui ca fiind „irelevantă".

Casa Albă se oprise parcă pe loc de la alegerile de la mijlocul mandatului şi era timpul să se aleagă o nouă strategie. Se ştie că Bill e mult mai răbdător decît mine şi, cînd toată lumea îl îndemna să fie mai combativ, chiar mai agresiv cu Gingrich, el răspundea că oamenii trebuie să înţeleagă în ce domenii el şi republicanii aveau puncte de vedere diferite. În felul acesta lupta nu va mai fi între Bill Clinton şi Newt Gingrich, ci între neconcordanţa opiniilor lor privind reducerea de buget la Medicare, Medicaid, învăţămînt şi protecţia mediului.

Bill avea o ciudată abilitate de a vedea lucrurile în perspectivă în politică, de a cîntări consecinţele mişcării fiecărui personaj politic şi de a face planuri pe termen lung. Ştia că o bătălie adevărată asupra bugetului se va da spre sfîrşitul anului şi că, pentru el şi pentru preşedinţia lui, anul 1996 era ţinta succesului. La început, Bill ne-a sfătuit să avem răbdare pentru că, a presupus el – şi pe

bună dreptate, s-a dovedit –, alegătorii vor fi obosiţi de exagerările republicanilor şi vor începe să se teamă de schimbările radicale pe care le-au propus. Dar cînd Gingrich şi-a anunţat intenţia de a sărbători realizările Congresului republican cu un discurs fără precedent adresat naţiunii, Bill a hotărît că era timpul să ia iniţiativa.

În aprilie 1995, la Dallas, Bill a transformat ceea ce trebuia să fie un discurs despre problemele educaţiei într-un manifest pentru propria administraţie. A subliniat că realizase o reducere a deficitelor şi crease noi locuri de muncă şi a spus ce urmărea în continuare: creşterea salariului minim pe economie, îmbunătăţiri în domeniul asigurărilor de sănătate şi micşorarea taxelor pentru clasa mijlocie. A atacat aspectele negative ale Contractului republican, cum era legea asigurărilor sociale, considerînd-o „neeficientă pentru cei din producţie şi dură pentru copii". A criticat reducerile de buget pentru educaţie şi diverse programe colaterale, cum erau prînzul de la şcoală şi vaccinarea copiilor. A pregătit terenul pentru compromisuri care să evite blocajul guvernului. Dacă republicanii nu cooperau, responsabilitatea de a fi dezămagit publicul american va cădea asupra lor şi a lui Gingrich. A fost un discurs nemaipomenit, în care şi-a expus părerile, dar a pus opoziţia în gardă.

Întreaga primavară a anului 1995 Bill s-a consultat permanent cu prietenii şi cu aliaţii, întîlnindu-se şi schimbînd opinii pentru a-şi concepe şi dezvolta strategia. L-am încurajat pe Bill să-l includă pe Dick Morris printre consilierii lui pentru noua stategie, unul dintre motive fiind că Morris îi consiliase pe republicani, iar intuiţia lui despre ce ar putea să gîndească republicanii era de folos, deoarece Bill încerca să facă progrese. Morris putea fi şi un folositor canal de acces spre opoziţie cînd Bill voia să introducă o idee.

La început, implicarea lui Morris a fost ţinută oarecum secretă dar, după discursul de la Dallas, Bill s-a hotărît să-l prezinte personalului de la Casa Albă. O parte din susţinătorii lui Bill au fost neplăcut surprinşi cînd au aflat că Dick Morris era consilier al preşedintelui de mai bine de şase luni. Harold Ickes era îngrozit,

deoarece el şi Morris fuseseră în conflict personal şi ideologic în urmă cu douăzeci şi cinci de ani, cînd erau în facţiunea democratică din Manhattan. George Stephanopoulos era dezolat că Bill urmează sfaturile unui cameleon politic de genul lui Morris şi nu era bucuros că trebuia să intre în competiţie cu un consilier rival. Lui Leon Panetta nu-i plăcea caracterul lui Morris şi nici felul în care amăgise ierarhia din Aripa de Vest. Îngrijorarea fiecăruia era justificată, dar prezenţa lui Morris a fost mai de folos decît ne aşteptam.

După pierderea Congresului, mulţi dintre consilierii lui Bill mergeau prin Aripa de Vest ca nişte soldaţi şocaţi de explozii. Dar nimic nu-i uneşte mai mult pe oameni decît un duşman comun. Nu numai că acum aveau Congresul republican care să-i motiveze, dar îl aveau şi pe Dick Morris.

Una dintre cele mai puternice trăsături ale lui Bill este înclinaţia de a aduna opinii disparate şi de a le selecta apoi pentru a ajunge la propria concluzie. Şi-a provocat personalul şi pe el însuşi punînd laolaltă oameni a căror experienţă varia şi cu ale căror vederi eram adesea în contradicţie. Era un mod de a-i ţine pe toţi, dar în special pe el însuşi, în formă. Într-un mediu rarefiat cum e cel de la Casa Albă, nu cred că poţi să-ţi permiţi să ai în preajmă oameni ale căror temperamente şi puncte de vedere sînt întotdeauna în sincronie. Întîlnirile se pot derula după program, dar consensul obţinut uşor poate să ducă, în timp, la decizii greşite. Aruncîndu-l pe Dick Morris în mijlocul lor, atitudinile şi ambiţiile din Aripa de Vest puneau în evidenţă performanţa fiecăruia.

Pentru statistici şi analize, Morris a depins de Mark Penn, un analist de sondaje inteligent şi tenace care lucra pentru Comitetul Naţional Democrat. Penn şi cu partenerul lui de afaceri, Doug Schoen, alt strateg politic experimentat, au făcut cercetări care să ajute la conturarea comunicării în Casa Albă. Ei, împreună cu Morris, au început să participe la întrunirile săptămînale de miercuri seara din Camera Ovală Galbenă. Bill şi cu mine am învăţat cum să tratăm cu umor părerile lui Morris şi să-i trecem cu vederea îngîmfarea şi

ieşirile teatrale. El era un bun antidot pentru înţelepciunea convenţională şi un impuls pentru inerţia birocratică de la Casa Albă. Influenţa lui asupra administraţiei Clinton a fost adesea exagerată, uneori de criticii liberali, cel mai adesea chiar de Morris. Dar el a ajutat, într-adevăr, la dezvoltarea unei strategii de a trece prin zidul obstrucţioniştilor republicani care blocau agenda legislativă a lui Bill şi şi-o promovau pe a lor.

Cînd taberele adverse sînt pe poziţii opuse şi nici una nu crede că-şi poate permite să fie văzută făcînd un pas către cealaltă, ele se pot hotărî să se mişte spre o a treia poziţie – ca vîrful triunghiului – iar acest lucru se numeşte „triangulaţie“. Aceasta e în esenţă o reafirmare a filozofiei pe care Bill a dezvoltat-o ca guvernator şi ca preşedinte al Consiliului Democrat. În campania din 1992, a cîştigat trecînd peste politicile moarte ale ambelor partide şi creînd un „centru dinamic“. Mai mult decît demodatul compromis politic între diferenţe, triangulaţia reflecta modul de lucru pe care Bill promisese să-l aducă la Washington.

De exemplu, cînd republicanii au pretins că ei au iniţiat reforma asigurărilor sociale, o problemă la care Bill lucra din 1980 şi pe care se angajase s-o ducă la bun sfîrşit înaintea expirării primului mandat, Bill a evitat să nege. În schimb, a sprijinit obiectivele reformei, dar a insistat asupra schimbărilor care ar fi îmbunătăţit legislaţia şi ar fi atras suficient sprijin politic de la republicanii mai moderaţi şi democraţi pentru a înfrînge extrema republicană. Desigur, în politică, întocmai ca în viaţă, răul se ascunde în amănunte. Pentru detaliile reformei asigurărilor sociale sau ale negocierii bugetului s-a luptat din greu şi s-au ivit dificultăţi şi totul semăna cu un cub Rubik mai degrabă decît cu un triunghi isoscel.

Cu toate că Morris a infuzat idei şi energie în propunerile lui Bill, el nu s-a implicat în implementarea lor. Acest lucru i-a revenit lui Leon Panetta şi celorlalţi membri ai administraţiei. Leon devenise şef de personal în iunie 1994, înlocuindu-l pe Mack McLarty, care îşi făcuse datoria ireproşabil în toate împrejurările

dificile din primul an şi jumătate. Panetta, un ochi de şoim în depistarea deficitelor cînd fusese în Congres ca reprezentant al Californiei, fusese alegerea lui Bill pentru conducerea Biroului de Management şi Buget şi jucase un rol principal în conceperea planului de reducere a deficitelor şi apoi în trecerea lui prin Congres. Ca şef al personalului, a fost foarte strict, impunînd un control mai mare asupra programului preşedintelui şi împiedicîndu-i pe consilieri să intre în Biroul Oval cînd voiau ei. Experienţa lui în Congres şi cea legată de buget s-au dovedit a fi de importanţă crucială pentru lupta pentru buget care avea să urmeze.

Noua majoritate republicană căuta căi legale pentru a-şi pune în aplicare agenda radicală. Au început cu legea anuală a bugetului, încercînd să compromită programele prin anularea finanţărilor. Voiau să-i anuleze guvernului federal prerogativele de a interveni cu anumite reglementari în unele domenii, cum ar fi protecţia consumatorului şi a mediului, sprijinul pentru muncitorii săraci, controlul taxelor şi altele. Programul lui Lyndon Johnson – cu rezultate în Medicare, Medicaid şi legislaţia drepturilor civile istorice – a fost denunţat de Newt Gingrich ca fiind un „sistem de valori anticultural“ şi „un lung experiment de guvernare care a eşuat“.

Bill şi cu mine eram tot mai tulburaţi de fervoarea cu care liderii GOP foloseau vorbe umflate pentru a ataca guvernul, comunitatea şi chiar noţiuni fundamentale ale societăţii. Ei păreau să creadă că individualismul rigid şi demodat era tot ce contează la sfîrşitul secolului al XX-lea în America, desigur mai puţin atunci cînd susţinătorii lor voiau favoruri legislative. Mă consider o individualistă convinsă şi cumva rigidă – poate şi un pic rudimentară – dar cred că, în calitate de cetăţean american, mă înscriu într-o reţea mutuală de drepturi, privilegii şi responsabilităţi.

În acest context al retoricii republicane extreme mi-am publicat cartea *It Takes a Village*[1]. Pledoaria lui Gingrich despre orfelinate

[1] *„Este nevoie de un sat“*, titlu ce face trimitere la un proverb african, „este nevoie de un sat întreg pentru a creşte un copil“, citat şi în această carte (n. red.).

pentru copiii săraci născuţi în afara căsniciei m-a impulsionat. După ce îmi petrecusem ani de zile făcîndu-mi griji cum să-i protejez şi să-i ajut pe copii, acum mă temeam că extremismul politic i-ar putea condamna pe cei săraci şi vulnerabili la un viitor dickensian. Cu toate că nu era o carte politică în sens partizan, voiam să descrie o viziune diferită de punctele de vedere nemiloase, elitiste şi nerealiste care emanau din Capitoliu.

În ciuda aripii de dreapta care denunţa „tendinţe liberale în mass-media“, realitatea era că vocile care se auzeau cel mai tare şi erau cele mai eficiente în presă erau de orice orientare, dar nu liberale. În schimb, discursul public era din ce în ce mai dominat de firoscoşi reacţionari şi de personalităţi de radio şi de televiziune. M-am hotărît să transmit direct publicului gîndurile şi opiniile mele scriindu-le eu însămi. La sfîrşitul lui iulie, am început să scriu o rubrică săptămînală la ziar, intitulată „Discutînd încă o dată“, călcînd din nou pe urmele lui Eleanor Roosevelt, care avusese o rubrică şase zile pe săptămînă – „Ziua mea“ – din 1935 pînă în 1962. Primele mele articole abordau subiecte variate de la a şaptezeci şi cincea aniversare a sufragiului femeilor, la sărbătorirea vacanţelor cu familia. Exerciţiul punerii ideilor pe hîrtie m-a făcut să înţeleg mai bine cum să îmi abordez rolul în calitate de susţinător al administraţiei, deoarece am început să mă centrez pe proiecte domestice mai mărunte, care erau mai uşor de realizat decît eforturile uriaşe din domeniul reformei sănătăţii. Pe agenda mea se aflau acum problemele sănătăţii copilului, prevenirea cancerului la sîn şi protejarea fondurilor pentru televiziunea publică, servicii legale şi artă.

Am aflat mai multe atît despre răspîndirea şi impactul cancerului la sîn, cît şi despre obstacolele în prevenirea şi tratarea lui din discuţiile cu pacienţi, doctori şi cele care i-au supravieţuit, la „sesiunile de ascultare“ care au avut loc în centrele şi în spitalele importante din ţară. Participînd la o întîlnire a National Breast Cancer Coalition (NBCC) la Williamsburg, Virginia, în timpul campaniei

din 1992, am fost uimită de puterea supraviețuitoarelor cancerului la sîn. Cînd autobuzul care transporta participanți s-a defectat pe șosea, femeile s-au dat pur și simplu jos și au făcut autostopul tot restul drumului. Am lucrat cu NBCC, fondată de o supraviețuitoare și susținătoare hotărîtă, Fran Visco, sprijinînd efortul administrației de a obține mai multe fonduri pentru cercetări și tratament extins pentru femeile fără asigurare.

M-am întîlnit adesea cu supraviețuitoare ale cancerului la sîn la Casa Albă. Prin experiențele soacrei mele și ale multor alte persoane, am înțeles teama și nesiguranța care însoțesc un diagnostic de cancer. Una dintre cele mai devotate voluntare din biroul meu de la Casa Albă, Miriam Leverage, s-a luptat cu cancerul la sîn timp de șase ani înainte de a muri din cauza bolii, în 1996, după o luptă curajoasă. Profesoară ieșită la pensie și bunică mîndră, Miriam a suferit două operații, tratament cu radiații și cinci ședințe de chimioterapie. Întotdeauna ne-a amintit, mie și oamenilor din jurul meu, să ne facem examinări și mamograme în mod regulat, lucru pe care l-am făcut în fiecare an de cînd am împlinit patruzeci de ani.

Am lansat „Campania de conștientizare a mamografiei" o dată cu Ziua mamei în 1995, pentru conștientizarea importanței detectării din timp și pentru a mă asigura că femeile înscrise în programul Medicare profitau de avantajul de a face mamografie. Doar 40% dintre femeile mai în vîrstă ale căror mamograme au fost plătite de Medicare au făcut, de fapt, investigația. Pentru că e probabil ca una din opt femei din țara noastră să aibă cancer la sîn, detectarea timpurie e esențială. Am lucrat cu sponsori din corporații, cu profesioniști din domeniul relațiilor publice și cu reprezentanți ai consumatorilor la campaniile „Mamo-gram" pentru a încuraja femeile în vîrstă să-și facă mamograme și să priceapă beneficiile detectării timpurii. Campania națională includea diferite inserții în felicitările de Ziua mamei, amintindu-le mamelor de importanța mamogramelor repetate, precum și o expoziție promoțională, pungi pentru cumpărături cu inscripții și anunțuri ale serviciului public. În

următorii cîțiva ani, am lucrat la extinderea programului Medicare astfel încît cît mai multe femei să-și facă mamogramele anuale, fără să trebuiască să plătească, și am fost foarte mulțumită cînd Bill a anunțat noi reglementări pentru siguranța și calitatea mamografiei. Aceste eforturi s-au potrivit cu munca mea de susținere a unei finanțări sporite atît pentru cercetările privind detectarea cancerului mamar, pentru tratamentul și potențiala lui vindecare, cît și pentru a lansa un timbru cu cancerul la sîn împreună cu Serviciul Poștal al Statelor Unite care oferea pentru aceste cercetări o parte din încasări.

Una dintre cele mai uimitoare și mai sfîșietoare probleme care mă preocupau cînd traversam Statele Unite a fost sindromul Războiului din Golf. Mii de bărbați și femei, care luptaseră pentru națiunea noastră ca militari în Golful Persic în timpul operațiunii Furtună în Deșert în 1991, au suferit de o varietate de dureri și manifestări, dintre care oboseala cronică, deranjamente gastro-intestinale, erupții pe piele și probleme respiratorii. Am primit nenumărate scrisori de la soldații care își riscaseră viața pentru țară și nu puteau să-și păstreze slujba sau să-și susțină familia din cauza bolii. Unul dintre veteranii pe care i-am întîlnit, colonelul Herbert Smith, a dus o viață sănătoasă și productivă înainte de a ajunge în Goful Persic. În timpul operațiunii Furtună în Deșert, i-au apărut noduli limfatici proeminenți, erupții pe piele, oboseală, dureri de articulații și febră. După șase luni în Golf, a trebuit să se întoarcă acasă. Totuși, doctorii nu au putut să-i diagnosticheze boala și să-i ofere un tratament.

Era sfîșietor să-l auzi pe colonelul Smith cum descria drama de a trăi zi de zi fără să știe de ce s-a îmbolnăvit. Chiar mai rău pentru colonelul Smith era scepticismul în legătură cu boala lui, manifestat de unii medici militari. Un doctor militar l-a acuzat că se preface că are anemie pentru a primi beneficii de boală. Colonelul Smith a avut probleme cerebrale și cu sistemul vestibular, care l-au afectat foarte

serios şi nu i-au permis să-şi continue munca. Şi totuşi, problemele lui şi cele ale celorlalţi soldaţi nu au fost luate în seamă.

Am cerut un studiu complex şi cuprinzător al sindromului Războiul din Golf, incluzînd eforturile de a determina dacă trupele noastre ar fi putut fi expuse la agenţi chimici şi biologici sau ar fi putut fi afectate de incendierea puţurilor petroliere, de radiaţii sau de alte toxine. M-am întîlnit cu oficiali din Departamentul de Apărare, al Afacerilor Militare, al Sănătăţii şi al Serviciilor Umane pentru a hotărî ceea ce ar trebui să facă guvernul atît pentru a răspunde nevoilor acestor soldaţi, cît şi pentru a împiedica apariţia unor astfel de probleme în viitor. Am sugerat înfiinţarea unui Comitet Consultativ Prezidenţial, pe care l-a numit Bill, pentru a revedea problema. Mai tîrziu, a semnat o lege pentru a acoperi cheltuielile de boală pentru veteranii din Golf cu boli nediagnosticate şi a îndemnat Administraţia Veteranilor să pună la punct sisteme mai eficiente pentru observarea şi monitorizarea trupelor noastre în viitor.

Astfel de probleme domestice au dominat agenda mea de la Casa Albă în timpul primăverii 1995. Apoi, atenţia întregii naţiuni s-a îndreptat spre o tragedie de neînţeles.

Pentru mine, ziua de 19 aprilie a început ca o zi obişnuită de întîlniri şi întrevederi. În jurul orei 11 dimineaţa stăteam în scaunul meu preferat din salonul de zi din Aripa de Vest, uitîndu-mă peste problemele ce se cereau programate împreună cu Maggie şi cu Patti, cînd Bill a sunat urgent din Biroul Oval cu vestea că a fost o explozie în clădirea birourilor federale din Oklahoma City. Toate trei am mers imediat în bucătărie şi am pornit televizorul pentru a vedea pe ecran primele imagini transmise de la faţa locului.

Am aflat în următoarele cîteva ore că dezastrul fusese produs de o bombă, dar nimeni nu putea să ofere informaţii sigure despre responsabilul acestui eveniment. Bill a trimis imediat în Oklahoma City echipe de la FEMA[1], FBI şi alte agenţii guvernamentale pentru a rezolva urgenţele şi a demara investigaţiile. Deoarece birourile federale

[1] Federal Emergency Management Army.

fuseseră distruse de explozie, mulţi dintre angajaţii cu funcţii importante erau morţi sau răniţi. Un agent al Serviciului Secret care părăsise Casa Albă cu doar şapte luni în urmă, fiind detaşat la Oklahoma, era unul dintre cei cinci agenţi ucişi în ziua aceea. Printre cei o sută şaizeci şi opt de oameni nevinovaţi care au murit în deflagraţie se aflau nouăsprezece copii, dintre care majoritatea erau în centrul de îngrijire zilnică de la etajul al doilea al clădirii.

Imaginile din Oklahoma City erau tulburătoare: o fetiţă, moale ca o păpuşă de cîrpă, era scoasă de sub dărîmăturile fumegînde de un pompier cu inima frîntă; un lucrător din birouri, îngrozit, era ridicat pe o targă. Familiaritatea cadrului şi numărul victimelor au abătut tragedia asupra Americii într-un fel în care alte atrocităţi de pînă acum nu putuseră s-o facă. Acesta era şi scopul atentatului.

Ni s-a adus aminte, de asemenea, că „birocraţii“ care erau întotdeauna ţinta răzvrătiţilor antiguvernamentali puteau fi vecinii noştri, prietenii sau rudele, că aveau propriile vieţi şi că-i puteam pierde.

Primul lucru de care aveau nevoie oamenii erau informaţiile despre atentat şi apoi asigurarea că s-a făcut tot posibilul pentru a-i proteja de alte eventuale atacuri. Eram în mod deosebit îngrijorată pentru copiii care erau conştienţi de explozia de la centrul de îngrijire pentru copii şi poate se temeau că propriile şcoli nu erau în siguranţă. Am stat de vorbă cu Chelsea şi m-am consultat cu ea în legătură cu modalităţile de liniştire a copiilor.

Sîmbătă, după atentat, într-o transmisiune de radio şi televiziune, Bill şi cu mine am stat de vorbă cu un grup de copii ai căror părinţi erau angajaţi federali care lucrau la aceleaşi agenţii federale ca şi cele atacate la Oklahoma. Ne-am gîndit că era important să vorbim în calitate de mamă şi tată despre anxietăţile provocate de o astfel de tragedie.

– E normal să fiţi îngrijoraţi de un lucru atît de rău, le-a spus Bill copiilor care şedeau pe covorul din Biroul Oval, în timp ce părinţii lor stăteau lîngă ei.

– Vreau să ştiţi că părinţii voştri vă iubesc şi vor face tot ce le stă în putere să aibă grijă de voi şi să vă protejeze, am spus. În lume există mai mulţi oameni buni decît răi.

Bill le-a spus copiilor că vom prinde şi vom pedepsi pe oricine ar fi cel care pusese la cale atentatul. Apoi i-am rugat să-şi exprime propriile lor gînduri despre el.

– A fost groaznic, a spus un copil.

– Îmi pare rău pentru oamenii care au murit, a spus altul.

O întrebare mi-a frînt inima şi n-am putut să răspund la ea.

– Cine ar vrea să facă asta unor copii care nu le-au făcut niciodată nimic?

Restul ţării îl vedea pe Bill aşa cum îl ştiam eu, un om cu o empatie nemaiîntîlnită şi cu capacitatea de a-i coaliza pe oameni în momente dificile. Înainte de a pleca în ziua următoare să vizităm familiile victimelor şi să participăm la serviciul religios, am plantat un copac – un corn – la Casa Albă în memoria victimelor. Bill şi cu mine ne-am întîlnit în particular cu o parte din victime şi cu familiile lor înainte de a participa la ceremonialul religios de proporţii, unde Bill şi reverendul Billy Graham au luat cuvîntul, ajutînd la vindecarea unei naţiuni rănite. Ori de cîte ori îl vedeam pe Bill îmbrăţişîndu-i pe membrii familiilor care suspinau, vorbind cu prietenii distruşi sau consolîndu-i pe cei grav răniţi, mă îndrăgosteam din nou de el. Mila lui îşi trage seva din sentimente foarte adînci de grijă şi compasiune care îi dau posibilitatea să-i aline pe cei aflaţi în suferinţă.

Pînă să ajungem în Oklahoma City, fusese deja arestat un suspect care avea legături cu grupurile antiguvernamentale militante. Se părea că Timothy McVeigh alesese ziua de 19 aprilie pentru a ataca ţara pe care a ajuns s-o dispreţuiască ca să marcheze aniversarea teribilului incendiu de la Waco, în care muriseră optzeci de membri ai sectei davidiene, inclusiv copii. McVeigh şi oamenii lui reprezentau cele mai alienate şi mai violente elemente ale extremei drepte, ale căror acţiuni i-au impresionat pe toţi americanii sensibili.

Talk-show-urile radio de extremă dreaptă şi website-urile intensificau atmosfera de ostilitate cu retorica intoleranţei lor, a furiei şi a paranoiei antiguvernamentale, dar atentatul cu bombă de la Oklahoma City părea să descurajeze mişcarea militanţilor şi să-i marginalizeze pe cei mai înverşunaţi duşmani a căror voce se transmitea prin undele radio.

Bill a vorbit cu hotărîre împotriva celor care cultivau ura şi a celor răzvrătiţi contra guvernului, într-un discurs rostit în ziua acordării diplomelor la Universitatea de Stat din Michigan, la începutul lui mai. „Nu e nimic patriotic în ura faţă de ţara ta sau în pretenţia că poţi să-ţi iubeşti ţara, dar să-ţi urăşti guvernul."

În timp ce atenţia întregii ţări era îndreptată spre tragedia din Oklahoma City, Biroul Procurorului Independent nu a pierdut vremea. Sîmbătă, 22 aprilie, după întîlnirea cu copiii în Biroul Oval, Kenneth Starr şi oamenii lui au sosit la Casa Albă pentru a lua declaraţii la cald, de la mine şi de la preşedinte. Fusesem chestionată de Robert Fiske în anul anterior, înainte ca el să fie înlocuit, dar aceasta era prima întîlnire cu Starr şi echipa lui. Nici eu şi nici David Kendall nu am fost superficiali în pregătirea interviului. Ştiind că fiecare cuvînt rostit ne va fi disecat, David a insistat să mă pregătesc cît mai bine în acest timp scurt, indiferent cît de ocupată eram. Acest lucru însemna adesea să ne întîlnim seara foarte tîrziu sau să-mi petrec ore în şir disecînd informaţiile pe care mi le transmitea în dosare mari, negre. Am început să mă îngrozesc la vederea acelor dosare, deoarece erau memento-uri palpabile ale trivialităţilor şi chiţibuşăriilor pe care le aveam de înfruntat la proces sub jurămînt, oricare din ele putînd să mă incrimineze pe baze legale.

Bill a răspuns întrebărilor în biroul prezidenţial de la etajul al doilea al reşedinţei. Reprezentau Casa Albă Abner Mikva, fost membru al Congresului şi judecător federal, acum consilier la Casa Albă, şi Jane Sherburne, avocat pledant experimentat care îşi părăsise propria firmă pentru a se ocupa de problemele legale privitoare la această investigaţie. Erau însoţiţi de avocaţii noştri particulari,

David Kendall şi partenera lui, Nicole Seligman, doi dintre cei mai inteligenţi şi mai grijulii oameni pe care i-am cunoscut vreodată. Starr şi alţi trei juriști stăteau de o parte a lungii mese de conferinţe, adusă acolo pentru interviuri. Noi stăteam de cealaltă parte.

Cînd a ieşit din cameră, după discuţie, Bill mi-a spus că întîlnirea cu Starr fusese amiabilă şi, spre uimirea mea, Bill a rugat-o pe Jane Sherburne să le prezinte lui Starr şi asistenţilor lui dormitorul Lincoln, care era alături. Într-un mod oarecum caracteristic, nu eram pregătită să fiu la fel de amabilă cum era soţul meu, iar aceasta era doar prima ilustrare a diferenţelor dintre felul lui Bill şi al meu de a-l trata pe Starr. Amîndoi eram sub presiunea unei furtuni care putea să se declanşeze împotriva noastră, dar eu păream să fiu scufundată de fiecare adiere de vînt, în timp ce Bill continua să ţină neabătut linia de plutire. Mă înfuriau ideea înverşunaţilor partizani republicani care scotoceau prin viaţa noastră, atenţi la fiecare cec pe care îl scriseserăm timp de douăzeci de ani, precum şi hărţuirea prietenilor noştri, pe motive dintre cele mai neînsemnate.

Republicanii au deschis un nou front cînd Al D'Amato, senatorul republican de New York şi preşedinte al Comisiei Bancare a Senatului, a început audierile în cazul Whitewater. Mai apoi am făcut pace cu senatorul D'Amato, acum unul dintre cei mai importanţi oameni din circumscripţia mea electorală, dar audierile conduse de el, de colegii lui senatori republicani şi de personalul lor au adus mari pagube morale şi băneşti unor oameni nevinovaţi.

În ciuda concluziei lui Fiske că moartea lui Vince Foster a fost o sinucidere fără legătură cu Whitewater, D'Amato părea să aibă o fixaţie asupra morţii lui Vince şi îi chema în faţa camerelor de luat vederi pe consilierii din trecut şi din prezent de la Casa Albă pentru a le pune întrebări legate de tristul eveniment. Maggie Williams, de obicei echilibrată şi puternică, a izbucnit în lacrimi după întrebările necruţătoare legate de evenimentele din preajma morţii lui Vince Foster. Era insuportabil s-o vezi pe Maggie întoarsă pe o parte şi pe alta la nesfîrşit şi să ştii că acest lucru nu avea să se termine curînd.

D'Amato a făcut-o mincinoasă pe prietena mea Susan Thomas, cînd încerca să-i răspundă la întrebări. Lupta ei de zeci de ani cu o scleroză multiplă îi afectase memoria, dar se străduia din răsputeri să facă faţă interogatoriului nemilos. N-am putut s-o consolez nici pe ea şi nici pe alţii care au fost prinşi în acest coşmar, deoarece orice discuţie aveam cu cineva despre orice problemă aleasă de investigatori pentru interogatoriu putea fi considerată înţelegere secretă sau transmitere de informaţii. A trebuit să evit orice discuţie care putea face pe cineva să spună „Da" dacă era întrebat sau întrebată dacă vorbise cu mine.

Stînd pe tuşă, neputînd vorbi pentru a-mi apăra prietenii şi colegii, neavînd nici măcar voie să discut cu ei despre nedreptăţile pe care le sufereau, iată unul dintre cele mai grele lucruri pe care l-am făcut vreodată. Şi avea să fie şi mai rău.

DREPTURILE FEMEILOR SÎNT DREPTURI ALE OMULUI

Arestarea unui disident nu e un lucru neobişnuit în China, iar încarcerarea lui Harry Wu s-ar putea să fi atras prea puţin atenţia mass-mediei americane. Dar China fusese aleasă pentru a găzdui apropiata ediţie – cea de-a patra – a Conferinţei Internaţionale a Naţiunilor Unite pentru Problemele Femeilor. Eu urma să mă aflu acolo în calitate de preşedinte onorific al delegaţiei Statelor Unite. Wu, un activist pentru drepturile omului care petrecuse nouăsprezece ani ca prizonier politic în lagărele de muncă din China înainte de a emigra în Statele Unite, fusese arestat de autorităţile chineze la 19 iunie 1995, pe cînd încerca să intre pe teritoriul provinciei Xinjiang din Kazakhstanul vecin.

Cu toate că avea o viză pentru a intra în China, a fost acuzat de spionaj şi aruncat în închisoare, urmînd să fie judecat. Peste noapte, Harry Wu a devenit foarte cunoscut şi participarea SUA la conferinţa femeilor era pusă sub semnul îndoielii, deoarece grupuri militante pentru drepturile omului, activişti americani de origine chineză şi unii membri ai Congresului îndemnau poporul american la boicot. Eu le susţineam cauza, dar eram dezamăgită că, încă o dată, trebuiau sacrificate problemele esenţiale ale femeilor.

În mod tipic, guvernele (inclusiv cel al Statelor Unite) îşi limitau politica externă la probleme diplomatice, militare şi comerciale,

subiecte de discuţie des întîlnite în majoritatea tratatelor, pactelor şi negocierilor. Doar rareori erau dezbătute în întîlnirile de politică externă probleme ca sănătatea femeilor, educaţia fetelor, lipsa drepturilor legale şi politice pentru femei sau izolarea lor economică. Totuşi, îmi era clar că, în noua economie globală, ţărilor şi regiunilor individuale le va fi greu să facă progrese economice şi sociale dacă un procent disproporţionat al populaţiei feminine rămînea sărac, needucat, cu o sănătate precară şi privat de drepturi civile.

Conferinţa Naţiunilor Unite care discuta problemele femeilor se voia un forum important, care să dea naţiunilor posibilitatea de a dezbate subiecte cum sînt sănătatea mamei şi copilului, microfinanţarea, violenţa în familie, educaţia fetelor, planificarea familială, dreptul la vot al femeilor, proprietatea şi drepturile legale. Trebuia să se ofere, de asemenea, o rară posibilitate pentru femeile din întrega lume de a-şi împărtăşi experienţa, informaţiile şi strategiile pentru acţiunile viitoare din ţările lor. Conferinţa se ţine, de obicei, din cinci în cinci ani şi speram că prezenţa mea va mări implicarea Statelor Unite în rezolvarea nevoilor şi a drepturilor femeilor în politica internaţională.

Eu militasem pentru problemele femeilor şi copiilor din Statele Unite timp de douăzeci şi cinci de ani şi, cu toate că femeile din ţara noastră au beneficiat de avantaje economice şi politice, nu acelaşi lucru poate fi spus despre marea majoritate a femeilor din lume. Totuşi, în mod practic, nimeni din cei care cred că pot atrage atenţia mass-mediei nu încerca să le susţină.

În momentul arestării lui Harry Wu, personalul meu şi cu mine eram adînc implicaţi în planificarea conferinţei. Dar apăruseră proteste din partea obişnuiţilor bănuitori din Congres care simţeau că Statele Unite nu trebuie să participe. Printre ei se aflau şi senatorii Jesse Helms şi Phil Gramm, care au anunţat că întrunirea „părea a fi un festival neautorizat care susţinea sentimentul antifamilie şi antiamerican“. Unii membri ai Congresului erau sceptici în privinţa oricărui eveniment sponsorizat de Naţiunile

Unite şi erau, în aceeaşi măsură, neîncrezători în privinţa unei adunări care avea ca punct central de discuţie problemele femeilor. Vaticanul, care îşi făcea foarte clar auzită vocea cînd se aducea în discuţie subiectul avorturilor, şi-a unit forţele cu mai multe ţări islamice îngrijorate că această conferinţă va deveni o platformă internaţională de promovare a drepturilor femeii, cărora ei li se opuneau. Iar unii oameni politici americani de stînga nu au fost încîntaţi de perspectiva participării Statelor Unite, deoarece guvernul chinez afirma că organizaţiile non-guvernamentale (ONG) – care promovau sănătatea mamelor, dreptul femeilor la proprietate, microfinanţarea şi multe altele – ar putea fi excluse de la întîlnirea oficială. Autorităţile chineze au îngreunat obţinerea vizelor spre China pentru activiştii tibetani. Mai mult, era larg răspîndită neliniştea, pe care o împărtăşeam şi eu, în legătură cu sumbrul bilanţ al ţării gazdă privind drepturile omului şi cu politica ei barbară de a trece cu vederea avorturile forţate ca mijloc de a impune „politica unui singur copil".

Fiind susceptibilă la preocupările din spectrul politic, am lucrat cu Melanne Verveer şi cu personalul preşedintelui la alegerea delegaţiei pentru Beijing. Bill a numit oameni din domenii diverse pentru a ne reprezenta naţiunea, inclusiv pe republicanul Tom Kean, fost guvernator de New Jersey, pe sora Dorothy Ann Kelly, preşedinta Colegiului din New Rochelle, şi pe doctoriţa Laila Al-Marayati, vicepreşedintă a Ligii Femeilor Musulmane. Madeleine Albright, atunci ambasador al Statelor Unite la Naţiunile Unite, era liderul oficial al delegaţiei.

Luni întregi de întîlniri şi de sesiuni strategice cu reprezentanţi de la Naţiunile Unite şi din alte ţări au fost aruncate în uitare după încarcerarea lui Wu. În următoarele şase săptămîni nu au lipsit controversele dacă Statele Unite trebuiau să trimită o delegaţie la conferinţă şi dacă eu trebuia să fac parte din ea. Am fost tulburată mai ales de o scrisoare personală sosită din partea doamnei Wu, care era, pe drept cuvînt, îngrijorată de soarta soţului ei şi simţea că participarea mea la conferinţă „va trimite un semnal cît de mic" liderilor

de la Beijing în legătură cu hotărîrea Statelor Unite de a face presiuni pentru eliberarea lui Harry.

Era o preocupare legitimă pentru mine şi ceilalţi de la Casa Albă şi Departamentul de Stat. Ştiam că guvernul chinez voia să utilizeze conferinţa ca mijloc de propagandă pentru a-şi îmbunătăţi imaginea în lume. Dacă mergeam, contribuiam la această dorinţă a guvernului chinez. Dacă boicotam însemna publicitate negativă pentru conducerea chineză. Noi eram într-o relaţie diplomatică în care detenţia lui Wu şi participarea mea la conferinţă erau în strînsă legătură. Guvernul nostru a continuat să afirme în cercuri publice şi private că nu voi participa dacă domnul Wu rămînea sub arest. Cînd dezacordurile au devenit mai vehemente şi rezolvarea lor părea improbabilă, m-am hotărît să plec oricum, în calitate de cetăţean privat.

Complicarea deciziei era, în aceeaşi măsură, un motiv serios de îngrijorare privind relaţiile dintre Statele Unite şi China în ansamblu. Creşteau tensiunile legate de neînţelegerile privind Taiwanul, de proliferarea nucleară, de vînzarea de către China a rachetelor M-II Pakistanului şi de abuzurile continue în privinţa drepturilor omului. Relaţiile s-au deteriorat şi mai mult la mijlocul lui august, cînd chinezii au făcut exerciţii militare ostentative în Strîmtoarea Taiwan.

Cu mai puţin de o lună înainte de începerea conferinţei, guvernul chinez a decis că nu îşi putea permite să genereze mai multă publicitate negativă. Într-un proces măsluit, la Wuhan, pe 24 august, un tribunal chinez l-a declarat pe Harry Wu vinovat de spionaj şi l-a expulzat din ţară. Unii comentatori de presă şi chiar Wu însuşi au fost convinşi că Statele Unite au făcut un compromis cu chinezii: Wu va fi eliberat, dar numai dacă eu eram de acord să vin la conferinţă şi să mă abţin de la remarce critice privind guvernul ţării gazdă. În mod clar, era un moment diplomatic delicat, dar n-a existat niciodată un *qui pro quo* între guvernul nostru şi China. Odată cazul Wu rezolvat, Casa Albă şi Departamentul de Stat au hotărît ca eu să fac această vizită.

Întors acasă în California, domnul Wu mi-a criticat decizia, reafirmînd că participarea mea la conferinţă ar putea constitui o aprobare tacită a încălcării drepturilor omului de către China. Nancy Pelosi, reprezentanta Californiei în Congres, m-a chemat să-mi spună că prezenţa ar fi un succes pentru relaţiile publice chineze. Eram cu Bill în vacanţă la Jackson Hole, Wyoming, şi am discutat amănunţit această problemă, luînd în consideraţie părerile pro şi contra. El mi-a susţinut părerea că, o dată ce Wu a fost eliberat, cel mai bun mod de a ne confrunta cu chinezii în privinţa drepturilor omului era pe cale directă, în ţara lor. La o întrunire în Wyoming, la care se sărbătorea a şaptezeci şi cincea aniversare a amendamentului constituţional privind extinderea dreptului de vot şi la femei, Bill a prezentat problema şi a apărat participarea Statelor Unite ca fiind importantă pentru drepturile femeilor. Mesajul lui era: „Conferinţa reprezintă o ocazie semnificativă în lupta pentru consolidarea statutului femeii".

La sfîrşitul lui august, vacanţa familiei noastre în munţii Tetons se apropia de sfîrşit. Am stat într-o casă construită în stil *western,* proprietate a senatorului Jay Rockeffeller şi a soţiei lui, Sharon, unde mi-am petrecut majoritatea timpului lucrînd la cartea mea, privindu-i cu invidie pe Bill şi pe Chelsea care mergeau în excursii sau călăreau într-unul dintre cele mai frumoase locuri ale ţării noastre. Chelsea, care îşi petrecuse cinci săptămîni într-o tabără cu program riguros din sudul statului Colorado, făcînd *rafting,* căţărîndu-se pe munţi, construind adăposturi în copaci şi dezvoltîndu-şi alte abilităţi în aer liber, ne-a convins să mergem într-o excursie cu cortul. Nu mai mersesem cu cortul de cînd eram la colegiu, iar Bill nu fusese niciodată, dacă nu ţinem seama de noaptea petrecută dormind în maşina sa în parcarea Yosemite, în timp ce traversam ţara. Eram curajoşi, dar nu aveam nici un punct de reper. Cînd le-am spus agenţilor de la Serviciile Secrete că voiam să mergem în excursie şi să ne oprim cu cortul într-un loc izolat din Parcul Naţional Grand Teton, au intrat în alertă. Cînd am sosit la locul de camping, ei

înconjuraseră perimetrul şi puseseră agenţi de pază care să patruleze cu ochelari cu infraroşu. Chelsea a rîs de ideea noastră de a ne adăposti într-un cort cu podea de lemn şi cu saltele gonflabile.

Am plecat din Wyoming spre Hawaii, unde Bill a ţinut un discurs la Pearl Harbour la a cincizecea comemorare a victoriei împotriva Japoniei şi la Cimitirul Naţional Memorial al Pacificului pe 2 septembrie 1995. Cimitirul, cunoscut mai bine sub numele de Punchbowl pentru plasarea lui în craterul unui vulcan stins, are mai mult de 33 000 de morminte ale celor care şi-au pierdut viaţa pe frontul din Pacific în timpul celui de Al Doilea Război Mondial, inclusiv ale celor ucişi la Pearl Harbor şi, mai tîrziu, în Coreea şi Vietnam. Imaginea acelor morminte, a miilor de veterani din Al Doilea Război Mondial şi a familiilor lor care au participat la serviciul religios, era un *memento* solemn al sacrificiilor extraordinare făcute pentru libertatea noastră.

Am stat trează toată noaptea în căsuţa pe care am ocupat-o la Baza Navală Kaneohe, lucrînd la cartea mea şi retuşînd discursul pentru Beijing. Un rezultat fericit al incidentului Harry Wu a fost faptul că a generat o foarte mare publicitate pentru conferinţa Naţiunilor Unite. Toate privirile erau acum aţintite spre Beijing şi ştiam că vor fi aţintite şi asupra mea. Lucram împreună cu personalul meu la observaţiile care aveau să apere cu forţă poziţia Statelor Unite în privinţa drepturilor omului şi să răspîndească noţiuni fundamentale legate de drepturile femeilor. Am criticat abuzurile guvernului chinez, inclusiv avorturile forţate şi obişnuinţa de a îngrădi libertatea de exprimare şi adunările libere. Nu după mult timp, eram în avionul Air Force pentru aproape paisprezece ore de zbor spre Beijing, dar fără însoţitorul meu preferat. Chelsea a trebuit să se întoarcă la Washington cu tatăl ei, pentru a începe şcoala.

După ce am luat cina în avion, luminile s-au stins şi majoritatea pasagerilor s-au învelit în pături şi s-au ghemuit să doarmă cînd am traversat Pacificul. Dar echipa care concepea discursul încă avea de lucru. Eram la a cincea sau a şasea variantă şi trebuia să arătăm textul

experţilor noştri în politică externă, care ni se alăturaseră în Honolulu, însoţiţi de alţi oficiali ai administraţiei şi ai personalului: Winston Lord, fostul ambasador în China, un bărbat foarte elegant, pe care Bill l-a numit secretar de Stat adjunct pentru Asia de Est şi Afaceri în Pacific, Eric Schwartz, specialist în drepturile omului la Consiliul Naţional de Securitate şi Madeleine Albright, care stătea ghemuită la o masă de lucru slab luminată şi corecta textul. Munca lor consta în a depista orice lipsă de acurateţe sau mici inadvertenţe diplomatice. Date fiind evenimentele precedente, un singur cuvînt greşit din acest discurs putea duce la o harababură diplomatică. Revizia lor era critică, ştiam, dar am fost întotdeauna atentă cînd interveneau experţii. Adesea ei erau atît de dornici să fie foarte clari în nuanţe, să scrie un discurs diplomatic impecabil, încît transformau un discurs bun într-unul dezordonat. Nu a fost cazul, de data aceasta.

– Ce vrei să obţii? mă întrebase Madeleine mai devreme.

– Vreau să deschid o fereastră cît mai largă pentru femei şi fete, am spus.

Madeleine, Win şi Eric mi-au recomandat să insist asupra unei porţiuni care definea drepturile omului şi să mă refer la o recentă ratificare a acestora la Conferinţa Internaţională pentru Drepturile Omului de la Viena. Au sugerat să insistăm asupra pasajelor legate de efectele războiului asupra femeilor, mai ales răspîndirea devastatoare a violului ca tactică de război şi numărul crescînd al femeilor refugiate din cauza conflictelor violente. Cel mai important lucru a fost că au înţeles că puterea discursului stătea în simplitatea şi în emoţia lui. Au avut grijă la acurateţea discursului, dar au fost în acelaşi timp atenţi să nu intervină major în el.

Brady Williamson, un avocat din Wisconsin care plecase înaintea echipei mele, era zilnic întrebat de oficialii chinezi despre ceea ce urma să spun în discursul meu. Ei au transmis clar mesajul că îi bucura prezenţa mea la conferinţă, dar nu voiau să fie stînjeniţi de cuvintele mele şi sperau că „voi aprecia ospitalitatea Chinei".

În astfel de vizite, somnul e foarte preţios. Foarte rar dormim îndeajuns şi sîntem obişnuiţi să mergem la întruniri, dineuri şi alte evenimente cu pleoapele grele de oboseală şi moţăind. Cînd, în cele din urmă, am sosit la China World Hotel, unul dintre hotelurile de lux pentru vizitatorii străini din Beijing, era trecut de miezul nopţii. Am avut timp să dorm doar cîteva ore înainte de a porni spre prima mea întîlnire oficială de marţi dimineaţa, un colocviu despre sănătatea femeii, sponsorizat de Organizaţia Mondială a Sănătăţii, la care am vorbit despre discrepanţa în sistemul sănătăţii dintre femeile din ţările bogate, cum era a noastră, şi cele din ţările sărace.

În cele din urmă, a sosit momentul să intru în sala plenului, care semăna cu Naţiunile Unite, numai că era mai mică. Cu toate că ţinusem mii de discursuri, eram emoţionată. Eram pasionată de subiect şi vorbeam ca reprezentant al ţării mele. Miza era mare – pentru Statele Unite, pentru conferinţă, pentru femeile din toată lumea şi pentru mine. Dacă această conferinţă nu dădea rezultate, avea să fie privită ca un alt prilej pierdut de a stimula opinia generală privind îmbunătăţirea condiţiilor şi diversificarea opţiunilor pentru femei şi fete. Nu voiam să-mi pun în dificultate sau să-mi dezamăgesc ţara, soţul sau pe mine. Şi nu voiam nici să irosesc o posibilitate rară de a promova cauza drepturilor femeilor.

Delegaţia noastră fusese ocupată să discute cu alte delegaţii despre modul de exprimare în planul de acţiune al conferinţei. Cîţiva delegaţi nu erau de acord, în mod evident, cu programul american pentru femei. Faptul că drepturile omului erau o chestiune emoţională a făcut ca prezentarea discursului să fie mai dificilă pentru mine. Învăţasem în timpul reformei sănătăţii că sentimentele mele foarte profunde m-au ajutat rar în prezentarea publică a unui comunicat. Acum trebuia să mă asigur că tonul sau timbrul vocii mele nu va distorsiona mesajul. Fie că ne place, fie că nu, femeile sînt întotdeauna subiectul criticilor, dacă se manifestă prea emoţional în public.

Uitîndu-mă în sală, am văzut femei şi bărbaţi de toate culorile şi rasele, unii îmbrăcaţi occidental şi mulţi în costumele tradiţionale ale ţărilor lor. Majoritatea aveau căşti pentru a asculta traducerile simultane ale discursurilor. Acesta era un element-surpriză, pe care nu-l anticipasem: cînd vorbeam, nu exista nici o reacţie la cuvintele mele şi mi-a fost greu să găsesc un ritm sau să-mi dau seama de reacţia mulţimii pentru că pauzele din propoziţiile şi paragrafele mele în engleză nu coincideau cu cele din zecile de limbi ale delegaţilor care le ascultau.

După ce i-am mulţumit Gertrudei Mongella, secretarul general al conferinţei, am început prin a spune că mă bucuram că luam parte la această mare întrunire a femeilor:

„Aceasta e cu adevărat o sărbătoare – o sărbătoare a contribuţiilor pe care femeile le aduc în fiecare aspect al vieţii: acasă, la slujbă, în comunitate, ca mame, soţii, surori, fiice, studente, muncitoare, cetăţene şi lideri... Oricît de diferite am părea, există mult mai multe lucrurile care ne unesc decît cele care ne despart. Avem un viitor comun. Şi ne aflăm aici pentru a găsi un teren comun astfel încît să contribuim la aducerea unei noi demnităţi şi a respectului pentru femei şi fete în toată lumea şi, străduindu-ne în această direcţie, să aducem mai multă putere şi stabilitate şi familiilor."

Voiam ca discursul să fie simplu, accesibil şi lipsit de ambiguitate în mesajul lui că drepturile femeilor nu sînt separate, nici subsidiare drepturilor omului şi să transmit faptul că este foarte important ca femeile să ia decizii proprii în viaţă. M-am referit la experienţele mele şi am descris femeile şi fetele pe care le-am întîlnit în toată lumea, care lucrau pentru promovarea educaţiei, a sistemului de sănătate, a independenţei economice, a drepturilor legale şi a participării politice şi pentru încetarea inechităţilor şi a nedreptăţilor pe care le suferă în mod disproporţionat femeile din majoritatea ţărilor.

Să scot la iveală realitatea în acest discurs însemna să fiu explicită în privinţa nedreptăţii comportamentului guvernului chinez. Conducerea chineză interzisese organizaţiilor non-guvernamentale să ţină forumul ONG la principala conferinţă din Beijing. Ei au forţat organizaţiile non-guvernamentale, care erau implicate în acţiuni de la îngrijirea prenatală la microîmprumuturi, să facă o schimbare provizorie a locului lor de funcţionare în orăşelul Huairou, la vreo şaizeci de kilometri spre nord, unde erau puţine facilităţi şi condiţii de cazare. Cu toate că nu am amintit de China şi de nici o altă ţară, era foarte clar care erau violatorii drepturilor umane la care mă refeream.

„Cred că în ajunul unui nou mileniu, e timpul să rupem tăcerea. E timpul să stăm aici, la Beijing, şi lumea să audă că nu mai e acceptabil să discutăm despre drepturile femeilor ca fiind separate de drepturile omului… De prea mult timp, istoria femeilor a fost o istorie a tăcerii. Chiar şi astăzi există oameni care încearcă să facă să nu ni se mai audă vorbele.

Vocile acestei conferinţe şi ale femeilor din Huairou trebuie auzite clar şi cuprinzător: este o violare a drepturilor omului cînd copiilor li se refuză hrana sau cînd sînt înecaţi, sau sufocaţi, sau li se rupe şira spinării, pentru simplul fapt că s-au născut fete.

E o violare a drepturilor omului cînd femeile şi fetele sînt vîndute ca sclave pentru a face prostituţie.

E o violare a drepturilor omului cînd femeile sînt udate cu benzină, li se dă foc şi sînt arse de vii pentru că zestrea lor de nuntă e considerată prea mică.

E o violare a drepturilor omului cînd femeile sînt violate în propriile comunităţi şi cînd mii de femei sînt supuse violului ca tactică sau pradă de război.

E o violare a drepturilor omului cînd una dintre principalele cauze ale morţii femeilor între paisprezece şi patruzeci şi patru de ani în întreaga lume este violenţa la care sînt supuse în propriile case, de propriile rude.

E o violare a drepturilor omului cînd fetele sînt brutalizate prin practici degradante şi dureroase de mutilare genitală.

E o violare a drepturilor omului cînd femeilor li se interzice dreptul de a hotărî în privinţa propriilor familii, inclusiv cînd sînt forţate să avorteze sau sînt sterilizate împotriva voinţei lor.

Dacă de la această conferinţă va răsuna ecoul unui mesaj, acela să fie că drepturile omului sînt drepturile femeilor… şi că drepturile femeilor sînt drepturi ale omului, o dată pentru totdeauna."

Mi-am încheiat discursul cu un apel la acţiune – la întoarcerea în ţările noastre şi reînnoirea eforturilor de îmbunătăţire a posibilităţilor educaţionale, de sănătate, legale şi politice pentru femei. Cînd am rostit ultimele cuvinte – „Vă mulţumesc foarte mult. Dumnezeu să vă binecuvînteze pe voi, munca voastră şi pe toţi cei care se vor bucura de rezultatele ei" –, delegaţii, serioşi şi cu feţe împietrite, au ţîşnit deodată de pe locurile lor pentru a mă ovaţiona. Delegaţii s-au grăbit să mă atingă, să spună cuvinte de apreciere şi să-mi mulţumească pentru că venisem. Chiar şi delegatul de la Vatican m-a felicitat pentru discurs. Pe hol, femeile se întindeau peste balustrade şi coborau în grabă să mă ia de mînă. Am fost emoţionată că mesajul meu avusese rezonanţă şi era o uşurare pentru mine că şi rapoartele de presă erau bune. Editorialul din *The New York Times* scria că discursul „a fost poate cel mai bun moment al ei în viaţa publică". Ceea ce nu ştiam în acel moment era că discursul meu de douăzeci şi unu de minute avea să devină un manifest pentru femeile din toată lumea. Pînă astăzi, oricînd călătoresc în străinătate, femeile vin la mine citînd cuvinte din discursul de la Beijing sau înmînîndu-mi exemplare pe care să le dau autograful.

Reacţia guvernului chinez nu a fost la fel de pozitivă. Am aflat mai tîrziu că guvernul „mascase" discursul meu de pe televizoarele cu circuit închis în sala de conferinţe, emiţînd doar părţi ale conferinţei.

În timp ce oficialii chinezi încercau să controleze ceea ce auzeau compatrioţii lor, ei înşişi au ţinut să fie surprinzător de bine informaţi, după cum am aflat cînd ne-am retras la hotel pentru a ne odihni cîteva ore după discurs. Nu mai văzusem un ziar de cînd plecasem din Hawaii şi le-am spus într-o doară consilierilor mei că ar fi bine să am un exemplar din *International Herald Tribune*. Peste cîteva minute, am auzit un ciocănit în uşa camerei. Sosise

imediat ziarul. Dar nu am nici cea mai mică idee cine auzise că îl voiam sau cine mi-l adusese.

Înainte de a pleca spre China, primisem relatări pe scurt de la Departamentul de Stat şi de la Serviciul Secret, care includeau informaţii ale serviciilor de spionaj, precum şi probleme diplomatice şi de protocol. Fusesem prevenită că orice spuneam sau făceam va fi înregistrat pe bandă, mai ales în camera de hotel.

Fie că sosirea ziarului fusese o coincidenţă, fie un exemplu de funcţionare a securităţii guvernului chinez, a stîrnit rîsete serioase şi ne-am dat seama că toţi eram tensionaţi peste măsură fiindcă puteam fi supravegheaţi sau înregistraţi. Din acel moment, oamenii din echipa mea priveau clipind la ecranul televizorului şi vorbeau în veioze, cerînd cu voce tare pizza, friptură şi *milkshake* în speranţa că oamenii din serviciul de securitate vor apărea din nou cu ele. Dar după trei zile, doar ziarul apăruse la uşă.

În ziua de după discursul de la Beijing, am mers la Huairou pentru a le vorbi reprezentanţilor organizaţiilor non-guvernamentale al căror forum fusese scos din conferinţa principală. Între cei care mă însoţeau era o altă membră a delegaţiei Statelor Unite, Donna Shalala, secretară pentru Sănătate şi Servicii Umane, foarte dedicată administraţiei şi care a lucrat în cabinetul lui Bill timp de opt ani. Era cunoscută pentru implicarea ei neobosită în problemele îmbunătăţirii sănătăţii şi bunăstării americanilor, iar devotamentul ei urma să fie testat în Huairou. Era o zi mohorîtă. Ploaia cădea; aerul era rece. Am condus spre nord într-o rulotă mică, trecînd pe lîngă cîmpii netede şi pe lîngă parcele cu orez spre locul de desfăşurare a forumului ONG. Cu toate că fuseseră precauţi să mute forumul la o distanţă de o oră cu maşina de adunarea Naţiunilor Unite, oficialii chinezi erau încă îngrijoraţi de miile de activiste din Huariou. În opinia lor, prezenţa mea urmărea să le pună beţe în roate. Erau nefericiţi că le criticasem guvernul în discursul meu ţinut cu o zi în urmă şi trebuie să fi fost şi mai preocupaţi de ceea ce le voi spune femeilor pe care ei nu le acceptaseră în Beijing.

Din cauza ploii, forumul a trebuit să se mute în interiorul unui cinematograf improvizat, iar pe mine mă aşteptau trei mii de oameni, dublul capacităţii acelei săli. Alte sute încercau să intre. După ce au stat afară, în ploaia abundentă, timp de cîteva ore, cu noroiul mustind sub picioare, aceste activiste au fost blocate de poliţia chineză. Cînd maşina mea s-a apropriat de sală, poliţia, cu bastoane în mînă, împingea mulţimea, îndepărtînd-o de intrare. Nu era deloc o confruntare politicoasă. Cum poliţia le împingea din ce în ce mai tare, multe femei din mulţime se străduiau să-şi menţină echilibrul. Unele au căzut în marea alunecoasă de noroi.

Melanne sosise înaintea mea cu Neel Lattimore, adjunct al secretarului de presă, celebru pentru iscusinţa lui în a manevra relaţiile mele cu presa. Neel a adus profesionalism şi umor în una dintre cele mai delicate slujbe de la Casa Albă. Cum Melanne era împinsă în faţă şi în spate de mulţimea aflată în derivă, un agent al Serviciului Secret a recunoscut-o şi şi-a întins mîna lungă, pe care ea a apucat-o ca pe un colac de salvare, în timp ce el pur şi simplu a tras-o înăuntru. Curajoasa Kelly Craighead a intrat în mulţime cu agenţii Serviciului Secret şi i-a găsit pe Donna şi pe alţi membri care lipseau din grupul meu şi i-a adus înăuntru. Cînd ne-am strîns laolaltă, erau uzi, dar nimeni nu era stors de puteri. Neel avea grijă de oamenii noştri de presă şi i-a întîmpinat la autobuz, rămînînd în urmă pentru a se asigura că toată lumea era în siguranţă. Cînd a început să-şi croiască drum prin mulţimea îmbibată de ploaie, nu a izbutit să înainteze. A cerut ajutor unuia dintre oficialii chinezi care monitorizau mulţimea, dar a fost împins şi s-a ţipat la el, în cele din urmă fiind forţat să părăsească zona împreună cu ei. N-a putut intra să ne găsească şi ei nu l-au lăsat să ne aştepte lîngă maşinile noastre. În final, s-a întors la Beijing singur. Poliţia chineză, prin tacticile ei dure din afara sălii, nu a făcut decît să-i aţîţe şi mai mult pe reprezentanţii organizaţiilor non-guvernamentale, care cîntau, ţipau, băteau din palme şi chiuiau cînd eu am urcat pe scenă. Iubeam acest spirit al lor şi le-am spus cît de mult îi admiram şi cît apreciam munca

desfăşurată de aceste grupuri, care erau adesea puse în situaţii periculoase, pentru a construi şi susţine societatea civilă şi democraţia. ONG-urile sînt forţe care ajută la ţinerea sub observaţie a sectorului privat şi a guvernului. Am vorbit despre ONG-urile pe care le văzusem în acţiune în alte părţi ale lumii, iar apoi am citit *Tăcere,* poezia scrisă pentru mine de eleva din New Delhi. Se pare că a fost antidotul perfect pentru încercarea guvernului chinez de a anihila forumul ONG şi de a reduce la tăcere cuvintele şi ideile atîtor femei. Am fost îmbărbătată de curajul şi de pasiunea unor femei care călătoriseră mii de kilometri, cu mari eforturi, pentru a rupe tăcerea şi a-şi face auzite vocile în apărarea cauzei lor. Chiar şi după mulţi ani, scenele la care am fost martoră la Huairou mi-au rămas adînc întipărite în minte. Rareori vede cineva atît de tangibil, într-un singur loc, diferenţele dintre viaţa într-o societate liberă şi viaţa sub control guvernamental.

O dată ce a devenit clar că voi face controversata vizită în China, administraţia a cerut să mă opresc o zi şi în Mongolia, fost satelit sovietic, ce a preferat în 1990 calea democraţiei decît să urmeze o conducere comunistă, cum era cea a ţării vecine, China. Tînăra democraţie întîmpina mari greutăţi pentru că robinetul ajutorului sovietic fusese închis şi ţara se confrunta cu dificultăţi economice. Era important pentru Statele Unite să-şi arate sprijinul pentru poporul mongol şi pentru conducerea nou-aleasă, iar o vizită din partea Primei Doamne în una dintre cele mai îndepărtate capitale ale lumii era un mod de a o face.

Ulan Bator este cea mai răcoroasă capitală a lumii şi nici chiar la începutul lui septembrie zăpada nu e un lucru neobişnuit. Dar am sosit într-o zi deosebit de senină, pe un soare strălucitor. Am condus aproximativ patruzeci şi cinci de minute pe şoselele care brăzdau cîmpiile înalte, pentru a vizita una dintre miile de familii nomade din Mongolia. Trei generaţii ale acestei familii locuiau în două corturi mari, cunoscute sub numele de *ger,* făcute din postav

gros, întins peste un cadru de lemn. Adusesem în dar o șa confecționată manual, iar cînd i-am dat-o bunicului patriarh, i-am explicat că soțul meu venea dintr-o zonă cu cai și vaci. Punînd întrebări printr-un interpret, am aflat că acela era locul unde își stabileau locuința de vară și că se pregăteau să plece curînd spre casa lor de iarnă, undeva lîngă deșertul Gobi, unde vremea este mai blîndă. Călătoreau cu lucrurile de strictă necesitate, cu calul și cu căruța, și se hrăneau cu carne, lapte de iapă și produse lactate făcute din el, întocmai cum făcuseră strămoșii lor cu sute de ani în urmă. Viața lor în stepă era uimitoare prin vastitatea ei, prin seninătate și prin frumusețea naturală. Copiii familiei călăreau pe cai, iar frumoasa și tînăra lor mamă mi-a arătat cum să mulg o iapă. Înăuntrul *ger*-ului familiei, fiecare centimetru pătrat avea o utilizare funcțională. Singurul semn al tehnologiei moderne era un radio tranzistor vechi și ruginit. Conform ospitalității în Mongolia, ni s-a oferit un vas cu lapte de iapă fermentat. Mi s-a părut că are un gust ca de iaurt lăsat de pe o zi pe alta, nu ceva după care să mă dau în vînt, dar nu atît de îngrozitor încît să nu pot să-l sorb cu politețe. Le-am oferit cu generozitate niște mostre din presa americană, dar toți au refuzat. În ziua următoare, cînd unul dintre medicii de la Casa Albă care călătorea cu noi în vizitele peste hotare – noi îi spuneam doctorul Doom – a aflat despre aventura mea culinară, mi-a ordonat să urmez un tratament serios cu antibiotice, pentru a împiedica să mă contaminez cu o cumplită boală de la animale. „Nu știi că te poți îmbolnăvi de la laptele nefiert?“ m-a apostrofat el. Eram fascinată de acest loc și de viața oamenilor, dar aveam programat să iau prînzul cu președintele Ochirbat, urmat de un ceai cu un grup de femei și apoi un cuvînt adresat studenților de la Universitatea Națională. Trebuia să plecăm.

În Ulan Bator nu erau urme ale culturii mongole indigene, deoarece sovieticii distruseseră majoritatea clădirilor și a monumentelor specific mongole și le înlocuiseră cu blocuri searbede, specifice erei staliniste. Oamenilor li se interzisese chiar și să rostească

numele lui Ginghis Han, liderul care a condus vastul imperiu mongol în secolul al XIII-lea. Pe cînd mergeam spre Ulan Bator, oamenii stăteau grupați pe marginea șoselei, pentru a privi curioși cum treceau mașinile noastre. Nu ne făceau semn cu mîna și nici nu strigau, cum fac de obicei mulțimile în multe țări; respectul era oferit în liniște. Am apreciat extraordinara primire făcută unui demnitar american, cu toate că am aflat mai tîrziu că șirul de mașini a fost o atracție la fel de mare ca și propria-mi persoană.

După fiecare paragraf al discursului meu de la universitate a trebuit să mă opresc, pentru că vorbele mele erau traduse în mongolă. Am vorbit despre curajul poporului mongol și al conducerii lui, îndemnîndu-i să-și continue lupta pentru democrație. Winston Lord a venit cu ideea că Mongolia ar trebui dată ca exemplu pentru oricine se îndoiește de puterea democrației de a prinde rădăcini în locuri unde acest lucru nu e de așteptat. Iar Lissa a cîntat un refren: „Lăsați-i să vină în Mongolia!“ De atunci înainte, ori de cîte ori am vizitat o țară care se străduia să devină democratică, începeam să cîntăm refrenul: „Lăsați-i să vină în Mongolia!“ Și așa ar și trebui să facă.

În zborul spre casă, m-am gîndit cîte dintre femeile pe care le-am întîlnit păreau să se identifice cu problemele care mă preocupau pe mine și pe fiecare dintre ele, dîndu-mi un profund sentiment al legăturii și al solidarității cu femeile din întreaga lume. Poate că eu mi-am definit ideile în această vizită, dar femeile pe care le-am întîlnit meritau respectul lumii datorită vieții și realizărilor lor în pofida nenumăratelor piedici. Cu siguranță și-au cîștigat tot respectul meu.

ÎNTRERUPEREA ACTIVITĂŢII

M-am întors din Asia la timp pentru a o pregăti pe Chelsea pentru noul an şcolar. Cu toate că încă se bucura de impulsul meu matern de a o ajuta, avea cincisprezece ani şi era dornică să-şi testeze independenţa. I-am dat voie să plece singură, cînd mi-a cerut s-o las să călătorească împreună cu prietenii ei, în loc să merg mereu în urma ei într-o maşină condusă de agenţi ai Serviciului Secret. Voiam s-o las să trăiască exact ca o adolescentă obişnuită, cu toate că ştiam amîndouă că situaţia ei este oricum, dar nu obişnuită. În ciuda diferenţelor evidente pe care le impunea viaţa de la Casa Albă, îşi petrecea timpul în mijlocul prietenilor, la şcoală, la biserică şi la balet. Cinci zile pe săptămînă, după şcoală, lua cîteva lecţii de balet la Şcoala de Balet din Washington, apoi se întorcea la Casa Albă, pentru a rezolva mulţimea de teme pentru acasă pe care o primeau cei care voiau să se înscrie la colegiu. Chelsea nu mai avea nevoie şi nici nu se mai bucura întotdeauna de prezenţa mea protectoare, aşa că aveam timp să mă ocup de terminarea cărţii mele *It Takes a Village*. Am dedicat multe ore scrisului şi m-am străduit să termin totul pînă la Ziua Recunoştinţei.

Plănuiam să merg în America Latină în octombrie, pentru prima dată, pentru a participa la întrunirea anuală a Primelor Doamne din emisfera vestică. Bill şi cu mine găzduiserăm o întîlnire la nivel înalt a Americilor la Miami, în decembrie 1994, care ne-a dat prilejul să întîlnim liderii din toate emisferele şi pe soţiile lor. Bill era hotărît ca

Statele Unite să joace un rol pozitiv în promovarea valorilor democratice în zonă, deoarece fiecare ţară – cu excepţia Cubei – avea acum o democraţie. Aceasta era o veste bună pentru oamenii din zonă şi pentru Statele Unite, dar guvernul american trebuia să-i ajute pe vecinii noştri să facă progrese pentru îmbunătăţirea economiei, înlăturarea sărăciei, scăderea analfabetismului şi îmbunătăţirea sistemului de sănătate. Sfîrşitul conflictelor interne şi promisiunea unui comerţ extins şi a posibilităţilor de investiţii puteau ridica standardul de viaţă şi puteau duce, într-o zi, la o alianţă a acestor ţări, începînd de la Canada arctică pînă la punctul cel mai sudic al Argentinei. Dar era nevoie de o muncă enormă pentru a crea posibilitatea unei astfel de prosperităţi.

Totuşi, în această călătorie mă îndreptam spre sud să văd dezvoltarea programelor implementate de Statele Unite pentru femei şi copii, al căror statut reflecta direct progresul politic şi economic al unei naţiuni. Eram dornică să lucrez cu oamenii de acolo pentru a dezvolta şi a implementa un program comun de eradicare a pojarului şi de reducere a ratei mortalităţii materne în zonă. În trecut, politica americană în regiune vizase obţinerea de ajutor extern pentru grupările militare care se opuneau comunismului şi socialismului, dar uneori făceau represalii asupra propriilor cetăţeni. Guverne americane succesive au sprijinit regimuri care comiteau încălcări ale drepturilor omului din El Salvador pînă în Chile. Administraţia Clinton a sperat să clarifice faptul că Statele Unite nu vor mai ignora astfel de abuzuri.

M-am oprit mai întîi în Nicaragua, ţară cu peste patru milioane de locuitori, marcaţi de anii de război civil şi de un cutremur de proporţii care aproape a distrus capitala Managua în 1972. Violeta Chamorro, prima femeie preşedinte a statului Nicaragua, conducea un guvern ambiţios, dar fragil, într-o ţară care în ultimele decade cunoscuse doar dictatura şi războiul. În 1990, la una din primele alegeri democratice legale din istoria acestei ţări, preşedintele Chamorro s-a bucurat de o victorie surprinzătoare ca lider al mişcării

de opoziţie. O femeie elegantă, care atrăgea privirile, m-a întîmpinat la reşedinţa din Managua. O transformase într-un mausoleu pentru fostul ei soţ, înverşunat editor de ziar, asasinat de forţele loiale dictatorului Anastasio Somoza, în 1978. În curte se afla maşina ciuruită de gloanţe a soţului ei – un *memento mori* al mediului periculos în care guverna. Încă o dată, am fost uimită de curajul unei femei a cărei tragedie personală a dus-o la lupta pentru democraţie şi împotriva puterii nelegitime.

În unul dintre cele mai sărace cartiere din Managua, am vizitat femei care formaseră un grup de microcredite de împrumut numit „Mamele unite“, sprijinit de USAID şi condus de Fundaţia pentru Asistenţă Internaţională Comunitară (FINCA). Aceste femei erau un exemplu excelent de succes al ajutorului extern american pus în practică. Ele mi-au arătat produsele pe care le făcuseră sau le achiziţionaseră spre revînzare – plase pentru ţînţari, produse de panificaţie, piese pentru automobile. Una dintre femei m-a surprins cînd a spus că m-a văzut la televizor, vizitînd locul unde s-a pus în aplicare proiectul SEWA, în Ahmadabad, India. „Indiencele sînt ca noi?“ m-a întrebat ea. I-am spus că şi femeile pe care le-am întîlnit în India voiau să-şi îmbunătăţească viaţa cîştigînd bani care să le dea posibilitatea de a-şi trimite copiii la şcoală, de a-şi aranja casele şi de a reinvesti profiturile în afaceri proprii. Întîlnirea aceasta mi-a întărit hotărîrea de a depune în continuare eforturi pentru a creşte suma de bani pe care guvernul nostru o investea în proiectele de microcredit din lume şi de a stabili proiecte de microcredit în ţara noastră. În 1994, susţinusem crearea unui fond de dezvoltare financiară care să sprijine băncile de pe teritoriul Statelor Unite care ofereau finanţări, împrumuturi şi sume de bani oamenilor din zone afectate, ignoraţi de băncile tradiţionale. Eram convinsă că microcreditele puteau ajuta oamenii, dar majoritatea ţărilor aveau nevoie de politici economice naţionale bune, cum erau cele din Chile, unde am făcut următoarea vizită.

Chile fusese ani de zile sub brutalul regim dictatorial al generalului Augusto Pinochet, care abdicase în 1989. Sub preşedintele democrat Eduardo Frei, Chile devenea un model global de succes economic şi politic. Soţia lui Frei, Marta Larrachea de Frei, era o Primă Doamnă pe placul inimii mele. Ajutată de un grup de profesionişti, ea rezolva probleme de genul microfinanţărilor sau al reformei educaţiei. La un proiect pentru microcredite în capitala ţării, Santiago, eu şi Marta am întîlnit o femeie care se împrumutase pentru a cumpăra o maşină nouă de cusut necesară afacerii ei în confecţii. Cînd ne-a spus că se simţea „ca o pasăre eliberată din colivie“, am sperat că toate femeile vor fi libere în cele din urmă şi vor fi pregătite să facă propriile alegeri în viaţă – precum cele patru fiice ale Martei sau fiica mea.

Fernando Henrique Cardoso, preşedinte al Braziliei din 1994, venise şi el la conducere hotărît să revitalizeze economia după o perioadă de instabilitate. Soţia lui, Ruth Cardoso, sociolog, avea o poziţie oficială în guvernul soţului ei, lucrînd la îmbunătăţirea condiţiilor de viaţă ale brazilienilor săraci din oraşele aglomerate şi din vastele zone rurale. M-am întîlnit cu familia Cardoso la reşedinţa prezidenţială din Brasilia, un complex modernist din sticlă, oţel şi marmură. La adunarea convocată de Ruth, am discutat despre statutul femeilor în Brazilia. Era o evaluare mixtă. Pentru femeile educate, cu stare, alegerile erau multiple, în mare contrast cu majoritatea femeilor din Brazilia care nu aveau nici educaţie şi nici posibilităţi. Familia Cardoso mi-a spus că aveau ca prim scop schimbarea sistemului educaţional, în care inegalitatea era intensificată, pentru că educaţia primară publică se desfăşura în multe părţi ale ţării doar cîteva ore pe zi, limitînd astfel posibilităţile unei bune educaţii doar la cei care îşi puteau permite să frecventeze şcoli private sau profesori privaţi. Accesul la o educaţie mai înaltă era, în general, gratuit pentru toţi absolvenţii, dar majoritatea făceau parte din păturile de sus ale societăţii.

Discrepanţa dintre bogaţi şi săraci ieşea mai clar în evidenţă în Salvador de Bahia, aflat pe coasta Braziliei. Binecunoscut pentru amestecul interesant de influenţe culturale, Salvadorul este un oraş care pulsează de influenţele afro-brazilienilor, ai căror strămoşi fuseseră aduşi acolo ca sclavi. Într-o piaţă plină de băieţi joviali, cu chef de viaţă, am privit spectacolul unui grup Olodum, o senzaţie locală, care a devenit cunoscută sub numele de Trupa lui Paul Simon. Avînd în componenţă zeci de băieţi care băteau în tobe de toate formele şi mărimile, Olodum cînta o muzică electrizantă asurzitoare, care făcea mulţimea să danseze în stradă.

Dacă Olodum ilustra expresia pozitivă a vieţii oamenilor din Salvador, o maternitate pe care am vizitat-o în dimineaţa următoare scotea în evidenţă dificultăţile vieţii de zi cu zi. Jumătate dintre pacienţi erau mame cu copii nou-născuţi; cealaltă jumătate erau pacientele de la ginecologie, multe dintre ele aflîndu-se acolo din cauza avorturilor prost făcute. Ministrul Sănătăţii, care îmi era ghid la vizita din spital, mi-a spus deschis că, în ciuda legilor împotriva avorturilor, „femeile bogate au acces la contracepţie dacă fac această alegere; femeile sărace, nu".

Pînă să sosesc la Asunción, capitala Paraguayului, pentru întîlnirea cu Primele Doamne, văzusem dovada a milioane de probleme cu care se confrunta America Latină, precum şi soluţiile cele mai importante. La conferinţă, am lucrat împreună la un plan de vaccinare a copiilor împotriva pojarului şi la extinderea posibilităţii fetelor de a merge la şcoală. În drumul spre o recepţie găzduită de preşedintele Juan Carlos Wasmosy şi de soţia lui, Maria Teresa Carrasco de Wasmosy, la palatul prezidenţial, m-am urcat în autobuz şi am găsit un loc liber lîngă o doamnă cu o înfăţişare plăcută, cu părul alb. Mi se părea o figură familiară, dar nu puteam să-mi amintesc cine era. Încercînd să o identific, am întrebat-o cît îi luase să ajungă în Paraguay (lucru care avea să-mi dea indicii despre aşezarea geografică a ţării din care venea) şi cum mergeau treburile acolo.

– Bine, mi-a spus ea cu o faţă împietrită. Cu excepţia embargoului.

Mă aşezasem tocmai lîngă Vilma Espin, cumnata lui Fidel Castro, care îl reprezenta la conferinţă. Din fericire, nimeni nu a interpretat greşit aşezarea mea acolo, ca o încercare de apropiere de Cuba.

Cu toate că această vizită a durat doar cinci zile, s-a transformat într-un proiect pentru viitoarele mele călătorii în America Centrală şi de Sud şi în Marea Caraibilor, iar contactele mele personale au consolidat valoarea relaţiilor care să uşureze calea spre cooperare în proiecte importante. Deja văzusem importanţa unor astfel de relaţii în contexul din Orientul Mijlociu. Cu cîteva săptămîni înainte de vizita mea în America Latină, regina Noor a Iordanului, Leah Rabin şi Suzanne Mubarak veniseră la Washington cu soţii lor pentru semnarea unui acord de pace istoric ce punea capăt ocupaţiei militare israeliene în anumite oraşe din Cisiordania. Înainte de ceremonia oficială de semnare, în 28 septembrie 1995, am organizat la Casa Albă un ceai pentru soţiile liderilor din Orientul Mijlociu. În Camera Ovală Galbenă de la etajul al doilea, Leah, Suzanne, Noor şi cu mine ne-am salutat ca nişte vechi prietene. Ne-am dat silinţa să o întîmpinăm bine pe noua membră a grupului, Suha Arafat, soţia liderului palestinian. Eram curioasă în privinţa ei. Ştiam că provine dintr-o familie palestiniană importantă şi că mama ei, Raymonda Tawil, era o celebră poetă şi eseistă, o femeie neconvenţională în cultura ei. Suha, care lucrase pentru PLO[1] înainte de căsătoria ei surprinzătoare, era mult mai tînără decît Arafat. De curînd născuse o fetiţă, iar acest lucru ne-a dat motiv de conversaţie. Fiecare am încercat să o facem să se simtă confortabil, dar ea nu prea părea în largul ei.

Leah, Suzanne, Noor şi cu mine am discutat adesea despre negocierile aflate în desfăşurare. Nu schimbam secrete de stat, dar aveam acces la informaţii neoficiale şi idei generale, iar Noor sau Leah uneori mă sunau pentru un mesaj pe care regele sau prim-ministrul îl transmitea preşedintelui pe căi neoficiale.

[1] Palestine Liberation Organization, organizaţie formată din cîteva grupuri palestiniene care se opun Israelului (n.red.).

Acum îmi amintesc de acea după-amiază liniştită din toamna anului 1995, ca de o perioadă de calm înaintea unei furtuni groaznice.

Stînd de vorbă despre semnarea tratatului, mai tîrziu în cursul zilei, regele Hussein a glumit cu mine pe seama regulii de interzicere a fumatului pe care o introdusesem la Casa Albă.

– Cel puţin nici prim-ministrul Rabin şi nici eu nu am fumat cît am fost aici… Mulţumesc foarte mult pentru influenţa bună pe care aţi avut-o în această privinţă.

M-am oferit să abrog această regulă pentru el şi pentru premierul Rabin, dar a refuzat orice „privilegiu".

– Pe deasupra, va garanta că întîlnirile sînt scurte! a adăugat el.

Recepţia din seara aceea de la Galeria Corcoran aflată în apropiere s-a transformat într-un maraton oratoric. Cînd Yitzhak Rabin, care a urmat după discursul epopeic al lui Yasser Arafat, s-a urcat în cele din urmă la tribună, s-a uitat direct la Arafat şi a spus:

– Ştiţi,… în Israel este o vorbă: ce sport evreiesc cunoşti? … Scrierea discursurilor.

S-a oprit pentru aplauze.

– Încep să cred, domnule preşedinte Arafat, că mai-mai sînteţi evreu.

Arafat a gustat gluma, în timp ce restul publicului rîdea.

Întors acasă, Rabin a făcut toate eforturile pentru a asigura un viitor în care Israelul să fie în afara pericolului violenţei şi terorismului. În mod tragic, nu a trăit să-şi realizeze visul.

Sîmbătă, 4 noiembrie 1995, eram sus, lucrînd la cartea mea, cînd Bill m-a sunat să-mi spună că Rabin fusese împuşcat cînd plecase de la o întrunire de pace în Tel Aviv. Asasinul nu era un palestinian sau un arab, ci un israelian fanatic de dreapta care îl condamna pe Rabin pentru negocierile cu palestinienii şi acordul teritorii în schimbul păcii. Am alergat jos şi l-am găsit pe Bill înconjurat de consilieri. L-am prins în braţe şi l-am ţinut aşa. Era o pierdere profund personală. L-am admirat pe Rabin ca lider, iar Bill îl considera prieten – chiar un model patern. Ne-am retras în dormitor pentru a fi

singuri cu durerea noastră. Două ore mai tîrziu, Bill a rostit una dintre cele mai elocvente şi mai mişcătoare declaraţii ale preşedinţiei sale, luîndu-şi rămas-bun de la un mare lider şi prieten.

– În seara aceasta, pămîntul pentru care şi-a dat viaţa este în doliu. Dar vreau ca lumea să-şi amintească de faptul că prim-ministrul Rabin a spus aceste cuvinte la Casa Albă, cu doar o lună în urmă: „Să nu lăsăm pămîntul pe care curg lapte şi miere să devină un pămînt pe care curg sînge şi lacrimi. Să împiedicăm să se întîmple acest lucru". Acum depinde de noi, de toţi cei din Israel, din Orientul Mijlociu şi din întreaga lume, care tînjesc după pace şi o iubesc, să ne asigurăm că nu se va mai întîmpla. Yitzhak Rabin a fost partenerul şi prietenul meu. L-am admirat şi l-am iubit foarte mult. Deoarece cuvintele nu pot exprima adevăratele mele sentimente, lăsaţi-mă doar să spun *shalom, chaver* – „la revedere, prietene!"

Aceste ultime cuvinte rostite în ebraică s-au transformat într-un hohot de plîns care le-a întărit. Cînd am ajuns în Israel pentru funeraliile lui Rabin, am văzut bucăţi mari de carton sau de pînză pe care erau citate cuvintele lui Bill.

Bill a invitat o delegaţie distinsă – incluzîndu-i pe foştii preşedinţi Jimmy Carter şi George H.W. Bush, pe preşedintele şefilor de personal şi patruzeci de membri ai Congresului – să călătorească împreună cu noi pentru a participa la funeraliile de la Ierusalim pe 6 noiembrie. Cînd am sosit, Bill şi cu mine am mers imediat să o vedem pe Leah la reşedinţa ei. Mi se frîngea inima pentru ea. Ca şi Jackie Kennedy, era cu soţul ei cînd fusese împuşcat. Părea trasă la faţă şi mai bătrînă decît cu cîteva săptămîni în urmă, la Washington. Nu prea avem cuvinte potrivite pentru tristeţea noastră. La serviciul funerar de la cimitirul Har Herzl, regi arabi, prim-miniştri şi preşedinţi şi-au arătat regretul pentru un războinic care murise pentru pace. După ce Bill şi-a rostit necrologul, Leah l-a îmbrăţişat îndelung. Cel mai puternic tribut era cel mai personal. Nepoata lui Rabin, Noa Ben Artzi-Pelossof, i-a vorbit iubitului său bunic:

– Bunicule, tu ai fost stîlpul de foc ce lumina în tabără, iar acum noi sîntem doar o tabără lăsată singură în întuneric şi ne este atît de frig!

Din motive de securitate, Arafat nu a participat la funeralii, dar Bill s-a întîlnit cu Mubarak, cu Hussein şi cu Shimon Peres, prim-ministru interimar, care negociase Acordul de la Oslo şi împărţise Premiul Nobel pentru Pace cu Arafat şi Rabin, în 1994. Aşa cum elocvent ne-a amintit nepoata lui Rabin, pacea este ca un cămin fragil, un foc care trebuie întreţinut tot timpul ca să nu moară.

În lungul zbor înapoi spre Washington, Bill i-a invitat pe preşedinţii Carter şi Bush să meargă cu el în sala de conferinţe a Air Force One pentru a depăna amintiri despre Rabin şi pentru a discuta despre procesul de pace în Orientul Mijlociu. Carter supervizase cu succes Acordul de la Camp David dintre Israel şi Egipt, iar Bush participase la Conferinţa de la Madrid, care a strîns laolaltă pentru discuţii de pace toate părţile implicate din Orientul Mijlociu. Cînd, în cele din urmă, s-a hotărît să se odihnească puţin, Bill şi cu mine ne-am îndreptat spre zona prezidenţială din faţa avionului, care avea un birou, o baie şi un compartiment cu două canapele. Bill şi cu mine nu ştiam sigur cum trebuie să găzduim doi foşti preşedinţi, aşa că le-am oferit paturile rabatabile din relativ confortabilele şi spaţioasele cabinete ale medicului şi ale surorii medicale. Restul invitaţilor noştri s-au întins pe canapele sau în locurile lor din cabinele VIP aflate în spatele avionului. Cîteva zile mai tîrziu, am aflat că Newt Gingrich fusese nemulţumit de găzduire şi de faptul că el şi alţii trebuiseră să folosească ieşirea pe scara din spate, cînd avionul a sosit la Baza Andrews a Forţelor Aeriene.

Încă din primăvara precedentă se pregătise o dezbatere asupra bugetului federal, cînd republicanii care controlau Congresul au început să proiecteze legi de finanţare care să reflecte principiile contractului lor cu America. Ei voiau să realizeze atît o reducere substanţială a taxelor, cît şi un buget care s-ar fi echilibrat abia peste şapte ani, o combinaţie care sfida legile aritmeticii şi putea fi realizată doar

cu mari reduceri în domeniul educaţiei, al protecţiei mediului şi al programelor de sănătate, cum erau Medicare şi Medicaid. Au venit cu un set de propuneri pentru reforma asistenţei sociale, care includeau idei de inginerie socială draconice, precum neacordarea ajutorului social – pe viaţă – mamelor singure sub optsprezece ani. Au votat anularea unui proiect de scădere a primelor de asigurare, crescînd astfel efectiv ratele acestora pentru pensionari.

Bill a fost întotdeauna dornic să lucreze cu republicanii, dar bugetul lor era inacceptabil. El a spus că se va opune prin veto oricărei legi care va ataca Medicare, ce îi va afecta pe copii sau îi va lăsa pe bătrîni în nesiguranţă. A anunţat că va pune la dispoziţie propriul buget echilibrat, fără reducerile drastice şi cifrele false ale planului Gingrich. Pînă la sfîrşitul verii, republicanii încă nu căzuseră de acord în privinţa bugetului, iar la sfîrşitul anului fiscal, la 30 septembrie, guvernul rămînea fără fonduri de operare. Congresul şi preşedintele au căzut de acord asupra unei „hotărîri de continuare“ – o prelungire temporară a exerciţiului bugetar care autoriza Trezoreria să emită cecuri, în timp ce negocierile continuau. Dar această hotărîre de umplere a golurilor urma să expire pe 13 noiembrie, la miezul nopţii, şi nu exista nici un buget nou şi nici un acord de extindere a celui vechi.

Deoarece se apropia termenul limită pentru buget, eu încercam să respect propriul termen limită pentru cartea neterminată, scriind şi rescriind nebuneşte capitolele. Dar am cîntărit, direct sau prin personalul meu, cît de crucial consideram eu faptul ca Bill să se opună priorităţilor bugetului, aşa cum fuseseră ele stabilite de Gingrich.

În ciuda ameninţărilor republicanilor că vor „închide“ guvernul, Bill a respins noua rezoluţie pe care i-au trimis-o după funeraliile lui Rabin, care era chiar mai dură. Gingrich părea să joace în rolul „puiului“ politician, dar îşi subestimase adversarii. Bill a respins prin veto şi această hotărîre.

În timp ce Bill era implicat în negocieri nesfîrşite în Aripa de Vest, venea adesea să mă întrebe ce credeam despre o anumită problemă.

Ştia că mă interesează propunerile republicanilor privind Medicare şi Medicaid şi l-am întrebat dacă un membru al personalului meu – Jennifer Klein – putea participa la negocieri şi putea analiza şi explica exact cum anume sugestiile republicanilor ar putea pune în pericol Medicare sau distruge Medicaid. În privinţa acestor subiecte sensibile voiam acces direct la oamenii lui Bill. El a fost de acord şi, cît au durat disputele pentru buget, Jen l-a ajutat pe Chris Jennings – sfătuitorul principal al preşedintelui în probleme de sănătate şi persoana pe a cărei experienţă mă puteam baza, în tot timpul şederii mele la Casa Albă – să conducă eforturile administraţiei de a proteja aceste programe şi altele privind sănătatea.

Pe 13 noiembrie, guvernul rămînea fără bani pe care să-i poată cheltui, iar preşedintele, pentru a respecta legea, trebuia să oprească activitatea administraţiei. Aceasta era o decizie capitală pentru Bill. Era îngrijorat din cauza efectelor închiderii uşilor guvernului şi a concedierii a peste 800 000 de lucrători federali. Doar angajaţii consideraţi „esenţiali“ puteau rămîne în mod legal în posturile lor, însă muncind fără să fie plătiţi. Nu a fost finanţat un program ca *Meals on Wheels*[1], expunînd la risc aproximativ şase sute de mii de persoane în vîrstă care depindeau de el. Administraţia federală nu putea realiza mii de vînzări de case. Departamentul pentru Problemele Veteranilor a încetat să le mai plătească atît văduvelor unor veterani, cît şi altor beneficiari poliţele de asigurare de viaţă care li se cuveneau. Parcul Naţional Yellowstone şi Marele Canion i-au întors pe vizitatori din drum. Două camioane încărcate cu brazi de Crăciun, destinaţi să ajungă la Parada păcii de la Washington, au fost oprite undeva în estul statului Ohio, pentru că administraţia Parcului Naţional nu putea să-i descarce şi nici să-i planteze pentru ceremonie.

O linişte ciudată s-a aşternut peste Casa Albă. Majoritatea angajaţilor din reşedinţă şi din Aripa de Est au fost trimişi acasă. Serviciul Secret era considerat esenţial; funcţionarii şi cei care aveau grijă de flori, nu. Personalul din Aripa de Est a fost redus de la

[1] „Masă pe roţi“, servirea mesei la domiciliu (n.red.).

patru sute treizeci la aproximativ nouăzeci de persoane; personalul meu oficial a fost redus la patru oameni. Voluntarii încercau să îi înlocuiască pentru a face faţă muncii care nu înceta în nici o împrejurare. Dar acestea erau inconveniente mici. Dacă nu se lua nici o hotărîre, problemele reale urmau să apară la începutul lunii, cînd trebuiau achitate plăţile guvernului. Şi eram îngrijorată în legătură cu ceea ce vom face dacă ar fi apărut altă urgenţă naţională sau altă criză internaţională.

Fiecare grup dădea vina pe celălalt pentru colapsul guvernului, dar Gingrich s-a înţeles pe 15 noiembrie cu nişte reporteri la un mic dejun. Gingrich a sugerat că trimisese Casei Albe o versiune mai inflexibilă şi dură a bugetului pentru că simţise că Bill îl umilise în Air Force One, în timpul întoarcerii de la funeraliile prim-ministrului Rabin.

– Este păcat, dar cred că este omenește, a spus Gingrich. Stai în avion douăzeci şi patru de ore şi nimeni nu vorbeşte cu tine, apoi ţi se spune să cobori din avion pe uşa din spate… Te întrebi pur şi simplu unde le sînt manierele. Unde le e politeţea?

În ziua următoare, pe prima pagină a ziarului *New York Daily News* era scris cu litere enorme „PLÎNGI, COPILE!“ deasupra unei caricaturi a lui Gingrich în scutece. În după-amiaza aceea, Casa Albă a dat la iveală o fotografie făcută de fotograful Casei Albe, Bob McNeely. Era Gingrich în avion vorbind cu preşedintele şi cu liderul majorităţii, Dole, părînd perfect mulţumit. Vorbele lui Gingrich şi fotografia erau în toată mass-media. Cu o remarcă autoindulgentă, el şi-a garantat credibilitatea şi a dat asigurări că poporul american ştia să blameze Congresul, nu administraţia, pentru colapsul guvernamental. Lupta nu se terminase, dar cîmpul de bătaie se schimba.

Guvernul a fost închis timp de şase zile, cea mai lungă perioadă din istorie. Ambele părţi au hotărît, în cele din urmă, o altă prelungire a exerciţiului bugetar care să finanţeze guvernul pînă la 15 decembrie. Mulţi oameni îndurară o teamă enormă şi greutăţi, dar, pentru a salva ţara, era esenţial ca Bill să rămînă pe poziţie.

Cînd privesc programul nostru din ultimele trei luni ale anului 1995, e greu de crezut cîte evenimente şi probleme am rezolvat. În cele din urmă, am făcut retuşurile finale pentru *It Takes a Village* în timpul unei alte Zile a Recunoştinţei la Camp David, înconjurată de familie şi de prieteni apropiaţi. Apoi a venit vremea să începem anotimpul sărbătorilor de iarnă cu Parada Păcii şi cu ceremonia naţională de luminare a bradului, cu acel brad care ne-a fost trimis în cele din urmă, cînd guvernul s-a redeschis.

Pe 28 noiembrie, Bill şi cu mine ne-am îmbarcat pentru o vizită oficială în Anglia, Irlanda, Germania şi Spania. Prima oară am fost în Anglia în 1973 cu Bill, cînd am pierdut începutul anului universitar la Facultatea de Drept de la Yale. Deoarece nu prea aveam bani, am zburat cu bilet redus pentru studenţi – mai puţin de o sută de dolari fiecare –, am stat în locuri ieftine care ofereau şi micul dejun sau pe la prieteni şi ne-am făcut programul pe care îl doream. În 1995 însă ne întorceam în Anglia cu Air Force One, mergeam pe străzi într-o limuzină blindată şi fiecare minut ne era programat.

Relaţia lui Bill cu prim-ministrul Major începuse să-şi piardă din cordialitate cînd am aflat că guvernul Major a cooperat cu prima administraţie Bush, încercînd să găsească dovezi ale acţiunilor lui Bill în Anglia, din timpul protestelor studenţeşti împotriva Războiului din Vietnam. Nu existau astfel de dovezi, dar amestecul evident al conservatorilor englezi în politica americană ne punea pe gînduri. Relaţiile au început să devină şi mai reci în 1994, cînd Bill i-a acordat o viză lui Gerry Adams, conducătorul Sinn Fein, aripa politică a Armatei Republicane Irlandeze (IRA).

Nici un preşedinte american nu se implicase vreodată în medierea problemelor irlandezilor, dar Bill era hotărît să ajute la găsirea unei soluţii. Nu era nici un dubiu că Adams fusese implicat cumva în activităţile IRA, iar Departamentul de Stat a fost de acord cu argumentele guvernului britanic împotriva acordării vizei. Dar guvernul irlandez hotărîse că avea rost să negocieze cu Adams şi Sinn Fein şi a considerat că Bill putea juca un rol în crearea mediului

propice care să pregătească terenul pentru tratativele de pace. În acest caz şi în altele, Bill dorea să-şi asume riscuri politice pentru a demonstra că nu poţi fi în termeni de pace cu prietenii şi nu poţi ajunge la pace cu duşmanii decît dacă eşti dispus să stai de vorbă cu ei. El a hotărît să acorde viza, iar încercarea lui a avut succes. În Irlanda de Nord s-a ajuns la un armistiţiu, iar noi ne pregăteam să mergem la Belfast pentru a sărbători.

Dintre toate vizitele pe care le-am efectuat în timpul celor opt ani de preşedinţie ai lui Bill, aceasta a fost printre cele mai speciale. Bill era mîndru de ascendenţa lui irlandeză prin mamă. Chelsea se îndrăgostise de basmele populare irlandeze cînd era mică. Ea văzuse Irlanda pentru prima dată în 1994, în plină noapte, la Aeroportul Shannon, în timpul unei opriri pentru umplerea rezervoarelor cu combustibil în zborul nostru spre Rusia. A întrebat dacă poate ieşi pe cîmp să atingă pămîntul Irlandei. M-am uitat la ea cum a luat nişte fire de nisip şi le-a pus într-o sticlă să le ia acasă. Una dintre cărţile preferate ale lui Bill şi ale lui Chelsea era *Cum au salvat irlandezii civilizaţia* de Thomas Cahill, pe care Bill le-o dădea prietenilor şi colegilor. Cu excepţia opririi de la Aeroportul Shannon, nici unul din noi nu mai fusese în Irlanda, nici în nord, nici în sud.

Acum am simţit rezonanţa emoţionantă a frumosului salut gaelic tradiţional: *Céad míle fáilte* – „De o sută de ori bun venit".

Primul nostru popas în Belfast a fost la uzina Mackie, unde se asamblau maşini textile şi una dintre puţinele din Irlanda de Nord care a integrat cu succes atît angajaţi catolici, cît şi protestanţi. Doi copii, o fetiţă catolică al cărei tată fusese ucis în 1987, şi un băiat protestant l-au întîmpinat pe Bill ţinîndu-se de mînă. Din cauza istoriei separatismului sectar, majoritatea oamenilor din Belfast trăiau în cartiere separate religios şi frecventau şcoli aflate sub tutela bisericii. Această apariţie înfrăţită voia să simbolizeze o nouă viziune asupra viitorului.

În timp ce Bill s-a întîlnit cu diverse facţiuni, eu m-am dus singură la o întîlnire cu femei lidere ale mişcării pentru pace. Deoarece

erau dornice să dezamorseze această segregare religioasă, găsiseră subiecte de discuţie comune. La restaurantul Lamplighter Traditional Fish and Chips, am întîlnit-o pe Joyce McCartan, o remarcabilă doamnă de şaizeci şi cinci de ani, care în 1987 fondase Centrul de Informare pentru Femei, după ce fiul ei de şaptesprezece ani fusese împuşcat mortal de protestanţi. Îşi pierduse mai mult de doisprezece membri ai familiei în atacuri violente. Joyce şi alte femei înfiinţaseră centrul ca să fie o casă sigură: un loc în care femeile de ambele religii să vină şi să discute despre nevoile şi temerile lor. Şomajul era mare şi atît femeile catolice, cît şi cele protestante erau îngrijorate pentru tinerii fără ocupaţie. Cele nouă femei care stăteau în jurul mesei descriau cît de speriate şi de îngrijorate au fost cînd fiii şi soţii lor au plecat de acasă şi cît de uşurate cînd s-au întors teferi. „Femeile îi fac pe bărbaţi să-şi bage minţile în cap", a spus Joyce.

Aceste femei sperau că armistiţiul se va menţine şi violenţa se va sfîrşi o dată pentru totdeauna. Îşi turnau ceai din căni mari, obişnuite, din oţel inoxidabil şi, cînd am remarcat cît de bine se păstra ceaiul cald în acestea, Joyce a insistat să iau o cană care să-mi amintească de ele. Am folosit cana aceea crestată pentru ceai în fiecare zi, în mica bucătărie de la Casa Albă. Cînd Joyce a murit, la scurt timp după vizita noastră, m-am simţit onorată să fiu rechemată la Belfast, în 1997, pentru a rosti prima un cuvînt în memoria lui Joyce McCartan la Universitatea din Ulster. Am adus cana de ceai cu mine şi am pus-o pe catedră cînd am vorbit despre curajul unor femei irlandeze ca Joyce care, la masa de bucătărie şi peste cănile cu ceai, contribuiseră la consolidarea drumului către pace.

Din Belfast am luat elicopterul şi ne-am îndreptat spre Derry de-a lungul coastei Irlandei de Nord. Derry e locul de origine al lui John Hume, unul dintre iniţiatorii şi luptătorii pentru procesul de pace, care a împărţit Premiul Nobel pentru Pace cu David Trimble, liderul celui mai mare partid protestant – Partidul Unionist Ulster. Un bărbat mare, ciufulit, cu faţă blîndă şi vorbă dulce, Hume era liderul Partidului Social Democrat al Muncii, fondat în 1970 pentru

a încerca aprobarea unei rezoluţii de pace. Fusese în prima linie a frontului pentru non-violenţă şi reconciliere timp de zeci de ani, iar Bill voia să facă public, în comunitatea lui Hume, riscul pe care acesta şi-l asumase pentru pace. Strigînd: „Îl vrem pe Bill, îl vrem pe Bill", zeci de mii de oameni au umplut străzile pe un frig cumplit, pentru a spune că sînt de acord cu Bill şi cu America, iar eu am fost cuprinsă de mîndrie şi de respect pentru soţul meu.

O altă mulţime de proporţii ne aştepta la primărie cînd ne-am întors la Belfast pentru ceremonia de aprindere a luminilor în bradul de Crăciun. Un tînăr angajat al Marinei care îl însoţea pe preşedinte a trecut în revistă mulţimea:

– Oamenii aceştia seamănă toţi între ei, a spus el. De ce se ucid unii pe alţii?

Am stat în faţa mulţimii şi am citit fragmente din scrisorile copiilor care îşi exprimau speranţa pentru o pace de durată. Apoi Bill, avînd lîngă el doi tineri autori ai scrisorilor, a apăsat pe comutatorul care a aprins luminile în bradul de Crăciun. Şi el a vorbit despre speranţă şi pace şi le-a spus tuturor celor adunaţi la acea festivitate că acea zi din Belfast şi din Derry şi din ţinutul Londonderry ne va rămîne în inimi ca una dintre cele mai remarcabile din viaţa noastră. Am fost de acord din toată inima.

Ne-am încheiat seara cu o recepţie la Universitatea Queens, sponsorizată de secretarul englez pentru Irlanda de Nord, *Sir* Patrick Mayhew, la care au participat reprezentanţi ai diferitelor grupări. Mulţi fuseseră împreună în aceeaşi încăpere doar o singură dată înainte, cînd au venit la Casa Albă pentru a sărbători ziua Sfîntului Patrick, în martie, cu un an în urmă. La întrunirea de la Belfast, conducerea catolică a stat lîngă orchestră, în timp ce protestanţii s-au aşezat în partea opusă a încăperii. Ian Paisley, înverşunatul lider protestant al Partidului Democrat Unionist, şi-a făcut şi el apariţia, dar nu a vrut să dea mîna cu „papistaşii". Asemenea fundamentaliştilor de pretutindeni, părea blocat într-un alt timp şi nu voia să-i facă loc unei noi realităţi.

În ziua următoare am zburat spre capitala Irlandei, Dublin. De la începutul anilor ’90, economiştii au început să numească Irlanda „tigrul celtic“ datorită explozivei creşteri economice şi a noii prosperităţi care i-a adus înapoi acasă pe emigranţii irlandezi. Bill o numise pe Jean Kennedy Smith, sora preşedintelui Kennedy, ambasador în Irlanda în 1993 şi ea şi-a făcut datoria în mod remarcabil. La Dublin, i-am făcut o vizită oficială de curtoazie lui Mary Robinson, prima femeie preşedinte a Irlandei, la reşedinţa ei oficială, Áras an Uachtaráin. Preşedinta Robinson şi soţul ei, Nick, erau foarte realişti şi comunicativi, dedicaţi procesului de pace irlandez şi nerăbdători să audă noutăţi din Belfast şi Derry. Ne-a arătat o lumină care continua să ardă în faţa ferestrei, pentru a-i întîmpina pe toţi cei care, după ce plecaseră din Irlanda, se întorceau acasă.

De aici ne-am îndreptat spre Galeriile Naţionale pentru a le vorbi femeilor din nordul şi din sudul Irlandei. Într-un discurs transmis în direct de televiziunea naţională irlandeză, am lăudat curajul femeilor din Irlanda care luptaseră pentru pace. Am făcut o glumă cu o personalitate a televiziunii irlandeze care invitase de curînd un grup de femei din domeniul juridic la emisiunea sa „Cine are grijă de copii?“ Am zîmbit şi am spus:

– Abia aştept ziua cînd bărbaţilor li se va pune aceeaşi întrebare.

În Irlanda aveau loc dezbateri înverşunate în legătură cu opţiunile care „le sînt îngăduite“ femeilor, mai ales în ceea ce priveşte viaţa de familie. Cu o săptămînă în urmă, irlandezii reuşiseră cu greu să legalizeze divorţul în urma unui referendum, depăşind opoziţia înverşunată a bisericii romano-catolice. Femeile care participau la eveniment ştiau foarte bine că, în ciuda progresului făcut de femei din punct de vedere economic, politic şi social, existau încă multe obstacole.

M-am întîlnit cu Bill la Banca Irlandei, lîngă College Green of Trinity University, unde ne-am petrecut timpul cu Bono şi cu alţi membrii ai trupei U2, cu care ne-am împrietenit. Am lucrat cu Bono la problemele majore care îl preocupau – reducerea datoriilor

ţărilor sărace şi mai multe resurse în lupta cu HIV/SIDA. Cînd am păşit pe scena ridicată pentru discursul lui Bill, mi s-a tăiat respiraţia. Erau, probabil, o sută de mii de oameni îngrămădiţi pe străzile înguste şi pe spaţiile verzi pentru a-l auzi pe preşedintele american vorbind. Bill a îndemnat mulţimea imensă la lupta pentru pace, spunînd că nici un conflict nu e atît de dificil, încît să rămînă nesoluţionat pentru totdeauna şi că şi cei care doresc războiul ar putea să înceapă să lupte pentru un viitor paşnic.

După alt discurs, ţinut în faţa Parlamentului irlandez, cunoscut sub numele de Dáil, am pornit pe străzi pentru a face nişte cumpărături şi pentru a vizita Cassidy’s Pub. Oamenii noştri au folosit toate informaţiile posibile pentru a-l identifica pe orice Cassidy care s-ar fi putut înrudi cu Bill şi au venit cu noi înăuntru pentru un pahar de Guinness. Am ajuns curînd la concluzia că toţi irlandezii sînt înrudiţi, într-un fel sau altul.

Cînd am vizitat reşedinţa ambasadorului Smith, în seara aceea, am fost emoţionaţi să-l întîlnim pe Seamus Heaney, poetul cîştigător al Premiului Nobel, şi pe soţia lui Marie. Poezia lui Heaney, *Vindecarea la Troia,* l-a inspirat pe Bill să spună că în acest moment Irlanda era un loc „unde speranţa şi istoria se îngînă“.

Irlanda m-a revigorat şi m-a inspirat şi mi-aş fi dorit să pot face pachet toate acele sentimente şi să le duc cu mine acasă.

VREMEA DECLARAŢIILOR

Cuvintele rostite de Bill la plecarea din Belfast – „Fie ca spiritul Crăciunului, dominat de pace şi bună înţelegere, să crească şi să înflorească în voi“ – nu ajunseseră pînă în Washington, unde bătăliile partizane au continuat şi în perioada sărbătorilor. La balul anual al Congresului, găzduit la Casa Albă pe 5 decembrie, au participat aceiaşi oameni care se luptau cu Bill în privinţa bugetului şi ne împodobeau casa cu citaţii. Cu toate acestea, erau nerăbdători să se afle în linia de primire din salonul de recepţii diplomatice şi să fie fotografiaţi cu noi. Desigur că Bill i-a întîmpinat călduros pe toţi. Abia a doua zi şi-a scos sabia în faţa liderilor republicani, cînd s-a opus prin veto la proiectul de reconciliere a bugetului pe şapte ani, pentru anul fiscal 1996.

Republicanii reduseseră drastic bugetul pentru protecţia mediului, fondurile pentru educaţie şi pentru programele sociale pentru femei, copii şi bătrîni, inclusiv pentru programele Medicare şi Medicaid. Bill a semnat vetoul său cu acelaşi stilou cu care Lyndon Johnson semnase, cu treizeci de ani în urmă, constituirea legală a Medicare. Bill a arătat că erau în joc „două căi de viitor foarte diferite pentru America“. Ştia că republicanii nu dispuneau de numărul necesar de voturi pentru a depăşi vetoul preşedintelui, aşa că i-a îndemnat să-şi domolească poziţiile şi să negocieze cu Casa Albă depăşirea impasului. Dar revoluţionarii proaspeţi ai lui Gingrich nu

au renunţat la cruciada lor ideologică pentru demontarea puterii guvernului federal.

Dreptul administraţiei de a cheltui bani a expirat din nou în noaptea de 16 decembrie. De data aceasta era o întrerupere „parţială“ a activităţii – unii lucrători federali erau în concediu, fără să fie plătiţi pînă la reluarea activităţii. O greutate teribilă apăsa asupra oamenilor, mai ales că era vremea sărbătorilor. Înainte de vacanţa de Crăciun a Congresului, care începea pe 22 decembrie, republicanii lui Gingrich şi-au sporit cruzimea prin prezentarea unei legi radicale de reformă de asistenţă socială care, lăsată în vigoare, ar fi dăunat milioanelor de femei şi de copii dezavantajaţi.

Reforma asistenţei sociale fusese dezbătută de membrii echipei lui Bill din vremea campaniei electorale, cînd acesta a promis „să ducă la capăt reforma asistenţei sociale aşa cum ştim noi“. Am fost de acord că sistemul era şubred şi trebuia reparat, dar eram hotărîtă ca reforma pe care o vom face să asigure reţeaua necesară de stimuli pentru ca indivizii să treacă de la asistenţa socială în procesul muncii. Mi-am exprimat adesea punctul de vedere cu fermitate atît în faţa soţului meu, cît şi în faţa membrilor echipei sale însărcinate cu realizarea reformei. Mi-am susţinut opinia conform căreia orice pachet de reformă trebuie să păstreze Medicaid şi să acorde îngrijire copiilor mamelor angajate în muncă. Deşi nu am intervenit în dezbaterea publică, am participat intens la cea din spatele uşilor. M-am exprimat foarte clar în discuţiile cu Bill şi consilierii săi politici din Aripa de Vest, cînd am spus că mă voi opune în mod public dacă ei vor crea un proiect de lege cvasirepublican, lipsit de generozitate şi dăunător femeilor şi copiilor. Am înţeles dilema lui Bill şi am vrut să-i influenţez decizia. Echipa lui a lucrat cu a mea şi astfel am progresat în conturarea unei modalităţi de combatere a republicanilor. Preşedintele şi-a îndeplinit promisiunea şi s-a opus prin veto proiectului de asistenţă socială al acestora.

În cele din urmă, republicanii au ieşit responsabili atît pentru impasul bugetar, cît şi pentru întreruperile de activitate, iar scăderea

popularităţii lor a dus la apariţia fisurilor în frontul unit al partidului. Pînă în ianuarie, senatorul Bob Dole, probabil avînd în vedere campania sa prezidenţială în New Hampshire, a început să facă nişte compromisuri. Strategia lui Gingrich de a-l vîna pe Bill eşuase; am simţit astfel o mare uşurare că puteam reîncepe activitatea de guvernare şi puteam plăti iar angajaţii, acum că Bill triumfase.

Cînd s-a deschis a doua sesiune a celui de-al 104-lea Congres, pe 3 ianuarie 1996, doar trei puncte minore ale Contractului lui Gingrich fuseseră aprobate. Bill se opusese de unsprezece ori. Reuşise să prevină reduceri dezastruoase de buget pentru Medicare şi Medicaid şi să salveze programe precum AmeriCorps şi Legal Aid, care fuseseră pe lista de desfiinţare. Pînă la sfîrşitul lunii, cele două părţi au ajuns la un acord de finanţare de compromis şi au reînceput activităţile de guvernare.

Una dintre instituţiile neafectate de întreruperea activităţii a fost Comisia Bancară a Senatului, a cărei activitate a fost considerată „esenţială". Fără pauză, ea a continuat să ne tîrască prietenii, avocaţii şi asociaţii pe Capitoliu, încercînd să obţină dovezi ale vinei noastre, în timp ce spitalele nu aveau bani să-şi trateze pacienţii, şi alţi angajaţi ai guvernului erau în concediu fără plată.

Pe 29 noiembrie, în timp ce noi eram în Europa, martorul-cheie al republicanilor, L. Jean Lewis, a fost examinat de senatorul Paul Sarbanes de Maryland şi de consilierul democrat al comisiei lui D'Amato, Richard Ben-Veniste. Lewis era angajata RTC care prezentase un document incriminator în august 1992, cu FBI-ul şi cu procurorul din Little Rock, în care îi numea ca suspecţi de fraudă nu numai pe soţii McDougal, dar şi pe toţi cei care, susţinuţi de McDougal, contribuiseră la adunarea de fonduri pentru Bill la Madison Guaranty, în 1985. Ne-a numit, pe Bill şi pe mine, ca posibili martori. Ben-Veniste a acuzat-o pe Lewis că urmărea cu obstinaţie să ne facă rău şi că prezentase acel document chiar înaintea alegerilor din 1992 pentru a influenţa rezultatele lor. Conform raportului final Whitewater, publicat în 2002, acest efort preelectoral de a ne implica într-o anchetă penală a fost încurajat de oameni de la Casa Albă din vremea mandatului lui Bush, precum şi de cei de la Departamentul de Justiţie.

Pentru a respinge mărturia ei în faţa Comisiei Bancare, Ben-Veniste a examinat-o mai multă vreme pe Lewis, sugerînd că aceasta a minţit cînd a afirmat că înregistrase din greşeală o convorbire cu un angajat al RTC, care o vizitase la biroul ei din Kansas City. Ben-Veniste a făcut-o pe Lewis să afirme că, pe cînd era republican conservator, nu a avut nici o dorinţă de a-i face rău lui Bill şi nu-l făcuse niciodată mincinos. Apoi Ben-Veniste a prezentat o scrisoare pe care ea o scrisese în 1992 care dovedea exact contrariul. Democraţii au adus şi ei dovezi că Lewis încercase să producă o linie de tricouri imprimate cu mesaje în care eram criticaţi, Bill şi cu mine. Înainte de finalul interogatoriului, Lewis a leşinat şi a trebuit să fie ajutată să iasă din sala de audieri.

Publicul a aflat puţine din desfăşurarea dramei Whitewater. Dintre canalele de televiziune, doar C-SPAN a furnizat detalii despre audierea lui Lewis. La cîteva zile după această mărturie memorabilă şi autodistructivă, *The New York Times* a continuat să acorde credit acuzaţiilor nefondate ale lui Lewis şi să o numească „martorul principal". Neintimidată de aceste fapte, comisia lui D'Amato a continuat să îmi cerceteze legăturile cu economiile şi cu împrumuturile lui McDougal. Investigaţia lui Ken Starr trebuia să fie confidenţială, dar echipa lui era maestră în a lăsa informaţiile să se scurgă spre presă.

Spre sfîrşitul anului 1995, Dick Morris a venit să mă vadă pentru a-mi transmite un mesaj bizar: urma să fiu acuzată de ceva încă neclar, iar „apropiaţii lui Starr" îmi sugerau să accept acuzaţia şi să-i cer lui Bill graţierea înainte de proces. Am crezut că Morris făcea un serviciu clienţilor săi republicani, aşa că mi-am ales cu grijă cuvintele:

– Spune-le informatorilor tăi să le raporteze oamenilor lui Starr că, deşi nu am făcut nimic rău, sînt conştientă că, aşa cum spunea Edward Bennett Williams, „un procuror poate acuza şi un sandviş cu şuncă, dacă vrea". Iar dacă Starr mă acuză, nu voi cere

niciodată grațierea. Voi merge la proces și îl voi da în vileag că este un impostor.

– Ești sigură că vrei să le spun asta? m-a întrebat Morris.

– Cuvînt cu cuvînt, am replicat.

Din cauza scandalului privind bugetul și întreruperile de activitate, un moment important în investigația Whitewater a trecut aproape neobservat: constatările raportului RTC în privința Whitewater au fost făcute publice chiar înainte de Crăciun. Acest raport independent a confirmat declarația noastră că Bill și cu mine avuseserăm o implicare minimă în investiția Whitewater și nici o legătură cu prăbușirea lui Madison Guaranty. După examinarea a patruzeci și șapte de martori, consultarea a 200 000 de documente și cheltuirea a 3,6 milioane de dolari, anchetatorii RTC nu au găsit nici o dovadă împotriva noastră și nici o bază faptică pentru vreun aspect al „scandalului" Whitewater.

Raportul a fost foarte puțin prezentat în presă, așa cum a fost trecută cu vederea și mărturia lui Jean Lewis. *USA Today* nici nu l-a consemnat; *The Washington Post* a îngropat știrea în al doilea paragraf al unui articol de primă pagină despre citațiile Whitewater, iar *The New York Times* a scris cîteva paragrafe. Republicanii au calificat investigația ca fiind prea restrînsă și și-au continuat audierile.

Am fost încurajată de această știre cînd m-am întîlnit cu David Kendall la Casa Albă în dimineața zilei de 4 ianuarie 1996, la una dintre sesiunile noastre periodice de informare. David a încercat întotdeauna să facă lucrurile clare la întîlnirile noastre, fotocopiind caricaturile politice care îi plăceau sau decupînd știrile de senzație cele mai groaznice, precum „Hillary dă naștere unui copil extraterestru" sau ce se mai născocise toată săptămîna.

Ne-am întîlnit în salonul dintre dormitorul principal și Biroul Galben Oval, la al doilea etaj al reședinței. Membrii familiilor Bush și Reagan folosiseră această cameră ca să se relaxeze și să se uite la televizor, iar Harry Truman și Franklin Roosevelt folosiseră această încăpere pe post de dormitor. Bill și cu mine am pus aici un televizor, o masă de jucat cărți, o canapea confortabilă și un fotoliu.

La prînz, în timpul întîlnirii noastre, un curier a ciocănit la ușă și i-a înmînat un bilețel lui David; el l-a îndoit și l-a pus în buzunar. Cînd ne-am terminat discuția, a plecat.

A doua zi de dimineață, a sunat și a întrebat dacă ne putem vedea.

– A apărut ceva, a spus el.

David mi-a explicat că bilețelul pe care-l primise în urmă cu o zi era de la Carolyn Huber, care îi cerea să treacă la plecare pe la biroul ei din Aripa de Est. Carolyn, asistenta noastră de multă vreme în Arkansas, a venit la Washington să se ocupe de corespondența noastră personală și să pună în ordine, să catalogheze și să arhiveze hîrtiile noastre personale – de la carnete de note vechi din școală, la poze de vacanță și discursuri importante – care erau depozitate acum în sute de cutii prin diverse locuri în reședință și la un depozit al Casei Albe din Maryland. David o ruga adesea pe Carolyn să îl ajute să găsească documentele cerute de consilierul independent și, de-a lungul ultimelor luni, ea îi predase mii de pagini de documente din cutiile noastre și din dosarele ei.

Cînd David a ajuns la biroul ei, Carolyn i-a înmînat un teanc de hîrtii. David și-a dat seama imediat ce erau: un document din 1992 despre activitatea juridică desfășurată de mine și de alții la firma de avocatură Rose pentru Madison Guaranty în intervalul 1985-1986. Deși înregistrările documentelor de plată de la Madison Guaranty erau incluse în citațiile consilierului independent, locul cel mai probabil în care puteau fi găsite erau dosarele firmei Rose și ale Madison Guaranty. Absența lor din dosarele noastre nu ne-a surprins, nici pe David și nici pe mine, deși așteptam cu nerăbdare apariția lor, de vreme ce eram sigură că ele vor sluji drept mărturie a afirmațiilor mele despre activitatea juridică pe care o desfășurasem. Am răsuflat ușurată cînd am aflat că fuseseră, în sfîrșit, găsite.

– Unde au fost? l-am întrebat.

– Nu ştiu, a spus David. Carolyn a dat peste ele din întîmplare cînd căuta într-o cutie cu hîrtii din biroul ei. De îndată ce şi-a dat seama ce erau, mi-a trimis bileţelul.

– Ce se va întîmpla acum? l-am întrebat pe David.

– Ei bine, vestea bună e că le-am găsit. Vestea proastă e că acest lucru dă presei şi procurorilor posibilitatea să reia întreaga agitaţie.

Şi aşa a fost. William Safire, fost scriitor de discursuri pentru Nixon, m-a numit „mincinoasă înnăscută" în articolul său din *The New York Times*. Poza mea a apărut pe coperta revistei *Newsweek* sub titlul SFÎNTĂ SAU PĂCĂTOASĂ? Şi au reînceput discuţiile despre o citaţie din partea marelui juriu şi despre o posibilă acuzaţie în investigaţia Whitewater.

Copia documentelor de plată, am dedus mai tîrziu, era făcută probabil în campania din 1992, aşa încît echipa campaniei lui Bill şi firma de avocatură Rose să poată răspunde întrebărilor presei despre Madison Guaranty, Jim McDougal şi Whitewater. Vince Foster, care se ocupa de dosar la vremea respectivă, făcuse însemnări pe documente. Am crezut că se va ţine seama şi de ceea ce declarasem pînă atunci tot timpul: că activitatea mea pentru economiile şi împrumuturile lui McDougal, desfăşurată cu mult timp în urmă, fusese minimă, ca timp şi compensaţii.

Pe 9 ianuarie 1996, cu ajutorul atent al angajaţilor de la Casa Albă, Camera Verde a fost transformată într-un studio de televiziune pentru interviul meu cu Barbara Walters. Tehnicienii au întins cabluri pe podea şi au montat un echipament care scălda camera într-o lumină aurie atît de blîndă şi de amăgitoare, încît chiar şi portretul lui Benjamin Franklin, cu pudră şi cu perucă, aflat deasupra şemineului, părea să strălucească de tinereţe. Barbara şi cu mine ne-am întreţinut în mod plăcut în timp ce echipa ajusta nivelul sunetului.

Interviul fusese programat pentru această dată cu mult timp înainte, pentru a promova cartea mea *It Takes a Village,* în ajunul apariţiei. Acum mă aşteptam ca Barbara, pe care o admiram şi o plăceam, să vină cu alte teme de discuţie. Nu era cea mai bună metodă de a începe un turneu de lansare a cărţii în unsprezece oraşe, dar am venit în întîmpinarea şansei de a răspunde ultimelor acuzaţii. Cînd camerele au început să filmeze, ea a mers direct la ţintă.

– Doamnă Clinton, în loc ca noua dumneavoastră carte să devină subiect de discuţie, aţi devenit dumneavoastră. Cum aţi ajuns în această situaţie încurcată în care credibilitatea vă este pusă sub semnul întrebării?

– O, şi eu mă întreb acest lucru în fiecare zi, Barbara, deoarece este surprinzător şi derutant pentru mine. Dar în ultimii patru ani ne-au tot fost puse întrebări şi, în cele din urmă, ele şi-au primit răspuns şi s-au stins, iar altele noi le-au luat locul. Facem tot ce ne stă în putinţă să le răspundem.

– Sînteţi supărată?

– Din cînd în cînd sînt puţin supărată, puţin tristă, puţin furioasă. Cred că e normal. Dar ştiu că toate acestea sînt parte din statutul nostru şi continuăm să ne croim drum printre ele şi să le depăşim.

Cînd Barbara Walters m-a întrebat despre documentele care lipseau, am spus:

– Ştii, cu o lună în urmă, oamenii se agitau pentru că documentele de plată se pierduseră şi credeau că le-a distrus cineva. Acum, cînd s-au găsit, iar se agită. Dar mă bucur că documentele au fost găsite. Aş fi vrut ca acest lucru să se fi întîmplat cu un an sau doi în urmă, pentru că ele dovedesc ceea ce am afirmat de la bun început. Am lucrat în medie o oră pe săptămînă timp de cincisprezece luni. Bineînţeles că aceasta nu a fost muncă multă pentru mine.

Barbara nu înţelegea de ce documentele au fost aşa de greu de găsit.

– Cum se desfăşoară căutarea documentelor dumneavoastră?

– Este o nebunie…

– Nu înţeleg.

– Dar cred că oamenii au nevoie să înţeleagă că sînt milioane de hîrtii în Casa Albă şi vreme de peste doi ani oamenii au căutat sîrguincioşi.

Era greu de transpus în cuvinte dezordinea în care trăiserăm de cînd ne mutaserăm la Casa Albă. Sosiserăm în 1993 cu toate bunurile noastre lumeşti împachetate la întîmplare în cutii, în mare parte deoarece nu aveam o casă în care să ne ţinem lucrurile. La scurt timp după ce ne-am mutat în reşedinţă, ne-am aflat în mijlocul unei renovări majore a sistemului de încălzire şi al celui de aer condiţionat pentru a aduce Casa Albă la standardele energetice ecologice. A trebuit să ne îndesăm cutiile în dulapuri şi în camerele libere, în timp ce lucrătorii puneau tuburi noi în tavane şi în pereţi. În fiecare săptămînă trebuia să ne mutăm iar cutiile, ca să fim cu un pas înaintea celor care renovau.

În timpul verii lui 1995, lucrările de introducere a tuburilor se făceau la acoperiş şi la etajul al treilea, o zonă neprotocolară în care se găseau camere suplimentare pentru oaspeţi, solarul, un birou, o sală de sport, o spălătorie şi cîteva spaţii de depozitare. Într-una dintre acestea, pe care am numit-o „camera cărţilor", am pus cîteva rafturi pentru a face faţă afluxului de cărţi. Avînd uşi care dădeau în spălătorie, în sala de sport şi într-un mic hol folosit de personalul reşedinţei, acest spaţiu era unul dintre cele mai ocupate locuri din clădire; oamenii treceau pe aici la orice oră din zi şi din noapte. Am pus mese pentru cutiile cu hîrtii şi cu lucruri personale, care erau mereu mutate de la un depozit din afară în Casa Albă şi înapoi, pentru a putea fi examinate şi catalogate. Carolyn Huber avea şi ea în această cameră cîteva dulapuri cu dosare pentru rapoartele pe care le făcea. Şi, pentru a complica mai mult lucrurile, mesele erau adesea acoperite cu cearşafuri pentru a le proteja de tencuiala şi praful care cădeau din tavan în timpul lucrărilor de renovare.

Căutarea neîntreruptă a documentelor, ca reacţie la citaţii, a sporit dezordinea. David Kendall ne-a cerut să instalăm un copiator în camera cărţilor pentru ca el şi asistenţii săi să poată copia documentele

înainte să le predea Biroului Consiliului Independent. Carolyn a mărturisit că atunci, în vara lui 1995, găsise un teanc de hîrtii îndoite pe una dintre mese. A crezut că erau documente vechi lăsate pentru a le înregistra. Fără să-şi dea seama de importanţa lor, le-a aruncat într-o cutie cu alte documente, ce a fost luată la biroul ei, deja înţesat de cutii pe care urma să le sorteze cînd avea să aibă ceva timp la dispoziţie. Cîteva luni mai tîrziu, cînd a început să pună ordine în acele lucruri, a desfăcut hîrtiile şi le-a recunoscut ca fiind documentele de plată pierdute cu mult timp în urmă.

Carolyn a făcut ceea ce trebuia: l-a chemat imediat pe David pentru a-i spune despre descoperirea ei. Făcuse tot ce-i stătuse în putinţă pentru a ţine piept unei avalanşe de hîrţoage şi cererilor din citaţii. Aşa cum a recunoscut şi ea, uneori a avut nevoie de ceva timp pentru a le rezolva pe toate. Nu am vorbit cu Carolyn despre documentele de plată pentru că nu am vrut să fiu acuzată că îi influenţez declaraţia. Dar am încredere deplină în ea şi ştiu că neatenţia ei a fost nevinovată, iar greşeala este de înţeles.

Comisia senatorului D'Amato a trecut imediat la căutarea dovezilor – niciodată găsite – de obstrucţionare şi sperjur în descoperirea documentelor de plată. S-a cerut imediat o finanţare suplimentară pentru o perioadă de două-trei luni pentru a completa audierile, care îi costaseră deja pe contribuabili aproape 900 000 de dolari. Cîteva luni mai tîrziu, RTC a înregistrat un raport suplimentar care confirma faptul că documentele de plată susţineau declaraţiile mele cu privire la activitatea mea juridică. Bineînţeles că nu am avut nici un motiv să le ascund şi am regretat că nu fuseseră găsite mai devreme.

Şi aşa mai departe. Audierile şi articolele din presă au continuat şi, de fiecare dată cînd dădeam un interviu unui moderator al unei emisiuni radio sau unui realizator de talk-show matinal pentru a discuta despre *It Takes a Village,* eram întrebată despre documentele de plată. Singurele momente fericite din acea lună au fost apariţiile mele în librării, şcoli, spitale de copii şi în alte programe de

sprijinire a copiilor şi a familiilor din toată ţara. Mulţimile erau uriaşe, iar publicul cald şi apropiat, o dovadă în plus a rupturii dintre Washington şi restul ţării.

Această ruptură este unul dintre motivele pentru care am vrut să scriu cartea *It Takes a Village*. Cînd mă gîndeam la greutăţile din ce în ce mai mari ale copiilor din America, mă izbea ineficienţa retoricii partizane, în creştere la Washington, cu privire la rezolvarea problemelor cu care se confruntau aceşti copii.

Multe dintre credinţele mele despre ceea ce este mai bun pentru copii şi familiile lor nu se încadrează în nici o categorie politică sau ideologică şi mulţi dintre oamenii pe care i-am cunoscut în turneul de lansare a cărţii mi-au spus că şi ei simt la fel. Cei care stăteau la coadă ore întregi nu voiau să vorbească despre cele mai recente evenimente din capitala ţării. Voiau să vorbească despre cît de greu este să găseşti îngrijire de calitate pentru copii şi pe care să ţi-o poţi permite, despre problemele creşterii copiilor fără ajutorul familiei în sens mai larg, despre greutăţile creşterii copiilor într-o cultură de masă care promovează prea des comportamentele periculoase şi deformează valorile, despre importanţa unor şcoli bune şi a unor taxe de şcolarizare accesibile şi despre multe alte probleme cu care se confruntă părinţii şi alţi adulţi în lumea aceasta care suferă transformări rapide. Discuţiile acestea m-au încurajat şi am sperat ca această carte să ajute la promovarea unei dezbateri naţionale despre ce este mai bun pentru copiii Americii.

It Takes a Village oferea informaţii despre idei şi programe dezvoltate la nivelul comunităţii şi care contau pentru vieţile copiilor şi ale familiilor. Adesea, un program model dintr-o comunitate nu este preluat în alta pentru că sînt prea puţine canale de comunicare. De exemplu, un grup de părinţi interesaţi din Atlanta ar putea beneficia şi ei dacă află despre un program extraşcolar nou pentru adolescenţii cu probleme din Los Angeles. Am vrut să fac vizibile eforturile fundamentale încununate de succes, care ar putea avea rezonanţă în întreaga ţară. Am sperat că aş putea crea un precedent

pentru acţiuni de caritate în favoarea copiilor, de vreme ce ofeream tot profitul obţinut din drepturile de autor. În final, am putut contribui cu aproape un milion de dolari.

Turneul de promovare a cărţii mi-a oferit şi momente de satisfacţie personală. În Ann Arbor, Michigan, pe 17 ianuarie, zeci de oameni au venit la librărie purtînd tricouri pe care era inscripţionat: „Hillary Fan Club". Ruth şi Gene Love, un cuplu de pensionari din Silver Spring, Maryland, înfiinţaseră fun-club-ul în bucătăria lor, în 1992. Erau sute de membri în toată ţara şi cîteva filiale internaţionale. Soţii Love (grăitor nume) mi-au devenit prieteni minunaţi care păreau să ştie întotdeauna cînd aveam nevoie de încurajare. Cînd călătoream, trimiteau „fanii" să mă întîmpine cu zîmbete, tricouri şi pancarte confecţionate în casă.

La San Francisco, James Carville mi-a organizat o cină la un restaurant pe care tocmai îl cumpărase şi a invitat cîţiva prieteni apropiaţi pentru a mă înveseli. Prietena mea Susie Buell a spus că nu urmărea toate dramele care se petreceau la Washington, dar avea ceva să-mi spună: „Binecuvîntată să-ţi fie inima!"

Era tot ce aveam nevoie să aud.

În timpul aceluiaşi turneu, pe 19 ianuarie 1996, am ţinut un discurs la Colegiul Wellesley, pentru mine o adevărată *alma mater*, şi am înnoptat în casa preşedintelui, Diana Chapman Walsh. Casa este situată pe malul lacului Waban. M-am trezit devreme a doua zi şi am făcut o plimbare lungă pe poteca ce înconjoară lacul. Tocmai mă întorsesem, cînd David a sunat să-mi spună că Kenneth Starr emisese o citaţie să mă prezint în faţa marelui juriu pentru a depune mărturie despre absenţa documentelor de plată. De data aceasta nu mai erau acele depoziţii liniştite la Casa Albă. Trebuia să depun mărturie în faţa întregului mare juriu în săptămîna ce urma. Eram tulburată şi totuşi ştiam că nu-mi puteam exprima sentimentele faţă de nimeni, cu excepţia lui Bill şi a avocaţilor mei.

Melanne insistase să mă însoţească în călătorie fiindcă ştia cît de dificil va fi turneul în condiţiile de presiune zilnică la care eram supusă de întrebările presei. Această dovadă de prietenie a costat-o atît emoţional, cît şi material: a trebuit să înfrunte alături de mine momentele dure şi să-şi plătească şi drumul. Acea zi la Wellesley a fost dificilă pentru mine mai ales fiindcă nu-i puteam spune lui Melanne ce se întîmpla. Mai rău, şi ea a fost cuprinsă de tulburarea mea şi a început să facă diverse presupuneri în locul meu. Nu voi uita niciodată bunătatea şi loialitatea ei.

M-am întors la Casa Albă descurajată şi jenată, îngrijorată atît că ultima întorsătură a evenimentelor ar putea distruge şi dramul de credibilitate pe care-l mai aveam, cît şi de ce va însemna acest lucru pentru preşedinţia lui Bill. El era tulburat şi preocupat pentru mine. Îmi tot spunea cît îi pare de rău că nu a putut să mă protejeze de toate acestea.

Şi Chelsea era îngrijorată pentru mine. Urmărise pas cu pas desfăşurarea investigaţiilor, uneori chiar mai mult decît mi-aş fi dorit. Aşa cum eu voiam să o apăr pe ea, şi ea voia să mă protejeze şi să mă consoleze. La început, am încercat să evit să o împovărez cu tot ceea ce era în sufletul meu, dar apoi mi-am dat seama că, pe măsură ce creştea, se simţea mai bine dacă ştia ce simt.

Bill îi manevrase cu iscusinţă pe republicani în privinţa întreruperilor de activitate ale administraţiei, dar succesul său politic nu ne putea proteja pe nici unul din noi de abuzurile proceselor penale. Se simţea lipsit de putere în faţa lui Starr şi a aliaţilor săi. Mînia nu este cea mai bună stare de spirit ca să te pregăteşti pentru apariţia în faţa marelui juriu. Faptul că eram avocat m-a ajutat cumva, pentru că am înţeles procesul. Dar nu am putut mînca şi dormi timp de o săptămînă înainte de înfăţişare; am slăbit zece kilograme – dar nu aceasta este metoda de slăbit pe care o recomand. Deşi am lucrat la mărturia mea, care era simplă şi directă, m-am concentrat mai mult pe cum să-mi stăpînesc mînia pe parcursul

întregului proces. Juraţii îşi făceau meseria de cetăţeni. Au meritat respectul meu; nu acelaşi lucru pot spune despre avocaţii lui Starr.

David a afirmat în faţa procurorilor lui Starr că obligaţia de a mă prezenta în faţa marelui juriu era nejustificată şi reprezenta un abuz al procesului. Aş fi putut fi chestionată în particular sub jurămînt, aşa cum fusesem şi pînă atunci, chiar cu înregistrare video. Dar Starr a insistat pentru citarea mea în faţa curţii. Unul dintre scopurile sale va fi fost să mă umilească public, dar eram hotărîtă să nu-i permit să mă calce în picioare. Sînt probabil prima soţie de preşedinte care depunea mărturie în faţa marelui juriu, dar o făceam în termenii stabiliţi de mine. David mi-a spus că puteam evita fotografii şi echipele de televiziune în afara tribunalului, lăsînd limuzina Serviciului Secret în parcarea de la subsol şi luînd liftul pînă la al treilea etaj. I-am respins propunerea. Am considerat că, dacă m-aş furişa în clădire, aş lăsa impresia că am ceva de ascuns.

Cînd maşina a oprit în faţa Tribunalului Districtual al Statelor Unite pentru Districtul Columbia, la ora 1.45 în după-amiaza zilei de 26 ianuarie 1996, am coborît, am zîmbit mulţimii şi i-am făcut cu mîna, apoi am intrat. Ştiam că trebuie să-mi ascund adevăratele sentimente în legătură cu Starr şi cu demersurile sale. Toată săptămîna mă pregătisem mental şi spiritual pentru acest moment. Respiră adînc, îmi tot spuneam, şi roagă-te să-ţi ajute Dumnezeu.

În timp ce mă pregăteam să intru în sală, le-am făcut cu mîna avocaţilor mei sîrguincioşi şi le-am strigat:

– Noroc! Să pornim la luptă!

Marele juriu s-a întrunit în marea sală de judecată de la etajul al treilea. Conform procedurilor federale privind marile jurii, martorii nu pot intra în sală cu avocatul lor. Aşa că eram singură. Toţi cei douăzeci şi trei de mari juraţi, cu excepţia a doi, erau prezenţi: zece erau femei şi majoritatea erau afro-americani. Păreau reprezentativi pentru districtul în care serveau. Fiecare dintre cei opt adjuncţi bărbaţi ai lui Ken Starr arătau exact ca el.

Starr a lăsat întrebările pe seama unuia dintre adjuncţii săi, iar el stătea la masa procurorului şi se uita lung la mine. Am răspuns la toate întrebările, chiar dacă multe s-au repetat de cîteva ori. În timpul uneia dintre cele trei pauze, eram pe coridor şi un jurat a venit la mine şi m-a întrebat dacă vreau să-i dau un autograf pe cartea *It Takes a Village*. M-am uitat la David, care zîmbea satisfăcut, şi i-am dat autograful cerut. Mai tîrziu am aflat că, după o cercetare a acestui „incident", juratul a fost demis.

După patru ore s-a terminat. Într-o cameră alăturată, mi-am consultat repede avocaţii, David şi Nicole Seligman şi Jack Quinn, noul consilier la Casa Albă, şi Jane Sherburne. Am discutat despre ce să le spun reporterilor care mă aşteptau nerăbdători. Mergînd spre ieşire am trecut pe lîngă birouri şi am observat că nimeni nu plecase acasă. Mulţi oameni stăteau să îmi facă cu mîna şi să îmi spună cuvinte încurajatoare.

Se întunecase cînd am ieşit şi am acceptat să răspund la cîteva întrebări ale presei. Voiau să ştie cum mă simţeam.

– A fost o zi lungă, am spus.

– Aţi fi preferat să fiţi în altă parte astăzi?

– O, într-o mie de alte locuri!

Cînd am fost întrebată despre absenţa documentelor de plată, le-am spus:

– Şi eu, ca toată lumea, aş vrea să ştiu cum au apărut aceste documente după atîţia ani. Am încercat să colaborez la investigaţie cît am putut.

Am făcut cu mîna mulţimii cînd m-am urcat în limuzină pentru a reveni la Casa Albă. Cînd am ajuns în salonul diplomatic de recepţii, Bill şi Chelsea mă aşteptau; m-au îmbrăţişat şi erau nerăbdători să afle cum au decurs lucrurile. Le-am spus că mă bucuram că totul s-a terminat.

În articolele de presă care au urmat acestui eveniment s-a scris mult despre haina de lînă neagră, brodată, cu falduri, pe care o purtasem în acea zi. Un reporter notase că haina avea „aplicat pe spate un dragon de aur", ceea ce i-a determinat pe comentatori să-i găsească semnificaţia: era un totem? Eram o domniţă-dragon? Casa Albă a fost obligată să facă o declaraţie prin care să anunţe că aplicaţia de pe haina făcută de Connie Fails, prietena mea designer din Little Rock, nu avea nici o semnificaţie: era un simplu model abstract despre care un autor de articole de modă a scris că arăta ca un „art deco ce imita scoicile". Biroul meu de presă le-a amintit reporterilor că purtasem haina aceea şi în timpul evenimentelor inaugurale din 1993 – cînd nimeni nu a comentat desenul –, dar acest lucru nu a pus capăt discuţiilor. Haina „s-a transformat într-un test politic Rorschach la Washington", după cum bine a scris un reporter. Şi destul de aproape de adevăr.

Seara următoare mi-am impus să iau parte la un alt ritual de la Washington, cina de la Clubul Alfalfa. Acesta este un club care are un singur scop: să facă o satiră a nominalizărilor prezidenţiale în timpul unei cine la patru ace. M-am aşezat, împreună cu soţul meu şi cu un grup de miniştri şi de judecători de la Curtea Supremă, pe locurile de pe estrada din sala de bal a hotelului Capital Hilton. Candidatul satirizat în acel an a fost Colin Powell. S-a ridicat să vorbească şi a salutat demnitarii prezenţi:

– Doamnelor şi domnilor, extremişti republicani, democraţi şi alţii fără importanţă, invitaţi citaţi.

Am presupus că doar eu mă încadram în această ultimă categorie. Am ridicat mîna şi am rîs cînd Powell s-a întors şi mi-a zîmbit cu răutate. După ce Powell a terminat de vorbit, unul dintre consilierii lui Bill a venit la mine şi mi-a şoptit:

– Înainte să depui mărturie de cel puţin cinci ori în faţa marelui juriu, aşa cum am făcut eu, eşti ca plevuşca, nu contezi.

ZONE DE RĂZBOI

Cunoscînd importanţa relaţiei lungi şi complexe pe care America o avea cu Franţa, Bill şi cu mine aşteptam cu nerăbdare prima cină de stat pentru preşedintele francez Jacques Chirac şi soţia sa, Bernadette, în februarie 1996. Politician conservator din partidul lui de Gaulle, Chirac fusese primarul Parisului timp de optsprezece ani. Deşi vorbeşte fluent engleza şi a călătorit mult în America în tinereţe, afecţiunea sa pentru Statele Unite nu s-a tradus întotdeauna printr-o acţiune în sprijinul politicii noastre. Bill s-a străduit din greu să cîştige sprijinul Franţei, mai ales în 1999, cînd a convins Franţa să fie de partea NATO în loviturile aeriene de condamnare a epurării etnice din Kosovo, în ciuda lipsei unei rezoluţii specifice a Naţiunilor Unite.

Diplomaţia este un domeniu delicat, chiar şi cînd este vorba despre relaţiile cu propriii aliaţi. Colaborarea strînsă şi respectul reciproc dintre ţările noastre îşi au rădăcinile în ajutorul pe care Franţa ni l-a acordat în timpul Revoluţiei, dar au fost şi momente în istorie cînd politica franceză şi cea americană au fost divergente, iar relaţiile – încordate; un exemplu îl constituie războiul condus de Statele Unite în Irak şi căruia guvernul francez i s-a opus deschis şi cu vehemenţă.

Primul obstacol în organizarea cinei a fost meniul. Francezii sînt renumiţi pentru bucătăria lor, aşa că m-am străduit să li se servească o masă perfectă la Casa Albă. Bucătarul nostru, Walter

Scheib, era american, iar specializarea şi-o făcuse tot în America. Cu toate acestea, nu a fost deloc intimidat şi m-a asigurat că va face o combinaţie între tradiţiile celor două bucătării.

Mesele rotunde din sufragerie au fost acoperite cu damasc, cristaluri, argintărie şi trandafiri. Era mijlocul iernii şi ninsese în Washington. Diplomaţii, oamenii de afaceri, artiştii şi starurile de cinema vorbeau despre homar cu lămîie şi supă cu vinete coapte, miel la grătar, piure de cartofi, toate servite cu cele mai bune vinuri americane. De la această primă cină la întîlnirile noastre ulterioare cu Chirac, Bill şi cu mine am descoperit că, dacă lumea diplomaţiei este înşelătoare, ea este şi plină de surprize.

– Bineînţeles că iubesc multe lucruri americane, inclusiv mîncărurile, a spus preşedintele Chirac, aşezat la dreapta mea. Ştiţi, am lucrat într-un restaurant Howard Johnson.

În ciuda unor ocazionale divergenţe politice serioase dintre Statele Unite şi Franţa, Bill şi cu mine am păstrat un dialog plăcut cu familia Chirac în timpul şederii noastre la Casa Albă şi m-am bucurat de o vizită pe care am făcut-o cu Bernadette Chirac în centrul Franţei. Nepoată a aghiotantului generalului de Gaulle, Bernadette este o femeie elegantă şi cultivată, care, din 1971, era demnitar local din partea unei circumscripţii electorale din regiunea Corezze. Din cîte ştiam eu, era singura soţie de preşedinte care fusese aleasă pe meritele ei. Am fost fascinată de statutul independent pe care şi-l crease şi de povestirile ei despre cum mergea singură, pe jos sau cu maşina, din casă în casă, pentru a solicita voturile oamenilor. Mai tîrziu, m-a invitat să o însoţesc într-o vizită în circumscripţia sa şi, în mai 1998, am făcut un tur minunat cu ea în Corezze, cunoscîndu-i pe cei pe care îi reprezenta.

La scurt timp după aceasta, am sărbătorit un alt moment important în familie: a şaisprezecea aniversare a lui Chelsea. Nu-mi venea să cred cît de repede crescuse. Părea că ieri lua primele lecţii de dans şi se încolăcea în poala mea să-i citesc o carte. Acum mă

ajunsese în înălțime și voia să-și ia permis de conducere. Acest lucru era destul de înspăimîntător, dar mai înspăimîntător era că tatăl ei o învăța să șofeze.

Serviciile Secrete nu l-au lăsat niciodată pe Bill să șofeze în afara terenului de golf, ceea ce era un lucru bun. Nu vreau să spun că soțul meu nu are înclinații mecanice, dar în fiece clipă îi trec atîtea informații prin minte încît adesea nu-și dă seama încotro merge. Dar a ținut să își facă datoria de tată și a împrumutat o mașină de la Serviciile Secrete din Camp David.

După prima lecție de mers înapoi și de parcare laterală, m-am întîlnit cu Chelsea cînd se întorcea la vilă:

– Ei? Cum a mers?

– Cred că tata a învățat multe, mi-a răspuns.

Nu este niciodată ușor să fii copil de președinte: îți pierzi anonimatul, ești supravegheat tot timpul. Chiar și cînd Chelsea a mai crescut, Bill și cu mine eram hotărîți să facem în așa fel încît să ducă o viață normală pe cît era posibil. Ne-am străduit să ne facem programul cît mai liber posibil ca să putem cina în bucătăria familiei cu ea, să ne povestim lucrurile care ni s-au întîmplat peste zi, să ne facem planuri pentru sfîrșitul de săptămînă, să mergem în excursii în familie. Indiferent ce se petrecea, am încercat să fiu la etajul doi cînd se întorcea de la balet, în caz că avea nevoie să vorbească cu cineva. Cel puțin voiam să o văd înainte să dispară în camera ei.

De asemenea, am încercat să o protejăm de investigațiile și de articolele dure din presă, dar sînt sigură că acestea au făcut viața la Casa Albă mai fascinantă pentru Chelsea. Au obligat-o să se maturizeze mai devreme și să analizeze oamenii, identificîndu-i astfel pe lingușitori și pe falșii prieteni și descotorosindu-se de ei, creîndu-și relații cu cei care pot fi prieteni adevărați și rămîn alături de ea pînă tîrziu, în viață.

I-am sărbătorit a șaisprezecea aniversare pe 27 februarie 1996, mergînd la Teatrul Național și vizionînd spectacolul *Mizerabilii*. Apoi i-am invitat prietenii pentru sfîrșitul de săptămînă la Camp David. Chelsea a stabilit jocurile; printre ele era și o partidă de *paintball*[1]. Pușcașii marini încartiruiți aici erau doar cu cîțiva ani mai mari decît invitații, așa că au format echipa adversă de adolescenți care alergau prin pădure și se împroșcau unii pe alții cu biluțe colorate. Bill dădea indicații și stabilea strategia de bătaie pentru echipa care părea să zăbovească. După cină, încheiată cu un tort enorm preparat de neîntrecutul patiser Roland Mesnier de la Casa Albă, ne-am adunat la Hickory Lodge pentru a ne uita la filme sau a juca bowling pe culoarul instalat de președintele Eisenhower. După miezul nopții, Bill și cu mine am recunoscut că nu mai aveam șaisprezece ani și ne-am retras.

Chelsea și prietenii ei se gîndeau deja la facultate. Deși mă durea că, în curînd, nu o vom mai avea acasă, am încercat să nu o influențez spunîndu-i ce simțeam. Speram doar că va alege un campus apropiat de Washington.

În fiecare an, școala Sidwell Friends găzduiește o „seară a colegiilor“ pentru viitori studenți și părinții lor. Bill și cu mine am însoțit-o pe Chelsea pentru a-i asculta pe reprezentanții diverselor colegii, prezentînd oferta lor educațională și modalitățile de înscriere. Chelsea a fost tăcută la întoarcere. Apoi, dintr-o dată, a spus:

– Știți, cred că aș vrea să vizitez Universitatea Stanford.

Uitînd tot ce știam despre psihologia inversă și despre dinamica mamă-fiică, am izbucnit:

– Cum? Stanford e prea departe. Nu se poate să mergi așa departe. E tocmai pe Coasta de Vest, la trei fuse orare distanță. Nu o să reușim să te vedem niciodată.

Bill m-a strîns de mînă și i-a spus lui Chelsea:

– Iubito, poți merge unde vrei tu.

Desigur știam că, dacă voia să meargă la Stanford și era acceptată, aș fi fost fericită pentru ea. Mi-l aminteam foarte bine pe tata, care nu-mi dădea posibilitatea alegerii, iar Bill și cu mine am jurat

[1] Un fel de hoții și vardiștii în care adversarii se „împușcă“ cu bile de vopsea care se sparg la contactul cu trupul (n.red.).

să nu facem asta niciodată. Cu toate acestea, am sperat adesea că Chelsea va rămîne în zona Washingtonului. Dar conversaţia m-a silit să fac faţă realităţii: indiferent unde mergea, într-un an şi jumătate avea să ne părăsească. Poate că ea era pregătită, dar eu nu eram şi m-am hotărît să petrec şi mai mult timp cu ea sau, cel puţin, atît cît îmi va permite ea.

Departamenul de Stat îmi ceruse să merg ca emisar în Bosnia-Herţegovina pentru a consolida importanţa Acordului de pace de la Dayton, care fusese semnat în noiembrie. Cuceririle teritoriale ale coaliţiei croato-musulmane ajutate de Statele Unite, cuplate cu bombardamentele NATO pe care Bill le susţinuse ca necesare, i-au obligat în cele din urmă pe sîrbi să negocieze o înţelegere. Urma să mă opresc şi la bazele militare americane din Germania şi din Italia şi să petrec o săptămînă în Turcia şi în Grecia, două aliate importante ale Statelor Unite şi ale NATO, între care relaţiile fuseseră încordate în ce privea Ciprul şi alte probleme nerezolvate.

Bill şi cu mine am discutat dacă Chelsea ar trebui să evite „etapa Bosnia" a călătoriei. Am cîntărit riscurile şi am decis că, dacă se vor lua precauţiile necesare, vom fi amîndouă în siguranţă. Era destul de matură să înveţe din această experienţă. În plus, urma să călătorim cu o trupă a USO[1] în care erau şi cîntăreaţa Sheryl Crow şi actorul de comedie Sinbad, toţi dispuşi să-şi asume riscurile călătoriei.

Am crezut că Bill, secretarul de Stat Warren Christopher şi trimisul său special, ambasadorul Richard Holbrooke, făcuseră un miracol la Dayton convingîndu-i pe sîrbi, pe croaţi şi pe musulmani să pună capăt luptelor şi să fie de acord cu o nouă formă de guvernare. Pentru a izola grupările combatante şi a stabili securitatea, Statele Unite trimiseseră în zonă optsprezece mii de soldaţi în trupe de menţinere a păcii, cărora li se alăturau patruzeci de mii din alte ţări. Administraţia dorea să dea un semnal puternic că acordurile de pace trebuie respectate şi întărite. Echipa mea obişnuia să mă tachineze spunîndu-mi că Departamentul de Stat avea o directivă: dacă locul era prea mic, prea periculos sau prea sărac, trimiteţi-o pe Hillary. Acest

[1] United Service Organizations.

lucru nu mă deranja, deoarece locurile îndepărtate şi nesigure erau cele mai provocatoare. Eram onorată să merg în Bosnia.

Duminică, 24 martie, avionul nostru a aterizat la Baza aeriană Ramstein din Germania, lîngă Baumholder, sediul Diviziei Întîi Blindate, care furnizase cele mai multe forţe americane în Bosnia.

Poporul german ne întîmpinase călduros cu doi ani în urmă, la Berlin, pe Bill şi pe mine, la sărbătorirea reîntregirii Germaniei, cînd am trecut prin Poarta Brandenburg împreună cu cancelarul şi doamna Kohl şi am păşit pe pămîntul care, pînă în 1989, fusese parte a Germaniei comuniste. Helmut Kohl, un om minunat, emotiv şi chiar glumeţ, a devenit prietenul lui Bill şi partenerul său politic. Kohl era devotat acţiunii de depăşire a celor patruzeci de ani de separare politică din ţara sa şi procesului de fuziune a Estului şi Vestului într-o singură naţiune germană. De asemenea, susţinea crearea Uniunii Europene, adoptarea unei monede unice şi sprijinea Statele Unite în eforturile de încheiere a conflictelor din Balcani. Cooperarea dintre ţările noastre era un exemplu viu al alianţei postbelice care urmărea realizarea păcii şi a securităţii în Europa.

După sosirea la Baumholder, Chelsea şi cu mine am participat la slujbe religioase, ne-am întîlnit cu familiile trupelor noastre şi am participat la o reprezentaţie a lui Sheryl şi a lui Sinbad. În jurul orei 6.30 a doua zi de dimineaţă, echipa noastră s-a îmbarcat într-un avion de transport C-17 şi am decolat îndreptîndu-ne spre Baza aeriană Tuzla din Bosnia-Herţegovina. Pe lîngă artişti, aduceam saci de scrisori şi daruri pentru trupe şi chiar donaţii din partea unor companii americane: 2 200 de cartele telefonice pentru distanţe mari şi 300 de casete video cu filme. Casa Albă contribuise cu şase cutii de M & M's cu sigiliul prezidenţial pe ele. Pentru copiii din Bosnia, care pierduseră ani de şcoală din cauza războiului, companiile americane donaseră rechizite şcolare şi jucării.

Am petrecut cele o sută de minute de zbor vorbind cu membrii echipajului şi cu corpul de presă. Pilotul, la vremea aceea una dintre cele patru femei-pilot de C-17, zbura foarte sus deasupra ţării

devastate, la o înălţime la care nu puteau ajunge proiectilele sol-aer. Deşi oficial schimbul de focuri încetase, fiecare dintre noi trebuia să poarte o vestă de protecţie în avion, iar Serviciul Secret ne-a mutat, pe Chelsea şi pe mine, în carlinga blindată în timpul aterizării. Deasupra pistei de aterizare, căpitanul a înclinat o aripă şi a făcut o aterizare aproape perpendiculară pentru a evita posibilele tiruri de la sol.

Condiţiile de securitate se schimbau frecvent în fosta Iugoslavie, iar în ultima vreme se deterioraseră din nou. Din cauza rapoartelor despre existenţa ţintaşilor de elită pe dealurile din jurul pistei, am fost nevoiţi să scurtăm un eveniment organizat pe pistă cu copiii din zonă, deşi aveam timp să ne întîlnim cu ei şi cu profesorii lor şi să aflăm cît de mult se străduiseră în timpul războiului să continue orele de clasă oriunde găseau un loc sigur. O fetiţă de opt ani mi-a dat o copie a unei poezii pe care o scrisese şi care se numea *Pace.* Chelsea şi cu mine am dăruit obiectele şcolare pe care le adusesem şi scrisorile din partea copiilor din clasa a şaptea din Baumholder, ai căror părinţi şi profesori iniţiaseră un program „prieteni prin corespondenţă". Apoi am fost duşi în grabă la baza americană fortificată din Tuzla, unde peste două mii de soldaţi americani, ruşi, canadieni, britanici şi polonezi erau încartiruiţi într-un oraş de corturi.

Sheryl Crow, Sinbad, Chelsea şi cu mine am zburat cu elicoptere Black Hawk pentru a vizita soldaţii din avanposturi. Eram flancaţi de elicoptere de luptă, o indicaţie a pericolului care paşte o misiune de menţinere a păcii. Am aterizat la Camp Bedrock şi la Camp Alicia, avanposturi militare din nord-estul Bosniei. Am urmărit o demonstraţie de deminare a cîmpurilor şi a şoselelor făcută de trupele noastre – o misiune cruntă şi, în acelaşi timp, o altă dovadă a vieţii pline de pericole pe care o duceau soldaţii noştri. Mulţi dintre cei de acasă se întrebau care este rolul Americii în Bosnia. Unii susţineau că soldaţii nu ar trebui implicaţi în „menţinerea păcii", deşi acest lucru a făcut parte din misiunea noastră militară istorică în locuri şi la momente disparate, precum deşertul

Sinai, după acordul de pace dintre Israel şi Egipt, şi zona demilitarizată, după Războiul din Coreea. Alţii susţineau că trupele europene, nu cele americane ar trebui să poarte responsabilitatea pentru menţinerea siguranţei graniţelor în Bosnia. Din cauza acestor păreri, am stat de vorbă cu soldaţii şi cu ofiţerii lor, le-am cerut opinia în legătură cu starea de fapt şi le-am ascultat gîndurile despre misiunea la care participau. Unul dintre locotenenţi mi-a spus că nu înţelesese ce rol ar putea juca Statele Unite pînă nu a văzut el însuşi Bosnia.

– Înainte să venim, a spus, era greu să ne imaginăm ce se petrecea aici.

Mi-a descris grupurile etnice care locuiseră împreună în condiţii de pace şi care dintr-o dată au început luptele din motive religioase.

– Dacă mergeţi prin sate, puteţi vedea toate pagubele, mi-a spus. Veţi vedea case cu acoperişurile smulse. Veţi vedea zone întregi complet bombardate. Veţi vedea oameni care au fost nevoiţi să supravieţuiască ani buni cu foarte puţină mîncare şi apă. Dar acum, oriunde am merge, copiii ne fac cu mîna şi ne zîmbesc, mi-a spus. Pentru mine acesta este un motiv suficient pentru a fi aici.

Am privit la aspectul dezolant al războiului de la fereastra elicopterului. De departe, totul părea frumos şi verde, specific unei Europe pastorale. Dar dacă zburam la o înălţime mai mică, se vedeau multe case fără acoperiş şi puţine clădiri neatinse de gloanţe. Pămîntul nu era arat, ci sfîşiat de obuze. Era primăvară, dar nimeni nu se ocupa de cultivat, din cauza pericolului pe care-l reprezentau minele şi trăgătorii de elită. Nici pădurile şi drumurile nu erau sigure. Era groaznic să vezi cîtă suferinţă era în jur şi cît de multe erau de făcut înainte ca oamenii să reînceapă o viaţă normală.

Plănuisem o oprire la Sarajevo pentru o întîlnire cu o delegaţie multietnică şi pentru a asculta părerile lor despre ce ar putea face guvernul Statelor Unite şi organizaţiile non-guvernamentale pentru a ajuta o societate sfîşiată de război. Probleme de securitate m-au obligat să anulez călătoria la Sarajevo, dar oamenii cu care urma să mă întîlnesc au fost atît de dezamăgiţi, încît au insistat să se aventureze

într-o călătorie de vreo sută de kilometri pe drumuri nesigure pînă la Tuzla, pentru a mă întîlni.

Ne-am strîns în sala de conferinţe a comandamentului militar american. Oaspeţii mei, printre care primul cardinal bosniac al Bisericii Romano-Catolice şi mitropolitul Bisericii Ortodoxe din Republica Sîrbă, erau epuizaţi de încercarea prin care trecuseră, dar nerăbdători să vorbească. Mi-au povestit ce s-au străduit să facă pentru a menţine o aparenţă de normalitate într-o lume întoarsă pe dos de război. Mi-au relatat despre şocul resimţit cînd prietenii şi colegii de o viaţă nu mai vorbeau cu ei şi chiar le erau ostili. Cînd a început violenţa, bombele şi lunetiştii au devenit un mod de viaţă. Şeful bosniac al serviciului de traumatisme de la spitalul din Kosovo mi-a spus că spitalul a rămas deschis chiar şi după ce se terminaseră proviziile şi se întrerupsese alimentarea cu energie. O educatoare croată, care-şi pierduse fiul de doisprezece ani în asediul oraşului Sarajevo, mi-a povestit cum grupa ei s-a micşorat cînd copiii au fugit împreună cu familiile lor, au încetat să mai vină la şcoală sau au devenit victime ale violenţei haotice şi arbitrare. Un jurnalist sîrb, care fusese bătut şi întemniţat de concetăţenii săi pentru că încercase să-i protejeze pe musulmanii bosniaci, mi-a confirmat că traumele psihice sînt adesea mai adînci decît cele fizice. În multe locuri pe care le-am vizitat, efectele războiului asupra inimilor şi minţilor oamenilor rămîneau vizibile chiar zeci de ani mai tîrziu, uneori chiar secole. Reconstrucţia infrastructurii după război este una, restabilirea încrederii printre oameni este alta.

După întîlnire, am făcut un tur al taberei, am examinat condiţiile de viaţă ale soldaţilor şi pe cele din infirmerii, din popotă şi din locurile de recreere. Cînd Sheryl şi Sinbad s-au întors la Tuzla, au ţinut un spectacol. Chelsea a lăsat o impresie plăcută asupra soldaţilor şi a familiilor lor, le-a strîns mîna, a dat autografe, plină de căldură şi de graţie. A fost chiar introdusă în spectacol: sergentul major care prezenta spectacolul a invitat-o la microfon, iar Chelsea, fără pic de trac, s-a urcat pe scenă şi amîndoi au improvizat o scenetă comică.

– Numele tău este Chelsea? a întrebat-o în glumă sergentul major.

– Cam aşa, a răspuns ea rîzînd.

Apoi a îndemnat-o să imite uralele militare pe care le auzise din mulţime.

– Uraaa!

– A fost bine, a spus el. Mai încearcă o dată.

– URAAA! a urlat ea.

Publicul a început să aplaude şi să scoată urale răguşite, la rîndul său.

Deşi regulile de presă obişnuite s-au aplicat şi de data aceasta – nici un interviu cu Chelsea, nici o fotografie neautorizată – ea a fost mai încrezătoare în sine ca niciodată în această excursie. Ca şi tatăl ei, era din fire prietenoasă şi curioasă şi se simţea în largul ei în mijlocul oamenilor. Cînd am vizitat trupele americane staţionate în Aviano, Italia, ceva mai tîrziu în aceeaşi zi, a dat dovadă de şi mai mult entuziasm. Mi s-a alăturat pentru o fotografie de grup cu piloţii şi mecanicii forţelor aeriene. Cînd ne îndepărtam, o voce a strigat în urma noastră:

– Salut, Chelsea! Cum merg lecţiile de şofat?

Chelsea s-a întors să răspundă tînărului în uniformă de luptă, care, evident, urmărise ultimele articole din presă despre ea.

– Bine, a spus ea zîmbind.

A mai mers puţin, apoi s-a întors iar şi a strigat:

– Fii atent dacă vii în Washington!

Această călătorie a lăsat impresii de durată asupra mea şi a lui Chelsea. Eram foarte mîndre de bărbaţii şi de femeile noastre în uniformă, care arătaseră lumii întregi cele mai de preţ valori americane. Dacă locuitorii din Balcani mai doreau şi alte dovezi ale beneficiilor aduse de pluralism, tot ce aveau de făcut era să stea la o masă în popota din Tuzla sau Camp Bedrock sau Camp Alicia,

înconjuraţi de o mulţime de oameni de culoare, de diverse religii, limbi şi obiceiuri. Această diversitate este una dintre forţele Americii şi ar putea fi şi a lor.

Înainte de a încheia această călătorie la Istanbul şi la Atena, am zburat din capitala Turciei, Ankara, pînă la Efes, un oraş antic grecesc de pe coasta de vest a actualei Turcii, foarte frumos restaurat. Era o zi perfectă, însorită, senină. Priveliştea coastei îţi tăia respiraţia. La fel albastrul-verzui al Mării Egee. Îmi aduc aminte că mă gîndeam ce zi perfectă era pentru zburat şi ce moment extraordinar pentru care merita să trăieşti.

M-am întors la Washington în ultima zi din martie, obosită fizic, dar cu multe informaţii şi impresii pe care voiam să i le împărtăşesc şi lui Bill. Problemele din Bosnia le făceau pe cele din Washington să pară mici şi neînsemnate. Aici povestea continua. Dar, ca o schimbare, Ken Starr era cercetat.

Într-un editorial critic la adresa procurorului independent, *The New York Times* îl mustra aspru pe Starr deoarece îşi continuase activitatea în biroul său privat de avocatură, care îi aducea un milion de dolari pe an, în timp ce investiga Casa Albă. Cazul, se menţiona în editorial, „necesita un procuror nepărtinitor şi neinfluenţabil“, dar nu punea problema cererii demisiei lui Starr din calitatea de procuror independent, argumentîndu-se – inexplicabil, în opinia mea – că această investigaţie, posibil nedreaptă, „avansase prea mult pentru a fi luată de la început“. Cu toate acestea era încurajator că presa atrăgea atenţia publicului asupra faptului că Starr reprezenta legal firme, precum fabrici de ţigări, ale căror interese erau în conflict deschis cu cele ale administraţiei Clinton. Cînd Kenneth Starr a fost desemnat procuror independent, nu a fost obligat să renunţe la parteneriatul din firma de avocatură Kirkland & Ellis; nici nu s-a simţit obligat să renunţe la profiturile din participările la procesele direct influenţate de politica administraţiei Clinton.

Cîţiva ziarişti îndrăzneţi, precum Gene Lyons de la *Arkansas Democrat-Gazette* şi Joe Conason de la *New York Observer*, scriseseră în publicaţii cu circulaţie restrînsă despre conflictul de interese al lui Starr, dar acum subiectul începea să-şi facă loc şi în presa centrală.

Veteran al administraţiei Reagan şi al celei dintîi administraţii Bush, Starr era binecunoscut ca partizan al republicanilor. Mai puţin cunoscute erau legăturile sale cu dreapta religioasă şi cu Paula Jones. Dar relaţiile sale de afaceri cu oponenţii noştri politici nu fuseseră pînă de curînd luate în seamă.

Pe 11 martie 1996, *USA Today* a scris că Starr cîştiga trei sute nouăzeci de dolari pe oră pentru a reprezenta statul Wisconsin în efortul de a sprijini un program educaţional căruia administraţia Clinton i se opunea. Cheltuielile erau suportate de fundaţia arhiconservatoare Bradley. Lista continua: un articol din revista *The Nation* prezenta faptele care dovedeau că Starr se afla în conflict de interese cînd, în calitatea sa de procuror cu jumătate de normă, a investigat RTC, în timp ce RTC îi investiga firma de avocatură, Kirkland & Ellis, pentru neglijenţă în cazul Denver S & L. În joc erau interesele pecuniare ale lui Starr, iar conflictul de interese era marginal, chiar ignorat de presă. Starr ar fi trebuit să se recuze din investigaţia RTC. Şi, în vreme ce înţelegerea dintre RTC şi firma sa de avocatură, care plătea 325 000 de dolari, era ţinută secretă printr-un acord de confidenţialitate, fiecare aspect al activităţii juridice a firmei Rose pentru Madison Guaranty era în amănunt verificat de RTC, de Congres şi de presă. Nu exista nici o anchetă privind acordurile şi acţiunile lui Starr.

Apariţia bruscă a articolelor nefavorabile nu a avut nici un efect vizibil asupra lui Starr. A ignorat avertismentul ziarului *The New York Times* de a-şi „părăsi firma şi toate procesele pînă la încheierea sarcinilor sale în investigaţia Whitewater“. Dimpotrivă, pe 2 aprilie, procurorul independent a pledat într-un caz important în favoarea a patru mari firme de tutun la Curtea de Apel din New Orleans.

Am fost înspăimîntată de ipocrizia unor norme care îi absolveau pe Starr şi pe protectorii săi de responsabilitate, în timp ce facţiunea conservatoare juca pe faţă cartea „conflictului de interese“ pentru a-i elimina pe avocaţii şi pe anchetatorii non-partizani. Robert Fiske, procurorul special iniţial, fusese înlocuit în august 1994 pentru a-i face loc lui Starr. Fiske a fost destituit pe motiv de conflict de interese, mult mai puţin însemnat decît numeroasele conflicte politice şi financiare care ar fi trebuit să prevină numirea lui Starr, în primul rînd, şi apoi ar fi trebuit să impună demisia lui în mai multe momente ale mandatului său.

Starr s-a folosit de o reclamaţie privind un pretins conflict de interese pentru a destitui dintr-un caz pe unul dintre cei mai prestigioşi jurişti de pe banca federală din Arkansas, deoarece judecătorul luase o decizie împotriva sa. Acest caz nu avea nici o legătură cu Bill şi cu mine; nici măcar cu Madison Guaranty, cu McDougal sau cu altcineva implicat în investigaţia Whitewater. Starr se folosise de puterea sa în calitate de procuror independent pentru a-l acuza pe Jim Guy Tucker, guvernatorul democrat din Arkansas care i-a urmat lui Bill, de fraudă şi de conspiraţie în achiziţionarea staţiilor de televiziune prin cablu din Texas şi Florida. În iunie 1995, Starr s-a folosit de ameninţări şi de incriminări pentru a intimida, ameninţînd pe oricine putea şi aranjînd afaceri cu oricine ar fi spus ceva – orice! – pentru a ne incrimina pe Bill şi pe mine. Judecătorul districtual Henry Woods a fost numit în cazul Tucker şi, după examinarea faptelor, a respins acuzaţia lui Starr pe motiv că nu avea nimic de-a face cu cazul Whitewater. Conform interpretării date de Woods legii, Starr îşi depăşise autoritatea. Starr a făcut apel şi a cerut ca judecătorul Woods să fie înlocuit din acest caz.

Judecătorul Woods, fost agent FBI şi un distins avocat, fusese învestit de către preşedintele Jimmy Carter. La şaptezeci şi şapte de ani, punea capăt unei cariere strălucite de jurist şi de campion al apărării drepturilor omului în Sud. În mai mult de cincisprezece ani pe bancă, el îşi cîştigase reputaţia de judecător drept, care dă decizii greu de combătut, pînă a ieşit în calea lui Starr.

Cei trei judecători din juriul curţii federale care au audiat apelul lui Starr erau conservatori republicani, numiţi la Curtea de Apel de către preşedinţii Reagan şi Bush. Cei trei judecători au aprobat ambele cereri ale lui Starr – restabilirea acuzaţiei şi înlocuirea lui Woods – nu pentru că credeau că ar putea fi influenţat, ci pe motiv că articole critice din ziare şi reviste ar putea crea „aparenţa“ prejudicierii.

Această hotărîre neobişnuită şi fără precedent m-a ofensat ca avocat. Unui procuror nu ar trebui să i se permită să înlocuiască un judecător dintr-un caz doar pentru că nu-i convine hotărîrea lui. Şi, în acest caz, Starr nu a mers mai întîi la judecătorul Woods pentru a-i cere să se recuze. Dacă ar fi procedat astfel, judecătorul s-ar fi putut apăra, ar fi răspuns argumentelor lui Starr, ar fi aranjat o audiere şi ar fi făcut o înregistrare. De vreme ce Starr a făcut prima mişcare la Curtea de Apel, judecătorul Woods nu a avut posibilitatea să reacţioneze.

Rapoarte compromiţătoare la adresa judecătorului Woods au mai existat pe vremea lui Justice Jim Johnson, un vechi politician segregaţionist din Arkansas care cîştigase sprijinul Ku-Klux-Klan în cursa sa pentru funcţia de guvernator şi care îi dispreţuia pe Bill şi pe judecătorul Woods pentru vederile lor liberale asupra problemei rasiale. Atacul lui Johnson împotriva lui Woods şi a aproape oricărui politician din Arkansas a ajuns în *Washington Times*. Editorialul era plin de informaţii false, pe care o mare parte a presei le-a luat ca adevăruri. După înlăturarea sa, judecătorul Woods a declarat pentru *Los Angeles Times*: „Mă disting prin faptul că am fost singurul judecător din istoria anglo-americană care a fost înlăturat dintr-un caz pe baza articolelor din presă“.

Mi-a părut rău că Jim Guy Tucker şi soţia sa, Betty, fuseseră prinşi în acţiunea lui Starr. În ciuda eforturilor acestuia, Jim Guy, care pierduse alegerile primare pentru postul de guvernator în 1982

în faţa lui Bill, nu ar fi declarat lucruri neadevărate despre noi. Acest lucru nu l-a împiedicat pe Starr să vină cu o altă acuzaţie care îl aducea pe Tucker în faţa justiţiei împotriva lui Jim şi Susan McDougal în Little Rock, Arkansas, în martie 1996.

De data aceasta, Tucker şi soţii McDougal erau acuzaţi de conspiraţie, înşelătorie, neutilizare corectă a fondurilor S & L şi de falsificarea unor date în registrele S & L. Majoritatea acuzaţiilor ce li se aduceau proveneau de la David Hale, un dubios om de afaceri republican din Arkansas. Acuzaţia susţinea faptul că Hale făcuse o înţelegere cu Jim McDougal pentru a obţine împrumuturi de la Madison Guaranty şi de la Small Business Administration (SBA) pentru diferite proiecte, inclusiv pentru tranzacţii cu terenuri sau pentru companiile lui Hale, ale soţilor McDougal şi ale lui Jim Tucker, că aceste împrumuturi nu erau rambursate şi că întrebuinţările şi justificările împrumuturilor erau declarate în mod fals. Acuzaţia nu cuprindea nici o referire la Whitewater Development Co. Inc., la preşedinte sau la mine.

Hale era expert în hoţii şi un actor bun în rolul său secund, şi avea şi de ce. Coopera cu Starr, sperînd că va evita să ajungă la puşcărie pentru crimele pe care le făcuse. Small Business Administration, care împrumutase companiei lui Hale milioane de dolari în sprijinul întreprinderilor mici şi al unor oameni cu venituri reduse, a raportat că pierduse 3,4 milioane de dolari din cauza activităţilor incorecte şi a tranzacţiilor interzise ale lui Hale. SBA a pus compania sa în calitate de încasator şi, în 1994, Hale a pledat vinovat de conspiraţie la înşelarea SBA cu 900 000 de dolari, dar aplicarea sentinţei a fost amînată doi ani, pînă la procesul McDougal-Tucker. Povestea lui se schimbase mult între timp şi era nerăbdător să furnizeze orice dovadă pe care o doreau procurorii săi. Avocaţii apărării s-au străduit să-l convingă pe judecător să admită mărturia despre legăturile lui Hale cu activişti de dreapta, despre plăţile de la Biroul procurorului independent, despre cele peste patruzeci de convorbiri telefonice ale sale cu Justice Jim Johnson dinainte şi de după înţelegerea sa cu Starr, precum şi despre consultanţa juridică gratuită pe care o primise de la avocatul Ted Olson, un prieten vechi al lui Kenneth Starr şi avocat în Proiectul Arkansas şi pentru *American Spectator,* publicaţie de propagandă de aripă dreaptă. Ulterior, Olson avea să inducă în eroare Comisia Juridică a Senatului în legătură cu implicarea sa în aceste activităţi în perioada premergătoare numirii sale în funcţia de avocat general în timpul mandatului lui George W. Bush. În ciuda caracterului său evaziv, a fost confirmat.

Deşi judecătorul procesului McDougal-Tucker nu a admis în documentele curţii dovezi ale celor mai multe dintre legăturile lucrative ale lui Hale şi întreaga poveste nu a fost dezvăluită ani de-a rîndul, totuşi detalii despre tainicul Proiect Arkansas au început să ajungă la urechile publicului. Hale era un pion bine plătit într-o campanie secretă de discreditare a lui Bill şi de distrugere a administraţiei sale. Hale nu numai că a fost plătit cu 56 000 de dolari bani gheaţă de către Biroul procurorului independent după ce a fost de acord să depună mărturie, ci a fost plătit în ascuns şi în cadrul Proiectului Arkansas. Ziaristul David Brock a dezvăluit mai tîrziu că Hale a fost plătit din fondurile secrete „educaţionale“ ale lui *American Spectator* finanţat de Richard Mellon Scaife. Brock scria mai tîrziu: „La începutul său... Proiectul Arkansas a fost un mijloc ascuns de susţinere a lui Hale pentru a-l implica pe Clinton într-o infracţiune“.

Cînd judecătorului Henry Woods i-au fost arătate probele de complicitate a grupului în defăimarea sa, el a cerut o anchetă federală a Proiectului Arkansas. Judecătorii federali din districtul său – care fuseseră numiţi atît de democraţi, cît şi de republicani – au susţinut cererea sa. Dar nu a avut loc nici o anchetă asupra acuzaţiilor judecătorului Woods. Acesta a dobîndit statutul de senior în 1995 şi a murit în 2002. A fost unul dintre nenumăraţii oameni buni, discreditaţi de politica partizană a lui Starr.

Cînd Biroul procurorului independent a terminat prezentarea cazului, bazat foarte mult pe mărturia lui Hale, Jim McDougal a

insistat să depună mărturie în apărarea sa. Mulţi au observat că mărturia sa a adus daune propriei apărări creînd probleme pentru toţi cei trei apărători. Procurorii au fost capabili să-i acuze pe cei trei pe motive de complot împotriva siguranţei statului. Tucker a demisionat din funcţia de guvernator în timp ce încerca să facă apel. Iar Kenneth Starr i-a silit pe Jim şi pe Susan McDougal să producă dovezi incriminatorii care nu existau.

Pe măsură ce faptele întortocheate ale investigaţiei Whitewater au început să iasă la iveală în instanţă, am resimţit o uşoară schimbare în presiunea atmosferei de la Washington. Pe Capitoliu, senatorul D'Amato a pus capăt audierilor în investigaţia Whitewater cînd democraţii au ameninţat un obstrucţionist cu blocarea fondurilor. Pentru prima dată în atîţia ani, începeam să sper că am putea depăşi faza Whitewater şi merge mai departe.

Totuşi, în ciuda acestor momente pline de speranţă, primăvara lui 1996 nu era menită să fie un moment al sărbătorii. Pe 3 aprilie, un avion T-43 al Forţelor Aeriene, avîndu-i la bord pe secretarul comerţului Ron Brown, echipa sa şi o delegaţie din partea oamenilor de afaceri, s-a prăbuşit de un deal de pe coasta Croaţiei, în timpul unei furtuni violente. Ron mergea în Balcani pentru promovarea investiţiilor şi comerţului americane ca parte a strategiei de pace pe termen lung în acea regiune. Era o atitudine tipică pentru Ron în guvern. El a înţeles instinctiv că promovarea economiei globale era foarte potrivită pentru interesele strategice ale Americii şi pentru afacerile americane. Ron, alţi treizeci şi doi de americani şi doi croaţi au murit în acel accident.

Am fost distrusă. Ron şi soţia sa, Alma, ne erau prieteni dragi. Fuseseră printre aliaţii noştri cei mai loiali în campania din 1992, cînd Ron fusese preşedinte al Comitetului Democrat Naţional. El a condus partidul cu aplomb şi cu umor în suişurile şi în coborîşurile din acea campanie. Chiar şi atunci cînd planurile lui Bill slăbeau în faţa atacurilor neîndurătoare, Ron nu a ezitat. Simţea că Bill putea să cîştige şi că va cîştiga dacă democraţii perseverau. Şi a avut dreptate. Ron a fost şi foarte glumeţ. Avea mereu o faţă zîmbitoare şi clipea des; astfel putea înveseli pe oricine. Şi eu m-am bucurat de această calitate a sa din cînd în cînd. Tot timpul îmi spunea:

– Nu-i lăsa pe plîngăcioşi să te doboare.

La aflarea veştii, Bill şi cu mine am mers să o vedem pe Alma şi pe copii, Michael şi Tracey. Casa lor, plină de rude şi de prieteni, părea locul unei întîlniri de Înviere, de vreme ce toţi am rîs, am plîns şi am depănat amintiri despre Ron. Mai tîrziu am aflat că avionul în care se aflase Ron era cel cu care Chelsea şi cu mine zburaserăm cu o săptămînă în urmă, în acea după-amiază senină, deasupra Turciei; chiar şi echipajul era, în mare parte, acelaşi.

Bill şi cu mine am întîmpinat avionul care transporta cele treizeci şi două de sicrie învelite în drapelul naţional, la Baza Aeriană Dover, din Delaware. Printre victime se mai aflau şi Lawry Payne, un bărbat deştept şi întreprinzător care organizase cîteva dintre călătoriile mele, şi Adam Darling, un funcţionar de la Departamentul Comerţului, în vîrstă de douăzeci şi nouă de ani, care devenise preferatul lui Bill şi al meu după ce se oferise în campania din 1992 să îl sprijine pe Bill făcînd turul ţării pe bicicletă.

În scurtul său discurs de pe pista de aterizare, Bill ne-a amintit că victimele accidentului căzute în slujba ţării reprezentau tot ceea ce America avea mai bun de oferit.

– Soarele apune astăzi, a spus el în timp ce eu clipeam înlăcrimată. Cînd va răsări din nou, va fi dimineaţa zilei de Paşti – o zi care marchează trecerea de la pierdere şi disperare la speranţă şi mîntuire, o zi care, mai mult decît oricare alta, ne aminteşte că viaţa este mai mult decît ceea ce ştim... uneori, chiar mai mult decît putem îndura. Dar viaţa este eternă... Ceea ce au făcut ei cînd lumina soarelui strălucea va rămîne cu noi de-a pururi.

VARA LA PRAGA

Cînd am mers pentru prima dată în Europa Centrală şi de Est, după 4 iulie 1996, comunismul fusese înlocuit cu democraţia în ţările din fostul bloc sovietic. Sute de milioane de oameni fuseseră eliberaţi de sub tirania din spatele Cortinei de Fier, dar, după cum urma să văd cu ochii mei, îmbrăţişarea valorilor democratice era doar primul pas. Crearea guvernelor democratice funcţionale, a pieţelor libere şi a societăţilor civile după zeci de ani de conducere dictatorială cere timp, eforturi şi răbdare, precum şi ajutor financiar şi investiţii, pregătire tehnică şi ajutor moral de la ţări ca a noastră.

Ca parte a agendei sale de politică externă, Bill a sprijinit lărgirea NATO de la Oceanul Atlantic spre est, pentru a cuprinde ţările fostului Pact de la Varşovia. A considerat că acest lucru era esenţial pentru întărirea relaţiilor pe termen lung ale Americii cu Europa şi pentru integrarea europeană ulterioară. Au existat şi opoziţii serioase la lărgirea NATO, din interiorul Statelor Unite, dar şi din Rusia – care nu dorea să vadă NATO la graniţele sale. Provocarea pentru Bill şi pentru echipa sa era să stabilească ce ţări erau deja eligibile ca membre NATO şi să păstreze porţile deschise pentru alte ţări central şi est-europene care aspirau la statutul de membre NATO, asigurîndu-le ajutor neîntrerupt. Mi s-a cerut să-l reprezint pe Bill într-o regiune despre care el credea că are nevoie de încurajarea şi solidaritatea Statelor Unite.

O parte a călătoriei am întreprins-o împreună cu ambasadorul nostru la Naţiunile Unite şi mai tîrziu secretar de Stat, Madeleine Albright, a cărei familie fugise de nazişti iniţial în Cehoslovacia, unde se născuse, apoi revenise după război, pentru a fi iar nevoită să fugă o dată cu venirea la putere a comuniştilor. În cele din urmă, s-au stabilit în Statele Unite. Madeleine însăşi a fost o emblemă a oportunităţilor şi a promisiunilor reprezentate de democraţie.

Călătoria mea a început în Bucureşti, cîndva una dintre cele mai frumoase capitale europene. Bucureştiul a fost comparat cu Parisul la începutul secolului al XX-lea, dar a pierdut mult din eleganţă şi strălucire în timpul celor patruzeci de ani de guvernare comunistă. Rămăşiţe ale unei epoci cosmopolite se păstrau încă în clădirile neîngrijite, datînd de la sfîrşitul secolului şi situate pe bulevarde largi, populate cîndva de cafenele. Arhitectura dominantă acum era realismul socialist în stil sovietic, vizibil chiar şi în scheletele goale ale clădirilor gigantice, care nu au mai fost terminate.

Nimeni nu poate măsura suferinţele din România de dinainte de căderea violentă a lui Nicolae Ceauşescu, dictatorul comunist care, împreună cu soţia sa, a terorizat naţiunea ani întregi, pînă cînd a fost înlăturat şi executat, pe 25 decembrie 1989. Prima mea oprire a fost în Piaţa Revoluţiei, unde am depus flori la monumentul victimelor revoluţiei care l-a răsturnat pe Ceauşescu. M-am întîlnit cu reprezentanţi ai Asociaţiei 21 Decembrie, care şi-au luat numele de la prima zi a evenimentelor. Ei mi-au spus povestea revoluţiei lor. O mulţime de trei mii de români se adunaseră să mă salute în cea mai importantă piaţă din oraş, un decor minunat, distrus de găurile produse de gloanţe în pereţii clădirilor din jur. Am fost surprinsă de haitele de cîini vagabonzi de pe străzi – aşa ceva nu am mai văzut în nici un alt oraş – şi l-am întrebat pe ghidul nostru despre ei.

– Sînt pretutindeni, mi-a spus. Oamenii nu-şi pot permite să-i ţină ca animale de acasă şi nu există nici o metodă de a-i strînge de pe străzi.

Cîinii s-au dovedit a fi un semn al unei neglijenţe şi mai mari din România.

Printre moştenirile lăsate de regimul comunist se numărau şi copiii bolnavi de SIDA, în număr din ce în ce mai mare. Ceauşescu interzisese controlul naşterilor şi avorturile, insistînd asupra faptului că femeile trebuie să aducă pe lume copii pentru binele statului. Femeile mi-au povestit cum erau transportate în fiecare lună de la serviciu pentru a fi controlate de doctorii regimului, a căror datorie era să se asigure că nu foloseau contraceptive şi nu făceau întreruperi de sarcină. O femeie găsită însărcinată era supravegheată pînă năştea. Nu mi-aş putea imagina o experienţă mai umilitoare: femei stînd la rînd şi dezbrăcîndu-se, aşteptîndu-i pe medici să le consulte sub ochii atenţi ai poliţiei. Cînd îmi apăr poziţia în favoarea dreptului de a alege al femeilor, în dezbaterile despre avort din ţara noastră, mă refer adesea la România, unde sarcina putea fi supravegheată în numele statului, şi la China, unde i se poate pune capăt în mod forţat. Un motiv pentru care continuu să mă opun eforturilor de incriminare a avortului este că nu cred că sistemele de guvernare au vreun drept să dicteze, prin lege sau prin acţiunea poliţiei, deciziile cele mai personale ale unei femei. În România, ca şi în alte părţi, s-au născut mulţi copii nedoriţi sau în familii care nu îşi puteau permite să îi crească. Ei ajungeau sub tutela statului şi în orfelinate. Adesea bolnavi şi subnutriţi, erau trataţi cu transfuzii de sînge, pe care Ceauşescu le-a promovat ca politică de guvernare. Cînd rezervele de sînge ale României au fost infestate cu virusul HIV, ţara a suferit o adevărată catastrofă: răspîndirea unei boli groaznice – SIDA. La un orfelinat din Bucureşti, am văzut, împreună cu cei care mă însoţeau, copii care aveau tumori, alţii care se stingeau pe măsură ce SIDA le distrugea corpul. În vreme ce unii dintre însoţitorii mei s-au retras într-un colţ, plîngînd, mi-am spus că trebuie să fiu tare, pentru că altminteri, dacă mi-aş pierde calmul, aş confirma situaţia fără speranţă a acestor copii şi a adulţilor care îi îngrijesc.

Noul guvern român a muncit neostenit, cu ajutorul asistenţei străine, pentru a îmbunătăţi îngrijirea copiilor şi pentru a permite mai multe adopţii de către familii din afara României. Totuşi, sistemul adopţiilor era marcat de corupţie. Acuzaţiile conform cărora copiii erau vînduţi celui care oferea preţul cel mai mare au dus la interzicerea, în anul 2001, a adopţiilor internaţionale după ce Uniunea Europeană a criticat practicile din România. Mai este nevoie de străduanii pentru eliminarea corupţiei şi modernizarea sistemului de asistenţă a copilului. Dar, de la vizita mea, România, care a făcut progrese impresionante în condiţii foarte nefavorabile, este membru în devenire atît al NATO, cît şi al UE.

Polonia făcuse un progres economic şi politic important pînă în 1996. Preşedintele Aleksander Kwaśniewski vorbea foarte bine engleza şi călătorise prin Statele Unite înainte să intre în politică, în calitate de membru al Partidului Comunist Polonez. Preluînd puterea în 1995, la vîrsta de patruzeci şi unu de ani, el intra în contrast de generaţie cu primul preşedinte democratic ales, Lech Wałęsa, conducătorul eroic al revoltelor sindicatului Solidaritatea din Gdansk din 1980. Solidaritatea a fost un instrument în răsturnarea comunismului în Polonia, iar Wałęsa, care cîştigase Premiul Nobel pentru pace în 1983, era preşedinte în timpul primei vizite pe care Bill şi cu mine o făcuserăm la Varşovia, în 1994. La cina oficială la care ne întîmpinase împreună cu soţia sa, Danuta, a izbucnit o discuţie aprinsă între soţii Wałęsa, care apărau procesul rapid de schimbare economică, şi un reprezentant al fermierilor, care susţinea un ritm mai lent şi o protecţie economică mai bună. Multe dintre deciziile economice dificile ale Poloniei, inevitabile de altfel în trecerea de la o economie de stat la una de piaţă, au fost luate în timpul mandatului Wałęsa. Partidul său a pierdut următoarele alegeri în 1995, iar el a fost înlocuit de Kwaśniewski, care a lărgit baza postcomunistă a partidului său pentru a include şi tineri.

Jolanta Kwaśniewski, soţia noului preşedinte, m-a însoţit la Cracovia, unde turnurile gotice şi clopotniţele gri reprezintă

atracţiile unuia dintre cele mai bine păstrate oraşe medievale ale Europei. Amîndouă eram mame de fete, şi acest lucru a animat discuţiile noastre despre responsabilităţile şi plăcerile inerente creşterii lor. I-am vizitat împreună pe cei doi intelectuali pe care comuniştii îi numiseră „disidenţi" – Jerzy Turowicz şi Czeslaw Miłosz. Turowicz publicase un săptămînal catolic timp de cincizeci de ani, în ciuda presiunilor constante venite din partea autorităţilor Partidului Comunist de a întrerupe tipărirea lui. Miłosz, care cîştigase Premiul Nobel pentru literatură în 1980, pentru un volum ce cuprindea *Confiscarea puterii* şi *Gîndirea captivă,* pledase în favoarea gîndirii libere şi a libertăţii de exprimare pe parcursul întregii epoci comuniste. Aceşti doi oameni extraordinari, al căror curaj şi ale căror convingeri îi susţinuseră mult timp pe cei din întreaga lume care gîndeau ca ei, păreau aproape nostalgici după claritatea morală a luptei lor împotriva comunismului.

Am întîlnit sentimente similare şi printre alţii care supravieţuiseră anilor de nazism şi de comunism, cînd binele şi răul se defineau atît de uşor. Nu există o mărturie mai înfricoşătoare despre puterea răului decît lagărele de concentrare de la Auschwitz şi Birkenau. Documentarele şi filmele de lung metraj despre insalubrele clădiri de cărămidă de la Auschwitz şi despre lungile şi tăcutele şine de tren de la Birkenau nu pot transmite oroarea acestor locuri în care evrei, disidenţi polonezi, ţigani şi alţii erau trimişi la moarte. Am vizitat încăperi pline cu haine de copii, cu ochelari, pantofi, proteze dentare şi păr uman – dovezi tăcute, dar incriminatorii ale atrocităţilor naziste. Eram împietrită cînd mă gîndeam la milioanele de oameni ale căror vieţi au fost curmate în chip brutal. Ne-am oprit pe şinele care duceau spre camerele de gazare şi ghidul mi-a spus că, atunci cînd trupele aliate au eliberat Polonia, naziştii au dinamitat crematoriile pentru a distruge dovezile faptelor lor.

Îmi aduc aminte că pe la vreo zece ani am mers cu tata la un bar de pe rîul Susquehanna, lîngă cabana noastră de pe lacul Winola. În timp ce barmanul vorbea cu tata, am observat numerele tatuate

la încheietura mîinii sale. Mai tîrziu l-am întrebat pe tata ce era cu ele şi mi-a explicat că barmanul fusese prizonier american de război, prins de naziști. Am mai pus şi alte întrebări şi tata mi-a spus că naziştii tatuaseră numere pe braţele a milioane de evrei şi i-au gazat sau i-au folosit ca sclavi în lagărele de concentrare. Ştiam că soţul bunicii Della, Max Rosenberg, era evreu şi eram îngrozită că cineva ca el putea fi omorît doar din cauza religiei sale. Este greu să înţelegi asemenea nenorociri după atîta timp, dar la următoarea mea oprire, în Varşovia, am cunoscut oameni pentru care această problemă devenise foarte personală.

Douăzeci de oameni mă aşteptau în sala de întîlniri a Centrului Comunităţii Evreieşti al Fundaţiei Ronald S. Lauder. Ei aflaseră în ultimii ani că erau evrei. Un bărbat în vîrstă de cincizeci de ani aflase de la femeia pe care o considera mama sa că părinţii lui naturali i-l dăduseră ei, pentru a-l feri de Holocaust. O adolescentă aflase de la părinţii ei că bunicii din partea mamei nu recunoscuseră că erau evrei, pentru a nu fi trimişi în lagărele de concentrare. Acum această tînără urma să decidă ce era. În călătoria pe care am făcut-o din nou în octombrie 1999 în Polonia, am vizitat Fundaţia pentru a recunoaşte restabilirea iudaismului în Polonia. După ce presa a prezentat discursul meu, Fundaţia a primit telefoane şi scrisori de la evrei polonezi de la ţară, care spuneau că, pînă la citirea veştii despre vizita mea, credeau că sînt singurii evrei rămaşi în Polonia.

De fapt, Madeleine Albright, pe care am întîlnit-o în Republica Cehă, trecuse printr-o experienţă similară. Cît a fost copil, nu a ştiut că părinţii ei erau evrei. Fusese crescută ca o catolică, dar curînd avea să afle – prin intermediul unui ziarist care se ocupa de biografia ei – că trei dintre bunicii ei muriseră în lagărele de concentrare ale naziştilor. Familia ei emigrase din Cehoslovacia în Anglia şi apoi la Denver, unde Madeleine a terminat liceul înainte să se înscrie la Wellesley. Deşi a fost surprinsă de vestea originii sale evreieşti, mi-a spus că a înţeles eforturile părinţilor de a-şi proteja copiii.

Madeleine şi cu mine ne-am întîlnit cu preşedintele Václav Havel, dramaturgul şi apărătorul drepturilor omului care făcuse închisoare pentru activităţile sale disidente. După Revoluţia de Catifea din 1989, care a transformat pe cale paşnică Cehoslovacia comunistă în democraţie, Havel a devenit primul preşedinte al naţiunii. Trei ani mai tîrziu, cînd Cehoslovacia s-a împărţit în două ţări diferite – Slovacia şi Cehia – a fost ales preşedinte al Republicii Cehe.

Îl întîlnisem pentru prima dată pe Havel la Washington în 1993, la deschiderea Muzeului Holocaustului. Era bun prieten cu Madeleine, care îşi petrecuse primii ani ai copilăriei la Praga şi vorbea fluent limba cehă. Deja o persoană cunoscută în toată lumea la vremea aceea, Havel era timid, dar elocvent, glumeţ şi fascinant. L-am găsit extrem de captivant. Pe el şi pe Bill îi lega pasiunea pentru muzică. Havel i-a dăruit lui Bill un saxofon în prima călătorie a lui Bill la Praga, în 1994. Atunci au vizitat împreună un club de jazz care fusese centrul Revoluţiei de Catifea. Havel a insistat ca Bill să cînte alături de muzicieni şi apoi l-a acompaniat la tamburină. Interpretările lui Bill, *Summertime, My funny Valentine* şi alte cîntece pe care le-au cîntat împreună, au fost puse pe un CD, care a devenit obiect de cult la Praga.

Rămas văduv de curînd, Havel ne-a invitat la cină, pe Madeleine şi pe mine, în casa lui particulară, nu în cartierul prezidenţial oficial de la Castelul Praga. Cînd maşina a oprit, el aştepta pe trotuar cu un buchet de flori şi un mic dar, o coroniţă sculptată din aluminiu, făcută de unul dintre prietenii săi artişti.

După o cină plină de viaţă, Havel ne-a dus la plimbare prin oraşul vechi şi peste celebrul Pod Carol, locul preferat al muzicienilor, al adolescenţilor şi al turiştilor. Pe vremea cînd fusese disident, podul era un loc de întîlnire unde oamenii puteau cînta sau face schimb de casete procurate la negru şi de mesaje nedetectate de autorităţi. Muzica, mai ales cea rock, americană, era un instrument pentru păstrarea vie a speranţei după interdicţiile sovietice din 1968. În 1977, Havel

a condus protestele împotriva arestării şi judecării formaţiei rock cehoslovace Plastic People of the Universe[1], numită astfel după versurile lui Frank Zappa. Pentru că semnase un manifest al drepturilor omului cunoscut sub numele de Carta 77, fusese condamnat la muncă silnică pentru „subversiune"; atunci s-a concentrat asupra ideilor sale literare, care i-au uşurat detenţia. Colecţia de scrisori din închisoare pentru ultima sa soţie, Olga, este acum o operă clasică a literaturii disidente.

Havel, filozof politic şi dramaturg, credea că globalizarea a exacerbat adesea rivalităţile naţionale şi etnice. În loc să-i unească pe oameni într-o cultură globală comună, o cultură de masă în care fiecare poartă blugi, mănîncă aceeaşi mîncare de fast-food şi ascultă aceeaşi muzică nu îi apropie neapărat pe oameni. Mai degrabă, susţinea el, poate să îi facă mai puţin siguri de identitatea lor şi, drept rezultat, poate duce la extremisme – inclusiv fundamentalism religios, violenţă, terorism, epurare etnică şi chiar genocid – pentru a confirma şi păstra identităţi diferite. Teoria lui Havel avea relevanţă mai ales pentru noile democraţii din Europa Centrală şi de Est, unde intoleranţa şi tensiunile naţionaliste începuseră să răbufnească, mai ales în fosta Iugoslavie şi în fosta Uniune Sovietică.

Havel a făcut *lobby* cu succes la Bill şi la alţi lideri americani pentru a muta sediul postului de radio Europa Liberă de la Berlin la Praga. În timpul Războiului Rece, guvernul SUA finanţase Radio Europa Liberă pentru a înfrunta propaganda comunistă în întregul imperiu sovietic. Havel a considerat că, în Europa de după Războiul Rece, care nu mai era divizată de Cortina de Fier, Europa Liberă trebuia să aibă un rol nou, acela de a promova democraţia. Atît Bill, cît şi Congresul SUA au fost de acord cu Havel şi, în 1994, au aprobat mutarea sediului la Praga, unde a fost instalat în parlamentul în vechi stil sovietic, într-unul dintre colţurile istoricei Pieţe Venceslas. Aici se opriseră tancurile sovietice după ce

[1] „Oameni de plastic ai Universului" (n.tr.).

pătrunseseră în oraş pentru a suprima o mişcare democratică, ce încolţise în vara anului 1968. Havel a înţeles simbolismul politic.

Am vorbit la Europa Liberă pe 4 iulie – un mesaj de Ziua Independenţei transmis milioanelor de ascultători din Europa Centrală şi de Est şi din CSI. Am apreciat rolul pe care Radio Europa Liberă îl jucase înainte de revoluţie, cînd mulţi cehi îşi ţineau radiourile îndreptate spre fereastră pentru a putea prinde semnalul Europei Libere şi a intra pe frecvenţa posturilor din vest. Inspirată de avertismentele lui Havel despre neajunsurile globalizării şi ale omogenizării culturale, am îndemnat la „o alianţă a valorilor democratice" care ar ajuta oamenii să se confrunte cu „întrebările inevitabile ale secolului al XXI-lea", precum raportul dintre drepturile individului şi ale societăţii, creşterea familiilor în mijlocul presiunilor mass-mediei şi ale unei culturi de consum, păstrarea mîndriei etnice şi a identităţii naţionale în paralel cu o cooperare regională şi globală.

Am spus că democraţia este o muncă în desfăşurare, una pe care chiar şi naţiunea noastră, după mai mult de două secole, mai încearcă să o facă perfectă. Construirea şi întreţinerea unei societăţi libere este ca un taburet cu trei picioare: un picior este guvernarea democratică, al doilea este o economie de piaţă liberă, iar al treilea este societatea civilă – asociaţiile civice, instituţiile religioase, eforturile voluntare, ONG-urile şi actele individuale făcute de cetăţeni; toate acestea împreună ţes pînza vieţii democratice. În noile ţări libere, societatea civilă este la fel de importantă ca alegerile libere şi piaţa liberă pentru pătrunderea valorilor democratice în inimile cetăţenilor, în minţile şi în vieţile lor zilnice.

Am încheiat cu o povestire pe care mi-o spusese Madeleine despre o vizită pe care o făcuse ea prin vestul Republicii Cehe în 1995, pentru a sărbători a cincizecea aniversare a sfîrşitului celui de Al Doilea Război Mondial. În fiecare oraş pe care l-a vizitat, cehii fluturau steaguri americane cu patruzeci şi opt de stele. Trupele americane împărţiseră steagurile în urmă cu o jumătate de secol, iar

cehii le păstraseră sub dominaţia sovietică, aşa cum îşi păstraseră credinţa în libertatea ce avea să revină.

Am fost încîntată să petrec ceva timp cu Madeleine după călătoria noastră din 1995, în China, la conferinţa femeilor de sub egida Naţiunilor Unite. Eram hotărîte să construim ceea ce se începuse la Beijing şi să continuăm să pledăm pentru importanţa problemelor femeii şi a dezvoltării sociale în politica externă a Statelor Unite. După ce ea a devenit secretar de Stat, luam regulat masa împreună în sufrageria ei de la etajul al şaptelea al Departamentului de Stat. Alături de noi erau şi Elaine Shocas, şefa personalului, şi Melanne. De-a lungul timpului am schimbat idei şi am contribuit la modificarea agendei politice externe, astfel încît să reflecte mai bine valorile democratice de egalitate şi de toleranţă ale naţiunii noastre.

Madeleine şi cu mine am devenit aliate, deoarece aveam experienţe şi amintiri comune, printre ele numărîndu-se Colegiul Wellesley. Am devenit şi prietene, iar în cele trei zile petrecute la Praga am vorbit neîntrerupt în timpul unei călătorii superbe cu vaporul pe rîul Vîltava, pe lîngă Castelul Praga, în timp ce erau lansate în onoarea noastră focuri de artificii, pe 4 iulie. Ne-am plimbat prin Praga, iar ea îmi arăta frumuseţile locului şi îi saluta pe oameni în ceha ei maternă.

Un moment al călătoriei noastre a demonstrat ingeniozitatea şi pragmatismul ei. Înainte de întîlnirea cu prim-ministrul Václav Klaus, trebuia să trecem în revistă cîteva informaţii diplomatice confidenţiale, dar nu aveam un loc în care să ne putem întîlni singure. Deodată Madeleine m-a apucat de mînă şi m-a tras spre uşă.

– Urmează-mă, a spus.

Următorul lucru pe care mi-l amintesc este că ne aflam la toaletă – locul perfect şi singurul disponibil pentru ca două femei să poarte o conversaţie privată.

De la Praga am plecat împreună la Bratislava, capitala Slovaciei şi sediul guvernului condus atunci de prim-ministrul Vladimír Mečiar – o revenire la regimul autoritar. El voia să scoată în afara

legii organizaţiile non-guvernamentale, pe care le considera ameninţări la adresa guvernării sale. Înaintea călătoriei noastre, reprezentanţii ONG-urilor mă întrebaseră dacă aş dori să iau parte la o întrunire programată în timpul vizitei mele pentru a atrage mai mult atenţia asupra tratamentului represiv al lui Mečiar referitor la aceste organizaţii şi a scoate în evidenţă lipsa sa de interes pentru democraţie. Prezenţa mea la întîlnirea ţinută la Operă, sediul Orchestrei Filarmonice Slovace, i-a îndemnat pe participanţi să vorbească deschis despre probleme precum drepturile minorităţilor, protecţia mediului şi defectele procedurilor de vot şi să critice încercările guvernului de a pune capăt acţiunilor lor şi de a le incrimina.

Dintre toţi liderii mondiali cu care m-am întîlnit în particular, doar doi s-au comportat de o manieră pe care am considerat-o deranjantă pentru mine: Robert Mugabe în Zimbabwe, care chicotea neîncetat şi nepotrivit, în vreme ce tînăra sa soţie întreţinea conversaţia, şi Mečiar, cu care m-am întîlnit mai tîrziu în aceeaşi zi la birourile guvernului. Fost boxer, s-a aşezat pe un capăt al unei canapele mici; eu m-am aşezat la celălalt capăt. I-am spus că am fost impresionată de ONG-uri şi de ceea ce întreprindeau ele. S-a aplecat spre mine şi, pe un ton ameninţător, încleştîndu-şi şi descleştîndu-şi mereu pumnii, a vorbit cu îngîmfare despre duplicitatea lor şi despre ameninţările trădătoare ale acestora la adresa statului. Pînă la sfîrşitul întîlnirii noastre, m-am strîns în colţul canapelei, îngrozită de atitudinea lui de intimidare şi de furia abia controlată. Poporul slovac nu l-a mai ales în septembrie 1998, graţie ONG-urilor care au mobilizat electoratul să voteze pentru schimbare.

Toate ţările pe care le-am vizitat voiau să discute despre posibilitatea de a fi membre NATO, iar în Ungaria am discutat despre aceste lucruri într-o întîlnire privată cu prim-ministrul Gyula Horn. Eram în favoarea expansiunii NATO, aşa că am încercat să fiu încurajatoare. M-am întîlnit şi cu preşedintele ungar Árpád Göncz, un personaj eroic care avea ca trăsătură distinctivă faptul că fusese de partea proastă atît în vremea naziştilor, cît şi în cea a

comuniştilor. Dramaturg ca şi Havel, a fost primul preşedinte ales de unguri în trecerea spre democraţie. Cînd m-a întîmpinat în măreaţa clădire ce servea drept reşedinţă prezidenţială, mi-a mărturisit că nu ştia ce să facă cu atîtea încăperi.

– Sîntem doar eu şi soţia, a spus. Nouă ne este suficient un dormitor. Poate că ar trebui să invităm mai mulţi oameni să locuiască aici!

Göncz, grizonat şi glumeţ, arăta ca Sfîntul Nicolae. Purtarea sa a devenit serioasă cînd am discutat despre Balcani. Şi-a exprimat teama că Europa, şi chiar şi Vestul, se afla într-o luptă lungă cu un conflict etnic. Făcînd un comentariu care mai apoi s-a dovedit profetic, a avertizat în privinţa extremiştilor islamici şi a afirmat că aceleaşi impulsuri expansioniste care duseseră Imperiul Otoman la porţile Budapestei în secolul al XVI-lea încolţeau printre fundamentaliştii musulmani, care au respins pluralismul laic al democraţiilor moderne şi libertatea celorlalţi, din cauza religiei.

Adesea oamenii se întreabă cîtă libertate am avut să vizitez oraşele acestea şi dacă am putut merge undeva fără escorta Serviciului Secret. De cele mai multe ori am călătorit în coloane de maşini, înconjurată de agenţi. Dar în Budapesta am putut merge la vestitul restaurant Gundel unde am luat masa în grădină, la lumina felinarelor şi în acordurile unor serenade interpretate de un violonist. Apoi, într-o după-amiază minunată, am avut vreo două ore libere pentru a vizita oraşul vechi. Melanne, Lissa, Kelly şi Roshann Parris s-au străduit să se deghizeze în turiste. Agentul meu şef, Bob McDonough, singurul care mă însoţea, a procedat la fel. Eu purtam o pălărie de paie, ochelari de soare, un tricou obişnuit şi pantaloni. Am pornit pe străzile înguste ale oraşului, am trecut de magazine, de băile publice şi am intrat în catedrala neogotică. Singura concesie a fost că guvernul local a insistat să mă „protejeze“ cît timp eram în ţara lor, aşa că doi agenţi de securitate unguri – purtînd costume negre, pantofi cu talpă groasă şi arme – mergeau la cîţiva paşi în urma noastră. Eram prin oraş de mai mult de o oră, cînd un turist american a strigat de pe cealaltă parte a străzii:

– Bună, Hillary!

Nu mai eram incognito, oamenii au început să se uite la mine, îmi făceau cu mîna şi mă salutau. Am dat mîna cu ei şi i-am salutat, apoi mi-am reluat plimbarea pentru alte cîteva ore.

Mai tîrziu am fost salutaţi de un cuplu de americani tineri, care au întrebat dacă puteau face fotografii cu mine. Bărbatul servea în armată şi era staţionat în Bosnia. Ştia că îi vizitasem cu cîteva luni în urmă şi era nerăbdător să-mi împărtăşească experienţa lui:

– Pînă acum totul este bine, a spus el într-o clasică americană laconică.

Întîlnirea cu acest tînăr sincer şi cu soţia sa mi-a amintit de temerile preşedintelui Göncz pentru viitorul ameninţat de conflicte şi m-am întrebat ce ne aşteaptă pe noi toţi.

MASA DIN BUCĂTĂRIE

Sînt adepta ceremoniilor mari, emoţionante, iar deschiderea pe 19 iulie 1996 a Jocurilor Olimpice de la Atlanta a fost un astfel de moment. Bill a declarat deschise jocurile în prezenţa unei fanfare de corni şi de talgere, urmate de un cor de operă ale cărui acorduri au învăluit zecile de mii de atleţi şi de spectatori adunaţi pe Stadionul Olimpic. Muhammad Ali, tremurînd din cauza maladiei Parkinson, şi-a întărit braţul drept şi a ţinut torţa arzîndă pentru a aprinde flacăra olimpică. A fost un moment de neuitat pentru întreaga lume şi pentru campionul bolnav.

Ceremonia s-a transformat în groază o săptămînă mai tîrziu, cînd a explodat o bombă în Centennial Olympic Park, în apropierea jocurilor, ucigînd o femeie şi rănind o sută unsprezece oameni. Bill a calificat atacul drept un „act de teroare“. Am depus flori în parc, în apropierea locului în care se produsese atacul.

La cîteva zile după aceasta, FBI-ul a numit drept posibil suspect un agent de securitate cu jumătate de normă, Richard Jewell. Acesta, considerat la început erou pentru că descoperise bomba, s-a luptat să se apere împotriva acuzaţiei. Timp de cîteva luni presa i-a supravegheat casa zi şi noapte. Spre sfîrşitul lui octombrie, Jewell a fost achitat, iar atacul a fost pus pe seama lui Eric Rudolph, un activist fanatic împotriva avortului, despre care s-a crezut că fugise în sălbăticia munţilor Apalaşi şi nu a fost niciodată prins.

Atacul din timpul Olimpiadei a adus un sfîrşit tulburător unei veri marcate de evenimente tragice, printre care prăbuşirea Zborului 800 – un avion de pasageri căzut în Atlantic după decolarea de pe aeroportul Kennedy din New York – şi atacul terorist asupra Turnurilor Khobar, o instalaţie militară a SUA în Arabia Saudită, care s-a soldat cu moartea a nouăsprezece americani.

De la prima sa declaraţie către naţiune, Bill dăduse alarma în privinţa terorismului internaţional. În anii '80, terorismul nu era privit ca o ameninţare apăsătoare la adresa securităţii naţionale, deşi peste cinci sute de americani au fost ucişi de terorişti în acel deceniu. În 1993, atenţia lui Bill a fost sporită de atacul de la World Trade Center, iar în 1995 de cel de la Oklahoma City. În discursurile sale publice şi private el a atras mereu atenţia asupra faptului că deschiderea graniţelor, tehnologia şi modalităţile uşoare de călătorie le ofereau teroriştilor oportunităţi şi mijloace noi de răspîndire a violenţei şi a terorii. S-a aplecat asupra bibliografiei pe această temă şi avea întîlniri regulate cu experţi în războaie chimice şi biologice. Adesea se întorcea la reşedinţă îngrijorat şi îmi povestea despre întîlnirile sale. Ceea ce afla îl înspăimînta. În 1995, a trimis Congresului o propunere legislativă antiterorism cuprinzătoare privind consolidarea legii de urmărire în justiţie a teroriştilor, interzicerea subvenţiilor care alimentau cu bani cauzele şi organizaţiile teroriste şi intensificarea controlului armelor biologice şi chimice. Pachetul legislativ care a fost aprobat în 1996 omitea elementele-cheie cerute de el, aşa că a mers la Congres cerînd creşterea finanţării şi a autorităţii, inclusiv măsuri de interceptare şi de identificare chimică. Totuşi, a fost greu să atragă atenţia publică şi sprijinul Congresului pentru acţiunile pe care le considera necesare.

Agendele democraţilor şi ale republicanilor erau dominate de chestiuni concrete în lunile de dinaintea convenţiilor politice de vară. Republicanii erau cu problemele lor obişnuite: domolirea liberalilor cheltuitori şi programe de „tehnologie socială": asistenţă socială, dreptul la avort, controlul armelor, protecţia mediului.

Campania de realegere a lui Bill s-a concentrat asupra politicilor guvernamentale despre care el susţinea că ar construi comunitatea, ar lărgi oportunităţile, ar necesita responsabilitate şi ar răsplăti acţiunile întreprinzătoare.

M-am gîndit cum să prezint problemele pentru care mă luptam şi cum să le leg mai bine de preocupările oamenilor. Nenumărate familii, chiar şi a mea, se adunau adesea după şcoală şi după serviciu în jurul mesei din bucătărie pentru a discuta temele zilei. Am început să prezint Partidului Democrat problemele ca şi cum ar fi fost „problemele mesei din bucătărie", care a devenit o sintagmă-cheie în campanie. Discuţiile pe această temă i-au făcut pe cîţiva firoscoşi de la Washington să vorbească ironic despre „feminizarea politicii", o încercare de marginalizare, chiar de trivializare, a unor politici precum abandonul familial, extinderea mamografiilor pentru femeile bătrîne sau spitalizarea corespunzătoare a mamelor după naştere. Cu toate acestea în minte, mi-am inventat un termen al meu – „umanizarea politicii" – pentru a promova public ideea că problemele mesei din bucătărie aveau importanţă pentru toată lumea, nu doar pentru femei.

Pînă în 1996, aşa cum promisese în campania din 1992, Bill redusese cu mai mult de jumătate deficitul bugetar al ţării, condusese o economie care se dezvoltase rapid şi crease zece milioane de locuri de muncă, redusese taxele pentru cincisprezece milioane de muncitori cu salarii mici, îi protejase pe muncitori de pierderea asigurării de sănătate cînd rămîneau fără loc de muncă şi ridicase nivelul salariului minim. Şi am avut succes în aprobarea primei reforme a legii de adopţie din ţara noastră: un credit nerambursabil în valoare de pînă la cinci mii de dolari pentru fiecare copil adoptat şi unul de şase mii de dolari pentru cei care înfiau copii cu nevoi speciale, precum şi interzicerea refuzului sau amînării adopţiei pe motive de rasă, culoare sau naţionalitate. De cînd lucrasem, ca studentă la Drept, pentru copiii adoptivi speram să le pot îmbunătăţi şansele de a-şi găsi familii permanente în care să fie iubiţi. Aceste

prevederi noi au ajutat în această privinţă, dar ştiam că mai erau multe de făcut. Am convocat experţii în adopţii într-o serie de întîlniri la Casa Albă în 1996 şi am întocmit un proiect care a dus la aprobarea Legii de Adopţie şi de Siguranţă a Familiei în 1997, care, pentru prima dată, furniza fiecărui stat stimulente materiale pentru trecerea copiilor din centrele de îngrijire în case adoptive permanente.

Trecuse şi vremea sistemului de asistenţă socială vechi de şaizeci de ani, care crease generaţii de americani dependenţi de asistenţa socială. Bill promisese că îl va supune reformei, iar Casa Albă fusese implicată luni de zile în negocieri dificile şi în conflicte politice. Republicanii ştiau că electoratul dorea reforma asistenţei sociale şi sperau fie că îl vor determina pe Bill să aprobe o reformă cu prevederi prea împovărătoare pentru femei şi copii, refuzînd servicii vitale unor milioane de persoane care aveau nevoie de ele, fie că în alegerile care urmau vor folosi împotriva lui vetoul la propunerile lor aspre. Dar reforma asistenţei sociale a devenit un succes pentru Bill. Am susţinut cu putere că era nevoie să schimbăm sistemul, deşi am plătit pentru sprijinul pe care l-am acordat reformei.

Primul program de asistenţă socială a fost introdus în America în anii ’30 pentru a veni în ajutorul văduvelor cu copii, într-un moment în care era greu pentru femei să-şi găsească un loc de muncă. Pînă la mijlocul anilor ’70, procentul naşterilor printre mamele necăsătorite a crescut, iar pînă la mijlocul anilor ’80 mamele necăsătorite reprezentau majoritatea covîrşitoare a celor care beneficiau de asistenţă socială. În general, erau femei fără prea multă educaţie şi capabile să îndeplinească puţine slujbe. Chiar dacă îşi găseau de lucru, nu cîştigau suficient ca să scape de sărăcie sau nu găseau slujbe cu asigurare de sănătate pentru copiii lor. De aceea nu erau motivate să renunţe la asistenţa socială pentru a lucra. A sta acasă a devenit o alegere înţeleaptă, pe termen scurt, pentru unele dintre ele, dar acest lucru a dus la apariţia unei clase dependente de asistenţa socială, determinînd astfel revoltă în rîndurile contribuabililor, mai ales ale celor cu venituri mici. Nu am considerat cinstit ca o mamă

să găsească o modalitate de îngrijire a copilului şi totodată să se scoale devreme ca să plece la serviciu, iar alta să stea acasă şi să se bazeze pe asistenţa socială.

În timpul primului mandat de guvernator al lui Bill, statul Arkansas a participat la un proiect „demonstrativ“ al administraţiei Carter, menit să sprijine şi să încurajeze oamenii să treacă de la asistenţa socială la muncă. Şapte ani mai tîrziu, în 1987, şi apoi şi în 1988, Bill a fost principalul guvernator democrat care lucra la o reformă a asistenţei sociale împreună cu Congresul şi cu Casa Albă în timpul mandatului Reagan. El a prezidat audierile Asociaţiei Naţionale a Guvernatorilor, în care a prezentat mărturii ale femeilor care ieşiseră din cadrul programului de asistenţă socială ca urmare a planului pus în aplicare de el în Arkansas. Ele au spus cît de mulţumite erau acum de ele şi de perspectivele pentru copiii lor. Bill a fost invitat la ceremonia din octombrie 1988, cînd preşedintele Reagan a semnat o lege de reformă a asistenţei sociale, care cuprindea multe dintre prevederile gîndite de el şi de guvernatori.

În 1991, cînd Bill şi-a lansat campania prezidenţială, era clar că reformele nu aduseseră multă schimbare, deoarece administraţia Bush nu finanţase noile programe sau le implementase în mod agresiv în state. Bill a promis să „ducă la capăt reforma asistenţei sociale aşa cum ştim noi“ şi să transforme programul într-unul care să fie în avantajul muncii şi al familiei.

La vremea învestirii lui Bill, programul american de asistenţă socială, Ajutor pentru Familiile cu Copii Dependenţi sau AFCD, primea mai mult de jumătate din fonduri de la guvernul federal, dar acestea erau administrate de către state, care contribuiau cu 17 pînă la 50% din bani. Legea federală impunea acordarea de ajutor mamelor şi copiilor săraci, dar statele erau cele care fixau cuantumul lunar. Drept rezultat, erau cincizeci de sisteme diferite care acordau ajutoare mergînd de la 821 de dolari pentru o familie cu doi copii în Alaska şi pînă la doar 137 de dolari în Alabama. Beneficiarii AFCD primeau şi cupoane de masă şi asistenţă medicală din partea Medicaid.

Pe agenda legislativă din 1993 şi 1994, planul economic, NAFTA, legea penală şi îngrijirea medicală au fost prioritare faţă de reforma asistenţei sociale. Cînd republicanii au preluat controlul asupra Congresului, aveau propriile idei despre cum trebuie făcută reforma în sistem. Au stabilit norme clare privind perioada cît o persoană intra în sfera de acţiune a programului de asistenţă socială, au blocat fondurile pentru asistenţă socială care mergeau către state, inclusiv pentru Medicaid, pentru prînzul la şcoală şi cupoanele de masă, au sistat acordarea tuturor beneficiilor imigranţilor legali, chiar şi ale celor care lucrau şi plăteau taxe, au introdus, prin Newt Gingrich, un sistem de orfelinate pentru cazarea şi îngrijirea copiilor nelegitimi ai mamelor adolescente. Planul republican îi stimula foarte puţin pe oameni ca să înceapă să muncească.

Bill şi cu mine, împreună cu alţi membri ai Congresului care doreau o reformă eficientă, am fost de părere că oamenii apţi de muncă ar trebui să muncească. Dar am recunoscut că asistenţa şi încurajarea erau necesare pentru a-i ajuta să-şi găsească un loc de muncă şi să iasă din sistemul de asistenţă socială. O reformă de succes necesita investiţii masive în educaţie şi în pregătire, subvenţii pentru îngrijirea copiilor şi pentru mijloacele de transport, asistenţă medicală, scutiri de taxe pentru cei care angajau persoane din rîndurile celor din programul de asistenţă socială şi eforturi mai mari pentru colectarea ajutoarelor pentru copii. Ne-am opus reducerii beneficiilor pentru imigranţii legali şi ducerii în orfelinate a copiilor proveniţi din familii sărace.

Spre sfîrşitul anului 1995, administraţia şi Congresul au demarat procesul de aprobare a legii. Au urmat multe aranjamente politice. Cred că mulţi republicani sperau că, dacă vor păstra suficiente „pilule otrăvitoare“ în lege, îl vor pune pe preşedinte într-o postură proastă. Dacă semna proiectul de lege, dezamăgea multe circumscripţii democrate importante şi lăsa fără apărare milioane de copii. Dacă i s-ar fi opus, republicanii ar fi avut un avantaj

foarte mare în alegerile din 1996 în faţa alegătorilor care doreau reformă şi nu cunoşteau detaliile legislaţiei.

Unele persoane de la Casa Albă l-au îndemnat pe preşedinte să semneze proiectul, indiferent de forma în care va veni el de la Congres. Altminteri, susţineau ei, atît el, cît şi democraţii din Congres vor plăti un preţ foarte mare la alegerile ce urmau. Mulţi nu erau de acord cu acest mod de a gîndi, susţinînd că singura soluţie pentru Bill era să dejoace planurile republicanilor şi să-i convingă pe alegători că şi el dorea reforma. Sentimentele mele despre asistenţa socială erau probabil mai complicate decît ale soţului meu. Consideram că sistemul avea nevoie urgentă de reformă, dar petrecusem timp ca susţinător al copiilor şi al femeilor cuprinse în sistem şi ştiam că asistenţa socială era adesea un sprijin esenţial pentru familiile sărace. Da, am văzut că unii abuzau de ea, dar am văzut şi că salvase oameni care se folosiseră de ea pentru a traversa o perioadă proastă. Deşi în particular adusesem argumente împotriva deciziilor administraţiei, niciodată nu m-am opus public politicii ei sau deciziilor lui Bill. Totuşi le-am spus, lui şi echipei sale, că mă voi opune public oricărei reforme care nu oferea asistenţă medicală prin Medicaid, o garanţie federală pentru cupoanele de masă şi asistenţă pentru îngrijirea copiilor, încît oamenii să se poată duce la muncă. Am considerat că aceste tipuri de ajutoare ar trebui să fie disponibile şi pentru muncitorii săraci, pentru a-i ajuta să depăşească pragul sărăciei.

Republicanii au aprobat un proiect de lege care prevedea o perioadă determinată pe durata căreia o persoană putea beneficia de asistenţă socială, nu acorda sprijin pentru intrarea în procesul muncii, nici beneficii pentru imigranţii legali, dar sista supravegherea federală şi responsabilitatea pentru felul în care statele cheltuiau banii federali pentru asistenţă socială. Pe scurt, statele aveau libertatea să stabilească ce să ofere lunar – îngrijire pentru copii, cupoane de masă sau îngrijire medicală sau să le ofere pe toate. După o dezbatere aprinsă la Casa Albă, preşedintele s-a opus prin

veto la acest proiect. Apoi republicanii au propus un alt proiect cu schimbări minime. Nu a fost nevoie să intervin, pentru că Bill ştia foarte bine că nu îl putea aproba nici pe acesta. L-a respins, aducînd argumentul că îngrijirea era un drept al tuturor copiilor săraci; la fel şi hrana şi asistenţa medicală.

Al treilea proiect aprobat de Congres avea sprijinul majorităţii democraţilor din Cameră şi din Senat. Oferea sprijin financiar mai mare pentru integrare în muncă şi pentru îngrijirea copiilor şi restabilea garanţii federale pentru cupoanele de masă şi asistenţa medicală. Dar reducea şi mai mult beneficiile imigranţilor legali, impunea o limită de cinci ani pe viaţă în care o persoană putea primi asistenţă socială federală şi menţinea *statu quo* pentru limitele beneficiilor lunare, lăsînd statelor libertate în stabilirea acestora. Alocaţiile federale pentru asistenţa socială către state au fost stabilite la cuantumul pe care statele l-au primit la începutul anilor '90, cînd asistenţa socială se acorda pe perioadă nedeterminată. Acest lucru însemna că statele trebuiau să aibă resursele financiare pentru a furniza reţeaua de siguranţă necesară unei adevărate reforme şi stimulentele materiale pentru a aloca fonduri substanţiale programelor care sprijineau şi încurajau munca şi independenţa.

În cele din urmă, preşedintele a semnat acest al treilea proiect. În ciuda punctelor sale slabe, el reprezenta un prim pas în reformarea sistemului naţional de asistenţă socială. Am fost de acord ca Bill să-l semneze şi m-am străduit să ajut la creşterea numărului de voturi necesare pentru ca proiectul să fie aprobat – deşi atît legislaţia, cît şi Bill erau aspru criticaţi de unii liberali, de grupurile care îi protejau pe imigranţi şi de majoritatea celor care lucrau în sistemul asistenţei sociale. Bill a jurat să lupte pentru restabilirea drepturilor imigranţilor şi, pînă în 1998, a făcut paşi înainte, deşi nu mulţi, în restabilirea securităţii sociale şi a cupoanelor de masă pentru anumite clase de imigranţi legali, inclusiv pentru copii, bătrîni şi invalizi. Amîndoi am considerat acceptabilă blocarea fondurilor de asistenţă socială, pentru că oricum statele stabileau cuantumul

beneficiilor şi tot ele urmau să primească mai mulţi bani pentru a favoriza procesul de integrare a oamenilor în muncă. Mai mult mă preocupa limita de cinci ani pe viaţă, deoarece ea se aplica indiferent de cît de bine sau prost mergea economia, dacă existau locuri de muncă sau nu, dar am simţit că aceasta era o şansă istorică de schimbare a unui sistem bazat pe dependenţă într-unul bazat pe independenţă.

Legislaţia nu era nicicum perfectă, dar aici intervine politica pragmatică. Era de preferat să se semneze o măsură pe care, se ştia, administraţia democrată era în stare să o implementeze corespunzător. Dacă s-ar fi opus şi a treia oară reformei în asistenţa socială, Bill le-ar fi oferit republicanilor un avantaj politic. În ajunul dezastruoaselor alegeri din 1994, el era preocupat de posibila scădere a numărului susţinătorilor democraţi, lucru care i-ar fi pus în pericol posibilitatea să protejeze politicile sociale în viitor.

Decizia lui Bill şi faptul că eu o aprobasem i-au jignit pe unii dintre cei mai loiali susţinători ai noştri, inclusiv pe prietenii de-o viaţă Marian Wright Edelman şi soţul ei, Peter Edelman, secretar adjunct la Sănătate. Avînd în vedere trecutul meu legat de Fondul pentru Protecţia Copiilor, ei sperau că mă voi opune măsurii şi nu înţelegeau de ce o aprobasem. Credeau, într-adevăr, că legea era o ruşine, imposibil de aplicat şi dăunătoare copiilor. Toate acestea Marian le-a transmis printr-o scrisoare deschisă adresată preşedintelui şi publicată în *The Washington Post*.

În perioada dureroasă ce a urmat, mi-am dat seama că depăşisem statutul de avocat şi devenisem politician. Nu îmi modificasem convingerile, dar nu eram de acord cu opiniile şi înflăcărarea soţilor Edelman şi ale altora care obiectaseră împotriva legii. Ca avocaţi, ei nu erau obligaţi să recurgă la compromisuri şi, spre deosebire de Bill, nu trebuiau să negocieze cu Newt Gingrich şi Bob Dole sau să-şi facă griji pentru păstrarea unei balanţe politice în Congres. Mi-am amintit foarte bine înfrîngerea efortului nostru de reformare a asistenţei medicale, cauzată, în parte, de neacceptarea compromisurilor. În politică nu trebuie să faci compromisuri în

privinţa principiilor şi a valorilor, ci trebuie să dispui de strategii şi de tactici suficient de flexibile ca să permită progresul, mai ales în condiţiile politice dificile cu care ne confruntam noi. Voiam să adoptăm o reformă care să motiveze şi să furnizeze femeilor mijloacele necesare pentru a avea o viaţă mai bună pentru ele şi pentru copiii lor. Acum, cînd vechiul sistem de asistenţă socială fusese înlocuit, speram să convingem şi poporul american să ia măsuri împotriva sărăciei şi a consecinţelor sale: familii cu un singur părinte sau fără părinţi, condiţii improprii de locuit, şcoli necorespunzătoare şi lipsa asistenţei medicale. Am sperat că reforma asistenţei sociale va fi doar începutul şi nicidecum sfîrşitul preocupărilor noastre pentru cei săraci.

La cîteva săptămîni de la semnarea proiectului de către Bill, Peter Edelman şi Mary Jo Bane, o altă prietenă, secretar adjunct la Sănătate, care lucrase la reforma asistenţei sociale, şi-au dat demisia, în semn de protest. Era o decizie bazată pe principii ferme, pe care am acceptat-o şi chiar am admirat-o, în ciuda faptului că aveam o altă viziune asupra meritelor şi perspectivelor oferite de legislaţie. Mă mai întîlneam din cînd în cînd cu Marian şi cu Peter în societate şi am fost emoţionată cînd Bill i-a conferit lui Marian Medalia Libertăţii pentru întreaga ei activitate în sprijinul drepturilor civile şi ale copilului, pe 9 august 2000. Ea a fost un mentor important în viaţa mea, iar dezacordul nostru în privinţa asistenţei sociale era trist şi dificil.

Cînd Bill şi cu mine am părăsit Casa Albă, numărul celor care beneficiau de asistenţă socială scăzuse cu 40%, de la 14,1 milioane la 5,8 milioane; milioane de părinţi îşi găsiseră un loc de muncă. Statele continuau să îi ajute pe cei care lucrau cu jumătate de normă sau aveau salarii mici, acordîndu-le ajutor medical şi cupoane de masă. Pînă în ianuarie 2001, sărăcia copiilor scăzuse cu peste 25% şi atingea cel mai mic nivel de după 1979. Reforma asistenţei sociale, creşterea salariului minim, reducerea taxelor pentru cei cu salarii mici şi înflorirea economiei scoseseră aproape 8 milioane

de oameni din sărăcie – de o sută de ori mai mulţi decît în timpul mandatului Reagan.

O contribuţie semnificativă la succesul reformei l-a avut Parteneriatul de la asistenţă socială la muncă. Bill îi ceruse prietenului său de o viaţă, Eli Segal, să lanseze acest program ca mijloc de încurajare a întreprinzătorilor pentru a angaja persoane care beneficiaseră de asistenţă socială. Eli, un om de afaceri prosper, lucrase cu Bill în campania McGovern şi fusese şeful personalului în campania din 1992. Ca asistent al preşedintelui, era însărcinat cu crearea National Service Corporation şi a AmeriCorps. Eli lucrase îndeaproape cu Shirley Sagawa, consilier politic din echipa mea, la elaborarea legislaţiei care iniţiase programul, şi a devenit primul director executiv al corporaţiei. AmeriCorps a oferit ajutor comunitar şi burse şcolare la mai mult de 200 000 de tineri între anii 1994 şi 2000, lucrînd în parteneriat cu firme şi comunităţi. Eli a urmat acelaşi model pentru Parteneriatul de la asistenţă socială la muncă, care înrola întreprinzători pentru a angaja şi forma foşti beneficiari ai asistenţei sociale. Sub conducerea sa, Parteneriatul a înflorit, avînd peste 20 000 de firme care ofereau formare, locuri de muncă şi independenţă la 1,1 milioane de beneficiari de ajutoare sociale.

Reforma asistenţei sociale a fost implementată într-o vreme în care economia mergea bine.

Adevăratul test va avea loc atunci cînd economia va suferi iar o cădere, iar numărul asistaţilor social va creşte. Legislaţia trebuie revizuită şi, în calitate de senator, intenţionez să lucrez pentru a-i ajusta deficienţele. Beneficiile imigranţilor legali care munceau şi plăteau taxe mai mari de cinci miliarde de dolari trebuiau restituite integral. Limitarea la cinci ani pentru aceste beneficii ar trebui eliminată pentru cei care îşi pierd slujbele într-o economie care nu oferă multe locuri de muncă. Trebuiau cheltuiţi mai mulţi bani pentru educaţie şi pregătire profesională. Statele trebuiau să fie responsabile pentru felul în care se cheltuiau banii federali pentru asistenţă socială.

Deoarece Bill cîştigase de partea sa mai mulţi americani în lunile care au precedat alegerile din 1996, adversarii săi încercau să găsească orice ca să-i scadă popularitatea. Revista *Time* a recunoscut mişcarea aceasta la începutul lunii iulie, cînd a publicat un articol cu titlul „Factorul Starr“ şi în care se nota: „Luni întregi Clinton şi-a aşteptat rivalul care să transforme cursa din 1996 într-o adevărată bătălie. Se pare că, în sfîrşit, l-a găsit – şi nu este Bob Dole. Toate problemele serioase cu care s-a confruntat preşedintele au cumva legătură cu Kenneth Starr... Cum campania lui Dole nu reuşeşte să atragă susţinători, republicanii speră să dobîndească preşedinţia recurgînd la citaţii şi acuzaţii“.

Ultimul pseudoscandal pare să fi fost programat pentru vară şi privea acţiunile a doi angajaţi de la Casa Albă, Craig Livingstone şi Anthony Marceca, din Biroul pentru Siguranţa Personalului. În 1993, ei ceruseră FBI-ului dosarele deţinătorilor de parole de securitate din Casa Albă pentru a-i înregistra pe toţi cei de aici care aveau o legitimaţie valabilă. Biroul pentru Siguranţa Personalului, în ciuda numelui său, nu se ocupa cu „verificări de siguranţă“ – această sarcină revenea FBI-ului. Nu era responsabil nici pentru siguranţă – aceasta era treaba Serviciului Secret. Niciodată nu mi-am dat seama ce altceva făcea, dar ştiu că ţinea evidenţa angajaţilor curenţi de la Casa Albă, asigurîndu-se că verificările erau actualizate, şi făcea instructaje pentru siguranţa personalului de la Casa Albă. Cînd preşedintele Bush a părăsit Casa Albă în ianuarie 1993, oamenii săi au luat toate dosarele Biroului pentru Siguranţa Personalului – lucru care le era permis – pentru Biblioteca Bush. Administraţia care a urmat nu avea nici un dosar propriu (exceptînd înregistrările Serviciului Secret) al angajaţilor de la Casa Albă. Livingstone şi Marceca încercau să refacă aceste evidenţe cînd au primit de la FBI sute de dosare, inclusiv ale unor funcţionari ai lui Reagan şi Bush. Nu şi-au dat seama de greşeală. Cînd alt angajat a observat-o, a trimis dosarele la arhivă, în loc să le returneze FBI-ului.

Casa Albă a recunoscut această confuzie şi şi-a cerut scuze. Cu toate acestea, „Filegate“ s-a adăugat listei de investigaţii a lui Starr.

Înainte de încheierea acestei poveşti, un agent FBI a spus celor din Comisia Juridică a Senatului că, din verificarea făcută lui Craig Livingstone, reieşea că acesta primise postul de şef al siguranţei personalului la Casa Albă datorită prieteniei dintre mine şi mama lui. De fapt, doamna Livingstone şi cu mine nu ne cunoşteam, dar fuseserăm fotografiate împreună într-un grup mai mare la petrecerea de Crăciun de la Casa Albă. Eram la Bucureşti, la o şcoală pe care guvernul nostru o ajuta să-şi restructureze *curriculum*-ul, cînd un reporter american m-a întrebat despre relaţia mea cu familia Livingstone. I-am spus că nu-mi aminteam să-l fi cunoscut pe Craig sau pe mama sa, dar, dacă m-aş fi întîlnit cu ea, aş fi spus: „Sînteţi doamna Livingstone, presupun“.

În luna august, am luat-o pe Chelsea într-un tur al colegiilor în New England. Deşi mă temeam de momentul în care va pleca la colegiu, eram nerăbdătoare să vizitez colegiile cu ea. Speram că se va îndrăgosti de Wellesley, *alma mater* pentru mine, sau, cel puţin, va alege un colegiu de pe Coasta de Est, astfel încît să o pot vizita cu uşurinţă sau ea să vină acasă cînd avea chef. Am aranjat cu Serviciul Secret să călătorim dintr-un campus în altul într-o maşină obişnuită, cu cît mai puţini agenţi. Am vizitat şase campusuri fără să atragem atenţia asupra noastră şi aş fi fost încîntată dacă ar fi ales unul dintre ele.

Totuşi, Chelsea era nerăbdătoare să vadă Stanford, aşa că am mers la Palo Alto. Rectorul de atunci, Condoleezza Rice, ne-a întîmpinat călduros la începutul unei zile în care am făcut o vizită ce a captivat-o pe Chelsea. Îi plăceau aşezarea universităţii printre dealuri, clima temperată şi arhitectura în stil Mission. Cînd l-am sunat seara pe Bill, i-am spus că Stanford părea să fie alegerea lui Chelsea – acesta era preţul pe care îl plăteam pentru creşterea unui copil independent.

Pentru vacanţa de vară am ales din nou Jackson Hole, Wyoming. Anul care trecuse încercasem să termin *It Takes a Village*, iar acum eram liberă să mă plimb cu Bill şi cu Chelsea pe pajiştile cu flori sălbatice din Grand Tetons şi să explorăm Parcul Naţional Yellowstone. Pajiştile şi gheizerele erau păstrate pentru generaţiile viitoare de americani din anul 1872, cînd guvernul desemnase Yellowstone primul parc naţional al ţării – şi al lumii. De atunci, parcurile naţionale ale Americii au fost un model pentru alte ţări, pentru a-şi proteja moştenirea naturală. De cîte ori vizitam vreunul dintre parcurile noastre naţionale, îmi aminteam cît de bogată era ţara noastră în resurse naturale. Datoria noastră nu constă doar în a păstra peisajele frumoase; trebuie să avem grijă şi de echilibrul mediului. În Yellowstone, unde lupii gri fuseseră exterminaţi de vînătorii de blănuri, biologii au reintrodus o populaţie puţin numeroasă, pentru a ajuta la refacerea relaţiei naturale între prădător şi pradă. În timpul vizitei noastre în Yellowstone, Chelsea, Bill şi cu mine am mers pînă la ţarcul în care o haită de lupi era aclimatizată pentru a putea fi pusă ulterior în libertate. Nu erau reporteri în jur, doar angajaţi ai parcului, noi şi cîţiva agenţi ai Serviciului Secret, care nu îşi închipuiseră niciodată că vor trebui să apere familia preşedintelui de o haită de lupi *adevăraţi*.

Bill a anunţat un acord istoric de încetare a lucrului într-o mină de aur, proprietate a unei companii străine, de la marginea parcului Yellowstone, deoarece ameninţa mediul de acolo. Cu cît înaintam în vîrstă, cu atît eram mai preocupată de protejarea Pămîntului împotriva unor daune inutile şi ireversibile. O economie puternică şi un mediu sănătos nu sînt scopuri care se exclud reciproc – de fapt, ele merg mînă în mînă, de vreme ce întreaga viaţă şi activitate economică depind, în ultimă instanţă, de mediul natural. În anii petrecuţi la Casa Albă, am susţinut „înverzirea“ acesteia, un proiect care urmărea îmbunătăţirea efectelor de mediu ale clădirii, prin scăderea consumului de energie, reciclare şi alte măsuri. Printr-un program pe care l-am promovat eu, Salvaţi Comorile Americii, am adunat

bani pentru parcurile noastre şi am vizitat multe dintre ele. Am ajutat planurile lui Bill şi ale lui Al de a proteja terenurile, de curăţare a aerului şi a apei, de abordare într-o nouă perpectivă a schimbărilor climaterice şi de conservare a surselor de energie. Dar principala mea preocupare au devenit efectele factorilor de mediu asupra sănătăţii. Studiul pe care l-am făcut asupra bolilor veteranilor din Războiul din Golf şi cercetarea privind creşterea numărului de astmatici printre copii şi a cancerului la sîn printre femei, m-au convins că efectele mediului asupra sănătăţii necesită o abordare pe termen lung.

Convenţia Republicană s-a deschis la San Diego, pe 12 august. Conform tradiţiei, partidul care ţine convenţia beneficiază de publicitate nelimitată la nominalizarea candidaţilor săi şi la transmiterea mesajului de campanie. Candidatul celuilalt partid stă liniştit deoparte, ceea ce îmi convenea, de vreme ce consideram că aveam cu toţii nevoie de o pauză. Nu am urmărit discursurile la televizor, dar am aflat imediat de la prieteni despre observaţiile făcute de Elizabeth Dole, în a doua seară a convenţiei. Fostul secretar de cabinet al lui Reagan şi Bush a pătruns în mulţime cu microfonul în mînă şi a vorbit cu dragoste despre soţul ei, despre cariera şi convingerile lui. Echilibrată şi inteligentă, ea era avocat de formaţie şi un susţinător politic care, prin prezenţa şi elocvenţa ei, a consolidat campania soţului său. Şi, deşi Bob Dole era un contracandidat puternic pentru noi, m-am bucurat să văd o femeie care nu scapă ocazia şi culege aprecierea pe care o merită. Este o întorsătură ciudată a sorţii că acum amîndouă sîntem în Senat.

Discursul doamnei Dole a dus la comparaţii între noi. Nici nu a părăsit bine scena, că echipa mea a fost imediat bombardată cu întrebări despre cum intenţionam să-mi construiesc discursul de la Convenţia Democrată. Reporterii se întrebau dacă voi sta la tribună sau voi merge printre oameni, ca ea. Deşi era tentant să încerc ceva nou, am considerat că voi rămîne la propriile teme şi la stilul meu.

Am sosit în Chicago duminică, 25 august, cu trei zile înaintea lui Bill, care venea cu un tren din Virginia de Vest, împreună cu Chelsea. Betsy Ebeling organizase o petrecere pentru familia mea şi pentru prieteni la restaurantul Riva's, situat pe Digul Marinei, cu vedere spre lacul Michigan. Am simţit imediat încîntarea celor din Chicago pentru că erau gazdele convenţiei. Primarul Richard M. Daley, fiul omonim al ultimului gigant politic al oraşului Chicago, făcuse o muncă extraordinară pregătind oraşul pentru convenţie: pe străzi erau copaci, nu protestatari care să demonstreze împotriva unui război nedorit, aşa cum se întîmplase în timpul convenţiei din 1968, cînd tatăl său era primar. De data aceasta totul a ieşit bine.

Discursul meu în faţa delegaţilor, programat pentru seara de marţi, marca primul moment în care o soţie de preşedinte se adresa televizat la o convenţie politică naţională. Eleanor Roosevelt a fost prima soţie de preşedinte care s-a adresat convenţiei, în 1940, în perioada premergătoare apariţiei televiziunii. Cele patruzeci şi opt de ore de dinaintea discursului au fost pline de evenimente. M-am adresat Comitetului Democrat al Femeilor, m-am întîlnit cu diferite delegaţii din partea statelor, am fost la deschiderea unui parc în onoarea lui Jane Addams şi am vizitat o şcoală. Am mai lucrat şi la discurs, care încă nu era gata marţi seara, cînd am mers la United Center pentru a exersa citirea de pe prompter. Centrul este sediul echipei de baschet Chicago Bulls, campioană mondială, care a fost o sursă de inspiraţie pentru cocardele mele politice. În 1996, Bulls îi achiziţionase pe incomparabilii Michael Jordan, Scottie Pippen, pe care îi ştiam din Arkansas, şi pe „băiatul rău" al NBA-ului, Dennis Rodman. Cocardele politice vîndute la convenţie ne înfăţişau pe mine şi pe Rodman cu păr multicolor şi cu următorul text: „Hillary Rodman Clinton: cît de rea vrea să fie".

Nici marţi dimineaţa nu mă simţeam mulţumită de discursul meu. Îi simţeam lipsa lui Bill, care era încă în tren şi nu-l puteam contacta, deşi aveam nevoie de încurajarea şi de ajutorul lui. În mai puţin de douăsprezece ore urma să mă adresez celei mai mari

audienţe din viaţa mea şi mă chinuiam să găsesc cuvintele potrivite pentru a-mi transmite preocupările şi convingerile.

Bob Dole a devenit salvatorul meu involuntar. Mi-am dat seama ca lovită de trăsnet. În discursul său de acceptare de la Convenţia Republicană, atacase premisa cărţii mele *It Takes a Village*. A folosit greşit noţiunea mea de sat ca metaforă pentru „stat" şi a dedus că eu şi, prin extensie, democraţii favorizam intruziunea guvernării în toate aspectele vieţii americane. „Şi, după devastarea virtuală a familiei americane, piatra de temelie pe care a fost fondată această ţară, ni se spune că e nevoie de un sat, adică de o colectivitate, adică de stat, pentru a creşte un copil", a spus în discursul său. „... Cu tot respectul cuvenit, sînt aici să o contrazic: nu este nevoie de un sat pentru a creşte un copil. E nevoie de o familie."

Dole nu a înţeles mesajul cărţii, şi anume că responsabilitatea creşterii copiilor revine în primul rînd familiei şi că satul – metaforă pentru societate în general – are responsabilitatea culturii, economiei şi mediului în care creşte copilul. Poliţistul care patrulează, profesorul din clasă, legiuitorul care promovează legi şi producătorul care decide ce filme să se facă, toţi au o influenţă asupra copiilor Americii.

M-am agăţat de tema satului şi mi-am construit discursul în jurul ei. Apoi am mers în cămăruţa din subsolul United Center pentru ultima repetiţie cu Michael Sheehan, un antrenor media extraordinar, care a făcut eforturi foarte mari să mă înveţe să folosesc prompterul, cu care nu mai lucrasem înainte şi nu reuşeam să-l stăpînesc. Deşi, în cele din urmă, mi-aş fi găsit cuvintele pe care le căutam, aş fi stricat discursul dacă îl citeam ca un robot, aşa că a trebuit să repet pînă a fost bine.

În sfîrşit, era timpul să merg. Chelsea petrecuse două zile cu Bill în călătoria cu trenul, dar îl părăsise ca să fie cu mine. Era împreună cu mama şi cu fraţii mei, cu Dick Kelley, Diane Blair, Betsy Ebeling şi cu o mulţime de prieteni. De unde stăteau vedeau foarte bine podiumul.

Aproape douăzeci de mii de oameni se aflau în holul convenţiei, iar atmosfera era de înaltă ţinută. Doi dintre cei mai buni oratori ai partidului nostru – fostul guvernator de New York, Mario Cuomo, şi liderul drepturilor civile, Jesse Jackson – au vorbit înaintea mea, redeşteptînd credinţa democrată cu discursuri de modă veche care trîmbiţau valorile partidului.

Cînd mă îndreptam spre scenă, mulţimea a izbucnit în aplauze frenetice, scandînd, bătînd din picioare, lucru care m-a impresionat şi m-a ajutat să-mi domolesc emoţia. Mişcările cu care îi îndemnam să se aşeze erau în zadar, aşa că i-am salutat şi am lăsat bucuria lor să se reverse asupra mea.

În cele din urmă, uralele s-au domolit şi am început să vorbesc. Remarcele mele erau simple şi directe. Le-am cerut oamenilor să-şi imagineze cum va fi lumea cînd Chelsea va avea vîrsta mea de acum, adică în 2028.

– Un lucru de care sîntem siguri este că va fi diferită. Nu neapărat mai bună. Progresul depinde de alegerile pe care le facem noi astăzi pentru mîine şi de felul în care ne apărăm valorile.

După ce am atins probleme precum îmbunătăţirea legislaţiei familiei, simplificarea legilor de adopţie şi promovarea unei legi care să garanteze că mamele şi nou-născuţii nu sînt trimişi acasă mai devreme de patruzeci şi opt de ore după naştere, am trecut la răspunsul pentru Bob Dole:

„Pentru Bill şi pentru mine nici o experienţă nu a fost mai fascinantă, mai recompensantă şi mai umilă decît creşterea fiicei noastre. Am învăţat că, pentru a creşte un copil fericit, sănătos şi încrezător în viitor, este nevoie de o familie. Este nevoie de profesori. De preot. De oameni de afaceri. De lideri ai comunităţii. De cei care au grijă de sănătatea şi de siguranţa noastră. Este nevoie de noi toţi.

Da, este nevoie de un sat.

Şi este nevoie de un preşedinte.

Este nevoie de un preşedinte care crede nu doar în potenţialul copilului său, ci în al tuturor copiilor, care crede nu doar în puterea familei sale, ci şi în cea a familiei americane.

Este nevoie de Bill Clinton."

Mulţimea a izbucnit iar. Credeau, fără îndoială, că lui Bill îi păsa de copii, dar înţelegeau şi că mă confruntam direct cu individualismul radical al republicanilor şi cu vederile înguste şi nerealiste despre cele necesare creşterii copiilor la sfîrşitul secolului al XX-lea.

Miercuri seara am mers cu Chelsea să ne întîlnim cu Bill, care a coborît din tren cu veşti triste. O gazetă de scandal urma să publice un articol în care se pretindea că Dick Morris plătise o prostituată să vină des la hotelul în care stătuse cînd fusese în Washington. Gazeta, apărută joi, o cita pe larg pe prostituată. Ea spunea că Morris se lăudase că mi-a scris discursul pentru convenţie, ca şi pe cel pentru vicepreşedinte – ceea ce nu era adevărat. Morris şi-a dat demisia din campanie, iar Bill a trimis o declaraţie în care îi mulţumea pentru munca depusă şi îl numea un „strateg politic extraordinar". După plecarea lui Morris, campania a mers mai departe fără întrerupere, avîndu-l pe Mark Penn, care a continuat să facă cercetări şi analize serioase.

Apariţia lui Bill în faţa convenţiei pentru a accepta nominalizarea a atras după sine o demonstraţie a delegaţilor, cînd a păşit pe scenă joi seara. Cînd a început să vorbească, a captat atenţia publicului şi a folosit-o cu pricepere pentru a-şi consolida poziţia de conducător în exerciţiu al Americii. A reamintit progresul făcut de America din 1992, cît timp a fost el preşedinte. Chelsea şi cu mine îl priveam mîndre în vreme ce îşi demonstra virtuozitatea. După două treimi din discurs, am coborît şi noi pe scenă alături de el pentru partea finală. Pînă am ajuns noi în spatele scenei, el începuse concluziile. A încheiat revenind la campania sa din 1992 şi afirmînd că „după aceşti patru ani buni, dar şi grei, încă mai cred într-un loc numit Speranţă, un loc numit America". La fel credeam şi eu.

AL DOILEA MANDAT

Bill şi cu mine am petrecut ultima zi a celei de-a doua campanii zburînd în diverse locuri din ţară, într-o goană nebunească după voturi. Eram la limita puterilor; nu am dat crezare rezultatelor parţiale, ci am aşteptat închiderea urnelor. Cu fiecare oră care trecea, starea de spirit din Air Force One se intensifica pe măsură ce căpătam mai multă încredere că Bill va fi primul preşedinte democrat, după Franklin Roosevelt, ales în două mandate succesive. În ajunul alegerilor, Bill, Chelsea şi cu mine eram foarte nerăbdători şi nu am închis ochii toată noaptea. America era cuprinsă de febra nebună a unui dans al acelei perioade şi, undeva în Missouri, în toiul nopţii, Chelsea mergea în fruntea susţinătorilor noştri şi improviza Macarena (toţi arătam ca nişte turişti într-un camping care alungau ţînţari). Cînd Mike McCurry, secretarul de presă al preşedintelui, a prezentat pe scurt presei activităţile, stînd pe scara avionului, nu a uitat să menţioneze: comandatul suprem a dansat „în manieră prezidenţială". După ora două noaptea, ne pregăteam să aterizăm la Little Rock.

Nu era nici o îndoială că vom vota şi apoi vom aştepta rezultatele în Arkansas, locul în care începuse călătoria lui Bill spre Casa Albă. Ne-am instalat la un hotel din centrul oraşului, ne-am odihnit şi am fost vizitaţi de prieteni şi de familie. Zeci de mii de oameni se adunau deja în Little Rock, în aşteptarea sărbătoririi victoriei la închiderea urnelor. Am apărut în public doar cînd ne-am

dus să votăm şi am participat la un prînz oficial găzduit de senatorul David Pryor, care se pensiona în acel an.

Eram recunoscătoare să fiu înconjurată de feţe familiare; simţeam sprijinul oferit de mulţimea de acasă, dar nostalgia plutea în aer: toată lumea ştia că era ultima cursă a lui Bill pentru preşedinţie. Un preşedinte are dreptul doar la două mandate. Cel care a ajuns să participe la o campanie atinge punctul final în ultima sa cursă. Mai era un curent subteran care străbătea mulţimea veselă. La discursul ţinut la prînzul oficial, senatorul Pryor ne-a amintit de procurorul independent, care încă nu-şi terminase investigaţia.

– Cred că cele mai multe aplauze în Arkansas se obţin spunînd: „Să cîştigăm aceste alegeri şi să-l lăsăm pe Ken Starr să meargă acasă", a spus el.

A subliniat că investigaţia a „distrus multe vieţi, a afectat financiar mulţi oameni… Credem că a sosit vremea ca ei să ne lase în pace."

Cînd am aflat că Bill cîştigase detaşat alegerile, am simţit că era mai mult decît o victorie pentru preşedinte: era o răzbunare a poporului american care s-a asigurat că alegerile vizaseră lucruri importante pentru ei – locuri de muncă, familie, cămin, economie –, nu ranchiune politice vechi şi scandaluri false. Mesajul nostru răzbătuse prin atmosfera încărcată de la Washington şi ajunsese la electorat. Sloganul campaniei din 1992 – „Miza noastră: economia" – era încă operativ, dar cu un nou accent pe efectele refacerii economiei asupra vieţii tuturor americanilor. Ştiam că preocupările personale ale oamenilor ar putea deveni politice dacă se vor face auziţi prin intermediul vocilor şi al voturilor lor.

Zilele alegerilor sînt o tortură: nu poţi face altceva decît să aştepţi. Pentru a mă destinde, am luat prînzul cu cîţiva prieteni la Doe's Eat Place, un restaurant care era o copie redusă a legendarului Doe's din Greenville, Mississippi. Apoi am mers cu maşina la mama, în zona Hillcrest din Little Rock, convingîndu-l pe agentul meu, Don Flynn, să stea în dreapta mea. Tot drumul cît am condus, Don a fost alb ca varul. De atunci nu am mai pus mîna pe volan.

După miezul nopţii, după discursul de concesiune al lui Dole, Bill şi cu mine ne-am dat mîna şi, împreună cu soţii Gore, am ieşit din vechiul sediu al parlamentului din Arkansas, locul de lansare a campaniei lui Bill, pe 3 octombrie 1991.

Puteam distinge feţele prietenilor şi susţinătorilor noştri în marea de oameni şi mi-am adus aminte de prima vizită în acest loc, în ianuarie 1977, la recepţia dată pentru cei veniţi să asiste la jurămîntul depus de Bill la învestirea în funcţia de procuror general al statului Arkansas. Eram recunoscătoare celor de aici pentru tot sprijinul acordat pe parcursul atîtor ani şi simţeam emoţia profundă a lui Bill.

– Mulţumesc locuitorilor iubitului meu stat de baştină, a spus el. N-aş vrea să fiu nicăieri altundeva în această seară. În faţa acestui vechi Capitoliu, care a fost martorul multor evenimente din viaţa mea şi din istoria statului, vă mulţumesc că mi-aţi fost alături atîta timp, că nu aţi renunţat niciodată, ci aţi ştiut întotdeauna că sîntem capabili de mai bine.

Bill avea şansa să „construiască un pod spre secolul al XXI-lea“, iar eu urma să fac tot ce-mi stătea în putinţă pentru a-l ajuta. Ucenicia din timpul primului mandat mă învăţase să mă folosesc mai eficient de poziţia pe care o deţineam atît în public, cît şi în particular. Trecusem de la rolul de consilier-şef pe probleme medicale al lui Bill, de la mărturiile în faţa Congresului, de la discursurile publice, călătoriile prin ţară şi întîlnirile cu alţi lideri din Congres, la un rol la fel de activ în spatele scenei publice, în cei doi ani care au urmat alegerilor de la mijlocul mandatului, din 1994.

Începusem să lucrez la Casa Albă şi cu alţi oficiali ai administraţiei pentru a salva servicii vitale şi programe vizate de Gingrich şi de republicani. Am mai petrecut doi ani ajutîndu-i pe consilierii preşedintelui să nuanţeze reforma asistenţei sociale şi să stăvilească reducerile bugetare din serviciile legale, din cultură, educaţie, Medicare şi Medicaid. Ca parte a efortului nostru în reforma sănătăţii, am insistat pe lîngă democraţi şi republicani pe Dealul Capitolului

pentru demararea unui program amplu de vaccinare a copiilor la preţuri accesibile sau chiar gratuit.

În perspectiva celui de-al doilea mandat al lui Bill am planificat să discut public despre conturarea unei politici a Casei Albe în legătură cu problemele femeilor, copiilor şi familiilor. În ciuda îmbunătăţirii condiţiilor materiale oferite de o economie avansată ca a noastră, familiile trăiau în mare încordare. Prăpastia dintre bogaţi şi săraci se adîncea. Am vrut să protejez reţeaua de asistenţă socială – îngrijire medicală, educaţie, pensii, salarii şi locuri de muncă – aflată în pericolul de a distruge cetăţeni mai puţin apţi să facă faţă schimbărilor rezultate din revoluţia *high-tech* şi dintr-o cultură de consum globală. Lucrasem împreună cu Bill, în timpul campaniei prezidenţiale din 1996, la probleme precum abandonul familial, împrumuturile studenţeşti, îngrijirea medicală pentru copii şi bătrîni şi creşterea salariului minim. Bill era în topul preferinţelor electoratului şi ne-am putut concentra asupra eforturilor de îmbunătăţire a vieţii oamenilor. Strigătul republicanilor împotriva unui aparat guvernamental amplu era menit să scadă încrederea oamenilor în eficacitatea unor programe federale acceptate pe scară largă – securitate socială, Medicare şi educaţie publică. Prin iniţiativa „Reinventarea guvernării“ condusă de vicepreşedintele Gore, aparatul de guvernare federală era cel mai redus din timpul administraţiei Kennedy încoace. Ştiam că rolul federal trebuia să fie eficace şi vizibil: trebuia să fie mai multă poliţie pe străzi, de exemplu, sau mai mulţi profesori pentru o clasă. Acest lucru însemna să-i asculţi pe americani.

În 1994 am organizat la Departamentul Muncii cel mai amplu studiu asupra femeilor angajate. El reflecta îngrijorările milioanelor de lucrătoare, ce reprezentau aproape jumătate din forţa de muncă a ţării. Indiferent de venit şi de formare, ele aveau două preocupări dominante: îngrijirea de calitate şi accesibilă pentru copii şi echilibrarea relaţiei dintre serviciu şi viaţa de familie. Cît am crescut-o pe Chelsea, mă bazasem pe prieteni, pe familie şi pe alţi îngrijitori

care veneau la noi acasă, cînd Bill şi cu mine eram la serviciu. Majoritatea părinţilor nu sînt atît de norocoşi.

Am cunoscut femei care participaseră la studiu pentru a învăţa mai multe despre vieţile lor. O mamă din New York a descris secretul supravieţuirii ei zilnice: „Totul e planificat". Ne-a descris orarul ei: se scula la şase dimineaţa, se pregătea pentru serviciu, prepara micul dejun, hrănea pisica, îl trezea pe fiul ei de nouă ani. Călca rufe, în timp ce el se pregătea pentru şcoală. Îl ducea la şcoală şi apoi mergea la serviciu pînă la cinci după-amiaza, după care îşi lua fiul de la şcoală. Pregătea cina, îl ajuta la teme, plătea facturile sau deretica prin casă şi apoi cădea frîntă în pat. Era mîndră că putea să-şi întreţină familia şi reuşise să devină din contabilă cu jumătate de normă secretar executiv cu normă întreagă, dar avea un orar care o solicita foarte mult. Aşa cum mi-a spus o asistentă medicală de treizeci şi şapte de ani din Santa Fe, „trebuie să fim soţie şi mamă, să ne facem meseria şi abia apoi să fim noi înşine".

Mama din New York era recunoscătoare că exista programul extraşcolar organizat de Police Athletic League (PAL). Poliţia locală mi-a spus că finanţa astfel de programe fiindcă ei înţelegeau astfel lucrurile: dacă un părinte care lucrează vrea să-şi ştie copilul în siguranţă, trebuie să existe un mediu sigur şi productiv în programul extraşcolar. Cu toate acestea, mulţi părinţi nu au acces la programe bune sau la îngrijire de calitate pentru copiii preşcolari. Nu erau multe firme care asigurau îngrijire pentru copiii angajaţilor lor; la creşe copiii se îmbolnăveau, iar majoritatea aveau taxe prea mari pentru programul prelungit. O mamă din Boston mi-a spus că uneori sărea peste pauza de prînz pentru a putea pleca mai devreme de la serviciu ca să-şi ia de la creşă copilul de trei ani. Situaţia ei era una obişnuită. Un vicepreşedinte de bancă pe care l-am cunoscut în Atlanta mi-a spus:

– Aproape că dau peste pietoni încercînd să ajung la timp la o creşă din centru şi să evit taxele de program prelungit după şase seara.

O judecătoare federală mi-a explicat:

– Cînd eram avocat, toţi colegii aveau soţii casnice. Nu îşi făceau griji pentru ridicarea hainelor de la curăţătorie sau pentru a-i lua pe copii de la creşă sau de la şcoală.

Suna asemănător cu ceea ce-mi spusese Albert Jenner în 1974, cînd am sugerat că mi-ar plăcea să fiu avocat, iar el mi-a zis că n-aş putea pentru că nu aveam o soţie.

În 1994, doctorul David Hamburg, preşedintele Corporaţiei Carnegie, m-a încurajat să mă folosesc de postura mea de Primă Doamnă pentru a pune în evidenţă deficienţele în îngrijirea copiilor în America şi pentru a încuraja un sprijin federal sporit pentru părinţii angajaţi. În timpul dezbaterilor pentru reforma asistenţei sociale din 1996, insistasem ca administraţia să considere accesul la îngrijirea copiilor drept ingredient de bază pentru a le sprijini pe mamele nevoiaşe să intre din programul de asistenţă socială în activitatea productivă. Ulterior mi-am extins mesajul, după ce am studiat rezultatele unei noi cercetări care indicau importanţa stimulării minţilor copiilor în primii ani de viaţă. Ideea era să aflăm cum anume îngrijirea copiilor poate reflecta această cercetare şi stimula dezvoltarea în prima parte a copilăriei. Am sprijinit programul care îi încuraja pe medici să „prescrie" adulţilor să le citească bebeluşilor. M-am întîlnit cu mulţi experţi în îngrijirea copiilor şi am călătorit prin ţară pentru a vedea diverse metode de îmbunătăţire a calităţii îngrijirii copiilor şi de remediere a numărului mic de opţiuni de îngrijire aflate la dispoziţia părinţilor cu un loc de muncă. La Miami, m-am întîlnit cu liderii oamenilor de afaceri pentru a discuta despre responsabilitatea companiilor pentru îngrijirea copiilor; a urmat o întrunire la Casa Albă care a pus în lumină programele încununate de succes ale unor firme diferite. La baza Marinei din Quantico, Virginia, am vizitat unul dintre cele mai bune centre de îngrijire a copiilor pentru familiile angajaţilor în cadrul armatei; speram ca acesta să fie un exemplu pentru restul societăţii.

Am convocat două conferinţe la Casa Albă, una avînd ca temă primele faze ale dezvoltării copilului şi învăţarea, iar a

doua – îngrijirea copilului. Am adunat experţi, avocaţi, oameni de afaceri şi politicieni pentru a atrage atenţia întregii naţiuni asupra unor aspecte critice din viaţa de familie şi pentru a schiţa iniţiative federale de ajutare a celor angajaţi, astfel încît să fie muncitori productivi, dar şi părinţi responsabili. Echipa mea a continuat să colaboreze strîns cu consilierii pe probleme interne ai preşedintelui în vederea realizării planurilor anunţate de Bill în discursul către naţiune din 1998. Eram mîndră că administraţia aprobase o investiţie de douăzeci de miliarde de dolari pentru îmbunătăţirea îngrijirii copiilor în următorii cinci ani. Fondurile urmau să fie folosite pentru a favoriza accesul familiilor cu venituri mici la programele de îngrijire a copiilor şi pentru găsirea unor opţiuni de programe prelungite pentru copiii mai mari, pentru a extinde Head Start şi pentru a face scutiri de taxe firmelor care investeau în îngrijirea copiilor. A fost creat un fond de asistenţă financiară pentru state şi pentru comunităţi care să le ajute în eforturile de creştere a calităţii îngrijirii copiilor. M-am străduit să fac mai accesibilă îngrijirea după orele de curs; în 1998, administraţia a introdus un program pentru centrele de învăţare din comunitatea secolului al XXI-lea, care sporea şansele a aproximativ 1,3 milioane de copii de a participa la şcolile de vară şi la programele de îngrijire după orele de curs. Acestea din urmă au dus la creşterea performanţelor la matematică şi citire, la scăderea violenţei între tineri şi a consumului de droguri, asigurînd astfel părinţilor mai multă linişte.

Am continuat să sprijin iniţiativele pe probleme interne în apariţiile mele publice, în discursuri şi în convorbirile telefonice cu membri ai Congresului şi cu organizaţii externe. Vreme de opt ani, talentata mea echipă pentru probleme de afaceri interne – Shirley Sagawa, Jennifer Klein, Nicole Rabner, Neera Tanden, Ann O'Leary, Heather Howard şi Ruby Shamir – a fost nepreţuită. Împreună cu Bill, am convocat sesiuni de strategie a Casei Albe pentru stăvilirea violenţei din presă îndreptate împotriva copiilor, pentru îmbunătăţirea educaţiei elevilor hispanici, care abandonau şcoala în

număr mare, şi pentru extinderea posibilităţilor de muncă şi de educaţie ale adolescenţilor americani.

Prima lege aprobată de Bill în 1993 a fost Legea privind concediul medical şi parental, susţinută de senatorul democrat de Connecticut Christopher Dodd; aceasta permitea multor milioane de angajaţi să-şi ia pînă la douăsprezece săptămîni de concediu fără plată pentru nevoile familiale sau pentru a-i îngriji pe membrii de familie bolnavi, fără teama că îşi vor pierde locul de muncă. Milioane de americani au profitat de protecţia oferită de lege şi au descoperit profunda diferenţă pe care aceasta o făcea în viaţa lor. O femeie din Colorado mi-a scris că soţul ei murise recent de o boală de inimă după cîţiva ani de suferinţă. Conform legii din 1993, ea putuse să-şi ia concediu pentru a-l duce la doctor şi la vizitele medicale la spital şi pentru a-i alina durerea la sfîrşit. Nu a fost nevoită să petreacă ultimele luni critice din viaţa soţului ei făcîndu-şi griji că va rămîne fără slujbă după moartea lui.

Mi-am îndemnat echipa să vină cu idei noi pentru îmbunătăţirea legii şi am colaborat cu Departamentul Muncii, cu Biroul de Management al Personalului şi cu Parteneriatul Naţional pentru Femei şi Familii, pentru a modifica legea astfel încît angajaţii să poată beneficia de pînă la douăsprezece săptămîni de concediu medical cu plată pentru a-i îngriji pe membrii bolnavi ai familiei. Am sperat că acest sistem federal va deveni model pentru întreaga ţară şi am insistat pentru un regulament care să permită statelor să folosească propriul sistem de asigurări pentru şomeri din care să plătească concediul proaspeţilor părinţi. Cel puţin şaisprezece state au avut în vedere aceste propuneri, cînd administraţia Bush le-a eliminat, respingînd orice sprijin pentru tinerii părinţi.

Reforma falimentului propusă Congresului ameninţa subminarea sprijinului acordat tinerelor cupluri şi copiilor, pe care se bazau multe femei. Numărul americanilor falimentaţi crescuse cu 400% în douăzeci de ani, ceea ce avea implicaţii asupra stabilităţii economiei naţionale. Foloseau mulţi americani falimentul doar ca

instrument de a scăpa de plata datoriilor? Creşterea numărului de falimentaţi era cauza unui sistem bancar iresponsabil şi unei industrii de cărţi de credit care solicitase şi acordase un număr nejustificat de credite? Sau responsabili erau americanii care nu erau în stare să-şi gestioneze veniturile? Felul în care politicienii au răspuns la aceste întrebări a determinat soluţiile politice adoptate. Cei care credeau că industria cărţilor de credit purta vina au favorizat soluţiile care limitau tacticile agresive de aprobare a acordării de credite pentru cei care prezentau riscuri pentru bancă. Cei care credeau că oamenii foloseau sistemul pentru a evita plata datoriilor au preferat soluţiile care făceau mai greoaie procedura de declarare a falimentului sau care limitau suma debitului nerambursabil în cazuri de faliment.

Am descoperit că din aceste discuţii lipseau referirile la ce se întîmplă cu femeile şi cu copiii care depindeau de sprijinul legal acordat soţiilor şi copiilor şi care nu era plătit. Sute de mii de cazuri de faliment aduceau femeile în procese în încercarea de a recupera aceşti bani. Am recunoscut că modificările aduse legii falimentului vor produce schimbări importante pentru femei şi pentru familii. În cazurile de faliment, companiile de creditare doreau ca facturile neplătite să aibă aceeaşi prioritate ca şi obligaţiile de sprijin pentru soţii şi copii. Asta însemna că femeile trebuiau să concureze cu Visa şi MasterCard pentru a-şi recupera sprijinul financiar pentru copil. Am considerat că obligaţiile de îngrijire a copilului ar trebui să fie pe primul loc şi că reforma legii falimentului trebuia să fie echilibrată, aşteptînd mai multă responsabilitate atît din partea debitorilor, cît şi din cea a creditorilor. În 1998, am adus argumente pentru ca preşedintele să se opună unei versiuni a legii care favoriza disproporţionat industria creditărilor faţă de consumatori; mai tîrziu, am lucrat cu membri ai Congresului pentru stabilirea protecţiei consumatorului prin această lege şi pentru a adăuga unele prevederi pentru protejarea femeilor şi a familiilor. În Senat, una dintre primele măsuri pe care le-am propus sporea protecţia femeilor şi a copiilor.

Creşterea economică a femeilor a însemnat şi continuarea luptei pentru salarii egale şi securitatea pensiilor. Femeile încă nu sînt plătite la fel ca bărbaţii, iar multe dintre ele nu au un venit potrivit la pensie, ci se bazează pe casele de ajutor social. Structura acestora se întemeiază pe noţiuni învechite care încă mai privesc femeile drept susţinători de familie de mîna a doua sau nici măcar atît. Remunerarea unui angajat se face în funcţie de contribuţiile sale din perioada în care a fost angajat. Majoritatea femeilor cîştigă mai puţin decît bărbaţii şi adesea nu primesc pensii private; în cazul lor sînt mai mari şansele de a avea o slujbă cu jumătate de normă, să fie angajate o perioadă mai scurtă şi să trăiască singure la pensie pentru că, în medie, trăiesc mai mult decît soţii lor. Pe multe femei în vîrstă asistenţa socială le salvează de sărăcie lucie. Hotărîtă să păstrez solvabilitatea acestei reţele importante, am condus conferinţa de la Casa Albă pe tema asistenţei sociale din 1998, pentru explorarea discriminării structurale din sistem a femeilor.

Femeile şi copiii sufereau şi din cauza lipsei de egalitate din sistemul de îngrijire medicală, unul dintre motivele care m-au determinat să lucrez la reformă. Am condus eforturile administraţiei de a pune capăt unei metode folosite în spitale şi conform căreia mamele şi copiii erau trimişi acasă la douăzeci şi patru de ore după naştere. Acum femeile pot sta în spital patruzeci şi opt de ore după o naştere normală şi nouăzeci şi şase după o cezariană.

Inspirată de viaţa activistei Elizabeth Glaser, care combătuse SIDA, am început să lucrez şi pentru o mai bună testare şi etichetare a medicamentelor pentru copii, inclusiv a celor împotriva SIDA. Am cunoscut-o pe Elizabeth la Convenţia Democrată din 1992, unde a impresionat audienţa vorbind despre faptul că a contractat SIDA din cauza unei transfuzii de sînge la naşterea fiicei sale, Ariel, în 1981. Fără să ştie că a fost infectată, Elizabeth a dat boala şi fiicei sale, prin alăptare, iar ulterior fiului ei, Jake, în pîntece. Elizabeth era scandalizată că medicaţia existentă nu le era administrată şi copiilor, din cauză că siguranţa şi eficacitatea medicamentelor nu

fuseseră testate şi pe copii. Împreună cu soţul ei, Paul Glaser, au privit neputincioşi cum fiica lor a murit la şapte ani.

Elizabeth a făcut din pierderea suferită de ea o misiune în numele copiilor bolnavi de SIDA, a întemeiat Fundaţia Pediatrică SIDA pentru sprijinirea şi încurajarea cercetării în prevenirea şi tratamentul SIDA la copii. Pînă la moartea ei, în 1994, am lucrat împreună pentru ca medicamentele să fie în mod corespunzător testate şi administrate copiilor. Apoi am continuat să lucrez în amintirea ei. Jake a beneficiat de progresul realizat şi o duce bine.

În vreme ce unele medicamente nu sînt disponibile pentru copiii grav bolnavi, altele sînt prescrise în mod obişnuit, fără cunoaşterea dozării potrivite sau a potenţialelor efecte secundare dăunătoare. Jen Klein, membru al echipei mele care a condus campania de succes a Casei Albe pentru îmbunătăţirea cunoaşterii şi a testării medicamentelor, era bine informat în această problemă, pentru că fiul său, Jacob, lua medicamente împotriva astmului. În 1998, Administraţia pentru Hrană şi Medicamente a introdus condiţia testării medicamentelor pentru copii de către companiile producătoare, însă unele companii au dat administraţia în judecată la un tribunal federal pe motiv că nu avea autoritatea de a cere testarea. În calitate de senator, am lucrat la aprobarea unei legi care să dea administraţiei puterea necesară pentru a face ceea ce susţinea Elizabeth.

Datorită discursului pe care îl ţinusem la Beijing cu un an în urmă, popularitatea mea în lume crescuse extrem de mult, iar biroul era bombardat cu cereri prin care eram rugată să ţin discursuri şi să iau parte la întîlniri în care erau tratate subiecte legate de femeile din ţările vizitate. Înainte de Beijing, cînd călătoream în străinătate în vizite oficiale, îl însoţeam pe Bill cînd era cazul şi luam parte la programele care mă implicau în calitate de soţie de preşedinte. La mijlocul lui noiembrie, cînd am făcut vizite oficiale în Australia, Filipine şi Thailanda, am dat curs atît programului meu, cît şi celui al lui Bill. În Australia, după ce m-am oprit la

Sidney şi Canberra, am vizitat Marele Recif. La Port Douglas, Bill a anunţat că America susţine iniţiativa internaţională pentru recifele coraliere, al cărei scop era stăvilirea eroziunii recifelor din întreaga lume, apoi am luat un vapor spre Marea de Corali. Eram nerăbdătoare să intru în apă.

– Haideţi, băieţi! le-am spus celor din echipa mea. Viaţa e prea scurtă ca să-ţi pese că ţi se udă părul.

Cînd preşedintele merge să înoate, are loc o adevărată mobilizare de forţe. Scafandri de la Marină şi agenţi ai Serviciului Secret purtînd costume şi măşti speciale se învîrteau în jurul nostru în timp ce noi doi ne uitam uimiţi la o scoică imensă şi la sutele de peşti coloraţi din apele de culoarea peruzelei.

Au mai fost şi alte momente frumoase în timpul acelei călătorii. Bill a jucat golf cu legendarul Greg Norman, „Marele rechin alb“ al Australiei, după ce, în timpul zborului, se antrenase pe coridoarele din Air Force One. Eu am vizitat celebra Operă din Sidney, unde am vorbit cu un grup de distinse doamne despre alegerile prezidenţiale şi despre atenţia cu care eu şi Bill trataserăm subiecte legate de femei şi de familie, ceea ce unii critici au considerat a fi „feminizarea politicii“, dar care în viziunea mea era „umanizarea politicii“.

Într-o rezervaţie naturală, Bill a luat în braţe un urs koala, pe nume Chelsea. A fost o mică surpriză – sau un exemplu fericit de neglijenţă – că a ajuns exact lîngă animal. Unul dintre angajaţii permanenţi ai Casei Albe îşi asumase sarcina de a-l proteja pe Bill în străinătate împotriva oricărui atac alergic. La Canberra, în timpul unei vizite de curtoazie la casa guvernatorului, Bill şi cu mine stăteam cu *Sir* William şi cu Lady Deane şi admiram imensa lor peluză. Lady Deane s-a întors către Bill şi i-a spus:

– Ne pare rău de canguri. Credem că i-au prins pe toţi.

Bill era uimit.

– Despre ce vorbiţi? am întrebat.

– Of, dragă. Ni s-a spus să adunăm toţi cangurii de pe peluză, pentru că, dacă unul dintre ei ar ajunge lîngă preşedinte, i-ar putea provoca o reacţie alergică, a spus ea.

Bill nu e alergic la canguri, dar cineva a spus că este, aşa că impulsul de a-l proteja a triumfat. Angajaţii noştri loiali din echipa de pregătire a vizitelor erau dornici să ajute şi le sînt recunoscătoare pentru eforturile lor susţinute de a anticipa nevoile noastre, dar mă simţeam teribil cînd solicitudinea lor devenea o piedică pentru cei din jurul nostru. La o cină oficială organizată pentru noi de preşedintele François Mitterrand şi de soţia lui, Danielle, la Palatul Elysée în 1994, doamna Mitterrand şi-a cerut scuze că mesele păreau atît de goale în lipsa aranjamentelor florale.

– Ce vreţi să spuneţi? am întrebat.

– Mi s-a spus că preşedintele e alergic la flori.

Nu e alergic nici la flori, aşa cum a spus personalului său ani întregi, dar, de obicei, fără folos. N-am fi realizat nimic fără ajutorul unui personal atît de bun, dar, uneori, căpătam mai mult ajutor decît aveam nevoie.

Se ştia că în timpul călătoriilor împreună cu preşedintele îmi concentram discuţiile asupra chestiunilor legate de femei, sănătate, educaţie, drepturile omului, mediu înconjurător şi asupra unor măsuri esenţiale precum microcreditarea zonelor economice aflate la început de drum. De obicei, mă despărţeam de delegaţia oficială a lui Bill, ca să mă întîlnesc cu femei la ele acasă sau la locul de muncă, ca să fac un tur al spitalelor, care, prin metode noi, extinseseră îngrijirea medicală la copii şi la familie, ca să vizitez şcoli, mai ales de fete. Astfel am aflat multe despre cultura locală şi mi-am consolidat mesajul că prosperitatea unei naţiuni este legată de bunăstarea fetelor şi a femeilor.

În prima noastră vizită din 1994 în Filipine, Bill şi cu mine am vizitat Corregidor, baza americană care căzuse în mîinile japonezilor în Al Doilea Război Mondial. Acolo, generalul Douglas MacArthur a fost obligat să abandoneze insulele, promiţînd totuşi că „mă voi

întoarce“. Soldaţii filipinezi luptaseră curajos alături de americani, pregătind calea întoarcerii lui MacArthur în 1944. După cel de Al Doilea Război Mondial, filipinezii suportaseră decenii de schimbări politice dureroase şi oamenii încă îşi reveneau după efectele celor douăzeci şi unu de ani de regim autocratic al lui Ferdinand Marcos. Corazon Aquino, al cărei soţ fusese asasinat pentru că se opusese lui Marcos, condusese mişcarea de restaurare a democraţiei în ţara ei. În 1986 „Cory“ Aquino a candidat la preşedinţie împotriva lui Marcos. Acesta a fost declarat cîştigător, dar victoria lui a fost pusă pe seama înşelătoriei şi a intimidării. Protestele populare au dus la demisia lui Marcos, iar Aquino a devenit preşedinte – altă femeie împinsă în viaţa politică în urma unui eşec personal.

Preşedintei Aquino i-a urmat Fidel Ramos, fost general instruit la West Point, care a dat o fărîmă de umor responsabilităţilor sale dificile. El şi soţia sa, Amelita, ne-au fost gazde în timpul celor două călătorii la Manila. La prînzul oficial din 1994, a insistat ca Bill să cînte la saxofon, iar cînd acesta a ezitat, Ramos a aranjat ca orchestra, acompaniată la pian de doamna Ramos, să-l determine pe Bill să cînte. Doamna Ramos mi-a arătat veselă una dintre numeroasele cămări din fosta reşedinţă prezidenţială, încă plină de pantofi pe care i-a purtat cîndva Imelda Marcos.

După ce am vorbit în cadrul unei conferinţe la care au participat mii de femei de peste tot din Filipine, am plecat din Manila spre nordul deluros al Thailandei şi fărîmă să mă întîlnesc cu Bill în Bangkok, unde vizita noastră oficială, ale cărei gazde erau regele Bhumibol Adulyadej şi regina Sirikit, a coincis cu sărbătorirea a cincizeci de ani de domnie a monarhului.

Zburînd spre oraşul Chiang Rai, de lîngă frontiera dintre Laos şi Birmania, mi-au încîntat privirea plantaţiile de orez şi rîurile şerpuitoare. Pe pista de aterizare am fost întîmpinată de muzicanţi care băteau în tobe şi talgere şi cîntau la *sah*, un instrument cu sunet melancolic şi pătrunzător. Fete purtînd veşminte tribale tradiţionale dansau, făcînd să se mişte, în mod spectaculos, aranjamentele florale

şi lumînările prinse la încheieturile mîinilor. Sosirea mea a coincis cu Festivalul Loy Krathong, cînd străzile sînt pline de oameni care sărbătoresc în drum spre rîul Mae Ping în care vor arunca buchete de flori şi lumînări. Mi s-a spus că vechiul obicei simbolizează sfîrşitul necazurilor dintr-un an şi speranţele în cel care vine.

Speranţa simbolizată de acest ritual era în contrast izbitor cu vieţile cumplite ale tinerelor pe care le-am vizitat mai tîrziu într-un centru de reabilitare pentru foste prostituate. Această regiune din nordul Thailandei făcea parte din „Triunghiul de aur", epicentru al traficului de toate felurile: droguri, contrabandă şi femei. Mi s-a spus că o parte (10% sau mai mult) din fetele zonei erau constrînse să se prostitueze. Multe erau vîndute înainte de a ajunge la pubertate, întrucît clienţii preferau fete tinere, convinşi, în mod fals, că nu se vor contamina cu SIDA, o boală frecventă printre prostituate. La Centrul New Life din Chiang Mai, misionari americani le ofereau prostituatelor un loc sigur şi şansa de a deprinde unele abilităţi tehnice de care aveau nevoie pentru a se întreţine singure. Aici am întîlnit o fată care fusese vîndută la opt ani de tatăl ei, dependent de opiu. După cîţiva ani ea a fugit şi s-a întors acasă – doar pentru a fi vîndută din nou unui bordel. Acum, revenită la Centru, la numai doisprezece ani, murea de SIDA. I se dezlipea carnea de pe ea, iar eu, apropiindu-mă, priveam încremenită cum îşi aduna toată puterea ca să-şi strîngă mîinile în tradiţionalul salut thailandez. Am îngenuncheat lîngă scaunul ei şi am încercat să-i vorbesc prin intermediul translatorului. Nu avea putere să vorbească. N-am putut decît să o ţin de mînă. La scurt timp după vizita mea a murit.

Într-o vizită a unui sat, am descoperit o dovadă tulburătoare a economiei de cerere şi ofertă care provocase moartea fetei. Ghizii mi-au explicat că fiecare casă cu antenă de televizor pe acoperiş adăpostea o familie bogată – iar, în cele mai multe cazuri, una care îşi vînduse o fată în traficul cu carne vie. Familiile din cocioabe, fără televizor, fie au refuzat, fie n-au avut fete de vînzare. Această vizită mi-a întărit hotărîrea de a interrelaţiona politica globală cu

vieţile de zi cu zi din zone restrînse. La întîlnirea cu reprezentanţii guvernului thailandez şi cu grupurile de femei, am discutat planul guvernului de a stopa traficul de carne vie, în special cu fete, din Bangkok, prin pedepsirea cu închisoarea a proprietarilor de bordeluri, a clienţilor şi a familiilor care îşi vînd copiii spre prostituare. Traficul de carne vie este o încălcare a drepturilor omului, care înrobeşte fete şi femei, destabilizează economia din multe regiuni, la fel ca traficul de droguri. Thailanda nu e un caz unic. Pe parcursul călătoriilor mele, am început să înţeleg cît de mult se dezvoltase industria traficului de carne vie – în special cel de femei. Astăzi, Departamentul de Stat estimează că, în fiecare an, patru milioane de oameni, care adesea trăiesc într-o sărăcie lucie, sînt supuşi acestui trafic. Am început să discut despre această îngrozitoare violare a drepturilor omului şi să presez administraţia să fie în fruntea unui program global de combatere a ei. În Turcia, la Istanbul, la întîlnirea OSCE din 1999, am făcut parte dintr-un comitet de lansare a unui program internaţional. Am lucrat cu Departamentul de Stat şi cu membri ai Congresului care se ocupau deja de acest subiect. Legea pentru protejarea victimelor traficului, intrat în vigoare în 2000, acţionează acum ajutînd femeile vîndute în Statele Unite şi oferind asistenţă şi consiliere juridică guvernelor şi organizaţiilor non-guvernamentale în combaterea acestui flagel.

Am zburat înapoi la Washington la timp pentru Ziua Recunoştinţei şi am organizat o întîlnire de familie la Camp David. Printre invitaţi erau Harry şi Linda, precum şi fratele lui Harry, Danny Thomason, care îl cunoştea pe Bill din 1968, atunci cînd Danny predase la o şcoală din Hot Springs. Partea cea mai bună era că aveam acum doi nepoţi: Zachary, fiul lui Tony, şi Tyler, fiul lui Roger. Bărbaţii au jucat golf în ciuda vremii friguroase, concurînd pentru ceea ce ei numeau „trofeul Camp David". Am luat masa şi ne-am petrecut timpul în vila „Dafinul", unde era un televizor cu ecran mare aşezat astfel încît fiecare mişcare din meciurile de fotbal să

poată fi văzută din orice colţ al camerei. La cină am votat la ce film să ne uităm, seara, în cinematograful din campus.

Republicanii pierduseră nouă locuri în Cameră şi două în Senat, dar încă mai controlau ambele camere ale Congresului şi dădeau mai multe posturi de conducere ideologilor decît moderaţilor sau pragmaticilor. Noul preşedinte din Cameră al Comisiei de Reformă şi Supraveghere Guvernamentală, republicanul Dan Burton din Indiana, era teoreticianul principal al Capitoliului în probleme de conspiraţie. El devenise cunoscut în urma unei încercări bizare de a dovedi că Vince Foster fusese ucis: în curtea din spatele casei trăsese într-un pepene cu un pistol de calibru 38.

Numeroşi republicani-cheie, inclusiv Trent Lott, liderul majorităţii din Senat, promiseseră să continue investigarea administraţiei Clinton, considerînd că asta era responsabilitatea lor. Dar ancheta Whitewater părea să piardă teren. În iunie, senatorul D'Amato suspendase audierile sale. În ciuda chestionărilor prelungite, Kenneth Starr nu reuşise să smulgă nici o informaţie utilă de la Webb Hubbell, care făcea optsprezece luni de închisoare federală pentru escrocarea clienţilor şi a partenerilor săi.

Pentru că se apropia cea de-a doua ceremonie de învestire a lui Bill, s-au făcut o serie de schimbări în cabinetul şi în rîndul personalului de la Casa Albă. Leon Panetta, şeful personalului, a hotărît să se întoarcă la viaţa privată în California. Erskine Bowles, om de afaceri din Carolina de Nord, prieten de încredere şi adjunct al lui Leon, urma să-i ia locul. Soţia lui Erskine, Crandall, femeie de afaceri priceputa şi de succes, fusese colegă cu mine la Wellesley. Harold Ickes, prieten vechi care pornise la drum cu Bill în 1991 şi făcuse o treabă extraordinară la New York în timpul campaniei din 1992, s-a întors la firma lui de avocatură şi de consultanţă în afaceri. Evelyn Lieberman a preluat conducerea postului de radio Vocea Americii. George Stephanopoulos a plecat să predea şi să-şi scrie memoriile.

Şi eu am rămas fără şef de personal. Maggie a vrut să se întoarcă la viaţa ei. Nu intenţionase niciodată să stea mai mult de un mandat şi i-am înţeles decizia. Împreună cu soţul ei, Bill Barrett, s-au mutat la Paris. M-am bucurat pentru ea: Maggie fusese expusă unor insulte îngrozitoare în timpul investigaţiilor amănunţite. Desigur nu fusese singura persoană prinsă în vîrtej, dar am văzut-o zi de zi şi ştiam prin ce trecuse în ultimii ani.

Melanne Verveer a devenit noua mea şefă de personal. Fusese lîngă mine aproape în toate călătoriile în străinătate şi era o forţă electrizantă în spatele mişcării internaţionale pe care o organizam pentru pregătirea femeilor pentru posturi de conducere. O tovărăşie minunată, Melanne stăpînea chestiunile legislative foarte bine şi avea multe cunoştinţe în Congres.

După alegeri, multe posturi din guvern au rămas libere, inclusiv cel de secretar de Stat. De la începutul lui noiembrie, cînd Warren Christopher şi-a anunţat retragerea iminentă, Washington-ul fusese preocupat să ghicească cine îl va înlocui. Exista o listă cu potenţiali înlocuitori, fiecare cu susţinătorii lui.

Am sperat că Bill o va numi pe Madeleine Albright ca prima femeie secretar de Stat. Consideram că se descurcase de minune pînă atunci în slujba Statelor Unite şi eram impresionată de aptitudinile ei de diplomat, de implicarea sa profundă în probleme mondiale şi de curajul ei. Mai admiram şi fluenţa cu care vorbea franceza, rusa, ceha, polona, ca să nu mai vorbim de engleză – cunoştea patru limbi în plus faţă de mine. Ea recomandase angajamentul militar al SUA în Balcani şi, din multe puncte de vedere, viaţa ei reflecta drumul parcurs de Europa şi de America în ultima jumătate de secol. Madeleine se identifica cu dorinţele de libertate şi democraţie ale oamenilor.

Unii dintre cei care se ocupau de politica externă la Washington au lansat propriile puncte de vedere şi imediat s-a declanşat o campanie de zvonuri împotriva lui Madeleine: era prea îndrăzneaţă, prea agresivă, nepregătită, liderii anumitor ţări nu vor vrea să aibă

de-a face cu o femeie. În noiembrie 1996 a apărut un articol în *The Washington Post* în care se susţinea că la Casa Albă o considerau doar un candidat „de rang secund". Probabil lansată de unul dintre oponenţii ei cu scopul de a-i sabota candidatura, tactica a dat greş, atrăgînd şi mai mult atenţia asupra pregătirii lui Madeleine. Acum candidatura ei trebuia luată în serios.

N-am discutat niciodată cu Madeleine despre candidatura ei şi nici măcar cei mai apropiaţi oameni ai mei nu ştiau că îl încurajam pe Bill să o includă în lista lui. Singura persoană, cu excepţia soţului meu, cu care am discutat despre numirea ei a fost Pamela Harriman, atunci ambasador al SUA în Franţa. Cîteva zile după apariţia articolului în *The Washington Post,* Pamela a venit să mă viziteze. În ciuda celor patru ani petrecuţi la Paris, era încă la curent cu bîrfele de la Washington şi mi-a pus tot felul de întrebări curioase legate de Madeleine Albright.

– Am vorbit cu *toată lumea*, mi-a zis cu accentul ei britanic încîntător. Ştii, unii chiar cred că Madeleine ar putea fi numită secretar de Stat.

– Chiar aşa?

– Da, tu ce părere ai?

– N-aş fi surprinsă dacă s-ar întîmpla.

– Nu?

– Nu, cred că a făcut treabă bună şi mai cred că, dacă tot există egalitate, ar fi bine ca o femeie să deţină această poziţie.

– Nu ştiu dacă e chiar aşa. Nu sînt sigură. Mai sînt şi alţii care au pregătirea necesară, m-a prevenit Pamela.

– Ştiu că sînt, dar n-aş paria împotriva lui Madeleine dacă aş fi în locul tău.

Ştiam că părerea mea era una ca oricare altele, deoarece Bill lua astfel de decizii singur. Aşa că l-am ascultat în timp ce se frămînta şi, uneori, mai strecuram cîte un comentariu sau o întrebare. Cînd m-a întrebat despre Madeleine, i-a spus că nu existase suporter mai înfocat al politicilor lui şi că îşi făcea meseria cu convingere. Am mai adăugat că numirea ei ar face multe fete şi femei să se mîndrească. N-am ştiut sigur pe cine va alege Bill pînă pe 5 decembrie 1996, cînd a chemat-o în cele din urmă pe Madeleine şi i-a cerut să fie secretar de Stat. Am fost încîntată. După ce numirea a fost făcută publică, am primit o notă de la Pamela Harriman, în care îmi scria: „Nu voi paria niciodată împotriva ta *sau* a lui Madeleine".

Madeleine a devenit prima femeie secretar de Stat din istorie şi, cel puţin în timpul mandatului ei, drepturile şi nevoile femeilor au fost incluse pe agenda de lucru a politicii externe din America. A făcut clar acest lucru în 1997, cînd a fost gazda sărbătoririi Zilei Internaţionale a Femeii în cadrul Departamentului de Stat. M-am simţit onorată să împărţim acelaşi podium atunci cînd am discutat despre importanţa drepturilor femeii pentru progresul global. Am protestat împotriva regimului barbar al talibanilor din Afghanistan. Consideram că Statele Unite n-ar trebui să recunoască guvernul lor, pentru că oprima femeile, iar companiile n-ar trebui să încheie contracte pentru construirea de conducte sau să facă orice alte investiţii de ordin comercial.

În timpul celei de-a doua ceremonii de învestire am fost mai relaxată şi m-am bucurat de evenimente, fără să mă îngrijorez că eram pe punctul de a adormi în picioare. De data aceasta, nu am mai trăit aceleaşi sentimente de emoţie şi teamă ca în 1993. Desigur, lumea noastră era cu totul alta acum. Am simţit că intru într-un nou capitol din viaţa mea, precum oţelul trecut prin foc: un pic mai aspru la margini, dar mai rezistent, mai flexibil. Cei patru ani de preşedinţie îl transformaseră pe Bill, dîndu-i o anumită gravitate care era evidentă pe faţă şi în priviri. Avea doar cincizeci de ani, dar părul îi era aproape alb şi, pentru prima oară în viaţă, îşi arăta vîrsta. Dar îşi mai păstra zîmbetul copilăresc, spiritul ascuţit şi optimismul contagios de care mă îndrăgostisem cu douăzeci şi cinci de ani în urmă. Încă mai simţeam cum mă aprind cînd intra în cameră şi încă mă mai trezeam admirîndu-i faţa frumoasă. Credeam

amîndoi, în continuare, în importanţa serviciului public şi fiecare era prietenul cel mai bun al celuilalt. Deşi avuseserăm problemele noastre, încă ne mai făceam unul pe celălalt să rîdem. Acest lucru îmi dădea certitudinea că puteam duce pînă la capăt încă un mandat la Casa Albă.

Nu mai eram aceeaşi persoană care purtase rochia albastru-violet în 1993. Nici nu mai intram în ea după bucatele pe care le mîncasem patru ani la Casa Albă. Şi nu numai că îmbătrînisem, dar şi părul se făcuse mai blond. Stilurile schimbătoare ale coafurilor mele încă se mai discutau în presă, dar aveam aprobarea redacţiei de modă. Mă împrietenisem cu designerul Oscar de la Renta şi cu strălucitoarea lui soţie, Annette, după ce ne-am întîlnit la prima recepţie Kennedy Center Honors, găzduită de Bill şi de mine la Casa Albă, în 1993. Eu purtam una dintre rochiile realizate de el, pe care o cumpărasem dintr-un magazin. A văzut-o cînd întîmpinam oaspeţii şi mi-a spus cît de flatat se simte şi şi-a oferit serviciile. Îmi plăceau la nebunie creaţiile lui elegante şi, pentru a doua rundă de baluri de învestire, mi-a creat o rochie extraordinară, brodată cu aur, şi o capă din satin. La ceremonia de depunere a jurămîntului am purtat unul dintre costumele sale făcut din lînă de culoarea coralului şi o haină asortată. Am renunţat la pălărie, sfidînd tradiţia şi urmînd sfatul lui Oscar. Singura critică pe care am primit-o în acea zi, în privinţa vestimentaţiei, a fost că am purtat o broşă la haină; fusese alegerea mea. Îmi plac broşele.

Dar şi eu am avut un comentariu de făcut. Chelsea a noastră, care mergea pe şaptesprezece ani, a coborît de la etaj într-o haină care îi venea pînă la jumătatea pulpei, iar eu nu mi-am dat seama ce avea pe dedesubt pînă n-am fost cu toţii gata de plecare. Zărisem cu coada ochiului o fustă scurtă şi am cerut să văd ce costum poartă. S-a deschis la haină şi fotograful Diane Walker, care se ocupa de culise pentru *Time,* mi-a surprins faţa. Era prea tîrziu ca Chelsea să se schimbe – şi poate că nici n-ar fi făcut-o, chiar dacă aş fi implorat-o. I s-a dat foarte multă atenţie în timpul paradei, cînd a defilat fără haină, dar ea a făcut semn din mînă, a zîmbit şi s-a descurcat, sigură pe sine şi cu aplomb. Mai devreme în aceeaşi zi, la prînzul de pe Capitoliu, avusese nevoie de toată stăpînirea de sine şi de tot simţul umorului.

Republicanii deţineau puterea în Congres, prin urmare ei au hotărît aranjarea scaunelor pentru prînzul tradiţional. Poate cineva a vrut să facă o glumă cînd m-a aşezat lîngă Newt Gingrich, iar pe Chelsea au pus-o între Tom DeLay, organizatorul republicanilor în Cameră, şi nonagenarul Strom Thurmond, senator din partea Carolinei de Sud. DeLay, care spusese tot felul de lucruri oribile la adresa tatălui lui Chelsea, se purta prietenos, iar ea răspundea la fel. A vorbit despre fiica lui care lucra în biroul său şi despre cît de important este să-ţi implici familia în viaţa publică. S-a oferit să facă împreună cu Chelsea un tur al Capitoliului.

Şi Strom Thurmond a conversat un pic:

– Ştii cum am reuşit să trăiesc atît de mult? a întrebat-o pe Chelsea.

Thurmond avea nouăzeci şi cinci de ani. Era cel mai bătrîn soldat care s-a paraşutat în spatele frontului din Normandia chiar înainte de ziua Z, şi fusese căsătorit cu două foste regine ale frumuseţii. În decursul a zece ani, de la şaizeci la şaptezeci de ani, concepuse patru copii.

– Flotări! Flotări într-o mînă! a sfătuit-o pe Chelsea. Şi niciodată să nu mănînci ceva mai mare decît un ou. Am mîncat şase mese pe zi, de mărimea unui ou.

Chelsea a dat din cap politicoasă şi şi-a ales salata. Se servea un alt fel de mîncare.

– Cred că eşti aproape la fel de drăguţă ca mama ta, i-a zis senatorul cu şarmul lui sudic, care îl făcuse faimos.

Pe la mijlocul mesei a spus, dus pe gînduri:

– Eşti la fel de drăguţă ca mama ta. Este cu adevărat drăguţă şi tu eşti drăguţă. Da. Eşti. Eşti la fel de drăguţă ca mama ta.

Cînd s-a servit desertul, Thurmond a spus:

– Cred că eşti mai drăguţă ca mama ta. Da. Şi dacă aş fi mai tînăr cu şaptezeci de ani, ţi-aş face curte.

Discuţia mea din timpul prînzului nu a fost la fel de vie precum cea a lui Chelsea. Newt Gingrich părea înfrînt. Nu am vorbit despre nimic special. „Ce mai face mama dumneavoastră?“ „Bine, mulţumesc. Dar a dumneavoastră?“ Fuseseră cîţiva ani grei pentru Gingrich.

Deşi fusese reales preşedinte al Camerei Reprezentanţilor, nu se mai bucura de popularitate naţională şi pierduse teren în Cameră. De asemenea, Comisia de etică îl acuzase de diverse greşeli. Acuzat că folosise, în mod necorespunzător, organizaţii scutite de taxe pentru finanţarea unei serii de conferinţe politice şi că, apoi, indusese în eroare comisia în ceea ce priveşte finanţarea, Gingrich a pretins că era o simplă greşeală şi l-a învinovăţit pe avocatul lui. Comisia descoperise că dăduse declaraţii false de treisprezece ori în timpul investigaţiei. A fost mustrat şi amendat. Mă îndoiam că probleme lui îl vor împiedica să prelungească investigaţiile Whitewater cît de mult putea. De fapt, n-am putut scăpa de teama care mă încerca de la prînz, din timpul ceremoniei de depunere a jurămîntului.

Ziua era înnorată şi rece, iar pe Capitoliu atmosfera se simţea şi mai rece. Conform tradiţiei, preşedintele Curţii Supreme se ocupă de jurămîntul fiecărui preşedinte, dar nici Bill, nici eu nu agream ideea de a trăi un moment atît de important alături de William Rehnquist, care ne dispreţuia pe noi şi politica noastră. La începutul carierei sale, cînd era secretar al judecătorului Robert Jackson de la Curtea Supremă, Rehnquist a scris un memoriu în care susţinea cu vehemenţă decizia prosegregaţie a Curţii Supreme din 1896, un caz numit *Plessy vs. Ferguson*, care a formulat doctrina „separat, dar egal“. El a aprobat în Texas o lege prin care doar albilor li se permitea să ia parte la alegerile primare. În 1952 el scria: „A sosit momentul pentru Curte să admită faptul că albilor din Sud nu le plac oamenii de culoare“. În 1964, conform mărturiilor sale, Rehnquist s-a ocupat de contestarea opţiunilor de vot ale alegătorilor de culoare din Arizona. În 1970, ca adjunct al procurorului general în administraţia Richard Nixon, a propus un amendament prin care să se limiteze şi să se împiedice aplicarea deciziei de dezagregare şcolilor din 1954, *Brown vs. Comisia de învăţămînt*. Din momentul în care fusese numit la curte de către Nixon în 1971, a încercat să dea înapoi progresele făcute de justiţie în privinţa problemelor rasiale şi – prin extensiune – şi pe cele făcute de ţară. De exemplu, a fost singurul care a votat în favoarea scutirii de taxe a Universităţii Bob Jones, care interzicea întîlnirile interrasiale şi care, pe baza acestei interdicţii, ducea o politică de expulzare. Nu a făcut eforturi să-şi ascundă relaţiile de prietenie cu mulţi dintre conservatorii care încercaseră să submineze autoritatea lui Bill ca preşedinte, încă de la prima învestire în funcţie. Aşa cum avea să afle lumea mai tîrziu din cazul *Bush vs. Gore,* perioada îndelungată petrecută în serviciul Curţii Supreme ca judecător nu i-a micşorat zelul ideologic sau partizan.

I-am sugerat lui Bill să-i ceară fie judecătorului Ruth Bader Ginsburg, fie judecătorului Stephen Breyer, să se ocupe de depunerea jurămîntului. Dar respectul lui Bill faţă de tradiţie a triumfat. În discursul său de învestire, Bill a vorbit de reconciliere şi a numit „discriminarea rasială“ drept „blestemul permanent al Americii“. El i-a îndemnat pe americani să „făurească noi legături care să îi unească“.

Cînd a sosit momentul, Chelsea şi cu mine am ţinut Biblia pe care Bill a pus mîna stîngă, în timp ce pe cea dreaptă a ridicat-o pentru jurămînt. După ce a jurat, a dat mîna cu judecătorul.

– Noroc, i-a urat Rehnquist, fără să zîmbească.

Ceva din tonul lui m-a făcut să cred că vom avea nevoie de noroc.

ÎN AFRICA

După ce soţul meu a jucat a doua oară golf cu Greg Norman, a trebuit să stea două luni în cîrje. Nu a căzut într-un denisipator şi nici nu a făcut vreo mişcare cu amplitudine mare – pur şi simplu a călcat greşit pe scara întunecată din faţa casei lui Norman, din Florida. A căzut pe spate şi şi-a rupt muşchii coapsei drepte într-o proporţie de 90%. Era chiar după ora unu noaptea, vinerea, pe 14 martie 1997. În drum spre spital, m-a sunat să-mi spună ce păţise. Îl durea cumplit, dar încerca, aşa cum spunea el, „să pun în faţă piciorul zdravăn". M-am bucurat că îşi păstrase simţul umorului, dar eram îngrijorată. Singura lui preocupare era să se întoarcă la Casa Albă, apoi să zboare la Helsinki, în Finlanda, pentru o întîlnire planificată de multă vreme cu Boris Elţîn pentru miercurea care urma – indiferent de ce spuneau medicii. Am sunat-o pe doctoriţa Connie Mariano, directorul clinicii Casei Albe şi medicul preşedintelui, pentru a-i cere părerea. Mi-a spus că Bill va avea nevoie de operaţie, dar că nu era nici o problemă să se întoarcă din Florida şi să fie operat la Washington.

M-am întîlnit cu Air Force One la Baza Andrews, vineri dimineaţa, şi am privit de pe pistă cum un grup de agenţi din Serviciul Secret îmi cărau soţul din avion. L-au pus pe un scaun cu rotile într-un lift hidraulic portabil şi l-au coborît pe pămînt. Am venit cu Bill cu maşina pînă la Spitalul Naval Bethesda, unde a fost operat la picior. Bill era vesel, în ciuda durerii crîncene, şi încă dornic să

plece la Helsinki. I-am cerut să aştepte pînă cînd vom şti cum a decurs operaţia, dar el decisese deja că va fi în regulă. Bill îmi aminteşte adesea de băiatul care sapă într-un grajd plin de bălegar. Dacă îl întreabă cineva de ce face asta, el răspunde:

– Cu tot bălegarul de aici, trebuie să fie şi un ponei pe undeva.

A refuzat să i se facă anestezie generală şi să ia calmante deoarece, ca preşedinte, trebuia să fie de veghe zi şi noapte. Asta era o problemă. Operaţia de care avea nevoie pentru a-i prinde muşchii pe tendoane pînă la rotulă era dureroasă şi necesita migală. Dacă ar fi fost anesteziat complet, conform amendamentului 25 al Constituţiei, ar fi trebuit să cedeze temporar puterea vicepreşedintelui. Acest lucru se întîmplase ultima oară în 1985, cînd preşedintele Reagan a fost operat de cancer la colon. Bill era hotărît să nu ceară predarea temporară a puterii. Întîlnirea cu Elţîn avea ca temă expansiunea NATO, căreia rușii i se opuneau cu vehemenţă. Bill nu voia să alimenteze presa cu articole în care să se vorbească despre slăbiciunea sau vulnerabilitatea sa. A optat pentru o anestezie locală şi a vorbit cu doctorii despre muzica lui Lyle Lovett, care constituia muzica de fond în sala de operaţii, în timp ce chirurgul ortoped şi echipa sa făceau găuri în rotula lui, prindeau muşchii, apoi coseau capetele de părţile neafectate.

În timpul operaţiei, am aşteptat cu nerăbdare într-o rezervă specială pentru preşedinte şi familia lui. După orele de şcoală a venit şi Chelsea. Familia noastră a fost binecuvîntată cu o sănătate bună. O singură dată am fost internată în spital: cînd am născut. În afară de problemele lui Bill cu sinusurile, dar pe care oricum le rezolvase prin tratament ambulatoriu, la începutul anilor ’80, şi de operaţia de amigdalită a lui Chelsea de mai tîrziu, nici unul dintre noi nu fusese operat.

În cele din urmă, după trei ore de operaţie, Bill a fost transportat în rezervă la 4.43 după-amiaza. Era palid şi epuizat, dar cu moralul ridicat, deoarece doctoriţa Mariano şi chirurgul ne-au spus că operaţia reuşise şi existau şanse mari pentru o refacere completă.

Chelsea şi cu mine ne uitaserăm la un film cu Cary Grant, iar primele cuvinte ale lui Bill au fost:

– Pe ce canal e turneul de baschet?

Am schimbat canalul la meciul din March Madness.

În afară de echipa Razorbacks, Bill nu mai voia să vorbească decît de călătoria lui în Finlanda. Doctoriţa Mariano şi chirurgii mi-au explicat care sînt riscurile la care se expune întreprinzînd o călătorie lungă cu avionul şi mi-au cerut să-l conving să nu plece. Am spus că voi încerca, atîta vreme cît de asta depindea sănătatea lui, dar mă îndoiam că voi reuşi. L-am sunat pe Sandy Berger, consilierul pe probleme de securitate naţională al lui Bill, care, împreună cu soţia sa, Susan, ne erau prieteni din anii '70. Sandy stăpîneşte bine problemele şi are abilitatea de a tria faptele şi argumentele cînd îi oferă preşedintelui opţiuni pe care să le ia în seamă. El m-a încurajat în munca mea de peste ocean şi credea că dezvoltarea şi problemele drepturilor omului erau elemente-cheie pe agenda politică a oricărei ţări. A explicat importanţa călătoriei lui Bill la Helsinki şi de ce spera el că Bill se va putea duce, dar a recunoscut că nu ar trebui să meargă dacă medicii îi interzic. I-am transmis lui Bill mesajul lui Sandy: „ar trebui să se conformeze celor spuse de medici".

– Ei bine, n-am s-o fac, a spus Bill. O să mă duc.

Am sunat-o pe doctoriţa Mariano, avîndu-l pe Bill lîngă mine.

– Uitaţi, vrea să se ducă la Helsinki. Aşa că va trebui să găsim o modalitate de a-l duce şi aduce înapoi în siguranţă.

– Dar nu poate călători atîta vreme cu avionul, a protestat ea. Pot apărea cheaguri de sînge.

Mi-am privit soţul care fremăta de nerăbdare şi mi-am dat seama că *oricum* ar fi plecat.

– Ce spun? a întrebat.

– Nu poate veni Elţîn aici?

– Nu, trebuie să mă duc.

– Se duce la Helsinki, i-am spus doctoriţei Mariano. Aveţi grijă să nu facă cheaguri.

– Va trebui să-l împachetăm în gheaţă.

– Atunci împachetaţi-l!

Doctoriţa Mariano a fost înduplecată în cele din urmă şi a început să adune o echipă medicală pentru zborul în Finlanda.

Chelsea şi cu mine am plecat de la spital puţin mai tîrziu pentru ca ea să se pregătească pentru Balul Operei din Viena, organizat de ambasada Austriei. Luase lecţii de vals, iar tatăl ei insistase să meargă. Sîmbătă m-am întors la spital după ce am făcut un tur al locuinţei prezidenţiale, încercînd să identific posibilele obstacole pentru un scaun cu rotile sau pentru mersul în cîrje. Ajutată de un terapeut de la Marină, am întocmit o listă cu ceea ce trebuia făcut înainte de întoarcerea lui Bill acasă: trebuiau întinse covoare şi sfori, trebuia instalată o balustradă la duş, mobila trebuia mutată. Acest exerciţiu m-a făcut să îmi dau seama cum e viaţa pentru cei în scaun cu rotile, inclusiv pentru un fost ocupant al Casei Albe, Franklin Delano Roosevelt.

Duminică, Bill a sosit la Casa Albă într-o maşină mare în care intrase pe scaunul cu rotile; ţinea piciorul întins înainte. A mers direct în pat, dar, în loc să se culce, a înghiţit Tylenol şi s-a uitat la televizor la finalele de baschet.

Sîmbătă urma să plec cu Chelsea în Africa. M-am gîndit că ar trebui să anulez călătoria şi să-l însoţesc pe Bill la Helsinki sau, cel puţin, să amîn plecarea noastră pînă după a lui. Nici nu a vrut să audă. Dacă ne schimbam planurile, i-am fi făcut pe unii să creadă că operaţia nu reuşise. Am recurs la un compromis: Bill va pleca la Helsinki, aşa cum fusese stabilit, iar Chelsea şi cu mine vom pleca în Africa duminică, adică o zi mai tîrziu.

În afară de jurnaliştii şi de fotografii care mă însoţeau în mod obişnuit, revista *Vogue* a trimis-o pe mult apreciata fotografă Annie Leibovitz să facă o cronică a călătoriei noastre. Deşi vestită pentru portretele pe care le făcuse celebrităţilor, ea urma să prindă frumuseţea africanilor şi a peisajului locuit de ei. Fusesem de acord să scriu articolul care însoţea fotografiile lui Leibovitz şi voiam să pun

în lumină eforturile africanilor înşişi sprijiniţi de administraţia americană şi de instituţiile private de caritate, să vorbesc despre drepturile femeii, să susţin democraţia şi să îi încurajez pe americani să afle mai multe despre Africa. Importanţa acestui ultim obiectiv a fost pusă în lumină cînd un ziarist m-a întrebat înainte de călătorie: „Care este capitala Africii?“

Mă bucuram că şi Chelsea mă însoţea. Prezenţa ei trimitea un mesaj în acele regiuni în care nevoile şi abilităţile tinerelor fete erau adesea trecute cu vederea: preşedintele Statelor Unite are o fiică despre care consideră că merită educaţia şi îngrijirea medicală necesare pentru a-şi atinge potenţialul cu care a fost înzestrată.

Ne-am oprit mai întîi în Senegal, teritoriu ancestral a milioane de americani vînduţi ca sclavi prin Insula Goree, dincolo de coasta Dakarului, capitala senegaleză. În micul fort în care erau ţinuţi sclavii, încă mai erau lanţuri pe pereţii mucegăiţi ai celulelor, dovezi clare ale răutăţii umane. Pe aici erau duşi cei nevinovaţi, luaţi din sînul familiilor, reduşi la statutul de sclavi şi trecuţi prin Poarta Fără Întoarcere, depuşi pe plajă şi îmbarcaţi în şalupe pentru a fi transportaţi pînă la corăbiile ancorate în larg. Am închis ochii şi am respirat aerul umed cu miros de vechi, imaginîndu-mi disperarea ce m-ar cuprinde dacă eu sau fiica mea am fi răpite şi transformate în sclave.

Mai tîrziu am aflat despre eforturile de eliminare a unei practici rituale pe care o consider o altă formă de sclavie – mutilarea genitală a femeii. În satul Saam Njaay, la o oră şi jumătate de Dakar, se pregătea o revoluţie în viaţa şi sănătatea femeilor. Molly Melching, fostă voluntară în Peace Corps, stătuse în Senegal pentru cofinanţarea Tostan, o organizaţie non-guvernamentală inovatoare, care iniţia afaceri mici şi proiecte educaţionale la sate. În urma activităţilor Tostan, femeile au început să vorbească despre durerile şi efectele grave asupra sănătăţii – inclusiv moartea – provocate de practica veche de tăiere a organelor genitale ale fetelor înainte de pubertate. După ce Totsan a organizat o discuţie cu întregul sat, toţi locuitorii au votat pentru stoparea acestei practici. Liderii bărbaţi

din sat au mers şi în alte sate şi au explicat care erau efectele negative produse de această practică; şi locuitorii din acele sate au votat pentru interzicerea ei. Mişcarea s-a extins, iar liderii ei i-au cerut preşedintelui Abdou Diouf să scoată această practică în afara legii în toată ţara. La întîlnirea cu preşedintele Diouf, am lăudat această mişcare şi am încurajat cererea oamenilor de a aproba legislaţia necesară pentru interzicerea practicii. Am trimis şi o scrisoare de sprijin organizaţiei Tostan şi au folosit-o în campania lor. Legea a fost votată un an mai tîrziu, dar a fost greu de pus în practică. Practicile rituale adînc împămîntenite sînt greu de schimbat.

Acest exemplu de acţiune populară pentru îmbunătăţirea vieţii oamenilor mi-a dat speranţă în timpul călătoriei noastre în Africa de Sud, simbolul schimbărilor de pe continent. Nelson Mandela a fost unul dintre liderii schimbării. Altul a fost arhiepiscopul Desmond Tutu, cel care a vorbit în numele mişcării antiapartheid şi l-a inspirat pe Mandela în înfiinţarea Comisiei pentru adevăr şi reconciliere. M-am întîlnit cu episcopul Tutu şi cu membri ai Comisiei la Cape Town, într-o sală de conferinţe obişnuită, în care se luau mărturii ale victimelor şi ale autorilor violenţelor, ca modalitate de prezentare a adevărului şi de încurajare a reconcilierii între rase, după generaţii de nedreptate şi brutalitate. Mandela şi Tutu au înţeles importanţa instituţionalizării iertării. Prin procesul iniţiat de ei, cei care comiseseră crime puteau păşi în faţă şi mărturisi, primind în schimb amnistierea. În felul acesta victimele puteau primi răspunsuri la întrebările lor. Aşa cum a spus una dintre victime: „Vreau să iert, dar am nevoie să ştiu pe cine şi de ce să iert“.

Mandela a dat un exemplu de iertare. Cînd ne-a condus, pe Chelsea şi pe mine, să vizităm închisoarea de pe Insula Robben, în care stătuse timp de optsprezece ani, ne-a explicat că a avut la dispoziţie ani întregi să se gîndească ce va face cînd va ieşi de acolo. A trecut prin propriul proces de adevăr şi de reconciliere, care l-a condus la afirmaţia pe care a făcut-o la intrarea sa în funcţie, cînd i-a prezentat pe trei dintre foştii săi temniceri. Iertarea nu e uşoară,

oriunde şi oricînd. Pierderea vieţii sau a libertăţii este întotdeauna dureroasă, cu atît mai mult dacă rezultă din ceea ce Dr. Martin Luther King a numit „pîinea uscată a urii“. Pentru cei mai mulţi dintre noi, bieţi muritori, este mai uşor să dorim să punem capăt vechilor socoteli decît să iertăm. Mandela a arătat lumii cum să ierte şi să meargă mai departe.

Ca tot restul continentului, Africa de Sud încă se mai lupta cu sărăcia, cu crimele, cu boala, dar eram încurajată de speranţa ce strălucea pe feţele elevilor – de la copiii în uniforme care învăţau limba engleză într-o clasă din Soweto (mulţumită, în parte, unui proiect USAID), pînă la oamenii de ştiinţă şi poeţii în devenire de la Universitatea din Cape Town. Cînd am ţinut un discurs pe o pajişte prăfuită la marginea oraşului, am întîlnit femei care clădeau un viitor mai bun pentru ele şi pentru copiii lor. Cu feţele pictate în culori rituale, cu vocile reunite într-un cîntec, împingeau roabe, vărsau beton şi amestecau vopseaua pentru noile lor locuinţe. Înainte stătuseră în condiţii deplorabile; acum formaseră asociaţii de locuit şi de creditare, luînd ca model Asociaţia femeilor, pe care o vizitasem în India. Din economii îşi cumpăraseră lopeţi, vopsea şi ciment şi învăţaseră cum să toarne fundaţii; în felul acesta au format propria comunitate. Cînd le-am vizitat împreună cu Chelsea, construiseră deja optsprezece case; cînd am venit cu Bill, un an mai tîrziu, aveau gata o sută patru. Mi-a plăcut foarte mult un vers dintr-un cîntec al lor; tradus, sună cam aşa: „putere, bani şi cunoaştere – nu putem face nimic fără ele“. Un sfat bun pentru femeile din întreaga lume.

Am plecat din Africa de Sud conştientă de experienţele dureroase prin care trecuseră liderii ei, dar optimistă în ceea ce privea viitorul. Însă în Zimbabwe, ţară vecină Africii de Sud, am găsit o conducere care reteza aripile oricărei promisiuni de mai bine. Robert Mugabe, şeful statului din 1980, cînd ţara şi-a cîştigat independenţa, devenise din ce în ce mai autocrat şi ostil duşmanilor de dinainte. A vorbit puţin în timpul vizitei mele la reşedinţa prezidenţială din capitala Harare. Era foarte atent la tînăra sa soţie,

Grace, în timp ce discutam cu ea, şi izbucnea în rîs din cînd în cînd, fără vreun motiv. Am crezut că era instabil mintal şi periculos; speram că va abdica de la putere. Părerea mea a fost confirmată în ultimii ani, cînd Mugabe a reprimat opoziţia politică şi a aprobat o campanie de teroare care să-i alunge pe fermierii albi de pe pămînturile lor şi să îi intimideze pe negrii care ar fi vrut să-l răstoarne de la putere. Şi-a condus ţara la haos şi la foamete.

M-am întîlnit mai tîrziu cu un grup de femei implicate în politică la o galerie de artă din Harare. Ele mi-au descris discrepanţele dintre drepturile de care beneficiau pe hîrtie şi vechile obiceiuri şi atitudini care dominau. Mi-au povestit despre femei bătute de soţii lor pentru că aveau „comportări rele“ sau purtau pantaloni. O femeie a sintetizat problemele lor într-o singură frază: „Atîta vreme cît legea le permite bărbaţilor să aibă două neveste, dar femeilor le interzice să aibă doi bărbaţi, nu ai de-a face cu realitatea“.

Am plecat din Harare demoralizată de proasta calitate a serviciilor pentru populaţie şi de eşecurile unui lider care deţinuse prea mult timp puterea. Dar moralul mi-a crescut în următorul punct al călătoriei mele, cascada Victoria, unde rîul Zambezi se prăbuşeşte într-un defileu magnific. Chelsea şi cu mine am mers prin ceaţa care se ridica din apa ce cădea, pentru ca apoi să se transforme într-un curcubeu sclipitor în soarele de dimineaţă. Frumuseţea Africii îţi taie respiraţia; resursele naturale trebuie protejate concomitent cu extinderea posibilităţilor economice ale oamenilor. Dar acest lucru nu este uşor de realizat, aşa cum am aflat în timpul vizitei în Tanzania, o ţară întinsă din estul Africii, formată în 1964 din două foste colonii ale căror nume m-au fermecat în copilărie: Tanganica şi Zanzibar. În capitală, Dar es Salaam, m-am întîlnit cu preşedintele Benjamin Mkapa, fost jurnalist, o persoană veselă, care se străduise să dezvolte o economie naţională bazată pe resursele naturale ale ţării şi pe poziţia geografică strategică la Oceanul Indian. Cu aprobarea deplină din partea soţiei sale, Anna Mkapa, şi a femeilor-miniştri care au participat la întîlnirea noastră, l-am

încurajat pe preşedinte să elimine legile care interziceau femeilor să aibă şi să moştenească proprietate – restricţii injuste care diminuau potenţialul economic al unei jumătăţi din populaţia ţării. În 1999, Tanzania a aprobat legea terenurilor şi legea satului, care anulau şi înlocuiau legile ce discriminau drepturile femeilor.

Tanzania are şi un rol important în instaurarea şi menţinerea păcii în Africa Centrală. În Arusha, am vizitat Tribunalul Penal Internaţional pentru Rwanda, care investiga genocidele. Succesul acestui tribunal, care are puterea să-i pedepsească pe criminalii de război, este foarte important pentru toţi africanii, dar mai ales pentru femei şi copii, care sînt adesea primele victime ale luptelor de stradă. În Rwanda, violurile se petreceau la scară largă; erau arme tactice în violenţa genocidă care s-a dezlănţuit acolo, în 1994. La Kampala, Uganda, m-am întîlnit cu o delegaţie din partea unor femei din Rwanda ale căror voci blînde vorbeau despre ororile prin care trecuseră. O tînără mi-a descris cum, după ce fusese atacată cu un cuţit, a încercat să-şi reprindă braţul parţial sfîrtecat cu un cordon, în timp ce căuta în zadar îngrijire medicală. După ce s-a infectat, şi-a tăiat singură braţul. Femeile mi-au dat un album de fotografii care înfăţişau oase, cranii, supravieţuitori năuciţi şi copii orfani. Abia am putu să mă uit la ele. Îmi pare foarte rău de eşecul omenirii, inclusiv al administraţiei soţului meu, în încercarea de a pune capăt genocidului.

Uganda era memorabilă din alte motive. În faţa epidemiei africane de SIDA, guvernul Ugandei a luat o măsură de prevenire a răspîndirii virusului HIV, printr-o campanie de intervenţie şi de educaţie. Consecinţele acestei maladii endemice au fost şi sînt resimţite cel mai mult în Africa subsahariană, o regiune în care se înregistrează peste 70% dintre cazurile mondiale de SIDA. Nici un segment al societăţii nu a scăpat neatins. În unele dintre ţările cu cele mai multe cazuri, cum este Uganda, mortalitatea infantilă a atins cote alarmante la sfîrşitul anilor '90, iar speranţa de viaţă a scăzut. Economiile au suferit de pe urma scăderii forţei de muncă şi

a sistemului sanitar supraîncărcat. În timpul administraţiei lui Bill, Statele Unite şi-au triplat în doar doi ani fondurile pentru programele internaţionale de prevenire şi de tratament şi pentru infrastructura de sănătate. USAID a sporit distribuirea de prezervative, ajungînd la un miliard în toată lumea, iar Statele Unite au colaborat cu alte ţări la crearea şi finanţarea unui parteneriat mondial care să dezvolte strategii coordonate de luptă împotriva bolii. Cunoscînd nevoile urgente ale Africii, Bill a semnat o ordonanţă pentru a face mai accesibile medicamentele şi tehnologia necesare în cazurile de SIDA din ţările africane subsahariene. Peace Corps a pregătit 2 400 de voluntari pentru a fi instructori SIDA.

Cu ajutorul USAID a fost înfiinţat la Kampala un centru de consiliere şi de testare anonimă. Pe drumul de la aeroport la Entebbe, am văzut panouri cu abc-ul prevenirii îmbolnăvirii de SIDA: „Înfrînează-te, Fii fidel sau Foloseşte prezervativul". Campania era condusă de preşedintele charismatic al Ugandei, Yoweri Museveni, care credea în confruntarea cu problemele ignorate atîta vreme pe întregul continent. În aceeaşi măsură s-a implicat în campanie şi soţia sa, Janet, participant activ la viaţa politică a ţării. Cînd am ajutat la deschiderea Centrului Informaţional SIDA, am aflat de la un doctor american de acolo că practica de testare şi de furnizare a rezultatelor în aceeaşi zi, iniţiată la clinică, era folosită şi în Statele Unite. Asistenţa pe care o ofeream peste hotare ajuta la avansarea cercetărilor pentru un vaccin şi o modalitate de vindecare în Uganda, dar din asta beneficiau şi Statele Unite.

Nu există problemă mai delicată în Africa decît stoparea conflictelor – tribale, religioase, naţionale – care distrug vieţi şi împiedică dezvoltarea pe toate planurile. Eritrea este cea mai nouă naţiune din Africa, o democraţie apărută în urma unui război civil de independenţă de treizeci de ani, desfăşurat cu Etiopia, unde femeile au luptat cot la cot cu bărbaţii. Cînd am coborît din avion la Asmara, am văzut un steag roşu, alb şi albastru pe care scria: „DA, CHIAR ESTE NEVOIE DE UN SAT". Femei îmbrăcate în rochii viu colorate m-au

întîmpinat, aruncînd în mine cu floricele de porumb, o practică de întîmpinare menită să-i protejeze pe vizitatori de forţele rele şi să le aducă noroc. Pe drumul de la aeroport am întîlnit un alt panou mare pe care scria: „BINE AI VENIT, SORĂ!“

Preşedintele din Eritrea, Isaias Afwerki, şi soţia sa, Saba Haile, o fostă luptătoare pentru libertate, locuiau în casa lor mică, proprietate personală, dar m-au primit la palatul prezidenţial. În timp ce asistam la o reprezentaţie a dansatorilor populari în curtea construită de italieni în vremea ocupaţiei coloniale, l-am întrebat pe preşedintele Afwerki, care renunţase la studiile universitare pentru a lupta în mişcarea de rezistenţă, dacă avusese vreodată timp să danseze în cursul lungului lor război.

– Desigur, a replicat el. Dansam ca să ne amintim de vremurile bune de dinaintea războiului.

La sfîrşitul lui mai 1998, a izbucnit din nou conflictul între Etiopia şi Eritrea privind frontiera. Mii de oameni au fost ucişi, iar promisiunea de pace era amînată în mod tragic pentru ambele popoare. Bill i-a trimis în regiune pe Tony Lake, fostul său consilier pe probleme de securitate naţională, şi pe Susan Rice, secretar de Stat adjunct pentru problemele Africii. În cele din urmă, administraţia Clinton a ajutat la mijlocirea unui acord de pace. Acum sper ca potenţialul pentru un viitor mai bun, pe care l-am văzut acolo – alături de floricele de porumb şi de dans –, să se realizeze în ambele ţări.

La întoarcerea din Africa, Chelsea şi cu mine i-am povestit lui Bill aventurile noastre. *Summit*-ul său cu Boris Elţîn fusese fructuos, dar nu la fel de edificator şi exotic precum excursia noastră. Piciorul lui Bill se vindeca, dar el încă mai şchiopăta în cîrje prin Casa Albă. Opoziţia republicană nu era dispusă să-i acorde timp pentru vindecare. Cu o lună în urmă, în februarie 1997, cariera de procuror a lui Kenneth Starr luase o întorsătură ciudată, cînd anunţase că demisionează din funcţia de procuror independent pentru a o accepta pe cea de decan al Facultăţii de Drept din cadrul Universităţii Pepperdine şi de director al noii Şcoli de Politică Publică. Dar strategia

de renunţare a lui Starr a eşuat cînd aripa dreaptă i-a interzis să părăsească investigaţia înainte să găsească ceva care să ne incrimineze. În aceeaşi vreme, nişte ziarişti au descoperit un fir ce îl lega pe procurorul independent, care pretindea să fie imparţial, de unul dintre patronii săi partizani convinşi. S-a dovedit că decanatul lui Starr era însoţit de un cadou generos din partea lui Richard Mellon Scaife, membru în consiliul de conducere al Universităţii Pepperdine. La cîteva zile, Starr a cedat presiunilor de dreapta şi s-a răzgîndit: nu a mai acceptat noua funcţie. A anunţat că va rămîne procuror independent pînă îşi va duce sarcinile la îndeplinire.

Nu ştiu dacă ne-ar fi fost mai bine cu sau fără Starr, dar o consecinţă a rămînerii lui a fost un efort mai disperat de a găsi ceva care să justifice continuarea investigaţiilor. David Kendall, care monitoriza presa în legătură cu Whitewater, a remarcat o creştere a poveştilor care plecau din biroul lui Starr. Ziarele scriau că anchetatorii reanalizau „surse“ din Arkansas, precum gărzile de corp, pentru a examina viaţa personală a preşedintelui. Între timp, Jim McDougal făcuse o înţelegere cu procurorii săi pentru reducerea sentinţei. Era nerăbdător să acorde interviuri şi şi-a schimbat declaraţia, încercînd iar să ne implice, pe Bill şi pe mine, în schemele sale. Fosta sa soţie, Susan, suferea în închisoare, pentru că refuzase să depună mărturie în legătură cu Whitewater, susţinînd că totul este o capcană pentru a o acuza de sperjur deoarece dezvăluise adevărul. Oricine crede că procurorii nu pot abuza de sistemul de justiţie american ar trebui să citească cartea lui Susan, *The Woman Who Wouldn't Talk: Why I refused to Testify Against the Clintons and What I Learned in Jail*.[1] Este o povestire cutremurătoare despre abuzul suferit din cauza oamenilor lui Starr şi o dovadă că protejarea libertăţii noastre depinde de garantarea legii pentru fiecare.

---

[1] *„Femeia care nu vrea să vorbească: de ce am refuzat să depun mărturie împotriva soţilor Clinton şi ce am învăţat în închisoare.“*

Starr şi membrii echipei lui păreau să lase să transpire mărturii secrete, lucru care era împotriva legii. Într-un articol din *New York Times Magazine* de pe 1 iunie 1997, Starr punea sub semnul întrebării sinceritatea mea şi făcea aluzii la o posibilă acuzaţie de obstrucţionare a justiţiei. Pentru David Kendall aceasta a fost picătura care a umplut paharul: a considerat că sosise momentul pentru contraofensivă. A scris o scrisoare, cu care Bill şi cu mine am fost de acord, în care îl acuza pe Starr de declanşarea unei campanii de „scurgere de informaţii şi de defăimare" în presă. Trei foşti procurori speciali, inclusiv fostul procuror conservator republican al Statelor Unite, au fost de acord în mod public cu Kendall că purtarea procurorului independent era ruşinoasă. Dar războiul public a continuat.

Între timp, procesul de hărţuire sexuală intentat de Paula Jones a ajuns în a doua fază. În ianuarie, Bob Bennett, avocatul lui Bill în acest proces, susţinuse în faţa Curţii Supreme a Statelor Unite că un preşedinte n-ar trebui constrîns să se apere în procese civile atîta vreme cît era în funcţie. Dacă acest lucru era permis, orice preşedinte putea fi implicat în procese intentate de inamicii politici sau de amatorii de publicitate, lucru care ar fi împiedicat îndeplinirea corectă a sarcinilor sale de şef al executivului. Dar pe 27 mai 1997, toţi cei nouă judecători au fost de acord că privilegiul preşedintelui nu se aplica şi la procese civile, iar cazul *Jones vs. Clinton* putea continua. Am considerat că era o decizie incorectă şi o invitaţie deschisă pentru inamicii politici să-l dea în judecată pe preşedinte.

Chelsea a ales să meargă la Stanford, la 3 000 de mile depărtare, iar eu priveam cu un nod în stomac absolvirea liceului şi plecarea ei la colegiu. Am încercat să nu-mi exteriorizez sentimentele, de teamă să nu-i stric acest moment plăcut din viaţă. M-am consolat petrecînd cu ea cît de mult timp puteam şi m-am alăturat altor mame care sufereau de această despărţire iminentă, în timpul unei luni de pregătiri intense pentru sărbătoarea Sidwell Friends: spectacolul mamă-fiică. Mamele fiicelor de la Sidwell sînt încurajate să ia parte la o seară cu scenete vesele pe seama absolvenţilor. Am făcut echipă cu mamele prietenelor lui Chelsea pentru o scenetă în care fiecare dintre noi juca rolul fiicei sale. Rolul meu presupunea multe piruete, ca o balerină, şi convorbiri telefonice în care făceam planuri unde să ieşim în oraş. În prima scenetă trebuia să ne înfăşurăm în nişte cearşafuri, ca nişte togi, şi să cîntăm *I Believe I Can Fly.* Am reuşit să găsesc actriţa de două parale din mine, dar, din fericire pentru Chelsea, vocea mea a fost acoperită de a celorlalte mame în timpul numărului muzical de deschidere.

Ceremonia de absolvire a promoţiei 1997 de la Sidwell Friends nu a avut nimic special faţă de cele din alţi ani, cu excepţia faptului că discursul de deschidere a fost rostit de preşedintele Statelor Unite. Cuvintele sale m-au făcut să lăcrimez atunci cînd le-a atras atenţia absolvenţilor asupra faptului că părinţii lor pot „părea puţin trişti sau se pot comporta mai ciudat. Vedeţi, astăzi ne amintim de prima voastră zi de şcoală şi de toate succesele voastre şi de eforturile făcute de atunci. Deşi v-am crescut pentru a ajunge în acest moment al despărţirii şi sîntem foarte mîndri de voi, o părticică din noi tînjeşte să vă mai ţină în braţe, ca atunci cînd abia făceaţi primii paşi, şi să vă mai citească încă o dată poveşti". Cînd ne-am întors de la ceremonie, tot personalul de la Casa Albă se strînsese într-un salon pentru a o felicita pe Chelsea. Toată lumea a primit o bucată din tortul de absolvire, făcut de Roland Mesnier şi modelat în formă de carte deschisă. Aceşti oameni o cunoscuseră pe Chelsea de cînd era mică; a crescut şi a înflorit sub ochii lor.

VOCI IMPORTANTE

În pragul verii, administraţia se pregătea pentru trei proiecte importante: negocierea bugetului cu Congresul, organizarea unui *summit* economic la Denver, Colorado, şi organizarea unei întîlniri la nivel înalt la Madrid, pe tema expansiunii NATO.

Una dintre cele mai importante lecţii pe care le-am învăţat ca Primă Doamnă a fost că afacerile de stat şi politica ţării depind de relaţiile personale dintre lideri. Chiar şi ţări cu ideologii diferite pot ajunge la înţelegeri şi pot forma alianţe dacă liderii lor se cunosc şi au încredere unul în celălalt. Dar acest tip de diplomaţie necesită relaţii continue şi dialog neprotocolar între lideri; acesta este unul dintre motivele pentru care preşedintele, vicepreşedintele şi cu mine am făcut excursii frecvente peste ocean.

Summit-ul G-7, întîlnirea anuală a ţărilor cel mai puternic industrializate – SUA, Marea Britanie, Franţa, Germania, Japonia, Italia şi Canada – a devenit din ce în ce mai mult atît un forum politic, cît şi unul economic. Rusia fusese invitată la *summit*-urile G-7 anterioare, dar, începînd cu 1997, cînd Statele Unite au găzduit întîlnirea din Denver, Boris Elţîn pleda pentru includerea ţării sale ca membru cu drepturi depline. Ministerele de Finanţe din cîteva state membre s-au opus acestei schimbări, pe motivul că Rusia avea o economie încă slabă, dependentă de Grupul celor 7 şi de instituţiile financiare internaţionale de ajutor şi, cel mai adesea, se opunea reformelor necesare pentru o prosperitate de durată. Dar Bill şi colegii săi au considerat

că era important să-l ajute pe Elţîn, transmiţînd astfel un mesaj important poporului rus despre avantajele cooperării cu Statele Unite, Europa şi Japonia. Aşa că Rusia a fost invitată, iar întrunirea din iunie de la Denver a fost imediat numită „*summit*-ul celor 8“, ulterior devenind şi oficial G-8.

Bill era hotărît să-l aducă pe Elţîn printre liderii mondiali. Strategia era să crească popularitatea lui Elţîn în Rusia, pentru că el era perceput drept speranţa de democraţie a Rusiei, şi să-i determine pe ruşi să accepte expansiunea NATO în estul Europei. Madeleine Albright şi Strobe Talbott, secretar de Stat adjunct şi expert în problemele cu Rusia, erau principalii arhitecţi ai acestui demers al administraţiei. Madeleine a lucrat fără întrerupere pentru a pune Moscova pe orbita vestică; acest lucru i-a atras o poreclă din partea ruşilor: „Madame Steel“[1].

La începutul mandatului lui Bill, am întrebat ce valoare au vizitele de stat în care bărbaţii se închideau la întîlniri şi la discuţii, iar soţiile erau conduse să viziteze obiective turistice. Acum mi-am dat seama că, fiind în relaţii bune cu soţiile şefilor de stat, am ajutat la realizarea unor convorbiri productive între aceştia. Multe dintre ele erau companii plăcute, unele devenindu-mi chiar bune prietene.

La Denver, le-am invitat pe soţiile preşedinţilor într-o călătorie cu trenul pînă în staţiunea de schi Winter Park, pentru a lua masa de prînz într-un restaurant din care se vedeau crestele Munţilor Stîncoşi din Colorado. Deşi abia începeam să o cunosc pe Cherie Blair, soţia proaspătului prim-minstru al Marii Britanii, Tony Blair, o plăceam foarte mult. Pe celelalte le cunoşteam de la întîlnirile anterioare şi eram emoţionată să o văd pe Naina Elţîn evoluînd în rolul ei de la prima noastră întîlnire, la Tokio, în 1993. Fusese inginer constructor şi lucrase în reţeaua hidrologică pentru ca, apoi, să intre în apele schimbătoare ale politicii ruse. De la început a fost originală şi hotărîtă în ce priveşte problemele copiilor şi nevoile de îngrijire medicală. În 1995, am ajutat-o să găsească o

[1] „Doamna de fier“ (n.tr.).

donaţie pentru o formulă de nutriţie de care Rusia avea nevoie pentru tratarea copiilor suferinzi de fenilketonurie, o boală ereditară ce afectează sistemul nervos central.

Aline Chrétien, al cărei soţ, Jean, fusese ales prim-minstru al Canadei în 1993, era inteligentă, cu un simţ de observaţie foarte dezvoltat şi elegantă. Am fost impresionată de autodisciplina ei şi de dorinţa de a face faţă noilor provocări. În timpul celor opt ani în care ne-am văzut, a studiat pianul şi a exersat mereu. Ştia să se şi distreze. Ne simţisem foarte bine patinînd împreună pe canalele îngheţate din jurul oraşului Ottawa, în 1995. Kamiko Hashimoto, plină de viaţă şi curioasă, mi-a lăsat o impresia extraordinară. Flavia Prodi din Italia, profesoară serioasă şi preocupată, a încercat să explice politica italiană, care părea să se schimbe mereu, în vreme ce societatea şi cultura italiană rămîneau nemodificate, indiferent cine conducea ţara.

În timp ce trenul înainta prin peisajul spectaculos, cîţiva oameni s-au adunat de-a lungul şinei ca să ne facă cu mîna, iar cîţiva purtau pancarte de bun-venit pentru oaspetele noastre. Apoi, cînd stăteam pe platforma ultimului vagon, doi tineri au apărut din senin, s-au aplecat, şi-au dat jos pantalonii şi ne-au lăsat perplexe. Pe moment am fost îngrozită, dar ulterior a trebuit să rîd de un asemenea interludiu ireverenţios şi de neuitat la itinerarul plănuit cu grijă de mine.

Deşi întrunirile de la Denver erau serioase şi adesea tensionate, am încercat să facem astfel încît fiecare să se simtă în largul său la evenimentele sociale din timpul serii. În apărarea vechiului Vest sălbatic, cina principală a avut ca temă pioneratul, agrementată cu şarpe cu clopoţei şi bivol, un minirodeo şi o formaţie *country* şi *western*. Bill le-a dat în dar oaspeţilor cizme de cow-boy. Premierii Ryutaro Hashimoto al Japoniei şi Jean Chrétien al Canadei şi-au pus imediat cizmele şi şi-au suflecat pantalonii pentru a le face vizibile cînd au venit la cină.

Mesele sînt un element important în diplomaţie şi, uneori, unul înşelător. În seara de dinaintea întîlnirii convocate la Denver, Madeleine Albright l-a invitat la cină pe omologul său rus, Evgheni Primakov. L-a servit cu o delicatesă regională numită „stridii de munte“ – un eufemism pentru testiculele de vită prăjite. Le-am asigurat pe doamne că acest fel de mîncare nu era inclus în meniul pregătit pentru ele.

De fiecare dată cînd călătoream în străinătate, Departamentul de Stat ne dădea pliante cu informaţii despre ţările pe care le vizitam, precum şi sugestii protocolare. Uneori, eram avertizată cu privire la mîncărurile neobişnuite care mi-ar putea fi servite şi cum puteam evita să le mănînc, fără să-mi jignesc gazdele. Un vechi funcţionar de la Externe mi-a sugerat să învîrt mîncarea prin farfurie pentru a simula consumarea ei, o şmecherie bine cunoscută de copiii de cinci ani. Dar nici un manual diplomatic nu mă putea pregăti pentru experienţa pe care am avut-o în timpul cinei cu Boris Elţîn.

Îmi place Elţîn şi îl respect; îl consider un adevărat erou care a salvat de două ori democraţia din Rusia: mai întîi, cînd s-a urcat pe un tanc în Piaţa Roşie în 1991 şi a vorbit, sfidînd încercarea de lovitură militară, şi apoi în 1993, cînd, printr-un complot militar, s-a încercat preluarea Casei Albe ruseşti, iar Elţîn a susţinut cu tărie democraţia, avînd un sprijin puternic din partea lui Bill şi a altor lideri mondiali. În felul său, este şi o companie plăcută. Este mărinimos şi întotdeauna mă poate face să rîd. Desigur, are reputaţia de a fi imprevizibil şi se pare că îi place să bea un pahar, ba chiar două.

Stăteam adesea lîngă el la mesele oficiale; Bill era de cealaltă parte a lui, iar Naina lîngă Bill. Nu vorbea engleza, dar un traducător care stătea în spatele lui ne făcea cunoscute vorbele sale cu aceeaşi voce profundă şi iritantă, nepierzînd nici o inflexiune a lui Boris. Abia se atingea de mîncare. Cînd felurile de mîncare ne erau puse în faţă, el le dădea deoparte şi le ignora, în vreme ce continua să ne spună poveşti. Uneori, însăşi mîncarea devenea poveste.

Cînd soţii Elţîn ne-au primit la noua ambasadă a Rusiei din Washington, în septembrie 1994, Bill şi cu mine am stat alături de ei pe un podium în faţa a zeci de mese la care erau oficiali americani şi ruşi. Dintr-o dată, Elţîn ne-a făcut semn, mie şi lui Bill, să ne aplecăm spre el:

– Heel-lary, a zis. Beel! Uitaţi-vă la oamenii de acolo! Ştiţi ce gîndesc? Toţi se întreabă: „Cum pot fi Boris şi cu Bill acolo sus, iar noi nu?“

Era un comentariu relevant. Elţîn era mai inteligent decît socoteau unii dintre consilierii săi şi era conştient că la Kremlin şi la Departamentul de Stat se credea că nu este suficient de cizelat şi de acceptabil. Mai ştia şi că unii dintre aceşti oameni dezaprobau exuberanţa lui Bill şi disprețuiau originile sale din Arkansas. Am zîmbit şi ne-am luat furculiţele în mînă, dar el a continuat:

– Ha!

A rîs şi s-a întors spre preşedinte:

– Am o tratație specială pentru tine, Bill!

Pe masă, în faţa noastră, era pus un purceluş umplut. Dintr-o singură mişcare, Elţîn a tăiat o ureche şi i-a dat-o soţului meu. Pe cealaltă a tăiat-o pentru el, a dus-o la gură şi a muşcat o bucată, facîndu-i semn lui Bill să procedeze la fel.

– Pentru noi! a spus el, ridicînd ce îi mai rămăsese din ureche, de parcă ar fi fost un pahar cu şampanie.

Din fericire, Bill Clinton are un stomac bun. Poate mînca orice şi acesta este unul dintre multele sale talente politice. Eu însă nu sînt aşa, iar Elţîn ştia. Îi plăcea să mă tachineze, iar atunci m-am bucurat că porcul are doar două urechi.

Cîţiva ani mai tîrziu, spre sfîrşitul mandatelor celor doi, am luat ultima cină oficială la Kremlin. S-a servit în sala cu cupolă Sfînta Caterina, una dintre cele mai încîntătoare săli de cină decorate din palatul vechi. Pe la jumătatea mesei, Elţîn mi-a zis pe tonul său conspirativ:

– Heel-lary! O să-mi fie dor de tine. Am o poză cu tine în biroul meu. Mă uit la ea în fiecare zi.

În ochi avea o strălucire de viclenie.

– Îţi mulţumesc, Boris, am spus. Sper că ne vom mai vedea din cînd în cînd.

– Da, trebuie să vii să mă vezi, trebuie să-mi promiţi că aşa o să faci.

– Sper că te voi revedea curînd, Boris.

– Bun, a spus el. Acum, Hillary, am pregătit o tratație specială pentru tine în seara asta.

– Despre ce este vorba?

– Nu-ţi spun. Ai răbdare pînă soseşte!

Am mîncat toate felurile de mîncare pregătite, iar înainte de desert, un chelner a adus pe masă boluri cu supă fierbinte.

– Despre asta era vorba, Hillary, a spus Boris, rînjind în timp ce adulmeca aburii pătrunzători. Mmm! Delicios!

– Ce este? am întrebat şi am luat lingura în mînă.

A făcut o pauză teatrală şi apoi:

– Buze de elan!

În mod sigur ceea ce plutea în supă era setul meu de buze de elan. Formele gelatinoase arătau ca nişte benzi de cauciuc care-şi pierduseră elasticitatea; le-am învîrtit prin bol pînă cînd chelnerul le-a luat. Am gustat multe feluri neobişnuite de mîncare, dar buzele de elan depăşeau orice limită.

Întîlnirea de la Denver a fost un succes, dar crearea unor relaţii bune cu Rusia era un proiect pe termen lung, care s-a prelungit pînă la *summit*-ul NATO de la Madrid, în iulie. Bill şi cu mine am plecat în Europa cu cîteva zile înainte de conferinţă, pentru a vizita Insula Majorca din Mediterana, fiind invitaţi de regele Juan Carlos I şi de regina Sofia a Spaniei. Ajunşi acolo, am dat de Chelsea şi Nickie Davidson, prietenul ei cel mai bun din liceu, care călătoreau împreună.

Întotdeauna aşteptam cu nerăbdare să petrec în prezenţa lui Juan Carlos şi a Sofiei, care erau o companie extraordinară; erau calzi, veseli, cu picioarele pe pămînt şi întotdeauna fascinanţi. În 1993, ne-am întîlnit cu regele, cu regina şi cu fiul lor, Felipe,

care era înscris la Universitatea Georgetown din Washington. Admiram în mod special curajul regelui cînd se opusese fascismului în ţara sa. A devenit şef al statului la treizeci şi şapte de ani, după moartea lui Franco, în 1975. Imediat şi-a făcut cunoscută intenţia de a restabili democraţia în Spania. În 1981, a zădărnicit singur încercarea de preluare armată a Parlamentului; a apărut la televizor, l-a denunţat pe liderul loviturii şi a ordonat trupelor sale să se retragă în cazarmă. Sofia, prinţesă a Greciei la căsătoria cu Juan Carlos, este asistent medical pediatru şi la fel de încîntătoare ca soţul ei. Are spirit filantropic şi a organizat multe programe de microcreditare cu mult timp înainte ca alţii să ştie ce înseamnă acest lucru.

Am mers apoi la Madrid la *summit*-ul membrilor NATO. Prim-ministrul spaniol José María Aznar şi soţia sa, Ana Botella, au dat o cină privată în grădina Palatului Moncloa, reşedinţa lor oficială, pentru liderii NATO şi soţiile lor. Angajamentul lui Bill de a extinde NATO s-a realizat cînd Polonia, Ungaria şi Republica Cehă au fost invitate să adere. În seara următoare, regele şi regina au găzduit o cină cu mulţi invitaţi în palatul în stil neoclasic din centrul Madridului, pentru a sărbători momentul istoric. Vizitasem prima dată palatul în 1995, cînd cei doi au oferit o cină restrînsă. Adevărata distracţie a început după ce am mîncat, cînd regele ne-a condus într-un tur al palatului. Ne-a mărturisit că habar nu avea ce se afla în multe dintre camere, aşa că va inventa poveşti pentru fiecare uşă pe care o va deschide. Foarte repede fiecare dintre noi a ajuns să spună poveşti despre evenimente imaginare care s-ar fi petrecut acolo. Atît regele, cît şi regina aveau un extraordinar simţ al umorului; momentul care mi-a plăcut cel mai mult a fost cînd Bill şi regele se uitau la cea mai lungă masă pe care am văzut-o vreodată (arăta de parcă o sută de oameni ar fi putut sta la ea) şi discutau despre alergarea în jurul ei. Doi ani mai tîrziu, la această masă au stat, la un dineu oficial, şefi de state şi de guverne din toată Europa.

După ce ne-am îndeplinit sarcinile oficiale, Sofia şi Juan Carlos ne-au luat, pe Bill, pe Chelsea şi pe mine, la Palatul Alhambra din Granada. La începutul relaţiei noastre, Bill îmi spusese că cel mai frumos peisaj natural pe care îl văzuse vreodată era apusul de soare în Marele Canion, iar cel mai frumos lucru creat de mîna omenească era Palatul Alhambra, luminat de razele soarelui cînd apune peste cîmpiile din Granada. Cînd i-am povestit acest lucru regelui, a insistat să mergem să-l văd. Am făcut cu toţii un tur al castelului şi apoi am cinat la un restaurant într-o casă seculară, cu o priveliştе splendidă a palatului. Am văzut apusul de soare scăldînd zidurile cu o lumină roz-ruginie. O dată cu lăsarea întunericului, luminile palatului începeau să se aprindă, la fel de splendide.

După o astfel de seară, simţeam că pot pluti spre următoarea destinaţie – Viena – unde eram un vorbitor-cheie la forumul „Voci importante: femeile în democraţie“. Concepută şi organizată de Swanee Hunt, ambasadorul nostru în Austria, şi susţinută de Melanne Verveer, această întîlnire a mii de europence renumite reprezenta lansarea oficială a iniţiativei Democratice Voci Importante susţinute de guvernul Statelor Unite.

Ţineam la acest proiect – un prim exemplu al eforturilor administraţiei de cuprindere a problemelor femeilor în politica externă. O prelungire a Beijing-ului, iniţiativa Voci Importante a adunat reprezentante ale guvernului nostru, ale ONG-urilor şi ale companiilor internaţionale ca să promoveze progresul femeilor în trei domenii: construirea democraţiei, consolidarea economiei şi realizarea păcii. În prea multe ţări femeile încă nu aveau dreptul să participe la viaţa politică, să aibă un venit independent, să deţină proprietate sau să se bucure de protecţie împotriva violenţei şi a abuzurilor. Cu ajutorul Naţiunilor Unite, al Băncii Mondiale, al Uniunii Europene, al Băncii Inter-American şi al altor organizaţii, Voci Importante furnizează asistenţă tehnică, seminare de formare şi posibilităţi de lucru în reţea care le oferă femeilor instrumentele şi resursele necesare pentru a promova societatea civilă, economia de piaţă şi participarea politică în ţările lor.

Am considerat că din retorica noastră diplomatică pe tema democraţiei şi a pieţei libere lipsea atenţia personală acordată dezvoltării politice şi individuale. Femeile şi copiii sufereau cel mai mult în tranziţia de la comunism la capitalism şi democraţie, deoarece nu se mai puteau baza pe veniturile fixe caracteristice economiilor centralizate şi nici pe educaţia şi îngrijirea medicală gratuite furnizate de stat. Voci Importante încuraja antreprenoriatul femeilor în diverse locuri din Africa de Sud pînă în Ţările Baltice, sprijinea eforturile de implicare a femeilor în sfera politică în Kuwait şi în Irlanda de Nord şi mobiliza femeile pentru a combate traficul de copii şi femei în Ucraina şi în Rusia. Printr-un parteneriat mondial non-profit, organizaţia continuă să pregătească femeile din întreaga lume; multe dintre ele au devenit lideri politici în ţările lor.

Orarul nostru agitat s-a liniştit suficient în august pentru a ne putea întoarce la Martha's Vineyard pentru vacanţa de vară. Aici ne simţeam bine şi relaxaţi. Într-o zi, am fost convinsă să încerc o rundă de golf cu Bill, al cărui picior se vindecase îndeajuns pentru a-i permite să se întoarcă la activitatea lui preferată de petrecere a timpului liber. Să fiu sinceră, nu-mi place golful. Şi joc foarte prost. Sînt de acord cu Mark Twain care spunea: „Golful este o plimbare bună stricată".

Aversiunea mea faţă de acest sport se explică printr-un incident care s-a petrecut în vara de dinaintea clasei a noua, cînd singura modalitate de a o convinge pe mama să mă lase să mă întîlnesc cu un anumit băiat din liceu era să merg cu el la golf după-amiaza. Eram oarbă ca un liliac şi bineînţeles că eram prea încrezută să port ochelari. Nu vedeam mingea de golf, dar mă hotărîsem să lovesc orice era alb. Mi-am luat avîntul necesar şi mingea s-a făcut praf. Lovisem o ciupercă albă. Am luat în două rînduri lecţii de la un profesionist, am purtat lentile de contact, dar performanţele mele nu s-au îmbunătăţit. Am preferat să citesc şi să înot în timp ce Bill juca împreună cu Vernon Jordan şi cu alţi amici.

În ultimul week-end din august, Bill şi cu mine participam la o petrecere pe plajă, cînd un membru al echipei noastre mi-a şoptit ceva la ureche. Am privit de la distanţă şi am văzut şocul de pe faţa lui Bill. Apoi am auzit şi vestea: prinţesa Diana avusese un accident groaznic de maşină la Paris. Nu ne venea să credem.

Am plecat de la petrecere şi l-am sunat imediat pe noul nostru ambasador în Franţa, Felix Rohatyn; o înlocuise pe Pamela Harriman, care murise prematur în acel an. Nu am dormit toată noaptea; sunam la Londra şi la Paris să vedem ce se mai întîmpla. Încă ne era greu să credem că o femeie atît de tînără şi de plină de viaţă ca Diana putuse să moară dintr-o dată.

Ultima oară o văzusem pe Diana cu două luni în urmă, la Casa Albă. Vorbise cu multă pasiune şi pricepere despre cele două cauze majore pe care le susţinea: interzicerea minelor antipersonal şi educarea oamenilor despre HIV/SIDA. Părea mult mai stăpînă pe ea de la despărţirea de Charles şi mi se părea că abia acum devenea ea însăşi. Am vorbit despre viitoarea ei călătorie în Thailanda, pentru a face cunoscute riscurile implicate de SIDA, şi în Africa, pentru distrugerea minelor antipersonal. Mi-a spus că spera ca fiii ei să studieze în America într-o bună zi şi m-am oferit să îi ajut. Privea cu încredere în viitor, ceea ce a făcut moartea ei şi mai tragică.

A doua zi, devreme, am primit un telefon de la un reprezentant al familiei ei, care m-a întrebat dacă pot participa la funeraliile în Londra. Eram onorată. În timpul slujbei de la Westminster Abbey, unde am stat alături de familia Blair şi de membrii familiei regale, inima mea era alături de cei doi fii ai Dianei, pe care îi iubise atît de mult. Catedrala în care soacra Dianei fusese încoronată regină cu patruzeci şi patru de ani în urmă era plină de lume, mai mult de un milion de oameni erau adunaţi pe străzi şi ascultau slujba la boxele montate pentru public. Alte sute de milioane din întreaga lume o vedeau la televizor. Cînd a vorbit fratele Dianei, Charles, i-a învinuit pe membrii familiei regale de felul în care s-au purtat cu sora lui; am auzit aplauzele mulţimii la cuvintele sale. Suna de parcă un

tunet s-ar fi perpetuat de la mile distanţă peste mulţime şi căpăta intensitate pe măsură ce treacea pe străzi, prin uşile catedralei şi pe pardoseala de piatră din faţa acesteia. Cei din zona în care stăteam noi păreau să îngheţe la auzul aplauzelor. Elton John a cîntat *A Candle In the Wind,* cu versuri noi, care surprindeau viaţa fragilă şi scurtă a prinţesei.

Cu o zi înainte de funeraliile Dianei, lumea pierduse o altă mare personalitate: Maica Tereza a murit la Calcutta. În ciuda diferenţelor evidente, fiecare dintre aceste două femei avea darul de a-i depista pe cei vulnerabili şi neglijaţi şi se folosea de celebritatea sa pentru a-i ajuta pe cei din jur. Fotografiile care le înfăţişau pe cele două transmiteau căldura relaţiei dintre ele; fiecare îmi vorbise cu afecţiune despre cealaltă.

De la funeraliile Dianei ne-am întors la Martha's Vineyard, iar apoi am mers la funeraliile Maicii Tereza. Casa Albă a cerut unei delegaţii distinse de americani, care o cunoscuseră sau o spijiniseră pe Maica Tereza, să mă însoţească. Printre ei era Eunice Shriver, care era în convalescenţă după o boală grea. A ignorat sfaturile medicilor şi a mers, stînd pe scaun tot drumul şi refuzînd să se întindă pe o canapea, pe care i-o pusesem la dispoziţie în partea din faţă a avionului. A spus rugăciunile împreună cu misionarii milei, ce reprezentau turma de credincioşi a Maicii Tereza în America. Eram recunoscătoare că îmi puteam reprezenta soţul şi ţara pentru a da ultimul omagiu unei femei care impresionase o lume întreagă prin credinţa ei nestrămutată şi prin pragmatism.

Sicriul deschis al Maicii Tereza a fost purtat prin mijlocul mulţimii adunate pe străzile din Calcutta pînă la capela plină de oameni. Slujba a durat cîteva ore, deoarece conducătorii fiecărei ţări şi delegaţii au fost chemaţi pe rînd să depună o coroană de flori albe. Am avut mult timp la dispoziţie să reflectez asupra relaţiei mele scurte, dar educative cu Maica Tereza.

Ne cunoscuserăm în februarie 1994, la o ceremonie religioasă într-o sală de bal a unui hotel din Washington. Îmi aduc aminte că

m-a mirat să văd ce statură mică avea şi am observat că purta doar şosete şi sandale în toiul unei ierni reci. Tocmai ţinuse un discurs împotriva avortului şi voia să-mi vorbească. Era foarte directă. Nu era de acord cu convingerile mele în legătură cu dreptul femeii de a alege şi mi-a mărturisit acest lucru. De-a lungul anilor, mi-a trimis zeci de mesaje cu acelaşi conţinut formulat în mod blînd. Nu m-a moralizat şi nu m-a certat niciodată; mustrările ei veneau întotdeauna din suflet. Am respectat foarte mult poziţia ei faţă de problema avortului, dar consideram că era foarte periculos să dai fiecărui stat puterea de a pedepsi penal femeile şi doctorii. Consider că este un teren minat să laşi statul să controleze reproducerea şi am văzut consecinţele unui asemenea control în China şi în România comunistă. Nu eram de acord nici cu opoziţia sa – şi a Bisericii Catolice – faţă de controlul naşterilor. Cu toate acestea, sprijin dreptul omului cu credinţă să condamne avortul şi să încerce să convingă femeile, fără să le oblige sau să le incrimineze, să nu aleagă avortul în loc de adopţie.

Deşi nu împărtăşeam aceleaşi opinii în legătură cu avortul şi cu controlul naşterilor, Maica Tereza şi cu mine am găsit multe puncte comune în alte domenii, precum importanţa adopţiei. Împărtăşeam convingerea că adopţia era o alegere mult mai bună decît avortul copiilor neplanificaţi sau nedoriţi. La prima noastră întîlnire mi-a povestit despre orfelinatele ei din India şi mi-a cerut ajutor pentru crearea unor astfel de orfelinate, în care copiii să fie ţinuţi pînă la adopţie, şi la Washington.

Cînd am fost de acord să iau parte la proiect, Maica Tereza şi-a arătat talentul în a face *lobby*. Dacă simţea că lucrurile sînt lăsate să tărăgăneze, îmi trimitea o scrisoare în care mă întreba ce progrese au mai fost făcute. A pus emisari să mă încurajeze. Mă suna din Vietnam, din India, mereu cu acelaşi mesaj: cînd e gata orfelinatul meu?

S-a dovedit a fi mai greu decît mi-am imaginat să pun birocraţia din Washington la treabă pentru realizarea orfelinatului. Nici măcar Casa Albă nu s-a bucurat de mai mare trecere pe lîngă autorităţile

din domeniu. În cele din urmă, în iunie 1995, orfelinatul Maica Tereza a fost deschis într-o suburbie plăcută a oraşului Washington. Maica Tereza a venit de la Calcutta şi ne-am întîlnit pentru ceremonia de deschidere. Ca un copil fericit, m-a apucat de braţ cu mîna ei mică, dar puternică şi m-a tras pe scări în sus pentru a vedea camerele proaspăt zugrăvite ale copiilor şi rîndurile de pătuţuri care aşteptau să găzduiască bebeluşii. Entuziasmul ei era irezistibil. Înţelesesem pînă atunci cum această călugăriţă umilă putea mişca popoare întregi după voinţa ei.

Influenţa de care se bucurase s-a văzut foarte bine în capela din Calcutta unde preşedinţi şi prim-miniştrii au îngenuncheat în faţa sicriului ei descoperit. Mi-am imaginat-o privind de sus această scenă şi gîndindu-se cum i-ar putea determina pe toţi cei de acolo să îi ajute pe cei săraci din ţările lor.

Maica Tereza a lăsat o moştenire puternică şi o succesoare bine pregătită – Sora Nirmala, o misionară a milei care lucrase mulţi ani cu ea. După slujbă, Sora Nirmala m-a invitat să vizitez orfelinatul lor din Calcutta şi mi-a cerut să avem o întîlnire particulară la Casa Maicii, sediul Ordinului lor. Cînd am ajuns, m-a condus într-o cameră văruită, luminată doar de lumînări. Cînd ochii mei s-au acomodat cu lumina de acolo, am văzut sicriul închis al Maicii Tereza adus aici pentru totdeauna. Călugăriţele formaseră un cerc în jurul lui şi se rugau în picioare. Sora Nirmala mi-a cerut să spun o rugăciune. Am fost luată prin surprindere şi am ezitat, simţindu-mă nepotrivită pentru ocazie. Apoi mi-am plecat capul şi am mulţumit Domnului pentru privilegiul de a fi cunoscut-o în timpul şederii ei pe pămînt pe această femeie micuţă, puternică şi sfîntă. Eram convinsă că ea ne privea din rai cum încercam să-i urmăm sfatul de a-L iubi pe Dumnezeu şi de a ne iubi unii pe alţii.

Pe la jumătatea lui septembrie a sosit momentul de care mă temeam de ani întregi: Chelsea se muta în California pentru începutul anului, ca boboc la Stanford. Pentru a trece cît mai uşor de

acest moment dificil din viaţă, am petrecut săptămînile dinainte făcînd liste cu cele necesare la şcoală. Am mers împreună să cumpărăm lucruri pe care numai o mamă le poate considera esenţiale pentru viaţa la cămin.

Speram ca sosirea ei în campus la jumătatea lui septembrie 1997 să nu atragă atenţia. Conducerea de la Stanford a fost receptivă la preocupările noastre pentru discreţie şi a colaborat cu Serviciul Secret în problemele de securitate pentru a-i asigura lui Chelsea o viaţă normală la colegiu. Deşi urma să fie protejată zi şi noapte, acest lucru trebuia să se facă discret, pentru binele lui Chelsea şi al universităţii. Agenţii tineri numiţi pentru această misiune urmau să se îmbrace ca studenţii şi erau cazaţi în camere vecine cu a ei. Cei de la Stanford au limitat accesul presei în campus.

Chelsea, Bill şi cu mine am sosit la Palo Alto într-o zi minunată de toamnă. La cererea celor de la Stanford, am fost de acord să facem o fotografie în prima zi la campus pentru a-i satisface pe cei aproape două sute de jurnalişti din întreaga lume, care doreau imagini şi comentarii despre sosirea lui Chelsea. În rest, a fost lăsată în pace de presă şi şi-a început studenţia la fel ca ceilalţi 1 659 de studenţi din acea promoţie de la Stanford.

Casa ei era acum o cameră într-un cămin cu trei etaje. Cumpărăturile de ultim moment şi făcutul bagajelor mă obosiseră foarte tare şi, ca orice mamă, am inspectat camera imediat. Camera lui Chelsea, pe care o împărţea cu o colegă, era destul de mică, abia intrau un pat dublu, două birouri şi două dulapuri. M-am pus pe treabă, încercînd zadarnic să fac ordine în lucrurile lui Chelsea, să aranjez dulapurile, să pun prosoape şi cearşafuri şi să deretic prin cameră. În tot acest timp făceam observaţii dese:

– Ce-ar fi să-ţi depozitezi sub pat hainele de dus la curăţat? Uite, ăsta e un loc bun să-ţi pui obiectele de toaletă. Nu cred că ar trebui să-ţi aranjezi aşa biroul.

Între timp, Bill, ca toţi taţii, părea că intră într-o transă care-i înţepenea mişcările odată trecută poarta campusului. Insistase să-i

care el bagajele lui Chelsea. Înarmat apoi cu o pîrghie mică a încercat să despartă paturile, la dorinţa celor două viitoare colege de cameră. După ce şi-a dat seama că pentru acest lucru trebuie să întoarcă patul invers, s-a dus pînă la fereastră, s-a oprit şi s-a uitat lung, ca un cîine care tocmai fusese trimis în ring. Metoda mea de a face faţă separării de fiica mea aproape că a înnebunit-o pe Chelsea şi m-am bucurat să aud că experienţa noastră nu era unică. La adunarea cu părinţii şi cu studenţii, Blake Harris, purtătorul de cuvînt al studenţilor, ne-a descris-o în mod hilar pe mama sa în urmă cu cîţiva ani:

– Părinţi, aţi făcut tot ce v-a stat în putinţă. Şi o să vă fie dor de copiii voştri cînd veţi pleca de aici diseară. Iar lor o să le fie dor de voi peste vreo lună şi vreme de vreo cincisprezece minute. De exemplu, părinţii mei: mama a plîns cînd am plecat să vizitez colegiile. Cînd am ajuns aici abia aştepta să mai facă o vreme pe mama. A decis că era absolut crucial să îmi pună hîrtie în sertarele dulapului de haine. Şi am lăsat-o să pună. Nu mă lăsa inima să-i spun că, dacă lucrurile mele aveau să fie vreodată curate, era puţin probabil să găsească drumul spre rafturi.

Chelsea şi cu mine ne-am uitat una la cealaltă şi ne-a bufnit rîsul. Cel puţin am simţit că nu eram singura.

După-amiaza tîrziu era vremea ca părinţii să plece, lăsîndu-i pe studenţi să-şi aranjeze şi să-şi rearanjeze obiectele fără intervenţia lor. Majoritatea celorlalte mame şi cu mine ne-am adunat lucrurile, inclusiv hîrtia nefolosită pentru sertare, şi am început să ne căutăm drum spre ieşire. După săptămîni de planuri, de cumpărături, de împachetări, despachetări şi organizare, ne oţelisem pentru acest moment. Cumva eram gata să le spunem la revedere copiilor noştri şi să-i lăsăm să înceapă o viaţă nouă.

Totuşi, privindu-i pe taţi, mi-am dat seama că ei nu erau pregătiţi. Cînd a venit clipa plecării, s-au trezit din ceaţa colectivă care-i cuprinsese, nefericiţi de perspectiva de a-şi părăsi copiii.

– Cum adică, e timpul să plecăm? a spus Bill. Chiar trebuie să plecăm acum? Nu ne putem întoarce după cină?

A TREIA CALE

Spre sfîrşitul anului 1997, am vizitat Chequers, reşedinţa oficială de la ţară a prim-ministrului englez; familia Blair mă invitase la o întîlnire restrînsă a analiştilor politici americani şi britanici. Gazdele noastre m-au călăuzit într-o vizită minunată. Inelul reginei Elizabeta I. Masa lui Napoleon de pe Insula Sfînta Elena. Pasajul secret al lui Cromwell. Camera închisorii, numită astfel deoarece Lady Mary Grey fusese închisă acolo timp de doi ani, pe la jumătatea secolului al XVI-lea, pentru că se căsătorise fără acordul familiei regale. Acestea erau doar cîteva dintre rămăşiţele istoriei printre care trăia premierul britanic, în mijlocul unor coridoare înguste, al unor scări în formă de spirală, unghere şi ruine ale măreţiei de secol XVI.

Tony Blair fusese ales cu şase luni în urmă pe baza unei platforme de idei progresiste care au reînnoit gîndirea tradiţională a Partidului Laburist în legătură cu temele sociale şi economice. În urma alegerii sale, a recunoscut că Bill îi inspirase pe el şi pe colegii săi de partid în trasarea unei direcţii diferite, în condiţiile în care Regatul Unit şi Europa se confruntau cu problemele globalizării şi ale securităţii economice şi politice.

Tony şi Cherie Blair se concentraseră asupra multora dintre temele la care Bill şi cu mine ne gîndeam de mulţi ani. Am descoperit această simbioză politică pe vremea cînd Tony mai era preşedintele Partidului Laburist. Prietenul nostru comun, Sid

Blumenthal, jurnalist american care scrisese foarte mult despre politica americană şi cea britanică, a insistat să ne întîlnim. Sid era prietenul lui Bill şi al meu de mulţi ani şi apreciam analiza sa politică şi mintea lui ascuţită. A început să lucreze la Casa Albă în 1997, iar soţia sa, Jackie, organizator cu experienţă şi avocat, a fost primită în administraţie, în 1996.

– Voi şi soţii Blair simţiţi la fel în politică, mi-a spus Sid. Trebuie să vă cunoaşteţi.

În 1996, la o recepţie dată de Sid şi de Jackie în casa lor pentru Tony, m-au invitat şi pe mine. L-am găsit pe Blair la aperitiv; timp de treizeci de minute am fost prinşi într-o conversaţie despre politica din ţările noastre. Am simţit dintr-o dată o legătură între noi. Şi el încerca să găsească alternative la retorica liberală tradiţională, la premisele şi poziţiile ei, cu speranţa că va descoperi o metodă de creştere economică, de sporire a încrederii în sine a individului, de dreptate socială într-o eră informaţională a globalizării.

Oricum le-aţi spune – „noii democraţii", „noii laburişti", „a treia cale" sau „centrul vital" –, Tony Blair şi Bill Clinton împărtăşesc aceleaşi vederi politice. Întrebarea cu care se confrunta fiecare din ei era cum să revigoreze o mişcare progresistă care-şi pierduse elanul pe parcursul anilor '70 şi '80, dînd naştere Reagan-ismului în Statele Unite şi Thatcher-ismului în Marea Britanie.

Partidul Republican din Statele Unite se pricepuse să stimuleze ideile conservatoare după răsunătoarea înfrîngere a senatorului Barry Goldwater de către Lyndon B. Johnson, în alegerile prezidenţiale din 1964. Şocaţi de pierderea suferită de partidul lor, cîţiva miliardari republicani s-au implicat într-o strategie de creare a unei filozofii politice conservatoare, ba chiar de aripă dreaptă, şi de dezvoltare a unor politici specifice pentru progresul acesteia. Au plătit experţi, au pregătit profesori şi seminare de formare, au creat canale de presă pentru transmiterea ideilor şi a opiniilor. Pînă în 1980, începuseră să finanţeze campanii de reclamă politică prin Comitetul Naţional Conservator de Acţiune Politică (CNCAP), una

dintre primele organizaţii politice care foloseau presa ca vehicul de campanie negativă. Prin poştă şi prin reclame de televiziune, CNCAP a încălcat un tabu acceptat în alegerile naţionale şi locale, atacînd depoziţiile şi poziţiile oponenţilor cu mai multă asprime şi urmărindu-i pe candidaţii democraţi personal şi fără încetare. Era un atac incorect al dreptei republicane, care a ajuns la putere cu o altă faţă publică: Ronald Reagan, încrezător în sine, optimist. A cîştigat preşedinţia de două ori în anii '80, iar republicanii au obţinut multe locuri în Congres.

Eram sceptică în legătură cu efectele unei campanii negative cînd am văzut-o de aproape, pentru prima dată, în campania lui Bill de realegere în postul de guvernator, în 1980. Dar nu am avut dreptate. Deşi toată lumea o dispreţuieşte, campania negativă s-a dovedit atît de eficientă, încît ambele partide au adoptat-o, deşi republicanii şi grupurile de interese aliate cu ei o folosesc mai mult decît democraţii. Majoritatea candidaţilor consideră că nu au altă cale decît să răspundă şi să contraatace, dar falsitatea şi distorsiunile create de publicitatea negativă au slăbit încrederea nu numai în candidaţi, dar şi în sistemul politic.

Noi şi britanicii avem sisteme politice şi metode de campanie diferite, dar Bill şi cu mine avem în comun cu soţii Blair lupta pentru impunerea ideilor progresiste în arena politică. Succesul electoral al lui Bill se datorează abilităţilor sale politice combinate cu înţelegerea faptului că Partidul Democrat şi-a cam pierdut prospeţimea şi cu soluţiile pe care el le-a propus. Partidul a condus ţara în timpul Marii Crize, al celui de Al Doilea Război Mondial, al Războiului Rece şi al revoluţiei pentru drepturi civice. Era vremea ca liderii lui să regîndească felul în care valorile naţionale de bază puteau fi transpuse în soluţii moderne pentru problemele ridicate de securitatea globală de la începutul secolului al XXI-lea şi de schimbarea modului de lucru şi de viaţă în America. Bill a încercat să-i facă pe democraţi să depăşească politica trecutului – dreapta *versus* stînga, liberali *versus* conservatori, patronat *versus* muncitori, dezvoltare

versus mediu, proguvernare *versus* antiguvernare – pentru a crea un „centru dinamic". A lucrat cu Consiliul Democrat de Conducere şi, printre alţii, cu fondatorul şi cu preşedintele lui, Al From. Bill a devenit unul dintre primii democraţi care au oferit în anii '80 o nouă filozofie democrată şi au organizat partidul în jurul unei viziuni moderne asupra guvernării. Ei susţineau parteneriatul cu sectorul privat şi cu cetăţenii pentru a promova oportunităţile economice, responsabilitatea individuală şi un mai mare simţ al comunităţii.

În eforturile sale de reformare a Partidului Laburist, Blair a schiţat aceleaşi teme de cealaltă parte a Atlanticului. Îmi aduc aminte că eram la Londra pe la sfîrşitul anilor '80 şi urmăream la televizor Convenţia anuală a laburiştilor. M-a uimit cîţi vorbitori se adresau unul celuilalt cu „tovarăş", o amintire lingvistică dintr-un trecut discreditat. După aproape două decade de dominaţie a Partidului Conservator, Blair a apărut ca o figură charismatică, energică a Partidului Laburist. După alegerea sa ca prim-minstru în mai 1997, l-a invitat pe Bill la Londra într-o vizită oficială, şi cu acel prilej am avut tot timpul subiecte de conversaţie.

Tony şi Cherie, amîndoi avocaţi pledanţi, se cunoscuseră ca angajaţi la şcoala de avocatură din Londra. În 1997, aveau trei copii. Cherie şi-a continuat activitatea juridică, preluînd cazuri penale dificile şi reprezentînd clienţi la Curtea Europeană a Drepturilor Omului. În 1995, a fost numită avocat al Curţii Regale – o mare onoare – şi a lucrat ca judecător din cînd în cînd. Am admirat felul în care îşi făcea meseria chiar şi în cazurile în care trebuia să critice guvernul. S-a specializat în litigii de muncă, iar cîţiva dintre clienţii ei erau notabili, chiar controversaţi. În 1998, a reprezentat un angajat homosexual al companiei naţionale de căi ferate, care pretindea drepturi egale cu colegii săi, care nu erau homosexuali. Nu-mi puteam imagina o Primă Doamnă dînd în judecată guvernul Statelor Unite în condiţii asemănătoare!

Ca soţie a noului prim-ministru, Cherie s-a confruntat dintr-o dată cu o avalanşă de cereri şi de responsabilităţi publice; nu avea

o echipă care să o ajute, cu excepţia a doi angajaţi cu jumătate de normă pentru programare şi corespondenţă. Soţia unui prim-ministru are un rol mai puţin simbolic decît o Primă Doamnă, pentru că regina sau alt membru al familiei regale îndeplineşte sarcinile cuvenite. Cînd m-am întîlnit cu Cherie, era nerăbdătoare să discutăm despre cum să facă faţă responsabilităţilor ei. Am încurajat-o să fie naturală, un lucru greu, după cum am descoperit, şi am încercat să-i retrezesc instinctele de protejare a propriilor copii; am sfătuit-o să-i ţină departe de articolele din ziare. Ea primise deja botezul focului în dimineaţa ce a urmat alegerilor, cînd a deschis uşa casei, doar în cămaşă de noapte, pentru a lua un buchet de flori ce-i fusese trimis, şi a fost fotografiată.

Cînd ne-am întîlnit toţi patru la o cină la Le Pont de la Tour, un restaurant de lîngă Turnul Londrei, pe Tamisa, conversaţia nu a lîncezit nici un moment. Am discutat despre problemele din sistemul educaţional şi al asistenţei sociale şi despre influenţa crescîndă a presei. Ne-am decis atunci să iniţiem o discuţie între consilierii noştri pentru a cerceta ideile şi strategiile comune.

Organizarea primei întîlniri a durat cîteva luni din cauza rezistenţei oficialilor din ambele ţări. Consiliul de Securitate Naţională şi Ministerul de Externe britanic se temeau că vom jigni alte ţări şi naţiuni prietene, dacă vom ţine întîlniri la care participau doar Statele Unite şi Marea Britanie. Am considerat că, dacă aşa-numita relaţie specială dintre ţările noastre însemna ceva, atunci cu siguranţă întîlnirile noastre neoficiale, bilaterale nu-i vor jigni pe aliaţii noştri. Bill şi cu mine am perseverat, deoarece ştiam că ambele ţări pot învăţa una de la cealaltă şi pot crea un mediu politic constructiv. Totuşi, am făcut concesii. Pentru a nu atrage prea tare atenţia, Bill nu a participat la prima întîlnire care a avut loc la Chequers, la dorinţa lui Tony. Am mai decis să ne concentrăm asupra problemelor interne, ocolind posibilele implicaţii de politică externă ale întîlnirilor bilaterale; am recunoscut că în epoca globalizării politica internă are consecinţe internaţionale importante.

Pe lista finală a participanţilor americani erau Melanne, Al From, Sid Blumenthal, atunci asistent al preşedintelui, Andrew Cuomo, secretar pe probleme de locuinţe şi dezvoltare urbană, Larry Summers, secretar adjunct al Trezoreriei, Frank Raines, director la Administraţie şi Buget, Don Baer, scriitor de discursuri şi consultant, prof. Joseph Nye de la Kennedy School of Government de la Universitatea Harvard. Blair i-a invitat pe Anthony Giddens, directorul Şcolii de Economie din Londra, şi membri ai guvernului său, printre care erau Gordon Brown, ministru de Finanţe, Peter Mandelson, ministru fără portofoliu, baroneasa Margaret Jay, vicepreşedintele Casei Lorzilor, şi David Miliband, director de Politică.

Am plecat din Washington pe 30 octombrie şi m-am oprit întîi la Dublin şi Belfast. Bertie Ahern a organizat o recepţie în Sala St. Patrick, la Castelul din Dublin. Ahern, politician priceput şi afabil, s-a dovedit un prim-ministru eficient şi un susţinător hotărît al procesului de pace. Se despărţise de soţia sa de cîţiva ani şi avea o relaţie cu Celia Larkin, o femeie încîntătoare şi plină de viaţă. Relaţia lor era unul dintre acele secrete pe care le ştie toată lumea, dar nimeni nu le recunoaşte public. Bertie a ales ocazia vizitei mele pentru a ieşi în public. În timp ce ambasadorul Jean Kennedy Smith m-a însoţit pe scenă pentru a ne adresa mulţimii, Bertie şi Celia au urcat pe scări. Presa irlandeză era electrizată. Imediat după ce Bertie şi cu mine am terminat de vorbit, s-au repezit la telefoane şi computere. Susan Garrity, reporter la *Irish Times,* corespondentă la Washington, venită cu mine să transmită despre călătorie, mi-a spus mai tîrziu că a auzit un reporter strigînd în telefon:

– Şi-a adus amanta pe scenă, alături de Prima Doamnă. Îţi vine să crezi? Prima Doamnă!

Această ştire răscolitoare nu a avut nici un impact asupra carierei politice a lui Ahern, care a fost reales în 2002. Desigur că nu a fost subiect de conversaţie la cina la care am participat alături de cei doi şi de cîţiva dintre irlandezii mei preferaţi: Seamus şi Marie Heaney şi Frank McCourt, autorul cărţii *Angela's Ashes.*

A doua zi de dimineaţă am zburat la Belfast pentru a ţine prima conferinţă în memoria lui Joyce McCartan la Universitatea din Ulster. Am vorbit despre devotamentul neîntrerupt al lui Joyce pentru pace şi am lăudat femeile asemenea ei, care, în ciuda pierderilor personale, au contribuit la o mai bună înţelegere între tradiţii în timpul conflictelor interreligioase şi care acum joacă un rol în procesul de pace. Le admiram în mod special pe Monica McWilliams şi Pearl Sager, care reprezentau Coaliţia Femeilor la discuţiile ce aveau loc sub conducerea fostului senator George Mitchell, desemnat de Bill să conducă negocierile.

În această excursie am fost martora importanţei contactelor neîntrerupte între catolici şi protestanţi, la o masă rotundă desfăşurată în Sala Waterfront, la care au participat tineri din ambele comunităţi. Conferinţe precum aceasta sprijineau procesul de pace şi adunau laolaltă studenţi care nu s-ar fi întîlnit în alte circumstanţe. Locuiau în cartiere separate şi mergeau la şcoli cu regim dogmatic sever. Mi-a rămas în memorie ce mi-a spus un tînăr cînd l-am întrebat ce crede el că trebuie pentru instaurarea unei păci de durată.

– Trebuie să mergem toţi la aceleaşi şcoli, aşa cum fac americanii, mi-a răspuns el.

Un motiv pentru care sprijin îmbunătăţirea sistemului şcolar public prin standarde mai înalte şi responsabilităţi mai mari este acela că aduce laolaltă copii de diverse rase, religii şi tradiţii şi, de-a lungul timpului, a modelat şi a susţinut democraţia pluralistă de la noi. Doar cîteva ţări din lume beneficiază de această diversitate în sistemul educativ. Pe măsură ce societatea se diversifică, va deveni mai important pentru copii să studieze împreună şi să înveţe să tolereze şi să respecte diferenţele.

La conferinţa din Belfast a fost şi Marjorie „Mo" Mowlam, secretarul de Stat britanic pentru Irlanda de Nord. Mo tocmai isprăvise nişte tratamente împotriva unei tumori benigne pe creier, care făcuseră să-i cadă părul. Purta perucă şi, mai tîrziu, m-a întrebat dacă mă deranjează dacă o dă jos. Am aflat că aşa făcea la

întîlnirile oficiale: îşi expunea capul chel cu cîteva firicele de păr blond. M-am întrebat dacă era o metodă subtilă de a sugera că nu avea nimic de ascuns din ceea ce făcea pentru procesul de pace sau o modalitate, nu aşa de subtilă, de a sugera că era mai interesată de esenţă decît de aparenţă. Mo mi-a devenit o prietenă încîntătoare.

Am zburat de la Belfast la Londra şi apoi am mers cu maşina patruzeci de mile spre nord, pînă la Buckinghamshire, unde Chequers se întinde pe o suprafaţă de o mie de acri de pămînt; terenurile sale sînt traversate de cărări pietruite şi de grădini îngrijite. O uşă masivă marchează intrarea în casa feudală din cărămidă roşie, care serveşte drept locuinţă de week-end pentru prim-miniştri încă din 1921, după ce a fost lăsată moştenire guvernului britanic. Tony m-a aşteptat la uşă; purta blugi şi avea pe buze zîmbetul său de băiat bine crescut.

În acea seară, familia Blair, Melanne şi cu mine am servit cina în particular şi am stat pînă tîrziu în faţa şemineului mare de piatră, discutînd despre multe teme, de la Elţîn şi cercul său, la perfidia franceză în privinţa Iranului şi a Irakului şi la implicarea Statelor Unite în Bosnia. Am mai discutat şi despre ceea ce Tony numea „oboseala celulară“, care era parte a vieţii publice în timpurile noastre, şi despre legătura dintre credinţa religioasă şi serviciul public. Amîndoi ne trăgeam credinţele politice din credinţa religioasă, care ne modela devotamentul faţă de acţiunile sociale. Am vorbit despre profesiunea de credinţă a lui John Wesley, pe care o pusesem la inimă cînd am fost confirmată în biserica metodistă – „Trăieşte fiecare zi, făcînd cît de mult bine poţi, în toate modurile în care îl poţi face“ – şi despre ceea ce teologii au descris drept „chemarea datoriei şi imboldul harului“.

A doua zi de dimineaţă, au sosit şi ceilalţi participanţi americani şi britanici. La cafea, în Marele Salon, la al doilea etaj, am discutat despre modalităţi de sprijinire a familiilor în creşterea copiilor, precum şi despre politici educaţionale şi de angajare. După discuţii, ne-am plimbat prin grădină admirînd pajiştile verzi luxuriante care

se întindeau la orizont. Anglia este gri şi umedă toamna tîrziu, dar în acea zi cerul era de un albastru intens, iar soarele strălucea, conferind culori intense împrejurimilor. Uitîndu-mă peste tufele de trandafiri şi dincolo de gazon, mi-am dat seama că, deşi Chequers este păzit şi securizat, nu exista un gard vizibil sau vreun semn că era proprietate guvernamentală izolată.

La cină am stat alături de Tony Giddens, învăţat strălucit şi prolific, care scrisese foarte mult despre „a treia cale“. Mi-a spus că, atunci cînd se va scrie istoria sîngeroasă a secolului al XX-lea, modificarea statutului femeii se va vedea ca o schimbare istorică, la fel de profundă precum progresul extraordinar al tehnologiei sau apărarea şi proliferarea democraţiei occidentale.

De îndată ce ne-am întors în Statele Unite, Sid şi cu mine i-am rezumat lui Bill cele discutate în Marea Britanie şi i-am recomandat să continue întîlnirile pentru „a treia cale“, ceea ce a şi făcut. Una dintre ele a fost găzduită la Casa Albă, în timpul vizitei oficiale din 1998 a lui Blair. S-a decis continuarea întîlnirilor care să-i adune şi pe alţi lideri care gîndesc la fel – inclusiv pe premierul italian Romano Prodi şi pe prim-ministrul suedez Goran Persson, la întîlnirea de la Universitatea New York, în septembrie 1998 –, precum şi pe cancelarul german Gerhard Schroeder, premierul italian Massimo D'Alema şi pe preşedintele brazilian Fernando Henrique Cardoso, la cea din Florenţa, în noiembrie 1999.

Întîlnirile „celei de-a treia căi“ au adus administraţiei o nouă modalitate de lucru cu aliaţii tradiţionali. Şi aveam doar cîţiva aliaţi mai buni decît Italia. Bill şi cu mine vizitaserăm Toscana şi Veneţia în 1987, cu un grup de guvernatori, şi căutam un pretext să merg iar acolo. În 1994, am mers la *summit*-ul G-7 de la Napoli, găzduit de prim-ministrul Silvio Berlusconi. Îmi îndeplineam o dorinţă veche: explorarea artei şi culturii napolitane, vizitarea Pompeiului, a oraşelului Ravello şi a Coastei amalfitane. Aş fi vrut să stau mai mult timp acolo sau să revin şi cu altă ocazie. Şi cînd am fost la Roma m-am bucurat de fiecare moment; am fost încîntată cînd a fost

aleasă Florenţa pentru conferinţa organizată de Universitatea New York, sub conducerea lui John Sexton, pe vremea aceea decan al Facultăţii de Drept, astăzi preşedintele Universităţii. Aceste vizite în Italia mi-au dat şansa de a petrece timp cu mai mulţi prim-miniştri – Berlusconi, Prodi, D'Alema şi Carlo Ciampi, toţi buni aliaţi, mai ales în ce priveşte Kosovo, Bosnia şi expansiunea NATO.

La Palermo, în Sicilia, am participat la un program de pregătire a conducătorilor organizaţiei Voci Importante şi am ţinut un discurs în Opera de curînd restaurată, la o conferinţă sponsorizată de Leoluca Orlando, primarul oraşului. Acesta credea în puterea culturii de a schimba viaţa şi societatea. Condusese o campanie importantă de eliberare a oraşului de sub influenţa Mafiei. I-a îndrumat şi organizat pe şcolari să „adopte" un monument pe care să-l îngrijească, instaurînd astfel responsabilitatea civică şi preocuparea. A avut adesea discuţii cu preoţi şi cu oameni de afaceri pentru a-i încuraja să îl ajute în procesul de eliminare a dominaţiei terorii asupra oamenilor. În cele din urmă, după o serie de asasinate cu sînge rece ale unor funcţionari publici, femeile din Palermo au ajuns la capătul răbdării. Au atîrnat cearşafuri albe la ferestre pe care au scris cu litere mari: „BASTA" – „Destul". Această demonstraţie colectivă de forţă, combinată cu demonstraţii populare, a fost un punct de schimbare în lupta Siciliei cu Mafia.

Conducerea creativă a lui Orlando era un exemplu viu de abordare specifică a „celei de-a treia căi" de rezolvare a problemelor; ea a adus concetăţenilor săi sfîrşitul fricii şi al violenţei. Deschiderea spre idei care ar putea îmbunătăţi viaţa oamenilor este semnul unui bun spirit de conducere, dar, uneori, conducătorii au nevoie de încurajare, mai ales dacă este vorba despre noi democraţii ce încearcă, pentru prima dată, să aplice principiile egalităţii şi guvernării proprii. Administraţia a crezut că vizitele la nivel înalt erau importante pentru eforturile noastre de stabilire de relaţii diplomatice cu democraţiile recente. Şi aşa am ajuns să mă aflu într-un avion gata de decolare spre Kazahstan, Kirghizstan, Uzbekistan,

Ucraina şi Rusia – Siberia, mai exact – unele dintre cele mai îndepărtate locuri pe care le-am vizitat. Dar mai întîi trebuia să ajungem acolo, ceea ce s-a dovedit mai supărător decît mă aşteptam.

Călătoream tot cu Kelly, cu Melanne şi cu Karen Finney, secretarul meu adjunct de presă, o femeie tînără, înaltă şi cu umor. Am decolat de la Baza Aeriană Andrews în noaptea de duminică, 9 noiembrie, la bordul unui Boeing 707, folosit în trecut drept Air Force One. Am zburat vreo zece minute şi mă uitam pe cartea despre Kazakhstan, prima noastră oprire, cînd un membru al echipajului mi-a spus calm că trebuia să ne întoarcem la Andrews din cauza unor probleme la motor. Nu m-a îngrijorat acest lucru. Ştiam că un avion mare poate zbura cu trei din cele patru motoare cu care este dotat. Şi aveam încredere deplină în piloţii Air Force, cei mai buni din lume. M-am întors la lectura mea.

Am aterizat uşor la Andrews cu doar trei motoare în funcţiune şi am fost întîmpinaţi imediat de maşini de pompieri cu sirenele în funcţiune. În timp ce mecanicii investigau problemele, l-am sunat pe Bill să-i spun despre întîrziere, optimistă că voi putea decola din nou după ce motoarele vor fi reparate.

După cîteva ore ni s-a spus că nu puteam decola pînă a doua zi după-amiaza, aşa că la miezul nopţii am plecat cu toţii acasă. Cînd am ajuns la Casa Albă, l-am găsit pe Bill vorbind la telefon cu Chelsea, care era în camera ei şi văzuse un buletin de ştiri pe CNN: „Avionul Primei Doamne se întoarce... scurgeri de combustibil... toţi de la bord sînt în siguranţă". Am primit un telefon de la mama, care voia doar să-mi audă vocea. Au sunat şi alţi prieteni după ce au văzut titlul din *Washington Post:* „AVIONUL PRIMEI DOAMNE CEDEAZĂ; CĂLĂTORIA ÎN ASIA CENTRALĂ ESTE AMÎNATĂ". Cu tot cancanul pe care l-au făcut, părea că fusesem parașutată din avion.

Am plecat a doua zi, cînd reparaţiile s-au terminat. Călătoria nu era pentru cei slabi de înger. Am aterizat pe piste de pămînt, fără lumini; santinele cu lopeţi încercau să deszăpezească avionul şi

beau multă vodcă la fiecare oprire, la orice oră din zi şi din noapte. A fost una dintre cele mai exotice şi mai interesante călătorii pe care am făcut-o în timpul şederii mele la Casa Albă. Aşa-numitele „Stans“, muntoase, sterpe şi foarte frumoase, erau punctul de plecare al vechiului Drum al Mătăsii, parcurs de Marco Polo. Mulţi dintre locuitorii din Kazahstan, Kirghizstan şi Uzbekistan, unii dintre ei purtînd încă costumele tradiţionale indigene, erau descendenţii Hoardei de Aur, ai soldaţilor lui Gingis şi ai lui Kublai Han. În era postsovietică, încercau să creeze un echivalent modern al Drumului Mătăsii, pentru ca economia şi ţările lor să înflorească în secolul al XXI-lea. Deşi rusificată în timpul erei sovietice, fiecare ţară şi-a păstrat particularităţile etnice distincte şi o populaţie surprinzător de diversă.

Kazahstan este o ţară bogată în petrol şi gaze naturale, cu potenţial de creştere a nivelului de trai al cetăţenilor săi, presupunînd, desigur, că veniturile nu se pierd din cauza corupţiei. Am vizitat un centru mic de bunăstare a femeilor, finanţat cu ajutor străin, din partea Statelor Unite. Din cauza lipsei contraceptivelor, pe vremea comunismului avortul devenise o metodă obişnuită de planificare familială. Politica administraţiei Clinton era să facă avortul „sigur, legal şi rar“. Am lucrat pentru descurajarea avortului şi diminuarea răspîndirii bolilor cu transmitere sexuală, prin acordarea de ajutor pentru planificarea familială şi pentru îmbunătăţirea sănătăţii mamelor. Această politică era în contradicţie cu regula impusă de preşedintele Reagan, continuată de Bush şi abrogată de Clinton în a doua zi a mandatului său (şi reintrodusă, mai tîrziu, de George W. Bush). Reluarea ajutorului american începea să-şi arate roadele. Medicii din clinica Almaty mi-au spus că rata avortului şi a mortalităţii mamelor era în scădere, o dovadă în plus a faptului că politica noastră era mai eficientă în împuţinarea avorturilor decît programul anticontraceptiv al republicanilor.

Ştiam că în Kirghizstan, vecina din sud-est a Kazahstanului, era nevoie de medicamente. Împreună cu Richard Morningstar, consilierul preşedintelui pe probleme de asistenţă pentru noile state independente ale fostei Uniuni Sovietice, am plănuit aducerea cîtorva paleţi cu cele strict necesare pentru asistenţă umanitară – medicamente, aparatură medicală şi haine, în valoare de două milioane de dolari.

Cînd am ajuns în capitala Uzbekistanului, Taşkent, am mers direct la întîlnirea cu preşedintele Islam Karimov, fost comunist sovietic avînd reputaţie de autoritar care, s-a dovedit, era fascinat de soţul meu. A întrebat cum a rămas Bill în legătură cu oamenii, fără a-şi pierde autoritatea de preşedinte. Karimov, ca mulţi omologi ai săi din noile state independente, nu avea experienţă cu democraţia. Nu exista nici un fel de programă şcolară pentru ca aceşti conducători să înveţe obiceiurile oficiale şi neoficiale care stau la baza teoriei şi practicii democraţiei.

În inimile şi minţile musulmanilor din Asia Centrală era o luptă neîncetată. În Vest, Karimov era criticat pentru adoptarea unei atitudini severe faţă de fundamentaliştii islamici, dar el îi vedea ca agitatori politici. Dorea să instaureze toleranţa religioasă, după cum am aflat cînd am vizitat o sinagogă redeschisă recent, pe o alee dintr-o zonă lăturalnică din Buhara, unul dintre oraşele comerciale vechi de pe Drumul Mătăsii. L-am întîlnit pe rabin. Mi-a explicat cum rămăşiţele unei comunităţi evreieşti cîndva înfloritoare, datînd din vremea diasporei ce a urmat distrugerii Templului din Ierusalim în 70 î.Hr., au supravieţuit mongolilor şi sovieticilor, iar acum se bucurau de toleranţă şi de protecţie din partea conducerii lui Karimov.

În Piaţa Registan, în Samarkand, Karimov mi-a spus cu mîndrie în glas că Shir Dor Madrassa, o şcoală islamică istorică pentru băieţi, accepta iar elevi şi îi învăţa interpretările tradiţionale ale Islamului, care avea rădăcini în Asia Centrală, spre deosebire de interpretările preluate din unele ţările arabe care îi radicalizaseră şi îi militarizaseră pe unii uzbeci. Mi-a vorbit despre forţele care voiau să destabilizeze conducerea sa şi să stabilească un stat islamic, precum cel al talibanilor, care pe atunci controlau Afghanistanul.

Deşi încuraja reînceperea activităţii religioase, nu tolera opoziţia politică finanţată din afară şi camuflată de pretenţii religioase.

Ca american, văzînd Shir Dor Madrassa, eram contrariată. După atîţia ani de opresiune sovietică, aceste şcoli religioase erau deschise şi înfloritoare, dar eram îngrijorată de lipsa posibilităţilor educaţionale pentru fete şi de faptul că şcoli asemănătoare din alte părţi deveniseră exportatoare de fundamentalişti radicali. În zilele ce au urmat atacului din 11 septembrie 2001, mi-am amintit de Shir Dor Madrassa şi de alte asemenea şcoli pe care le vizitasem. În America termenul „madrassa" este pus în legătură cu taberele de pregătire şi de spălare a creierului pentru extremişti şi potenţiali terorişti.

În ţările în curs de dezvoltare, infrastructura educaţională – atît pentru băieţi, cît şi pentru fete – trebuie să fie o prioritate, iar înţelegerea rolului jucat de „madrassa" în lumea islamică este crucială. În ţări precum Pakistan, unde şcolile publice sînt adesea inaccesibile, ele pot fi singura şansă a copiilor cu părinţi săraci, dar ambiţioşi, deşi educaţia acolo se poate limita la memorarea Coranului în limba arabă. Noul fundamentalism din Asia poate fi identificat în mişcările conduse de arabi şi în „madrassa". Karimov, care se temea de influenţa externă, încerca să cultive toleranţa religioasă care caracterizase Asia Centrală în trecut. Dacă Statele Unite ar acorda ţărilor un ajutor mai mare pentru crearea şcolilor publice nonradicale, ar putea economisi bani şi salva vieţi prin evitarea conflictelor şi actelor teroriste.

Vestea vizitei noastre se răspîndise în Samarkand. Cînd Karimov şi cu mine plecam de la un proiect sponsorizat prin USAID, care promova exportul de obiecte meşteşugăreşti produse de femei, am văzut adunată o mare mulţime în jurul căreia poliţia omniprezentă făcuse un cordon pentru a o ţine la distanţă. I-am spus lui Karimov:

– Ştiţi, domnule preşedinte, dacă soţul meu ar fi aici, ar traversa strada şi ar da mîna cu oamenii.

– Da?

– Da, pentru că în democraţie aceşti oameni dictează. Bill ar trece de cordon nu doar pentru că e un om prietenos, ci pentru că ştie pentru cine lucrează.

– Bine, să mergem.

Spre uimirea ajutoarelor sale, a poliţiei şi a mulţimii, preşedintele a mers pînă la oameni şi a întins mîna, care i-a fost prinsă de cîţiva uzbeci foarte nerăbdători.

M-am întors acasă pentru a sărbători o victorie legislativă, semnarea Legii de adopţie şi de siguranţă a familiei, pe 19 noiembrie. Reforma în adopţii era foarte importantă pentru mine încă de pe vremea cînd eram la Facultatea de Drept din Yale şi reprezentasem în instanţă o mamă care îngrijea un copil şi dorea să-l adopte.

În timpul primului mandat al lui Bill, lucrasem cu Dave Thomas, republican convins, fondatorul lanţului de fast-food Wendy's, şi cu alţi conducători de companii şi de fundaţii pentru conturarea reformei pentru adopţie. Dave fusese adoptat şi a investit multă energie şi resurse în această reformă. La acea vreme 500 000 de copii americani rămăseseră în purgatoriul sistemului federal de îngrijire. Pentru mai mult de 100 000 dintre ei nu mai era drum de întoarcere acasă şi doar 20 000 îşi găseau familii la care să stea permanent. Speram că prin noua legislaţie vom putea grăbi procesul şi vom înlătura barierele arbitrare care stăteau în calea adopţiilor.

Deanna Mopin, o adolescentă din Arkansas care intrase în instituţiile de îngrijire la vîrsta de cinci ani, după ce se abuzase de ea în propria familie, era unul dintre vorbitorii principali la o sărbătoare a Lunii Naţionale a Adopţiilor, organizată la Casa Albă în 1995. Timidă şi stînjenită, mi-a descris cum era să trăieşti sub acelaşi acoperiş cu alţi nouă copii abandonaţi: nu putea merge la film, nu-şi putea cumpăra haine de şcoală fără permisiunea „părinţilor casei" şi a doi angajaţi sociali. Cînd am revăzut-o pe Deanna, era deja adoptată şi devenise o tînără fericită şi stăpînă pe sine.

Echipa mea pe probleme de politică internă a lucrat neîntrerupt cu administraţia şi Congresul la noua legislaţie care prevedea

stimulente financiare pentru state, eforturi de menţinere a unităţii familiilor în condiţii potrivite şi grăbirea luării deciziilor pentru adopţii şi pentru încetarea drepturilor parentale în caz de abuz şi neglijenţă. Adoptarea acestei legi a fost instructivă. Am învăţat că, lucrînd cu un Congres recalcitrant, am putea să ne mişcăm mai rapid spre o ţintă precisă decît dacă am susţine iniţiative mai ample, precum reforma de asistenţă medicală şi socială.

Modificările aduse legii federale a adopţiei urmau să grăbească plasarea a mii de copii în locuinţe permanente. „Legislaţia reprezintă o modificare fundamentală în principiile asistenţei pentru copii, pornind de la prezumţia că preocuparea de bază trebuie să fie întoarcerea copiilor la părinţii lor naturali, pentru care sănătatea şi siguranţa copilului sînt priorităţi absolute“, scria *The Washington Post*. Unul dintre aspectele cele mai surprinzătoare şi mulţumitoare ale acestui succes legislativ a fost ocazia de a lucra cu Tom DeLay, probabil cel mai mare partizan al conservatorismului extrem de la Casa Albă. Însă, în această problemă, a fost statornic în sprijinul acordat. Împreună cu soţia sa, avusese grijă de copiii din instituţiile de îngrijire şi, după ce am devenit senator, am continuat să colaborăm.

La cinci ani de la semnarea Legii de adopţie şi de siguranţă a familiei, numărul copiilor adoptaţi s-a dublat, depăşind aşteptările legislaţiei. Totuşi, mi-am dat seama că aproximativ 20 000 de copii nu se mai încadrau în sistemul de îngrijire din cauza vîrstei: trecuseră de optsprezece ani, fără să fie adoptaţi. Chiar în perioada cînd se confruntă cu o tranziţie critică la o viaţă independentă, ei nu se mai pot bucura de sprijin financiar din partea statului şi un număr disproporţonat de mare dintre ei rămîn pe drumuri, fără asigurări de sănătate sau alt sprijin vital. Într-o călătorie la Berkeley, am cunoscut un grup de tineri din California Youth Connection, o organizaţie de sprijin a copiilor mai mari din centrele de îngrijire şi a celor care au părăsit de curînd aceste centre. Puneau accentul pe dificultatea de a începe o viaţă de adult fără sprijinul sufletesc, social şi financiar pe care ţi-l oferă o familie. Joy Warren, o absolventă blondă frumoasă, şi-a petrecut mare parte din adolescenţă în centre temporare de îngrijire, dar a reuşit să se concentreze asupra studiilor şi a fost admisă la Berkeley şi apoi la Yale. Joy avea două surori mai mici, iar una din ele încă mai era într-un centru de îngrijire; acest lucru creştea presiunea ce apăsa asupra ei privind asumarea responsabilităţilor de adult la o vîrstă timpurie. A fost angajată în biroul meu de la Casa Albă; îmi ajuta echipa în realizarea de noi proiecte de lege pentru cei care depăşeau vîrsta pînă la care erau admişi în centre. Am lucrat împreună cu senatorul republican John Chafee de Rhode Island şi cu senatorul democrat Jay Rockefeller de Virginia de Vest la o lege din 1999 care furniza tinerilor tocmai ieşiţi din centre acces la asistenţa medicală, posibilităţi de educaţie, pregătire pentru locul de muncă, o locuinţă, consiliere şi alte servicii necesare.

Am împlinit cincizeci de ani în octombrie; deşi se spune că este un moment dificil, mi se părea un lucru nesemnificativ pe lîngă faptul că Chelsea nu mai locuia cu noi. Zilele şi nopţile mele erau pline de întîlniri şi de evenimente care se prelungeau pînă la sărbători, dar eram surprinsă cît de săracă părea Casa Albă fără sunetul muzicii care venea din camera ei şi fără rîsetul ei şi al prietenelor ei cînd stăteau de vorbă şi mîncau pizza în solar. Îmi era dor de piruetele ei. Uneori îl găseam pe Bill stînd în dormitorul ei şi privind în jur cu nostalgie. A trebuit să recunosc faptul că amîndoi eram încremeniţi într-un clişeu de generaţie, un jalon important în viaţă pe care numai membrii cu conştiinţă de sine ai generaţiei noastre l-ar defini ca pe un sindrom. Puiul ne zburase din cuib. Deşi aveam mai multă libertate să ieşim seara în oraş, întoarcerea într-o casă liniştită era tristă. Cuibul nostru trebuia reumplut: era vremea să ne luăm un cîine.

Nu mai avuseserăm unul de cînd ne murise cocherul Zeke, în 1990. Iubisem acel cîine şi era greu să găsim altul care să-l înlocuiască. La scurtă vreme după ce l-a îngropat pe Zeke, Chelsea a venit acasă cu

un pisoi alb cu negru pe care l-a numit Socks; l-am luat cu noi la Casa Albă, unde era clar că nu voia să aibă altă companie animală.

Dar după ce Bill a fost ales pentru al doilea mandat şi ştiam că Chelsea va pleca la colegiu, am început să ne gîndim să ne luăm un alt cîine. Am luat o carte despre cîini şi toţi trei am petrecut multă vreme uitîndu-ne la poze şi citind despre diversele rase. Chelsea voia un cîine mic, pe care să-l ia după ea, în vreme ce Bill voia unul mare, cu care să alerge. În cele din urmă, a decis că un labrador era ceea ce ne trebuia, avînd dimensiunile şi temperamentul potrivite pentru familia noastră şi Casa Albă.

Am vrut să-i dau lui Bill cîinele drept cadou de Crăciun, aşa că am mers să găsesc căţeluşul ideal. La începutul lui decembrie, un labrador de trei luni a sărit în braţele preşedintelui şi s-au plăcut imediat. Tot ce mai trebuia să facem era să-i găsim un nume. Am tot ezitat şi am făcut liste întregi. Oamenii ne trimiteau scrisori cu sugestii. Două nume erau candidatele mele preferate: Arkanpaws şi Clin Tin Tin.

Procesul ne scăpa din mînă şi am considerat că era vremea să-i dăm micuţului un nume. În cele din urmă, ne-am oprit la un nume simplu şi, după noi, nobil: Buddy.

Buddy era porecla unchiului preferat al soţului meu, Oren Grisham, stăpîn şi antrenor devotat de cîini, care murise în primăvara ce trecuse. Cînd Bill creştea la Hope, unchiul Buddy îl lăsa să se joace cu cîinii săi de vînătoare. Cu cît vorbea mai mult despre noul cîine, cu atît Bill îşi amintea mai mult de unchiul Buddy şi devenea mai clar că trebuia să-i dăm cîinelui numele său. Singura problemă, în opinia mea, era că unul dintre majordomii de la Casa Albă se numea Buddy Carter. Nu voiam să se supere că ne numim cîinele Buddy. L-am întrebat şi chiar i-a plăcut ideea. De fapt, am crezut că începuse să se identifice cu acel cîine.

– Buddy a mai făcut o poznă, ne spunea în glumă cînd cîinele rodea ziarul. Nu eu, celălalt Buddy.

Cîteva luni mai tîrziu, cînd am trimis cîinele la sterilizat, Buddy Carter a intrat în reşedinţă dînd din cap şi bombănind:

– Azi nu e o zi bună pentru Buddy. Deloc.

Micul labrador s-a obişnuit repede cu soţul meu şi cu programul lui. Dormea la picioarele lui în Biroul Oval şi stătea treaz pînă noaptea tîrziu. Se potriveau perfect unul cu celălalt, de vreme ce Buddy avea sau a preluat multe dintre trăsăturile lui Bill. Buddy iubea oamenii, era binedispus, optimist, se putea concentra cu o intensitate nemaiîntîlnită. Era obsedat de două lucruri: mîncarea şi mingile de tenis. Era maniac atunci cînd vîna mingi. Dacă îl lăsai, fugea după minge pînă cădea frînt de oboseală. Apoi se ridica şi mergea să-şi primească cina.

A devenit repede centrul vieţii noastre de familie, ceea ce pentru Socks era de neîndurat. El primise toată atenţia noastră ani de-a rîndul. Într-una dintre fotografiile mele preferate era Socks înconjurat de fotografi în faţa reşedinţei guvernatorului din Arkansas, înainte să ne mutăm la Washington. Din păcate, Socks îl dispreţuia pe Buddy. Ne-am străduit să-i facem să se înţeleagă. Dar, dacă îi lăsam în aceeşi cameră, la întoarcere îl găseam pe Socks cu spatele arcuit, scuipîndu-l pe Buddy, care era concentrat să vîneze pisica de sub canapea. Socks avea gheare neascuţite, dar nu pierdea niciodată ocazia să-l lovească pe Buddy; odată l-a lovit direct în nas. Amîndoi aveau fanii lor şi primeau mii de scrisori, cele mai multe de la copiii care îşi exprimau afecţiunea şi preferinţa pentru unul sau celălalt. De fapt, am fost nevoită să înfiinţez o unitate de corespondenţă separată cu ei, pentru a le răspunde la mail-uri. În 1998, am publicat unele dintre scrisori în *Dear Socks, Dear Buddy*, oferind beneficiile Fundaţiei Naţionale a Parcurilor, organizaţia care strîngea fonduri pentru parcurile naţionale.

Crăciunul a venit şi a trecut fără să-mi dau seama. Am plecat la Hilton Head, în Carolina de Sud, pentru Săptămîna Renaşterii şi o întîlnire cu 1 500 de prieteni şi cunoştinţe.

Eram nerăbdătoare să-i revăd pe prietenii noştri şi mi-au plăcut conversaţiile lungi şi serioase din acea săptămînă. Dar aveam nevoie de odihnă şi abia aşteptam să vină cele patru zile pe care plănuisem să le petrecem după Anul Nou la St. Thomas, în Insulele Virgine americane. Vizitaserăm aceste locuri cu un an înainte cînd stătuserăm într-o casă cu vedere la Golful Magens. Anul acesta urma să ne întoarcem în acelaşi loc, dar ne însoţea şi Buddy.

Am aterizat pe micul aeroport din capitala Charlotte Amalie şi am mers cu maşina pe şoseaua care şerpuia printre munţi, cu nuci de cocos şi mango pe margine, în drumul nostru spre locul solitar din partea de nord a insulei. Aerul cald şi briza tropicală erau binevenite; la fel casa, construită pe un deal şi avînd scări care duceau la plaja mică de la poale. Serviciul Secret era cazat lîngă noi, iar paza de coastă interzisese accesul bărcilor în golf, pentru a ne asigura protecţia – şi intimitatea. Dacă te uitai peste apă, nu vedeai nici urmă de viaţă. Era un loc idilic.

Bill, Chelsea şi cu mine ne-am petrecut vacanţa cu activităţile noastre obişnuite: am jucat cărţi, jocuri de cuvinte şi am rezolvat un puzzle de o mie de piese. Am adus cu noi multe cărţi pe care le-am citit şi apoi le-am discutat. Am mai înotat, ne-am plimbat, am făcut *jogging*, excursii şi am mers pe bicicletă. De obicei, Bill nu pierde nici o ocazie să joace golf; de vreme ce vacanţele noastre coincid cu perioada campionatelor de fotbal şi de baschet, locul în care ne cazăm trebuie să aibă o recepţie bună a canalelor de televiziune. Totuşi, nu eram într-adevăr singuri. Serviciul Secret era la datorie în apropiere, iar ospătarii din Marină care călătoreau cu preşedintele erau gata să gătească sau să facă ordine oricînd era nevoie. Bineînţeles că eram însoţiţi de echipa strict necesară: medicul, asistenta, consilierii militari, echipa de presă şi consilierii pe probleme de securitate. Dar ne obişnuiserăm cu această situaţie, iar ei ne respectau intimitatea. Nu ca *paparazzi*.

Într-o după-amiază, pe la jumătatea excursiei, Bill şi cu mine ne-am pus costumele de baie şi am coborît pe plajă pentru a merge

să înotăm. Nu ştiam că un fotograf al Agenţiei France-Press era ascuns în tufişurile de pe plaja publică din cealaltă parte a golfului. Probabil că a avut lentile foarte bune la teleobiectiv, fiindcă a doua zi în ziarele din toată lumea a apărut o fotografie cu noi dansînd lent pe plajă. Mike McCurry, secretarul de presă al Casei Albe, era supărat din cauza încălcării intimităţii şi a faptului că fotograful „se ascundea prin tufişuri şi făcea poze pe furiş". Evident, incidentul a ridicat întrebări cu privire la securitate şi intimitate. Dacă eşti suficient de aproape ca să faci o poză cu un teleobiectiv, eşti suficient de aproape să împuşti. Bill nu era supărat. Lui i-a plăcut poza.

În presă a izbucnit o dezbatere dacă fotograful violase etica jurnalistică şi intimitatea noastră din interese desfrînate. Aceasta a dus la speculaţii din partea unor ziarişti, care spuneau că noi „pozaserăm" pentru acel fotograf, cu speranţa că îmbrăţişarea noastră va fi imortalizată pe peliculă.

Ei! La un interviu la radio, cîteva săptămîni mai tîrziu, am spus:

– Arătaţi-mi o femeie de cincizeci de ani care ar poza în costum de baie – cu spatele la aparat.

Ei bine, poate cele care arată bine din orice unghi, precum Cher, Jane Fonda sau Tina Turner.

Dar nu eu.

LA LUPTĂ

– Mulţumesc, doamnă Clinton, a spus unul dintre avocaţii lui Kenneth Starr. Asta este tot pentru moment.

David Kendall stătea lîngă mine în Camera de negocieri, în timpul întrevederii cu procurorul independent, chemat să clarifice nişte chestiuni finale legate de proasta utilizare a unor dosare FBI.

– Trebuie să pună aceste întrebări, pentru a-şi face datoria, m-a asigurat David.

Avea dreptate: întrebările au fost scurte şi formale. Kenneth Starr a fost prezent, dar n-a spus nimic în timpul celor zece minute de chestionare.

Mai tîrziu David a remarcat că procurorii păruseră mai îngîmfaţi decît de obicei – „precum pisicile care au înghiţit canarul", aşa cum se exprimase un avocat din cameră –, dar n-am observat nimic neobişnuit în acea dimineaţă. Eram doar recunoscătoare că se încheiase încă unul dintre cazurile nescandaloase aflate sub ancheta consiliului independent. Era 14 ianuarie 1998, şi ancheta lui Starr era în al patrulea an. Ca orice altă investigaţie din portofoliul procurorului independent, Filegate era un teren arid. Un angajat de rang mijlociu din cadrul Biroului de Securitate a Personalului de la Casa Albă făcuse o greşeală atunci cînd a cerut de la FBI, folosind o listă veche, rezumate ale dosarelor de personal. În mod eronat, i se trimiseseră dosare cu privire la deţinători de parole de securitate, începînd de la administraţia

Reagan, pînă la prima administraţie Bush. Dar nu a fost nici conspiraţie, nici delict. Cu un an înainte, Starr recunoscuse, în cele din urmă, că Vince Foster se sinucisese, într-adevăr. (În urmă cu trei ani, Robert Fiske ajunsese la aceeaşi concluzie, dar a mai fost nevoie de încă patru anchete oficiale, inclusiv cea lui Starr, pentru a o confirma.) De asemenea, Starr intrase într-o zonă moartă în cercetările sale vizînd afacerea Whitewater. Natura investigaţiei ne-a urmărit dincolo de uşile Casei Albe pentru că s-au furnizat informaţii greşite, care au generat sute de poveşti de presă timp de multe luni.

Cel mai interesant litigiu care năştea discuţii în contradictoriu era un caz civil fără legătură cu ancheta consiliului independent. Echipa de avocaţi a Paulei Jones era plătită şi ghidată de Institutul Rutherford, o organizaţie de consiliere juridică gratuită, cu orientare de dreapta fundamentalistă. Avocaţii lui Bill se aşteptau să nu se ajungă la proces, dar Curtea Supremă hotărîse derularea cazului. De aceea, atît Jones, cît şi preşedintele erau îndreptăţiţi să depună mărturie. Bill era programat pentru data de 17 ianuarie 1998.

Deşi existaseră posibilităţi de rezolvare a situaţiei în afara instanţei, m-am opus ideii, considerînd că plata unei sume pentru a scăpa de un proces neplăcut ar crea un precedent teribil preşedintelui. Procesele nu s-ar fi terminat niciodată. Desigur că, la o privire ulterioară asupra evenimetelor, respingerea unei înţelegeri cu Jones a fost considerată cea de-a doua mare greşeală tactică făcută pe parcursul investigaţiilor şi proceselor. Prima greşeală a fost solicitarea numirii unui procuror independent.

Bill stătuse pînă tîrziu, cu o noapte înainte, ca să-şi pregătească mărturia. La plecare, i-am urat noroc şi l-am îmbrăţişat cu putere. L-am aşteptat acasă şi, cînd s-a întors, părea agitat şi epuizat. La întrebarea mea cum crede că a mers, mi-a răspuns că era o farsă şi că tot procesul îi repugnă. Deşi plănuisem să ieşim cu prietenii la un restaurant, a vrut să contramandăm totul şi să cinăm liniştiţi acasă.

Ca de obicei la începutul anului, agenda fiecăruia era plină ochi. În fiecare săptămînă la Casa Albă aveau loc tratative cu privire la viitoarea declarație către națiune. De vreme ce se îndrepta către un buget echilibrat, președintele a plănuit majorări importante pentru Medicare și educație, precum și creșterea sumelor alocate pentru îngrijirea copiilor, cu scopul de a dubla numărul copiilor beneficiari, așa cum mă sfătuise personalul meu.

Apoi, miercuri dimineață, pe 21 ianuarie, Bill m-a trezit devreme. S-a așezat pe marginea patului și a zis:

– În ziarele de azi e o știre de care ar trebui să afli.

– Despre ce vorbești?

Mi-a povestit că presa vorbea despre o legătură între el și o fostă angajată stagiară de la Casa Albă căreia el îi ceruse să mintă în fața avocaților Paulei Jones. Starr ceruse și obținuse permisiunea procurorului general Janet Reno de a examina posibilele acuzații împotriva președintelui.

Bill mi-a spus că Monica Lewinsky a fost o angajată cu care se împrietenise cu doi ani în urmă, cînd aceasta făcea voluntariat în Aripa de Vest, în timpul întreruperii de activitate a guvernului. Vorbise cu ea de cîteva ori și ea îi ceruse ajutor în căutarea unei slujbe. Așa era firea lui Bill. Mi-a spus că ea îi înțelesese greșit atenția, lucru care se mai întîmplase de zeci de ori înainte. Era un scenariu atît de cunoscut, că mi-a fost ușor să consider acuzațiile ca fiind nefondate. Pînă atunci suportasem mai mult de șase ani de pretenții neîntemeiate formulate de aceleași grupuri de persoane implicate în cazul Jones și ancheta Starr.

L-am tot întrebat pe Bill despre poveste. El a continuat să nege orice comportament deplasat și să afirme că atenția i-a fost înțeleasă greșit.

Niciodată nu voi înțelege cu adevărat ce a fost în mintea soțului meu în ziua aceea. Tot ce știu e că și personalului și prietenilor le spusese aceeași poveste: nu se întîmplase nimic deplasat. De ce a simțit nevoia să ne mintă și să ne dezamăgească e povestea lui și

trebuie să ne-o spună în felul lui. Într-o lume mai bună, acest gen de conversație între soți i-ar fi privit doar pe ei. Deși încercasem mult timp să apăr ce mai rămăsese din intimitatea noastră, nu puteam face nimic acum.

Pentru mine, încurcătura cu Lewinsky era un alt scandal murdar, pus la cale de oponenții politici. De fapt, de cînd își începuse viața publică, Bill fusese acuzat de tot soiul de lucruri, de la droguri la conceperea unui copil cu o prostituată din Little Rock, iar eu am fost făcută hoață și criminală. M-am așteptat ca, pînă la urmă, povestea cu angajata să devină o poveste lipsită de importanță într-un ziar de scandal.

Mi-am crezut soțul cînd mi-a spus că acuzațiile nu sînt adevărate, dar am realizat că ne aflam în fața unei alte anchete oribile, exact în momentul în care credeam că problemele noastre cu justiția se terminaseră. Am știut, totodată, că pericolul politic era real. Starr transformase o acțiune civilă sîcîietoare într-o investigație penală, pe care, fără îndoială, ar fi prelungit-o cît mai mult cu putință. Din informațiile adversarilor (tabăra Jones și Biroul procurorului independent) ajunse în presă, reieșea că depoziția președintelui se bătea cap în cap cu alte descrieri ale relației sale cu Lewinsky. Se pare că întrebările din depoziția lui Jones au fost formulate în așa fel încît să reiasă acuzația de sperjur care ar fi justificat cererea de demitere a președintelui sau aducerea sa în fața tribunalului.

Erau prea multe vești proaste pentru o singură dimineață. Dar știam că amîndoi trebuia să ne îndeplinim sarcinile cotidiene. În Aripa de Vest consilierii umblau de colo pînă colo murmurînd în telefoane și șușotind în spatele ușilor închise. Trebuia să asigurăm personalul Casei Albe că vom înfrunta criza și că sîntem pregătiți să luptăm din nou, așa cum făcuserăm și în trecut. Știam că toți mă vor căuta pentru detalii și că cel mai bun lucru pe care îl puteam face pentru mine și cei din jurul meu era să mă prefac în continuare. Aș fi avut nevoie de mai mult timp să mă pregătesc pentru prima mea apariție în public, dar n-a fost așa. În aceea după-amiază,

aveam programat un discurs pe probleme de drept civil în cadrul unei mari adunări la Colegiul Goucher. Mă invitase un vechi prieten al nostru, Taylor Branch, autor al unei cărți despre Martin Luther King, *Parting the Waters*, premiată cu Premiul Pulitzer. Şi pentru că nu voiam să-i dezamăgesc pe cei din colegiu sau pe Taylor, a cărui soție lucra pentru mine, m-am îndreptat către gara Union şi am luat un tren către Baltimore.

În timpul călătoriei cu trenul mi-a făcut bine telefonul lui David Kendall, care era singura persoană, în afara soțului meu, cu care simțeam că pot comunica liber. Cu un an în urmă, Starr ceruse printr-o citație să i se pună la dispoziție note din conversațiile pe care le avusesem cu avocații Casei Albe despre Whitewater şi curtea hotărîse că avocaților plătiți de guvern nu li se aplică principiul confidențialității. După spusele lui David era posibil ca şi acum procurorul independent să citeze fiecare angajat, prieten, membru de familie care ar fi putut da informații despre cazul Lewinsky.

În timp ce trenul huruia prin suburbiile din Maryland, David mi-a spus că auzise niște zvonuri încă din ajunul depoziției lui Jones şi că ziariştii îl întrebaseră şi despre implicarea unei alte femei în caz. El s-a gîndit că treaba ar putea lua o întorsătură urîtă, dar nu atît de urîtă încît să dea alarma. Mi-a confirmat că pe data de 16 ianuarie procurorul general Reno a trimis o scrisoare completului de judecată alcătuit din trei judecători, recomandîndu-le să-i permită lui Starr extinderea anchetei în cazul Lewinsky şi a unei posibile obstrucționări a justiției. Mai tîrziu, am aflat că sugestia lui Reno se baza pe informații false şi incomplete furnizate de procurorul independent. Bill fusese obstrucționat din toate părțile, iar nedreptatea întregii afacerii m-a determinat şi mai mult să-i fiu alături în combaterea acuzațiilor.

Am ales să lupt în continuare, dar nu era plăcut să aud ce se spunea la adresa soțului meu. Ştiam că oamenii se întrebau: „Cum se poate trezi dimineața? Cum poate să iasă singură în public? Chiar dacă nu crede acuzațiile, tot trebuie să fie dureros pentru ea".

Era dureros. Afirmația lui Eleanor Roosevelt că în viața politică fiecare femeie trebuie „să renunțe la pudoare" devenise ca o rugăciune pentru mine în momentele de criză. Nu-i de mirare că, o dată cu trecerea timpului, masca pe care o purtam se îngroşase. Asta însă nu uşura lucrurile, le făcea doar mai uşor de suportat. Nu te trezeşti pur şi simplu într-o dimineață şi-ți spui că de acum înainte nu vei mai lăsa nimic rău să te deranjeze. Pentru mine a fost o experiență prin care a trebuit să trec singură.

Mi-era teamă că armura pe care mi-o creasem ar putea să mă îndepărteze de adevăratele mele sentimente, că aş putea să mă transform într-o caricatură fragilă, aşa cum mă numiseră unii critici. Trebuia să țin cont de sentimentele mele şi să hotărăsc ce era mai bine pentru mine, fără să-mi pese ce spuneau sau gîndeau alții. Şi aşa este destul de greu să-ți păstrezi conştiința de sine în public, dar acum era de două ori mai dificil.

După ce am ținut discursul la adunarea de la Goucher, m-am întors în gară la Baltimore, unde mă aştepta un grup de reporteri şi cameramani. În viața mea nu fusesem atît de asaltată de întrebări. La un moment dat, cineva a întrebat:

– Credeți că acuzațiile sînt false?

– Normal că sînt false – categoric, am răspuns eu, oprindu-mă şi întorcîndu-mă către microfoane. Este foarte dureros de fiecare dată cînd cineva drag este atacat şi supus unor acuzații necruțătoare, aşa cum a fost soțul meu.

– De ce este atacat Bill Clinton?

– Cînd nu a putut fi înfrînt politic, s-a încercat subminarea autorității lui ca președinte, distrugerea multora din realizările lui, atacarea în mod direct.

Nu era prima oară cînd dădeam o astfel de declarație şi nici ultima. Cu puțin noroc, oamenii puteau începe să înțeleagă. În viziunea mea, procurorii, uzînd şi abuzînd de autoritatea lor, încercau să deturneze planurile președinției cu scopul de a cîştiga din nou puterea politică pe care o pierduseră la votare. În acel moment,

acţiunile lor priveau pe toată lumea, aşa că am simţit că aveam dubla responsabilitate de a-mi apăra şi soţul, şi ţara. Neputînd să îi atace succesele politice repurtate şi nici popularitatea, îl denigrau şi, deopotrivă, şi pe mine. Miza era foarte mare.

Ca şi mine, Bill nu a renunţat la nici una dintre obligaţiile lui. A dat interviuri, deja programate, Postului Naţional de Radio, televiziunilor Roll Call şi PBS. A discutat politică externă şi a făcut referiri la următorul discurs despre starea naţiunii, programată pentru miercuri, 27 ianuarie. Întrebărilor despre viaţa lui personală le-a dat liniştit acelaşi răspuns: acuzaţiile erau false. Nu a cerut nimănui să mintă. Va coopera cu anchetatorii, însă, pentru moment, nu poate spune mai multe.

Vechiul nostru prieten Harry Thomason a venit să ne sprijine moral. Ca producător de televiziune, Harry considera declaraţiile lui Bill prea nesigure şi, de aceea, l-a îndemnat să arate cît de jignit era de ceea ce se spunea la adresa lui. Asta a şi făcut. Pe 26 ianuarie, la o conferinţă de presă despre finanţarea unui program de îngrijire a copiilor după terminarea orelor de studiu, avîndu-l alături pe Al Gore, pe secretarul Educaţiei şi pe mine, preşedintele a negat cu vehemenţă că ar fi întreţinut relaţii sexuale cu Lewinsky. Date fiind circumstanţele, i-am înţeles ieşirea plină de furie.

La Washington, scandalul a luat mari proporţii. În fiecare zi apăreau noi date despre tacticile de prindere în capcană a preşedintelui, în care intrau şi înregistrări secrete, ilegale. Administraţia a făcut o încercare lamentabilă dar temerară de a dezvălui în prealabil unele iniţiative din declaraţia către naţiune, dar mass-media era impregnată cu speculaţii şi previziuni legate de abilitatea preşedintelui de a rămîne în funcţie.

A doua zi urma să fie prezentat discursul despre starea naţiunii şi aveam programată, de mult timp, o apariţie la emisiunea *Today,* iar o contramandare ar fi dat naştere unei avalanşe de speculaţii. Aşa că m-am dus, încrezătoare că ştiam adevărul, dar îngrozită de perspectiva discutării unor astfel de probleme pe postul naţional. Consilierii noştri au intervenit cu tot felul de sfaturi. Unii erau

îngrijoraţi că mi l-aş pune în cap pe Starr, dacă aş vorbi despre natura părtinitoare a investigaţiei sale. David Kendall nu a considerat că era nevoie să impună constrîngeri.

În aceea dimineaţă, Matt Lauer era gazda emisiunii, fără Katie Couric, al cărei soţ, Jay Monahan, decedase cu trei zile înainte, în urma unui cancer la colon. Toată lumea era sobră la Centrul Rockefeller din New York. M-am aşezat în faţa lui Matt şi, imediat după ştirile de la ora şapte, a început interviul.

– În ultima vreme, în mintea acestui popor n-a fost decît o singură întrebare. Ce tip de relaţie există între soţul dumneavoastră şi Monica Lewinsky? V-a dat detalii despre această relaţie?

– Am discutat destul de mult pe marginea acestui subiect şi cred că, pe măsură ce situaţia se va limpezi, oamenii vor primi mai multe detalii. Dar la momentul de faţă sîntem în mijlocul unei adevărate frenezii, oamenii vorbesc vrute şi nevrute şi creează confuzie. De cînd am intrat în viaţa politică şi mai ales de cînd soţul meu şi-a depus candidatura prima oară, am învăţat că în astfel de cazuri cel mai bun lucru este să ai răbdare, să respiri adînc şi adevărul va ieşi la iveală.

Lauer a povestit că prietenul nostru James Carville descrisese situaţia ca un război între preşedinte şi Kenneth Starr.

– Aţi spus unor prietenii apropiaţi că aceasta este ultima mare bătălie şi că una dintre părţi se va prăbuşi.

– Nu ştiu dacă m-am exprimat chiar atît de tranşant, este mai degrabă o replică potrivită într-un film. Dar, într-adevăr, cred că este o luptă. Priviţi persoanele care sînt implicate în această afacere şi care s-au trezit într-o situaţie dificilă. Aici este o poveste fascinantă pentru toţi cei interesaţi să afle şi să scrie despre ea; este o mare conspiraţie a dreptei, pusă la cale împotriva soţului meu încă din ziua în care şi-a anunţat candidatura. Cîţiva ziarişti au descoperit-o şi au explicat-o, dar nu a fost în întregime expusă publicului american. De fapt, în mod bizar, actuala situaţie ar putea să o facă.

Mai tîrziu, cînd David Kendall m-a sunat să discutăm despre apariţia mea la televiziune, i-am spus că mă gîndisem la el în timp ce mergeam la interviu.

– Ţi-am auzit vorbele înţelepte sunîndu-mi în ureche, i-am zis.

– Şi ce vorbe incredibil de înţelepte ai auzit? m-a întrebat el înghiţind momeala.

– La naiba cu ei, am rîs.

David, care a fost crescut ca un Quaker, a chicotit şi a zis timid:

– Este o veche expresie Quaker.

– Ce? La dracu' cu ei?

De data asta am rîs amîndoi pe săturate.

În mod evident, exprimarea „mare conspiraţie" i-a atras atenţia lui Starr care, contrar obiceiului, s-a plîns că îi denigrasem motivele şi a denumit noţiunea de conspiraţie „o prostie". „Cîinele lovit urlă", aşa cum se spune în Arkansas. Se pare că afirmaţia mea atinsese o coardă sensibilă.

Uitîndu-mă în urmă, îmi dau seama că aş fi putut să-mi exprim punctul de vedere cu mai multă diplomaţie, însă îmi menţin părerea despre caracterul investigaţiei lui Starr. La aceea vreme nu ştiam dacă acuzaţiile împotriva lui Bill erau adevărate, dar ştiam despre legătura dintre Starr şi oponenţii politici ai soţului meu. Cred cu adevărat că a fost şi încă mai este o reţea de grupuri şi de indivizi care vor să întoarcă timpul înapoi în multe dintre progresele făcute de această ţară, începînd cu drepturile cetăţeneşti şi cu cele ale femeilor pînă la reglementarea problemelor de mediu şi cele ale consumatorului. Pentru a-şi atinge scopul, folosesc toate instrumentele pe care le au la dispoziţie: bani, putere, influenţă, mass-media şi politică. În ultimii ani, stăpînesc şi tehnica distrugerii personale. Stimulaţi de extremiştii care, de decenii, luptă împotriva politicienilor şi a ideilor progresiste, aceste grupări sînt sponsorizate de corporaţii, fundaţii şi indivizi ca Richard Mellon Scaife. Multe dintre numele lor sînt deja în evidenţa publică drept consecinţă a

activităţii unor ziarişti cu iniţiativă. Cîţiva din mass-media au început să facă cercetări.

Între timp, se făceau speculaţii pe baza discursului despre starea naţiunii din acea noapte: va face preşedintele vreo referire la scandal? (Nu a făcut.) Vor boicota membrii Congresului discursul? (Doar cîţiva au făcut-o, deşi unii republicani şi-au stors creierii toată noaptea.) Va apărea Prima Doamnă să-şi susţină soţul? Normal că am apărut.

Desigur că eram îngrijoraţi cu toţii de modul în care va fi întîmpinat Bill. Dar, din momentul în care mi-am luat locul pe scaun în Cameră, am ştiut că totul va merge bine. Am fost întîmpinată cu o cascadă de aplauze pline de înţelegere şi de strigătele cîtorva femei din public. Cînd Bill a păşit în sală relaxat şi sigur pe sine, a primit ovaţii şi mai puternice. Discursul ţinut a fost electrizant, cu adevărat unul dintre cele mai bune din cariera lui. A recapitulat progresele pe care ţara le făcuse în ultimii cinci ani şi a schiţat măsurile pe care le va lua pentru a întări succesele din timpul guvernării lui. Spre surprinderea unora din partidul nostru şi spre consternarea opoziţiei, el a promis că va propune un buget federal echilibrat, cu trei ani înainte de termen, şi că va „salva mai întîi Securitatea naţională", pentru a face faţă la iminentul val de pensionări. Economia prospera şi Bill a propus o creştere a salariului minim. A pledat şi în favoarea unor măriri substanţiale de fonduri pentru programele de educaţie, de sănătate şi de îngrijire a copilului.

– Am depăşit faza discuţiilor sterile dintre cei care susţineau că guvernul este de vină şi cei care susţineau exact contrariul, a spus. Am găsit o a treia cale. Avem cel mai mic guvern din ultimii treizeci şi cinci de ani, dar este unul mai eficient şi mai progresist. Avem un guvern mai mic, dar o naţiune mai puternică.

În urmă cu cîteva luni, acceptasem să vorbesc la Forumul anual pe probleme de economie mondială, care se desfăşura, de obicei, la Davos, un sătuc frumos din zona Alpilor elveţieni. În luna februarie, cam două mii de oameni de afaceri importanţi, politicieni, lideri ai mişcărilor civice şi intelectuali din toată lumea se

adunau să vorbească despre chestiuni mondiale, să încheie noi alianţe sau să le consolideze pe cele vechi. Era pentru prima oară cînd participam la forum şi, încă o dată, contramandarea nu intra în discuţie.

M-am simţit uşurată că unii dintre participanţii americanii la Davos erau vechi prieteni, inclusiv Vernon Jordan şi primarul Richard Daley. Elie şi Marion Wiesel erau extrem de amabili. Faptul că Elie a supravieţuit Holocaustului a făcut din el un om foarte înţelegător. Întotdeauna era loc în inima lui pentru durerea unui prieten. M-a întîmpinat cu o îmbrăţişare puternică şi m-a întrebat:

– Ce se întîmplă cu America? De ce fac asta?

– Nu ştiu, am răspuns.

– Vreau doar să ştii că eu şi Marion îţi sîntem alături şi vrem să te ajutăm.

Atitudinea lor plină de înţelegere a fost cel mai plăcut dar pe care mi-l puteau face.

Nici unul dintre cei prezenţi la Davos nu a pomenit de scandalul de la Washington, deşi şi-au dat silinţa să-mi fie de ajutor, m-au întrebat cum o mai duc, m-au invitat la cină sau să iau loc alături de ei.

Întotdeauna răspundeam că sînt bine. Nu puteam spune mai multe.

Discursul meu a mers bine, în ciuda titlului mai puţin interesant pe care l-au sugerat organizatorii: „Priorităţi individuale şi colective ale secolului al XXI-lea“. Am descris cele trei componente esenţiale ale unei societăţi moderne: un guvern eficient, o economie de piaţă liberă şi o societate civilă activă. În afara guvernului şi a pieţei, în cea de-a treia componentă intră tot ceea ce este necesar unei vieţi, care să merite trăită: familie, credinţă, asociaţie voluntară, artă, cultură. Am vorbit şi despre aşteptările şi realităţile din viaţa omului.

– Nu există fiinţă umană perfectă, am spus. Nu există piaţă perfectă decît în teoriile abstracte ale economiştilor. Nu există guvern perfect decît în visele oamenilor politici. Şi nu există societate perfectă. Trebuie să acceptăm oamenii aşa cum sînt.

O lecţie pe care o învăţam zi de zi.

În dimineaţa de după discurs, am coborît pe pantele din apropiere. Nu am fost niciodată un schior bun, dar îmi place sportul. Era minunat să mă pierd total în senzaţia fizică – aerul rece, proaspăt a cărui atingere o simţeam uşor, în timp ce alunecam pe pîrtie, dorindu-mi să schiez ore în şir. Chiar şi cu Serviciul Secret pe urmele mele, am simţit pentru cîteva secunde că m-am desprins de pămînt.

IMAGINÎND VIITORUL

Uneori, inamicii politici apar în locuri neaşteptate. În calitate de proprietari temporari ai Casei Albe, Bill şi cu mine le-am deschis uşile pentru întîlniri de vacanţă şi festivităţi importante – şi n-am trecut pe lista neagră pe cei care nu agreau politica noastră. Această atitudine a dus la un moment de stînjeneală la primirea oaspeţilor. Pe 21 ianuarie 1998, după ce a izbucnit afacerea Lewinsky, eram gazda unei cine simandicoase care sărbătorea completarea strîngerii de capital pentru Fondul de dotare a Casei Albe, o organizaţie non-profit care strînge bani din sectorul privat pentru proiecte de restaurare la Casa Albă. Iniţiat de Rosalynn Carter şi continuat de Barbara Bush, fondul avea ca scop strîngerea a douăzeci şi cinci de milioane de dolari. Cam jumătate din această sumă fusese strînsă înainte ca eu să devin Primă Doamnă şi am fost încîntată să pot contribui şi apoi chiar să depăşesc scopul iniţial. Am făcut această activitate cu mare dragoste faţă de Casa Albă, iar cina reprezenta posibilitatea de a mulţumi tuturor celor care contribuiseră.

Bill şi cu mine ne primeam invitaţii în Camera Albastră, cînd un bărbat palid ne întinse mîna. În timp ce aghiotantul militar îi anunţa numele, iar un fotograf al Casei Albe se pregătea să-i facă o poză, mi-am dat seama că era Richard Mellon Scaife, miliardarul care finanţase campania pe termen lung de distrugere a preşedintelui Bill Clinton. Nu îl întîlnisem niciodată pe Scaife şi totuşi l-am întîmpinat ca pe oricare alt oaspete. Momentul a trecut neobservat,

dar mai tîrziu, cînd a fost transmisă lista de invitaţi, unii ziarişti au fost şocaţi să afle că am încuviinţat prezenţa sa. La întrebarea de ce fusese invitat, am răspuns că Scaife avea tot dreptul să participe la eveniment, datorită contribuţiei sale financiare pentru conservarea Casei Albe din timpul administraţiei Bush, dar eram uimită că el a venit să îşi întîlnească inamicul.

Următorul nostru eveniment de gală a fost cina oficială din 5 februarie 1998, dată în onoarea lui Tony Blair. Dată fiind prietenia dintre noi şi soţii Blair, precum şi legăturile istorice şi relaţia specială dintre naţiunile noastre, am vrut să îndepărtez obstacolele din calea familiei Blair. Şi am reuşit, cu cea mai mare cină pe care a găzduit-o vreodată Casa Albă, care s-a desfăşurat în Camera de Est, pentru că Sala de recepţie era prea mică. După cină, le-am cerut lui *Sir* Elton John şi lui Stevie Wonder să cînte împreună, un adevărat duet muzical anglo-american.

Cînd preşedintele Camerei, Newt Gingrich, a acceptat invitaţia noastră la cină, am hotărît să îl aşez în stînga mea, în timp ce Blair, conform etichetei, stătea la dreapta. Gingrich îl admira pe Blair ca lider politic al transformărilor, cum se autodefinise cîndva. Eram curioasă să aflu ce şi-ar putea spune unul altuia şi speram să aflu ce gîndea Gingrich despre ultimele acuzaţii ale lui Starr. O serie de comentatori lăsaseră să se strecoare ideea acuzării şi, deşi nu exista nici o bază constituţională pentru o asemenea procedură, ştiam că asta nu îi va împiedica pe republicani să încerce. Gingrich era cheia: dacă îşi dădea acordul, urmau momente grele pentru ţară.

După o lungă discuţie în timpul cinei despre expansiunea NATO şi despre Bosnia şi Irak, Gingrich s-a aplecat spre mine:

– Acuzaţiile împotriva soţului dumneavoastră sînt ruşinoase, a spus el. Şi cred că este incorect modul în care anumite persoane încearcă să profite de acest lucru. Chiar dacă ar fi adevărat, nu înseamnă nimic. Asta nu duce la nimic.

Asta şi speram să aud, dar am fost surprinsă. Mai tîrziu, le-am spus lui Bill şi lui David Kendall că Gingrich nu credea că acuzaţiile

împotriva lui Bill sînt serioase. Însă cînd a condus atacul republicanilor împotriva lui Bill, a avut o atitudine complet diferită. Totuşi, pentru moment, am luat conversaţia ca o dovadă a firii imprevizibile şi complicate a lui Gingrich. (Peste cîteva luni, cînd infidelităţile lui Gingrich au fost dezvăluite, am înţeles de ce Gingrich ar fi vrut să respingă subiectul.) În februarie, Starr a decis să citeze membri ai Serviciului Secret pentru a-i forţa să depună mărturie în faţa marelui juriu. Starr căuta ceva care să contrazică declaraţia lui Bill în cazul Jones şi voia ca agenţii să relateze conversaţii sau activităţi pe care ar fi putut să le audă sau să le vadă în timpul serviciului. Forţarea agenţilor Serviciului Secret să depună mărturie era un act fără precedent şi citaţiile lui Starr îi puneau într-o situaţie imposibilă. Agenţii sînt profesionişti care nu se implică în politică şi ale căror slujbe presupun multe ore de muncă, condiţii dificile şi o presiune uriaşă. În mod inevitabil, ei sînt martori la confidenţele celor pe care îi supraveghează, confidenţe despre care ei ştiu că nu trebuie divulgate. Dacă preşedintele nu ar avea încredere în agenţi, nu li s-ar permite să stea suficient de aproape pentru a păstra siguranţa preşedintelui şi a familiei lui – să nu tragă cu urechea pentru procurorul independent sau alte corpuri de anchetă.

Îi respect şi îi admir pe agenţii pe care i-am întîlnit în cursul anilor. Protectorul şi protejatul fac un efort extraordinar să menţină o distanţă profesională, dar cînd petrec fiecare oră unul în compania celuilalt se dezvoltă relaţii de încredere şi de grijă reciprocă. Eu şi familia mea am ajuns să îi cunoaştem pe agenţi în calitatea lor de fiinţe umane, calde, amuzante şi grijulii. George Rogers, Don Flynn, A.T. Smith şi Steven Ricciardi, care au fost succesiv agenţii mei principali, au găsit invariabil balanţa exactă dintre profesionalism şi familiaritate. Nu voi uita niciodată calmul lui Steve Ricciardi de după atacul de la 11 septembrie, cînd a sunat-o pe Chelsea care era cu prietenul ei, Nickie Davidson, în Manhattan, ca să se asigure că era în siguranţă.

Lew Merletti, un veteran din Vietnam care condusese Divizia de Protecţie Prezidenţială (DPP) şi care a devenit mai tîrziu directorul Serviciului Secret, s-a întîlnit cu agenţii lui Starr şi i-a avertizat că forţarea agenţilor să depună mărturie va compromite încrederea dintre ei şi preşedinte, subminînd siguranţa prezidenţială pentru totdeauna. După ce i-a supravegheat pe preşedinţii Reagan, Bush şi Clinton, aprecierea lui Merletti se baza pe o vastă experienţă în domeniu. Foştii şefi ai Serviciului Secret au fost de acord. Trezoreria, care supraveghează Serviciul, a cerut curţii să respingă solicitarea lui Starr, iar fostul preşedinte Bush a trimis scrisori prin care se opunea încercării lui Starr de a-i forţa pe agenţi să depună mărturie. Dar Starr a insistat cu citaţiile. Condiţiile în care lucrau agenţii şi rolul cu totul singular al Serviciului Secret au contat foarte puţin pentru el. În iulie, l-a forţat pe Larry Cockell, şef al DPP, să depună mărturie şi a înaintat moţiuni pentru a-i forţa şi pe alţii. În ultimă instanţă, Curtea a considerat că cererea lui Starr era legală – spre deosebire de avocat şi client sau doctor şi pacient, relaţia dintre agent şi protejat nu era una confidenţială. Înainte de sfîrşitul anului, Starr forţase mai mult de douăzeci şi patru de agenţi de la Casa Albă să depună mărturie.

La începutul primăverii 1998, publicul părea sătul de investigaţia lui Starr. Mulţi americani s-au simţit jigniţi şi au reacţionat la dezvăluirile senzaţionale ale procurorului independent şi au recunoscut că, chiar dacă Bill ar fi greşit în viaţa lui personală, păcatele sale nu l-au împiedicat să îşi facă datoria ca preşedinte.

Presa a început să urmărească pista unei acţiuni organizate contra noastră. Pe 9 februarie, în revista *Newsweek* a apărut un articol intitulat „Conspiraţie sau coincidenţă?“. Articolul puncta legăturile dintre douăzeci şi trei de politicieni, colaboratori, directori media, scriitori, avocaţi, organizaţii şi alţii care au fost subiectul scandalurilor investigate de Starr.

Apoi, în ediţia din aprilie a revistei *Esquire,* David Brock a scris o scrisoare deschisă preşedintelui, prin care se scuza pentru

istoria Troopergate, care fusese publicată în *American Spectator,* în 1994, şi în care se vorbea despre procesul Paula Jones. Era începutul crizei de conştiinţă a lui Brock. Cartea acestuia, *Blinded by the Right,* oferea informaţii ample despre propria-i complicitate în campania de distrugere a lui Bill şi a administraţiei sale, precum şi hotărîrea, tacticile şi obiectivele dreptei în America.

Am luat iniţiativa unor măsuri legale. Biroului procurorului independent i s-a interzis, prin lege federală, să dezvăluie informaţii secrete ale marelui juriu. Şi totuşi, informaţiile plecau în mod obişnuit din biroul lui Starr către un grup select de reporteri, ale căror articole erau în favoarea procurorului independent. David Kendall a ţinut o conferinţă de presă pentru a anunţa că cere judecătoarei Norma Holloway Johnson, care supraveghea marele juriu Whitewater, să interzică divulgarea unor astfel de informaţii. Această acţiune a avut efectul scontat. Nu au mai existat scurgeri de informaţie, pentru o vreme.

Pe întîi aprilie, cînd Bill şi cu mine ne aflam în străinătate, în ultima parte a vizitei prezidenţiale în Africa, Bob Bennett l-a sunat pe preşedinte ca să-i transmită că judecătoarea Susan Webber Wright hotărîse să renunţe la cazul Paula Jones, descoperind că nu există nici o bază legală sau faptică.

În timpul primăverii, Starr l-a angajat pe Charles Bakaly, un maestru în materie de relaţii publice, pentru a-şi îmbunătăţi imaginea. În iunie, poate cu ajutorul acestuia, Starr a ţinut un discurs în faţa baroului din Carolina de Nord în care se compara cu Atticus Finch, curajosul avocat alb din romanul *Să ucizi o pasăre cîntătoare* al lui Harper Lee. În roman, Finch preia cazul unui negru acuzat de violarea unei femei albe din micul lui oraş din Alabama. Într-un act de mare curaj, Finch s-a opus puterii dezlănţuite a unui procuror care deformase dovezile pentru a-i servi propriilor interese. Văzusem mulţi Atticus Finch în Vince Foster, dar şi comparaţia făcută de Starr, un om pentru care sensul superiorităţii morale justifica

încălcarea regulilor, procedurilor şi decenţei, era prea mult pentru mine şi David. În ziarul *The New York Times* din 3 iunie, Kendall a scris: „Ca şi Atticus, oficialii trebuie să fie sceptici – în ceea ce priveşte motivele lor, motivele oponenţilor şi chiar în privinţa propriei versiuni asupra *adevărului*".

La mijlocul lunii iunie, judecătoarea Johnson a conchis că exista posibilitatea unei scurgeri de informaţii şi că David ar putea să-i citeze în instanţă pe Starr şi pe subordonaţii săi să depisteze sursa acestei scurgeri. Confidenţialitatea marelui juriu este vitală întrucît un mare juriu federal are, literalmente, multiple posibilităţi de investigare. Conform legii, procedurile marelui juriu trebuie ţinute secrete faţă de cei anchetaţi, dar nu acuzaţi. Judecătoarea Johnson a aflat că informaţiile despre investigaţia procurorului independent ajunse la urechea presei fuseseră „serioase şi repetate" şi că definiţia dată de procuror termenului „confidenţialitate" era prea îngustă. Ironia sorţii, decizia ei, care era în favoarea noastră, deşi transmisă mascat pentru că se lega de procedurile marelui juriu, a fost, la vremea respectivă, printre puţinele informaţii care nu au parvenit presei.

În ciuda complotului, Bill şi-a continuat activitatea în cursul primei jumătăţi a anului 1998, luptîndu-se cu „banda celor trei" – Gingrich, DeLay şi Dick Armey. M-am opus planului lor de eliminare a unor cheltuieli din buget şi de subminare a sprijinului federal pentru desfăşurarea de activităţi culturale în ţară. În 1995, publicasem în *The New York Times* un articol despre cît de important este suportul federal în artă. De asemenea, am apărut la posturi de televiziune şi am adus la Casa Albă personaje din Sesame Street pentru o conferinţă de presă. Marionetele erau salvate, dar am continuat să luptăm pentru a menţine spijinul limitat, dar important pe care guvernul federal îl oferea sferei artistice.

Bill avea un nou candidat pentru postul de ambasador al Statelor Unite la ONU, Richard Holbrooke, pe care republicanii din Senat nu doreau să-l accepte. Holbrooke negociase acordurile de pace de la Dayton şi fusese ambasadorul lui Bill în Germania şi

secretar de Stat adjunct pe probleme canadiene şi europene, în prima parte a mandatului. Dick avea inamici înverşunaţi, în general din cauza reputaţiei sale. Era extrem de inteligent, puternic, îndrăzneţ. În timpul negocierilor pentru stoparea războiului din Bosnia, Dick mă suna din cînd în cînd să discutăm cîte o chestiune şi să-mi ceară să-i trimit informaţii lui Bill. În iunie 1998, cînd Bill l-a nominalizat pe Dick pentru postul de ambasador, detractorii lui Dick au încercat să împiedice numirea sa în funcţie. Eu şi cu Melanie am muncit din greu să-i obţinem numirea şi să-l determinăm să treacă peste procesul tot mai accentuat prin care oamenii calificaţi sînt împiedicaţi să accepte numiri în posturi importante. După paisprezece luni, Dick a ieşit victorios şi în august 1999 a plecat la Naţiunile Unite unde, în cadrul Congresului, a pus problema achitării contribuţiei noastre faţă de ONU şi a lucrat cu secretarul general Kofi Annan la transformarea pandemiei HIV/SIDA într-o prioritate a Naţiunilor Unite.

Punctul de atracţie al primăverii l-a constituit îndelung anticipata călătorie a lui Bill în Africa, prima sa vizită pe acest continent şi prima vizită extinsă pînă în zona sub-sahariană a Africii, făcută de un preşedinte aflat la putere. Încă de cînd ne cunoscuserăm, Bill mă făcuse să văd dincolo de graniţa ţării noastre, iar acum era rîndul meu să-i arăt ce descoperisem.

Am ajuns la Accra, capitala statului Ghana, pe 23 martie 1998, şi am fost întîmpinaţi de cea mai mare mulţime pe care o văzusem vreodată. Mai mult de jumătate de milion de oameni se adunaseră în căldura chinuitoare din Piaţa Independenţei ca să îl audă pe Bill vorbind. Încă din 1973, cînd Bill mă luase cu el în Anglia şi în Franţa, îmi făcuse plăcere să călătoresc cu el. Profita de fiecare ocazie publică pentru a cunoaşte alţi oameni şi îi plăcea să încerce noi experienţe.

Stînd pe scenă în faţa imensei mulţimi, mi-a spus să mă uit în spate la rîndurile de regi tribali care purtau robe şi erau împodobiţi cu bijuterii din aur. M-a strîns de mînă şi mi-a zis:

– Sîntem departe de Arkansas, micuţă Hiry.

Într-adevăr, eram departe. Preşedintele statului Ghana, Jerry Rawlings, şi soţia sa, Nana Konadu, au dat un prînz în cinstea noastră, în incinta castelului Osu, reşedinţa oficială a preşedintelui. În carcera subterană a castelului fuseseră cîndva ţinuţi sclavi şi condamnaţi. Rawlings, ajuns la putere în 1979 în urma unei lovituri militare, şi-a pus în mare încurcătură criticii prin aducerea stabilităţii în ţară. Ales preşedinte în 1992 şi reales în 1996, a renunţat în mod paşnic la funcţia sa în cadrul unei campanii electorale libere din 2000. Eu şi soţia lui, o femeie graţioasă care purta haine din stofă, realizate după propriile tipare extraordinare, ne aflam într-o legătură intimă: Hagar Sam – o moaşă din Ghana care asistase atît la naşterea lui Chelsea în Little Rock, cît şi la naşterea celor patru copii Rawlings. Ca mulţi oameni întreprinzători din lume, Hagar şi-a continuat educaţia în America, studiind la Spitalul Baptist din Little Rock şi lucrînd cu obstetricianul meu.

Fiecare zi era o revelaţie pentru Bill. În Uganda, preşedintele împreună cu doamna Museveni ne-au dus în satul Wanyange, lîngă izvoarele Nilului. Le cerusem celor doi preşedinţi să sublinieze rezultatele pozitive ale microcreditelor. Din casă în casă, am văzut dovezi ale succesului: cei care se împrumutaseră şi-au folosit creditul să construiască adăposturi pentru iepuri, să cumpere o oală de gătit mai mare pentru a vinde mîncare mai multă sau să achiziţioneze bunuri pentru a le comercializa. În faţa uneia dintre case soţul meu a dat nas în nas cu un alt Bill Clinton – un băiat în vîrstă de doi ani, pe care mama lui îl numise aşa în onoarea preşedintelui american.

Bill a vrut să meargă în Rwanda să-i întîlnească pe supravieţuitorii genocidului. Conform celor mai bune estimări, în mai puţin de patru luni au fost omorîţi între cinci sute de mii şi un milion de oameni. Din cauza problemelor de securitate încă nerezolvate, Serviciul Secret a insistat ca întîlnirile să aibă loc la aeroport. Stînd într-un bar al aeroportului cu supravieţuitorii unuia dintre cele mai groaznice genociduri din istoria omenirii, mi-am amintit, din nou,

ce pot să-şi facă oamenii unul altuia. Timp de două ore, victimă după victimă a povestit calm împrejurările în care el sau ea se întîlnise cu diavolul. Nici o ţară sau organizaţie internaţională, inclusiv Statele Unite, nu a intervenit să stopeze crimele. Ar fi fost dificil ca Statele Unite să trimită trupe la un timp atît de scurt după pierderea soldaţilor americani în Somalia şi într-o perioadă în care administraţia încerca să pună capăt epurării etnice din Bosnia. Dar Bill şi-a exprimat în public regretul că ţara noastră şi comunitatea internaţională nu făcuseră mai mult pentru oprirea acestei grozăvii.

În Cape Town, am fost întîmpinaţi de preşedintele Mandela, care i-a cerut lui Bill să ţină un discurs în faţa Parlamentului sud-african. După aceea, am luat prînzul cu un grup de parlamentari de rase diferite care, înainte de declararea independenţei, nu s-ar fi întîlnit unul cu celălalt în societate. Bill a vizitat şi Victoria Mxenge pentru a vedea cele mai mult de o sută de case construite de la vizita mea cu Chelsea în urmă cu un an. Femeile dăduseră unei străzi numele meu şi mi-au oferit, ca suvenir, o tăbliţă cu numele meu pe ea.

Vara era pe sfîrşite în Africa de Sud şi aerul se răcise, cînd Bill împreună cu Mandela s-au îndreptat spre blocurile de celule din Insula Robben. Prizonierilor negri li se ceruse să poarte pantaloni scurţi, cînd lucrau în minele de piatră de pe insulă, chiar şi pe vreme rea. Restul prizonierilor purtau pantaloni lungi. În timpul orelor monotone de spargere a pietrei, Mandela desena litere în praful de calcar, încercînd să îi înveţe pe prizonieri să citească, atunci cînd gărzile nu îi supravegheau. Ani de expunere la praful caustic au afectat canalele lacrimale ale lui Mandela provocîndu-i lăcrimări şi mîncărimi. Dar ochii îi străluceau de fiecare dată cînd era în prezenţa noii lui iubiri, Graça Machel, văduva lui Samora Machel, preşedintele Mozambicului, care murise într-un accident de avion, în 1986. Ea era o lumină călăuzitoare în ţara frămîntată de război şi susţinuse cauza femeilor şi a copiilor din Africa. Căsătoria lui Mandela cu Winnie, care inclusese perioade de separare, închisoare şi exil, n-a rezistat. În prezenţa lui Graça, el era în mod evident neliniştit. În iulie 1998, s-au căsătorit la imboldul vechiului său prieten arhiepiscopul Tutu.

Mandela a insistat să îl chemăm pe numele său tribal colocvial, Madiba. Ne simţeam mult mai bine spunîndu-i „domnule preşedinte“. Pur şi simplu îl admiram foarte mult şi era o onoare să fim în compania lui. De mai multe ori Mandela ne-a întrebat de ce nu o luasem şi pe Chelsea cu noi.

– Să îi spuneţi că trebuie să mă vadă cînd voi veni în Statele Unite, indiferent unde voi fi, a spus el.

Şi noi ne-am dorit ca Chelsea să fie cu noi. Eram în drum spre Botswana, o ţară cu sol arid şi cu cea mai mare rată de îmbolnăviri cu HIV din lume, deşi cu cele mai mari venituri pe cap de locuitor din Africa sub-sahariană. Guvernul încerca să îşi folosească resursele pentru a combate răspîndirea bolii şi încerca să furnizeze tratament, dar costurile erau foarte mari fără ajutor internaţional. Această vizită l-a convins pe Bill să forţeze triplarea fondului SUA pentru programele internaţionale SIDA în doar doi ani şi să îşi ia o obligaţie financiară substanţială pentru crearea unui vaccin.

Deşi excursia noastră fusese animată, Bill totuşi nu avusese ocazia să vadă viaţa sălbatică de care eu şi Chelsea ne bucuraserăm cu un an în urmă. În timpul unei scurte vizite la Parcul Naţional Chobe, Bill şi cu mine ne-am trezit în zori pentru a ne bucura de faună. După ce am văzut elefanţi, hipopotami, vulturi şi o leoaică cu patru pui, ne-am petrecut după-amiaza navigînd pe rîul Chobe. Am stat singuri la pupa unui vaporaş, în timp ce soarele apunea, într-o zi pe care nu o voi uita niciodată.

La finalul călătoriei, Bill a mers la Gorée Island în Senegal, un loc pe care eu îl vizitasem înainte. El a văzut Uşa fără de Întoarcere şi şi-a exprimat regretul faţă de rolul jucat de America în sclavagism. Declaraţia a fost controversată în America, dar eu am considerat-o potrivită. Cuvintele contează, iar cuvintele unui preşedinte american cîntăresc mult în lume. Exprimîndu-şi regretul faţă de

genocidul din Rwanda şi faţă de rolul american în sclavagism, a trimis un mesaj de grijă şi de respect pentru africanii care se confruntă cu provocările sărăciei, bolii, represiunii, foametei, analfabetismului şi războiului. Dar Africa nu are nevoie doar de cuvinte. Are nevoie de investiţii şi comerţ dacă economia ei se va dezvolta vreodată. Acest lucru cere atît schimbări semnificative în majoritatea guvernelor, cît şi un parteneriat cu Statele Unite. De aceea, Legea de dezvoltare şi oportunitate africană, pe care Bill a propus-o şi pe care Congresul a acceptat-o, este atît de necesară. El stimulează companiile americane să investească în Africa.

După o lună, tot vorbind şi gîndindu-ne la Africa, Bill şi cu mine am pornit spre China pentru o vizită oficială. Eram încîntată că le-am putut lua pe Chelsea şi pe mama cu mine şi că puteam sta o perioadă mai lungă, ce îmi permitea să văd mai multe decît văzusem în timpul vizitei mele din 1995.

Economia Chinei se moderniza deja, iar direcţiile în care evolua aveau un impact direct asupra intereselor americane. Bill a favorizat legăturile cu China, dar, aşa cum aflasem în 1995, era mai uşor de spus decît de făcut. Ne-am îmbarcat pentru vizita oficială de mult timp planificată, sperînd să putem discuta despre încălcările drepturilor omului în China, în acelaşi timp deschizînd calea produselor americane pe piaţa chineză şi ajungînd la o înţelegere privind Taiwanul. Un act de echilibru dificil.

Pentru că era o vizită oficială, guvernul chinez a insistat asupra organizării unei ceremonii de sosire în Beijing. De obicei, în Statele Unite, aceste ceremonii au loc pe peluza sudică a Casei Albe, în timp ce, în China, ele se desfăşoară în Piaţa Tiananmen. Bill şi cu mine am discutat dacă ar trebui să luăm parte la ceremonia din Piaţa Tiananmen, unde autorităţile chineze utilizaseră tancuri pentru a suprima demonstraţiile prodemocratice din iunie 1989. Bill nu a vrut să pară că aprobă tacticile de represiune şi de încălcare a drepturilor omului, dar a înţeles importanţa istorică a pieţei şi a acceptat cererea chinezilor. Evenimentele din Tiananmen mă urmăreau, îmi aminteam de Piaţă aşa cum o văzusem într-o secvenţă televizată în 1989 – studenţi construind o machetă numită „Zeiţa Democraţiei" care semăna cu Statuia Libertăţii, sfidînd nişte soldaţi care semănau mult cu cei din garda de onoare aşezaţi în formaţie în aşteptarea inspecţiei preşedintelui Statelor Unite.

Mă întîlnisem cu preşedintele Jiang Zemin în octombrie 1997, cînd el şi soţia lui, Wang Ieping, au venit în vizită oficială în SUA. Jiang vorbea engleză şi conversa cu uşurinţă. Înainte de vizită, mulţi dintre prietenii mei m-au rugat să îl întreb despre opresiunea chineză în Tibet. Mă întîlnisem cu Dalai Lama pentru a discuta situaţia dificilă a celor din Tibet, aşa că l-am rugat pe preşedintele Jiang să îmi explice opresiunea tibetanilor şi a religiei lor.

– Ce vrei să spui? Tibetul este o regiune istorică a Chinei. Chinezii sînt eliberatorii poporului tibetan. Am citit istoria din bibliotecile noastre şi ştiu că tibetanii trăiesc mai bine decît înainte.

– Dar cum rămîne cu tradiţiile şi cu dreptul lor să îşi aleagă religia?

Dintr-o dată a devenit irascibil şi chiar a bătut cu pumnul în masă.

– Au fost victimele religiei, acum sînt eliberaţi de feudalism.

În ciuda unei dezvoltări globale a culturii, aceleaşi fapte pot fi şi sînt adesea privite din perspective istorice şi culturale complet diferite şi cuvîntul „libertate" este definit pentru a se potrivi opţiunii politice a cuiva. Totuşi, nu am crezut că Jiang, care este o personalitate complexă şi a reuşit să deschidă şi să modernizeze economia chineză, a fost cinstit cu mine în chestiunea Tibetului. Chinezii, din motive istorice şi psihologice, erau obsedaţi să prevină dezintegrarea internă. În cazul Tibetului, această obsesie a condus la reacţii exagerate şi la opresiune, aşa cum se întîmplă de obicei.

În timpul vizitei în China, Bill şi cu mine am pus, din nou, problema Tibetului şi a violării drepturilor omului în China. După cum era de aşteptat, liderii chinezii au fost de neînduplecat şi au schimbat subiectul. Cînd sînt întrebată de ce un preşedinte american ar

trebuie să viziteze o țară cu care avem profunde divergențe de opinie, răspunsul meu este invariabil: America, națiunea cu cea mai mare varietate de culturi din istoria omenirii, deține acum puteri de neegalat. Dar nu putem trăi izolați și fără să știm nimic despre alte țări și perspectivele lor. Cunoscînd mai multe despre lumea în care trăiesc, cu care sînt în competiție și cooperare, liderii și poporul nostru progresează. Indiferent de cîte avem în comun cu oamenii de pretutindeni, istoria, geografia și cultura produc diferențe profunde și acestea pot fi depășite numai prin experiență și prin relații directe. O vizită prezidențială la nivel înalt, prin atenția pe care o generează atît în țara vizitată, cît și în America, poate crea cel puțin o bază pentru înțelegere și încredere. Deoarece China este o țară atît de importantă se cerea o vizită oficială.

Centrul pentru Studierea Dreptului de către Femei și Servicii Legale de la Universitatea Beijing este un mic birou de consiliere juridică, surprinzător de asemănător cu cel pentru care lucrasem ca profesoară de drept la Universitatea din Arkansas. Centrul folosea în mod energic legea pentru a sprijini drepturile femeilor. Un prim pas în aplicarea legii protecției drepturilor femeilor a fost făcut în 1992. Centrul încercase să impună legea, aducînd pe rol un proces al unor muncitoare care nu fuseseră plătite de luni de zile, dînd în judecată un antreprenor care a forțat femei inginer să își dea demisia mai repede decît colegii lor bărbați și ajutînd la aducerea în fața justiției a unui violator. Am întîlnit multe dintre clientele Centrului, inclusiv o femeie concediată pentru că își născuse primul copil fără aprobarea cabinetului de consiliere familială a companiei pentru care lucra. Înființat în 1995 cu ajutorul Fundației Ford, Centrul consiliase deja aproape patru mii de oameni și oferise servicii legale gratuite în peste o sută de cazuri. A fost încurajator să văd acest gen de consiliere, precum și experimentul de democrație rurală făcut de China. Schimbarea în China este o certitudine; însă progresul către o libertate mai mare nu este. Cred că Statele Unite au o mare șansă să dezvolte legături mai strînse.

Guvernul chinez ne-a surprins permițînd difuzarea necenzurată a conferinței de presă ținute de Bill și de Jiang – în timpul căreia a avut o conversație lungă despre drepturile omului și despre Tibet – și discursul lui Bill către studenții de la Universitatea Beijing, în care a subliniat că „libertatea reală presupune mai mult decît libertatea economică".

Bill, Chelsea, mama și cu mine am făcut o vizită a Orașului Interzis și a Marelui Zid. Am fost la slujba de duminică la biserica protestantă Chongwenmen, interzisă multora, ca să demonstrăm public sprijinul nostru pentru o libertate religioasă mai mare în China. Într-o dimineață devreme, am vizitat „piața murdară", un tîrg unde vînzătorii care nu puteau să obțină un spațiu în cortul permanent își expuneau marfa pe pături în mizeria din afara cortului. Președintele Jiang a dat în onoarea noastră un dineu oficial magnific în Marea Sală a Poporului, unde am fost delectați cu muzică tradițională chineză și occidentală. Înainte de sfîrșitul reprezentației muzicale, ambii lideri au dirijat cu rîndul formația Armata Eliberării Poporului. În noaptea următoare, Jiang ne-a invitat pe toți la un dineu intim la palat, unde el și alți oficiali de rang înalt locuiau împreună cu familiile lor. După cina din camera de servire a ceaiului, ne-am plimbat în noaptea de vară și ne-am așezat pe malul unui lac mic. Luminile din Beijing licăreau în depărtare.

Dacă Beijing este un Washington, Shanghai este un New York. Programul lui Bill era plin de întîlniri cu oameni de afaceri și o vizită la Bursa de valori din Shanghai. Am dat peste o altă amuzantă, dar relevantă întîmplare despre controlul guvernului chinez. Plănuisem un prînz intim la un restaurant, ca o pauză în programul oficial. Cînd am ajuns, Bob Barnett, care vizitase înainte restaurantul, mi-a spus că poliția apăruse cu cîteva ore înainte și le spusese tuturor celor care lucrau în magazinele din apropiere să plece. Ei au fost înlocuiți cu tineri atrăgători purtînd haine occidentale.

La Biblioteca din Shanghai, care era un monument arhitectonic, am vorbit despre situația femeilor, construindu-mi discursul în

jurul unui vechi aforism chinez, conform căruia femeile susţin jumătate din ceruri. Dar de cele mai multe ori, am adăugat eu, cînd combină munca domestică neplătită cu activitatea productivă plătită, femeile ajung să susţină mai mult de jumătate.

Pentru a accentua libertatea religioasă, am făcut, împreună cu ministrul Albright, o vizită la sinagoga Ohel Rachel. Sinagoga fusese restaurată de curînd, fiind una dintre numeroasele sinagogi construite de marea comunitate de evrei, care înflorise în secolele al XIX-lea şi al XX-lea, cînd aceştia s-au îndreptat spre Shanghai, dinspre Europa şi Rusia. Majoritatea evreilor au părăsit China după instalarea comuniştilor la putere pentru că guvernul n-a acceptat, oficial, iudaismul şi sinagogile. Ohel Rachel fusese folosită mult timp drept depozit. Rabinul Arthur Schneier de la sinagoga din Park East din New York, care împreună cu cardinalul Theodore McCarrick şi cu doctorul Donald Argue îi relataseră lui Bill despre statutul libertăţii religioase în China, a adus o nouă Tora.

De la ritmul frenetic din Shanghai am zburat spre Guilin, locul favorit al artiştilor, de secole. Rîul Li curgea uşor printre doi munţi de calcar, care arătau precum turla unei biserici. Multe dintre picturile chinezeşti înfăţişau acest minunat peisaj.

De îndată ce ne-am întors din China, ne-am concentrat atenţia asupra istoriei noastre cultural-artistice şi asupra sărbătoririi mileniului, eveniment la care mă gîndisem de luni de zile. Democraţia impune mari rezerve de capital intelectual, pentru a continua aventura întemeietorilor naţiunii noastre, giganţi intelectuali care, prin imaginaţie şi principii filozofice, au prefigurat şi apoi au dat naştere sistemului nostru puternic de guvernare. Susţinerea democraţiei de mai bine de două sute douăzeci şi cinci de ani presupune că cetăţenii înţeleg istoria bogată a naţiunii noastre, legăturile productive cu celelalte ţări şi pot să îşi imagineze viitorul copiilor lor. În ultimii cîţiva ani fusesem preocupată de anti-intelectualismul frivol din discursul nostru politic. Unii membri ai Congresului afirmaseră cu mîndrie că nu călătoriseră în străinătate niciodată.

Intrarea în noul mileniu oferea posibilitatea etalării istoriei, culturii şi ideilor care au făcut din America naţiunea cu cea mai lungă democraţie din istoria umanităţii şi care sînt cruciale pregătirii cetăţenilor noştri pentru viitor. Am vrut să atrag atenţia asupra istoriei culturale şi artistice a Americii. Am implicat-o şi pe Ellen McCulloch-Lovell, şef-adjunct al departamentului de personal, în acţiunea de întîmpinare a mileniului. Împreună am ales o temă care să schiţeze ce aşteptam de la strădaniile noastre: „Cinsteşte trecutul, imaginează-ţi viitorul".

Am organizat o serie de prelegeri la Casa Albă, în care profesori, istorici, artişti, oameni de ştiinţă au explorat domenii vaste, de la rădăcinile culturale ale jazz-ului american pînă la geneza istoriei femeilor. Strălucitul om de ştiinţă Stephen Hawking a dezbătut cele mai noi chestiuni de cosmologie. Dr. Vinton Cerf şi Dr. Eric Lander au discutat Proiectul Genomului Uman, legat de dezvăluirea secretelor înzestrării noastre genetice. Ştim că 99,9% dintre fiinţele umane sînt asemănătoare din punct de vedere genetic, lucru care are importante implicaţii pentru o coexistenţă liniştită într-o lume atît de violentă. Marele trompetist Wynton Marsalis a demonstrat de ce muzica jazz este muzica democraţiei. Poeţi importanţi şi-au citit operele în prezenţa adolescenţilor. Aceste forumuri au devenit primele *cybercasts* la Casa Albă, permiţînd oamenilor de pretutindeni să participe la aceste forumuri şi apoi la sesiuni de întrebări şi răspunsuri.

Am iniţiat „Salvaţi comorile Americii", un program de restaurare şi de recunoaştere a locurilor şi a operelor artistice de importanţă istorică şi culturală din întreaga ţară. În fiecare comunitate există ceva – un monument, o clădire, o operă de artă – care vorbeşte despre cine sîntem noi, americanii. Totuşi, noi prea des neglijăm istoria şi nu învăţăm nimic din faptele ei. Drapelul Statelor Unite, care a inspirat compunerea imnului naţional, atîrnă, zdrenţuit, în Muzeul Naţional de Istorie. Restaurarea lui serioasă ar costa milioane; pierderea lui ar fi inestimabilă.

La începutul programului „Salvaţi comorile Americii“, eu şi Bill am anunţat o donaţie de zece milioane de dolari din partea lui Ralph Lauren şi a Companiei Polo pentru restaurarea steagului care inspirase imnul naţional. În următorii doi ani programul „Salvaţi comorile Americii“ a strîns şaizeci de milioane de dolari de la guvernul federal şi cincizeci de milioane din donaţii private. Banii au fost folosiţi pentru restaurarea filmelor vechi, renovarea de aşezări istorice, remobilarea teatrelor şi salvarea altor părţi din moştenirea Americii.

În iulie, am plecat într-o excursie de patru zile cu autocarul la Seneca Falls, New York, făcînd opriri în locuri importante: Fort McHenry în Baltimore, fabrica lui Thomas Edison în New Jersey, cartierul militar general al lui George Washington în Newburgh, New York, un parc în Victor, New York, dedicat culturii indienilor irochezi şi casa lui Harriet Tubman din Auburn, New York.

Harriet Tubman este una dintre eroinele mele favorite. Fostă sclavă, a evadat pentru ca apoi să se întoarcă plină de curaj în Sud ca să îi elibereze şi pe alţii. Deşi fără şcoală, această femeie extraordinară a fost soră medicală şi cercetaş în Armata Statelor Unite, în timpul Războiului Civil, şi s-a ocupat cu strîngerea de fonduri pentru a oferi educaţie, haine şi adăpost copiilor negri proaspăt eliberaţi în timpul Reconstrucţiei. Ea a fost o forţă în sine şi sursă de inspiraţie pentru americanii de toate rasele. „Dacă eşti obosit, continuă. Dacă ţi-e teamă, continuă. Dacă ţi-e foame, continuă. Dacă vrei să guşti libertatea, continuă“, le spunea ea sclavilor pe care îi conducea pe drumul de la sclavie la libertate.

Momentul emoţionant al turului nostru l-a constituit evenimentul din Parcul Istoric Naţional al Drepturilor Femeilor din Seneca Falls, la care au luat parte şaisprezece mii de oameni. Evenimentul marca o sută cincizeci de ani de la campania pentru dreptul de vot al femeilor, condusă de Elizabeth Cady Stanton şi de Susan B. Anthony.

Inspirată de ce a reprezentat acest orăşel în istoria femeilor şi a Americii, mi-am început discursul cu povestea lui Charlotte Woodward, o tînără de nouăsprezece ani care făcea mănuşi şi trăise la Waterloo, o localitate din vecinătate, cu un secol şi jumătate în urmă. Am cerut publicului să-şi imagineze existenţa ei (lucra pentru un salariu mic, ştia că, dacă se căsătoreşte, salariul, copii şi chiar hainele de pe ea vor aparţine soţului), să-şi imagineze curiozitatea şi emoţia ei din 19 iulie 1848, cînd s-a îndreptat spre Seneca Falls, într-o căruţă. Se ducea să ia parte la prima Convenţie pentru drepturile femeilor din America, iar pe drum a întîlnit altele ca ea, care formau o lungă procesiune pe drumul către egalitate.

Am vorbit de Frederick Douglass, un aboliţionist negru, care a venit la Seneca Falls să-şi continue lupta de-o viaţă pentru libertate. M-am întrebat: „ce părere ar avea bărbaţii şi femeile curajoase care au semnat această declaraţie, dacă ar afla cîte femei nu au votat. Ar fi uimite şi revoltate... Acum o sută cincizeci de ani, femeile din Seneca Falls erau obligate să tacă. Azi, femeile, noi, femeile, ne obligăm singure să păstrăm tăcerea. Avem o şansă. Avem o voce“.

În final, le-am îndemnat pe femei să se ghideze după înţelepciunea şi viziunile celor care se adunaseră aici, cîndva.

– Viitorul, ca şi trecutul şi prezentul, nu va fi şi nu poate fi perfect. Fetele şi nepoatele noastre vor avea de înfruntat noi provocări, pe care nu ni le putem imagina azi. Dar fiecare dintre noi poate ajuta la pregătirea pentru provocările viitorului, făcînd tot ce se poate pentru a susţine dreptatea şi egalitatea, drepturile femeilor şi ale omenirii, indiferent de costuri şi de riscuri.

Primăvara şi vara descoperirilor mele se sfîrşeau pe acest tărîm istoric. Fusesem martoră la instaurarea fragilă a democraţiei în China, în Africa, în Europa de Est şi în America Latină. Drumul lor spre democraţie era acelaşi drum parcurs şi de America. Legătura dintre Harriet Tubman şi Nelson Mandela era o parte dintr-o existenţă umană asemănătoare şi încercam să găsesc cea mai bună modalitate de a o cinsti. Pentru că se vărsase atîta sînge pentru

dreptul la vot, am ajuns să îl privesc ca pe un sacrament laic. Participarea la alegeri e un tribut adus celor care s-au sacrificat pentru dreptul nostru de a ne vota liderii.

M-am întors acasă cu o viziune reînnoită asupra sistemului nostru de guvernământ, imperfect, dar puternic, şi cu noi idei despre cum să îl fac să funcţioneze în favoarea tuturor cetăţenilor. Şi, cînd mă gîndeam la obstacolele pe care încă le mai înfruntam, eu şi cu Bill, la Washington, mi-a trecut prin minte că Harriet Tubman ne dăduse ştafeta şi ne obliga să continuăm.

AUGUST 1998

August 1998 a fost o lună sîngeroasă, iar evenimentele păreau să arate că timpurile se schimbau la sfîrşitul unui deceniu. În cea mai mare parte a lumii, mijlocul anilor ’90 a fost o perioadă de stabilitate şi de progres. Imperiul sovietic s-a destrămat fără un nou război mondial, iar Rusia colabora cu Statele Unite şi cu Europa pentru construirea unui viitor mai sigur. Africa de Sud a avut alegeri libere. Teoretic, toată America Latină se bucura de democraţie. Epurarea etnică din Bosnia încetase şi începuse reconstrucţia. Convorbirile de pace şi acordul de încetare a focului din Irlanda de Nord erau pe drumul cel bun. În ciuda unor întîmplări teribile, liderii din Orientul Mijlociu se îndreptau spre pace. Ca de obicei, existau zone de conflict şi suferinţă peste tot în lume, dar în multe cazuri ostilităţile încetaseră.

Această perioadă de calm relativ a fost spulberată pe 7 august, cînd la ambasadele SUA din Kenya şi Tanzania teroriştii islamici au pus la cale două atentate cu bombă simultane, rănind peste cinci mii de oameni şi omorînd două sute şaizeci şi patru, dintre care doisprezece americani. Cele mai multe victime au fost angajaţi africani şi trecători. Au fost cele mai grave atacuri dintr-o serie asupra ţintelor americane de peste ocean şi un început a ceea ce avea să urmeze. Bill era mai concentrat ca oricînd ca să găsească motivele acestei campanii a terorii şi să-i izoleze pe liderii ei. Era din ce în ce mai evident pentru serviciile de informaţii că un exilat

saudit diabolic, pe nume Osama bin Laden, organiza şi finanţa o mare parte dintre actele de terorism din lumea musulmană, iar atacurile lui erau din ce în ce mai mari şi mai îndrăzneţe.

În Irak, Saddam Hussein sfida cererile ONU privind accesul nelimitat al inspectorilor la diferite obiective, fără o notificare prealabilă. Bill a căzut de acord cu oficialii ONU şi cu aliaţii SUA să-i ofere un răspuns pe măsură lui Hussein. A fost remarcabil pentru toată lumea, mai puţin pentru cei care îl cunoşteau, că Bill reuşise să se desprindă din controversele politice din jurul lui şi să se concentreze asupra crizelor internaţionale. Dar lui Bill şi echipei lui de securitate naţională le era dificil să îndrepte atenţia Congresului şi resursele guvernamentale către ameninţările din ţară şi din străinătate. Poate şi pentru că mass-media, Congresul şi FBI-ul îşi concentrau atenţia asupra vieţii particulare a preşedintelui.

Spre sfîrşitul lunii iulie, am aflat de la David Kendall că Starr îi oferise imunitate Monicăi Lewinsky. Ea a depus mărturie în faţa marelui juriu pentru Whitewater, pe 6 august. Starr era hotărît să-l citeze pe preşedinte să depună mărturie, iar Bill trebuia să se hotărască dacă să coopereze sau nu. Echipa de avocaţi a lui Bill s-a opus ideii, fiindcă cel vizat de o investigaţie nu ar trebui să depună mărturie în faţa unui mare juriu. Dacă s-ar fi ajuns la proces, orice ar fi spus putea fi folosit împotriva lui. Dar presiunea politică pentru mărturie era imensă. Alegerile se apropiau şi Bill nu dorea ca această problemă să le afecteze. Credeam că Bill trebuie să depună mărturie, dar nu vedeam în asta un motiv de îngrijorare. Era doar încă un obstacol. David Kendall ne informa cu regularitate, pe mine şi pe Bill, despre evoluţia anchetei lui Starr şi ştiam că procurorii ceruseră o mostră de sînge de la preşedinte fără să specifice pentru ce anume. David credea că Biroul procurorului independent încerca să-l sperie pe Bill înainte de mărturie.

Ştiam din experienţă că apariţia în faţa marelui juriu poate stresa o persoană. Vineri noaptea, pe 14 august, m-am întîlnit cu Bob Barnett la Casa Albă ca să discutăm despre alte probleme şi despre

starea mea de spirit. După ce am terminat, Bob m-a întrebat dacă sînt îngrijorată.

– Nu, dar îmi pare rău că trebuie să trecem prin atîtea, am spus.

– Dar dacă situaţia este mai complicată decît crezi? a spus atunci Bob.

– Nu cred că este. Am discutat această problemă cu Bill de mai multe ori.

– Dar dacă Starr găseşte ceva? a insistat Bob.

– Bazîndu-mă pe experienţa mea, nu aş crede nimic din ce face sau spune Starr.

– Trebuie să te gîndeşti că ar putea fi ceva adevărat.

– Ascultă, Bob, soţul meu o fi avînd defectele lui, dar nu m-a minţit niciodată.

În dimineaţa următoare, sîmbătă 15 august, Bill m-a trezit aşa cum făcuse cu luni de zile în urmă. De această dată nu a stat lîngă pat, ci se plimba prin cameră. Mi-a spus pentru prima dată că situaţia era mult mai serioasă decît părea. Îşi dădea seama că va trebui să recunoască faptul că a avut o relaţie intimă nepotrivită. Mi-a spus că ceea ce se întîmplase între ei a fost de scurtă durată şi sporadic. Nu putuse să-mi spună în urmă cu cîteva luni pentru că i-a fost ruşine să recunoască şi ştia cît de supărată voi fi.

Respiram greu. Încercînd să trag aer în piept, am început să plîng şi să ţip la el.

– Ce înseamnă asta? Ce vrei să spui? De ce m-ai minţit?

Eram furioasă şi furia îmi creştea continuu. El repeta mereu:

– Îmi pare rău. Îmi pare atît de rău. Am încercat să vă protejez pe tine şi pe Chelsea.

Nu puteam să cred ce auzeam. Pînă atunci mă gîndisem că fusese o prostie să acorde atenţie tinerei şi eram convinsă că Bill fusese tras pe sfoară. Nu puteam să cred că a făcut ceva care să pericliteze căsătoria şi familia noastră. Eram uimită, rănită şi furioasă că l-am crezut la început.

Atunci mi-am dat seama că trebuie să îi spunem lui Chelsea. Cînd i-am zis că trebuie să afle de la el, i s-au umezit ochii. Trădase încrederea în căsătoria noastră şi amîndoi ştiam că poate fi o greşeală ireparabilă. Iar Chelsea trebuia să ştie că o minţise şi pe ea. Aceste momente au fost groaznice pentru noi. Nu ştiam dacă mariajul nostru putea – sau trebuia – să reziste unei asemenea trădări, dar ştiam că trebuie să mă gîndesc în linişte la ceea ce simţeam. Aveam nevoie disperată să vorbesc cu cineva, aşa că am sunat o prietenă, care era şi consilier, pentru un sfat. A fost cea mai şocantă, dureroasă şi nimicitoare experienţă din viaţa mea. Nu înţelegeam ce trebuie să fac, dar ştiam că trebuie să am calmul necesar ca să-mi dau seama de sentimentele mele.

Din fericire, nu aveam programată nici o apariţie publică la acel sfîrşit de săptămînă. Trebuia să fim în vacanţă, dar amînaserăm plecarea spre Martha's Vineyard pînă după apariţia lui Bill în faţa marelui juriu. În ciuda dezastrului emoţional din jurul lui, Bill trebuia să îşi pregătească mărturia şi discursul pe care urma să-l ţină în faţa naţiunii.

Pe cînd noi luptam cu această criză emoţională şi publică, un alt eveniment ne-a trezit la cruda realitate: în Omagh, Irlanda de Nord, un grup de republicani irlandezi a detonat o maşină-capcană într-o piaţă aglomerată, ucigînd douăzeci şi opt de persoane, rănind alte două sute şi afectînd grav procesul de pace la care Bill muncise atît de mult. Cînd am aflat numărul victimelor, sîmbătă după-amiază, mi-am adus aminte de discuţiile purtate cu femei din toate părţile Irlandei. Vorbeam despre tot felul de probleme şi căutam o cale pentru pace şi înţelegere. Asta trebuia să încerc şi eu să fac în mijlocul propriilor probleme.

Bill a depus mărturie timp de patru ore, luni, la Casa Albă. Starr fusese de acord să retragă citaţia şi depoziţia voluntară a fost înregistrată şi transmisă marelui juriu printr-un sistem închis. Astfel, Bill a fost scutit de o apariţie ruşinoasă: primul preşedinte chemat în faţa marelui juriu. Dar a fost singura umilinţă de care a scăpat în

acea zi. Cînd s-a încheiat, la 18.25, Bill a ieşit din cameră liniştit, dar foarte supărat. Nu am fost acolo cînd a depus mărturie şi nu eram pregătită să vorbesc cu el, dar mi-am dat seama, după cum arăta, că trecuse printr-un adevărat calvar.

David Kendall a informat reţelele de televiziune că Bill se va adresa naţiunii la ora zece. Cîţiva dintre cei mai de încredere consilieri ai lui Bill – Chuck Ruff, Paul Begala, Mickey Kantor, James Carville, Rahm Emanuel, Harry şi Linda Thomason – s-au întîlnit ca să îl ajute cu discursul. Erau acolo David Kendall, dar şi Chelsea, care încerca să înţeleagă ce se întîmplă. Iniţial, nu m-am dus. Nu eram dispusă să îl ajut pe Bill să scrie o declaraţie despre un subiect care lovise în decenţa şi în intimitatea mea. Pînă la urmă, poate din obişnuinţă, din curiozitate sau din dragoste, am urcat. Cînd am intrat în cameră la ora zece, cineva a oprit repede sonorul televizorului. Ştiau că nu puteam să aud ceea ce se transmitea. Cînd am întrebat cum merge, era clar că Bill încă nu se hotărîse ce să spună.

Dorea ca oamenii să afle cît de mult regretă că şi-a minţit familia, prietenii şi ţara, dar că nu minţise în mărturia din cazul Jones, pentru că întrebările au fost stîngace, dar sunau ca un labirint legal. Făcuse o greşeală teribilă, încercase să o treacă sub tăcere şi acum voia să ceară iertare. Totodată, credea că nu-şi putea permite să pară vulnerabil în faţa inamicilor politici sau ai naţiunii. În zilele premergătoare confesiunii în faţa mea, discutaserăm despre punctul mort, foarte periculos, la care ajunseserăm în Irak, şi despre anunţul lui Saddam Hussein din 5 august, prin care interzicea inspecţiile ONU, punînd astfel paie pe foc într-o situaţie deja tensionată. Şi doar noi doi şi echipa lui Bill de politică externă ştiam că, la cîteva ore după mărturisirea greşelilor personale, SUA va lansa un atac cu rachete asupra unei tabere de antrenament a lui Osama bin Laden din Afghanistan. La ora atacului, bin Laden şi locotenenţii lui ar fi trebuit să fie acolo. Atacul însemna răzbunarea pentru atentatele de la ambasadele din Kenya şi din Tanzania. Pentru că o lume întreagă ne urmărea – mulţi întrebîndu-se de ce atîta

agitaţie – Bill nu credea că preşedintele SUA putea să-şi permită să pară vlăguit.

Pe măsură ce ora declaraţiei se apropia, toată lumea emitea păreri şi asta nu îl ajuta pe Bill. El dorea să folosească această ocazie pentru a sublinia nedreptatea şi greşelile investigaţiei lui Starr, dar exista o întrebare serioasă: dacă să vizeze sau nu procurorul independent. Deşi eram furioasă pe el, vedeam cît de supărat este şi îmi era greu. Într-un tîrziu am spus:

– Bill, ăsta este discursul tău. Tu eşti cel care s-a băgat în încurcătura asta, numai tu poţi decide ce să faci.

Apoi, eu şi Chelsea am plecat din cameră.

Pînă la urmă, Bill a rămas singur şi şi-a scris discursul. A fost criticat pentru că nu şi-a cerut scuze suficient (sau, mai degrabă, pentru că nu a părut sincer şi pentru că l-a criticat pe Starr). Încă eram prea supărată ca să am o părere. James Carville, cel mai sincer prieten pe care îl aveam, credea că atacarea lui Starr fusese o greşeală. Era momentul să se admită greşeala şi gata. Încă nu ştiu cine a avut dreptate. Presa nu a primit bine discursul, dar, în următoarele zile, reacţiile americanilor indicau că ei considerau că o relaţie între doi adulţi este privată şi nu credeau că afectează capacitatea unei persoane de a-şi îndeplini îndatoririle, fie la tribunal, fie în sala de operaţie, în Congres sau în Biroul Oval. Cota lui Bill în sondajele de opinie rămînea înaltă, dar, în ceea ce mă priveşte, atinsese fundul oceanului.

Ultimul lucru pe care mi-l doream era să plec în vacanţă, şi totuşi voiam cu disperare să plec din Washington. Chelsea voise să mergem din nou la Martha's Vineyard, unde era aşteptată de prieteni. Aşa că toţi trei am plecat spre insulă în după-amiaza următoare. L-am luat şi pe Buddy, cîinele, să îi ţină companie lui Bill. Era singurul membru al familiei care mai era dispus s-o facă.

Chiar înainte să plecăm, Marsha Berry, secretara mea de presă, a făcut o declaraţie din partea mea:

– Evident, aceasta nu este cea mai bună zi din viaţa doamnei Clinton. Este un moment cînd se bazează pe credinţa ei religioasă puternică.

Pînă ne-am instalat în casa de oaspeţi, adrenalina crizei s-a risipit şi am rămas doar cu o tristeţe profundă, cu dezamăgire şi furie. Abia vorbeam cu Bill şi, cînd o făceam, era doar o tiradă de cuvinte. Citeam. Mă plimbam pe plajă. El dormea la parter, eu la etaj. Zilele erau mai uşoare ca nopţile. Ce faci cînd cel mai bun prieten, cel care te ajută să treci prin cele mai grele momente, este cel care te-a rănit? Mă simţeam teribil de singură. Şi Bill la fel. Încerca să se explice şi să-şi ceară iertare. Dar eu nu eram pregătită să stau în aceeaşi cameră cu el, iar iertarea nu era o opţiune. Trebuia să caut adînc în mine şi în credinţa mea ca să mai cred în căsătoria noastră, să găsesc o cale spre înţelegere. În acest moment, chiar nu ştiam ce voi face.

La scurt timp după ce am ajuns, Bill s-a întors la Casa Albă să supravegheze atacul cu rachete asupra uneia dintre taberele de antrenament din Afghanistan a lui Osama bin Laden. SUA aşteptaseră confirmarea că bin Laden şi ajutoarele lui erau în taberele-ţintă. Rachetele l-au ratat, căzînd asupra obiectivului doar la cîteva ore după ce Osama plecase. Deşi erau dovezi clare că bin Laden era responsabil pentru atacurile asupra ambasadelor, Bill a fost criticat că a ordonat atacul. A fost acuzat că a făcut-o ca să distragă atenţia de la problemele lui şi de la ideea acuzării vehiculată din ce în ce mai mult atît de către republicani, cît şi de comentatori, care nu înţelegeau pericolele terorismului, în general, şi ce reprezentau bin Laden şi al Qaeda, în special.

Apoi Bill s-a întors într-o casă tăcută. Chelsea şi-a petrecut majoritatea timpului cu prietenii noştri, Jill şi Ken Iscol, şi fiul lor, Zack. Ei şi-au oferit casa şi sufletele pentru fiica mea rănită şi confuză. Era teribil cînd eu şi Bill ne aflam în aceeaşi cameră, dar era greu să schimbăm situaţia. Mass-media pîndea insula de cînd sosiserăm şi erau gata să se năpustească dacă apăream în public. Nu aveam dispoziţia necesară pentru a ieşi cu prietenii, dar am fost

impresionată de felul în care aceştia s-au raliat în ajutorul nostru. Vernon şi Ann Jordan erau alături de noi. Katharine Graham, care trecuse şi ea prin drama infidelităţii, m-a invitat la prînz. Apoi, Walter Cronkite ne-a invitat pe toţi pe vasul lui.

La început, nu am vrut să mergem. Dar Walter şi soţia lui, Betsy, aveau o atitudine împăciuitoare faţă de cei care cereau capul lui Bill şi mă criticau că îl suport.

– Este incredibil, a spus Walter. De ce nu îşi văd de viaţa lor aceşti oameni? Am trăit destul să ştiu că şi căsătoriile bune au momentele lor grele. Nimeni nu este perfect. Hai să mergem cu barca pe mare!

Am acceptat oferta lui. Deşi eram prea amorţită ca să mă pot relaxa, a fost plăcut să fiu în largul oceanului fără grija familiei. Grija amabilă a familiei Cronkite mi-a ridicat moralul.

Maurice Templesman, care venea la Martha's Vineyard în fiecare vară, s-a purtat extraordinar. Am început să îl cunosc mai bine după moartea lui Jackie şi ne vizita la Casa Albă. A sunat să întrebe dacă poate veni. Ne-am întîlnit pe iahtul lui într-o seară şi am privit luminile vapoarelor care intrau în portul Menemsha. A vorbit despre Jackie, căreia îi simţea lipsa, şi mi-a spus că înţelegea cît de greu a fost uneori.

– Ştiu că soţul tău te iubeşte, a spus. Şi sper să îl poţi ierta.

Maurice nu voia să-mi invadeze intimitatea şi m-a sfătuit cu blîndeţe. Am acceptat cu recunoştinţă. După ce am vorbit, a fost o mare uşurare să stau pur şi simplu aproape de apă, lîngă un bun prieten.

M-am uitat la cerul nopţii şi la pleiada de stele strălucitoare, aşa cum făceam în Ridge Park cînd eram copil, stînd pe pătură cu mama. De cînd marinarii au început explorarea lumii, folosind stelele pentru a-şi găsi drumul înapoi spre casă, constelaţiile nu s-au schimbat deloc, mă gîndeam eu. Mi-am găsit şi menţinut drumul în viaţă cu noroc şi credinţă oarbă. Acum aveam nevoie de tot ajutorul pe care îl puteam primi.

Eram recunoscătoare pentru sprijinul şi sfaturile primite în această perioadă, în special de la Don Jones, preotul tinereţii mele, care îmi devenise prieten pe viaţă. Don mi-a amintit de o predică clasică a teologului Paul Tillich „Tu eşti primit", pe care Don a citit-o, odată, grupului nostru de tineri în Ridge Park. Premisa este că, în viaţă, păcatul şi fericirea nu pot exista separat; nici una nu există fără cealaltă. „Harul divin se pogoară asupra noastră cînd sîntem îndureraţi şi neliniştiţi", scria Tillich. „Se întîmplă sau nu."

Harul divin coboară. Pînă se pogora, preocuparea mea principală era să supravieţuiesc unei noi zile.

PUNEREA SUB ACUZARE

Pînă la sfîrşitul lunii august, a fost o atmosferă destinsă, ba chiar paşnică, în familia noastră. Deşi aveam inima sfîşiată şi eram dezamăgită de Bill, orele de singurătate m-au făcut să recunosc faptul că îl iubesc. Ceea ce nu ştiam totuşi era dacă mariajul nostru va rezista. Era mai uşor să prevezi ce-ţi rezerva ziua de mîine decît viitorul. Ne întorceam la Washington şi la un război politic ce nu se termina niciodată. Nu hotărîsem dacă să lupt pentru soţul meu şi pentru căsnicia mea, dar eram decisă să lupt pentru preşedinte.

A trebuit să las la o parte sentimentele şi să mă concentrez asupra a ceea ce aveam de făcut pentru mine. Îndeplinirea îndatoririlor personale presupunea o atitudine şi o judecată diferite de cele publice. De mai bine de douăzeci de ani, împărţisem cu Bill bucurii şi greutăţi, îmi era soţ, cel mai bun prieten şi partener. Era un tată iubitor. Acum, din motive pe care va trebui să le explice, îmi trădase încrederea, mă rănise profund şi dăduse inamicilor săi un subiect palpabil de exploatat, după ce ani de zile îndurase acuzaţiile lor false, anchetele şi procesele partizane.

Sentimentele mele erau în contradicţie cu credinţele mele politice. Ca soţie, voiam să-i sucesc gîtul lui Bill. Dar el nu era doar soţul meu, era şi preşedintele meu. Conducea America şi lumea într-un mod în care eu credeam. Indiferent de ceea ce făcuse, am considerat că nimeni nu merită tratamentul abuziv pe care îl primise el. Intimitatea lui, a mea, a Monicăi Lewinsky şi a familiilor

noastre fusese violată într-o manieră crudă şi nejustificată. Cred că soţul meu greşea, moralmente: mă minţea pe mine şi inducea în eroare poporul american. Mai ştiu că, prin greşeala lui, nu îşi trădase ţara. Tot ce învăţasem din ancheta Watergate m-a convins că nu exista temei pentru acuzarea lui Bill. Dacă persoane ca Starr şi ca aliaţii lui ar putea ignora Constituţia şi abuza de putere, avînd ca ţintă ideologică îndepărtarea unui preşedinte, m-aş teme pentru poporul meu.

Erau în balanţă mandatul lui Bill, instituţia prezidenţială şi integritatea Constituţiei. Ştiam că ceea ce aveam să spunem şi să facem în următoarele zile va influenţa nu numai viitorul meu şi al lui Bill, ci şi al Americii. Şi căsătoria mea era în balanţă şi nu ştiam deloc în ce direcţie se vor înclina talgerele.

Viaţa a mers înainte şi eu o dată cu ea. Pe 1 septembrie, l-am însoţit pe Bill la Moscova, pentru o altă vizită oficială, şi apoi, în Irlanda, să ne întîlnim cu soţii Blair şi să ne plimbăm pe străzile din Omagh, unde au avut loc atentatele cu bombe. Detonarea a cinci sute de kilograme de explozibil într-o zonă comercială aglomerată nu a avut succesul scontat de autorii actului. Nu a făcut decît să îi stimuleze pe oameni să lupte şi mai mult pentru pace. Şocaţi, fanaticii de ambele părţi ale conflictului şi-au domolit elanurile.

Gerry Adams, lider Sinn Fein, braţul politic al IRA, a anunţat public faptul că violenţa din războiul de şaptezeci şi şapte de ani împotriva dominaţiei britanice era o „amintire". După declaraţia lui Adams, David Trimble, liderul Partidului Unionist Ulster, a acceptat să se întîlnească cu Sinn Fein pentru prima oară. Cu toţii au căzut de acord că nu ar fi fost posibile progrese atît de impresionante fără implicarea directă a lui Bill şi a trimisului său special George Mitchell, fost lider al majorităţii din Senat.

Tragedia din Omagh era o dovadă a riscurilor pe care Bill era dispus să şi le asume pentru pacea lumii, una dintre faptele bune făcute de Bill care a petrecut multe ore să îi convingă pe irlandezi, bosniaci, sîrbi, croaţi, kosovari, israelieni, palestinieni, greci, turci,

birmanezi şi pe alţii să renunţe la discordiile din trecut şi să depăşească barierele din drumul păcii. Uneori, eforturile lui aveau succes, alteori nu. Multe dintre succesele lui au fost fragile, aşa cum aveam să aflăm mai tîrziu, cînd procesul de pace din Orientul Mijlociu s-a prăbuşit. Dar chiar eşecurile îi forţau pe oameni să lupte cu durerea. Întotdeauna am fost mîndră şi recunoscătoare că Bill a continuat să lupte pentru pace şi reconciliere.

Imensul contingent de reporteri care l-au urmat pe preşedinte în Rusia şi în Irlanda căuta mai mult decît o poveste despre o misiune de pace. Ne supravegheau, îndeaproape, pentru a descoperi starea căsniciei noastre. Stăteam împreună sau nu? Eram încruntată sau plîngeam în spatele ochelarilor fumurii? Şi ce semnificaţie avea puloverul pe care l-am cumpărat pentru Bill la Dublin şi pe care l-a purtat la Limerick, la primul lui meci de golf după mai bine de o lună? Voiam cu disperare să restabilesc o parte din intimitatea mea şi a familiei mele, dar mă întrebam dacă mai era posibil.

Cînd Bill era în negocieri cu lideri externi, a fost admonestat public de către Joe Lieberman, senator din Connecticut. Lieberman, care fusese prietenul lui Bill pe cînd acesta lucrase la prima lui campanie pentru senatul statului Connecticut, la începutul anilor ’70, a luat cuvîntul în faţa Senatului pentru a cataloga comportamentul lui Bill drept imoral şi vătămător, întrucît „oferă marii familii americane un mesaj de comportament acceptabil“.

Cînd reporterii din Irlanda i-au cerut să-i răspundă lui Liberman, Bill a replicat:

– În esenţă, sînt de acord cu el. Am spus, deja, că am făcut o greşeală. Una de neiertat şi îmi pare rău. Îmi pare foarte rău.

Au fost primele scuze exprimate public, din lungul şir de scuze pe care şi le-a cerut de-a lungul încercării sale de reabilitare. Am realizat însă că acestea nu vor fi niciodată suficiente pentru îmblînzirea republicanilor şi nu ar putea împiedica o disociere în Partidul Democrat. Alţi lideri democraţi, printre care şi Richard Gephardt, congresman de Missouri, senatorul de New York Daniel Patrick Moynihan şi senatorul de Nebraska Bob Kerrey, au condamnat faptele preşedintelui şi au considerat că el ar trebui, într-un fel, tras la răspundere. Dar nici unul nu a recomandat aducerea lui în faţa juriului.

Cînd ne-am întors la Casa Albă, în mintea mea erau tot felul de probleme personale şi politice. Eu şi Bill acceptaserăm să participăm la un program de consiliere maritală pentru a hotărî dacă ne salvăm căsnicia sau nu. Pe de o parte, eram şocată emoţional şi încercam să fac faţă loviturii pe care tocmai o primisem. Pe de altă parte, îl consideram pe Bill un om bun şi un mare preşedinte. Am socotit atacul procurorului independent drept un război politic şi am rămas de partea lui Bill.

Cînd sînt întrebată cum am putut să merg mai departe într-o perioadă atît de dificilă, răspund că nu e un lucru ieşit din comun să te trezeşti dimineaţa şi să te duci la muncă chiar şi cînd familia ta trece printr-o criză. Fiecare dintre noi a trebuit să facă asta cîndva şi atît Prima Doamnă, cît şi o femeie obişnuită trebuie să procedeze la fel în asemenea cazuri. A trebuit să-mi joc rolul pînă la capăt, în faţa publicului.

Chiar dacă nu ştiam ce se va întîmpla cu viaţa mea personală, eram convinsă că greşeala lui Bill şi efortul lui greşit direcţionat de a o ascunde nu constituiau o bază legală sau istorică pentru a-l acuza. Trebuia să ne dea socoteală mie şi fetei noastre, dar nu într-un proces public.

Însă ştiam şi că opoziţia ar putea folosi presa pentru a crea o atmosferă în care tensiunea politică să crească atît de mult, încît să ceară punerea sub acuzare sau demisia, indiferent de ce spune legea. Eram neliniştită că democraţii ar putea cere demisia lui Bill şi am încercat să mă concentrez să îi ajut să fie realeşi în noiembrie. Deşi majoritatea s-a declarat contra punerii sub acuzare, mulţi democraţi credeau că, dacă nu îl sancţionează pe Bill pentru fapta lui, îşi vor pierde funcţia. În unele districte, îngrijorarea era fondată. Oricum, în mai toată ţara, punerea sub acuzare şi investigaţia

lui Starr îi puteau pune într-o lumină favorabilă pe candidaţii republicani, care încercau să exploateze procesul.

La începutul lui septembrie, David Kendall a descoperit că Biroul procurorului independent se pregătea să trimită cazul la Comisia Juridică a Camerei care urma să decidă dacă punerea sub acuzare va fi supusă la vot în plenul Camerei Reprezentanţilor. Studiasem această parte de drept în 1974, cînd a trebuit, printre alte atribuţii, să scriu un memoriu pentru Comisia Juridică, în care să punctez procedurile de acuzare a unui preşedinte, şi un altul, legat de dovezile necesare cerute de Constituţie. Conform Constituţiei, Camera trebuia să aprobe, prin vot majoritar, capetele de acuzare care seamănă cu rechizitoriul unui demnitar federal. Apoi, capetele de acuzare sînt trimise la Senat pentru proces. Deşi, într-un proces penal, juriul trebuie să fie unanim asupra verdictului de vinovăţie, la Senat ajunge o majoritate de doar două treimi pentru a obţine verdictul de condamnare şi demitere din funcţie. Constituţia limitează punerea sub acuzare pentru delicte foarte serioase: „trădare, mită sau alte crime şi delicte majore". Părinţii Fondatori au conceput punerea sub acuzare ca pe un proces lent şi serios, plecînd de la premisa că demiterea din funcţie a unui demnitar şi, mai ales, a unui preşedinte nu ar trebui să fie tratată cu superficialitate.

În 1868, Camera Reprezentanţilor l-a acuzat pe preşedintele Andrew Johnson, pentru că nesocotise dorinţa Congresului de a derula, în Sud, un proces de reconstrucţie în urma Războiului Civil. În viziunea mea, Camera a făcut o greşeală, dar ei cel puţin au acţionat împotriva lui Johnson luînd în consideraţie activitatea lui de preşedinte. Johnson a fost judecat şi achitat în Senat cu un singur vot în plus în favoarea lui. Richard Nixon a fost al doilea preşedinte american care a trecut prin procedurile acuzării, iar eu ştiam cu cîtă grijă s-au folosit probele marelui juriu, urmînd, întocmai, spiritul şi litera Constituţiei. Această investigaţie s-a desfăşurat sub auspiciile unei stricte securităţi şi confidenţialităţi timp de opt luni, înainte ca articolele acuzării lui Nixon să fie prezentate Comisiei Juridice.

Preşedintele Comisiei Peter Rodino şi consilierul special John Doar au dovedit un profesionalism non-partizan discret.

David Kendall a cerut o copie, în avans, a raportului procurorului independent către Cameră ca să poată formula un răspuns – cerere bazată pe dreptate şi pe precedentul creat de cazul Nixon. Starr a refuzat. Pe 9 septembrie, subordonaţii lui Starr au transportat în două camionete copii ale „raportului Starr", care avea peste 110 000 de cuvinte, împreună cu treizeci şi şase de cutii cu documente anexe, şi le-au dat sergentului de pază pe treptele Capitoliului. Puţina înţelegere de care a dat dovadă Starr a fost înfricoşătoare şi a fost depăşită de decizia rapidă a Comisiei Camerei de a face raportul disponibil pe Internet.

Legea federală cere ca dovezile marelui juriu să fie păstrate în regim de confidenţialitate, pentru ca declaraţia unui martor, făcută unui procuror, dar fără să fie urmată de un contrainterogatoriu, să nu poată prejudicia un caz sau vătăma o persoană. Acesta este unul din principiile de bază din sistemul nostru juridic. Raportul lui Starr era o compilaţie de declaraţii neprelucrate ale unor martori care nu au fost niciodată supuşi unui contrainterogatoriu şi a fost făcut public, fără obiectivitate şi cumpănire.

Nu am citit raportul Starr, dar am aflat că, de-a lungul celor 445 de pagini ale sale, cuvîntul *sex* (sau diverse forme ale lui) apare de 581 de ori. Whitewater, presupusul subiect al probei lui Starr, apare de patru ori, ca să dau o cifră, ca şi „Procurorul Independent Whitewater". Raportul lui Starr era degradant pentru preşedinte şi pentru Constituţie. Dezvăluirea lui publică a însemnat un moment josnic în istoria Americii.

Starr a cerut Comisiei Juridice din Cameră să ia în consideraţie unsprezece posibile capete de acuzare. Eram convinsă că îşi depăşise autoritatea legală. Constituţia cere ca legislativul – nu procurorul independent, care este o creaţie a executivului şi a puterii judecătoreşti – să investigheze probele acuzării. Datoria lui Starr era să dea un raport imparţial comisiei, care, prin propriul personal,

să pună probele cap la cap. Starr, însă, s-a numit el însuşi şi procuror, şi judecător, şi juriu în zelul său de a-l acuza pe Bill. Şi cu cît eram mai convinsă că Starr abuza de putere, cu atît mai mult eram de partea lui Bill – cel puţin politic.

Pe lista capetelor de acuzare alcătuită de Starr erau învinuiri cum că preşedintele minţise sub jurămînt în legătură cu comportamentul său, obstrucţionase justiţia şi abuzase de funcţia sa. Bill nu a obstrucţionat niciodată justiţia şi nu a abuzat de funcţia sa. Bill şi-a menţinut declaraţia că nu minţise sub jurămînt. Şi chiar dacă a făcut-o sau nu, depunerea de mărturie mincinoasă, într-un proces civil legat de o chestiune personală, nu constituie temei legal de acuzare, conform majorităţii experţilor şi istoricilor în materie constituţională.

A doua zi după ce Starr a înaintat raportul către Congres, eu şi Bill am luat parte la o recepţie a Consiliului democrat de afaceri, unde l-am prezentat pe Bill ca „soţul meu şi preşedintele nostru". Personal, încercam să-l iert pe Bill, iar furia provocată de detractorii lui mă ajuta să îmi ating scopul. Aveam agenda plină de evenimente mondene şi m-am prezentat la fiecare. În ziua aceea, aveau loc o întîlnire legată de prevenirea cancerului de colon, o recepţie AmeriCorps şi multe altele. Dacă personalul Casei Albe vedea că activitatea mea continuă ca de obicei, speram ca ei să facă acelaşi lucru. Dacă eu puteam face faţă, şi ei puteau.

Săptămîni întregi, Bill şi-a cerut iertare în faţa mea, a lui Chelsea, a prietenilor, a membrilor Cabinetului, a colegilor, pentru că ne-a minţit şi indus în eroare. La începutul lui septembrie, la o rugăciune de mic dejun cu lideri religioşi, şi-a recunoscut păcatele şi şi-a exprimat rugămintea de a fi iertat de către poporul american, spunînd totodată că nu va renunţa la postul său.

– Îmi voi instrui avocaţii să construiască o apărare sănătoasă, folosind toate argumentele disponibile. Nu trebuie să se ascundă faptul că am greşit. Dacă mă căiesc cu adevărat, ţara, eu şi familia mea vor avea de cîştigat. Din această istorie, copiii acestei ţări pot învăţa că cinstea este importantă, iar egoismul este un lucru rău, că Dumnezeu este singurul care ne poate schimba şi care ne dă putere să mergem mai departe.

Destinul politic al lui Bill era legat de poporul american. Le-a cerut înţelegere şi, apoi, s-a întors să muncească pentru ei cu aceeaşi abnegaţie din prima zi la Casa Albă. Am continuat şedinţele de consiliere maritală, care ne forţau să avem discuţii pe care anii de campanii neîntrerupte nu ni le permiseseră. Voiam să ne salvăm căsnicia dacă puteam.

Modul în care publicul a răspuns regretului sincer al lui Bill mi-a ridicat moralul. Susţinerea acordată preşedintelui a rămas constantă de-a lungul crizei. Dintre americani, 60% considerau că Congresul nu ar trebui să înceapă procedura de acuzare, că Bill nu ar trebui să demisioneze şi că detaliile din raportul Starr sînt „nepotrivite", iar acest procentaj era într-o continuă creştere, atingînd, în final, cifra de 70%. Fapt ce demonstra că poporul american este cinstit şi solidar.

Deşi punerea sub acuzare nu era nici populară, nici justificată constituţional, m-am gîndit că republicanii din Cameră vor încerca materializarea ei dacă socoteau că e posibil. Singurul mod de a evita punerea sub acuzare era să ieşim bine la alegerile din noiembrie. Dar de regulă partidul de guvernămînt la Casa Albă pierde locuri în Congres la alegerile de la mijlocul mandatului, aşa cum s-a întîmplat în 1994 şi, mai ales, cînd este vorba despre un al doilea mandat al preşedintelui. Situaţia politică a preşedintelui îi neliniştea, în mod justificat, pe candidaţii democraţi.

Pe 15 septembrie, m-am întîlnit la Casa Albă cu un grup de douăzeci şi patru de femei-deputat democrate. Reprezentantele democrate au luat loc pe scaune şi pe canapele, în timp ce majordomii serveau cafea şi pateuri. Veniseră să mă îndemne să mă implic public în campania electorală, dar şi pentru a vedea în ce stare mă aflu şi ce planuri de viitor am. De îndată ce şi-au dat seama că aveam de gînd să susţin Constituţia, preşedintele şi Partidul Democrat, mi-au cerut să mă alătur lor.

Am discutat despre cum să abatem atenţia alegătorilor de la punerea sub acuzare a preşedintelui şi s-o îndreptăm către ceea ce conta cu adevărat pentru ei – reducerea diferenţei de clasă, construirea de şcoli, securitate socială, reforma asistenţei medicale, îmbunătăţirea condiţiilor de trai ale orfanilor şi a procedurilor sistemului de adopţie, protecţia mediului.

– Vă ajut atît cît pot. Dar am nevoie de voi să menţineţi partidul unit, iar pe membrii Partidului Democrat, acolo unde le este locul, adică în limitele constituţiei şi lîngă preşedinte.

După întîlnire, reprezentanta Lynn Woolsey a declarat reporterilor:

– Nu am venit aici ca să vorbim despre comportarea preşedintelui. Am venit aici să vorbim despre ceea ce contează pentru popor.

Lynn Woolsey a explicat mai tîrziu:

– I-am spus că noi, femeile, putem face multe lucruri în situaţii de criză. Aşa că i-am cerut să se urce într-un avion şi să se oprească acolo unde vocea ei trebuie să se facă auzită.

Aşa am şi făcut. Participînd la numeroase campanii pentru congres, aveam un program care mă ţinea ocupată toată ziua. Nopţile erau însă foarte grele, mai ales după ce Chelsea a plecat la Stanford. Deşi eram doar noi doi, situaţia era incomodă. Nu-l evitam aşa cum făcusem înainte, dar exista o oarecare tensiune între noi şi nu mai rîdeam împreună ca pe vremuri.

Nu sînt genul de persoană care să se exteriorizeze şi să se văicărească tot timpul, nici măcar faţă de cei mai apropiaţi prieteni. Mama este la fel. Avem tendinţa să fim propriii consilieri, iar această tendinţă s-a acutizat cînd am intrat în viaţa publică. Sosirea prietenelor mele Diane Blair şi Betsy Ebeling, pentru a petrece cîteva zile cu mine la mijlocul lui septembrie, a fost binevenită. Am fost binecuvîntată cu prieteni buni, dar, imediat ce investigaţia implacabilă a început, m-am simţit obligată să le ţin departe de orice implicare. După august 1998, m-am simţit şi mai izolată, pentru că nu am vrut să mai discut cu Bill ca înainte. Petreceam mult timp singură, citind şi rugîndu-mă. Faptul că aveam prieteni pe lîngă mine, care mă ştiau de o viaţă, care mă văzuseră însărcinată, bolnavă, tristă şi fericită şi care înţelegeau prin ce trec, mă făcea să mă simt mai bine.

Pe 17 septembrie, în timpul vizitei celor două prietene ale mele, m-a sunat Stevie Wonder să mă întrebe dacă poate să treacă pe la mine. Cu o noapte înainte luase parte la o cină oficială dată în onoarea preşedintelui ceh Václav Havel şi a soţiei lui, Dagmar, şi voia să vină să-mi cînte o melodie scrisă pentru mine.

Capricia i-a însoţit pe Stevie, pe asistentul lui şi pe unul din fii săi la etajul doi al reşedinţei, unde era un pian aşezat sub un tablou imens de Willem de Kooning. Diane şi Betsy s-au aşezat pe o comodă, iar eu pe un scăunel, cînd Stevie a început să cînte o melodie răscolitoare. Nu terminase de compus textul, dar avea ca subiect puterea de a ierta şi refrenul era „Nu trebuie să mergi pe apă...“. În timp ce cînta, eu mi-am tot mutat scaunul pînă ce am ajuns lîngă pian. Cînd Stevie a terminat, toate aveam lacrimi în ochi. A fost cel mai frumos gest făcut de cineva în această perioadă atît de dificilă.

Am fost impresionată şi cînd editorul-şef al revistei *Vogue*, Anna Winntour, m-a sunat să îmi propună un articol şi o şedinţă foto pentru numărul din decembrie al revistei. A avut curaj să facă această ofertă, iar eu am fost inspirată să accept. De fapt, experienţa a făcut adevărate minuni cu starea mea de spirit. Pentru poza de copertă, am purtat o splendidă creaţie Oscar de la Renta. Pentru o zi am evadat într-o lume de artişti ai machiajului şi ai modei de înaltă ţinută. Fotografii lui Annie Leibovitz erau minunaţi şi mi-au dat şansa să arăt bine, în ciuda faptului că mă simţeam execrabil.

Ziua de 21 septembrie, cînd Bill s-a adresat sesiunii de deschidere a Naţiunilor Unite la New York, ne-a jucat o farsă stupidă. Dacă republicanii au văzut că raportul Starr nu l-a determinat pe Bill să demisioneze, au transmis mărturia înregistrată a lui Bill. Cînd Bill intra în Sala Adunării Generale, întîmpinat de ovaţii

neobișnuite și entuziaste, pe toate posturile de televiziune importante se transmitea simultan o casetă care conținea anchetarea sa din august, realizată de subordonații lui Starr. În timp ce orele chinuitoare de anchetă se difuzau peste tot, Bill a ținut un discurs despre amenințarea crescîndă a terorismului internațional și despre nevoia stringentă ca țările civilizate să adopte măsuri. Sînt sigură că puțini americani care l-au auzit au luat atitudine. Cînd a terminat de vorbit, președinți, premieri și delegați l-au aplaudat îndelung și cu căldură. Primirea făcută de egalii săi a confirmat bogata activitate pe care Bill a desfășurat-o ca președinte.

Bill s-a întîlnit și cu Nawaz Sharif, prim-ministrul Pakistanului, pentru a discuta stoparea proliferării nucleare în Pakistan și în țările din subcontinent. S-a întîlnit, de asemenea, și cu secretarul general Kofi Annan, cu care a abordat sfidarea hotărîrilor Națiunilor Unite de către Irak. Mai tîrziu, am luat împreună parte la un forum pe probleme de economie globală la Universitatea New York. În cadrul acestui forum, au mai fost prezenți premierul italian Romano Prodi, prim-ministrul suedez Goran Persson, președintele bulgar Petar Stoianov și prietenul nostru, prim-ministrul britanic Tony Blair.

A doua zi, cînd m-am întors la Casa Albă, trucul republicanilor cu difuzarea anchetei părea că dăduse greș. Difuzarea spectacolului în care președintele era calm, în timp ce era bombardat cu întrebări libidinoase la care nimeni nu ar vrea să răspundă, nu a făcut decît să crească părerea de rău a poporului american față de situația neplăcută a lui Bill.

În seara următoare, Nelson Mandela, care luase și el parte la sesiunea Națiunilor Unite, ne-a vizitat împreună cu soția lui, Graça Machel. La o recepție la Casa Albă în onoarea liderilor religioși afro-americani, Mandela și-a exprimat dragostea autentică și respectul față de președinte. După ce a lăudat legăturile strînse pe care Bill le realizase cu Africa de Sud și cu restul continentului, Mandela a menționat cu delicatețe:

– Noi spunem adesea că moralitatea nu ne permite să ne abandonăm prietenii.

S-a întors către Bill și i s-a adresat direct:

– Și, în noaptea asta, trebuie să spunem că ne gîndim cu toții la situația dificilă și nesigură în care te afli.

Mandela a stîrnit aplauze și rîsete cînd a garantat că „nu intervine în problemele interne ale țării". Dar era evident că le cerea americanilor să pună capăt spectacolului acuzării. Ca de obicei, Mandela, care își înghițise mînia și îi iertase pe temnicerii lui, a fost filozofic.

– Dacă așteptările noastre, dacă rugăciunile noastre cele mai fierbinți și dacă visele noastre nu se realizează, atunci ar trebui să reținem că gloria cea mai mare în viață nu este să nu cazi, ci să te ridici mereu după ce ai căzut.

Încă încercam să mă ridic. Cu fiecare zi care trecea îmi reclădeam, treptat, viața. Iertarea lui Bill era o provocare, iertarea complotului organizat de dreapta mă depășea. Dacă Mandela a putut ierta, încercam și eu. Dar era greu, chiar și cu ajutorul prietenilor și al altor modele.

La cîteva zile după vizita lui Mandela, Dalai Lama m-a sunat la telefon la Casa Albă. Cînd ne-am întîlnit, mi-a adus un batic alb de rugăciune și mi-a zis că se gîndea adesea la lupta mea. M-a încurajat să fiu puternică și să nu las durerea și nedreptatea să mă amărască și să mă înfurie. Mesajul său se alătura sprijinului pe care îl primeam de la grupul meu de rugăciune, mai ales de la Holly Leachman și Susan Baker, care mă vizitau și se rugau cu mine, de la agentul Brian Stafford, șeful personalului de pază al președintelui, și de la Mike McCurry, secretarul de presă al președintelui. Fiecare s-a abătut de la drumul său, ca să vadă cum fac față condițiilor tensionate în care trăiam. Membrii democrați ai Congresului m-au sunat să mă întrebe ce voiam să facă. Un congresman mi-a zis:

– Hillary, dacă ai fi sora mea, l-aș pocni pe Bill în nas.

L-am asigurat că îi apreciez grija, dar chiar nu am nevoie de un asemenea ajutor. Unii republicani au mărturisit că dezaprobau decizia partidului lor de punere sub acuzare.

Pe 7 octombrie, o delegaţie de noi membri ai Camerei a venit să mă vadă la Casa Albă. Din nou ne-am întrunit la ora cînd razele soarelui pătrundeau pe fereastră. Erau îngrijoraţi că republicanii vor forţa votarea punerii sub acuzare înainte de alegerile de la mijlocul mandatului. I-am încurajat cît am putut mai bine, spunîndu-le:

– Nu-i putem lăsa să-l dea jos pe preşedinte. Nu aşa. Sînteţi membri ai Congresului. Datoria voastră este să protejaţi Constituţia şi să faceţi ce este drept pentru ţară. Aşa că, la treabă!

Apoi, bazîndu-mă pe situaţia pe care o întîlnisem cu douăzeci şi cinci de ani în urmă, le-am explicat ce spune Constituţia despre punerea sub acuzare, cum au prevăzut Părinţii Fondatori că va fi aplicată punerea sub acuzare şi cum fusese interpretată de mai mult de două sute de ani. La sfîrşitul întîlnirii, i-am mai asigurat că, dacă se va supune la vot, atît eu, cît şi preşedintele vrem ca ei să ţină cont de conştiinţă şi de alegători, că vom înţelege orice decizie luată.

Democraţii şi cei cîţiva republicani moderaţi considerau că cea mai indicată reacţie la comportamentul lui Bill era o moţiune de cenzură. Dar republicanii atotputernici s-au opus, cu fermitate, compromisului. Henry Hyde, preşedintele Comisiei Juridice din Cameră, a ridiculizat moţiunea de cenzură ca acuzare. Hyde era de neînduplecat. El socotea Casa Albă vinovată pentru un articol din 16 septembrie din *Salon,* o revistă de pe Internet, în care se dezvăluise aventura de lungă durată pe care o avusese prin anii '60, cînd era căsătorit cu răposata lui soţie. Hyde şi-a numit infidelitatea, care se petrecuse cînd avea patruzeci de ani, „o imprudenţă a tinereţii". Era indignat că presa a expus o problemă atît de personală şi republicanii au cerut o anchetare a revistei. În ciuda diferenţelor politice şi ideologice, eram alături de Hyde şi, în acelaşi timp, eram uimită că el nu remarcase natura dublă a reacţiei lui.

Mi-am petrecut toamna într-o campanie-maraton prin diverse părţi ale ţării. I-am îndemnat pe oameni să voteze ca şi cum vieţile lor ar depinde de asta. M-am concentrat asupra zonelor unde cursa era strînsă şi popularitatea mea crescută. Aşa cum făcusem cu şase ani în urmă, am susţinut campania dură pentru Barbara Boxer, care îşi apăra locul în Senat împotriva unui candidat puternic din California, precum şi campania pentru Patty Murray, senatoarea denumită „mămica în tenişi" din Washington. Am încercat să îl ajut şi pe senatorul Carol Mosley Braun în Illinois. Înainte de sfîrşitul maratonului, m-am oprit în Ohio, în Nevada şi înapoi în Arkansas, în favoarea unei tinere candidate la Senat, Blanche Lincoln.

– Trebuie să trimitem un semnal foarte clar conducerii republicanilor din Congres că americanilor le pasă de probleme adevărate. Lor le pasă de educaţie, de asigurările de sănătate şi de securitate socială, am spus unei mulţimi din Janesville, Wisconsin.

Mi-am pus tot sufletul în campania lui Charles Schumer pentru a-l înfrînge pe senatorul de New York, Al D'Amato. Chuck Schumer, un democrat progresist inteligent, a fost unul dintre cei mai fideli suporteri ai lui Bill. D'Amato prezidase audierile Whitewater din Senat, unde adusese în faţa comisiei secretare nevinovate, aprozi şi o dădacă de la Casa Albă, şi nu aflase nimic de la ei, doar că îi încărcase cu note de plată legale. Candidatura solidă a lui Schumer îi periclita locul lui D'Amato.

Mă aflam la New York ca să strîng fonduri pentru Schumer, cînd mi-am dat seama că piciorul meu drept era atît de umflat, că nu mă puteam încălţa. Cînd am ajuns la Casa Albă, am sunat-o pe doctoriţa Connie Mariano. După o examinare rapidă a piciorului, aceasta m-a trimis la Spitalul Naval Bethesda ca să se depisteze dacă nu cumva era un cheag de sînge cu care mă procopsisem de pe urma peregrinărilor mele neîntrerupte prin ţară. Într-adevăr, aveam un mare cheag la piciorul drept, care necesita tratament imediat. Doctoriţa mi-a recomandat repaus la pat şi anticoagulante, timp de o săptămînă. Deşi voiam să am grijă de mine, eram hotărîtă

să nu anulez nici o activitate legată de campanie. Aşa că am făcut un compromis. A trimis o soră medicală să-mi administreze medicamentele şi să-mi urmărească starea sănătăţii.

Pentru că se apropia ziua votării, republicanii au lansat o altă campanie focalizată pe scandal. Nu le-a ieşit jocul. Alegătorii păreau mai dezgustaţi de tacticile politice ale republicanilor decît de viaţa personală a preşedintelui. Cred că am fi obţinut şi mai multe voturi, dacă mai mulţi democraţi i-ar fi susţinut pe republicani pentru fervoarea lor de a vota punerea sub acuzare. Dar a lupta împotriva uzanţelor înţelepte de la Washington era prea riscant pentru majoritatea candidaţilor. Firoscoşii prevedeau o undă de şoc republicană.

În ziua alegerilor, pe măsură ce soseau rezultatele sondajelor de la urne, Bill era optimist. A stat împreună cu personalul în biroul lui John Podesta şi a monitorizat rezultatele. John, un consilier politic inteligent, care lucrase ca secretar de personal pentru Bill în primul său mandat, se întorsese în calitate de şef de personal după ce lui Erskine Bowles îi expirase termenul de angajare. Un consilier îi arătase lui Bill cum să caute pe Internet şi el stătea la computerul lui John, explorînd cu nerăbdare site-uri politice. Ca de obicei, eram prea nervoasă să urmăresc voturile. Aşa că le-am invitat pe Maggie şi pe Cheryl Mills, o avocată desăvîrşită, să mergem la cinematograf să vedem o ecranizare Oprah Winfrey după romanul *Beloved* de Toni Horrison. Cînd am apărut mai tîrziu, veştile erau bune: alegerile au rămas în istorie. Democraţii au cîştigat cinci locuri în Cameră şi au redus avansul republicanilor. Acum erau 223 la 211. Senatul avea 55 de republicani şi 45 de democraţi. Barbara Boxer a fost reeleasă în Senat, iar cea mai bună veste a nopţii era că Chuck Schumer îl învinsese pe Al D'Amato la New York. Republicanii şi ziariştii s-au gîndit că democraţii vor pierde pînă la treizeci de locuri în Cameră şi patru, maxim şase, în Senat. În schimb, democraţii au cîştigat locuri în Cameră şi era pentru prima oară, din 1822, cînd acest lucru se întîmpla partidului unui preşedinte aflat la cel de-al doilea mandat al său.

Curînd a mai urmat o surpriză. Trei zile mai tîrziu, vineri 6 noiembrie, senatorul Moynihan a dat un interviu legendarului om de televiziune Gabe Pressman din New York, în care anunţa că nu va mai candida pentru cel de-al cincilea mandat. Interviul urma să fie difuzat duminică dimineaţă, dar s-a aflat mai devreme.

Mai tîrziu în aceeaşi noapte, o centralistă al Casei Albe a prins o discuţie între Charlie Rangel, congresman veteran din Harlem, şi un prieten:

– Tocmai am auzit că senatorul Moynihan vrea să se retragă. Sper că ai luat în consideraţie retragerea sa şi vei candida, pentru că eu cred că ai şanse să cîştigi.

– Oh, Charlie, am spus. Sînt onorată că te-ai gîndit la mine, dar nu sînt interesată şi, în afară de asta, avem alte probleme importante de rezolvat acum.

– Ştiu, a spus el. Dar vorbesc serios. Vreau să te gîndeşti la asta.

S-ar putea să fi vorbit serios, dar ideea de a candida pentru scaunul senatorului Moynihan mi se părea absurdă, deşi nu era pentru prima oară cînd se întîmpla. Cu un an în urmă la Casa Albă, în cadrul unei recepţii de Crăciun, prietena mea Judith Hope, şefa Partidului Democratic la New York, mi-a spus că nu crede că Moynihan va mai candida.

– Dacă nu mai candidează, aş vrea să candidezi tu, mi-a zis.

Atunci comentariul ei mi s-a părut nefiresc şi îmi menţin părerea şi acum.

Aveam alte lucruri în minte.

ÎN AŞTEPTAREA HARULUI

Alegerile de la jumătatea mandatului din 1998 au adus o nouă surpriză: Newt Gingrich s-a retras din funcţia de preşedinte al Camerei Reprezentanţilor şi şi-a anunţat demisia. Iniţial, părea o victorie pentru noi şi, probabil, renunţarea la punerea lui Bill sub acuzare. Bob Livingstone, congresman de Louisiana, era succesorul lui Gingrich, dar Tom Delay, reprezentantul majorităţii şi adevărata putere a grupului republican, i-a forţat pe republicani să se opună oricărui compromis, cum ar fi fost o moţiune de cenzură. Cînd Erskine Bowles l-a întrebat pe Gingrich de ce republicanii doresc să urmeze o cale care nu era nici corectă, nici constituţională, acesta a replicat:

– Pentru că putem.

Investigaţia Whitewater şi procesul intentat de Paula Jones, care declanşaseră această controversă constituţională, erau departe de a fi uitate. Avocaţii Paulei Jones făcuseră apel la decizia judecătorului Wright de a închide dosarul şi, în ultima lună, trimiseseră semnale că ea ar fi fost dispusă să renunţe pentru un milion de dolari. Legea era clar în favoarea lui Bill, dar completul de trei judecători al Curţii de Apel era dominat de aceiaşi doi republicani conservatori care emiseseră o hotărîre inatacabilă prin care îl eliminaseră, dintr-un caz legat de Whitewater, pe judecătorul Henry Woods, pe baza unor articole apărute în presă. Avînd în vedere ce se întîmplase pînă atunci, Bill se temea că politicienii vor încălca legea, iar judecătorii vor lăsa procesul să continue. Pe 13 noiembrie, avocatul lui Bill, Bob Bennett, i-a spus că Jones acceptase să renunţe la acuzaţii contra sumei de 850 000 de dolari. Deşi nu dorea să accepte o ofertă într-un caz deja cîştigat, pe care judecătorul Wright îl declarase fără bază legală, Bill a decis că era singura modalitate de a pune capăt acestei poveşti. Nu şi-a cerut scuze şi nu a recunoscut vreo greşeală. Bennett a spus simplu:

– Preşedintele a decis că nu va mai pierde nici măcar o oră cu această poveste.

Şi aşa s-a terminat.

Cîteva săptămîni am tot aşteptat să vină un val de citaţii emise de Comisia Juridică a Camerei, aşa cum se întîmplase în cazul punerii sub acuzare a lui Nixon din 1974. Responsabilitatea comisiei este să facă o investigaţie proprie, nu să dea gir gratuit acuzaţiilor procurorului independent. Am fost dezgustată cînd Hyde l-a anunţat că-l va chema pe Kenneth Starr ca martor principal al comisiei. Starr a vorbit neîntrerupt timp de două ore şi apoi a răspuns întrebărilor pînă seara. Era aproape nouă seara cînd i-a fost acordată lui David Kendall şansa de a-l contrainteroga pe Starr. Cu o limită de timp ridicolă, impusă de majoritatea republicană a comisiei, David a început cu un rezumat al procesului:

– Sarcina mea este să răspund celor două ore de mărturie neîntreruptă a procurorului independent, dar şi unei investigaţii de patru ani, de 45 de milioane de dolari, care a implicat cel puţin douăzeci şi opt de avocaţi, şaptezeci şi opt de agenţi FBI şi un număr nedeclarat de detectivi particulari, unei investigaţii care a generat, în urma numărătorii computerizate, 114 532 de articole de presă tipărite, 2 513 de minute televizate, ca să nu mai vorbim de prezentarea scandalului zi şi noapte, în reţelele de televiziune prin cablu; un referat de 445 de pagini; 50 000 de pagini de documente secrete aduse ca mărturie în faţa marelui juriu; patru ore de mărturii filmate; douăzeci şi două de ore de mărturii înregistrate pe casete

audio, o parte din ele fiind obţinute ilegal, şi mărturiile zecilor de oameni, nici unul dintre ei nefiind interogaţi de avocatul apărării. Şi am treizeci de minute pentru asta.

În timpul procesului în stil comunist, Starr a fost nevoit să admită că nu a interogat personal nici măcar un singur martor apărut în faţa marelui juriu. Nu avea nimic de adăugat referatului său. Dar a anunţat că Biroul procurorului independent l-a declarat nevinovat pe preşedinte în aşa-zisele dosare Travelgate şi Filegate.

Barney Frank, un membru iscusit şi inteligent al Congresului, democrat din Massachusetts, l-a întrebat pe Starr cînd a ajuns la acea concluzie.

– Acum cîteva luni, a spus Starr.

– De ce nu aţi comunicat asta înainte de alegeri, cînd aţi făcut public un referat negativ privitor la preşedinte? De ce abia acum, la cîteva săptămîni după alegeri, ne spuneţi că preşedintele este nevinovat?

Procurorul independent nu avea nici un răspuns.

În ziua următoare, Sam Dash, consilierul etic al Biroului procurorului independent, care părea să fi uitat greşelile anterioare ale lui Starr şi ale subordonaţilor lui, a demisionat în semn de protest faţă de mărturia lui Starr. Dash, fost consilier-şef al Comisiei senatoriale Watergate în 1973 şi în 1974, a făcut publică o scrisoare prin care îl acuza pe Starr de abuz în funcţie, implicîndu-se ilegal în procesul de acuzare. Demisia sa nu a avut nici un efect asupra procesului. Şi nici o scrisoare deschisă a patru sute de istorici, inclusiv a lui Arthur M. Schlesinger Jr., de la Universitatea New York, a lui Sean Wilentz de la Universitatea Princeton şi a lui C. Vann Woodward de la Universitatea Yale, care au cerut Congresului să respingă acuzaţiile, întrucît nu fuseseră îndeplinite condiţiile constituţionale. Declaraţia lor ar trebui predată în orele de educaţie civică:

„Atît ca istorici, cît şi ca cetăţeni deplîngem încercarea de punere sub acuzare a preşedintelui. Credem că această cale, dacă va avea succes, va afecta grav ordinea constituţională.

Conform Constituţiei noastre, punerea sub acuzare a preşedintelui este un pas grav şi important. Fondatorii au rezervat această procedură pentru crime şi delicte majore în exerciţiul funcţiunii. Acuzarea preşedintelui pentru orice alt motiv, spune James Madison, îl poate obliga pe preşedinte să îşi exercite atribuţiile „doar atunci cînd doreşte Senatul“, deranjînd sistemul de verificări reciproce şi echilibru care ne fereşte de abuzuri ale puterii.

Deşi nu trecem cu vederea comportamentul în viaţa particulară a preşedintelui Clinton sau încercările lui de a crea o imagine falsă, acuzaţiile ce i se aduc sînt departe de ceea ce ar putea constitui bazele inculpării unui preşedinte, aşa cum au fost concepute de Fondatori. Votul Camerei Reprezentanţilor de a iniţia o investigaţie publică a creat un precedent pentru cei care vor căuta un motiv să înlăture un preşedinte.

Asemenea eforturi pentru acuzarea unui preşedinte nu au mai fost în toată istoria noastră. Aceste noi procese sînt o ameninţare pentru viitorul instituţiilor noastre. Dacă procesul va continua, va lăsa o preşedinţie desfigurată şi slăbită, la mila oricărui Congres. Preşedinţia, nucleul istoric conducerii în momentele grele ale naţiunii, va fi schiloadă în faţă provocărilor viitorului.

Avem de făcut o alegere între a păstra sau a distruge Constituţia noastră. Vrem oare să stabilim un precedent pentru hărţuirea preşedinţilor în viitor şi să blocăm activitatea guvernului cu o astfel de acuzaţie? Sau vrem să protejăm constituţia şi să revenim la problemele naţiunii?

Vă rugăm, democraţi, republicani şi independenţi, să vă opuneţi acestei primejdioase puneri sub acuzare şi să cereţi restabilirea normalităţii activităţii guvernului federal.“

La începutul lunii decembrie, tatăl vicepreşedintelui, Albert Gore Sr., a murit la vîrsta de nouăzeci şi unu de ani, în casa lui din Carthage, Tennessee. Pe 8 decembrie, Bill şi cu mine am zburat la Nashville pentru slujba religioasă la War Memorial Auditorium.

Al Gore a stat lîngă sicriul acoperit cu steagul Americii şi a făcut un elogiu tatălui său, cîndva un senator puternic şi curajos, care şi-a pierdut locul în 1970 pentru că s-a opus Războiului din Vietnam. Al a vorbit din inimă, cu umor şi compasiune, şi a fost cel mai bun discurs pe care l-a ţinut vreodată.

Mulţi oameni spuneau că scandalul punerii sub acuzare a afectat relaţia noastră cu familia Gore. Al şi Tipper au fost la fel de şocaţi şi de dezamăgiţi cînd Bill şi-a admis, în august, greşeala, dar amîndoi ne-au susţinut, politic şi personal, în timpul scandalului. Erau întotdeauna lîngă noi, ori de cîte ori aveam nevoie de ei, uneori, la rugămintea noastră, alteori pentru că simţeau că aveam nevoie de ei.

De pe 11 decembrie pînă pe 12 dimineaţa, Comisia Juridică a votat pe linie de partid pentru a trimite Camerei spre votare patru capete de acuzare. Nu am fost surprinşi, deşi mai speraserăm să obţinem un compromis care să implice doar o moţiune de cenzură.

Cînd Congresul a început procesul, Bill s-a concentrat asupra îndatoririlor oficiale, iar eu asupra alor mele. Credeam cu tărie că, în calitate de Primă Doamnă, trebuia să-mi îndeplinesc îndatoririle publice, inclusiv să fac o călătorie, alături de alţi membri ai Congresului, la Puerto Rico, în Republica Dominicană şi Haiti pentru a ajuta şi alina cetăţenii care fuseseră afectaţi de uraganul Georges. Programul meu nu îmi lăsa nici o clipă de linişte. Nu am crezut niciodată că mă pot bucura de luxul de a mă aşeza în pat şi relaxa.

Între 12 şi 25 decembrie, am vizitat împreună cu Bill Orientul Mijlociu. Am fost împreună cu prim-ministrul Benjamin „Bibi“ Netanyahu şi soţia lui, Sara, la Masada, un simbol al rezistenţei şi al martiriului evreiesc, pe care îl vizitasem cu şaptesprezece ani în urmă, într-un tur al Pămîntului Sfînt condus de pastorul baptist al lui Bill, doctorul W.O. Vaught. Între timp acesta murise şi deseori îmi doream să fi fost aproape ca pastor să-l sfătuiască şi să îi dea alinare lui Bill. Eram însă recunoscătoare

că alţi trei preoţi l-au călăuzit pe Bill – reverendul Phil Wogaman, reverendul Tony Campolo şi reverendul Gordon MacDonald s-au întîlnit şi s-au rugat deseori cu el atunci cînd căuta iertare şi înţelegere.

În acel tur, vizitaserăm şi Bethlehemul; acum ne-am întors cu Yasser Arafat să vizităm Biserica Naşterii Domnului, unde am cîntat colinde de Crăciun cu palestinienii creştini, sperînd la obţinerea păcii. Bill avea programate un discurs important în Consiliul Naţional Palestinian şi întîlniri cu palestinieni. Aterizarea la noul Aeroport Internaţional Gaza a fost un eveniment deosebit, construirea acestuia fiind unul dintre punctele Acordului de Pace Wye, mediat de Bill între Arafat şi Netanyahu, pentru stimularea economiei palestinienilor.

Deşi Orientul Mijlociu părea sigur şi calm, Bill îl monitoriza cu atenţie pe Saddam Hussein, care refuza să permită reluarea inspecţiilor ONU în Irak. Din punct de vedere politic, era un moment foarte prost pentru o acţiune militară în Irak. Cu votul privind punerea sub acuzare atît de aproape, orice acţiune a preşedintelui putea fi interpretată ca o încercare de distragere sau de întîrziere a Congresului. Pe de altă parte, dacă Bill ar fi amînat atacurile aeriene asupra Irakului, putea fi acuzat că sacrifică siguranţa naţională pentru a evita problemele politice. Luna sfîntă a Ramadanului se apropia, iar posibilitatea de declanşare a atacului se pierdea. Pe 16 decembrie, consilierii pe probleme de apărare l-au anunţat pe Bill că era momentul potrivit. Bill a ordonat declanşarea loviturilor aeriene pentru a nimici armele de distrugere în masă cunoscute sau bănuite şi alte obiective militare.

Conducerea republicană, evident sceptică, a amînat procesul de punere sub acuzare cînd a început bombardamentul.

– Decizia lui Clinton de a bombarda Irakul este strigătoare la cer întrucît foloseşte forţa militară în scop personal, a spus congresmanul republican Joel Hefley.

Trent Lott, liderul majorităţii republicane din Senat, a comentat în public decizia preşedintelui:

– Atît momentul, cît şi acţiunea sînt sub semnul întrebării.

Lott a dat înapoi cînd afirmaţia lui a fost interpretată ca un semn că politica este mai importantă decît securitatea naţională în acest Congres.

Conducerea Camerei era hotărîtă să forţeze votarea punerii sub acuzare, înainte ca majoritatea republicană să se reducă la unsprezece membri în ianuarie. Pe 18 decembrie, cînd bombele începuseră să cadă în Irak, dezbaterea începuse. Mă abţinusem să dau vreo declaraţie publică timp de cîteva luni, dar în aceea dimineaţă am vorbit cu un grup de reporteri în faţa Casei Albe.

– Cred că majoritatea americanilor îmi împărtăşesc încrederea şi mîndria faţă de ce face preşedintele pentru ţara noastră. Şi acum cînd sărbătorim Crăciunul, Hanukka şi Ramadanul – un moment de reflecţie şi de reconciliere pentru oameni – ar trebui să punem capăt divizărilor, pentru că putem face atît de multe împreună.

Dick Gephardt m-a rugat să mă întîlnesc cu nucleul democratic al Camerei la Dealul Capitolului, chiar înainte de votarea articolelor punerii sub acuzare. În dimineaţa următoare, în faţa democraţilor, am mulţumit tuturor pentru respectarea Constituţiei, preşedinţiei şi liderului partidului lor, soţul meu.

– Poate că toţi sînteţi supăraţi pe Bill Clinton. În mod sigur, nici pe mine nu mă bucură ce a făcut soţul meu. Dar punerea sub acuzare nu e o soluţie. Miza e prea mare ca să uităm de problemele cu adevărat importante.

Le-am amintit că toţi sîntem cetăţeni americani care respectă legea şi datorăm sistemului nostru de guvernare respectarea Constituţiei. Punerea sub acuzare era parte a unui război politic, început de oameni hotărîţi să saboteze agenda preşedintelui în privinţa economiei, educaţiei, securităţii sociale, sănătăţii, asigurărilor medicale, mediului şi păcii în Irlanda de Nord, în Balcani şi în Orientul Mijlociu – tot ceea noi, democraţii, sprijinim. Nu puteam lăsa să

se întîmple asta. Şi oricare ar fi fost rezultatul votului, Bill Clinton nu va demisiona.

Toţi ştiam că efortul pe ultima sută de metri pentru evitarea punerii sub acuzare va eşua. Ieşind prin coridoarele de marmură care fuseseră martorii istoriei americane, îmi părea rău pentru ţara mea căci abuzase de sistemul nostru juridic pentru o lovitură de stat a Congresului. Ca absolventă a Facultăţii de Drept, studiasem motivaţiile politice ale punerii sub acuzare a preşedintelui Andrew Johnson. Ca membru al personalului auxiliar al comisiei Congresului care îl investigase pe Richard Nixon, ştiam cît de mult am muncit pentru a ne asigura că procesul acuzării era corect şi constituţional.

Acest eveniment grav a fost aproape depăşit de o dramă bizară din Cameră. În noaptea de dinaintea votării, Bob Livingston, preşedintele desemnat al Camerei Reprezentanţilor, a fost acuzat de adulter. Pînă sîmbătă dimineaţă, cînd Livingston şi-a luat locul în aula din Capitoliu, toată lumea aflase că îşi recunoscuse greşeala. La cîteva minute după ce a cerut demisia preşedintelui, printre întrebări şi strigăte furioase, el şi-a uimit audienţa dîndu-şi demisia din postul de preşedinte al Camerei, încă o victimă a campaniei de distrugere a propriului partid. Ca şi Gingrich, a părăsit Camera.

Două articole au fost respinse, două adoptate. Bill a fost acuzat de mărturie mincinoasă în faţa marelui juriu şi de obstrucţionarea justiţiei. Urma să fie judecat de Senatul Statelor Unite.

După votarea punerii sub acuzare, o delegaţie a democraţilor a venit cu autobuzul de la Capitoliu la Casa Albă în semn de solidaritate cu preşedintele. Am ieşit la braţ cu Bill din Biroul Oval, ca să ne întîlnim cu ei în Grădina Trandafirilor. Al Gore a făcut o declaraţie emoţionantă caracterizînd votul Camerei ca „un mare deserviciu făcut unui om care va fi descris în cărţile de istorie ca unul dintre cei mai mari preşedinţi“. Popularitatea lui Al, ca şi a mea, creştea. Poporul american îşi dăduse seama de ce se întîmpla.

Bill le-a mulţumit tuturor celor care l-au sprijinit şi le-a promis că nu va renunţa. Îşi va servi ţara „pînă în ultima oră din ultima zi a mandatului“. A fost o întîlnire curios de veselă, luînd în consideraţie teribilul eveniment care se întîmplase, şi eram recunoscătoare pentru sprijinul public acordat lui Bill. Dar mă străduiam să-mi ascund durerea pe care o simţeam în suflet. Cînd întîlnirea s-a terminat şi m-am întors la reşedinţă, cu greu mă mai puteam ţine pe picioare.

Momentul era foarte prost pentru că era Crăciun şi, cu sau fără acuzare, Casa Albă organiza recepţii zi şi noapte, iar asta presupunea să primesc invitaţii ore în şir. Un timp am supravieţuit, dar, curînd, n-am mai rezistat, m-am prăbuşit şi nu mă mai puteam mişca, victimă a tensiunii acumulate şi a pantofilor. Doctorul care m-a consultat a chemat un terapeut de la Marină. După ce acesta m-a examinat, m-a întrebat:

– Doamnă, aţi purtat tocuri în ultima vreme?

– Da.

– Nu ar trebui să mai purtaţi tocuri.

– Niciodată?

– Ei bine, da, niciodată.

S-a uitat curios la mine şi m-a întrebat:

– Cu tot respectul, de ce aţi vrea să o faceţi?

Era reconfortant şi ciudat să-mi petrec sărbătorile făcînd acelaşi lucruri ca întotdeauna, în ciuda unui proces care plutea în atmosferă ca un musafir nepoftit şi nedorit. Am primit sute de scrisori de susţinere. Una dintre cele mai frumoase a fost de la Lady Bird Johnson, care urmărise evenimentele de acasă, din Texas:

„Dragă Hillary,

M-ai făcut un om fericit! Cînd te-am văzut la televizor la braţ cu preşedintele (era peluza sudică?), amintindu-ne de progresele pe care ţara le-a făcut în multe domenii, printre care se numără educaţia şi sănătatea, şi cîte mai sînt de făcut, m-am rugat pentru tine. Apoi, am aflat că te-ai dus la Dealul Capitolului ca să vorbeşti cu democraţii şi să le ceri sprijinul.

Atitudinea ta m-a făcut să mă simt bine şi cred că mulţi concetăţeni gîndesc la fel.

Salutări şi admiraţie,
Lady Bird Johnson“

Cuvintele ei izvorîte din experienţă şi bunătate m-au înduioşat. Era şi reconfortant să văd că cineva, care a înţeles în ce tensiune trăiam, şi-a dat seama de ce eram atît de hotărîtă să-mi susţin soţul.

Încă o dată ne-am petrecut ajunul Anului Nou la Hilton Head, în Carolina de Sud. Mulţi prieteni şi colegi au venit să ne încurajeze şi să-i mulţumească lui Bill pentru activitatea sa ca preşedinte. Cel mai frumos omagiu a venit din partea amiralului Elmo Zumwalt Jr., fost şef al operaţiunilor navale din timpul Războiului din Vietman. Amiralul Zumwalt a ţinut un discurs adresat lui Chelsea şi intitulat „Dacă acestea ar fi ultimele mele cuvinte“. El dorea ca Chelsea să nu piardă din vedere niciodată realizările tatălui ei, chiar dacă situaţia din Congres era ameninţătoare.

– Tatăl tău, comandantul meu şef, va rămîne în istorie ca preşedintele care a recuperat cei cincisprezece ani de declin ai puterii noastre militare, asigurînd supravieţuirea forţelor noastre armate..., care a oprit crimele din Haiti, din Bosnia, din Irlanda şi din Kosovo..., care a continuat procesul de pace în Orientul Mijlociu..., care a iniţiat dezbaterea şi acţiunea pentru a îmbunătăţi securitatea socială, sistemul de sănătate şi cel educaţional...

Tot el i-a zis lui Chelsea că mama ei va rămîne în istorie „pentru că a fost o deschizătoare de drumuri“ în ce priveşte drepturile femeilor şi ale copiilor, pentru că a încercat să le îmbunătăţească viaţa, dar şi pentru susţinerea familiei în situaţiile de criză. Pentru Chelsea şi pentru mine cuvintele lui au fost un dar nepreţuit.

Din păcate, au fost ultimele cuvinte pe care Chelsea le-a auzit de la amiralul Zumwalt, care a murit un an mai tîrziu. El va rămîne în istorie ca unul dintre cei mai mari patrioţi şi binefăcători ai generaţiei sale, iar pentru mine şi pentru familia mea – un prieten adevărat.

Procesul din Senat a început pe 7 ianuarie 1999, curînd după ce al o sută şaselea Congres şi-a început mandatul. Cînd a intrat în sala Senatului, judecătorul William Rehnquist purta, în locul robei judecătoreşti obişnuite, un costum cu panglici aurite la mîneci, pe care şi-l confecţionase singur. La întrebările presei, a răspuns că se inspirase din comedia *Iolanthe*, o producţie Gilbert & Sullivan. Cît de inspirat se îmbrăcase ca să prezideze o farsă politică!

Am evitat să urmăresc procesul la televizor, pe de-o parte pentru că în viziunea mea era o aplicare profund incorectă a Constituţiei, iar pe de altă parte, pentru că nu puteam face nimic care să-i schimbe cursul. Cazul lui Bill era în mîinile unei echipe extraordinare de avocaţi ai Casei Albe din care făceau parte consilierul Chuck Ruff, consilierul-adjunct Cheryl Mills, Lanny Breuer, Bruce Lindsey şi Greg Craig, care părăsise un post important în cadrul Departamentului de Stat pentru a se alătura personalului Casei Albe, şi avocaţii săi personali, David Kendall şi partenera acestuia, Nicole Seligman.

Mă întîlnisem cu această echipă pentru a le oferi sugestii legate de strategie şi de prezentare, dar, în afară de sprijinul meu verbal, n-am putut contribui cu mai mult. Pentru că în Cameră votarea punerii sub acuzare a fost considerată ca o condamnare, republicanii au fost trimişi în Senat în calitate de „procurori“. Ei trebuiau să prezinte „dovezile“ acuzării, în timp ce avocaţii lui Bill îl apărau. N-au fost prezenţi martori. Totul s-a bazat pe mărturia marelui juriu şi pe depoziţiile lui Sid Blumenthal, Vernon Jordan şi ale Monicăi Lewinsky. Sid Blumenthal

a povestit în cartea sa, *The Clinton Wars*, culisele fascinante ale procesului.

Constituţia cere ca două treimi din Senat să voteze condamnarea preşedintelui pentru ca acesta să poată fi destituit. Lucru care nu se întîmplase încă în istoria Americii şi nu mă aşteptam să se întîmple acum. Nimeni nu se gîndise că şaizeci şi şapte de senatori vor vota condamnarea şi, poate de aceea, n-au considerat că ar fi trebuit măcar să păstreze aparenţele unei proceduri profesioniste. N-au fost respectate decît puţine proceduri sau probe. Ca urmare, procesul nu a fost unul real, ci mai degrabă tirada unui grup care îmi denunţa soţul.

În timpul celor cinci săptămîni de spectacol, avocaţii lui Bill şi-au construit apărarea pe baza legilor şi a faptelor la care sper ca istoricii şi specialiştii în drept să apeleze pentru a încerca să înţeleagă acest moment regretabil din istoria Americii. Într-o dezbatere aprinsă, Cheryl a respins poziţia acuzării cum că achitarea lui Bill ar submina nu numai legea, dar şi drepturile civile ale naţiunii. Mills, o afro-americancă, a declarat:

– Nu mă îngrijorează drepturile civile, deoarece realizările preşedintelui în privinţa drepturilor civile, a drepturilor femeilor şi ale noastre, ale tuturor nu pot fi puse sub acuzare... Mă aflu azi aici pentru că preşedintele Bill Clinton a considerat că pot să-l reprezint.

Dale Bumpers, fost senator de Arkansas, maestru orator şi prieten apropiat al lui Bill, a susţinut o pledoarie extraordinară în favoarea achitării, împletind istoria Americii cu povestiri din Arkansas. Ne-a atras atenţia că, de fapt, era judecată Constituţia. În autobiografia lui, *The Best Lawyer in a One-Lawyer Town*[1], Bumpers relatează cum Bill îl rugase să vorbească în numele lui. După ce a meditat asupra propunerii, Bumpers şi-a dat seama că „fiecare familie din America ar putea, într-un fel sau altul, să trăiască drama lui Bill, procesele şi necazurile făcînd parte din drama umană“ şi, atunci, a întrebat:

[1] *„Cel mai bun avocat dintr-un oraş cu un singur avocat“* (n.tr.).

– Unde sînt iertarea şi izbăvirea, însuşi fundamentul creştinătăţii?

De-a lungul procesului, nu m-am îndoit că vom triumfa în cele din urmă. Credinţa era cea care îmi dădea putere în fiecare zi. Aşa cum spune un proverb pe care l-am auzit la şcoala de duminică: credinţă înseamnă să te arunci de pe o stîncă şi să te aştepţi la una din două – ori să cazi pe pămînt solid, ori să înveţi să zbori.

ÎNDRĂZNEŞTE SĂ CONCUREZI

Discuţiile politice de pe Dealul Capitoliului au dat o întorsătură curioasă speculaţiilor tot mai insistente despre intrarea mea în cursa pentru Senat, ca reprezentant al New York-ului. Încă nu mă interesa să candidez pentru scaunul senatorului Moynihan, dar, la începutul anului 1999, conducerea democrată a derulat o adevărată campanie pentru a mă convinge. Tom Daschle, liderul minorităţii din Senat, pe care îl respectam foarte mult, a sunat să mă încurajeze. La fel au făcut şi alţi democraţi din New York şi din ţară. Oricît de flatantă era atenţia care mi se acorda, consideram că erau alţi democraţi mai în măsură să intre în cursa electorală: deputata Nita Lowey, revizorul de stat din New York, H. Carl McCall, şi Andrew Cuomo, secretarul Departamentului de Dezvoltare Urbană şi Edilitară din cadrul administraţiei Clinton.

Posibilul nominalizat republican, primarul oraşului New York, Rudolph Giuliani, era un contracandidat de temut pentru orice democrat. Liderii partidului, îngrijoraţi de pierderea unui scaun democrat, încercau să găsească un candidat la fel de puternic care să poată strînge sumele imense de bani necesare unei astfel de curse. Într-un fel, eram o alegere disperată – o persoană publică foarte cunoscută, care putea contrabalansa profilul naţional al lui Giuliani şi buzunarele doldora din partidul lui. În acest context, n-a fost surprinzător faptul că, în timpul emisiunii *Meet the Press* de la NBC, s-a discutat despre posibila mea candidatură.

Sîmbătă, 3 ianuarie, a fost invitat senatorul de New Jersey, Robert Torricelli, şeful Comitetului pentru campania senatorială democrată, care se ocupa de recrutarea candidaţilor şi de strîngerea de fonduri pentru campaniile democrate. Înainte de emisiune, gazda, Tim Russert, îl întrebase pe Torricelli despre cursă şi a anunţat, în direct, că Torricelli credea că voi candida.

Cînd am auzit, l-am sunat pe Torricelli:

– Bob, vorbeşti despre viaţa mea. Ştii că nu candidez. De ce spui astfel de lucruri?

Torricelli nu a răspuns, ştiind foarte bine că dăduse startul cursei electorale. Andrew Cuomo şi Carl McCall au ieşit singuri din cursă, alegînd să-şi concentreze atenţia asupra competiţiei din 2002 pentru postul de guvernator.

Nita Lowey a declarat că se va gîndi dacă să înceapă sau nu o campanie pe cont propriu.

Toate aceste discuţii n-au făcut decît să înmulţească speculaţiile publice privind posibila mea candidatură. Cîţiva prieteni m-au îndemnat să nu candidez. Şi echipa mea de profesionişti de la Casa Albă s-a opus ideii. Cu toţii erau îngrijoraţi de presiunile şi de implicaţiile emoţionale la care aş fi fost supusă într-o campanie de durată.

Pe 7 februarie, cînd regele Hussein al Iordaniei a murit după o luptă curajoasă cu cancerul, Bill şi cu mine am lăsat totul deoparte pentru cîteva zile şi am pornit într-o lungă şi tristă călătorie către Amman. Foştii preşedinţi Ford, Carter şi Bush au zburat cu Air Force One. Perspectivele de pace din Orientul Mijlociu au suferit pierderi ireparabile o dată cu moartea a doi mari oameni, Rabin şi, acum, Hussein. Străzile din Amman erau pline de oameni în doliu, veniţi din toate colţurile lumii. Regina Noor, îmbrăcată în negru şi purtînd un batic alb pe cap, îi întîmpina cu graţie pe demnitarii care veniseră să aducă un ultim omagiu remarcabilului ei soţ. Cu puţin timp înainte de moartea sa, regele îl desemnase ca succesor la tron pe fiul său mai mare Abdullah. Regele Abdullah şi regina Rania au

depăşit aşteptările prin energia şi diplomaţia cu care şi-au îndeplinit responsabilităţile ce le reveneau.

Cînd ne-am întors acasă de la înmormîntarea regelui, procesul de punere sub acuzare plana asupra familiei noastre ca un nor negru. Bill şi cu mine ne străduiam încă să ne refacem relaţia şi încercam să o protejăm pe Chelsea de ceea ce se petrecea pe Capitoliu. În toată această învălmăşeală mai era şi presiunea publică; aşa că am simţit că trebuia să iau o decizie în privinţa cursei pentru Senat, o decizie care urma să aibă atît consecinţe imediate, cît şi pe termen lung asupra vieţii şi familiei mele.

O discuţie cu Harold Ickes, expert pe probleme politice la New York, m-a convins că trebuie să informez opinia publică despre depunerea candidaturii mele şi că trebuie să iau în serios campania. Cea mai mare calitate a lui Harold ca prieten este francheţea dusă pînă la extreme. Deşi este un om încîntător, are o voce care te poate speria de moarte, chiar şi atunci cînd face complimente. În felul său pitoresc de a vorbi, mi-a dat nişte sfaturi:

– Dacă tu crezi că nu vei candida, atunci fă o declaraţie. Dar dacă încă mai meditezi asupra subiectului, nu spune nimic deocamdată. Cu punerea sub acuzare care încă nu s-a terminat, oricum nimeni nu te va obliga.

Am hotărît amîndoi să ne întîlnim pe 12 februarie, cînd Senatul avea să voteze, după toate probabilităţile, punerea sub acuzare. Eram încrezătoare că majoritatea Senatului se va ghida după Constituţie şi va vota pentru achitare. În timp ce aşteptam rezultatul, îl ascultam cu atenţie pe Harold care îmi descria atmosfera politică de la New York şi îmi explica ce probleme presupune o campanie pentru Senatul acestui stat. A întins o hartă mare pe care am studiat-o amîndoi cu atenţie ore în şir. În tot acest timp mi-a vorbit despre obstacolele pe care urma să le înfrunt. Mi-a indicat oraşe de la Montauk la Plattsburgh şi la Niagara Falls şi a reieşit că pentru a face o campanie printre cei nouăsprezece milioane de locuitori ai New York-ului, trebuia să parcurg un stat de aproximativ o sută treizeci de mii de kilometri pătraţi. În afară de asta, trebuia să

cunosc mersul politicii locale, diferenţele mari de personalitate, cultură şi economie dintre oraşul propriu zis şi zonele suburbane. Oraşul New York are propriul univers: atît o mare de politicieni aflaţi în competiţie, cît şi grupuri de interese. Cele cinci districte ale metropolei sînt ca nişte ministate individuale, fiecare avînd nevoi şi probleme diferite de alte ţinuturi şi oraşe dinspre nord, dar şi de zonele suburbane din învecinatele Long Island şi Westchester.

Cum întîlnirea noastră a durat ore în şir, Harold a punctat aspectele negative ale intrării mele în cursa electorală. Nu eram din New York, nu candidasem niciodată şi aveam un contracandidat puternic: Giuliani. La New York, nici o femeie nu cîştigase pe cont propriu la nivel local. Partidul Republican va face tot ce îi va sta în putere pentru a mă denigra. O campanie putea fi neplăcută şi mă putea afecta emoţional. Şi cum să-mi depun candidatura la New York cîtă vreme eram Primă Doamnă? Lista a continuat.

– Nici măcar nu ştiu dacă ai fi un candidat bun, Hillary, a spus el.

Nici eu nu ştiam.

În acea după-amiază, în Senat s-a votat cu o majoritate confortabilă achitarea lui Bill. Nici o acuzaţie împotriva lui nu a întrunit majoritatea de voturi, darămite cele două treimi necesare. Rezultatul în sine nu a fost surprinzător, a fost doar o uşurare. Mai presus de toate, Constituţia şi preşedintele rămăseseră neatinşi.

Nu mă hotărîsem încă să candidez, dar, datorită lui Harold, aveam o viziune mai realistă asupra noţiunii de campanie. Pe 16 februarie biroul meu a transmis un comunicat de presă, prin care a anunţat că mă voi gîndi foarte serios la o potenţială candidatură şi că mă voi decide în cursul anului.

Harold mi-a dat o listă cu o sută de persoane din New York pe care am început să le sun şi să le dau întîlnire – începînd cu senatorul Moynihan şi soţia lui, Liz, care condusese campaniile soţului ei şi cunoştea foarte bine convingerile politice de la New York. Senatorul Moynihan şi-a oferit cu generozitate sprijinul public, spunîndu-i lui Tim Russert de la NBC, care lucrase pentru el

cîndva, că „entuziasmul meu de Illinois-Arkansas, măreţ, tînăr şi strălucitor“ se potrivea statului New York şi locuitorilor lui. Tot el a mai spus „ar fi binevenită şi va cîştiga“. Această declaraţie şi mai ales adjectivul „tînăr“ m-au uimit. M-am consultat şi cu foştii primari ai oraşului New York, Ed Koch şi David Dinkins, care m-au încurajat şi m-au susţinut. Senatorul Schumer, care tocmai făcuse faţă unei campanii individuale brutale, mi-a fost de mare ajutor. Şeful grupului democrat Sheldon Silver, Judith Hope, deţinătoarea unor înalte funcţii în partid, şi membri ai Congresului precum şi primari, legislatori de stat, preşedinţi de districte, lideri de sindicat, activişti şi prieteni, toţi şi-au împărtăşit propriile puncte de vedere. La fel a făcut şi Robert F. Kennedy Jr., un adept al mişcării ecologiste, fiul predecesorului lui Moynihan. S-a arătat entuziasmat şi a promis să mă sfătuiască în problemele de mediu importante pentru stat.

Totuşi, pe cît de mult m-au încurajat unii, pe atît s-au chinuit alţii să mă facă să renunţ. Mai ales prietenii apropiaţi nu puteau înţelege de ce aveam în vedere o campanie istovitoare pentru Senat, ţinînd cont de tribulaţiile emoţionale din ultimii cîţiva ani. Viaţa în campania electorală avea să fie un coşmar pe lîngă confortul şi siguranţa de la Casa Albă. Fiecare zi urma să înceapă dimineaţa devreme şi să se termine cu puţin înainte de ivirea zorilor. Această existenţă de rătăcitor însemna să mănînc pe fugă, în avion, să fiu tot timpul pe drumuri şi să stau pe la prieteni, în timpul călătoriilor mele. Dar partea cea mai proastă era că urma să petrec foarte puţin timp cu familia şi chiar şi mai puţin cu prietenii.

Nu ştiam dacă eram potrivită pentru Congres. Luni de zile mă gîndisem la ce voi face după Casa Albă. Unii prieteni susţineau că aş avea mai multă influenţă promovînd schimbarea la nivel internaţional mai de grabă decît într-un Senat cu o sută de membri. După aproape treizeci de ani de avocatură şi opt ani ca Primă Doamnă, acumulasem o vastă experienţă legată de femei, copii şi familie. Chiar dacă ieşeam cîştigătoare, nu eram sigură că merită să renunţ la statutul de netăgăduit pe care îl aveam, în favoarea unei

campanii politice intense şi a cerinţelor vieţii de politician. Şi mai erau şi alte variante de luat în consideraţie. Primisem diverse oferte: să conduc fundaţii, să fiu gazda unei emisiuni de televiziune, să devin directorul unui colegiu sau CEO[1] într-o corporaţie. Erau nişte variante atrăgătoare şi mult mai confortabile decît perspectiva unei curse dure pentru Senat.

Mandy Grunwald, consilier mass-media cu experienţă, combatant în campaniile recente ale senatorului Moynihan şi crescută în New York, a dat glas avertismentelor lui Harold. Mi-a atras atenţia că va trebui să învăţ să înfrunt presa agresivă de la New York (ceea ce nu reprezenta unul dintre talentele mele). Mandy mi-a explicat pe şleau că nu voi avea nici o înlesnire sau înţelegere doar pentru că eram nou-venită. Aici presa nu trecea cu vederea greşelile. Adesea, ele sînt exagerate în ziarele de scandal, sînt difuzate în repetate rînduri pe posturile locale de televiziune şi disecate de autorii de editoriale. Nici prezentatorii radio nu le ratează. Şi asta n-ar fi tot. Ţinînd cont de aspectul istoric al situaţiei – o Primă Doamnă candidată pentru Senat – s-ar putea ca presa să acorde mai multă atenţie, decît de obicei, campaniei mele. Doar perspectiva candidaturii mele făcuse mass-media naţională şi internaţională să dea năvală în biroul meu de presă, de la Casa Albă, cu cereri de interviuri.

Mă mai îngrijorau şi apele înşelătoare ale scenei politice de la New York. Cetăţeni de seamă ai statului mi-au spus că n-aş putea cîştiga vreodată, pentru că nu eram irlandeză, italiancă, catolică sau evreică; or, într-un stat atît de variat, identitatea etnică era imperativă. O altă provocare neobişnuită o constituiau reprezentantele democrate şi în mod particular femeile cu experienţă în profesiilor lor, de vîrsta mea, pe care în mod normal trebuia să mă bazez, dar care erau sceptice în privinţa motivelor pentru care am rămas căsătorită cu Bill.

[1] Chief Executive Officer.

Într-o zi, în timp ce enumeram la obstacolele pe care le aveam de înfruntat, am fost întreruptă de Patti Solis Doyle, consilier politic abil şi cea care îmi organiza programul:

– Hillary, pur şi simplu nu cred că poţi cîştiga cursa asta.

Era atît de sigură că nu trebuia să candidez, încît ea şi soţul ei, Jim, au început să-şi facă planuri să se mute înapoi la Chicago.

Echipa mea de la Casa Albă avea alte motive de îngrijorare în privinţa posibilei mele candidaturi pentru Senatul SUA din ipostaza de Primă Doamnă. Ei se ocupau în continuare de activitatea mea în politica internă. Voiau să se asigure că voi continua aceste activităţi, chiar dacă voi candida. I-am asigurat că, indiferent dacă voi candida sau nu, mă voi ocupa de tot ceea ce iniţiasem – de la „Salvaţi comorile Americii“ pînă la programul de îngrijire a copiilor după terminarea orelor de curs. Perspectiva unei campanii mai punea o problemă: oare mai putem continua să fiu reprezentantul intereselor americane în străinătate? În timpul mandatului lui Bill, călătorisem prin lume şi pledasem pentru drepturile femeilor, pentru drepturile omului, pentru toleranţă religioasă şi democraţie. Pentru a susţine o campanie la New York nu mi-ar fi fost de folos să gîndesc şi să acţionez global. În timpul deliberărilor mele, a trebuit să fac vizite oficiale în Egipt, Tunisia, Maroc şi o călătorie într-o tabără de refugiaţi din Kosovo, de-a lungul graniţei Macedoniei. Susţinusem campania lui Bill la NATO privind îndepărtarea cu forţa, cu ajutorul loviturilor aeriene, a trupelor lui Miloševic din Kosovo. I-am ajutat pe macedoneni să-şi redeschidă fabricile de textile pentru a evita instabilitatea economică ce ar fi putut submina scopul NATO – întoarcerea celor din Kosovo la casele lor.

Pe măsură ce trecea primăvara, împreună cu consilieri şi cu prieteni am tocat mărunt toate scenariile campaniei mele şi fiecare discuţie se termina cu o dezbatere aprinsă despre viitorul meu. Unul dintre subiectele abordate se cheamă, eufemistic, „problema soţului“. În cazul meu era un adevăr spus doar pe

jumătate. Este întotdeauna dificil să-ţi închipui rolul potrivit pentru soţia sau soţul unui candidat politic. Dilema mea era unică. Unii considerau că nu voi putea niciodată să devin o voce politică independentă şi asta pentru că Bill era, încă, atît de cunoscut la New York şi o figură politică atît de dominantă în America. Alţii considerau că opiniile controversate despre Bill ar denatura mesajul meu. Consideraţiile legate de problema soţului meu erau amăgitoare. Dacă mi-aş anunţa candidatura în cadrul unui eveniment de deschidere, va sta preşedintele SUA liniştit în spatele meu pe scenă sau va lua şi el cuvîntul? De-a lungul cursei electorale va face campanie pentru mine, aşa cum ar face-o pentru alţi candidaţi democraţi din ţară, sau mă va delega să-i fiu din nou înlocuitor? Trebuia trasată o linie bine definită între afirmarea mea în calitate de candidat pe cont propriu şi avantajul potenţial oferit de sprijinul şi sfatul preşedintelui.

Acest proces de luare a unei decizii a avut şi o parte bună: faptul că eu şi soţul meu vorbeam din nou, dar nu despre viitorul relaţiei noastre. Cu trecerea timpului, am început să ne destindem amîndoi. Era dornic să fie de folos, iar eu primeam cu bunăvoinţă implicarea lui. Bill a discutat cu calm şi în profunzime fiecare temere a mea şi a evaluat cu grijă şansele de izbîndă. Acum se schimbaseră rolurile, pentru că el juca pentru mine rolul pe care eu îl interpretasem întotdeauna pentru el. După ce şi-a spus părerea, eu trebuia să iau hotărîrea. Amîndoi ştiam că, dacă voi candida, voi fi pe cont propriu, aşa cum nu mai fusesem niciodată înainte. Uneori mi se părea o idee minunată, pentru ca în secunda următoare să mi se pară o nebunie. Aşa că am tot cîntărit situaţia, aşteptînd să se întîmple o minune.

Aveam nevoie de un impuls. În cele din urmă el a venit, dar nu din partea unui consilier politic sau lider democrat. În martie m-am dus în New York City ca să iau parte, alături de legenda tenisului Billie Jean King, la un eveniment HBO de promovare a femeilor în sport. Ne-am adunat la o şcoală de cartier din Manhattan, unde ni

s-au alăturat zeci de atlete tinere, care au fost aşezate pe o scenă decorată cu un panou imens, pe care scria „Îndrăzneşte să intri în competiţie“, titlul filmului HBO. Sofia Totti, căpitanul echipei feminine de baschet, m-a prezentat. Cînd am vrut să-i întind mîna, ea s-a înclinat spre mine şi mi-a şoptit:

– Îndrăzneşte să concurezi, doamnă Clinton! Îndrăzneşte să intri în competiţie!

Comentariul ei m-a luat prin surprindere într-atît încît, plecînd, am început să mă gîndesc: s-ar putea să-mi fie teamă să fac ceva ce le îndemnasem pe nenumărate femei să facă? De ce stau în dubiu în privinţa acestei curse? De ce nu o iau mai în serios? Poate ar trebui să „îndrăznesc“.

Încurajarea Sofiei Totti şi a multora altora mi-a amintit de o scenă dintr-unul din filmele mele preferate, *A League of Their Own*. Vedeta unei echipe profesioniste de baschet feminin, interpretată de Geena Davis, vrea să părăsească echipa înainte de sfîrşitul sezonului ca să se întoarcă acasă cu soţul ei. Cînd antrenorul echipei, interpretat de Tom Hanks, o întreabă care este motivul deciziei, ea îi spune:

– A devenit prea greu.

Atunci Hanks îi dă următoarea replică:

– Trebuie să fie greu. Dacă nu ar fi, ar face-o toată lumea – dificultatea o face să fie un lucru măreţ.

După ani de zile în care am fost soţie de om politic, nu prea ştiam dacă să intru în arenă, dar am început să mă gîndesc la faptul că mi-ar plăcea un rol independent în politică. Peste tot în Statele Unite vorbisem despre importanţa participării femeilor la viaţa politică, a realizării unui birou electoral care să folosească opiniile lor în trasarea unei politici moderne şi a unui viitor pentru naţiunile lor. Cum puteam rata o astfel de ocazie?

Mulţi dintre prietenii mei nu erau convinşi. Într-o după-amiază de primăvară, mă plimbam cu Maggie Williams. Prietenă şi consilier în acelaşi timp, Maggie e o femeie de mare perspicacitate

politică. Ştia că timpul zboară şi că trebuie să iau o hotărîre. Mai mult de o oră i-am vorbit despre indecizia mea.

– Pur şi simplu nu ştiu ce să fac, i-am spus.

– Cred că este foarte delicat. Şi toţi cei care ţin la tine îţi vor spune acelaşi lucru.

– Cred că s-ar putea să candidez, am spus.

Reacţia lui Maggie nu m-a surprins. Nu a vrut să mă rănească, dar, încercînd să mă convingă să renunţ, mi-a dat motive să merg mai departe.

Unii oameni considerau că intrarea în Senat ar putea fi o dezamăgire după experienţa la Casa Albă. Dar toate problemele care mă interesează sînt influenţate de Senatul SUA. Şi dacă nu eram senator, aş fi încercat să-i influenţez pe cei care erau.

– Senatul Statelor Unite e cel mai important organism democratic din lume, mi-a zis Bob Rubin.

– Ar fi o onoare pentru mine să fiu aleasă şi să-l servesc, am consimţit eu.

Maşinăria unei campanii a început să mi se pară mai uşor de mînuit. M-am gîndit că aş putea cîştiga dacă aş putea strînge cele douăzeci şi cinci de milioane de dolari necesari pentru o cursă electorală pe cont propriu în New York. Prietenul nostru Terry McAuliffe, colector de fonduri experimentat şi eficient, mi-a spus că am şanse de cîştig dacă voi munci cum n-o mai făcusem vreodată. Suna încurajator. M-am gîndit că aş putea face incursiuni în bastioanele republicane tradiţionale. Zonele din partea de nord a statului New York îmi aminteau de Pennsylvania vecină, de unde provenea tatăl meu. Şi multe dintre problemele rurale din New York erau asemănătoare cu cele care chinuiseră Arkansas-ul: fermieri oprimaţi, dispariţie a locurilor de muncă din industrie şi tineri plecaţi în căutare de posibilităţi mai bune. În afară de asta, primarul Giuliani nu părea dornic să-şi petreacă timpul în afara oraşului New York, care era încă predominant democrat. Dacă le dovedeam alegătorilor din New York faptul că le

înţeleg problemele cu care se confruntă şi că sînt hotărîtă să muncesc alături de ei, aş fi putut cîştiga.

Deşi politica electorală părea, uneori, să aibă un univers propriu, mai aveam o doză de realism care să-mi permită să văd lucrurile în perspectivă la sfîrşit de primăvară şi început de vară 1999. În cele din urmă, pe 12 aprilie 1999, Susan McDougal a fost achitată de acuzaţia de obstrucţionare a justiţiei în cazul Whitewater, după ce petrecuse optsprezece luni în închisoare pentru că refuzase să depună mărturie. De-a lungul procesului ei, au mai apărut şi alţi martori care au declarat că fuseseră obligaţi de Starr să depună mărturie. Achitarea era o altă dezaprobare a tacticilor folosite de Starr, dar preţul plătit de Susan fusese prea mare. Ea şi-a menţinut declaraţia că Starr o obligase să depună mărturie mincinoasă pentru a ne implica pe Bill şi pe mine şi, fiindcă refuzase, a fost închisă. În *Wild Swans* a lui Jung Chang, povestea chinurilor la care au fost supuse trei femei din China de dinaintea venirii comuniştilor la putere şi pînă la Revoluţia Culturală, am găsit o maximă chinezească a cărei esenţă coincidea cu părerea mea despre investigaţiile lui Starr: „Întotdeauna găseşti o dovadă cînd vrei să acuzi pe cineva".

Pe 20 aprilie, la Liceul Columbine din Colorado, doi elevi au tras în colegii lor de clasă, au ţinut şcoala sub teroare cîteva ore, după care s-au împuşcat. Au murit doisprezece elevi şi un profesor. Adolescenţii ucigaşi se simţiseră izolaţi în şcoală şi planificaseră cu multă atenţie atacul ca să-şi demonstreze puterea şi dorinţa de răzbunare. Au făcut rost de un mic arsenal de arme pe care le-au ascuns sub haine cînd au intrat în şcoală.

La o lună după măcel, Bill şi cu mine ne-am dus la Littleton, Colorado, să vizităm familiile victimelor şi ale supravieţuitorilor. A fost dureros să văd părinţi care trăiau coşmarul vieţii lor – pierderea propriilor copii într-un act de violenţă fără sens. Părinţii şi adolescenţii ne-au cerut să facem în aşa fel încît aceste pierderi să nu rămînă fără ecou. Bill le-a spus elevilor adunaţi în sala de sport a unui liceu vecin:

– Puteţi să transmiteţi o cultură a valorilor, nu una a violenţei. Voi ne puteţi ajuta să împiedicăm ca armele să ajungă pe mîini greşite. Voi ne puteţi ajuta să-i identificăm şi să-i ajutăm pe copiii cu probleme.

Tragedia de la Columbine nu a fost nici primul, nici ultimul atac armat dintr-un liceu american. Dar a tras un semnal de alarmă că trebuiau luate mai multe măsuri federale de prevenire a combinaţiei mortale la care duceau tinereţea, violenţa şi armele. Împreună cu Bill am organizat o întîlnire la care au participat patruzeci de membri ai Congresului din ambele partide, în cadrul căreia a anunţat propunerea Casei Albe ca permisul port-armă să se obţină la vîrsta de douăzeci şi unu de ani şi să se poată achiziţiona o singură armă pe lună. Şi am vorbit din nou despre puterea de penetrare a violenţei la televiziune, în filme şi în jocurile video. În ciuda protestului public zgomotos, Congresul nu a luat două măsuri simple în ceea ce priveşte armele: nu a închis aşa-zisele magazine de arme, care permiteau cumpărarea de armament fără permis, şi nu a cerut realizarea unor piedici de siguranţă la armele pentru copii.

Această lipsă de atitudine m-a făcut să mă gîndesc la ce aş putea face, în calitate de senator, pentru această chestiune delicată. Într-un interviu CBS am declarat că, dacă voi candida, o voi face din cauza a ceea ce am văzut în locuri ca Littleton – şi în ciuda a ceea ce trăisem la Washington.

Cursa pentru Senat începuse să capete contur. Giuliani s-a întîlnit, în Texas, cu guvernatorul George W. Bush, care tocmai anunţase formarea unui comitet de pregătire. Primarul m-a etichetat drept trepăduş politic şi a anunţat că se duce în Arkansas să strîngă fonduri pentru campania lui. Tactica sa mi s-a părut inteligentă – a atras atenţia asupra lui şi mi-a arătat cum avea să fie campania. Republicanul Lowey, unul dintre cei mai eficienţi şi mai cunoscuţi membri ai Congresului, a anunţat că nu va candida. În iunie, am luat prima măsură concretă pentru campanie. Am anunţat că voi forma un comitet de pregătire. I-am trecut pe listă pe Mandy Grunwald, consilier mass-media, şi pe Mark Penn, sociolog iscusit care lucrase cu Bill. Şi am început să am întrevederi cu potenţiala mea echipă.

În decursul anilor petrecuţi la Casa Albă, adeseori mergeam cu mama sau cu Chelsea la New York să vedem spectacole pe Broadway, să vizităm muzee sau prieteni. Şi înainte de a cocheta cu ideea candidaturii mele pentru Senat, statul New York era unul dintre locurile unde am fi vrut să locuim după terminarea mandatului lui Bill. Dorinţa s-a amplificat de-a lungul anilor şi devenise o hotărîre fermă. Deşi Bill intenţiona să construiască o bibliotecă prezidenţială în Arkansas, unde să-şi petreacă timpul, iubea şi New York-ul. Era un loc foarte practic pentru desfăşurarea activităţilor lui, avînd în vedere timpul pe care trebuia să şi-l dedice călătoriilor şi discursurilor atît acasă, cît şi în străinătate, precum şi continuării îndatoririlor sale publice prin intermediul fundaţiei.

Deja discutaserăm aspectul cumpărării unei case şi porniserăm în căutarea unei reşedinţe. Dar această acţiune de rutină a fost îngreunată de Serviciul Secret. Nu puteam locui pe anumite străzi, iar casa pe care o cumpăram trebuia să aibă spaţiu pentru personalul de securitate. Oricum, această căutare mă distra. De aproape douăzeci de ani nu avusesem o casă a noastră, trăind fie în reşedinţa guvernatorului în Arkansas, fie la Casa Albă. În cele din urmă, am găsit locul ideal – o fermă veche şi neaspectuoasă în Chappaqua, Westchester, la nord de New York.

Am început să caut potenţiali susţinători financiari pentru la campania mea. În cadrul unei colectări majore de fonduri pentru Partidul Democrat la Washington, pe 7 iunie 1999, Bill şi cu mine am fost întîmpinaţi pe scenă de fosta guvernatoare a Texasului, Ann Richards, cunoscută în lumea politică pentru isteţimea şi umorul ei.

– Hillary Clinton, viitoarea senatoare de New York şi, desigur, încîntătorul ei soţ, Bill. Pun pariu că va tulbura clubul „soţilor“ din Senat, a spus ea tărăgănat.

Bill a acceptat tachinarea bine intenţionată şi sprijinul public pe care îl primeam. A înţeles sacrificiile pe care le făcusem în timp ca

el să poată sluji guvernul. Dîndu-şi seama că aveam posibilitatea să depăşesc statutul de soţie de om politic şi să-mi testez poteţialul politic, m-a încurajat să merg mai departe. Era ciudat să mă privească de pe margine, dar mi-a oferit sprijinul său necondiţionat în calitatea mea dublă de soţie şi candidat.

La sfîrşitul lui iunie, am primit sprijin neaşteptat de la părintele George Tribou, care conducea liceul catolic de băieţi din Little Rock. Îmi devenise prieten, chiar dacă dezaproba poziţia mea. Îşi petrecuse o noapte la Casa Albă, iar eu aranjasem ca el să se întîlnească cu Sfinţia sa Papa Ioan Paul al II-lea în timpul vizitei sale la St. Louis în 1999. Părintele Tribou mi-a scris o scrisoare, datată 24 iunie 1999:

„Dragă Hillary,

Vreau să-ţi spun ceea ce spun elevilor de cincizeci de ani:

Eu cred că, în ziua Judecăţii de Apoi, Dumnezeu nu întreabă, mai întîi, de cele zece porunci (deşi ajunge la ele mai tîrziu), ci ne întreabă pe fiecare în parte:

CE AI FĂCUT CU TIMPUL ŞI CALITĂŢILE PE CARE ŢI LE-AM DAT?...

Cei care cred că tu nu eşti pregătită să faci faţă presei ostile din New York şi batjocurii contracandidaţilor tăi nu-şi dau seama că, după ce treci prin foc, poţi înfrunta orice.

... Ideea de bază este: candidează, Hillary, candidează! Mă voi ruga pentru tine tot timpul."

Cele mai grele decizii din viaţa mea au fost încercarea de salvare a căsniciei cu Bill şi depunerea candidaturii pentru postul de senator de New York. Îmi dădusem seama că voiam ca mariajul nostru să dureze pentru că îl iubeam pe Bill şi preţuiam anii petrecuţi împreună. Ştiam că n-aş fi putut s-o cresc pe Chelsea la fel de bine. Puteam, desigur, să-mi refac viaţa şi să trăiesc bine, dar speram ca noi doi să îmbătrînim alături. Amîndoi ne luaserăm angajamentul să ne refacem căsătoria cu ajutorul încrederii, al iubirii şi al amintirilor pe care le aveam. Ştiind mai bine în ce

direcţie mă îndreptam cu Bill, mă simţeam mai liberă să intru în cursa pentru Senat.

Ştiam că orice campanie este o probă de foc. Deşi mă ocupasem cu susţinerea multor candidaţi, nu pornisem niciodată o campanie în numele meu. Trebuia să învăţ să ţin discursurile la persoana întîi – eram obişnuită să mă refer la „el", „ea" sau „noi", nu la mine. Şi ar fi existat posibilitatea să vorbesc împotriva politicii administraţiei Clinton, dacă nu funcţiona la New York. Dar, pentru moment, trebuia să mă concentrez asupra viitorilor mei alegători. Am planificat un turneu de recunoaştere în iulie şi în august, care să-mi permită să discut cu cetăţenii şi cu liderii locali despre problemele şi aspiraţiile familiilor şi comunităţilor lor. Turneul a început la ferma frumoasă a senatorului Daniel Patrick Moynihan, din Pindars Corners – cel mai potrivit loc pentru lansarea unei campanii de ocupare a scaunului deţinut de acesta. Pe 7 iulie, cînd am ajuns acolo, eram aşteptată de senator, de soţia acestuia şi de mai mult de două sute de reporteri.

– A venit un reporter şi din Japonia, a spus uimit Rick Jasculca, un vechi susţinător al meu.

Cu senatorul lîngă mine, am anunţat că voi forma un comitet oficial de campanie electorală în vederea candidaturii pentru Senatul Statelor Unite.

– Presupun că vă întrebaţi cu toţii: „De ce Senatul? De ce New York? Şi de ce eu?" am spus presei.

Apoi am vorbit pe scurt despre subiectele care contau pentru mine şi pentru New York şi am admis legitimitatea întrebărilor legate de candidatura mea pentru un stat în care nu trăisem niciodată.

– E o întrebare cinstită şi îi înţeleg pe deplin pe cei care o pun. De asemenea, cred că va trebui să muncesc din greu ca să le demonstrez celor din New York că ceea ce vreau să fac e mai important decît locul de unde vin.

Peste cîteva minute, eu şi senatorul Moynihan ne întorceam spre casa lui, ca să luăm o gustare. Curînd, am pornit-o pe drumul meu.

NEW YORK

Fiind la început de drum în politică, mă aşteptam să întîmpin diverse obstacole, dar niciodată nu mi-am închipuit că îmi va plăcea atît de mult campania electorală. Din clipa în care am părăsit ferma senatorului Moynihan pentru a începe turneul din iulie 1999, am fost cucerită de oamenii din New York pe care i-am cunoscut şi de locurile pe care le-am vizitat.

Locuitorii din New York, cu vioiciunea lor, cu diversitatea şi cu interesul lor pentru viitor, reprezentau ceea ce adoram la America. Am cunoscut oraşele şi ferme din „zona rurală" a statului, dar şi oraşe ca Buffalo, Rochester, Syracuse, Binghamton şi Albany, cîndva centre ale revoluţiei industriale americane şi care se pregăteau acum pentru epoca informaticii. Am explorat Adirondacks şi Catskills şi mi-am petrecut vacanţa pe malurile lacurilor Skaneateles şi Placid. Am vizitat campusuri importante, colegii particulare şi universităţi. Din Long Island pînă la graniţa cu Canada, m-am întîlnit cu oameni de afaceri şi cu fermieri care mi-au vorbit despre problemele lor. M-am stabilit într-o locuinţă dintr-un cartier mărginaş ale cărui şcoli şi parcuri îmi aminteau de cele în care crescusem.

Iubeam energia oraşului New York, combinaţia sa de cartiere multinaţionale şi oamenii inimoşi şi deschişi. Mi-am făcut prieteni în fiecare colţ al oraşului, vizitînd restaurante, şcoli, biserici, sinagogi şi aziluri. Comunităţile diverse din New York trăiesc cu ideea că oraşul reprezintă singura speranţă a Americii în faţa lumii. Această idee le-a fost întărită de atacul din 11 septembrie 2001, cînd

Manhattanul a fost ţinta unui grup de terorişti care urau şi se temeau de libertatea, de diversitatea şi de perspectivele oferite de America.

Campania mea a fost o adevărată incursiune în istoria statului: americanii băştinaşi din Confederaţia irocheză, ale căror principii democratice au influenţat modul de a gîndi al fondatorilor noştri, trăiseră în New York înainte ca acesta să devină stat; revoluţia s-a desfăşurat în Champlain, Mohawk şi Hudson Valleys; traficul maritim pe Canalul Erie a dus la dezvoltarea economiei naţionale; arta şi cultura omenirii au fost modelate la New York; mişcările de abolire a sclaviei, dreptul de vot al femeilor, sindicatele, drepturile civile, politica progresistă şi drepturile homosexualilor, toate au pornit de aici. Ajunsese să-mi placă ritmul în care se desfăşurau evenimentele de-a lungul statului imens. Am dansat salsa pe Fifth Avenue la parada portoricană, am mîncat hot-dog la Tîrgul Statului şi am încercat să dansez polca la festivalul polonez din Cheektowaga.

A fost o adevărată provocare pentru mine să încerc să îmbin cerinţele campaniei cu îndatoririle mele de Primă Doamnă. Aceste două slujbe în acelaşi timp au fost o piatră de încercare atît pentru personalul Casei Albe, care îmi fusese alături la bine şi la rău timp de opt ani, cît şi pentru echipa mea dedicată de consilieri din cadrul cursei electorale. Uneori Casa Albă îmi cerea să fac o călătorie sau să particip la un eveniment legat de interesele preşedintelui sau ale mele ca Primă Doamnă. Aceste cereri şi orice implicare a mea în activităţi care nu aveau legătură cu New York-ul le dădeau dureri de cap consilierilor mei electorali. În ciuda acestor situaţii tensionate, inevitabile de altfel, totul a mers ca pe roate.

Nu a fost tocmai o campanie idilică. Mai ales la început, am făcut o serie de greşeli. Şi greşelile nu se trec uşor cu vederea în politica de la New York. În 1999, cînd echipa Yankees a venit la Casa Albă să-şi sărbătorească victoria în competiţia anuală de base-ball, impresarul Joe Torre mi-a dat o şapcă pe care am pus-o pe cap imediat. Mişcare greşită. Nimeni nu crezuse că eram fan înrăit al lui Mickey Mantle, aşa cum mă prezentaseră ziarele *The Washington Post* şi *San Francisco Examiner,* cu ani în urmă. Credeau că pretind a fi ceea ce nu eram de fapt – newyorkez de-o viaţă. În următoarele

zile, viitorii mei alegători au văzut multe poze cu mine purtînd şapca pe cap, alături de titluri deloc flatante.

Cea mai mare greşeală am făcut-o în timpul unei vizite oficiale în Israel, în toamna anului 1999. Atunci, în calitate de Primă Doamnă, am luat parte la un eveniment alături de Suha Arafat, soţia liderului palestinian. Doamna Arafat a vorbit în arabă. Ascultînd traducerea la căşti, nici eu, nici alţi membri ai delegaţiei noastre – formată din personalul ambasadei SUA, experţi pe probleme legate de Orientul Mijlociu şi lideri respectaţi ai evreilor în America – nu am auzit acuzaţiile aduse Israelului, care era făcut răspunzător de utilizarea gazelor otrăvitoare pentru a-i ţine sub control pe palestinieni. Cînd a venit rîndul meu să vorbesc, doamna Arafat m-a întîmpinat pe podium cu îmbrăţişarea tradiţională. Dacă aş fi luat aminte la cuvintele ei pline de ură, le-aş fi denunţat pe loc. În presa de scandal de la New York au circulat fotografii cu mine îmbrăţişîndu-mă cu Suha Arafat, însoţite de comentariile la adresa remarcelor. Mulţi alegători evrei au fost, bineînţeles, supăraţi de comentariile doamnei Arafat şi dezamăgiţi că nu am profitat de ocazie pentru a-i combate afirmaţiile. În cele din urmă, s-a trecut şi peste asta, însă am învăţat o lecţie importantă despre riscurile care puteau apărea în urma întrepătrunderii rolului meu în politica internaţională cu problemele de politică locală din New York.

Pe parcursul campaniei a existat o discordanţă ilară între imaginea naţională asupra cursei şi modul în care era tratată la New York. Editorialiştii din ţară prevedeau că voi ieşi din cursă, că voi fi doborîtă de pe poziţia de „trepăduş politic“. De asemenea, în comentariile lor, mă acuzau frecvent că refuz să vorbesc cu presa. Lucrul acesta i-a amuzat foarte mult pe cei din echipa mea, pentru că eu dădeam interviuri aproape zilnic reporterilor din New York, care se ocupau de campanie. În timp, relaţiile mele cu presa s-au îmbunătăţit datorită directorului meu de presă, Howard Wolfson. Howard lucrase pentru Nita Lowey şi Chuck Schumer şi ştia cum să se descurce cu mass-media din New York. A devenit o prezenţă familiară şi elocventă pe micul ecran, făcînd campanie în numele meu. Cu ajutorul lui am învăţat să mă relaxez şi să las garda jos în

prezenţa presei, au început să-mi placă interacţiunile zilnice cu reporterii desemnaţi să se ocupe de campania mea.

Oricît de epuizantă era încercarea mea de a-mi găsi locul în nisipurile mişcătoare ale politicii de la New York, nu intenţionam să renunţ la cursă. Mă concentram să-i cunosc pe locuitorii statului şi să le dau ocazia să înceapă să mă cunoască şi ei pe mine. În ciuda mărimii statului, eram hotărîtă să comunic cu viitorii mei alegători şi altfel decît prin intermediul presei: prin discuţii faţă în faţă. Radioul şi televiziunea sînt importante şi necesare pentru publicitate, dar în cadrul acestor discuţii candidatul poate afla adesea mai mult decît alegătorul.

Scopul meu era să vizitez toate cele şaizeci şi două de districte. Timp de un an am călătorit prin stat într-o dubă Ford căreia i se aduseseră îmbunătăţiri şi fusese poreclită de presă Vagonul cel iute HRC. M-au însoţit consilierul meu de-o viaţă Kelly Craighead şi Alison Stein, un membru energic al personalului meu. Ne-am oprit pe la restaurante şi cafenele, aşa cum făcusem cu Bill în campaniile lui. Chiar dacă înăuntru erau puţini oameni, mă aşezam, beam o ceaşcă de cafea şi vorbeam despre ce voiau ei. Astfel de acţiuni se numesc „politică cu amănuntul“ în viziunea experţilor în campanii electorale, dar pentru mine a fost cea mai bună modalitate de a fi la curent cu grijile zilnice ale oamenilor.

Duceam o existenţă nomadă cu mult mai activă decît cea de la Casa Albă. Bill şi cu mine ne mutaserăm o parte din lucruri în casa din Chappaqua, la mai puţin de o oră de nordul oraşului New York, dar nu prea aveam timp să stăm acolo. De obicei, nu stătea nimeni acolo, cu excepţia agenţilor Serviciului Secret, care îşi amplasaseră postul de comandă într-un hambar renovat din fundul curţii. Rar mă culcam înainte de miezul nopţii şi la şapte dimineaţa eram, de obicei, pe drum. Dacă aveam timp, în drum spre casă mă opream la Lange's, un magazin cu tradiţie în delicatese, să cumpăr brioşe, sandvişuri cu ou şi cafea.

Campania îmi dădea energie, în loc să mă obosească. Nu numai că mă implicam extrem de mult în problemele din New York, dar îmi şi descoperisem potenţialul şi limitele de candidat

politic. În sfîrşit, depăşeam statutul de înlocuitor politic şi începeam să mă descurc pe cont propriu. Este un proces lent de învăţare, cu numeroase curbe bruşte. Înconjurată de atîţia oameni dornici să ofere sfaturi – adesea în contradicţie unele cu altele – învăţam să ascult cu atenţie, să cîntăresc opiniile şi apoi să acţionez cum îmi dictau instinctele.

În sfîrşit, simţeam că încep să stabilesc o relaţie cu alegătorii. Treptat, îmi clădeam drumul electoral. La începutul campaniei, oamenii veneau în număr mare să mă vadă, indiferent ce parte a statului vizitam. Asta nu însemna neapărat sprijin din partea lor, ci era mai degrabă curiozitate. După ce am vizitat de mai multe ori unele zone, oamenii s-au obişnuit cu prezenţa mea şi chiar îmi împărtăşeau, liniştiţi, problemele şi temerile lor. Purtam adevărate discuţii pe subiectele care îi interesau şi nu le mai păsa prea mult de unde veneam, ci de ceea ce voiam să fac. Alegătorii din zonele rurale, chiar şi unii republicani, ascultau cu grijă propunerile mele de redresare a economiei regionale. Puneau întrebări dificile, rîdeau la glumele mele stupide şi, uneori, îmi admirau coafura. Mă simţeam din ce în ce mai bine primită oriunde mă opream.

Era important să cunosc diversitatea şi complexitatea terenului politic. De asemenea, era important să ajung la inima femeilor, unele dintre ele dezamăgite şi ofensate de faptul că rămăsesem căsătorită cu Bill. Am răspuns cu respect întrebărilor lor şi am sperat că vor înţelege alegerea mea – făcusem ce era mai bine pentru mine şi pentru familia mea.

N-am vrut să ţin discursuri despre o problemă atît de intimă. În diverse zone ale statului, am luat parte la mici întruniri organizate de susţinătoare de-ale mele. Gazda invita vreo douăzeci de prieteni şi vecini, ca să bem împreună o cafea. Aveam discuţii lipsite de formalităţi, departe de camerele de luat vederi şi de reporteri. Am răspuns la toate întrebările lor despre căsătoria mea, despre scopul mutării mele la New York, despre îngrijirea sănătăţii şi a copiilor. Treptat, multe dintre susţinătoarele mele păreau că acceptă decizia mea de a rămîne cu Bill, chiar dacă ele ar fi făcut o altă alegere.

În ianuarie 2000, apariţia mea la emisiunea lui David Letterman a stîrnit vîlvă în jurul campaniei mele. O apariţie televizată la o emisiune, noaptea – *The Late Show with David Letterman* – s-a bucurat de mai multă atenţie decît zile întregi de discuţii pe diverse teme. Nu plănuisem să apar pe ecran, încă. Dar Letterman îl tot suna pe Howard, rugîndu-l să apar la emisiunea lui. De fiecare dată Howard îl refuza, fapt care devenise motiv de glume neîncetat în monologul cu care Letterman îşi deschidea show-ul. După o lună de insistenţe, am acceptat să merg la emisiunea lui, pe 12 ianuarie.

Speram să fie distractiv, dar ştiam că, uneori, cei care aveau emisiuni la ore tîrzii în noapte îi puneau pe jar pe invitaţi, aşa că eram puţin emoţionată. Letterman, care locuieşte lîngă Chappaqua, m-a întrebat despre noua casă şi m-a avertizat că „fiecare idiot din zonă va conduce acum claxonînd".

– O, tu erai ăla? am spus.

La acest comentariu publicul a izbucnit în rîs, iar eu am început să mă relaxez şi să mă distrez. Peste cîteva luni, am luat parte şi la alte întruniri amuzante: am interpretat rolul de „trepăduş politic" la cina anuală a presei la Albany şi mai apoi am apărut la emisiunea lui Jay Leno, *Tonight Show*.

În februarie 2000, mi-am depus oficial candidatura la Universitatea de Stat din New York, la Purchase, în apropierea casei noastre din Chappaqua. Au fost de faţă susţinătorii înfocaţi şi lideri politici din tot statul, precum şi familia mea – Bill, Chelsea şi mama. Am fost prezentată mulţimii de către senatorul Moynihan care a povestit de vizitele pe care le făcuse împreună cu Eleanor Roosevelt la casa acesteia din Hyde Park. Apoi mi-a făcut un compliment, spunînd:

– Hillary, Eleanor Roosevelt te-ar iubi.

Patti Solis Doyle, prima persoană pe care o angajasem în 1992, s-a ocupat de programul meu de la Casa Albă şi de cel al campaniei. Peste un timp şi-a luat concediu de la slujba ei din administraţie şi a venit la New York, ca să supravegheze departamentul de logistică şi să ajute la strategia de desfăşurare a campaniei. Tot ea a lucrat şi cu influenta comunitate latino-americană care se dezvolta

rapid şi al cărei sprijin entuziast m-a încîntat. Eram mîndră de Patti şi de treaba excepţională pe care o făcea. Mă gîndeam adesea la prima noastră zi la Casa Albă cînd părinţii ei, emigranţi mexicani care îşi doriseră o viaţă mai bună pentru cei şase copii ai lor, au venit la ceremonia de învestire şi au plîns de bucurie că fata lor făcea parte din suita Primei Doamne a Statelor Unite.

La New York, Patti s-a alăturat echipei profesioniste şi talentate conduse de managerul campaniei mele, Bill de Blasio, care s-a dovedit un strateg extraordinar şi un emisar de încredere în multe comunităţi din New York. Din aceeaşi echipă au mai făcut parte: directorul de presă Howard Wolfson, care a condus o operaţiune rapidă de răspuns, directorul politic Ramon Martinez, care avea un ascuţit simţ politic şi m-a încurajat să ajung la inima noilor alegători prin metoda „arată-le că-ţi pasă“, Gigi Georges, care a coordonat campania împreună cu alţi candidaţi democraţi din New York, depunînd un efort considerabil; directorul adjunct pe probleme de tactică Neera Tanden, care s-a ocupat de fiecare detaliu şi nuanţă a problemelor cu care se confunta statul; directorul de cercetare Glen Weiner, care ştia, probabil, mai multe despre oponenţii mei decît propriul lor personal şi directorul de finanţe Gabrielle Fialkoff care a avut ingrata sarcină de a strînge banii fără de care campania n-ar fi fost posibilă. Toţi aceştia, împreună cu alţi voluntari, au lucrat zi şi noapte la una dintre cele mai eficiente campanii pe care am văzut-o vreodată.

Partea mai bună a fost că Chelsea îşi luase suficiente cursuri suplimentare la Stanford aşa încît să poată veni acasă în prima jumătate a anului său de seniorat ca să-l ajute pe tatăl ei la Casa Albă şi pe mine la New York. De cîte ori avea timp se alătura echipei „Vagonului celui iute“, fapt ce-mi prilejuia mare bucurie. Se simţea ca peştele în apă în treburile legate de campanie. Eram atît de mîndră de tînăra în care se transformase – amabilă, sufletistă, cu capul pe umeri. Sînt foarte norocoasă că îi sînt mamă.

În primele luni ale campaniei, fusesem punctul de atracţie al presei. Acum era rîndul primarului. Cetăţenii statului şi presa au observat că Giuliani, în afară de strînsul banilor, nu prea făcea mari

eforturi să cîştige scaunul din Senat. El conducea o campanie orientată în special către New York City. Rar călătorea în afara teritoriului său, iar cînd o făcea, dădea impresia că se simte mai bine pe teren propriu. Nu oferea soluţii pentru problemele economice din nordul statului sau pentru tensiunile rasiale din New York City. Începuse chiar să facă greşeli.

Un schimb de focuri la New York, soldat cu moartea unui cetăţean de culoare, Patrick Dorismond, a accentuat punctele slabe politice ale primarului. Modul în care Giuliani s-a ocupat de acest caz tragic a stîrnit vechile ostilităţi dintre biroul său şi populaţia minoritară a oraşului. O astfel de situaţie cerea un ton calm şi liniştitor, iar el n-a făcut decît să exacerbeze criza. Cetăţenii din multe cartiere, în special din cele în care trăia populaţia minoritară, au simţit că nu puteau avea încredere în poliţie, atîta timp cît aceasta era sub conducerea primarului. Neîncrederea le era alimentată de cazuri asemănătoare, precum împuşcarea lui Amadou Diallo în Bronx, cu un an înainte. În schimb, poliţiştii erau nemulţumiţi, pe bună dreptate, pentru că războiul dintre conducerea oraşului şi comunităţile pe care încercau să le protejeze nu îi lăsa să-şi facă datoria. Cînd Giuliani a făcut publice informaţii care îl denigrau pe răposatul Dorismond, a pus paie pe foc şi a sporit neîncrederea.

Cu cît Giuliani persista în retorica lui, cu atît eram mai hotărîtă să ofer situaţiei o nouă perspectivă. Într-un discurs la biserica Riverside din Manhattan am vorbit despre un plan prin care să fie îmbunătăţite relaţiile dintre poliţie şi minorităţi, precum şi sistemul de recrutări, antrenamentele şi salariile pentru poliţia din New York. Apoi am mers în Harlem să ţin un discurs la biserica Bethel A.M.E.

Modul în care Giuliani tratase cazul Dorismond era greşit şi am vrut să discut cu el despre asta. În loc să calmeze tensiunile şi să liniştească oraşul, punea sare pe rană.

– New Yorkul are o problemă reală şi ştim cu toţii asta. Mai puţin primarul, am spus.

Mulţimea a izbucnit în ovaţii.

Apariţia mea la Harlem a fost un moment decisiv în campanie. După ce luni de zile am fost în urma lui Giuliani, în sfîrşit cîştigam

teren, şi o făceam chiar bine în nordul statului. Alegătorii mă răsplăteau din plin pentru că le acordasem atenţie lor şi problemelor lor. Simţeam că prind frîiele campaniei şi că, în sfîrşit, îmi descopăr vocaţia politică.

La mijlocul lui mai am fost desemnată oficial candidat pentru Senatul Statelor Unite din partea New Yorkului, în cadrul Convenţiei Democrate din Albany. La întîlnire au fost prezenţi peste zece mii de reprezentanţi politici din toate zonele statului, inclusiv senatorii Moynihan, Schumer şi mulţi alţii al căror sprijin m-a ajutat să ajung la finalul campaniei. La sfîrşitul întîlnirii, a apărut preşedintele Statelor Unite, spre încîntarea mulţimii şi a candidatului democrat nominalizat.

Imediat după nominalizarea mea s-a produs o schimbare de proporţii în peisajul politic din New York. Pe 19 mai, primarul Giuliani şi-a anunţat retragerea din cursa pentru Senat, după ce i-a fost diagnosticat un cancer de prostată şi în urma reportajelor despre aventura sa extraconjugală de lungă durată. Dintr-o dată, viaţa lui personală devenise subiect de discuţie publică. În ciuda diferenţelor politice, nu mă bucura această întorsătură ironică, ştiind foarte bine cît de dureros era pentru cei implicaţi, mai ales pentru copiii lui Giuliani.

Primarul Giuliani şi-a dus pînă la capăt mandatul, cu hotărîre şi compasiune, liniştind naţiunea după atacul din 11 septembrie 2001. Lucrînd împreună pentru oraş şi pentru victimele terorismului, am devenit prieteni, fapt care, cred, ne-a surprins pe amîndoi.

Ieşirea din cursă a primarului nu a fost o uşurare binevenită, aşa cum au anticipat unii. Luni întregi plănuisem o campanie împotriva lui. Poate că ar fi fost cel mai dur contracandidat al meu, dar simţeam că alegătorii răspundeau candidaturii mele ce reprezenta o alternativă potrivită pentru ei. Cînd şi-a sfîrşit campania eram cu opt sau zece procente înaintea lui, conform sondajelor de opinie. Acum trebuia să mă lupt cu alt contracandidat, congresmanul Rick Lazio.

Campania nu-mi lăsa vreme şi pentru altceva. Cînd reuşeam să am puţin timp liber, trebuia să iau parte la evenimentele de la Casa Albă pe care nu le puteam rata sau, din păcate, la funeraliile unor

prieteni sau colegi. Casey Shearer, fiul de douăzeci şi unu de ani al dragilor noştri prieteni Derek Shearer şi Ruth Goldway, suferise un atac de cord în timp ce juca baschet, cu o săptămînă înainte de absolvirea Universităţii Brown. Regele Hassan II al Marocului, un prieten şi un aliat valoros al Statelor Unite, a murit în iulie. Fiul şi succesorul său, regele Mohammed VI ne-a invitat pe mine, pe Bill şi pe Chelsea la înmormîntare. În semn de respect, Bill a mers în spatele coşciugului pe străzile din Rabat alături de miile de marocani îndoliaţi.

Cu o vară în urmă, John F. Kennedy Jr., soţia sa Carolyn şi sora ei, Lauren, au murit într-un tragic accident de aviaţie la Martha's Vineyard. Bill şi cu mine ţineam mult la John, pe care îl cunoşteam de la întîlnirile private organizate acasă la mama lui şi de la evenimentele publice. John, sora lui Caroline şi copiii acesteia puteau veni oricînd să viziteze Casa Albă. După ce s-a căsătorit, John şi soţia sa au făcut un tur al Casei. Cînd l-a văzut pe Bill folosind pupitrul tatălui său din Biroul Oval, şi-a amintit cînd se juca în încăpere şi trăgea cu ochiul prin sertare în timp ce tatăl său dădea telefoane. Îmi aduc aminte cum John stătea în faţa portretului tatălui său, realizat de Aaron Shikler, pe care noi îl agăţaserăm în galeria de onoare. A fost cumplit să luăm parte la înmormîntarea unui om încă plin de viaţă şi cu viitorul înainte, alături de o familie care dăduse atît de mult ţării noastre.

Am primit veşti proaste şi despre prietena mea Diane Blair, cu care m-am consultat adesea în timpul campaniei. Era absolventă a Universităţii Cornell şi cunoştea foarte bine New York-ul. Mă încuraja să fiu calmă şi rîdea întotdeauna cînd îi povesteam greşelile mele. Diane, o împătimită a jocului de tenis, părea în formă la cei şaizeci şi unu de ani ai săi. În martie 2 000, la cîteva săptămîni după ce fusese declarată complet sănătoasă în urma unui control de rutină, a observat o umflătură suspectă la picior. Într-o săptămînă a primit diagnosticul: metastază la plămîni. M-a sunat să-mi dea vestea care m-a îngrozit. Prognoza era sumbră. Pur şi simplu nu puteam să-mi imaginez viaţa fără ea. În următoarele luni, indiferent cît de ocupată eram, încercam să o

sun în fiecare zi. De multe ori am zburat cu Bill spre Fayetteville, Arkansas, ca să fiu alături de Diane şi de Jim, care avea mare grijă de ea. Deşi a fost supusă unei chimioterapii intensive care a lăsat-o fără vlagă şi i-a provocat căderea părului, Diane a rămas o luptătoare curajoasă care nu şi-a pierdut niciodată zîmbetul şi căldura sufletească. Pînă şi în ultimele luni de viaţă se lua la întrecere cu soţul ei la dezlegarea de cuvinte încrucişate din *New York Times Sunday Magazine*.

În iunie, cînd John m-a sunat să-mi spună că se apropia sfîrşitul, am lăsat totul şi am plecat să o văd pentru ultima oară. Cînd am ajuns, asistentele medicale – adevăraţi sfinţi, în viziunea mea – aveau grijă de ea. Am stat lîngă patul ei alături de familie şi de prieteni devotaţi, ţinînd-o de mînă şi încercînd să aud ce se chinuia să spună. La plecare, m-am aplecat să o sărut. Mi-a strîns mîna şi mi-a şoptit:

– Să nu renunţi niciodată la valorile tale. Ai grijă de Bill şi de Chelsea. Au nevoie de tine. Şi cîştigă alegerile pentru mine. Aş vrea să fiu acolo cînd o vei face. Te iubesc.

Bill şi Chelsea au venit şi ei la căpătîiul ei. Ne-a privit intens şi a zis:

– Să nu uitaţi.

– Ce să nu uităm? a întrebat Bill.

– Doar să nu uitaţi.

Peste cinci zile a murit.

Ne-am dus toţi trei la Fayetteville ca să luăm parte la funeralii. Aşa cum şi-ar fi dorit, ceremonia religioasă a fost decentă – s-a ascultat muzică, s-a vorbit despre ea şi despre pasiunea ei publică de a-şi îmbunătăţi lumea. Vorbind la ceremonie, am spus că Diane a luat de la prea scurta-i viaţă mai mult decît ar fi făcut oricare dintre noi în trei sau patru sute de ani. Nu cunosc pe nimeni care să se fi străduit mai mult decît ea sau care să fi avut mai mult succes. Bill a caracterizat-o în cîteva cuvinte emoţionante:

– Era frumoasă şi bună. Era serioasă, dar şi amuzantă. Era foarte hotărîtă să facă bine şi să fie bine, dar, mai presus de toate, era o altruistă.

În mod sigur mi-a îmbogăţit viaţa. N-am avut o prietenă mai bună şi îi simt lipsa în fiecare zi.

Pe 11 iulie, Bill s-a întîlnit la Camp David cu prim-ministrul Ehud Barak şi cu Yasser Arafat ca să rezolve problemele apărute în cadrul negocierilor de pace ale Acordului de la Oslo dintre Israel şi palestinieni. Barak, fost general şi cel mai decorat soldat din Israel, era nerăbdător să încheie un pact final care să concretizeze viziunea lui Yitzhak Rabin. M-am împrietenit repede cu Barak şi cu soţia lui plină de viaţă, Nava. Îmi făcea plăcere compania lor şi le admiram dorinţa de pace. Din păcate, Arafat nu a venit la Camp David dornic de pace, aşa cum venise Barak. Deşi îi spusese lui Bill în nenumărate rînduri că trebuia făcută pace, Arafat nu a fost niciodată gata să ia măsurile necesare unui astfel de act.

În timpul campaniei, am ţinut legătura cu Bill care şi-a exprimat frustrarea crescîndă. Într-o noapte, Barak m-a sunat să-i dau o idee care l-ar putea convinge pe Arafat să negocieze cu bună-credinţă. La cererea tatălui ei, Chelsea l-a însoţit pe Bill la Camp David, unde a luat parte, alături de restul grupului, la diverse discuţii neoficiale şi la mese. Bill i-a cerut şi asistentei mele, Huma Abedin, să-l ajute la găzduirea delegaţiilor. Vorbitoare de arabă, fiind crescută în Arabia Saudită, Huma s-a descurcat de minune cu reprezentanţii palestinieni şi israelieni în timpul pauzelor dintre întîlniri, la jocurile de *darts* şi la piscină.

Pe 25 iulie, Bill a anunţat încheierea întrevederilor lipsite de succes de la Camp David, anunţîndu-şi dezamăgirea şi îndemnînd ambele părţi să continue tratativele pentru un proces de pace „durabil şi cuprinzător". În următoarele şase luni cît a mai stat Bill la Casa Albă, eforturile lor au continuat şi aproape că s-au materializat în cadrul discuţiilor de la Washington şi din Orientul Mijlociu în decembrie 2000 şi în ianuarie 2001, cînd Bill a făcut o ultimă ofertă, aceea a unui compromis. În cele din urmă, Barak a acceptat oferta lui Bill, însă Arafat a refuzat. Evenimentele tragice din ultimii ani arată ce greşeală teribilă a făcut Arafat.

În august 2000, s-a desfăşurat Convenţia Naţională Democrată la Los Angeles. În prima seară, pe 14 august, Bill şi cu mine

urma să ne adresăm delegaţiilor, pentru ca apoi să părăsim oraşul pentru a lăsa loc vicepreşedintelui Gore şi senatorului Joe Lieberman să preia locul pe scenă. Am fost întîmpinată de doamnele senator Barbara Mikulski, Dianne Feinstein, Barbara Boxer, Patty Murray, Blanche Lincoln şi Mary Landrieu, care şi ea trecuse printr-o teribilă cursă pentru Senat în 1996. Fiindcă toată lumea stătea cu ochii pe mine să vadă care îmi vor fi următorii paşi cînd m-am urcat pe scenă, am vrut să mă asigur că poporul american ştie cît de mult apreciam privilegiul de a-i fi Primă Doamnă opt ani de zile.

– Bill şi cu mine încheiem un capitol al vieţii noastre şi, în curînd, vom începe unul nou...Vă mulţumesc că mi-aţi dat şansa extraordinară de a lupta, aici şi în toată lumea, pentru copii, femei şi familie... pentru că m-aţi susţinut şi aţi crezut în mine întotdeauna. Vă mulţumesc... pentru onoarea şi binecuvîntarea de o viaţă întreagă.

A urmat discursul lui Bill care, prin simpla-i prezenţă, a stîrnit nostalgie celor care l-au primit cu căldură şi care scandau „încă un mandat". A făcut bilanţul activităţii sale ca preşedinte şi i-a oferit lui Al Gore sprijinul său. Apoi rolul nostru în cadrul convenţiei s-a încheiat şi am plecat.

De zile întregi mă pregăteam pentru următoarele trei confruntări-dezbatere pe care urma să le am cu Lazio. Republican tînăr şi telegenic din Long Island, Lazio se bucura de un sprijin important în suburbii. Spre deosebire de Giuliani, nu era nici limitat, nici nu lupta pe două fronturi şi nici nu era cunoscut dincolo de districtul său. Cu sprijin şi încurajare din partea republicanilor din întreaga ţară, el s-a declarat un candidat anti-Hillary şi toată vara a desfăşurat o campanie negativă. N-a dat prea mari rezultate. În mod ciudat, eram avantajată de faptul că oamenii considerau că ştiu totul despre mine. Atacurile lui Lazio nu le spuneau nimic nou. Am ignorat tonul personal al campaniei lui Lazio şi l-am catalogat drept unul dintre ciracii de frunte ai lui Gingrich. Oamenii nu ştiau prea multe despre el, iar informaţiile noastre despre situaţia lui au fost suficiente pentru a-l pune sub semnul întrebării.

Prima noastră întrevedere a avut loc pe 13 septembrie, la Buffalo, şi l-a avut ca moderator pe Tim Russert de la NBC, în emisiunea *Meet the Press*. După o serie de întrebări despre asistenţa medicală, despre economia zonelor nordice ale statului şi despre educaţie, Russert a difuzat un material cu mine la emisiunea *Today,* cînd îl apăram pe Bill după izbucnirea scandalului Lewinsky. Apoi Russert m-a întrebat dacă „regret că am indus în eroare poporul american" şi dacă voiam să cer iertare pentru că „îi etichetasem pe oameni drept complici într-o mare conspiraţie de dreapta".

Deşi am fost surprinsă de întrebare, a trebuit să răspund, aşa că am făcut-o:

– Tim, tu ştii că a fost o perioadă dureroasă pentru mine şi pentru familia mea. Regret că toată lumea a trebuit să treacă prin ea. Şi aş vrea să o privim cu toţii ca pe ceva ce aparţine trecutului, dar nu se poate încă. Va trebui să aşteptăm pînă se vor scrie cărţi despre această perioadă. Am încercat să prezint situaţia aşa cum o ştiam. N-am înşelat pe nimeni. Nu ştiam adevărul şi asta mi-a provocat mare durere. Iar soţul meu a recunoscut că şi-a înşelat ţara şi familia.

S-a mai discutat despre educaţie, mediu şi alte probleme locale, iar aici Lazio a făcut o greşeală majoră spunînd că economia zonelor din nordul statului „a depăşit obstacolele". Pentru cei care locuiau acolo comentariul lui a sunat nejustificat. Vizitasem partea de nord a statului şi discutasem pe larg despre lipsa locurilor de muncă şi despre tinerii care părăseau zona. Întocmisem chiar un plan economic, care era luat în serios de alegători.

Cînd s-a discutat problema spoturilor electorale şi a aşa-numiţilor bani-soft – fonduri utilizate de grupuri din afara campaniei pentru susţinerea unui candidat –, Russert a difuzat secvenţe dintr-o reclamă care îl prezenta pe Lazio fotografiat alături de senatorul Moynihan, lucru care nu se întîmplase niciodată. Reclama distorsiona adevărul şi exploata popularitatea unui demnitar de vază. Fusese plătită din bani-soft, contribuţii prin care partidele politice plăteau sume mari de bani pentru susţinerea unui candidat sau pentru atacarea unui oponent. În primăvară, cerusem şi eu o condamnare şi o interzicere a banilor-soft, dar nu intenţionam să

mă rezum la asta. Republicanii refuzaseră să renunţe la aceste fonduri de susţinere – treizeci şi două de milioane de dolari – destinate lui Lazio.

Către sfîrşitul dezbaterii, Lazio s-a năpustit asupra mea cu întrebări despre banii-soft şi mi-a cerut să condamn public contribuţiile Partidului Democrat în campania mea. Abia dacă puteam să spun ceva în timp ce el îmi flutura o hîrtie numită „Eliberarea New York-ului de sub pactul finanţărilor cu bani-soft", cerîndu-mi s-o semnez. Am refuzat, iar el a insistat urlînd:

– Semnează imediat aici!

Am vrut să dau mîna cu el, iar el nu mă lăsa deloc în pace. N-am reuşit să rostesc decît cîteva cuvinte înainte ca emisiunea să ia sfîrşit. Probabil că Lazio şi consilierii lui s-au gîndit că în felul ăsta mă vor enerva sau intimida.

Pe parcursul campaniei, m-am pregătit pentru a face faţă unor astfel de atacuri, dar hotărîsem să mă concentrez asupra problemelor reale, nu asupra lui Lazio ca persoană. Îmi repetam mereu „problemele, problemele". În afara faptului că puteam fi mai de folos alegătorilor adoptînd această atitudine, mi se părea un mod civilizat de a conduce o campanie.

Dezbaterea a fost un alt moment decisiv în campanie, pentru că i-a îndreptat pe alegători de partea mea, deşi nu mi-am dat seama de asta imediat. Cînd am ieşit de pe scenă, habar nu aveam cum mă descurcasem şi cum va fi primit atacul lui Lazio la adresa mea. Campania lui şi-a declarat imediat victoria şi presa a speculat momentul. Multe articole au subliniat prestaţia extraordinară a lui Lazio din cadrul dezbaterii şi toţi l-au considerat cîştigător.

Totuşi, echipa mea nu s-a dat bătută. Ann Lewis şi Mandy Grunwald au simţit că Lazio apăruse mai mult ca un fanfaron decît ca bărbatul de treabă care încerca să fie. Curînd, sondajele de opinie au arătat că foarte mulţi alegători, mai ales femei, erau jigniţi de tacticile lui Lazio. Acesta îmi invadase teritoriul, aşa cum a scris Gail Collins în *The New York Times*. Lucru care n-a plăcut multor alegători.

Reacţia publicului nu l-a oprit pe Lazio să-şi continue campania negativă şi personală. A făcut public faptul că mesajul campaniei lui erau şase cuvinte: „Candidez împotriva lui Hillary Rodham Clinton". Campania lui nu era legată de cetăţenii din New York, ci de mine, aşa că am început să le spun oamenilor:

– Locuitorii New York-ului merită mai mult decît atît. Ce ziceţi de şapte cuvinte: slujbe, educaţie, sănătate, securitate socială, mediu, alegere?

Lazio a încercat să îmbunătăţească reforma din sistemul sanitar, printr-o serie de spoturi publicitare care să-i impresioneze pe alegători. Dar eu, după luni de călătorii, ştiam că cetăţenii statului apreciau efortul meu de reformare a sistemului sanitar, chiar dacă nu reuşise să restructureze întregul sistem. În ultimii ani crescuseră costurile pentru îngrijirea medicală, iar companiile de asigurări erau mai restrictive în privinţa acoperirii lor. În timpul campaniei mele am vorbit frecvent despre modul în care Senatul poate determina, prin legislaţie, dezvoltarea sistemului sanitar.

Pe 12 octombrie, către sfîrşitul campaniei, vasul american *Cole* a fost atacat de terorişti în Yemen. Explozia s-a soldat cu şaptesprezece marinari morţi şi cu o gaură în carena distrugătorului. Acest atac, precum şi atentatele cu bombe la ambasade, a fost pus pe seama reţelei al-Qaeda, condusă de Osama bin Laden, care declarase război împotriva „necredincioşilor şi cruciaţilor". În această categorie intrau toţi americanii şi mulţi alţii din întreaga lume, inclusiv musulmanii vinovaţi că se opuseseră violenţei şi unor practici extremiste. Mi-am anulat tot programul şi am plecat cu Bill şi cu Chelsea la Baza Maritimă Norfolk din Virginia, pentru a lua parte la funeralii. Mă întîlnisem cu familiile victimelor atentatului de la ambasada Americii din august 1998; acum am prezentat condoleanţe familiilor marinarilor morţi, bărbaţi şi femei care şi-au servit ţara şi s-au ocupat de securitatea unei zone critice a lumii.

Dispreţuiesc terorismul şi nihilismul reprezentat de acesta şi n-am luat în seamă acuzaţiile Partidului Republican şi ale lui Lazio, cum că aş fi avut vreo legătură cu teroriştii care s-au ocupat de detonarea

vasului *Cole*. Această acuzaţie a fost făcută printr-o reclamă televizată şi redirecţionată prin intermediul unui robot telefonic spre miile de alegători din New York, cu douăsprezece zile înainte de alegeri. Conform scenariului inventat de ei, eu aş fi primit o donaţie din partea unui grup care îi sprijinea pe teroriştii – „acelaşi grup terorist vinovat de moartea marinarilor noştri de pe *Cole*". Mesajul îi îndemna pe oameni să mă sune şi să-mi ceară „să nu mai susţin terorismul". Era josnic. Din fericire, fostul primar al oraşului, Ed Koch, a pus capăt acestei tactici disperate, întrerupînd o reclamă televizată şi cerîndu-i lui Lazio „să termine imediat cu mizeriile".

În ultimele săptămîni ale campaniei începusem să cred că aş putea cîştiga. Şi totuşi, în săptămîna dinaintea alegerilor, cursa devenise dintr-o dată strînsă. Lazio realizase un spot publicitar în care două actriţe, jucînd rolul unor femei din suburbii, se întrebau cum de am avut curajul să apar la New York şi să cred că aş merita să devin senator. N-am putut să ne dăm seama dacă alegătorii răspundeau filmuleţului lui Lazio, dacă erau influenţaţi de telefoanele prin care eram acuzată de legături cu teroriştii sau a fost, pur şi simplu, o întorsătură de moment.

Am discutat subiectul în detaliu cu Mark şi cu Mandy pînă la ora două dimineaţa şi am hotărît să fac o ultimă sforţare de a ajunge la inima femeilor care mai aveau încă dubii în privinţa candidaturii mele. M-am gîndit că aveam un atu în faţa lui Lazio – cercetarea cancerului la sîn, subiect la care lucrasem trei ani de zile. După ce Lazio a intrat în cursa pentru Senat, conducerea Camerei i-a permis să-şi însuşească o lege importantă privind finanţarea cercetării cancerului la sîn, proiect de lege iniţiat de reprezentanta Californiei, Anna Eshoo. Liderii Camerei l-au prezentat ca iniţiatorul acestei legi ca să arate preocuparea lui pentru problemele femeilor. Faptul acesta era destul de grav. Mai rău, cînd legea a fost promulgată, el a sprijinit reducerea fondurilor pentru acest program. Eram foarte interesată de cercetarea şi de tratamentul cancerului la sîn şi am fost dezgustată că Lazio s-a jucat de-a politicianul cu o problemă atît de importantă.

Marie Kaplan, supravieţuitoare în lupta cu cancerul la sîn, provenind din aceeaşi regiune cu Lazio, devenise voluntar de încredere în campania mea. M-am gîndit să-i cerem ei să apară într-o reclamă şi am făcut-o. Din multe puncte de vedere a fost cea mai bună reclamă din campanie. Marie a explicat ce făcuse Lazio cu fondurile programului de cancer la sîn şi apoi a zis:

– Am prieteni care au dubii în privinţa lui Hillary. Le spun aşa: „Terminaţi cu prostiile. O cunosc". Cînd e vorba de cancer la sîn, de sistemul medical, de educaţie şi de drepturile femeilor, Hillary nu dă niciodată înapoi. Ea va fi acolo pentru noi.

Marie a spus în cîteva cuvinte tot ceea ce voiam ca oamenii să ştie înainte de a vota.

Am lucrat pînă în ultimul moment cu Nita Lowey în regiunea Westchester. Dis-de-dimineaţă în ziua alegerilor, 7 noiembrie, Bill şi Chelsea m-au votat la secţia de votare locală – Şcoala Elementară Douglas Grafflin din Chappaqua. După ce ani de zile văzusem numele lui Bill pe buletinele de vot, acum eram emoţionată şi onorată să-l văd pe al meu.

Pe măsură ce veneau, către seară, rezultatele au fost în favoarea mea într-o proporţie mai mare decît mă aşteptam. Mă îmbrăcam în camera de hotel cînd Chelsea a dat buzna cu rezultatul final. Cîştigasem cu 55%. Muncisem din greu, dar eram recunoscătoare că voi reprezenta New York-ul şi voi sluji naţiunea într-o nouă ipostază.

Între timp, alegerile prezidenţiale aveau suişuri şi coborîşuri. Nu aveam cum să ştiu că vor trebui alte treizeci şi şase de zile după votare pînă cînd naţiunea avea să afle cine va fi noul preşedinte. Nici nu mi-am imaginat ce urma să se întîmple în Florida – demonstraţii, procese, apeluri după numărătoarea controversată a voturilor.

Nesiguranţa cursei prezidenţiale mi-a temperat entuziasmul, în noaptea alegerilor, dar nu a stricat petrecerea dată în cinstea victoriei mele, de la Grand Hyatt Hotel. Sala de bal era plină cu personalul campaniei, prieteni, suporteri şi consilieri loiali care îşi luaseră concediu de la Casa Albă în ultima săptămînă a campaniei ca să mă ajute să mobilizez lumea la vot. Am fost copleşită de

generozitatea şi de sinceritatea cetăţenilor din New York, care au ascultat ce am avut de zis, au ajuns să mă cunoască şi mi-au dat o şansă. Intenţionam să nu-i dezamăgesc. M-am alăturat familiei şi susţinătorilor în marea de baloane şi confeti.

M-am urcat pe podium să le mulţumesc susţinătorilor:

– Şaizeci şi două de regiuni, şaisprezece luni, trei dezbateri, doi contracandidaţi şi şase înmormîntări. Datorită vouă ne aflăm aici.

După opt ani în care am avut un titlu, dar nu şi un portofoliu, eram acum senator.

La nouă zile după alegeri, m-am întors la Washington – unde lupta dintre Al Gore şi George W. Bush continua – pentru sărbătorirea a două sute de ani de la înfiinţarea Casei Albe. Ar fi putut fi o seară dificilă, ţinînd cont de tensiunea politică din atmosferă. Erau prezenţi toţi foştii preşedinţi şi Primele Doamne (cu excepţia familiei Reagan, care rămăsese acasă din cauza bolii Alzheimer a preşedintelui Reagan), precum şi rude ale altor preşedinţi. Această gală magnifică, sponsorizată de Asociaţia Istoriei Casei Albe, s-a transformat într-un testament pentru democraţia Americii, întrucît fiecare fost preşedinte a vorbit elocvent despre rezistenţa naţiunii noastre în faţa controverselor şi a schimbărilor.

– Încă o dată, cea mai veche republică a lumii a demonstrat vitalitatea instituţiilor ei, abilitatea şi nevoia de a rămîne unite... după o campanie grea. Din lupta ideilor a rezultat un transfer paşnic de autoritate, a spus preşedintele Gerald Ford.

Era o dovadă vie că sistemul de guvernare al Americii era mai puternic decît individul şi decît politica, avînd continuitate în ciuda peregrinărilor preşedinţilor, senatorilor şi deputaţilor la conducerea sa.

Al Gore a cîştigat votul popular cu peste cinci sute de mii de buletine, dar a pierdut cursa prezidenţială în Colegiul Electoral. Pe 12 decembrie, Curtea Supremă a hotărît să nu se mai numere încă o dată voturile din Florida, validîndu-se astfel victoria lui Bush. Niciodată în istoria acestei naţiuni, dreptul oamenilor de

a-şi alege reprezentanţii nu a fost limitat de un astfel de abuz al puterii judiciare.

Chiar înainte ca rezultatele apelului să fie cunoscute, judecătorul Antonin Scalia a denunţat iraţionalitatea deciziei partizane de a întrerupe numărătoarea şi a spus că renumărarea voturilor ar putea produce „un rău ireparabil“ guvernatorului Bush. Scalia considera că renumărarea voturilor ar putea „pune într-o lumină defavorabilă legitimitatea lui Bush în alegeri“. Părea să spună că această acţiune trebuie oprită pentru că s-ar putea ajunge la concluzia că Bush nu a cîştigat. În procesul *Bush versus Gore*, Curtea Supremă, conservatoare de obicei, a dat sentinţa după bunu-i plac. În loc să trimită procesul la instanţa superioară din Florida, ca să fie judecat după legile statului Florida, Curtea a încercat să găsească aspecte federale pe baza cărora să o anuleze. Şi, în loc să susţină în continuare echitatea, majoritatea a făcut tot posibilul să o violeze.

Majoritatea au spus că numărarea standard, adică verificarea fiecărui vot, nu era exactă, deoarece putea fi interpretată diferit de comisiile electorale. Soluţia lor a fost să anuleze dreptul de vot al fiecărui cetăţean al cărui vot trebuia numărat, indiferent cît de clar era buletinul lui de vot. În mod curios, Curtea a avertizat că „decizia noastră e limitată la circumstanţele prezente, întrucît problema protecţiei echitabile în procesele electorale este complexă“. Ştiau că decizia nu era justificată şi intenţionau să nu permită să fie aplicată şi în alte cazuri. Era cel mai bun argument la care s-au putut gîndi într-un timp atît de scurt pentru a obţine rezultatul deja stabilit. Nu mă îndoiesc de faptul că, dacă Bush ar fi fost în situaţia lui Gore, cei cinci judecători conservatori ar fi luat decizia de a număra voturile.

Americanii au trecut peste aceste alegeri controversate şi au acceptat decizia judecătorilor, dar pentru alegerile viitoare trebuie să ne asigurăm că fiecare cetăţean e liber să voteze fără teamă, constrîngere sau confuzie, în cabine de vot dotate cu echipamente moderne şi asistat de personal specializat. Putem spera ca deciziile Curţii Supreme să fie mai rezervate şi mai obiective, dacă va mai fi vreodată nevoie de aportul său într-un proces electoral.

Bill şi cu mine am fost dezamăgiţi de rezultatul alegerilor şi eram îngrijoraţi de ce-ar fi însemnat pentru naţiune reîntoarcerea la politica eronată a republicanilor din trecut. Singura mea alinare era faptul că aveam să-mi încep activitatea în curînd şi aveam ocazia să-mi folosesc vocea şi votul pentru valorile şi politicile cele mai potrivite pentru New York şi pentru America. În cele din urmă, a venit momentul. Deoarece numai membrii Congresului şi personalul lor sînt admişi în camera Senatului – preşedinţii nu fac excepţie –, Bill a trebuit să privească depunerea jurămîntului din loja vizitatorilor, alături de Chelsea şi de alţi membri ai familiei. În ultimii opt ani doar privisem cum Bill îşi exprima opinia în aceeaşi clădire. Pe 3 ianuarie 2001, am intrat în Senat pentru a jura „să apăr Constituţia Statelor Unite de toţi duşmanii din interior şi din afară... şi să duc la îndeplinire cu cinste îndatoririle slujbei în care voi intra". Cînd m-am întors şi am privit spre galerie, i-am văzut pe mama, pe fiica şi pe soţul meu zîmbind noului senator de New York.

Trei zile mai tîrziu, într-o după-amiază ploioasă de sîmbătă, am dat o petrecere de despărţire pe peluza sudică pentru toţi cei care lucraseră la Casa Albă în ultimii opt ani. Au venit oameni din toată ţara să-şi vadă prietenii şi să-şi amintească de rolul lor în administraţie. A fost o reuniune veselă, care ne-a dat ocazia, mie şi lui Bill, să le mulţumim pentru ultima oară sutelor de bărbaţi şi de femei care au suportat programul prelungit şi au făcut sacrificii personale, pentru a se alătura administraţiei Clinton, slujind ţării. De la asistenta de douăzeci şi trei de ani pînă la secretara de şaizeci, toţi au ajutat ca planurile şi viziunea lui Bill să fie duse la îndeplinire.

În timp ce personalul nostru toasta, Al şi Tipper Gore ni s-au alăturat cîteva ore la petrecere.

L-am prezentat pe Al mulţimii entuziasmate, spunînd:

– Acesta este candidatul care a cîştigat cele mai multe voturi în alegerile prezidenţiale.

Al a cerut tuturor celor care se căsătoriseră sau avuseseră copii cît au lucrat la Casa Albă să ridice mîna. Mîinile au început să se ridice. Şi apoi – o surpriză aranjată de Capricia – cortina scenei s-a ridicat şi şi-a făcut apariţia Fleetwood Mac. Cînd trupa a început să cînte *Don't Stop Thinking About Tomorrow*[1], imnul campaniei lui Bill din 1992, mulţimea a început să fredoneze vesel şi fals refrenul.

Versurile mi-au mers la suflet. Poate e un clişeu, dar fraza care rezumă cel mai bine filozofia mea politică este: „Întotdeauna fii cu gîndul la viitor", adică la ceea ce trebuie făcut pentru o Americă mai sigură, mai inteligentă, mai bogată, mai puternică şi mai bună şi la ceea ce trebuie să facă americanii pentru a colabora şi a concura într-o comunitate globală. Cînd mă gîndeam la viitorul meu, deveneam nerăbdătoare să-mi slujesc ţara, dar şi plină de nostalgie pentru cei care au făcut parte din viaţa noastră, mai ales cei care nu mai sînt printre noi.

În următoarele două săptămîni m-am plimbat din cameră în cameră încercînd să-mi fixez în minte toate lucrurile preferate din Casa Albă, minunîndu-mă de detaliile arhitecturale, privind pozele de pe pereţi, încercînd să simt din nou plăcerea avută cînd am venit prima dată. Am petrecut mult timp în camera lui Chelsea, amintindu-mi rîsetele prietenelor ei şi sunetul glasului său. A devenit din copil o tînără femeie în această casă. Eram sigură că multe dintre amintirile ei de la Casa Albă, ca fiică a preşedintelui, erau frumoase. În fiecare dimineaţă şi seară mă aşezam pe scaunul meu preferat din Camera de zi din Aripa de Vest, un refugiu confortabil unde, timp de opt ani, o aşteptasem pe Chelsea să vină de la şcoală, mă întîlnisem cu personalul, bîrfisem cu prietenii, citisem şi mă reculesesem. Acum savuram momentul, privind cum razele soarelui luminează încăperea.

De multe ori în ultimele săptămîni mă gîndisem la prima învestire a lui Bill din 1993, un eveniment petrecut parcă ieri şi totuşi vechi de o viaţă. Eu şi Chelsea ne-am plimbat pentru ultima oară în Grădina Copiilor, ascunsă de terenul de tenis, unde nepoţii preşedinţilor îşi lăsaseră urmele mîinilor în ciment. Pe peluza sudică, Bill şi cu mine ne-am uitat la monumentul lui Washington, aşa cum făcuserăm de nenumărate ori. Bill a aruncat

[1] *„Nu înceta să te gîndeşti la ziua de mîine"* (n.tr.).

mingi de tenis ca să le urmărească Buddy, în timp ce Socks stătea la distanţă.

Personalul Casei Albe se pregătea pentru sosirea Primei Familii, care a băut o cafea cu noi pe 21 ianuarie, înainte să mergem pe Dealul Capitoliului pentru depunerea jurămîntului. Pentru a patruzeci şi treia oară în istoria naţiunii, americanii au fost martorii unui transfer paşnic al puterii, cînd un preşedinte pune punct unui capitol, în timp ce un altul abia îl începe. Cînd am intrat pentru ultima dată în calitate de ocupanţi în marea Sală de recepţii de la Casa Albă, personalul permanent s-a adunat să-şi ia rămas-bun. Am mulţumit artistului florar pentru florile pe care le aşeza cu artă în fiecare cameră, bucătarilor pentru mesele deosebite pe care le pregăteau, personalului de serviciu pentru atenţia deosebită la detalii, grădinarilor pentru îngrijirea grădinilor şi tuturor celorlalţi a căror muncă a luminat Casa Albă în fiecare zi. Ultima îmbrăţişare am păstrat-o pentru Buddy Carter, majordomul veteran al Casei Albe, şi am transformat-o într-un dans al bucuriei. Am dansat pe podeaua de marmură. Soţul meu a intervenit, m-a luat în braţe şi am traversat în paşi de vals tot holul.

Apoi mi-am luat rămas-bun de la casa în care am petrecut opt ani de istorie trăită.

POSTFAŢĂ

Scrierea unei cărţi este ca un salt în gol: nu ştii niciodată dacă vei ateriza pe teren solid. După luni întregi de rememorări şi retrăiri ale trecutului, de încercări şi redactări, de rescrieri şi stilizări făcute miilor de idei şi anecdote, am ajuns la finalul acestei cărţi, fără să ştiu cu siguranţă cine o va citi şi cu ce impresii va rămîne după aceea.

Cînd *Istorie trăită* a ajuns în librării, în iunie 2003, reacţia a fost promptă şi mi-a adus satisfacţii incredibile. După apariţia cărţii, am străbătut Statele Unite şi patru ţări străine, am participat la zeci de lansări şi sute de interviuri. Uneori mă durea mîna de la atîtea semnături date pe cărţi, descoperind cu această ocazie cît de folositoare sînt pungile cu gheaţă şi bandajele elastice pentru încheietură. La sfîrşitul turneului de promovare a cărţii, nici nu-mi mai recunoşteam scrisul. Participasem la lansări în cele mai diverse locaţii, în librărioare şi hypermarket-uri, la colţuri de stradă, în trenuri şi avioane, în corturi şi chiar în cîteva... toalete. Uneori aceste manifestări semănau cu nişte festivaluri, căci oamenii cîntau, recitau poezii sau strigau diverse lozinci. O dată chiar, o copilă şi-a adus vioara şi a cîntat mulţimii care aştepta, pînă cînd i-a venit rîndul să-i dau un autograf.

Într-o seară tîrzie de vară, sute de copii emoţionaţi au năvălit în magazinul în care se desfăşura lansarea mea de carte – dar nu ca să mă vadă pe mine, ci să aştepte miezul nopţii cînd puteau să pună mîna pe primul exemplar din noul volum al seriei *Harry Potter*. Doi bărbaţi foarte bărboşi, cu părul deosebit de lung, semănînd izbitor cu personajele din *Stăpînul Inelelor,* m-au îndemnat să mă alătur campaniei lor cvasi-religioase desfăşurate sub sloganul „să lăsăm oamenii să arate cum i-a lăsat Dumnezeu“. Un bărbat între două vîrste mi-a lăsat cartea sa de vizită, cu mesajul: „Dacă divorţezi vreodată, dă-mi un telefon“. O bătrînă mi-a mărturisit că *Istorie trăită* este prima carte pe care a cumpărat-o vreodată. Nenumăraţi cititori m-au îndemnat, citîndu-mă, „să merg mai departe“ sau „să îndrăznesc să concurez“. Altă dată m-am trezit în faţa fiicei mele, Chelsea, care stătuse la rînd să-mi ceară un autograf şi rîdea cu gura pînă la urechi de farsa făcută.

Deseori sunt întrebată de ce această carte a declanşat un asemenea interes, de care am fost chiar şi eu surprinsă. Îmi dau seama că unii cititori au dorit doar să vadă cum o să explic întîmplările din viaţa personală cu care m-am confruntat. Se pare că vreo cîţiva au fost interesaţi să obţină un volum cu autograf pe care să-l vîndă

ulterior on-line pe eBay. Alţii erau nerăbdători să mă vadă în carne şi oase şi să se convingă dacă sînt sau nu o persoană normală.

La început, eram fericită doar pentru că atît de mulţi oameni doreau să mă vadă şi să-mi cumpere cartea. Eram încîntată că erau chiar interesaţi să o citească. Acum însă mă bucur cînd cititorii îmi spun că îşi regăsesc în povestea mea propriile experienţe de viaţă. Mii de mame, taţi, bunici, studenţi, simpli lucrători şi preşedinţi de companii – americani de toate vîrstele, rasele şi condiţiile sociale – care tînjeau să-şi împărtăşească visurile şi preocupările legate de naţiunea noastră au venit pregătiţi cu întrebări, discursuri şi chiar cereri de ajutor. Se pare că viaţa mea, deşi trăită în centrul atenţiei opiniei publice şi binecuvîntată cu ocazii uriaşe, reflecta experienţele a milioane de americani. Chiar şi în stăinătate, povestea unei femei americane, care se maturizase în a doua jumătate a secolului douăzeci, a avut ecouri. Unii cititori mi-au spus că şi ei au avut taţi iubitori, dar duri şi lipsiţi de sentimentalisme, ca al meu. Alţii au reuşit să înţeleagă, citind despre copilăria grea a mamei mele, de ce am devenit o susţinătoare atît de ferventă a cauzei copiilor. O mamă din sudul Californiei m-a prezentat celor doi copii adoptivi ai ei, spunîndu-le despre activitatea pe care am depus-o la Casa Albă în scopul reformării şi redirecţionării sistemului naţional de adopţii. Cititori din întreaga lume mi-au mulţumit pentru că am scris despre călătoriile mele peste hotare, oprindu-mă asupra condiţiilor lor de viaţă şi asupra problemelor cu care se confruntă naţiunile lor. La multe întruniri, participanţi în scaune cu rotile sau nevăzători mi-au vorbit despre importanţa legilor de protejare a persoanelor cu handicap. La începutul toamnei, o studentă oarbă mi-a dăruit cu mîndrie un exemplar al cărţii pe care o scrisese. Multe persoane şi-au regăsit în carte propria copilărie din anii ’50 sau felul în care anii ’60 – cu mişcările pentru drepturi civile, pentru emanciparea femeii şi cu dezbaterea aprinsă iscată la nivel naţional cu privire la Războiul din Vietnam – au determinat, şi în cazul lor, trezirea conştiinţei politice. Am discutat şi cu cîţiva dintre cei care trecuseră în tabăra democrată, care mi-au spus că, înainte să citească volumul, habar nu avuseseră că, la un moment dat, în timpul colegiului, făcusem parte din echipa lui Goldwater şi fusesem preşedinta Clubului Republican. Doctori şi asistente mi-au prezentat propriile reţete pentru asigurarea unui sistem sanitar de înaltă calitate şi accesibil tuturor americanilor. Femei de toate vîrstele au venit cu idei şi întrebări referitoare la lupta de zi cu zi pentru păstrarea echilibrului între familie şi carieră.

Întîlnirea cu zeci de mii de oameni cu gîndire pozitivă mi-a ridicat moralul şi mi-a reînnoit încrederea în viitor. Am văzut că le pasă de familie, de prieteni şi de credinţă; de calitatea şcolilor, a locului de muncă şi a cartierului în care locuiesc; de direcţia în care se îndreaptă naţiunea noastră şi de cei care o conduc; şi, mai ales, de lumea în care vor trăi copii lor.

Notînd aceste gînduri în locuinţa mea din Chappaqua, New York, acum, la începutul noului an – 2004 – privesc cu încredere spre viitor. Dar, într-un anumit fel, sentimentele mele sînt împărţite. Sînt recunoscătoare pentru realizările personale cu care am fost binecuvîntată, dar mă îngrijorează soarta ţării. Cred în viitorul Americii, căci eu însămi sînt un rezultat al drumului constant al acestei ţări către împlinirea idealurilor de egalitate şi dreptate, libertate şi oportunitate. M-am născut într-un moment din istoria ţării cînd visele părinţilor se realizau prin intermediul copiilor. Am beneficiat de o educaţie minunată în sistemul public de învăţămînt şi de alte resurse publice, precum biblioteci şi parcuri. Majoritatea celor din generaţia mea au

avut părinţi ca ai mei, care au muncit din greu şi s-au sacrificat pentru ca urmaşii lor să aibă o viaţă mai bună. Acest contract dintre generaţii, care a funcţionat mai bine de 200 de ani, este acum în pericol.

Cînd am intrat prima dată în Senat, am fost îngrozită să descopăr că administraţia Bush şi aliaţii lor din Congres se folosesc de toate pîrghiile de putere disponibile pentru a distruge toate realizările economice, sociale şi internaţionale din perioada cînd soţul meu s-a aflat la Casa Albă. Recunosc că această perspectivă mi se părea îndepărtată, întrucît îl consider pe soţul meu un preşedinte foarte bun, care a lăsat naţiunea bine pregătită pentru viitor. Curînd însă mi-am dat seama că nu se urmărea numai subminarea activităţii depuse de Bill timp de opt ani, ci şi distrugerea unor decenii de orientare politică unitară care, prin sisteme de protecţie şi oportunităţi, pusese bazele unei solide clase de mijloc în America şi unor alianţe trainice pe plan internaţional.

În Senat am încercat să înlătur opiniile partizane prin găsirea unor puncte comune republicanilor şi democraţilor în chestiuni legate de siguranţa internă, apărare şi educaţie. Am întins o mînă adversarilor politici, inclusiv celor care au cerut aducerea în justiţie a soţului meu.

Însă de prea multe ori, nu dovezile concrete şi valorile, ci ideologiile şi partizanatele dictează opţiunile politice care lasă prea puţin loc cooperării între partide. Multe dintre obiectivele aflate pe agenda administraţiei actuale se dovedesc a fi lipsite de compasiune şi de spirit conservator. Eu ştiu ce părere are mama, o persoană plină de compasiune, despre un buget care le oferă reduceri de impozite fiicei şi ginerelui ei, în vreme ce trei sute de mii de copii amărîţi sînt privaţi de programele extraşcolare. Ştiu ce crede tatăl meu conservator despre uriaşele deficite bugetare şi despre datoriile acumulate în ultimii trei ani. Un adevărat conservator, care cunoaşte importanţa principiului strîngerii banilor albi pentru zile negre, ar fi şocat de iresponsabilitatea în domeniul fiscal a acestui guvern care trăieşte numai pentru prezent, fără să pară preocupat de ce se va întîmpla în viitor. După cum a spus tatăl meu despre deficitul bugetar moştenit de Bill în momentul cînd a devenit preşedinte în 1993, „aşa nu se poate conduce o mare naţiune“.

Am avut norocul să fac parte din acest extraordinar experiment uman care este America. Aşa cum am arătat pe parcursul întregii cărţi, m-am străduit, în felul meu, să-mi îndeplinesc datoria de cetăţean încercînd să le ofer celorlalţi oportunităţile unice şi libertăţile de care ar trebui să beneficieze fiecare american. Acestea ar trebui să fie valorile prin care naţiunea noastră este cunoscută în lume.

Sînt reprezentanta celui mai variat, captivant şi dinamic stat din cea mai variată, captivantă şi dinamică naţiune din lume. De fiecare dată cînd păşesc în incinta Senatului Statelor Unite, sînt extrem de emoţionată de acest privilegiu şi copleşită de responsabilitatea care mi-a fost încredinţată de populaţia New York-ului. Doresc ca guvernul şi conducătorii noştri să extindă, nu să submineze, speranţa şi oportunităţile care au făcut posibilă o viaţă ca a mea. În calitate de senator, voi face tot ce-mi stă în putinţă ca să le asigur tuturor copiilor din America aceleaşi opţiuni, oportunităţi şi vise, acum şi în viitor.

Sînt recunoscătoare pentru nenumăratele dovezi de bunătate pe care le-am primit din partea cititorilor *Istoriei trăite*. Una dintre caracteristicile cele mai tulburătoare ale cărţilor este longevitatea lor şi sper că şi cea scrisă de mine va continua să fie o sursă de informaţie şi inspiraţie pentru viitorii ei cititori.

Ianuarie 2004
Chappaqua, N.Y.

MULŢUMIRI

Poate nu a fost nevoie de un sat pentru a scrie această carte, dar, cu siguranţă, a fost necesară o echipă extraordinară, şi sînt recunoscătoare tuturor celor care m-au ajutat.

Înainte să mulţumesc celor care m-au ajutat, vreau să-mi exprim regretul pentru pierderea unui mare american, senatorul Daniel Patrick Moynihan, din New York. Pe cînd eu terminam această carte, senatorul Moynihan murea la 26 martie 2003. Iar eu ocup acum locul din Senat care a fost al lui timp de douăzeci şi patru de ani, precum şi fostul lui birou din clădirea Senatului. L-am văzut în toamna anului 2002, cînd am discutat despre noile probleme de securitate a ţării noastre. Şi aşteptam cu nerăbdare să continuăm această discuţie. Conversaţiile noastre erau întotdeauna antrenante, iar el era calm chiar şi atunci cînd nu cădeam de acord. Cînd a aflat că teza mea la Wellesley era despre Saul Alinsky, a vrut să o citească. I-am trimis-o cu emoţie. Fiind mai întîi de toate profesor, mi-a înapoiat-o cu comentarii şi cu nota zece. Chiar dacă atunci eram Prima Doamnă, iar teza fusese susţinută cu douăzeci şi cinci de ani în urmă, am fost încîntată şi uşurată. O dată cu moartea lui Daniel Patrick Moynihan, publicul şi viaţa intelectuală din America au pierdut una dintre cele mai luminate minţi. Simţim lipsa înţelepciunii lui, întotdeauna punîndu-ne la încercare, întotdeauna fixînd un standard mai înalt.

Cea mai înţeleaptă decizie pe care am lut-o vreodată a fost să le rog pe Lissa Muscatine, Maryanne Vollers şi pe Ruby Shamir să lucreze împreună cu mine doi ani. Ele au reuşit să găsească un sens în noianul de informaţii despre viaţa mea şi m-au ghidat în încercarea de a explica şi exprima impresiile mele despre timpul petrecut la Casa Albă. M-am bazat pe inteligenţa, puterea şi integritatea Lissei timp de zece ani. Autoare a multora dintre cuvintele discursurilor mele ca Primă Doamnă şi a multor cuvinte din această carte, ea şi-a oferit toate cunoştinţele despre codul şi politica de la Washington; nu aş fi reuşit fără ea. Maryanne m-a ajutat să concep această carte, a avut grijă de ea şi de mine atît în momentele bune, cît şi în cele dificile; a fost o plăcere să lucrez cu ea; are darul rar de a şti cum să ajute pe cineva să se exprime. Nimic nu o poate descrie pe Ruby şi rolul ei. A ţinut frîiele cărţii de la început şi pînă la sfîrşit, comasînd, revizuind şi sintetizînd milioanele de cuvinte scrise despre mine, analizînd fiecare cuvînt scris de mine. Grija ei pentru detalii şi

firea deosebită se găsesc rar într-un singur suflet. Liz Bowyer a venit din nou în ajutor cu pricepere și cu profunzime, sprijinindu-mă la încheierea cărții – și la salvarea sănătății mele mentale. Spre sfîrșitul acestui proces Courtney Weiner, Huma Abedin și Carolyn Huber au fost alături de mine pentru a termina cartea la timp.

Mulțumiri lui Simon & Schuster și Scribner, în special lui Carolyn Reidy, Simon & Shuster Publisher, Nan Graham, vicepreședinte și editor-șef la Scribner. Aceasta este a patra carte realizată sub ochii lui Carolyn și a fost o plăcere să colaborez din nou cu ea. Nan este o persoană grijulie și o profesionistă desăvîrșită, care își mînuiește perfect creionul Paper Made Sharpwriter, întotdeauna la obiect și cu un simț al umorului deosebit. Le mulțumesc și lui David Rosenthal, Jackie Seow, Gypsy da Silva, Victoria Meyer, Aileen Boyle, Alexis Gargagliano și lui Irene Kheradi, care au făcut imposibilul. Pentru fotografii, ochii lui Vincent Virga au fost indispensabili. Ca de obicei, avocații mei Bob Barnett și David Kendall de la Williams & Connolly au fost prezenți, oricînd a fost nevoie de ei, cu sfaturi practice și înțelepte. David Alsobrook, Emily Robison, Deborah Bush și John Keller din echipa prezidențială Clinton au căutat și au găsit multe dintre documentele și fotografiile incluse în această carte.

Mulți prieteni și colegi și-au oferit voluntar timpul liber pentru a fi intervievați, pentru verificarea faptelor și pentru a împărtăși amintirile proprii. Îi apreciez foarte mult pe fiecare: Madeline Albright, Beryl Anthony, Loretta Avent, Bill Barrett, W.W. „Bill“ Bassett, Sandy Berger, Jim Blair, Tony Blinken, Linda Bloodworth-Thomson, Sid Blumenthal, Susie Buell, Katy Button, Lisa Caputo, Patty Criner, Patti Solis Doyle, Winslow Drummond, Karen Dunn, Betsy Ebeling, Sara Ehrman, Rahm Emanuel, Tom Freedman, Mandy Grunwald, Ann Henry, Kaki Hockersmith, Eric Hothem, Harold Ickes, Chris Jennings, reverendul Don Jones, Andrea Kane, Jim Kennedy, Jennifer Klein, Ann Lewis, Bruce Lindsey, Joe Lockhart, Tamera Luzzatto, Ira Magaziner, Capricia Penavic Marshall, Garry Mauro, Mack McLarty, Ellen McCulloch-Lovell, Cheryl Mills, Kelly Craighead Mullen, Kevin O'Keefe, Ann O'Leary, Mark Penn, Jan Piercy, John Podesta, Nicole Rabner, Carol Rasco, Bruce Reed, Cynthia Rice, Ernest „Ricky“ Ricketts, Steve Ricchetti, Robert Rubin, Evan Ryan, Shirley Sagawa, Donna Shalala, June Shih, Craig Smith, Doug Sosnik, Roy Spence, Gene Sperling, Ann Stock, Susan Thomases, Harry Thomason, Melanne Verveer, Bill Wilson, Maggie Williams.

Marea familie Hillaryland m-a ajutat să fac ceea ce am descris în paginile acestei cărți. În afara celor deja menționați în cuprinsul cărții, vreau să-i mai adaug pe: Milli Alston, Ralph Alswang, Wendy Arends, Jennifer Ballen, Anne Bartley, Katie Barry, Erika Batcheller, Melinda Bates, Carol Beach, Marsha Berry, Joyce Bonnett, Ron Books, Debby Both, Sarah Brau, Joan Brierton, Stacey Roth Brumbaugh, Molly Buford, Kelly Carnes, Kathy Casey, Ginger Cearley, Sara Grote Cerrell, Pam Cicetti, Steve „Scoop“ Cohen, Sabrina Corlette, Brenda Costello, Michelle Crisci, Caroline Croft, Gayleen Dalsimer, Sherri Daniels, Tracy LaBrecque Davis, Leela DeSouza, Diane Dewhirst, Helen Dickey, Robyn Dickey, Anne Donovan, Tom Driggers, Karen Fahle, Tutty Fairbanks, Sharon Farmer, Sarah Farnsworth, Emily Feingold, Karen Finney, Bronson Frick, John Funderburk, Key German,

Isabelle Goetz, Toby Graff, Bradley Graham, Bobbie Greene, Jessica Greene, Melodie Greene, Carrie Greenstein, Sanjay Gupta, Ken Haskins, Jennifer Heater, Kim Henry, Amy Hickox, Julie Hopper, Michelle Houston, Heather Howard, Sarah Howes, Julie Huffman, Tom Hufford, Jody Kaplan, Sharon Kennedy, Missy Kincaid, Barbara Kinney, Ben Kirby, Neel Lattimore, Jack Lew, Peggy Lewis, Evelyn Lieberman, Diane Limo, Hillary Lucas, Bari Lurie, Christy Macy, Stephanie Madden, Mickie Mailey, doctorul Connie Mariano, Julie Mason, Eric Massey, Lisa McCann, Ann McCoy, Debby McGinn, Mary Ellen McGuire, Bob McNeely, Noa Meyer, Dino Milanese, Beth Mohsinger, Eric Morse, Daniela Nanau, Matthew Nelson, Holly Nichols, Michael O'Mary, Janna Paschal, Ron Petersen, Glenn Powell, Jaycee Pribulsky, Alice Pushkar, Jearmine Ragland, Malcolm Richardson, Becky Saletan, Laura Schiller, Jamie Schwartz, Laura Schwartz, David Scull, Mary Schuneman, Nicole Sheig, Janet Shimberg, David Shipley, Jake Simmons, Jennifer Smith, Shereen Soghier, Aprill Springfield, Jane Swensen, Neera Tanden, Isabelle Tapia, Marge Tarmey, Theresa Thibadeau, Sandra Tijerina, Kim Tilley, Wendy Towber, doctorul Richard Tubb, Tibbie Turner, William Vasta, Jamie Vavonese, Josephine Velasco, Lisa Villareal, Joseph Voeller, Sue Vogelsinger, Esther Watkins, Margaret Whillock, Kim Widdess, Pam Williams, Whitney Williams, Laura Wills, Eric Woodard, Cindy Wright.

Pregătirea și dotarea pentru excursiile pe care le-am făcut în timpul campaniilor din 1992, 1996 și 2000 ca Primă Doamnă a fost responsabilitatea unei echipe, care a avut grijă de mine și m-a ferit de încurcături, mulțumită lui: Ian Alberg, Brian Alcorn, Jeannie Arens, Ben Austin, Stephanie Baker, Douglas Band, David Beaubaire, Ashley Bell, Anthony Bernal, Bonnie Berry, Terry Bish, Katie Broeren, Regan Burke, Karen Burchard, Cathy Calhoun, Joe Carey, Jay Carson, George Caudill, Joe Cerrell, Nancy Chestnut, Jim Clancy, Resi Cooper, Connie Coopersmith, Catherine Cornelius, Jim Cullinan, Donna Daniels, Heather Davis, Amanda Deaver, Alexandra Dell, Kristina Dell, Tyler Denton, Michael Duga, Pat Edington, Jeff Eller, Ed Emerson, Mort Engelberg, Steve Feder, David Fried, Andrew Friendly, Nicola Frost, Grace Gracia, Todd Glass, Steve Graham, Barb Grochala, Catherine Grunden, Shanan Guinn, Greg Hale, Pat Halley (care a scris o povestire comică despre viață, în *On the Road with Hillary),* Natalie Hartman, Alan Hoffman, Kim Hopper, Melissa Howard, Rob Houseman, Stefanie Hurst, Rick Jasculca, Lynn Johnson, Kathy Jurado, Mike King, Michele Kreiss, Ron Keohane, Carolyn Kramer, Justin Kronholm, Stephen Lamb, Reta Lewis, Jamie Lindsay, Bill Livermore, Jim Loftus, Mike Lufrano, Marisa Luzzatto, Tamar Magarik, Bridger McGaw, Kara McGuire Minar, Rebecca McKenzie, Brian McPartlin, Sue Merrell, Craig Minassian, Megan Moloney, David Morehouse, Patrick Morris, Lisa Mortman, Jack Murray, Sam Myers Jr., Sam Myers Sr., Lucie Naphin, Kathy Nealy, David Neslen, Jack O'Donnell, Ray Ocasio, Nancy Ozeas, Lisa Panasiti, Kevin Parker, Roshann Parris, Lawry Payne, Denver Peacock, Mike Perrin, Ed Prewitt, Kim Putens, Mary Raguso, Paige Reefe, Julie Renehan, Matt Ruesch, Paul Rivera, Erica Rose, Rob Rosen, Aviva Rosenthal, Dan Rosenthal, John Schnur, Pete Selfridge, Geri Shapiro, Kim Simon, Basil Smikle, Douglas Smith, Tom Smith, Max Stiles, Cheri Stockham,

Mary Streett, Michael Sussman, Paula Thomason, Dan Toolan, Dave Van Note, Setti Warren, Chris Wayne, Todd Weiler, Brady Williamson.

Aceste memorii de la Casa Albă nu pot mulţumi îndeajuns personalului de 2 000 de oameni din campania pentru Senat, precum şi miilor de oficiali aleşi, activişti democraţi, membri ai sindicatelor, susţinătorii financiari şi cetăţeni care m-au sprijinit. Nu aş fi reuşit fără talentul şi devotamentul unui grup de profesionişti şi de lideri voluntari care s-au dedicat cu pasiune muncii şi cărora nu le-am mulţumit încă: Karen Adler, Carl Andrews, Josh Albert, Katie Allison, Jessica Ashenberg, David Axelrod, Nina Blackwell, Bill de Blasio, Amy Block, Dan Burstein, Raysa Castillo, Tony Chang, Ellen Chesler, Elizabeth Condon, Bill Cunningham, Ed Draves, Senta Driver, Janice Enright, Christine Falvo, Gabrielle Fialkoff, Kevin Finnegan, Chris Fickes, Deirdre Frawley, Scott Freda, Geoff Garin, Gigi Georges, Toya Gordan, Richard Graham, Katrina Hagagos, Beth Harkavy, Matthew Hiltzik, Ben Holzer, Kara Hughes, Gene Ingoglia, Tiffany JeanBaptiste, Russ Joseph, Wendy Katz, Peter Kauffmann, Heather King, Sarah Kovner, Victor Kovner, Justin Krebs, Jennifer Kritz, Jim Lamb, Mark Lapidus, Marsha Laufer, Cathie Levine, Jano Lieber, Bill Lynch, Chris Monte, Ramon Martinez, Christopher McGinness, Sally Minard, Luis Miranda, Libby Moroff, Shelly Moskwa, Frank Nemeth, Nick Noe, Ademola Oyefaso, Tom Perron, Jonathan Prince, Jeff Ratner, Samara Rifkin, Liz Robbins, Melissa Rochester Charles Roos, David Rosen, Barry Sample, Vivian Santora, Eric Schultz, Chung Seto, Bridget Siegel, Emily Slater, Socrates Solano, Alison Stein, Susie Stern, Sean Sweeney, Jane Thompson, Megan Thompson, Melissa Thornton, Lynn Utrecht, Susana Valdez, Kevin Wardally, Glen Weiner, Amy Wills, Howard Wolfson; John Catsimatidis, Margo Catsimatidis, Alan Cohm, Betsy Cohn, Jill Iscol, Ken Iscol Alan Patricof, Susan Patricof şi toţi membrii comitetului meu de finanţe şi voluntarilor.

Orice biografie reflectă relaţiile familiale şi personale care definesc viaţa unui om. Prietena mea Diane Blair m-a ajutat să concep această carte cu mult înainte de a o începe, iar sufletul ei i-a modelat mesajul. Nu aş fi putut trăi fără dragostea şi sprijinul mamei mele, Dorothy Rodham, al tatălui meu (decedat) Hugh E. Rodham al fraţilor mei Hugh E. Rodham Jr. şi Tony Rodham şi fără al rudelor şi prietenilor mei care m-au sprijinit să merg mai departe, prin încercări mai grele şi mai uşoare, publice şi private.

O prietenă dragă, Estelle Ramey, şi-a rezumat întreaga viaţă de medic şi de cercetător, spunînd: „Am iubit şi am fost iubită; restul este muzică de fundal“. Bill şi Chelsea, a căror dragoste mi-a dat curaj şi linişte şi m-a forţat să-mi depăşesc micile comodităţi au fost criticii şi suporterii mei cei mai importanţi în această primă încercare de explicare a timpului petrecut de noi la Casa Albă. Au trăit această poveste cu mine şi le sînt profund recunoscătoare.

La sfîrşit, îmi asum responsabilitatea pentru opiniile şi pentru interpretările din această biografie. Aceste pagini arată cum am trăit evenimentele descrise. Sînt sigură că există multe alte puncte de vedere – probabil contrare – legate de evenimentele şi oamenii pe care i-am descris. Dar asta este povestea altcuiva.

LEGENDELE FOTOGRAFIILOR

7: (stg. la dr.) Rawls Williams, Hillary Rodham Clinton, Kris Dernehl, United Way representative, Gordon Williams, Suzy O'Callaghan Lorenz, Hugh Rodham.
11: (stg. la dr.) Hillary Rodham Clinton, Matt Bunyan, Ellen Press.
12: (stg. la dr.) Joseph Madonia, Hillary Rodham Clinton, Larry Cass, Lois Brooks, Hardy Simonds, John Kirchoff, Darlain Stiles.
17: (stg. la dr.) primul rînd: D. Golub, Mike Conway, Bob Alsdorf, Hillary Rodham Clinton, Jack Fuller; al doilea rînd: Tony Rood, Rufus Cormier, Jeff Rogers, Paul Helmke, Dan Johnson, Bill Clinton.
46: (stg. la dr.) Capricia Penavic Marshall, Kelly Craighead Mullen, Marsha Berry, Patti Solis Doyle, Melanne Verveer, Missy Kinkaid, Shirley Sagawa, Anne Donovan, Ellen McCulloch-Lovell.
50: (stg. la dr.) Linda Lader (cea cu pălărie), Holly Leachman, Susan Baker, Hillary Rodham Clinton, Janet Hall, Eileen Bakke, Linda Slattery.
51: (stg. la dr.) primul rînd, aşezaţi pe jos: Ann Stock, Liz Bowyer, Sara Farnsworth, Julie Hopper; al doilea rînd: Loretta Avent, Evelyn Lieberman, Melanne Verveer, Lissa Muscatine, Alice Pushkar; al treilea rînd: Marge Tarmey (pe fotoliu), Evan Ryan, Katy Button, Carolyn Huber (pe canapea), Helen Dickey (în faţa lui Hillary Rodham Clinton), Hillary Rodham Clinton, Ann McCoy, Diane Limo (în faţa lui Ann), Sara Grote Cerell, Jen Klein, Robin Dickey, Maggie Williams, Lisa Caputo, Nicole Rabner, Tracy LaBrecque Davis; al patrulea rînd (în picioare): Karen Finney, Pam Cicetti, Patti Solis Doyle, Capricia Penavic Marshall, Neel Lattimore, Sharon Kennedy, Eric Hothem.

CREDITE FOTOGRAFICE

În lipsa altor specificaţii, fotografiile sînt din colecţia autoarei şi de la Casa Albă. Au fost făcute toate eforturile pentru identificarea deţinătorilor de copyright. Planşă: *12, 13, 15,* Wellesley; *21,* David P. Garland; *26,* Donald R. Broyles/Biroul guvernatorului Clinton; *38,* Steven D. Desmond/Desmond's Prime Focus; *47,* prin bunăvoinţa lui Lissa Muscatine; *49,* Eugenie Bisulco; *93,* India's Park Service; *116,* Diana Walker; *122,* AP/Wide World Photos © 2002; *129,* Alfred Eisenstaedt/Time Life Pictures/Getty Images.
Inserturile fotografice au fost editate de Vincent Virga, asistat de Carolyn Huber şi John Keller.

CUPRINS

NOTA AUTOAREI 7
O POVESTE AMERICANĂ 13
UNIVERSITATEA VIEŢII 34
PROMOŢIA '69 49
YALE 73
BILL CLINTON 83
CĂLĂTOR PRIN ARKANSAS 97
LITTLE ROCK 117
ODISEEA CAMPANIEI ELECTORALE 151
ÎNVESTIREA ÎN FUNCŢIE 173
ARIPA DE EST, ARIPA DE VEST 190
SISTEMUL DE SĂNĂTATE 207
SFÎRŞITUL UNEI VIEŢI 225
VINCE FOSTER 237
SALA DE NAŞTERI 260
WHITEWATER 275
PROCURORUL INDEPENDENT 298
ZIUA Z 320
PAUZA DE LA MIJLOCUL MANDATULUI 340
CONVERSAŢII CU ELEANOR 360
AICI NU SE VORBEŞTE LIMBAJUL TĂCERII 373
OKLAHOMA CITY 397
DREPTURILE FEMEILOR SÎNT DREPTURI ALE OMULUI 412
ÎNTRERUPEREA ACTIVITĂŢII 428
VREMEA DECLARAŢIILOR 446

ZONE DE RĂZBOI 462
VARA LA PRAGA 480
MASA DIN BUCĂTĂRIE 493
AL DOILEA MANDAT 512
ÎN AFRICA 536
VOCI IMPORTANTE 550
A TREIA CALE 565
LA LUPTĂ 586
IMAGINÎND VIITORUL 598
AUGUST 1998 617
PUNEREA SUB ACUZARE 626
ÎN AŞTEPTAREA HARULUI 642
ÎNDRĂZNEŞTE SĂ CONCUREZI 655
NEW YORK 670
POSTFAŢĂ 693
MULŢUMIRI 697
LEGENDELE FOTOGRAFIILOR 701
CREDITE FOTOGRAFICE 702